MVSEI ETRVSCI

VOLVMEN II.

TABVLAS CC. ILLVSTRANS.

MVSEVM ETRVSCVM

EXHIBENS INSIGNIA

VETERVM ETRVSCORVM

MONVMENTA

AEREIS TABVLIS CC. NVNC PRIMVM

EDITA ET ILLVSTRATA

OBSERVATIONIBVS

ANTONII FRANCISCI GORII

PVBLICI HISTORIARVM PROFESSORIS.

VOLVMEN SECVNDVM.

FLORENTIAE. ANNO. CIↃ.IↃ.CC.XXXVII.

IN AEDIBVS AVCTORIS REGIO PERMISSV EXCVDIT
CAIETANVS ALBIZINIVS TYPOGRAPHVS.

AD LECTOREM

PROOEMIVM

ANT. FRANCISCI GORI.

Mnia ETRVSCORVM monumenta vetustissima, ni mea me fallit opinio, in quinque capita seu classes, servato quodam ordine, redigi possunt. Primum, exposita TVSCORVM origine & in Italiam adventu, in medium venit THEOLOGIA sive IDOLOLATRIA, quae Deorum cultum respicit: quam his in regionibus adeo amplificarunt, ut merito Arnobius ETRVRIAM omnis superstitionis parentem adpellet. Siquidem constat cum Graecis aliisque cultissimis nationibus, Deos non communes solum, verum & plerosque proprios, patrios ac locales habuisse, quos recensere atque

illuſtrare operae pretium cenſui. Iidem omnium primi, qui nam eſſent DII CONSENTES, quos maiorum gentium dixere, qui Medioxumi & Anculi Lareſque, Latinis & Romanis monſtrarunt: primi etiam ſingulis Deis Genium peculiarem, vel etiam complures: hominibus vero cum Genios comites, tum Furias, Nemeſes quoque duas, alteram bonam, alteram malam, ſua demum unicuique Fata adſignarunt.

Poſt haec traditae FABVLAE cuiuſvis generis, tam communes, quam peculiares ac propriae, ex antiquiſſima Tuſcorum MYTHOLOGIA, locum obtinere videntur: quae priſcam Hiſtoriam, Deorum Heroumque *geſta complectuntur*, non uti primum patres, mortalium vetuſtiſſimi, ſuis filiis ac poſteris ea narrarunt; ſed multis commentis, multaque figmentorum caligine obvoluta, & ad captum rudium hominum blandis narrationibus adcommodata; ne, cognita luce veritatis, vel a ſtudio ſuperſtitioſae religionis avocarentur, vel eius arcana myſteria curioſius perſcrutarentur. Etruſcae Mythologiae accedunt opiniones de natura ac poteſtate Deorum: opiniones etiam circa defunctos homines, vel compotes beatitudinis apud Elyſios, vel tormentis variis cruciatos apud Inferos; ac proinde ea expendenda ſe ſe offerunt, quae ſpectant ad animarum immortalitatem, quam idem Tuſci Pythagoricae Philoſophiae maxime addicti (quod Pythagoras ex Etruria ortum duceret) multis rationibus, quae etiam Vrnarum ſepulcralium emblematis confirmantur, adſeruere.

Com-

Complura insignia & ad hoc tempus inedita, quae profero, monumenta ETRVSCORVM, maximam quoque Historiae BELLI TROIANI partem, quod notatu dignum censeo, manifeste continent. Haec eruditorum ingeniis ansam forsitan praebebunt accuratius disquirendi, utrum a Graecis, an potius ab Pelasgis Etruscisque, audierit haec divinus HOMERVS. Profecto, quae de Vlyssis erroribus in mari Tyrrheno narrat, crediderim eum a nostris didicisse: de ceteris videndum. Nec equidem est improbabile, Tuscos diligentius ordinem earum rerum gestarum tenuisse, & scripta in tabulis, sculpta pictave diutius conservasse. Huc facit eximia Strabonis auctoritas, qui Homerum perlustrasse Etruriam, multaque collegisse, adfirmat.

Post cultum Deorum & Fabulas, RELIGIO venit, quae sacra, festa, ferias, pompas, supplicationes in honorem Deorum complectitur: itemque sacros ritus & caerimonias: sacrorum Ministros, Pontifices, Sacerdotes, Salios, Augures Haruspices, Vates, Hymnologos: item Tibicines, Fidicines ceterosque homines divinae Musicae in sacris operam dantes: sacrificia quoque peculiaria, varia lustrationum genera, donaria, templa, aras, auspicia, auguria, fulminum expiationes & ostenta observanda proponit. Deinde sequuntur belli pacisque praeclara studia, quae ostendunt in terrestri ac navali militia summam Etruscorum virtutem & gloriam: quae arma, quae insignia regum, ducum ac magistratuum fuerint: foedera etiam, triumphos, omnis generis ludos, vena-

tio-

tiones , nuptias , convivia , funera , omnemque funerum supellectilem : item Musicam ac Poësin ; quae denique ad Circum & Theatrum, quae ad Scenam priscamque Tragoediam & Comoediam, & ad gymnica certamina pertinent , elucidanda suppeditant .

Postremum caput absolvunt antiquissimae Etruscorum LITTERAE, quibus accurato ordine digestis inspectisque , inscripta omnia monumenta facile hac aetate leguntur , & melius feliciusque , quam antea seculo decimo septimo factum sit , ope praesertim Graecae linguae , explicari possunt : quod & nos , post doctissimum Ludovicum Bourguettium , proprio Marte *conati sumus*. *Post* haec observanda Etruscorum moneta *antiquissima : artes* quoque praestantissimae , Pictura , Sculptura , Architectura , Plastice , quae denique ad Graphycen pertinent, atque insigniora huiusce inclutae gentis inventa , animadversione dignissima.

Ita igitur omnis antiquaria Tuscorum supellex hunc in ordinem digesta , & in quinque CLASSES distributa, a me exponitur. Singulis Classibus perbreves DISSERTATIONES praeposui: omnesque in his comprehensas Tabulas, seorsum, non omnes simul , observationibus illustravi , quarum Indicem mox subiicio . In his omnibus explanandis , multa forsitan non adsecuto ignoscent , atque aequi bonique consulent viri docti : illud etiam , quod ait Plinius initio Historiae Naturalis , *voluisse , abunde perpulchrum atque magnificum* , ut spero , censebunt.

ELEN-

ELENCHVS

CLASSIVM.

CLASSIS I.

DEos proprios, ſelectos & communes Etruſcorum exhibens.

CLASSIS II.

FAbulas ex antiquis Tuſcorum monumentis exhibens.

CLASSIS III.

SAcra, Feſta, Miniſtros ſacrorum & Donaria Tuſcorum exhibens.

CLASSIS IIII.

ETruſcorum, Militiam, Foedera, Triumphos, Ludos, Venationes, Nuptias, Convivia, Muſicam & Funera complectens.

CLASSIS V.

ETruſcorum Litteras, Monetam, Gemmas, Artes, inventa inſigniora complectens.

ELENCHVS

DISSERTATIONVM.

IN-

INDEX TABVLARVM CC.

IN QVIBVS

ETRVSCA MONVMENTA EXPLICANTVR.

CLASSIS I.

TABVLIS CXVIIII. ABSOLVITVR.

TA-

TA-

TA-

TABVLA XCVIII. XCVIIII.

TABVLA C. CI. CII. CIII.

A TABVLA CIIII. AD CXVIIII.

CLASSIS II.

TABVLIS XL. ABSOLVITVR.

TABVLA CXX.

TABVLA CXXI.

TABVLA CXXII.

TA-

TA-

TABVLA CLIIII.

HIPPOCENTAVRIDES, Monstris marinis comites additae ab Etruscis, in Sepulcris defunctorum sculptae. 288.

TABVLA CLV.

CHIMAERA ET GRYPS, insignia veterum Etruscorum monstra, litteris Etruscis inscripta, accuratius illustrantur. 289.

TABVLA CLVI. CLVII. CLVIII. CLVIIII.

DRACO. LEAENA aliaque monstra Tuscorum: de suppliciis apud Inferos, & de Elysiorum beatitudine opiniones illustrantur. 294.

CLASSIS III.

TABVLIS XVII. ABSOLVITVR.

TABVLA CLX. CLXI.

CHOREAE IN HONOREM DEORVM. Saltatio Saliorum & Saliarium Virginum circa aras. Mos Etruscis arbores Diis consecrare. 308.

TABVLA CLXII. CLXIII. CLXIIII.

IOVIS FESTVM ET SACRVM pictum in Vase Etrusco Bibliothecae Vaticanae. Deorum Epiphaniae. Iovi plures Genii ob Etruscis adsignati. Dii in festis omni cultu exornati. 316,

TABVLA CLXV.

SACRA CEREALIA ET LENAEA, ex anaglypho antiquissimae Ollae fictilis expenduntur & illustrantur. 322.

TABVLA CLXVI.

TABVLA CLXVII. CLXVIII. CLXVIIII.

TABVLA CLXX.

TABVLA CLXXI.

TABVLA CLXXII.

TABVLA CLXXIII.

TABVLA CLXXIIII.

TABVLA CLXXV.

TABVLA CLXXVI.

CLASSIS IIII.

TABVLIS XIIII. ABSOLVITVR.

TABVLA CLXXVII.

TABVLA CLXXVIII.

TABVLA CLXXVIIII.

TABVLA CLXXX.

C L A S S I S V.

TABVLIS V. ABSOLVITVR.

T A B V L A CXCVI. CXCVII.

MONETA ETRVSCORVM. Quid capita Deorum, litterae, notae, orbiculi aliaque emblemata significent, disquiritur. 419.

T A B V L A CXCVIII. CXCVIIII. CC.

GEMMAE CAELATAE. Artes & inventa insigniora Etruscorum observantur: pro coronide ARATOR ETRVSCVS. 431.

P A R E R G O R V M

QVIBVS HAEC VOLVMINA EXORNANTVR RECENSIO.

IN VOLVMINE I.

I. In fronte, insigne Operis: *Vlysses Sirenes praetervectus;* cum lemmate: VITANDA EST IMPROBA SIREN *desidia;* ex Horatio Satyr. Lib. II. Eclog. III. vers. 14. Ex anaglypho Vrnae Etruscae marmoreae in Museo March. Nicoliniorum.

II. In fronte Dedicationis, duae paterae Etruscae. I. ex Museo Ansideorum, in qua *Hercules, auxiliante Minerva, hydram tricipitem interficit*. II. Ex Museo Mediceo: *Minerva, Perseo adiuvante, Gorgonem interimit*. Medium Gorgoneum caput ex Vrna fictili Etrusca: hinc inde Minervae & Herculis arma.

III. Littera V initialis Dedicationis, refert *Minervam armatam, in aedicula sedentem:* ex Vasculo Etrusco depicto, quod exstat in Museo Mediceo.

IIII. In fronte Praefationis pag. XIII. adferuntur duae paterae, Etruscis litteris insignes: I. *Apollinem, Bacchum & Mercurium, Deos comites & παρέδρους exhibet*, ex Museo Ficoronio. II. *Pollucem & Castorem cum Meleagro in* tri-

tribunali sedente & Menelao consilium capientes, *forsitan pro Helena recuperanda*; ex Museo Mediceo. Hinc inde addita Etruscorum insigniora inventa.

V. Littera O Praefationis, exhibet Caprae Etruscae signum ex aere, litteris Etruscis inscriptum, quod exstat in Museo Mediceo.

VI. In fine Praefationis pag. xxx. Bulla radiata ex aere, cum litteris Etruscis, & capite Medusae Gorgonis. Hanc puto anathema sive donarium Etruscorum, Minervae pectori, sive in templo eius suspensum; ex Museo Medic.

IN VOLVMINE II.

In fronte, idem Operis insigne, ut in primo Volumine.

In fronte Prooemii ad Lectorem, idem parergon eademque littera, ut in Praefatione Vol. I.

VII. In fronte Dissertationis I. *Herculis apotheosis*, ex patera Etruscis litteris inscripta, quae exstat in Museo Comitum e Gherardesca. Hinc inde Herculis arma & insignia.

VIII. Initialis littera Q ornatur ara Etruscis litteris inscripta, in qua sculpti Duces foedus iunctis dexteris ferientes, adstantibus lictoribus. Exstat haec ara lapidea in Suburbano Florentino March. della Stufa.

VIIII. In fronte Classis I. pag. 1. *Deorum gesta Comoedi Etrusci exhibent*, ex pictura Etrusci Vasculi, quod exstat in Museo Suburbano Nobilium Vecchiettiorum.

X. Littera I ornatur imagine *Iani Gemini cum sceptro*, ex nummis.

XI. In fine Classis I. pag. 232. *Tagetis* aheneum signum; exstat Perusiae in Museo Comitum Ansideorum.

XII. In fronte Classis II. pag. 233. *Scylla sive Charybdis*, ferale marmorei Sepulcri Etrusci emblema; exstat Volaterris in Museo M. Damianii.

XIII. Initialis littera O exhibet *Gorgonis Etruscum caput*, ex bulla aerea Musei Medicei.

XIIII. In fine Classis II. pag. 296. *Gryphes Etrusci pugnantes*, ex Vrna fictili, quae exstat Perusiae apud Comitem de Eugeniis.

XV. In fronte Classis III. *Phiala Etrusca*, fictilis, figuris picta, in qua *ludicra ciconiae saltatio*, exstat apud me.

Initialis littera T *Ianum Geminum & alatum*, exhibet.

XVI. In fine Classis III. pag. 360. Vas fictile nigerrimum, Etrusci operis, in quo impressae *Sues foetae pro sacris Cereris Chthoniae;* exstat in Museo Comit. e Gherardesca, alt. ped. 1.

XVII. In fronte Classis IIII. *Heroës pugnantes; adstat Victoria, phaleras strenuo victori offerens*, e pictura insignis Vasculi Etrusci, quod exstat in Mediceo Thesauro.

Initialis littera Q eadem ac supra.

In fronte Classis V. pag. 401. *Herculis apotheosis*, idem parergon ut supra.

XVIII. Littera initialis D exhibet *Marsiam arbori vinculis revinctum ab Apolline*, ex typo Etruscae Vrnae, quae exstat Perusiae, nunc apud Vgolinios.

XVIIII. In fine Classis V. pag. 439. proponitur *Vlysses Sirenes praetervectus*, ex Vrna Etrusca, quae exstat in Museo Mediceo, & March. Nicoliniorum, & apud Bonarrotios, & alibi, cum epigraphe desumta ex Claudiano de raptu Proserpinae in fine Lib. III. CLARESCIT ETRVSCVM LITTVS.

MVSEI ETRVSCI

DISSERTATIO I.

DE TYRRHENORVM ORIGINE

EORVMQVE IN ITALIAM ADVENTV ET IDOLOLATRIA.

VOD TYRRHENORVM origo vetuſtate antiquiſſima, atque ab omni Scriptorum memoria remota, nondum perſpicue explorata ſit; id pluribus, ut opinor, cauſis tribui poteſt. Omnium prima ea videtur, quia Tyrrheni patrio ſolo ſeu pulſi, ſeu excedere coacti, diu palantes cum in Aſia, tum in Europa, ac per adiacentes inſulas diſperſi, mutatis frequenter ſedibus, mutatoque Ductorum ſuorum imperio, nomen quoque ſuum ſaepenumero mutarunt; nam *Rhaſenas* (1), atque etiam *Turſenas* (2), & variante dialecto, *Tyrrhenos*, quo apud Graecos audiunt, deſumto a ſuis Ducibus nomine, ſe vocarunt: deinde *Etruſcos* & *Tuſcos*: quae adpellationes his Italiae regionibus, quas incoluere, nomen dederunt,

(1) Ex Dionyſio Halic. Lib. 1. Ant. Rom. (2) Cluver. Ital. Lib. II. citat omnes Script.

& apud veteres Latinos & Romanos maxime obtinuerunt. Secunda ea censetur, quia Tyrrhenorum Historiae, quae, ut notat Censorinus (1), octavo eorum seculo scriptae traduntur: Annales quoque, & antiquissima litteris consignata monumenta, facile post illud tempus, iniuria vetustatis absumta, periere; quo factum est, ut consecutis temporibus multi Scriptores, ut aetas illa ferebat, fabulis ea inserserint, & maxima ex parte obscurarint: adeoque minime sincera ac genuina, sed confusa atque ambagibus implexa ad nos transmiserint: quod legentibus Dionysium Halicarnasseum, qui complurium veterum Historicorum inter se discordes opiniones memorat, satis superque liquet (2). Tertiae causae, ut nonnulli observant, locum facit Graecorum iam pervulgata famosaque ambitio & invidia, qui ut omnia ad se pertraherent, seque Graecos omnium disciplinarum atque artium omnisque humanitatis inventores ac parentes ostenderent, sibique omnem principem gloriam vindicarent, Tyrrhenos de litteris, liberalissimisque artibus ac studiis, iam ante se ex multo tempore optime meritos, fabulosis ambagibus obscurare ac deprimere conati sunt, ne lux ipsa *Historiae*, *testis* ac nuntia veritatis, suo fulgore in conspectum omnium prodiret atque patesceret.

His eatenus minime obstantibus, picta sculptave monumenta veterum Tyrrhenorum, quae hac praesertim aetate in Etruria eruta sunt, quae voluminum deperditorum instar censeri debent, manifeste evincunt, Etruscos, litteras, musicam, divinum opus, quam veteres maximo in pretio habuere, disciplinas artesque omnes, quas Graphice complectitur, ad haec quoque gymnica exercitamenta, in Italiam maximo cum studio atque adparatu invexisse. Nec desunt etiam gravissimorum scriptorum Graecorum testimonia (3), quibus constat, Tyrrhenos penitiorum omnium Naturae rerum, maxime vero Astronomiae divinandique scientia praestantes fuisse: qui caelum in sedecim partes divisere, ut fulminum manubias & fulgura, aviumque volatus vel secundos vel ominosos, accuratius perscrutarentur (4). Constat etiam, eos Italicam Philosophiam apud nos omnium primos instituisse, quam Pythagoras, natione Tuscus, ut ostendit Clemens Alexandrinus (5), mirifice auxit, illustravit instauravitque.

Graecorum arrogantia in hoc litteraturae principatu sibi adiudicando vindicandoque, quanta fuerit, & quo usque processerit,

(1) De Die Natali Cap. XI. & XVII.
(2) Antiquitatum Rom. Lib. I.
(3) Vide Diodorum Sicul. Bibl. Lib. V. 219.
(4) Ex Plinio Histor. Natur. Lib. I. Cap. LII. LIII. LIIII.
(5) Stromatum Lib. I.

ſerit, intelligi facile poteſt ex Prooemio Diogenis Laërtii. Eodem ambitionis & invidiae morbo prae ceteris, ut videtur, laborat Dionyſius Halicarnaſſenſis, qui, ut hanc diluat evertatque Tyrrhenorum vetuſtiſſimam laudem, reiectis complurium Scriptorum & quidem antiquiſſimorum ſententiis, quae Etruſcae gentis origini & gloriae melius favent; opinionem ſuam ſub nomine aliorum obtrudens (1): *Κινδυνεύουσι γὰρ τοῖς ἀληθέσι μᾶλλον ἐοικότα λέγειν, μηδαμόθεν ἀφιγμένον, ἀλλ᾽ ἐπιχώριον τὸ ἔθνος ἀποφαίνοντες· ἐπειδὴ ἀρχαῖόν τε πάνυ, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ γένει οὔτε ὁμόγλωσσον, οὔτε ὁμοδίαιτον εὑρίσκεται*; vereri ſe ait, ne veriſimilior ſit eorum ſententia, qui non advenam eſſe hanc gentem, ſed indigenam adſeverant; quandoquidem & pervetuſta eſt, nec cum ulla alia cognatione, lingua, vivendique ratione convenire compertum ſit.

Verum, quod pertinet ad vivendi rationem, auctoritate tot inſignium monumentorum, quae nunc primum hoc in MVSEO ETRVSCO proponuntur & illuſtrantur, & eorum, quae in Dempſteriano Opere iam edita ſunt, apertiſſimum eſſe arbitror, cum Aegyptiorum & Phoenicum Idololatria, moribus quoque atque inſtitutis Tyrrhenos probe conveniſſe: in multis quoque cum Syris, Perſis, Arabibus, Chaldaeis, aliiſque Orientis nationibus, quod ex dicendis erit manifeſtum, magnopere concordaſſe. Siquidem in ſacris genu flectere, ariſque flexo genu incumbere, ut videre eſt in adiatis Tabulis, praeſertim in CLXXI. num. 1. & CLXXII. num. 1. alas, divinae virtutis ac maieſtatis, celeriſque auxilii indices, Diis tribuere, eorumque capillos in orbem & angulos tondere: atque, ſi ſigna Etruſcorum Numinum vetuſtiſſima omniumque prima reſpicias, eorum pedes ſimul iunctos, haud quidem nudos, ſed lunatis calceis repandis ornatos, & manus utroque lateri adhaerentes conſtruere: cognominibus adſcriptis circa Deorum imagines, divinae eorum naturae vim, poteſtatem proprietateſque exprimere, quo cognominum inventu ipſis Graecis praeluxiſſe ſuſpicari poſſumus: adde etiam ſolitos inſcribere litteras in ſimulacris Deorum Heroumque, iiſdemque Diis ſubligacula & femoralia pudendis occultandis adiungere: Heroibus, quos omni cultu devenerati ſunt, Tauticum ſignum ſive hieroglyphicum monogramma, quod Aegyptii Dei nomen referre cenſuere (2), torque ſuſpenſum ante eorum pectus adponere, ut exhibet Tabula CXIII. Scarabeos e pretioſis lapillis excifos, divinis imaginibus & litteris inſculptos, pro amuletis geſtare: Diis complures Genios, hominibus vero ſingulis bonum & malum Ge-

(1) Antiquitatum Rom. Lib. 1.

(2) Vide Kircherum in Prod. Copt. Cap. VI.

Genium & duas Nemeſes compluraque Fata adſignare : pro Diis Averruncis, quos Aegyptii flagris & baculis armarunt (1), Furias taedis ardentibus & gladiis minitantes, improborum hominum ultrices, proponere : monſtroſorum animalium inventa, praeſertim Chimaerae & Gryphis, ad declarandam divinam iram ac vindictam in ſontium ſcelera; quapropter in templorum aditu collocari ſolebant : Deorum epiphanias, ſive adparitiones, pompas, conſecrationes & invitationes ad epulas : defunctorum opiniones, de animarum beatitate apud Elyſios, vel de damnatorum ſuppliciis ac poenis apud Tartarum : baptiſmata ob id ſuſcepta pro vivis ac defunctis : luſtrationes, initiationes ſacraque myſteria, in honorem Deorum tradita, poſt varios probationum gradus : Haruſpicinae diſciplinam : miram illam artem pingendi Vaſa variis coloribus ingenioſaque elegantia, quam ab Aegyptiis didicere, ut colligitur ex adlato Vaſculo Bibliothecae Vaticanae in Tabula CLXI. aeris conflandi inaurandique inſigne opificium : atque alia complura, quae ad artes pertinent, utiliſſima ac pulcherrima inventa; profecto haec omnia a nullis aliis gentibus, quam ab Aegyptiis atque etiam a *Phoenicibus*, omni *divinarum* rerum ſcientia, omnibuſque artibus excultiſſimis, Etruſcos noſtros accepiſſe contendo : & ut id confirmem, teſtem adpello Iſiacam Menſam a Pignorio illuſtratam, ex qua ſi Tyrrhenorum Theologia cum Aegyptiaca conferatur, maxima ſacrorum & conſuetudinum ſimilitudo & cognatio inter eos adnotari poterit.

In multis etiam cum Phrygibus & Samothracibus, ut videbimus, Etruſci conveniunt, praeſertim in cultu Magnae Deûm Matris & Cabirorum, quem ab his accepere; quare primi Cabiria ſacra ſeu Samothracia Italos docuere. Quatuor Samothracum principes Dii memorantur a Mnaſea apud Apollonium in primum Argonauticôn; nimirum *Axieros*, quae eſt Ceres : *Axiocerſa*, Proſerpina : *Axiocerſus* Pluto ſive Dis Pater : & *Caſmilus*, is eſt Mercurius Deus, quod nomen etiam apud Etruſcos obtinuit, Quod vero Pelaſgi & Etruſci hos Deos impenſe devenerati ſint, tum veterrima eorum ſimulacra, quae in hoc Muſeo adferuntur, & antiquiſſima opere anaglypho ſculpta monumenta teſtantur : tum etiam fidem facit Dionyſius Halicarnaſſeus, qui (2) meminit Cadolorum Sacerdotum, qui iiſdem Deis famulabantur. Cabirorum Sacerdotes & Miniſtros, ſacris myſteriis Cabiriis operam dantes, infra obſervabimus in Tab. CLXXI. Sacra Mithriaca, de quibus etiam inferius ſermo, a Perſis accepiſſe Etruſcos maxime

omnium

(1) V. in Par. 1. Inſcr. Etr. Vrb. Tab. XVIII. (2) Antiquitatum Roman. Lib. II.

omnium probabile est. Veterum Scriptorum auctoritate memoriae proditum est (1), Dardanum, Danaum & Aeneam in Samothracia fuisse: ante hos, Tyrrhenos quoque in Thracia versatos tradit Thucydides (2) & Herodotus (3), quod alibi opportunius observabimus. Vnde vero Bacchi cista mystica & sacra mysteria in Etruriam totamque Italiam manarint, tradit Clemens Alexandrinus (4), cuius auctoritatem mox adducam ad Tabulam LVI. Huius insanae religionis Cabiri sive Corybantes auctores fuisse dicuntur: ex quibus omnibus apertum est, moribus institutisque cum multis nationibus convenisse Tyrrhenos, maxime vero cum Aegyptiis, Assyriis & Phoenicibus; nam ab his tum Bacchi tum Priapi cultum (5), & phallorum obscenas pompas, longe lateque per Italiam traductas, hausisse multa suadent.

At quomodo cum Graecis credibile est Etruscos non convenisse, quum habuerint communem cum his Deorum cultum, & maxime quidem principum, quos *Consentes* dixere, communes fabulas, proindeque eamdem fere, paucis variatis, Theologiam & Mythologiam, uti iam edita monumenta fidem faciunt? Perpauca percurrere lubet *instituta*; ut ex his, de quibus constat, *Dionysium* vel falsitatis vel invidiae arguamus. Igitur non secus ac Graeci, Tyrrheni quoque Deorum nativitates, peregrinationes, itinera, adventus: praeterea eorum epiphanias, quia sacris interesse ac praesentes esse credebant, eorumque pompas, & solemnes in thensis sive aediculis deductiones, festosque occursus celebrarunt. Id ab Aegyptiis manasse, ostendit Isiaca Mensa, in qua Dii in thensis sive aediculis locati sunt. Paeana in honorem Apollinis, Orgia in honorem Bacchi, peculiaria cum sanguinis effusione in honorem Magnae Deûm Matris mysteria, Eleusinia in honorem Cereris, etiam apud Graecos instituta, Tyrrheni celebrare consueverunt: in festis solemnibusque conventibus in honorem Deorum ducere choreas: Pyrrichen armatam saltationem circa Numinum aras peragere, ad id Saliis ac Saliaribus virginibus institutis: Geniorum sacra, praesertim natali die, hymnis, suffitu, musicis modulationibus & saltatione perficere: floreas corollas dedicare: vittas, panes ac placentas suspendere: ramos in sacris gestare: iter floribus ac frondibus spargere: Heroum militumque arma ac spolia pro donariis in templis adfigere: Argolicos clypeos, galeas cristatas, hastas duplices, thoraces, ocreas, chla-

(1) V. Bochartum de Aeneae adv. in Ital. pag. 1070. 1083. 1084. qui auctores citat.
(2) Historiarum Lib. IV.
(3) Terpsichore Lib. V.
(4) In Protrept. sive Admon. ad G. pag. 11.
(5) Vide Io. Marshamum Sec. 1. pag. 35. 36. Bochartum Geogr. Sacr. pagg. 426. 440. 446.

chlamydes in bello geſtare. Praetereo alia plura Etruſcorum Graecis ſimillima, cum ſacra tum civilia, inſtituta, ne Lectoris aequis auribus abutar. Non nego, Etruſcos habuiſſe plurimos peculiares mores, reconditas fabulas, & ſacra; ſed, moribus ſacriſque, maxima ex parte, cum Graecis ceteriſque cultiſſimis nationibus propter commercium conveniſſe, contendo.

Quod pertinet ad linguam veterum Tyrrhenorum ſive Etruſcorum, contra Dionyſii opinionem, nego eam cum alia nulla convenire. Si litteras ſpectemus, in aliquibus cum Hebraeis, fere autem in omnibus cum Syris ſive Samaritanis, adeoque cum Phoeniciis conveniunt, a quibus litterarum elementa accepiſſe ſeu didiciſſe comperimus. Conveniunt etiam Etruſcorum litterae XVI. numero, non ut vult Cl. Bourguettius XXIV. (1) quibus ut loquebantur ſcribebant, cum priſcis illis Graecorum litteris, quas iidem quoque Graeci a Phoenicibus ſe habuiſſe gloriantur. Si Etruſci characteres & inſcriptiones cum vetuſtiſſimis apud Graecos Cadmeis litteris inſcriptiſque monumentis conferantur, nimirum cum Sigeo lapide, & Inſcriptione Deliaca (2), figura formaque probe concordare cum his, & propius etiam eas exprimere, (nam diutius ſervarunt priſcam Phoeniciarum ſive Cadmearum litterarum formam) intelligemus. Haec collatio, deque adſimili uſurpata ab his litterarum forma iudicium, fieri debet propoſitis ante oculos Alphabetis, tum a V. C. Edmundo Chishullio, tum a Ludovico Bourguettio, & a me digeſtis, itemque obſervatis iam editis Etruſce inſcriptis monumentis: inter quae nullum fere vel minimum, excepto ſcribendi ſiniſtrorſum conſtanti perpetuoque modo, exceptis etiam perpaucis inſcriptionum retrogradarum exemplis, intercedere diſcrimen obſervabimus. Primigeniae Tyrrhenorum litterae, ut dixi in Prolegomenis pag. LI. Voluminis I. fuere duodecim: his poſtea, ut exigebat novae lucutionis ac pronunciationis uſus, vel id exigente cum aliis gentibus inito commercio, additae quatuor litterae, duplices nimirum & mixtae, quae ſunt ⊙. ✱. 8. ⋎. & gutturalis, ſive adſpirata ⊟. Doctiſſimus Bourguettius putat X *Chi* Graecorum, originem habuiſſe a ⋊ Etruſcorum: ego vero ex *Kappa* ortum arbitror, ita apud Etruſcos ſcripto >, eodemque geminato, unoque alteri in hunc modum ⨯ angulatim coniuncto. Etruſci V ſupino, ı in medio ita interpoſuerunt ⋎, ut notarent KI, ſive X, quod Graeci uſurparunt.

Ex

(1) V. eius Alphabetum, Diſſ. I. Acad. Etr. Cap. I. pag. 122. Edmundus Chishullius ad Inſcr. Sigeam pag. 4. & 16. Vide antiquas Inſcript. a M. Gudio collectas, & a F. Heſſelio editas in Append. Praef.

(2) Hanc edidit Turnefortius in Itinerario Orientali Epiſt. XXII. item R. D. Montfauconius Palaeograph. Lib. II.

Ex his vero Etruscorum additis duplicibus sive mixtis litteris, haud est improbabile, Graecos suas desumsisse Θ. Ξ. Φ. X. quarum introductionem apud Graecos, non vero inventionem, ut vult Plinius (1), Palamedi, Troiani belli tempore, perlubenter tribuo; nam longe ante id tempus in usu apud Etruscos fuisse, perspicue docent Etruscis litteris scriptae Tabulae Eugubinae, quae propter vetustatem, omnia quotquot exstant monumenta, Aegyptiis exceptis, superant; nam in his ea Pelasgorum & Etruscorum calamitas, ob triennem saevissimam siccitatem, memoratur, quam duabus ferme aetatibus ante Troianum bellum contigisse Dionysius Halicarnasseus adfirmat (2). Siquidem quum simpliciori ratione scriberent Tyrrheni, pro ⊙ usi sunt +. pro ‡ usi sunt duabus ƨƨ, cuius exempla non desunt apud Dempsterum, ut in Tabula LXXXIII. 7. pro 8 usi sunt Aeolico digammate, vel etiam ɔ consonanti v, quam tamquam F pronuntiarunt; pro V vero usi sunt ꓘ sive >. quae paene eumdem sonum habent.

Haec dum scriberem, quum perlegissem summa animi voluptate Dissertationem de priscis Graecorum & Latinorum litteris, quam summus vir I. *de Bouhier*, in supremo Divionensium Senatu *Praeses*, non minus eruditione quam dignitate conspicuus, egregie adornavit: quam etiam publico litteratorum bono edidit ad calcem Palaeographiae suae omnis antiquitatis egregius illustrator ac vindex celeberrimus D. Bernardus Montfauconius; cum doctissimo viro in eam veni sententiam, Pelasgorum, ac proinde etiam Tyrrhenorum litteras, earumdemque usum in Graecia, esse Cadmo vetustiorem. Nam si certum est, omnium fere Scriptorum & quidem vetustissimorum consensu, Graecos, auctore Cadmo Phoenicio, a Phoenicibus litteraturam habuisse; haud negari facile potest, Phoenices, qui ante Cadmum per totum Mediterraneum mare commercium exercuere, antequam ad Graeciam accederent, cum aliis gentibus, praesertim cum Cretensibns, quibus cum versati sunt, litteras communicasse. Omnem dubitationem tollit Diodorus Siculus (3), qui ante Deucalioneum diluvium, ac proinde diu ante Cadmum, viguisse in Graecia litteras tradit; licet statim addat, earum memoriam cum maxima hominum parte hoc casu deletam fuisse. At a Pelasgis, Phoenicum filiis ac discipulis, qui Graeciam occupabant, eo tempore servatas esse litteras tradit, antiquorum Scriptotum auctoritate, Eustathius, cuius insignem locum (4) observavit idem Cl. de

e Bou-

(1) Lib. VII. Cap. LVI.
(2) Antiquitatum Rom. Lib. I.
(3) Biblioth. Histor. Lib. V.
(4) Iliad. Lib. B. ed. Rom. p. 358. Flor. 775.

Bouhier, quem ſilentio praeterire non lubet: Διὸ καὶ δῖοι ΠΕΛΑΣΓΟΙ που λέγονται, ὡς ἄνωθεν Ελληνες· οὓς καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν σῶσαι τὰ στοιχεῖα μόνους Ελλήνων φασί. καὶ διὰ τοῦτο δίους αὐτοὺς καλεῖ. *Quapropter* PELASGI, *quippe ab ipſa eorum origine Graeci, dicti alicubi* divini: *quos etiam ſolos de omnibus Graecis, poſt terrarum inundationem, ſervaſſe litteras perhibent*. Ita vertit eiuſdem Euſtathii interpres & illuſtrator doctiſſimus Alexander Politus, in Piſano Athenaeo Graecarum litterarum Profeſſor, qui notat Pelaſgos & apud Heſychium *divinos* cognominari: neque id cognomentum alia, ut videtur, de cauſa conſequi potuere, niſi quia litteras, divinum opus, ſervarunt; quandoquidem iidem Pelaſgi aliique etiam populi ac praecipue Athenienſes, qui Pelaſgici generis fuere, e diluvii aquis elapſi ſunt; nam, teſte Herodoto (1), Pelaſgica gens, regnante Deucalione, Phthiotidem incoluit, & Atticam diluvii aquis immunem, & a ſe ipſa maiorem Graeciae partem, quum ea nondum Ελλήνη diceretur, *Pelaſgiam*, & litteras *Pelaſgicas* nuncupavit. Cadmus vero, Agenore Aegyptio ſatus, Pelaſgis infeſtus, tantum auctoritate & armis valuit, ut eos ab Hiſtiaeotide eiecerit, & litteras, quas & ipſe a Phoenicibus habuerat, non Pelaſgicas, ſed Cadmeas & Phoenicias adpellari voluerit: ſeque litterarum inventorem adſeruit, prono in hanc laudem ore conſentientibus omnibus Graecis Scriptoribus; quum tamen multo veriſimilius ſit, Cadmum iiſdem litteris nomen tantum tribuiſſe, quod antea non habebant, vel eas aliquantulum reformaſſe, ſeu nonnihil immutaſſe: & forſitan, ut ego ſuſpicor, utrumque ſcribendi genus, tunc ab Etruſcis ſiniſtrorſum, a Pelaſgis dextrorſum uſurpatum, ſimul coniunxiſſe; nimirum ut altera linea rectâ duceretur, altera vero βουστροφηδὸν, ut Graeci dixere, inſtar boum arantium, facto regreſſu, ductiſque lineis dextrorſum & ſiniſtrorſum: quod ſcripturae genus in arca Cypſeli adnotavit Pauſanias (2), exſtatque inſigne exemplum in Inſcriptione Sigea. Pelaſgi Cadmo cedere coacti ſunt, quum ante Deucalionem & Cadmum in litteratura principatum per totam Theſſaliam, Peloponneſum & Graeciam tenuiſſent, atque Atticorum lingua eadem ac Pelaſgica eſſet. Igitur tum Pelaſgi tum Etruſci, patriis ſedibus excedere coacti, ſuum alphabetum & litteras in Italiam invexere: Latini a Pelaſgis litteras, teſte Plinio (3), & ſcribendi modum ſiniſtrorſum, multoque plures litteras, quam apud Etruſcos eſſent, accepere. Poſtmodum Iones receptis novis quibuſdam elementis, aut

(1) Lib. I. Cap. LVI.
(2) In Eliac. prior. Lib. V. Cap. XVII.
(3) Lib. VII. Cap. LVI. Vide etiam Diodorum Siculum. Lib. III.

aut potius in unum collectis, litteras a se nomen accipere voluerunt. Cadmeae vero litterae, quae Pelasgicis successere, semper vocatae Phoeniciae. Graeci innata vafritie, ut sibi in litteratura principatus gloriam vindicarent, Cadmeas litteras non ante ipsum Cadmum, sed post eius adventum in Graeciam, *Pelasgicas* dictas esse (quod tunc fieri minime potuit, Cadmo, ut diximus, acriter adversante) scribunt, idque prae ceteris Diodorus Siculus diserte adfirmat (1).

Haec de Tyrrhenorum & Pelasgorum litteris, quae nihil vel minimum differunt a Graecorum Cadmeis antiquissimis; nam cum Tyrrheni ac Pelasgi, tum iidem Graeci, a Phoenicibus eas acceperunt. Nunc de dialectis linguae Pelasgicae & Etruscae, nonnulla dicenda sunt. Pelasgicus sermo utique differt ab Etrusco, non in origine, usu ac proprietate vocum, sed tantum in inflexionibus ac desinentiis: quod evidentius constabit, quum proferam, Deo coeptis favente, duo Lexica Pelasgicum & Etruscum. Hae inflexiones ac desinentiae nec cum Graecis, nec cum Latinis omnino concordant; nam singula vocabula, tam Pelasgica quam Etrusca, radicem *Graecae dictionis*, confusam licet alteratamque, perspicue continent, quae multa cum diligentia expiscanda est: nec primis conatibus & disquisitionibus credendum; sed ulterius progrediendum est, diligentiusque investigandum, quod interpretandum proponitur. Non pauca etiam vocabula pendent a cognitione Orientalium linguarum, praesertim Hebraicae, Chaldaeae, Aethiopicae, Arabae, Syriacae, adeoque & Phoeniciae: quod patet ex versione Tabulae Eugubinae Pelasgice scriptae, litteris, iisdem prorsus ac Latinis (nam Latini, quae nunc habent elementa, a Pelasgis accepere, teste Plinio (2): fueruntque origine Latinae litterae eaedem ac Pelasgicae (3) sive vetustiores Graecae) quam nuper summa cum laude felicique conatu publici iuris fecit eruditissimus Ludovicus Bourguettius. Verum generaliter loquendo, omnia utriusque linguae, tum Pelasgicae tum Etruscae, vocabula, licet earum multiplices dialecti differant inter se, & pauciores litteras Etrusci, Pelasgi vero multo plures habeant, a Graeca lingua pendent, cuius ope ac luce haud omnino difficile, ni mea me fallit opinio, explicari possunt. Id meo studio pertinacique labore expertus sum; an vero eo conatu veritatem (quod maxime cupiebam) detexerim, interpretata Eugubina Tabula Etruscis litteris scripta, aequi ac sinceri homines litterati,

e 2 non

(1) Historiar. Lib. III.
(2) Hist. Nat. Lib. VII. Cap. LVI.
(3) V. Differt. Montfauc. in fine Palaeogr. & L. Bourguet. in Diff. I. Acad. Etr. Cort.

non invidi atque obtrectatores, iudicabunt. Quod vero nemo virorum doctissimorum, qui superioribus aetatibus floruere, id adsecuti sint, quin potius horum sensum eruere, paene impossibile adfirmarint Scaliger, Salmasius, Aleander, Peyrescius, Fontaninius; id ex eo facile ortum est, quia variam singularum litterarum formam apud Etruscos non observarunt: vel forsitan se oleum & operam perditutos putarunt, quum id facere potuissent interpretantes Tabulas Eugubinas Pelasgice scriptas, quarum litterae, Latinis simillimae, semper eaedem fuere, & numquam figuram variarunt. Quod si Iones Asiatici, cum Etruscis cognatione iuncti, auctore Herodoto (1), habuere τέσσαρας γλώσσας χαρακτῆρας, *quatuor linguae characteres*, id est, *idiomata*; haud est inverisimile, Etruscos quoque plura habuisse pro diversitate locorum, quae incoluere; quum aliter desinant voces Pelasgicae, aliter Etruscae, quae nunc absque ulla difficultate leguntur in monumentis in Vmbria, & in Etruria tum interiori tum exteriori, erutis: quod etiam Bonarrotius observavit.

Multum etiam lucis in his monumentis interpretandis confert vetustior Latinorum lingua; nam hi pleraque vocabula, quae olim apud antiquos Pelasgos & Etruscos in usu fuere, diu servarunt ac retinuerunt, quae in iisdem Tabulis Eugubinis non raro occurrunt; quare credibile magis videtur, Latinam ex Pelasgica & Etrusca originem habuisse, & non e Graeca tantum, ut plures arbitrati sunt; nam ante Romam conditam, & multo etiam post, nullum Latinis & Romanis cum Graecis remotissimis commercium fuit, sed dumtaxat cum colonis Graecanici generis, qui Italiam occuparunt, a quibus iidem originem habuere. Plato ingenue fatetur in Cratylo, Graecos complura nomina a Barbaris accepisse. Pro Barbaris habiti sunt a Graecis Pelasgi & Etrusci. Pausanias barbarum nominat Arimnum Etruscorum regem (2), qui omnium primus Iovi Olympio insigne solium dono misit, quod idem Pausanias in eius templo sive atrio vidit. Phryges quoque habiti in censu barbararum gentium; eos tamen vetustissimo sermone utentes (3), multa vocabula Graecis simillima, ac paene eadem, habuisse ostendit idem Plato in Cratylo. Cum Phrygibus concordant Etrusci tum in moribus & sacris, tum etiam in multis vocibus, ut iam adnotavimus (4). Barbari etiam habiti antiquissimi Hispani, qui perinde ac Etrusci, a Phoenicibus artes & litte-

(1) Clio Lib. I. 10. 26.
(2) Eliac. prior. Lib. V. Cap. II.
(3) Vide Samuelem Bochartum in Geographia sacra pag. 1077.
(4) Ad Interpretationem Orthii Carminis Etrusci in Vol. I. pag. LVI. vers. 5.

litteraturam didicere; nam, ut videre est in eorum veterrimis numismatis, atque in edito Alphabeto (1), eorum litterae eaedem fere sunt ac Etruscae. Turdetani Hispanorum doctissimi, ut tradit Strabo (2), qui, & fama eius tempestate ferebat, a sex annorum millibus, grammaticam & vetustissima litteris inscripta monumenta, quin & poëmata legesque metris conditas, habuere. Pro Barbaris reputati a Graecis Thessali, Thraces, Poeni, omnes denique Orientales, quos enumerat Diogenes Laërtius in suo ad vitas Philosophorum Prooemio: ab his tamen Barbaris Plato in Cratylo ingenue fatetur, se ea, quae in Philosophia praestantissima sunt, mercatum esse: ideoque Aegyptios Sacerdotes & Italicos Philosophos adiisse. Tanti fecit Plato Tyrrhenorum sacra, consuetudines & instituta, ut legislatorem suum iusserit ne in re quidem minima ea abrogare vel innovare (3). Sed de his satis; haud enim vacat ea repetere, quae exploratissima sunt, praesertim de origine & progressu Philosophiae & litterarum, quas Graecos a Barbaris accepisse luculenter ostendunt prae ceteris Tatianus Assyrius, Clemens Alexandrinus, & Theophilus Antiochenus: haud tamen negandum, omnem hanc litteraturam Graecos mirifice postea perpolivisse, auxisse etiam, atque ampliore in lumine, ordine & dignitate collocasse; quum apud eos divino propemodum ingenio ac sapientia viri floruerint.

His expositis, sequitur contra Dionysii Halicarnassei opinionem, superius expositam (quam viri cum paucis comparandi sequuntur Bochartus (4) & Cluverius (5), quibus lubenter parco, quia monumenta, quae adferimus, eis ignota fuere) TYRRHENOS in Italia non indigenas, sed advenas fuisse. Vnde vero & quando Pelasgi & Etrusci in Italiam advenerint, superest inquirendum. Id fieri facile poterit, si statuamus cum doctissimo Theodoro Ryckio, qui optimo summoque iudicio de primis Italiae colonis disseruit, omnes populos, quotquot in Italiam nostram migrarunt, esse Graecanici generis, atque, ut ex dictis videtur, ex Phoenicibus ortos. Horum vero Aegyptii auctores fuere: qui, ut suspicatur vir perspicacissimus Philippus Bonarrotius (6), impellente Pastorum in Aegyptum inferiorem incursione, in Babyloniae & Asiae partes, & praesertim in Graeciam migrarunt, colonias in eam deduxerunt, & urbes statuerunt sub

Ce-

(1) Exstat pag. 4. in opere ita inscripto: *Dissertation Historique sur les Monnoyes antiques d'Espagne, par M. Mahudel &c.* a Paris a. MDCCXXV.

(2) Geograph. Lib. III. 139.

(3) De Legibus Lib. V.

(4) Geograph. Sac. Lib. I. Cap. XXXIII.

(5) Italiae antiquae Lib. II.

(6) In Explicat. & Coniect. additis Dempsteriano Operi §. XLVII.

Cecrope Cadmo & Danao. Illud ex Mosis sacra & omnium vetustissima Historia certum est, gentes omnes ex Oriente per orbem diffusas & propagatas esse. Phoenices, Aegyptiorum filii, in Cananaea sedem suam posuere: iidemque Pelasgis, Etruscis Graecisque originem dedere. Cananaeos, strenuos Idololatriae adsertores, Dei iussu debellavit vertitque in fugam Iosve septem fere annorum spatio, uti divina Historia testatur (1). Interim pulsi fugatique ex Cananaea Phoenices, ubique per orbem dispersi, Cretam & vicinas insulas, mox Graeciam multasque regiones, de quibus videndus magnus Bochartus, occuparunt. Italia his intacta superfuit, ut idem Bochartus ostendit (2): in hanc variis casibus exacti e suis sedibus, sive urgente sterilitate vel fame, sive metu diluvii aliarumve calamitatum, primum ex Achaia migrarunt *Aborigines*, qui Graeci generis fuere, ut tradidere Cato Censorius & Asellio Sempronius, teste Dionysio Halicarnassensi, quos tamen non sequitur, utpote suae hypotesi adversantes: qui licet nec urbis nec ducis, quo id contigit, meminerint; tamen tantos viros id haud temere adfirmasse, sed ex antiquioribus monumentis depromsisse, certo certius est. Hi *igitur Graeci generis*, primi fuere Latii coloni, qui illum Italiae tractum, qui inter Tiberim & Latium extenditur habitarunt, ab antiquissimis temporibus *Latium* dictum. Ab his urbes vel conditas vel possessas sane multas enumerat Dionysius (3).

Post Aborigines diversis temporibus in Italiam traiecerunt *Siculi*, *Vmbri*, *Ligures*, & *Ausones*, sive *Aurunci*, quos aliqui ante Aborigines advenisse existimant. Hos Scythicae originis, ab Ausone Atlantis filio ductos in Italiam, atque esse Homeri Laestrigonas, docte suspicatur Theodorus Ryckius (4), praecipue ex moribus & corporis proceritate, quibus hic populus insignis fuit: cui coniecturae favet Plinii locus de Scytharum origine (5). At Romani Scriptores, *Pelasgos* primos fuisse, qui post Aborigines e Graecia in Italiam venerint, firmiter crediderunt: adeoque Oenotriis anteriores transmigratione.

Pelasgorum prima sedes fuit Phoenicia, qui id nomen sortiti sunt, quod errabundi ciconiarum more, per totam fere Graeciam dispersi fuerint (6), quae ex eorum nomine ante Deucalionem, vocata fuit Πελασγία: & non modo omnes Graecos *Pelasgos* dictos constat; verum etiam singulos quoque paene Graeciae populos,

(1) In Libro Iosue Cap. XI.
(2) Geograph. Sacr. Lib. I.
(3) Antiquit. Rom. Lib. I. pag. 8.
(4) Differt. de prim. Ital. Colon. Cap. II.
(5) Lib. III. Cap. V.
(6) Vide Plinium Lib. III. Cap. V.

los, quum Pelasgorum nomine censerentur, peculiari solum cognomine inter se fuisse distinctos. Sic Arcadiam incolentes, Πελασγοὶ Ἀρκάδες nuncupabantur: Attici, Πελασγοὶ Κραναοὶ: prisci Iones, Πελασγοὶ Αἰγιαλέες; & ita de omnibus prope ceteris. At sub Deucalione eiusque liberis, ut notat idem doctissimus Praeses de Bouhier, Pelasgorum gloriam paullatim tandem decrevisse certissimum est. Deucalion enim eos e tota fere Thessalia, quae Pelasgorum tunc erat caput (1), expulit; ita ut eorum pars maior in Cycladas, aut Cretam, aut alio confugerit, quemadmodum docet Dionysius Halicarnasseus (2). Ceteri, ab Hellene e Phthiotide pulsi, in Histiaeotidem migravere: unde mox a Cadmeis eiecti, variisque fortunis acti, tandem in Peloponnesum venerunt, mutatoque nomine Dores vocati sunt. In Italiam, perlustratis pluribus orbis regionibus, venisse probabile est vel circa Deucalionis aevum, vel, quod pronius crediderim, postquam Cadmo in Graecia imperante, omnibus calamitatibus adfecti, novas quaerere sibi sedes coacti sunt. Iam enim in Italia quatuor ut minimum aetatibus ante Troianum *bellum* validos, opulentosque fuisse, *credibile est*; *quum*, duabus aetatibus ante Troia*num bellum*, deficere occepissent, maximisque adfici calamitatibus, ut tradit idem Dionysius Halicarnasseus ex auctoritate Myrsili Lesbii (3): quae calamitates in Tabulis Eugubinis, tum Pelasgice tum Etrusce scriptis, trium annorum spatio durasse memorantur. Hinc suspicandi non levis praebetur ansa, Pelasgos & Etruscos unius nationis diversos colonos fuisse: quod etiam coniicit Bourguettius, & utrosque vel simul, vel modico interiecto tempore, Italiam occupasse; ita tamen, ut in interiore Etruria Etrusci tantum: in exteriore vero, praesertim in Latio, Vmbria & Piceno, Pelasgi habitarint, qui duplici idiomate uterentur: quod ex Tabulis Eugubii inventis, nuperque interpretatis, facile, ni fallor, colligi potest. Quod vero Tyrrheni ac Pelasgi eiusdem generis essent, testantur etiam plures veteres auctores, quorum loca adfert doctissimus Bochartus (4), ad quem lectorem mitto.

Etsi vero disertissimo Plinii testimonio constet (5), Pelasgos litteras Latinis tradidisse; haud tamen inficiandum puto, & ab Etruscis nonnullas Latinos accepisse. De K, quam ita Etrusci scribunt > . < . ꓘ . ꓘ . ꓘ . K . minime dubitandum est; haec enim numquam occurrit in Pelasgorum inscriptis Tabulis: saepissime vero

(1) Vide Dionysium Halicarn. Lib. I. 15.
(2) Antiquit. Rom. Lib. I.
(3) Ibidem.
(4) Geograph. Sacra Cap. XXXIII.
(5) Lib. VII. Cap. LVI. Vide etiam Diodorum Siculum Lib. V. Bibl. Hist. 228.

vero in Etruſcis, tum etiam in monumentis in noſtra Etruria repertis. Hanc litteram ab Etruſcis inventam, originem dediſſe putat Bourguettius x Graecorum, de qua nonnulla ſuperius adnotavimus (1): eamque cenſet, antequam in Italiam migrarent, ab iiſdem inventam fuiſſe. Aeolicum vero digamma, quod Etruſci, olim Aeoles, ita ſcribunt ꟻ . ᴲ . ⊐ . ɔ . ꟻ . ꟻ . ⌃ . ꟻ . ʎ . non a Pelaſgis, apud quos in uſu non fuit, ſed ab Etruſcis dubio procul ad Latinos manavit, qui eo etiam per plura ſecula uſi ſunt (2). Duplicem quoque litteram xs, duarum litterarum ſono permixtam, primi excogitarunt Etruſci, atque ita expreſſerunt ꭓ & ς. de qua alibi diſſeruimus (3). In Pelaſgicis Tabulis numquam x occurrit. Etruſci Vmbriam incolentes ſcripſere κs. ut videre eſt in Tabula III. penes Dempſterum verſ. 24. & 30. in qua legimus ƧИƎꟼꟻAꟼ8. His adde 8 & φ ut in Tab. CXCV. num. 1. a qua Graeci ſuam efformarunt Φ. Adde ψ, cuius exemplo Graeci x, *Chi* expreſſerunt: adeoque evidens eſt, in litterarum inventione Etruſcos Graecis praeluxiſſe; nam Graecorum Phoeniciae ſive Cadmeae litterae, melius referunt Etruſcorum elementa, quam Pelaſgorum: *manifeſtumque eſt etiam*, tres ſaltem litteras, ni forte plures, Etruſcos, non vero Pelaſgos, veteribus Latinis monſtraſſe. Notas quoque numerales omnium primi Etruſci Latinis ac Romanis oſtenderunt, quae in eorum ſepulcris (4), in numiſmatis, & in Tabulis Eugubinis, Etruſce ſcriptis, occurrunt, nimirum I . V . X . ⅃ . C . Ɔ . M . de quibus alibi.

Poſt Aborigines, ceteroſque ſuperius memoratos, item Pelaſgos & Tyrrhenos ſive Etruſcos, ut vidimus, tanta cum Graecis adfinitate, litteris, idiomate atque elegantia coniunctos, variis tamen dialectis utentes, in Italiam immigrarunt Oenotri, ſive Arcades, quos perperam Dionyſius facit Aborigines. Poſt hos, Tyrrhenorum & Evandri adventum non recte, ut opinor, ponit Ryckius; nam Tyrrhenos in Italiam multo ante migraſſe credibilius videtur, & forſitan ante Pelaſgos: qui quum eiuſdem originis eſſent, id forſitan Dionyſio anſam dedit, ut Etruſcos indigenas Etruriae crederet, quum de Pelaſgorum origine Graecanica non dubitaſſet. Id, praeter multas rationes, alibi opportunius adducendas, oſtendit primigenium Etruſcorum Alphabetum ſimplex, & ſexdecim litteris conſtans; quum e contrario Alphabetum Pelaſgorum pluribus aliis litteris abundet, quibus ſerius Graeci uſi ſunt, eaſque etiam Latini ſerius acceperunt.

An-

(1) Vide ſuperius pag. XXXII.
(2) Vide infra in Claſſe V. pag. 414. 415.
(3) Ibidem pag. 433. ad Tab. CXCVIII. 1.
(4) V. Bonarr. ad Dempſt. pag. 89. 94. 99.

Antiqui auctores non pauci (1), Tyrrhenos origine Lydos faciunt; verum, quia in Lydia diutius, quam in aliis locis forsitan morati sunt, facile hinc locum famae datum crediderim, eos ex Lydis, atque ex urbe Sarde, quae Lydorum caput fuit, prodiisse. Lydum ferunt Tyrrheni fratrem fuisse: hinc ambos in Lydia regnasse. Ex nominum similitudine, nemo est qui non videat saepissime corruptam tenebrisque offusam Historiae veritatem. Hinc Moeonii frequenter vocati Etrusci, praesertim a Poëtis (2); quod Lydia Moeoniae esset proxima. Nonnulli (3) (quorum sententiam amplector) neque ex Tyriis, neque ex Lydis Tyrrhenos ortos putant; sed ex Lydis multa accepisse, nimirum Regum insignia (4), primosque Lydios modos in Italiam invexisse. Profecto extra dubitationis aleam est, e patriis sedibus eiectos Tyrrhenos, Asiam minorem paene totam lustrasse.

Quod vero, ut paullo ante dicebam, Etrusci ac Pelasgi non in Thessalia tantum, verum etiam in Thracia atque in Lemno, Imbro, Scyro, Lesbo, Aegei maris insulis prope Thraciam, & in Samothracia moram fecerint, praeter Scriptores vetustissimos, qui id adfirmant, *Herodotum* (5) & Thucydidem (6) ceterosque, quos citat Bochartus (7): perspicue id etiam docent adlata in hoc Museo Etrusco monumenta; nam Tyrrhenos coluisse constat Samothracum Deos, de quibus luculenter idem Bochartus disserit (8): eorumque cultum a Phoenicibus accepisse ex dictis liquet. Multa tamen, quae Bochartus Phoenicibus tribuit, vereor ne etiam Etruscis tribuenda sint. Thracum Deus Mars fuit, ab iisdem cognominatus Θούρας, *Thuras*: ab aliis scribitur Θούρης & Θοῦρος; unde in Homero ἐπιθετικῶς, Θοῦρος Ἄρης. Dorotheus Sidonius Poëta vetustissimus, ut observat Salmasius (9), in Astrologia, Martis planetam saepe Θοῦραν vocat: quod Graecum vocabulum & *violentum impetuosumque* significat. Id ipsum cognomen Marti tribuerunt Etrusci; nam ИAƎVT. *Turan*, prope eius imaginem ita scripserunt in patera Etrusca, quae apud Dempsterum edita est in Tabula IV. e Museo Ficoronio. In ea Iuno & Minerva consilium cum Apolline & Marte de evertendo Ilio

f Tro-

(1) Vide Herodotum Lib. 1. c. 94. Strabonem Geograph. Lib. v. pag. 219. Plutarchum in Romulo, & in Quaest. Rom. 277. Festum in voce *Sardi*. Velleium Hist. Lib. 1. Cluverium Ital. ant. Lib. II. qui alios plures auctores citat.

(2) Consule Virgilium Aeneid. Lib. VIII. vers. 479. & Lib. X. vers. 155. & Servium in haec loca.

(3) Vide Bochartum Geogr. Sacr. Lib. 1. Cap. XXXIII.

(4) Ex Dionysio Halicarn. Lib. III. c. 61.

(5) Lib. 1. 27. Lib. VI. 48. Lib. VII. 180. 184.

(6) Lib. 1. in principio.

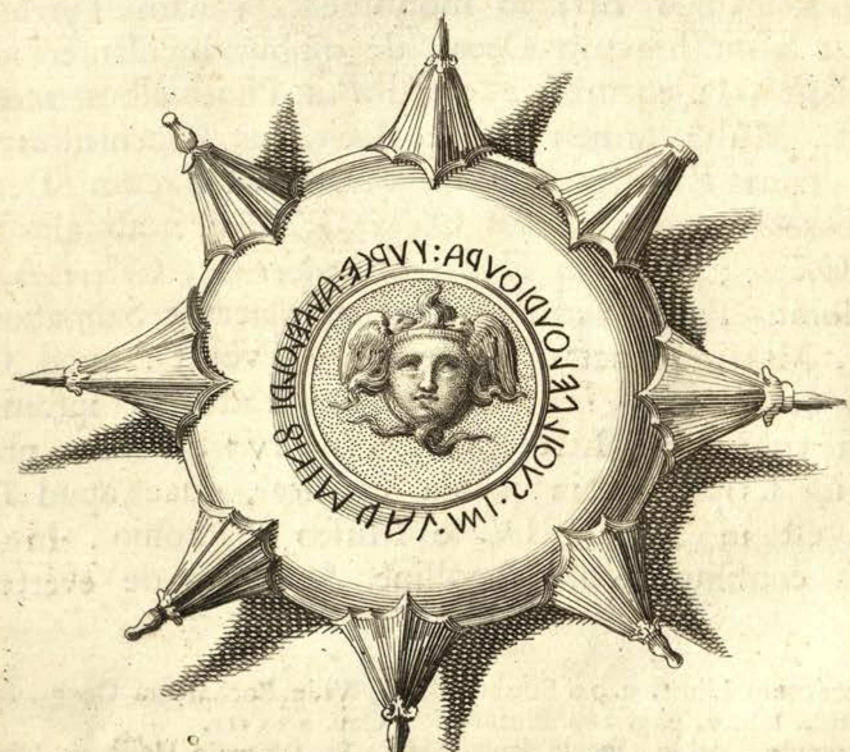
(7) Geograph. Sacr. Lib. 1. Cap. XXXIII.

(8) Ibidem Lib. 1. Cap. XII.

(9) In Plinianis Exercit. pag. 872.

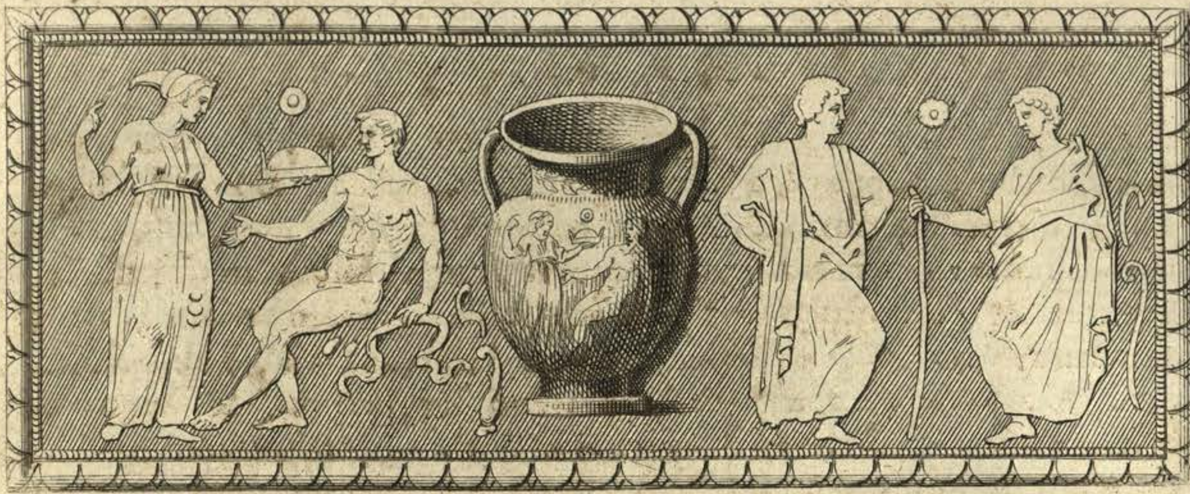
Troianaque gente capiunt : ac ſimul colloquentes , modum , quo id recte fiat , inveſtigare ac proponere videntur . De hac inſigni patera plura inferius adnotantur (1) .

Ex his igitur manifeſte adparet , non ſolum in Theſſalia, Thracia & Samothracia Tyrrhenos fuiſſe ; verum etiam , quod oſtendere volebam , poſteriori origine Graecos eſſe , quod ſcilicet cum Pelaſgis Graeciam paene univerſam incoluerint , & lingua & moribus cum Graecis & Phrygibus aliiſque nationibus convenerint, contra Dionyſii opinionem . Siquidem ex Oriente facta gentium diſperſione , ex Aegypto in loca Cananeae proxima migrarunt cum Phoenicibus , quorum filii ac diſcipuli fuere (2) : e Phoenicia eiecti , profligante eos Ioſua bello & armis (3) , Cretam ac proximas inſulas petierunt : deinde in Graecia conſtiterunt , litteraturam omnem ante Graecos docentes : demum variis caſibus exagitati , eiectique Cadmi infenſiſſimi hoſtis potentia , per orbem diffuſi , ubique tamdiu vagarunt , quoad fixas quietaſque ſedes in Italia invenirent . Idololatriam vero primum ab Aegyptiis , deinde a Phoenicibus , ſimulque artes & litteras ab utriſque didicerunt , quod etiam ex mox dicendis luculentius conſtabit .

MV-

(1) Ad Tab. XL. pag. 112. & 113.
(2) Vide Henr. Noris de Epochis Syromaced. Diſſertat. IV. pag. 295. 296.
(3) Vide Edmundum Dickinſonum de Delphis Phoenicizantibus Cap. III. & XII. ed. Oxoniae a. MDCLV.

MVSEI ETRVSCI
CLASSIS I.
DEOS PROPRIOS SELECTOS ET COMMVNES ETRVSCORVM EXHIBENS.

TABVLA I.
IANVS
Pater Tuscorum Deus, omnium primus.

N ipso aditu huiusce THESAVRI ETRVSCARVM ANTIQVITATVM, quem litterariae reipublicae bono, emensis lubenti animo tot laboribus, aperio, operae pretium me facturum arbitror, si tangam praecipua quaedam argumenta, quae meo iudicio declarant, haec antiquissima DEORVM signa Tuscanici operis esse, nullique genti, quam ETRVSCAE, omni superstitioni addictissimae, esse adsignanda. Id enim primum cavendum mihi omni ope esse video, ne adlata tam insigni veterum sigillorum copia, quae ab Etruscis artificibus confecta esse contendo, ab his, qui in antiquitatis cognitione ac studio non satis versati sunt, turpi nota vel

auda-

audaciae, vel temeritatis inurar. Siquidem veritatis amor rebus omnibus, & ipsi patriae gloriae ac splendori est praeferendus. Singula igitur, quae in lucem nunc primum profero, omnium quotquot exstant vetustissima monumenta, Aegyptiis exceptis, perlustratis Etruriae celebrioribus Museis, atque his quae Florentiae sunt, praesertim vero Regio Mediceo Cimeliarchio, diu multumque diligenter expendi & observavi: habitoque insuper calculo virorum rei antiquariae peritissimorum, pro Etruscis operibus habenda esse una cum ipsis censui.

Primum talia esse indicat opificii genus; nam Tuscorum sculptura (quod etiam Quinctilianus (1) observavit) primoribus praesertim saeculis duriuscula est, & in quibusdam partibus aliquantulum rigens: quam ob rem non pauca ex his signis vix aequare possunt molliora illa, exquisitique artificii plena artificum Graeciae praestantissimorum opera; quamvis in ornatu ac varietate, in vestium concinnitate, in inventione, in quadam, ut ita dicam, virili elegantia solidaque maiestate, vel minime illis cedant, vel facile cum ipsis de principatu & gloria certare possint. Constat enim Etruscam nationem, ingenio atque eruditione excultissimam, omnes artes omnesque disciplinas in Italiam invexisse; hominesque in Pictura, Sculptura, Architectura, Plastice, atque in fusoria arte summos ac praestantissimos habuisse: quod certe haec quoque insignia opera, & ea quae praeclaro Dempsteriano operi addita sunt, manifeste evincunt (2). In singulis Deorum imaginibus aliquid insuper est vel inusitatum, vel opido rarum, quod in ceteris eorumdem Numinum iconibus penes alias politissimas nationes minime observatur. Profecto Dii Deaeque Tuscorum peculiari vestium cultu exornantur; calceos gerunt Tyrrhenos lunatos, nunc clausos, nunc apertos, loris etiam & vinculis usque ad suras revinctos: interdum quoque sandalia & crepidas habent elegantissimo opificio insignes; quae non communem, sed peculiarem speciem a frequentiori usu remotam praeseferunt.

His ornamentis alia insolitae formae addenda sunt, videlicet torques, stroppi, monilia, inaures, periscelides, armillae cum purae, tum duplices, compluribus bullis dependentibus ornatissimae: quae, quum in usu essent apud Etruscas feminas valde divites, atque in omnem luxum maxime effusas, iisdem quoque ornamentis, maioris cultus & elegantiae causa, Numina vel publico, vel domestico cultui. Pontificum iussu, Augurumque adprobatione destinata, decoranda ac nobilitanda esse censuerunt: quae quidem longe

(1) Institut. Orator. Lib. XII. Cap. X. (2) V. Bonarrot. §. XXXVII. ad Dempst.

ge recedunt ab usitato aliarum nationum instituto Deos exornandi, Aegyptiis exceptis, ut Isiaca Mensa ostendit; a quibus Etrusci nostri, quod inferius satis luculenter ostendam, omnia fere acceperunt, maiorique cultu amplificarunt.

His adde tibialia & cothurnos, quos Iunoni, Apollini, Baccho, Furiis, aliisque Diis dedere: praeterea diademata, vel pura, vel gemmis distincta: bases, vel calathos, vel modios in speciem eorum, qui capiti Isidis, Serapidis, ceterorumque Deorum, quos Aegyptii coluere, imponuntur: item tutulos, mitellas, nimbos, aliaque perrara capitis ornamenta: ad haec coronas duplices, praesertim radiatas, corollas myrto laurove intextas, vel quernas, internitentibus inter folia gemmis, pretiosissimas. Adde etiam alas, quas ferme omnibus Diis Deabusque tribuere, tamquam praecipuum divinitatis caelestisque praesentiae & maiestatis insigne; ad exemplum Phoenicum, & Aegyptiorum, qui primi Idololatriae, omnisque ritus & religionis inventores & amplificatores fuere, quemadmodum Herodotus (1), & Lucianus docent (2): quod inventum postea tum Graeci, tum Romani veteres artifices lubentissime amplexati sunt, ut videre est apud celeberrimum antiquitatis interpretem Gisbertum Cuperum, qui alatos Deos utriusque nationis enumerat, atque erudite describit (3). Neque vero inter cetera argumenta, quae adferre possum, ut probem haec opera Tuscanica esse, illud parvi momenti est, quod haec insigniora sigilla in Etruriae locis, olim populo atque aedificiis valde frequentibus, effossa & inventa esse constat; vel etiam in oppidis finitimisque urbibus, quas olim Tuscos nostros tenuisse veteres Historici, ac Scriptores testantur.

Haec dicta sunto de simulacris Deorum ex aere, quae inscripta non sunt Etruscis litteris; nam de illis, quae litterata, &, ut ita dicam, loquentia exstant, nullum profecto dubium esse potest. Notandum tamen est, quod ea quae litteris non sunt consignata, valde cum his conveniunt, atque idem opificii genus praeferre videntur. Ex his litteratis Etruscorum parvis simulacris, quae nimirum, more vetustissimo ab Aegyptiis desumto, inscripta sunt vel in veste, vel in femore, vel etiam in crure, atque in brachiis (4), perpauca ad manus meas venere: multoque minus aurea & argentea, quae maleferiatorum hominum grassante avaritia omnino periere: fictilia vero propter fragilitatem & ipsa inter-

 cide-

(1) Lib. II. 4.
(2) De Dea Syra in principio. Vide Io. Marshamum Saeculo I. pag. 34.
(3) Vide Eplic. in Tab. Apotheos. seu Consecrat. Homeri pag. 169. &c.
(4) Lege Herodotum Lib. II. pag. 56.

ciderunt; quare ex his paucissima vidi: quotquot vero invenire potui in his Tabulis incidenda curavi.

Nihil dico de fulmine inusitatae formae, quod Tusci nostri novem Diis, ut auctor est Plinius (1), dedere, editaque apud Dempsterum monumenta Tab. I. & III. testantur. Nihil de capillorum cultu, dispositione atque artificio, qui aliam praeferunt speciem, Graecis Latinisque artificibus vix usitatam: nam caesaries Deorum vel brevis est vel prolixa, & in fine aequali linea vel tonsa, vel concinna dispositione post humeros revincta, sive soluta: adeoque interdum crines miro artificio sculpti, ita sunt in quaedam fila dispertiti, ut facile numerari possint; quod opificii specimen in aliis non observavi. Nihil de vestibus floridis, palmatis, scutulatis, quae etiam gemmis sparsae videntur, internitentibus quibusdam incisis globulis, vel radios in segmentis habent ad ornatum, fimbriasque elegantissimas, vario opere pulcherrimo elaboratas, quae dumtaxat in Etruscorum monumentis occurrunt: quae quidem & alia plura, quae vix diligentissime complecti possum; multo accuratius postea observabunt viri in antiquitatis studio peritissimi.

Illud etiam silentio minime praetereundum, quod Dii Deaeque veterum Tuscorum, praesertim vero quae operis sunt longe vetustissimi, atque, ut creditur, ante Troianum bellum fabricati, rudi ac simplici structura, (quod nemo in aliis hactenus observavit) dextera vel laeva manu globum sive pomum praeferunt: quae symbola quid designent, paullo inferius investigabimus. Fateor, a Graecis quoque inaures Deabus datas, & quidem variae ac peculiaris formae, quae praesertim in antiquis Siculorum nummis observantur: sed compertum est Scriptorum testimonio, Tuscos nostros non solum Siciliam incoluisse (2), verum etiam Lemnum & Athenas, atque inter Bisaltiam, Crestoniam, & inter Edones complura oppida & loca occupasse (3), & cum incolis urbium Corinthi non amicitiam solum, verum etiam negotia & commercium habuisse: quod Thucydides, Herodotus, Diodorus Siculus aliique auctores memoriae prodiderunt (4). Armillis ornantur signa praesertim Veneris apud Graecos: at vero apud Etruscos non solum Veneri, verum etiam Iunoni; Minervae, Furiis, ceterisque promiscue Diis Deabusque, vel etiam duplices armillae maioris cultus gratia tribuun-

(1) Histor. Lib. II. Cap. LII.
(2) Meminit Hesiodus in Theogon. Vide Strabonem Geogr. Lib. VI.
(3) Ex Thucydide Histor. Lib. IV.
(4) Vide etiam Plutarchum Lib. de virtutibus mulier. Herodotum in Clio Lib. I. Senecam de Consolat. Cap. VI. Diogenem Laertium in vita Pythagorae.

buuntur. Quare, ut rem paucis absolvam, ne lectoris eadem signa observare quantocius cupientis, abutar patientia, in his Tuscorum operibus, quae nunc primum in lucem depromo in hac locupletissima supellectile, semper aliquid vel non usurpatum ab aliis nationibus, vel ob inventionem curiosum & peregrinum summa cum animi voluptate adnotatur.

His praemissis ad enumerationem descriptionemque DEORVM, qui proprii ac peculiares fuere veterum ETRVSCORVM, quique nunc primum in his Tabulis exhibentur, gradum facio: atque eo lubentius, quia de his parum aut nihil disseruit summus omnis antiquitatis interpres Philippus Bonarrotius, Senatorii ordinis eximium decus, qui a Diis Consentibus Tuscorum exorsus est, quos ipsi cum Graecis & Latinis communes habuere. Primum igitur ordinem ducit IANVS, Italiae, ac praesertim Etruriae *princeps Deus*, ut ait in Horatium Donatus (1). De eius origine, nomine & cultu in Dissertatione I. inferius sermo instituetur: quod etiam praestabo in illustrandis reliquis Diis, qui nunc in hoc operis vestibulo breviter dumtaxat describuntur. In Tabula I. num. 1. peculiaris est corona, quam gerit IANVS tamquam insigne capitis ornamentum: quae quidem nec radiata est, nec turrita; licet radios & turrium pinnas aliquo modo imitetur: quae coronarum genera ab Etruscis inventa fuisse alibi luculenter ostendam. Florem patulis foliis apertum referre videtur; ut facile quis suspicari possit, a flore foliis hiante in hunc modum capiti imposito, cui divinum quid inesse veteres putarunt, petito a natura exemplo, ut fere usu venire solet in rerum omnium inventarum primordiis, huiusmodi coronam, ac praesertim radiatam, quae patentem florem imitatur, originem duxisse: certe ea est antiquissima, nec in aliis signis simulacrisque Deorum apud Graecos, aut Romanos ad hoc tempus observata. Folia, in quae dispertitur, sunt decem. Ita apud Aegyptios primum omnium coronamentum capitis Deorum fuit loti flos, quem praeferunt Harpocrates, aliaque Numina sculpta in Mensa Isiaca, & apud Cuperum. Aegyptios fere in omnibus imitati sunt Etrusci nostri, ut suo loco ostendam, qui coronam capiti IANI imposuere, quae florem refert, uti hoc omnium longe vetustissimum signum ostendit. Aliud etiam decus non praetermiserunt, Aegyptiorum exemplo, pinnas addentes capiti Minervae, ut videre est in patera Etruscis litteris inscripta in Dempsteriano opere Tabula II. in qua Herculis apotheosis exhibetur (2). Forte etiam hoc primum

(1) Vide in Epistol. ult.

(2) Vid. Observ. Ph. Bonarrotii pag. 11.

mum coronae genus fuit, quod ab Iano Tusci inventum putarunt; nam, ut docet Draco Corcyreus in suis de lapidum generibus commentariis apud Athenaeum (1), Ianus primus coronarum inventor fuit (2). Visitur etiam non raro, ut inferius adnotabimus, eius caput in nummis signatum, querna vel laurea corona exornatum.

Observandum est, quod IANVS praegrandes aures habet; nec raro in hoc opere Dii bene auriti conspiciuntur: qua in re, etsi peccare potuerunt primi Etruscorum artifices; tamen id non sine consilio ac ratione ab ipsis factum fuisse arbitror. Ita enim Deos exprimentes, innuere voluerunt, eos intentis auribus percipere cultorum preces & vota. Id forsitan ita tangit Homerus (3);

Ος κε Θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ;

Qui Diis obtemperaverit, multum quoque ipsum audiunt.

Hinc Dii non solum PROPITII dicti, verum etiam AVDIENTES, & OBSEQVENTES appellati. Exstat in Gruteriano Thesauro (4) vetus inscriptio Graeca votiva, & alia inter Florentinas a me editas (5), quae Isidi Fortunae, & Isidi Bonae ΕΠΗΚΟΩΙ Επηκόῳ sacra est; quae ita cognominatur, quod audiat supplicum vota & exaudiat. Bene ac sapienter in sacris Litteris (6) cultores Baal irridet divinus Elias clamantes de mane usque ad meridiem, & dicentes, *Baal exaudi nos*; inquiens, *Clamate voce maiore: Deus enim est, & forsitan loquitur, aut in diversorio est, aut in itinere, aut certe dormit, ut excitetur*. Hanc cultorum falsorum Numinum dementiam subsannat quoque Arnobius (7), qui adnotat putasse dormire Deos si non exaudirentur; ideoque aereis tinnitibus, cymbalorum ac tympanorum quassationibus, symphoniarum & scabillorum strepitu eos excitasse: itemque cantasse, matutino tempore excitationes quasdam collatis ad tibiam vocibus, ut ad annuendum votis audientes illos redderent. Lacedaemonii Iovem hac de causa cum quatuor auribus effinxere (8).

IANVS habet manus pendulas, non tamen lateribus omnino cohaerentes, more Deorum, quos Aegyptii coluere. Tunicula amictus est satis brevi, & ad talos demissa: pedes lunatis calceis, quos

(1) Lib. v. Cap. XIII.
(2) Vide Nic. Leonicum de varia Histor. Lib. I. Cap. LXXI.
(3) Iliadis Lib. I. vers. 218.
(4) Pag. LXXIII. 8.
(5) In Parte I. Inscript. antiq. Etruriae Vrbium pag. 81.
(6) Regum Lib. III. Cap. XVIII.
(7) Lib. VII. adversus Gentes.
(8) V. Gyraldum Synt. I I. Hist. Deorum.

quos Etrusci nostri invenere, induti sunt: contra vero nudipedes sunt Dii veterum Aegyptiorum: quod dico, ne quis ab Aegyptio artifice hoc Iani sigillum fabricatum esse suspicetur. Peculiare etiam observandum ornamenti genus torques, stroppus seu torulus, intortum funem referens, quo, ut in aliis signis Deorum Etruscae gentis conspicitur, eius collum exornatur.

Obiicient heic forsitan aliqui, IANVM, qui sedem in Ianiculo habuit in Etrusca Tiberis ripa, repraesentari solitum cum gemina vel trina facie, vel etiam quadriformem: quale illud simulacrum fuisse memorat Servius (1), quod captis Faleriis Tuscorum urbe, ibidem inventum est quaterno vultu insigne. Hoc quidem non nego; sed neque id obstat, quo minus credam, hoc longe omnium vetustissimum sigillum, quod spectatur in Mediceo Thesauro, Tuscanici operis esse, atque ipsum IANVM referre. Nam idem Deus, quem Tusci primum regem suum, Deorum omnium antiquissimum fecere, quemque primo in loco in sacris ante omnes *patrem* praefari atque invocare consuevere (2), non raro etiam unica facie sculptus est: quod ostendam ex assibus sive ponderibus ac nummis, eius imagine signatis, mox in hoc opere adferendis illustrandisque; quare de eius vultu plura suo loco.

Sequitur in Tabula I. num. II. aliud IANI signum ex aere maximae procul dubio antiquitatis, & quidem Tuscanico artificio insigne. Nam toto corpore nudus est, pudendis exceptis, quae subligaculis velantur: quod itidem Etrusci nostri fecere exemplo Aegyptiorum, qui, ut videre est in Isiaca Mensa, ita Deos cum subligaculis expressere. Hoc genitalium partium tegumentum διάζωμα appellat Suidas: quod postmodum sibi proprium fecere athletae in arenam descendentes, ut erudite ostendit Petrus Fabrius in Agonistico (3). Alas praeterea Iano, ut & ceteris Diis, dedere Etrusci: quo insigni symbolo divinam, ut arbitror, summamque vim & potestatem innuerent, vel paratum celereque numinis auxilium, uti interpretatur doctissimus Bonarrotius (4). Propitium quoque se ostendit Ianus, sinistrae manus vola eo modo in supplices cultores conversa. Aliud sigillum, huic valde simile, sed non tantae vetustatis, vidi Florentiae in Museo nobilissimo Marchionum Riccardiorum.

Vt vero Ianum potius alatum referre putem, quam Iovem, vel Plutum, queis etiam alas veteres dedere, uti ostendit Cupe-

(1) Ad Aeneid. Lib. VII. pag. 476. Vide etiam Macrob. Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(2) Vide Macrobium Saturnal. ibidem.
(3) Lib. II. Cap. IV.
(4) In Monumenta addita Dempsteriano Operi §. IV. pag. II.

Cuperus, id me potiſſimum movet, quod Iuppiter in Etruſcis pateris caelatus, atque in vaſculis pictus alio modo exhibetur (1), nimirum ſuperiore parte nudus, inferiore vero tectus, ſceptrum, ſive haſtam & fulmen tenens, vel etiam tunica & pallio amictus (2). Pluto vero toto corpore nudus (3) repraeſentatur: quare ſolos Etruſcos, Aegyptiorum imitatores, femoralia Diis dare conſueviſſe, ex his aliiſque mox producendis monumentis manifeſtum eſſe arbitror.

IANVM Deorum Deum, Saliari carmine celebrari ſolitum (4), referre puto alterum aheneum paruum ſimulacrum, quod in eadem Tabula I. num. III. expreſſum eſt ex archetypo fere eiuſdem magnitudinis, quod in Mediceo Theſauro adſervatur. Quemadmodum & Saturnus fingi ſolet, caput habet velo tectum; nam peragrato fere univerſo orbe, tamdem in Etruria ſedem poſuiſſe ferunt. A laevo humero pendet amiculum, quod circa brachium advolvitur. Hoc ſignum non eſt tantae vetuſtatis, ut cum altero prolato num. II. comparari poſſit: eſt tamen ab antiquiſſimo Etruſco artifice eleganter fabrefactum. Elato dextro brachio manuſque digito, caelum ipſum Deorum ſedem indicare videtur; nam proditum memoriae eſt, teſte Plutarcho (5), eum primum omnium docuiſſe Italos homines Deos reverenter colere, primumque aras & templa in honorem Deorum ſacraſſe, itemque ritus & ſacrificia inſtituiſſe: quem ideo Numa maximo in honore habuit.

TABVLA II.

VERTVMNVS

Deus Etruſcorum a Volſinienſibus praecipuo honore cultus.

HOc ipſo anno CIƆ.IƆ.CCXXXV. prope Pratum Etruriae civitatem, in loco, qui vulgo dicitur *Tizzirimonte*, una cum pluribus Penatium Deorum & Larum ex aere parvis ſignis & votivis donariis, erutum eſt hoc elegantiſſimum aheneum ſimulacrum, miro artificio expreſſum, quod procul-

(1) Vide apud Dempſterum Tab. XXX. & XXXII.

(2) Tab. I. ibidem.

(3) Tab. XCI. ad finem tom. II.

(4) Vide Crinitum Lib. IV. Cap. X.

(5) In Problemat. Rom.

culdubio Tuſcanicum eſſe nemo eſt qui non videat. Statim ac inventum eſt, ut in manus meas veniret, curavit humanitate propemodum ſingulari, ob egregia in rem litterariam merita vir celeberrimus Ioſeph Blanchinius Pratenſis, apud quem hodie adſervatur. Eodem in loco fanum ſive lucum Diis Penatibus Etruſca religione ſacrum fuiſſe, haec monumenta non obſcure indigitare videntur. Diademate revinctum eſt eius caput; e quo retro poſt humeros nullae vittae aut lemniſci dependent, Etruſcorum more: quod etiam alibi obſervavimus. Coma capitis brevis eſt, in orbem ita attonſa, ut & ipſa coronae ſpeciem praeferat. Id etiam poſtea aliarum nationum ſolertiſſimi artifices factitarunt: qui non raro crines Deorum, in modum coronae vel tonſos vel varie plexos, concinnarunt. Stat nudo pectore, nudo dextro humero, nudis etiam brachiis: reliquae corporis partes veſte, longe ornatiſſima ſummoque artificio caelata, quae etiam membrorum latentium nuditatem perbelle aperit, amictae ſunt: quae quidem veſtis haud alia eſt quam toga, ut mox oſtendam. Fimbria eiuſdem togae eſt operoſiſſima, radiis undique coronata Tuſcanico opificio, quo nihil pulchrius elegantiuſque cerni poteſt. Dei pedes, qui Tyrrhenis crepidis, & quidem ornatioribus, induti ſunt, plumbeae baſi, quae vaſculum quoddam refert, inſiſtunt: circa baſim additum eſt vetuſtiſſimum quoddam glutinum, peritiſſimis viris incognitum, certe inſtar ferri duriſſimum. Id factum arbitror, ne olim, quum alicui faſtigio vel columellae idem Deus, ut ſtulte credebant, infixus eſſet, priſco Etruſcorum ritu, facile a ſede ſua divelli, aliove evocatus transferri poſſet. Id notavit Prudentius deſcribens Caſtoris & Pollucis ſigna (1):

——— magnique triumphi
Nuncia, ſuffuſo figunt veſtigia plumbo.

Stultiſſimum hoc gentium conſilium acrius ita irridet Arnobius (2): *Si permanendi neceſſitatem patiuntur, quid miſerius his eſſe, aut quid infelicius poterit, quam ſi eos in baſibus ita unci retinent, & plumbeae vinctiones?* Paullo poſt curam in Diis retinendis impediendiſque ita ſuggillat: *Si apertum vobis & liquidum eſt, in ſignorum viſceribus Deos vivere atque habitare caelites; cur eos ſub validiſſimis clavibus, ingentibuſque ſub clauſtris, ſub repagulis, peſſulis, aliiſque huiuſmodi rebus cuſtoditis, conſervatis atque habetis incluſos: ac ne forte fur aliquis, aut nocturnus irrepat latro, aedituis mille protegitis, atque excubitoribus mille?*

B Sed

(1) De ſimulacro Romae verſ. 230. (2) Lib. VI. adverſus Gentes.

Sed de hac Deorum effuso plumbo, vel intrinsecus inani corpore, vel in basibus coërcitione, ne scilicet fugiendi ipsis, aliisque divellendi potestas esset, inferius redibit sermo.

Facile dixerim, hoc insigne simulacrum, ad archetypi magnitudinem in hac Tabula diligenter expressum, referre BACCHVM, praecipuo honore ab Etruscis cultum (1); nam vultu non solum placido ac sereno, ut plerumque Dii urbium servatores repraesentari solent, verum etiam mirum in modum hilari ac ridenti fabricatus est: qui certe eidem Deo *laetitiae datori*, ut ait Virgilius, recte convenit. Verum alio habitu cultuque Bacchum caelatum conspiciens in Etrusca patera, & in Etruscis vasculis pictum, quae adferuntur in Dempsteriano Opere (2); rationesque praecipuas ex libris anquirens, queis opinionem meam firmarem, VERTVMNVM referre potius auguratus sum: nam apud Propertium (3) ita se pingit, ut complura quae notat, non invito eius Genio, perbelle cum hoc signo conveniant.

Primum igitur idem Deus originem suam exponens, Tuscum se esse fatetur, atque a Volsiniensibus, apud quos antiquitus maximo in honore fuit, ad Romanos, ut puto, evocatione facta, translatum; eo fortasse tempore, quum Romulus contra Sabinos belligeravit: apud quos statuas, aedes, vota, ferias, sacrificia annua, quae *Vertumnalia* ab eius nomine dicta sunt, rite promeruit. Ita igitur ait:

TVSCVS ego, e TVSCIS orior; nec poenitet inter
Troelia Volsinios deseruisse focos.

De Vertumnalibus sacris disserui ad monumenta addita Donianis Inscriptionibus antiquis Tabula IX. illustrans votivum marmor insigne, opere anaglypho caelatum, quod exstat Romae in locupletissimo Museo Victorio (4). Post haec apud eumdem Propertium nominis sui causas exponit: nimirum quod sit Deus varius, mutabilis, multiformis; adeoque iuxta tempora, in quae annus circumagitur & vertitur, nunc sit arator, seminator, messor: nunc vinitor, plantator, insitor, olitor: nunc fossor, frondator, pastor: nunc mercator, venditor: nunc desultor, auriga, piscator, auceps, & quid non (5)? Quod vero in rem meam facit, aliorum Deorum speciem se furari posse adseverat, quos enu-

(1) Vide Aristidis orationem in Bacchum; Lucianum de Saltatione; & Cl. Matth. Aegyptium in S. C. de Bacchanalibus.
(2) Tab. III. & XI.
(3) Lib. IV. Eleg. II.
(4) Vide pag. 73. Tab. IX.
(5) Vide I. Cruquium in Horatium Sermonum Lib. II. Satyr. VII.

enumerat, & quidem principe in loco Bacchum; deinde Apollinem & Faunum. Iactat etiam se non solum puellam, Cois vestibus indutam, verum etiam virum sumta toga conspicuum referre posse. Ambigua certe est in hoc aheneo signo eiusdem Dei forma, ut non ita facile dignoscas, utrum mas an femina sit: marem tamen potius refert; nam papillae non tam bene tumentes sunt. Sed praestat ipsum ita loquentem apud Propertium audire:

Opportuna mea est cunctis natura figuris:
In quamcumque voles verte, decorus ero.
Indue me Cois, fiam non dura puella:
Atque virum sumta quis neget esse TOGA?
Cinge caput mitra, speciem furabor Iacchi:
Furabor Phoebi, si modo plectra dabis.
Cassibus impositis venor; sed arundine sumta
Faunus plumoso sum Deus aucupio.
Est etiam aurigae species VERTVMNVS, *& eius*
Traiicit alterno qui leve pondus equo.

Quae diximus de eius cultu, confirmari possunt Acronis auctoritate (1), qui ita ait: *Is Deus positus erat in multis locis civitatis: fere enim in omnibus municipiis Italiae consecrabantur eiusmodi simulacra, quibus ambigui vultus essent: prout dedissent eis habitum, ita in diversas facies numinum verterentur.* Praestat etiam Alexandri ab Alexandro verba adferre (2), e quibus colligimus, ubi Vertumni templum Romae fuerit, & quanto in honore & cultu apud Tuscos habitus; ita enim inquit: *Ex vico Tusco, & Velabro per boarium Forum in clivum publicum flectebatur, atque in aedem Iunonis Reginae: ibique aedem* VERTVMNI *fuisse auctores tradunt: qui Deus instar magni numinis apud* TVSCOS, *& multo in honore fuit; in capite enim vici Tusci, inter Circum maximum & Aventinum, Argiletum, & sepulcrum Argi visebatur.*

Toga igitur, qua amictus cernitur, plane insignis est, atque ornatissima, qualis hunc Deum decet, ut notat Propertius, itemque Tibullus (3), qui eum multiplicis ornatus studiosissimum facit, ita inquiens:

Talis in aethereo felix VERTVMNVS *Olympo,*
Mille habet ornatus, mille decenter habet.

 Quod

(1) Ad Satyr. VII. Lib. II. Horatii.
(2) Genial. Dier. Lib. II. Cap. XVIII.
(3 Lib. IV. Carm. II. in Sulpitiam: & vide quae notant viri docti.

Quod vero vestis, qua VERTVMNVS insignitur, toga sit, nemo dubitare potest, vel qui heri antiquitatis studio sit initiatus. Togam imitatur Haruspicis Etrusci, cuius ahenea statua, Tuscis litteris inscripta, exstat in Museo Mediceo, editaque est in Dempsteriano Opere Tabula XL. & in Museo Florentino Tom. III. Tabula LXXXI. nisi quod illa totum sinistrum brachium tegit, haec vero non: cuius modi ea causa est, quod initio, vetustissimis scilicet temporibus, quum ab Etruscis nostris inventa est, non tam lata, ut sequiori aevo, sed angustior fuit, quae maxime ad ovalem figuram accedebat. De toga, eiusque origine & usu, ne nimius sim, consulendus amplissimus Senator Bonarrotius in Vasa vitrea Coemeterialia (1), atque in Explicationibus & Coniecturis ad monumenta Etrusca addita Operi Dempsteriano (2). Quae vero opera in limbo caelata sunt, ea, ut arbitror, in togis pictis referebantur; quae etiam, ut dicemus, ab Etruscis ad Romanos pervenerunt.

Ceterum non pauci scriptores sunt, qui Ianum & Vertumnum unum tantum Deum faciunt. Verum quod alter ab altero diversus sit, disertissimum habeo Horatii testimonium, ex quo colligimus, eos duplici simulacro diversaque specie cultos fuisse; ait enim librum suum adloquens (3):

Vertumnum Ianumque liber spectare videris.

Foedata fabulis prisca Etruscorum Theologia, confusa quoque sunt Deorum adtributa & officia; & quod uni conveniebat alteri tributum, nemo est qui ignoret (4).

Plura qui cupit, & quidem longe meliora, de Vertumno Deo, adeat nobilissimum Genium antiquitatis Laurentium Begerum, qui eiusdem Vertumni adfert aliud insigne sigillum aheneum (5), cuius artifex antiquissimus hoc exemplo, diversimode tamen, togatum Numen fecit. Multa sunt, quae & ipsum Etrusci operis esse adstruunt: id tamen quum ipsum prototypum non videam, non adfirmo. Caput habet corona e tortili gramine redimitum: dextera cornucopiae, laeva pateram omnigenis hortorum fructibus refertam gerit: quae omnia cum Propertiana descriptione perbelle congruunt. Pedes Etruscis sandaliis amicti conspiciuntur: quo quidem simulacro nihil elegantius, curiosius nihil videri potest.

TA-

(1) Pag. 158. & sequent.
(2) Vide §. XXXIII. pag. 56. 57.
(3) Lib. I. Epistol. ultim. vers. 1.
(4) Ex Macrob. Saturn. Lib. I. Cap. XVII.
(5) Tom. III. Thesauri selecti Elector. Brandemburg. pag. 289.

TABVLA III.

POMONA

Dea, uxor VERTVMNI, *a Tuſcis culta.*

E Mediceo Theſauro editum eſt in Dempſteriano Opere Tabula XLI. aheneum Deae ſignum fere cubitale, eleganti artificio confectum, atque inſcriptione Etruſca poſt humeros exornatum: quam, quia in nonnullis peccat, in calce huius Tabulae III. ex archetypo a me diligenter deſcriptam, rurſus incidendam curavi. Huic aliud ſignum ex aere omnino ſimile, cubitum altitudine ſua excedens, adſervatur in eodem regio Cimeliarchio, quod in hac Tabula peraccurate delineatum exhibeo. Deeſt in hoc inſcriptio & caput: cuius loco caput alterius ſimulacri, quod modo indicavimus, repoſuimus, multo tamen fidelius expreſſum, quam in eadem Tabula XLI. apud Dempſterum videmus: poſteriorem quoque capitis partem, ne quid eruditioni deeſſet, adiecimus. Id ut facerem illud in cauſa fuit, quod non ſolum alteri perſimile eſſe, verum etiam eiuſdem Etruſci artificis manum non obſcuris notis redolere animadverti. In eodem capite oculi ex argento repoſiti ſunt, quod notandum eſſe cenſeo. Dextera manus non adhaeret femori, ſed ab eo aliquantulum diſtat: laeva non globum, ſed pomum gerit; nam in medio fere umbilicum vel coronam, uti malum punicum, refert.

Sed ut veniam ad deſcriptionem huiuſce ſimulacri, quod heic exhibeo; corona, qua Deae caput redimitur, myrtea eſt, vel potius foliacea: quod genus coronamenti egregie illuſtrat Carolus Paſchalius (1). E ſcapis, ad exemplum encarporum, quibus arae Deorum exornantur (2), prodeunt folia inter ſe compacta, quae retro tenui filo cinguntur, nullis dependentibus lemniſcis. Id, ut monuimus, vetuſtiſſimis temporibus in uſu fuit apud Etruſcos noſtros. Frequenter enim in Tuſcanicis monumentis non ſolum Dii, verum etiam homines occurrunt coronati; ſed corona anteriorem tantum capitis partem vel foliis, vel lana cingit, atque utrimque ad tempora pertingit; ſed retro non folia aut lana, ſed filum ſolummodo viſitur, reliquum capitis revinciens. Id

(1) Lib. I. Cap. XIII. de Coronis. (2) V. Philandrum in Vitr. Lib. IV. Cap. I.

Id ut observarem, identidem in familiari colloquio me admonuit Philippus Bonarrotius Senator amplissimus; quod sibi de Etruscorum moribus differenti excidisse aiebat (1). Non nego coronis lemniscatis usos esse Etruscos; verum antiquiori aevo his caruisse observo: postea vero crescente luxu additi coronis lemnisci, & quidem aurei, ut Plinius his verbis testatur (2): *Crassus Dives, primus argento auroque folia imitatus, ludis suis coronas dedit: accesseruntque & lemnisci, quos adiici ipsarum coronarum honos erat propter* ETRVSCAS, *quibus iungi nisi aurei non debebant*.

In medio eiusdem coronae supra frontem congesta in orbem visuntur quaedam parva poma, sive fructus, eiusdem coronae decus pulcherrimum. Non adversabor, si quis dicat his orbiculis gemmas indicari posse: verum quum gemmae in coronis Etruscorum frequenter interiectis spatiis distinguantur, non coacerventur in hunc modum, poma vel terrae fructus facilius referre credam.

Hinc igitur considerata corona foliacea seu myrtea, in medio fructibus referta, pomoque, non autem globo, quod manu dextera tenet, probabilis coniectura orta mihi est, hoc simulacrum referre posse POMONAM, hortorum pomorumque praesidem Deam; quam etiam patronam veteres dixere, teste Varrone (3), qui eam cum Volturno, seu melius cum VERTVMNO Etruscorum Deo coniungit. Hanc siquidem Vertumni uxorem faciunt auctores probatissimi, traduntque eodem cum viro suo apud Tuscos insigni honore cultam fuisse. Aliqui eamdem cum Dea NORTIA faciunt (4). Nomen POMONAE Tuscum esse aliqui credunt (5). Eius cultum maxime post Etruscos prosecuti sunt Latini populi ac Romani, qui ei Flaminem Pomonalem tribuere (6), templumque & lucum sacrarunt extra Vrbem, via Ostiensi in agro Salonio ad duodecimum lapidem, diverticulo a miliario octavo: quem locum *Pomonal* (quae Etrusca vox est, nam plurimae in hunc modum desinunt) dixere, ut auctor est Festus. Ovidius post Pomonam Deam, quam describit, statim Vertumnum adiungit (7): traditque, eamdem Deam ante Romam conditam a Proca rege inter Hamadryadas cultam fuisse; falcemque utrique tribuit, rei hortensi valde opportunam. Romani veteres statuarii eam cum sinu pomis referto expressere (8).

Ad

(1) Vide etiam ad Tom. I. Musei Flor. Class. I. Tab. X. num. [illegible] & 11. pag. 28.
(2) Lib. XXI. Cap. III.
(3) Lib. VI. de Lingua Lat.
(4) Vide L. Begerum Thesaur. Brandemb. Tom. I. pag. 67. & Struvium Antiquit. Roman. Syntagm. Cap. I. pag. 180.
(5) Vide eumdem Begerum ibidem.
(6) Vide Festum.
(7) Lib. XIV. Metamorph. vers. 622.
(8) Vol. III. Musei Florent. Tab. LXIII. pag. 65.

Ad formae decus (nam Tusci omni cultu atque elegantiae lenociniis Deas suas exornarunt) pulcherrimi generis inaures additae sunt: deest tamen, (quod in alio simulacro edito in Dempsteriano Opere Tabula XLI. conspicitur) monile augustioris formae, nimirum pluribus bullis ex eo dependentibus nobilitatum: verum palla, quam sinistra manu attollit, tam elegans, & in sinus tam venustos concinnata est miro ingenio atque opificio, ut ad aliud exemplum in tota antiquitate provocare minime possim.

Pedes calceis seu crepidis Tyrrhenis, & quidem lunatis, sunt longe ornatissimi; quorum sub planta (quod ad hoc tempus a viris doctis observatum non video) catenae, ex eodem metallo fusae, innexae sunt: quae dubio procul indicant, hoc simulacrum, Etrusco more, vinculis aut compedibus vinctum fuisse, ne alio fugeret: vel si arae, ut credere etiam libet, impositum, ita fixum fuit, ut per catenarum annulos intromissa ferri lamina, vel clavo, quasi pessulo, impediret, ne Dea ipsa a manu irreligiosa alio transferri dimoverique posset: vel si forte vellet ab hostibus evocata alio transfugere, ab ea urbe, in qua divinis honoribus colebatur, cuius erat custos & tutelaris Genius, minime posset abire aut excedere. In urbium obsidione solebant Dii conservatores protectoresque ab hostibus evocari votivo carmine: cuius evocationis formulam adfert Macrobius ex Q. Sammonico Sereno libro quinto Rerum reconditarum (1), quam libet mihi heic proponere: *Si Deus, si Dea est, cui populus civitasque Karthaginiensis est in tutela, teque maxime ille, qui urbis huius populique tutelam recepisti, precor venerorque, veniamque a vobis peto, ut vos populum civitatemque Karthaginiensem deseratis: loca, templa, sacra, urbemque eorum relinquatis, absque his abeatis: eique populo civitatique metum, formidinem, oblivionem iniiciatis, proditique Romam ad me meosque veniatis: nostraque vobis loca, templa, sacra, urbs acceptior probatiorque sit: mihique populoque Romano militibusque meis praepositi sitis, ut sciamus intelligamusque. Si ita feceritis, voveo vobis templa ludosque facturum.* Vertumnum Deum Etruscorum, obsessis Volsiniensibus a Romanis evocatum fuisse colligo ex eius verbis apud Propertium (2), quae etiam supra recitavimus:

TVSCVS ego, e TVSCIS orior; nec poenitet inter
Proelia Volsinios deseruisse focos.

Ea de causa metu perculsi Tusci, vel fortasse etiam iidem Volsinien-

(1) Lib. III. Saturnal. Cap. IX. (2) Lib. IV. Eleg. II. vers. 3.

nienses, Pomonam Vertumni coniugem, ne ab ea desererentur, catenis devinxerunt. Id quoque factum a Lacedaemonibus atque ab Atheniensibus memorant scriptores nobilissimi (1): quorum primi Enyalii seu Martis simulacrum, alteri vero Victoriae, ne abirent, vinculis revinxere. Tyrii, obsessa oppugnataque urbe ab Alexandro, aurea catena Apollinis simulacrum devinxere: araeque Herculis, cuius numini urbem dicaverant, inseruere vinculum, quasi illo Deo Apollinem retenturi, ut memorat Curtius (2). Alia in hanc rem inferius adnotabo, quum proferam Herculis Etrusci signum, plumbea massa, tamquam compedibus, cohibitum, ne alio evolaret: adeo curiosa fuit omnium fere nationum superstitio.

T A B V L A IIII.

N O R T I A

Tuscorum Dea, summa religione a Volsiniensibus & Volaterranis culta.

STatuariam artem familiarem Italiae, quoque & vetustam, Plinius ostendens (3), inter alia argumenta, illud etiam memorat, signa Tuscanica per terras dispersa, quae in Etruria factitata non est dubium. Deorum tantum putaret ea fuisse, ni Metrodorus Scepsius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum est, propter duo milia statuarum Volsinios expugnatos obiiceret. In numero Deorum, quos Volsinienses coluere, praeter Vertumnum, de quo paullo ante diximus, recensenda & NORTIA Dea: quae, auctore Livio (4), praenobile apud eos templum habuit, arasque suo nomine ac divinis adpellationibus insignes: quas vide inter Donianas inscriptiones antiquas nuper a me editas (5). Praeterea disertissimum habeo Tertulliani testimonium, qui complurium Italicorum municipiorum, ac proinde Etruscorum locales Deos enumerans, ita ait; libet enim eius verba paullo altius repetere (6): *Vnicuique etiam provinciae & civitati suus Deus est, ut Syriae Atagartis, ut Arabiae Dusares, ut No-*

(1) Pausanias Lib. III. & Diodorus Siculus Lib. XVII. Biblioth.
(2) Lib. IV. Cap. III. num. 22.
(3) Lib. XXXIV. Cap. VII.
(4) Lib. VII. Vide etiam Festum Pompeium; Iuvenalem Sat. X. vers. 74.
(5) Class. I. num. 149. 150.
(6) In Apologet. Cap. XXIV.

Noricis Belenus, *ut Africae Caeleſtis*, *ut Mauritaniae Reguli ſui: Romanas*, *ut opinor*, *provincias edidi*, *nec tamen Romanos Deos earum*, *quae Romae non magis coluntur*, *quam qui per ipſam quoque Italiam municipali conſecratione cenſentur*; *Caſinienſium Deluentinus*, *Narnienſium Viſidianus*, *Faeſulanorum Ancharia*, *Volſinienſium* NORTIA, *Ocriculanorum Valentia*, *Sutrinorum Hoſtia*, *Faliſcorum in honorem patris Curis*, *& accepit cognomen*, *Iuno*. Meminit etiam eiuſdem Deae Iuvenalis (1): ubi codices & interpretes in eius nomine variant. Sed veterum lapidum auctoritate legendum eſt non *Nurſia*, *Nurtia*, *Nurſcia*, *Northia*, *Norcia*, *Narſia*, *Norſia*, ut aliqui voluere, ſecuti propriam pronuntiationem; ſed NORTIA. Ita perſpicue eius nomen ſcribitur non ſolum in aris, quae apud Volſinienſes eidem dedicatae ſunt, verum etiam in marmore, quod adfert Fabrettus (2), atque in hoc Florentino: quod, ut habet Reineſius (3), inventum eſt in fundamentis aedis S. Reparatae.

MAGNAE DEAE
NORTIAE

Perſpicuum ex eo eſt, tum Etruſcos, qui haec loca, ubi poſtmodum Florentina Colonia conſtituta eſt, tum etiam ipſos Municipes & Colonos Florentinos Deam Nortiam coluiſſe, ac *magnam Deam* adpellaſſe: eo quod, uti de Fortuna ait Cicero (4), magna eius ſit vis in utramque partem, vel ad res ſecundas vel adverſas. Deae NORTIAE nomine, alios SORTEM, NEMESIN nonnullos, quamplures TYCHEN ſive Fortunam, ſignificaſſe tradit Martianus Capella (5).

Quod vero non ſolum Volſinienſes, ſed etiam Volaterrani ſumma religione coluerint NORTIAM Deam, ex eo arguere poſſumus, quod etiam num ſupereſt marmoreum ſimulacrum, ut creditur, eiuſdem Deae, profecto vetuſtiſſimum, Etruſcis litteris inſcriptum; ſervaturque Volaterris in impluvio aedium nobiliſſimorum Virorum Petri & Ludovici Equitis Maffeiorum: quo etiam in loco obſervavi pervetuſta e marmore epiſtylia perelegantis operis, quae non invitus crederem fuiſſe eius templi eximia ornamenta. Temporis iniuria variis in locis labefactum eſt; nam deeſt caput: collum, quod cernitur, ex gypſo & plaſte antiquitus inſtauratum minioque pictum fuiſſe adparet. Superne in foramine exſtat adhuc ligneus pe-

(1) Satyr. x. verſ. 74.
(2) Inſcript. domeſtic. Cap. x. pag. 742. num. 507.
(3) Claſſ. I. num. CXXXI.
(4) Lib. II. de Officiis.
(5) Lib. de Nuptiis Philolog. Cap. IX.

xillus, in quo caput facile inſeri potuit. Oſtendam inferius, Etruſcos conſueviſſe capita ſtatuis reponere. In humeris & pectore adhuc viſitur quaedam linea ſcalpro ducta, quae oſtendit id a vetuſto artifice factum, ut diligentius refecto opere corrupto inſtauraretur. Marmorea eſt ſtatua a collo uſque ad media crura: reliqua e lapide tophaceo conſtant, antiquo plane opere. Alta eſt Romanos pedes quatuor, ultra uncias quinque & dimidium. Quum autem vidiſſem in Tabula XLII. Dempſteriani Operis (1) magna cum incuria delineatum hoc ſignum, Etruſcam inſcriptionem multis cum mendis corruptam, iterum ſi producerem nova facie, putavi me operae pretium eſſe facturum. Meritum omne apud litteratos viros adſcribo amico meo optimo Hippolyto Mariae Cigna civi Collenſi, Pictori egregio, qui in antiquitatis monumentis obſervandis delineandiſque ſtudio & diligentia utitur maxima; nam quum & ipſum puderet in lucem prodiiſſe hoc ſimulacrum tam indiligenter delineatum, iterum ſumma fide a ſe pictum duplici ſchemate ad me miſit, quod nunc exhibeo.

Inſcriptio, quae ab humero dextero uſque ad dexteram manum veſte contectam excurrit, conſtat litteris Etruſcis octo ſupra viginti: quae quid ſignificent, alibi indicabimus: conferentibus patebit, quanto nunc ſint accuratius exſcriptae. Cultores eruditae antiquitatis lubenter amplexati ſunt, quod & ego lubentiſſime facio, clariſſimi Philippi Bonarrotii divinationem, qui putavit hoc ſimulacrum referre NORTIAM Etruſcorum Deam: quam celebres ſcriptores, ut vidimus, eamdem ac Fortunam eſſe cenſuere. Puellum ſuſtinet faſciis involutum. In marmorea urna Cluſina (2) puer, quem ipſa in ulnis geſtat, nudus eſt. Ita Praeneſtini Fortunae ſignum cum Iove puero fecerunt, quod deſcribit Cicero (3): ac forte ob celatum eius ortum, ARCANVM cognominarunt, ut docet vetuſta ara, edita inter Donianas Inſcriptiones pag. XLI. & apud Fabrettum (4). Praeterea Fortunae, ut obſervat idem Bonarrotius, infantem Plutum, divitiarum Deum, aliquando in manus dedere antiqui, ut videre eſt apud Pauſaniam (5): qui etiam notat, Cephiſodotum Athenienſibus Pacem feciſſe, Plutum in ſinu ſuo gerentem.

Eamdem Nortiam, ut opinor, referunt duo ſigilla ex aere, Tuſci operis: quorum alterum cum capite velato exſtat Cortonae ~~in Muſeo~~ Academiae Etruſcae; alterum in Mediceo Theſauro.

TA-

(1) Tom. I. pag. 281.
(2) Tab. LXVIII. num. 1. apud Dempſt.
(3) Lib. II. de Divinat. Vide etiam quae de Fortunae imagine ſculpta in Gemma adnotat Cl. Bonarrotius in Obſervat. ad Numiſm. max. mod. pag. 226.
(4) Inſcription. Cap. V. num. 352.
(5) In Boeoticis Lib. IX. Cap. XVI.

TABVLA V.

ANCHARIA

Dea Etruscorum, praecipue a Faesulanis culta.

ANCHARIAM Deam cultam fuisse a Faesulanis, qui in Etruria sunt, perspicue, ut vidimus, docet Tertullianus; ait enim *Faesulanorum Ancharia*. In nonnullis codicibus perperam corruptis, pro *Faesulanorum*, irrepsit *Aesulanorum*, *Aesculanorum*, & *Asculanorum*. Rigaltius lubentius legit *Asculanorum*. Vir doctissimus Sigebertus Havercampus, qui summo studio recensuit Tertulliani Apologeticum, perpetuoque Commentario omni eruditionis fruge referto illustravit, veterum codicum fidem secutus, edidit *Aesculanorum Ancharia*: verum in notis praetulisse videtur alteram lectionem, *Faesulanorum Ancharia*; quam vetusti marmoris auctoritate, de quo dicturi sumus, confirmat. Meo quidem iudicio aperte patet inesse mendum, si pro *Faesulanorum*, quodlibet ex adlatis nomen reponatur; nam Tertullianus Deos recenset a municipiis Italiae, ac praesertim Etruriae adoptatos: *Asculani* autem & *Aesculani* fuere Piceni populi: Etruriae vero *Faesulani*, ut in Parte II. Inscriptionum antiquarum Etruriae Vrbium satis luculenter ostendi (1). Igitur Ancharia Dea Faesulanorum propria ac peculiaris fuit, adeoque ipsis restituenda. Accedit ara vetustissimae auctoritatis, quam Faesulis repertam descripsit Lucas Holstenius, atque ex eius schedis vulgavit illustravitque Thomas Reinesius (2), omnium antiquariorum doctissimus: quam ego quoque iterum in lucem protuli (3). Ea igitur ita se habet:

L. MAGILIVS. L. F. PAVLLI
NVS. VARISCVS. III. VIR
SIGNVM. ANCHARIAE
SVA. PEC. RESTITV
L. D. D. D.

Ex ea colligimus Faesulis fuisse signum sive statuam Deae Ancha-

(1) Vide pag. 77. & seqq. Plinium Lib. III. Cap. VI. & Lib. VII. Cap. XIII.

(2) Class. II. num. XXIII.

(3) In Parte II. Inscr. ant. Etr. pag. 77.

chariae, nec dubium eſt, templum quoque: quam ſtatuam, dato loco, decreto Decurionum, ubi cum ara & hoc titulo collocaretur, iniuria temporis, ut arbitror, labefactatam, pecunia ſua reſtituit L. Magilius Paullinus Variſcus, qui Faeſulanorum Triumvir fuit. *Anchariam* cenſet appellatam fuiſſe doctiſſimus Turnebus (1), quod furorem erroremque immitteret in eos, quos ſuo numine adflabat: eiuſque cultores ideo *Ancharii* ſeu *Ancarii* dicti ſunt, quaſi furioſi, immiſſoque a Dea furore perciti: quemadmodum, ut idem notat, ex antiquo Lexico, *Bellonarius* vocatur Bellonae furore correptus; nam, uti de furioſo loqui videtur Lucilius, qui ita apud Nonium ſcribit:

Haec eadem rudet e roſtris atque eiulitabit,
Concurſans velut ANCARIVS, *clareque quiritans.*

Simulacrum aheneum, quod profero, ad exemplum archetypi ſervata magnitudine diligentiſſime delineatum, cum propter raritatem ipſam, tum propter opificii vetuſtiſſimi elegantiam magno in pretio habendum eſſe nemo eſt qui non videat. Cur vero ANCHARIAM Deam ab Etruſcis, maxime vero a Faeſulanis cultam referre credam, illud in cauſa eſt, quod hoc ſignum prope Faeſulas repertum fuiſſe amici quidam mei prodidere: inde tranſlatum, per multos annos viſum eſt Piſtorii apud nobilem virum; deinde forte fortuna ad manus meas venit. Neque etiam dubium Etruſci artificis opus eſſe pereximium: quod perſpicue declarant pedes lunatis calceis ſeu crepidis ornati: inſuper diadema ſeu vitta maior; nam lata undique eſt & integra, neque lemniſcis retro pendentibus revincta, quod primum in uſu fuit: ad haec veſtis quoque in elegantes ſinus concinnata, e cuius angulo, ut mos fuit veterum Etruſcorum artificum, a quibus alii didicere, annexa eſt anſula ſive flocculus, vel ornatus gratia, vel quia antiquiſſimis temporibus veſtes ex eadem anſula ſuſpendi ſolebant, ut commodius ſervarentur, vel dilutis earum ſordibus ſoli exponebantur. Quod adtinet ad raritatem huius ſigni, notandum eſt, quod quum ſit Tuſcanici opificii, non recedit tamen in multis ab antiquiſſima Aegyptiorum ſculptura: adeoque non obſcure confirmat Senatoris Bonarrotii, viri in re antiquaria cautiſſimi ac perſpicaciſſimi, opinionem (2); cui, ſcrutanti vetera Tuſcorum monumenta, vehemens orta eſt ſuſpicio, Etruſcos noſtros in haec Italiae loca ex Aegypto veniſſe: eadem forte impellente Paſtorum in

(1) Adverſarior. Lib. XVII. Cap. XXIV. (2) Ad Monum. addit. Dempſt. §. XLVII.

in Aegyptum inferiorem incursione, ob quam, ut censet doctissimus Ioannes Marshamus (1), Aegyptii in Babiloniae & Asiae partes, & praesertim in Graeciam migrarunt, Colonias in eam deduxerunt, & urbes statuerunt sub Cecrope, Cadmo & Danao. Plura & in hoc signo sunt, quae opinionem hanc confirmant. Primum occurrit status atque habitus eiusdem Deae, quae more Deorum Aegyptiorum non gradientium, sed in quiete stantium, pedibus simul iunctis insistit, manusque ad utrumque latus pendulas & cohaerentes habet: quae quidem licet admodum rudi opere confectae sint (quod & in aliis signis Deorum Etruscorum in ipsa artis infantia factum non raro offendimus) neque reliquis partibus respondeant; quamdam tamen praeferunt vetustissimi opificii elegantiam augustamque maiestatem. Aegyptiae sculpturae clarissimam notam praeferunt quoque capilli soluti, post humeros fluxi, prolixi, atque undique ita caesi in fine, ut lineam suam nemo unus excedat. Tonsuram capillorum servant alia Etruscorum sigilla, quae tum Deos, tum Heroas referunt rebus in bello gestis claros; quorum imagines mox in sequentibus Tabulis adducam. Hac de causa aversam eiusdem Deae partem in hac ipsa Tabula delineandam curavi numero II. ut caesaries promissa, & ima in parte aliquantulum attonsa, accuratius consideretur. Is enim cum vestium tum capillorum cultus vetustissima redolet tempora: in quibus, ut notat idem Bonarrotius (2), homines paucis contenti, longeque remoti a luxu deliciisque recentiorum, rudiore ac naturae proximo cultu procedebant: adeoque perspicuum est, Etruscos, qui Aegyptios imitati sunt, longiores capillos, natura id docente, nutrivisse: atque iuxta morem suum ita Deos Deasque bene capillatas effinxisse.

Servatur in Museo Bonarrotio signum μεσιτικὸν e silice, seu lapide subnigro durissimo, in quo quadrato loculo sive aedicula sculpta est Isis Dea. Loculi extimus limbus circumquaque sacris & arcanis Aegyptiorum notis scriptus est: quod insigne monumentum in lucem protuli in Parte I. Inscriptionum, quae extant in Etruriae Vrbibus Tabula XVII. num. 1. quod, si otium est, quaeso vide. Faesulis repertum fuisse tempestate sua testatus est mihi idem Senator Bonarrotius. Ex hoc igitur adlatisque monumentis perspicuum est, Tuscos in primordiis artis statuariae ac fusoriae, in qua mirifice excelluere, imitatos fuisse Aegyptios, quorum simulacra apud se retinuere: & quemadmodum Aegy-

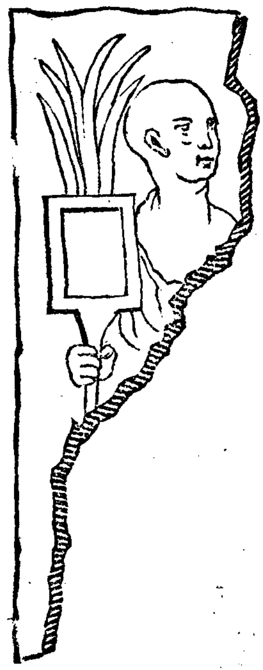
ptii

(1) Saecul. VIII. pag. 110. 111. qui veterum Scriptorum testimonio id confirmat.

(2) In Explic. ad Monum. addita Operi Dempster. §. XXXIII. pag. 62. 63.

ptii Deos ſuos loquentes repraeſentarunt , nimirum inciſis litteris in anteriore ac poſteriore parte corporis atque in veſtibus ; ita quoque litteris inſcripſere ſigna Numinum & virorum illuſtrium (quod deinceps videbimus) ut ita auguſtiora hominibus apparerent , maiorique veneratione & honore colerentur .

In ima parte tunicae aliquantulum ſupra pedes apparet etiam nunc caput ſeu bulla clavi : ex quo coniecturae locus non malae , ut opinor , hoc ſignum vel in aedicula , vel potius haſtae fixum fuiſſe , & in pompis deferri ſolitum . Mos fuit antiquorum Aegyptiorum , a quo reliquae gentes , ac praeſertim Etruſci noſtri accepere , in pompis ſeu ſupplicationibus Deorum deferre eorum ſimulacra : quod patet ex Menſa Iſiaca ab eximio Laurentio Pignorio illuſtrata . Paſtophori & Paſtophorae dicebantur ſeu viri ſeu feminae , quae ſigna Deorum in ferculis vel in thalamis deferebant ; qui ornati erant picturis , caelaturis , auroque & argento inducti : de quibus vide diſſerentem praeſtantiſſimum Gisbertum Cuperum in Harpocrate . Imaginem Alexandriae Paſtophorae Deae Iſidis , quae perraro cognomine ΘΕΑ ΝΕΙΛωΤΙϹ ΕΙϹΙϹ ΑΓΝΗ, *Dea Nilotis Iſis Caſta* dicitur , dedi ex marmoreo anaglypho Muſei ſuburbani Strozii , quo eius ſepulcrum Graeca & Latina inſcriptione inſigne exornatum eſt (1) . Sculpta eſt hoc modo , nimirum raſo capite atque aperto ; nudo ſinu , veſtibus , ut arbitror , lineis : dextera manu geſtat paſtophorium longiori haſtae impoſitum , e quo ſuperne adſurgit palma foliis radiatis , quae in Iſiaca pompa deferri ſolebat , ut narrat Apuleius (2) . Verum ex hoc marmore intelligimus , paſtophorium fuiſſe tabulam ligneam bifrontem , utrimque pictam ſive caelatam , fortaſſe etiam inauratam vel inargentatam , cum effigie eius Numinis , in cuius honorem pompa celebrabatur .

Quum igitur hoc ſignum ex aere , quod nunc primum in lucem profero , in poſtica parte ſit valde excavatum , cernaturque eiuſdem aeris lamella ſuperne recurva ; puto ita factum eſſe , ut firmius haerere poſſet haſtae ligneae , infixumque in faſtigio aliquo eminere vel adtolli , vel in pompa in altum ſublatum deferri poſſet , atque ita omnibus conſpicuum fieret . Pompae Deorum Etruſci quoque noſtri veterum Aegyptiorum imitatores ſagaciſſimi celebrare conſuevere ; quae pompae viſuntur in va-

(1) In Parte I. Inſcr. ant. Etr. pag. 373. (2) Lib. 1. Metamorph.

vaſis Etruſco opificio pictae, quae tum in Opere Dempſteriano, tum in hoc libro exhibentur. Sed de his mox dicemus.

De Dea ANCHARIA, quum haec breviter adnotaſſem, iamque formis excuſa eſſent, opportune me admonuit vir Illuſtriſſimus ac Celeberrimus Iacobus de Comitibus, Patricius Aſculanus, Magni Ducis Etruriae a ſupplicibus Libellis, & ab intimis Conſiliis, cuius eximiam ſapientiam, ſingularem iuſtitiam, integritatem ac pietatem nullae umquam laudes aequare poſſunt; ut patria Aſculanorum monumenta diligenter obſervarem: quorum fide ſcriptorumque teſtimonio (1) perſpicuum eſſe comperi, Anchariam Deam & ab Aſculanis praecipuo honore cultam fuiſſe. Equidem ex his conſtat non ſolum aras ſolemni dedicatione inſcriptas, ſacrificia & inſignes cum ex aere, tum e marmore ſtatuas eidem dedicatas fuiſſe: verum etiam in eius honorem exſtructum fanum, ubi nunc inſigne cernitur Caſtrum, quod ab eadem Dea Ancharia *Ancharanum*, vel *Ancaranum* a maioribus inditum nomen retinet: quae quidem denominationis ratio magni momenti apud cultores antiquitatis eſſe debet, ut non Faeſulanorum tantum, verum etiam Aſculanorum patrium & locale Numen credatur.

TABVLA VI.

BELLONA

Tuſcorum, praeſertim vero Volaterranorum & Lunenſium Dea.

QVamvis inter Deos communes BELLONAM collocet Servius (2), ita ſcribens: *Dii communes ſunt, ut alii dicunt, Mars, BELLONA, Victoria, quia hi in bello utrique parti favere poſſunt: Dii communes ſunt qui* ἄζωνοι *dicuntur: ideſt, qui caeli certas non habent partes, ſed generaliter a cunctis coluntur;* tamen origine ſua proprium & peculiare Numen veterum Etruſcorum fuiſſe non dubito. Conſtat enim eius cultum ad Romanos

nos

(1) Vide Guliel. Stuchium Antiq. Conviv. Addit. 1. ad Lib. II. Sebaſt. Andreantonellium Aſculanae Hiſtor. Lib. II. pag. 33. 34. P. Paulum Ant. Appiani e Soc. Ieſu in Vita s. Emidii Ep. & M. Lib. 1. Cap. VII.

(2) Lib. XII. Aeneid. ad verſ. 118.

nos transisse post victoriam de Etruscis partam ab Appio Claudio Crasso, cui postea cognomen Caecus fuit (1). Is enim bellum gerens contra Etruscos, in medio pugnae discrimine, inter prima signa; sublatis ad caelum manibus ut conspiceretur, ita hanc Deam precatus est, ut narrat Livius (2): BELLONA, *si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo*. Hinc non obscure colligere possumus, Bellonam, cuius sacra tunc Romanis erant incognita, praecipuum Etruscorum Numen fuisse. *Erat enim vetus mos*, quemadmodum observat Alexander ab Alexandro (3), *ut in urbium obsidione, ubi ad ultimam dimicationem ventum esset, tutelares Deos, sub quorum praesidio urbs foret, certo carmine & verbis conceptis in novas sedes evocarent, templaque ampliora & solemnes aras illis promitterent: nefas opinati, Deos urbium praesides, urbe hostiliter direpta, velut mancipia captivos ducere*. Vnde Appius Bellonae nomen & summam potestatem noverit, non explicat Livius. Crediderim, rituum morumque Etruscae gentis satis peritum fuisse. Templum in honorem eius, ut voverat, fecit in Censura, quam ante superiorem Consulatum suscepit, anno V. C. CDXLI. cuius templi dedicationem describit Ovidius (4). P. Victor collocat eius aedem in IX. Regione, versus Portam Carmentalem in Circo Flaminio: apud quam Senatus convocabatur, dabaturque plerumque e bello redeuntibus ducibus & legatis exterarum gentium, quos in urbem admittere nolebant, teste Livio (5). Ante hanc aedem erat columella, quae bellica vocabatur: supra quam hastam iaciebant quum bellum indicebatur, ut Festus & Ovidius scribunt. Hanc Deam, ut arbitror, Etrusci vetustiore appellatione DVELLONAM, qui & DVELLVM *bellum*, dixere (6). Huius Deae nullum ex aere simulacrum in compluribus Museis, quae per Etruriam diligenter lustravi, invenire potui; quare ad Etrusca toreumata, quae profero in hac Tabula, confugiendum fuit.

Qua nam vero specie, quibusve symbolis hanc Deam Tusci expresserint, libet nunc ex priscis eiusdem gentis monumentis breviter praenotare. Alas ei aptarunt; ut ostendit patera fictilis, eximio opere confecta, quam primus omnium in lucem dedit eruditissimus Michaël Angelus Causeus (7). Eam ecce iterum in hac Tabula num. I. propono, tum quia insignis est Etruscoque opere commendabilis; tum etiam quia aliam fictilem, huic omnino simi-

(1) Vide Livium Decad. I. Lib. X.
(2) Decad. I. Lib. X.
(3) Genial. Dier. Lib. VI. Cap. IV.
(4) Fastor. Lib. VI. vers. 298. de Bellona plura apud Gyraldum Synt. X. Hist. Deor.
(5) Lib. XXVIII. Vide etiam Alexandrum ab Alex. Genial. Lib. VI. Cap. VI.
(6) Vide Festum in voce DVELLVM.
(7) In Museo Romano Sect. III. Tabula XXIV. quam explicat pag. 86. 87.

ſimilem, ſed male fractam vidi Volaterris apud Nobiles Viros Falconcinios, qui anno CIↃ.IↃ.CCXXXII. in agro Volaterrano in ſuis praediis erutam adfirmarunt: cuius fragmenta, ſi opus erit, inferius adducam. Tuſcos in ſacrificiis ea uſos fuiſſe, indicat globus in extima parte in medio excavatus, in quo medii manus digiti iniiciebantur, ut teneri facilius poſſet. A praeſtanti Etruſco artifice factam non dubito: quod etiam idem Cauſeus adfirmat. Quatuor currus in ea ſculpti ſunt, quadriiugis equis tracti. In eo, qui notatur num. I. expreſſa eſt, ni fallor, BELLONA cum Marte, quam aliqui ſororem, alii uxorem, alii aurigam eius faciunt (1). In altero num. 2. viſitur Hercules clavam gerens, ſedenſque in curru cum Victoria. Herculis comitem Victoriam oſtendunt complura antiqua monumenta (2); quare etiam paſſim arae Herculi VICTORI dedicatae occurrunt. In curru num. 3. ſedet cum Dea alata, Deus Marti ſimilis, cum capite galea tecto: quem vel Terrorem, vel potius Pauſum Deum cum Pace eſſe dixerim. Meminit Pauſi Dei Arnobius (3): ex quo coniicit Turnebus (4), veteres exiſtimaſſe ab eo pauſam adferri & quietem poſt bellorum incendia: hac de cauſa cum eo ſculptam eſſe Pacem credo, quam *Etruſci divinis honoribus* adfecere; eamque in ſculpturis repraeſentarunt puellum in ulnis tenentem; quaeque in ipſo belli diſcrimine praeliantibus viris apparet, ut videre eſt in Etruſca urna marmorea, edita apud Dempſterum in Tabula LXVIII. In altero curru, qui ſequitur num. 4. viſuntur duae Deae. Alteram, quae utraque manu equorum habenas moderatur, quod non faciunt Bellona, Victoria, & Pax, Nemeſin Deam eſſe puto, bellantibus propitiam, victoribus nimium elatis adverſam. Quae vero veſtium cultu ornatior eſt, Venerem Deam refert, ut arbitror; quare otioſis manibus eam effinxit artifex. Bene & ipſa, tamquam comes & ſocia, coniungitur cum Diis Deabuſque in eadem patera expreſſis: praeſertim vero cum Marte, ut canit Lucretius (5):

Nam tu ſola potes tranquilla pace iuvare
Mortaleis, quoniam belli fera moenera Mavors
Armipotens regit, in gremium qui ſaepe tuum ſe
Reiicit, aeterno devinctus volnere amoris.

Prope rotas quadriiugi currus, canes vel cervi, & ſerpentes velociſſime

(1) Vide Th. Dempſterum ad Roſinum Paralip. Cap. X. Lib. IV. & de Etruria Reg. Lib. I. Cap. XVII.
(2) Vide Inſcr. Donianas Tab. VI. pag. 55. Muſei Flor. Tom. II. pag. 35. 110.
(3) Lib. I. adverſus Gentes.
(4) Adverſar. Lib. XV. Cap. XXI.
(5) Lib. I. verſ. 32.

me currentes ſculpti ſunt. Circa capita Deorum retro volitant Genii, vel coronam vel copiae cornu gerentes. Cauſeus Numina galeata Minervam & Martem referre putat: cuius explicationem, a noſtra diverſam, ſi otium eſt, quaeſo vide.

Bellonae imaginem habes in hac ipſa Tabula num. II. Deſumta eſt ex pictura Etruſci vaſis apud Dempſterum Tabula XLVIII. Illa currum triumphantis ducis & pompam praecedit, galea pictaque tunica inſignis. Siniſtra tenet tubam, in plures ſpiras circumvolutam: e qua dependet pannus, cuius fimbria in plures radios diſſecta eſt. Deam belli praeſidem referre cenſet Bonarrotius (1).

Sequitur num. III. icon eiuſdem Bellonae, quae facem tenet, crinibus non paſſis, ſed collectis, more virginum. Eam cum coma ſparſa ſanguine pingit Silius Italicus (2):

Ipſa facem quatiens, ac flavam ſanguine multo
Sparſa comam, medias acies BELLONA *pererrat.*

Pugnantibus adverſus Regem immaniſſimis hominibus eadem adparet, furoremque face accendit, ut exhibet urna Peruſina apud Dempſterum Tabula XXI. num. I. e qua delineandam curavi.

Habes num. IV. in eadem Tabula Bellonae imaginem deſumtam ex Etruſco ſepulcro Volaterris detecto, quod inferius producam. Eadem occiſis in bello duobus viris fortiſſimis, adſtat in medio, claſſicum canens. Coronam capite gerit, quae turritam non male refert, de qua ſuo loco. Induta eſt tunica ſuccincta, quo ad bellum ſit expeditior; reiecta in humeros chlamyde, quam fibula ante pectus ſubnectit.

Hanc Deam, bellorum moderatricem, praecipuo honore coluere Volaterrani, ut indicat ara marmorea votiva, eidem ſacra, quae a Donace Liberto Auguſti Menſore dedicata eſt. Eam illuſtravimus in Parte II. Inſcriptionum antiquarum, quae exſtant in Etruriae Vrbibus (3). Vidi Volaterris veſtigia antiqui templi in praediis Nobiliſſimorum Comitum Guidiorum, in cuius ruderibus inventae glebae tetri odoris ſanguine infectae; quare conieci Bellonae ſacrum olim fuiſſe: nam in eius honorem Bellonarii, qui frequenter in Vrnis apud Volaterras repertis ſculpti viſuntur, ſanguinem ſuum effundebant: de quo ſacro mox dicemus.

Exſtat etiam in Gruteriano Theſauro (4) titulus arae pervetuſtae inventae in ruinis Lunae, antiquiſſimi Etruriae oppidi, quam

(1) Ad Monum. Dempſt. §. XXXI. pag. 54.
(2) Lib. V. Punicor. verſ. 220.
(3) Pag. 147. 148. 149.
(4) Pag. MLXVIII. 4.

quam Bellonae voti compos dedicavit Stephanus Imperatoris Vespasiani Libertus: ex qua, ut opinor, perspicuum est, apud Lunenses (1) divinos honores & praecipuum cultum promeruisse.

TABVLA VII. VIII.

VALENTIA
Tuscorum, ac praesertim Ocriculanorum, patrium Numen.

DIsertissime meminit huiusce Deae Tertullianus, qui, ut supra vidimus, ait, *Ocriculanorum* VALENTIA (2). Non esse legendum *Otriculanorum*, multoque minus *Cericulanorum*, perspicue ostendi in Notis ad Inscriptiones Donianas (3), auctoritate vetusti marmoris votivi, quod Aurelius Faustus ex visu DEAE VALENTIAE dedicavit: quodque, ut habent schedae Vaticanae, Ocriculi inventum est, ubi maxima religione haec Dea colebatur. Exactis Vmbris (nam Ocriculum in Vmbria est) Tusci, ac praesertim Ocriculani, Pontificum Augurumque consensu, proprium sibi hoc Numen fecerunt. Facile crediderim, ab eius auspicatissimo nomine urbi ROMAE nomen factum, quae prius VALENTIA vocata est, ut docet Solinus (4). *Sunt qui videri velint*, ROMAE *vocabulum ab Evandro primum datum, quum oppidum ibi offendisset, quod exstructum antea* VALENTIAM *dixerat iuventus Latina: servataque significatione impositi prius nominis*, ΡΩΜΗΝ *Graece*, VALENTIAM *Latine nominatam: quam Arcades quum in excelsa parte montis habitassent, derivatum deinceps, ut tutissima urbium arces vocarentur*. Rationem reddit doctissimus Salmasius (5): Ῥώμη Graece proprie est *Valentia* Latine; nam ἐῤῥῶσθαι est *valere* Glossae: Ῥώμη, *Valentia*. Ita vocatur robur corporis, quod & ipsum ex eadem origine venit. Nam ῥῶμος & ῥώμη, ἀπὸ τοῦ ῥώεσθαι. Inde Latinum *robur*: inde etiam dicti Ῥῶμος, Ῥωμύλος, *vir fortis*. Inde Latinis priscis *Romulus*. Festus: *Romulus & Remus a virtute, hoc est robore, appellati*. Veteres Romani *virtutem* proprie de viribus corporis, & robo-

(1) Vide Thom. Dempster. de Etrur. Reg. Lib. IV. Cap. XX.
(2) Cap. XXIV. Apologetici, ex recensione v. c. Sigeberti Havercampi.
(3) Class. I. num. 169. pag. 36.
(4) Cap. 1. de origine Vrbis Romae.
(5) In Plinianis Exercitat. in C. Iul. Solinum Polyhistor. pag. 5. & 6.

robore dixerunt. Ἀνδρείαν quoque ſic vocaverunt, ut Graeci etiam ῥώμην. Gloſſographi Graeci Ὑγείαν etiam interpretantur; quaſi tu dicas *Valetudinem*, pro *Valentia*. Ὑγείαν ſiquidem pro *valentia* uſurparunt; quum proprie ſit *valetudo*. ROMAM fuiſſe Aeſculapii filiam fingunt: a qua Romae urbi nomen impoſitum tradiderunt, ut Marinus ſive Marianus Lupercaliorum poëta; cuius hi verſus, qui apud Servium leguntur ad Eclogam I. ita digerendi ſunt & concipiendi:

Roma ante Romulum fuit:
Et ab ea nomen Romulus
Adquiſivit . . . .
Sed Diva flava & candida
ROMA *Aeſculapii filia*,
Novum nomen Latio facit
Hanc conditricis nomine
Ab ipſo omnes ROMAM *nominant*.

Haec Salmaſius. Sunt qui adfirmant, ROMAM ab Etruſcis conditam fuiſſe, ſi fides Alcimo vetuſtiſſimo Hiſtorico, quem citat Feſtus (1). Romulum non potuiſſe civitatem ſuam condere, niſi Tuſcis adcitis, narrat Plutarchus in eius vita; quare facile eſt, antiquiſſimum nomen ROMAE datum fuiſſe ab Etruſcis Haruſpicibus, a nomine, ut opinor, huius Deae VALENTIAE deſumtum: quam meam coniecturam diligentius expendent viri docti. Veram huiuſce nominis originem non pauci ſcriptores fabularum ambagibus & caligine obſcurarunt: aliqui etiam depravarunt odio vel invidia in Etruſcam gentem: quod legentibus, praeter ceteros Graecos, Dionyſium Halicarnaſſenſem (2), acrius eidem infeſtum, perſpicuum eſt, ut iam adnotarunt litterati homines (3).

In nummis omnium plane antiquiſſimis, qui vulgo pondera, patrio ſermone *peſi*, vocantur, quos Romani primum aere fuſo ad exemplum Etruſcorum conflarunt, non vero percuſſerunt (4), de quibus inferius dicemus; cernitur in anteriore parte caput Deae ROMAE exornatum galea, vel lupina pelle & rictu contectum: in averſa vero Taurus furens, & ſub eo ſerpens ocyſſime currens: quae emblemata, ut mihi videtur, perbelle congruunt cum virtute

(1) Lib. XVI. Vide etiam Th. Dempſterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. IX.
(2) Antiq. Rom. Lib. I. pag. mihi 23. ac paſſim ubi Tuſcorum meminit.
(3) Vide Edmundum Dickinſonum in Diatriba de Noe in Italiam adventu, eiuſque nominibus Ethnicis pag. mihi 29. 30. 31. 32.
(4) Confer Bonarrotium ad Monum. Etr. addita Dempſt. Operi §. XXXVIII. pag. 78.

tute & robore, quod exprimit vetustissimum nomen VALENTIA, vel ROMA, eorum urbi postea inditum, quodque in iisdem nummis scriptum legitur. In aliis eiusdem generis nummis veterum Romanorum, pone caput eiusdem ROMAE casside tectum, Minervae simillimum, conspicitur clava & nota ꝏ, quae semilibrae pondus designat. Non abs re visum est mihi haec praenotare; quum in lucem nunc primum adferam e Mediceo Thesauro simulacrum ex aere, profecto admirandum, ab eximio Tusco artifice confectum, uti ex quibusdam illustribus notis arguimus: quod quum habeat caput galea insigne, & serpenticulum dextero brachio advolutum, puto, augurio plane non contemnendo, referre Deam ipsam, quam primum VALENTIAM seu VALETVDINEM, postmodum SALVTEM veteres dixere. Quod vero eam Tusci coluerint, perspicuum est non solum testimonio Tertulliani, verum etiam Martiani Capellae: qui M. Tullium secutus, qui, ex disciplina veterum Etruscorum, caelum divisit in sexdecim partes, in undecima regione VALENTIAM sive VALETVDINEM collocavit, deditque ei comites Fortunam & Favorem. Eidem Deae VALENTIAE recte serpens tributus, tamquam symbolum & insigne salutis; sine qua robur & valetudo corporis ac mentis esse non potest. Quum enim, ut prisci Mythologi observarunt, ignea ac divina sit serpentis natura, & acrior spiritus, atque aetatem subinde cum exuviis renovet (quod etiam eius exemplo facere videntur, qui e morbo convaluere) hinc sacrum esse animal censuere: ideoque inter notas hieroghyphicas sive sacerdotales, ut quidam vocant, Aegyptii retulerunt (2). Deinde Diis salutaribus urbiumque conservatoribus, atque etiam Genio & Heroibus hoc animal sacrum esse voluere, veluti illustre vigilantiae, nec non salutaris auxilii ac providentiae symbolum (3).

Galea, quam capite gerit, pura est sine cono & crista; cui utrimque ad tempora volutae sunt non minimo ornamento. Cingitur etiam caput sacra vitta, quae non omnino a galea celatur, sed evidenter adparet: quod raro aut numquam factum ab aliis artificibus observo. Tunica interior circa pectus quanto opificio sit elaborata, vix dici potest. Plumario opere insignis est; quam circa collum ambit radiatum quoddam monile: quod ornamentum Etrusci Statuarii valde augustum ac maxime dignum Dearum maiestate esse existimarunt. Eadem vestis circa brachia

ele-

(1) De Nuptiis Philosoph. Lib. 1. Vide etiam Gyraldum Syntagm. 1. Historiae Deorum pag. 17.

(2) Vide P. Crinitum de honesta Discipl. Lib. XVI. Cap. II.

(3) Lege, si vacat, Io. Marshamum Saeculo X. pag. 255. & 256. Franc. Iunium de Pictura veter. Lib. 1. Cap. IV. pag. 25.

elegantiae causa pluribus bullis sive fibulis exornatur. Serpens, quem tenet manu dextera, circa brachium ita advolvitur, ut speciem armillae exhibeat: laeva vero eo gestu ita conformata est, ut aliquid praetulisse videatur. Denique palla, qua superne induitur, miro artificio in sinus ac plicas concinnata, tam belle refluit e sinistro brachio, ut nihil pulchrius, praestantius nihil cerni possit. Sunt aliqui, qui putant, hoc praestantissimum simulacrum referre Minervam Ὑγείαν *Hygeam*, vel, ut legitur in antiquis aris, *Hygiam*, quam Athenienses coluere. Id, ut arbitror, arguunt ex capite galeato, & serpenticulo, quem gerit. Verum quum videam, hanc Deam non habere Medusae caput in pectore insculptum, quod symbolum numquam Tusci Minervam effingentes praetermisere, ut infra videbimus: vel si non effinxere in pectore, in eius clypeo repraesentarunt; probabilius censeo referre ipsam Deam VALENTIAM: quae, ut diximus, primum eadem ac ROMA Aesculapii filia habita est: deinde etiam VALETVDO & SALVS appellata: cuius augurium quale fuerit, explicat nostri Lycei eximium decus Angelus Politianus (1), ab Etruscis dubio procul inventum: quae etiam divino cultu consecrata ante Romam conditam, templum habuit in Etruria celeberrimum (2).

Sequitur in Tabula VIII. aliud ex aere signum valde elegans, opificio tamen non tam excellenti & exquisito, ut cum altero comparari possit. Servata diligenter prototypi magnitudine, satis accurate exprimendum curavi. Exstat in suburbano Museo Villae Nobilium Virorum Philippi & Bernardi Vecchiettorum, quae celebris est, patrioque sermone *Il Riposo* appellatur. Picta Etruscorum vasa, aliaque insignia monumenta, quae in eo adservantur, humanitate singulari mihi indicavit vir Praeclarissimus Antonius Maria Biscionius, ob egregia quae edidit, & quae nunc parat opera, praesertim accuratissimum Catalogum omnium manu conscriptorum Codicum Bibliothecae Mediceae Laurentianae, & Historiam nostrorum Etruscorum Scriptorum, litteratis hominibus acceptissimus. Hoc quoque rarissimum simulacrum referre arbitror VALENTIAM Deam, quae eodem symbolo insignitur. Conspicuae in eo sunt omnes notae Tuscanici opificii. Primum observatu dignum diadema sive mitella augustioris formae: quam, ut faceret ornatissimam, solertissimus artifex quibusdam segmentis, tamquam radiis, distinxit. Ex quibusdam notis apparet, auribus appensas inaures habuisse. Insignis est torquis, e quo, Etrusco more, tres bullae dependent: quae etsi in speciem cordis sint factae, potius

tamen

(1) Miscellaneor. Cap. XIII.

(2) Vide Tacitum Annal. Lib. XV. num. 53.

tamen referunt folia arboris, quae quercus esse videntur. Hanc arborem veteres Mythologi auspicato Diis salutaribus & servatoribus dedere; quod prima omnium sit, ut docet Suidas, & natura sua quodammodo aeviterna sit & salutaris; nam eius fructu, fingunt, aureo aevo servatum priscorum hominum genus. Quercuum vitae aequalem esse vitam Nympharum existimavit Pindarus (1), quas ea de causa putat Hamadryadas appellatas fuisse. Bene conveniunt folia quercus huic Deae, quam viribus corporis, & incolumitati praeesse veteres Tusci censuere. Palla velatum habet caput; quod in eo potissimum sit valetudinis & salutis fons constitutus: sitque mentis sedes, animique & rationis habitaculum. Ita etiam velato capite non raro expressus in antiquis imaginibus Aesculapius, eiusdem Deae pater (2): vel cum pileo, velut Vlysses, vel cum petaso, ne quid dicam de pallio (3); quamvis aliqui credant propter itinerum necessitatem. Dexteram manum exerit e palla, quae Tusco more in laevum humerum reiicitur. Sinistra serpenticulum tenet, illis magnitudine & specie similem, quos Etruria gignere solet: quique caput habet erectum, & in caelum conversum. In vultu Deae certat blanda comitas, cum severa quadam maiestate & gravitate coniuncta.

TABVLA VIIII.

VOLTVMNA
VOLVMNA ET VOLVMNVS
Etruscorum Dii proprii.

DEarum parva signa, quae exhibeo in hac Tabula VIIII. minime adfirmare audeam, referre VOLTVMNAM & VOLVMNAM, quae patria Tuscorum Numina exstitere: haud tamen est omnino improbabile. Illud, quod cernitur, relatum num. 1. apud me exstat. Rudis sculptura perspicue ostendit summam operis vetustatem, atque ipsam artis infantiam: aes

(1) Apud Plutarchum de Oraculorum defectu. Vide etiam Benedictum Averanium, Florentinum Tullium, Dissertat. XXXVI. num. 1. in Virgilium.

(2) Imaginem Aesculapii pueri adfert L. Pignori in Symbol. Epistolic. XIII. pag. 48.

(3) Vide Meibomium in Iusiurand. Hippocrat. pag. 50. Cael. Rhodiginum Lib. XX. Cap. XII. pag. 773. vitam Hippocr. interprete Foesio, Genevae MDCLVII. in fol.

aes vero, quo fusum, optimi generis est; nam aliqua in parte lima expolitum, flavedinem auri refert. Simplici tunica amicta est Dea, gradienti similis: dextera manu pomum tenet: sinistra vero iamdudum fracta. Caput habet tutulo exornatum: supra tutulum eminet nimbus (ita enim a Latinis vocatur) sive diadema, quod discum refert. In speciem cassidis sine buculis confectum est, ut capiti imponi, & in eo stare facile posset. De hac insigni divinitatis & maiestatis nota, quam ab Aegyptiis Tusci nostri, a Tuscis Romani accepere, opportune dicam suo loco (1). Quod vero hoc signum Tuscanici operis antiquissimi characterem praeferat, praeter alia, ostendunt etiam calcei lunati, quos Etrusci Diis dedere, quo augustiores cultoribus viderentur.

Alterum parvum simulacrum aheneum, eo in loco erutum prope Pratum, Etruriae civitatem, ubi Vertumni signum inventum fuisse supra diximus, vidi inter Cimelia Praeclarissimi Equitis Ioannis Hieronymi de Pactiis Patricii Florentini, in quo vivit adhuc eximia avorum probitas, elegantiorumque Musarum adsiduum studium. Nihil dico de eius mitra, quae pileum Phrygium imitatur, quam undique ornant globuli, quasi ea gemmis distingui soleret: deque alia corona, quae tamquam monile ex unionibus compactum, sub mitra caput exornat: nihil de tunica scutulata vel picta, de torque circa collum, de calceis, deque gestu, quem manibus facit, quae omnia diligenter observanda sunt. Illud vero in hoc parvo Deae simulacro maxime notatu dignum, quod oculos habet clausos; quod indicium est maximae antiquitatis. Siquidem complures auctores ferunt, cum primis vero Diodorus Siculus (2), Daedalum, summa artis scientia praeditum, in statuis fabricandis mortales omnes superasse: quandoquidem antiqui opifices signa sua faciebant oculis clausis, manibus demissis, & lateribus veluti agglutinatis, ac tamquam immota in sede sua: ipse vero statuarum oculos aperuit, pedes a se invicem separavit, crura fecit gradientia, manus protensas: adeoque merito in admiratione apud omnes fuit. Perspicuum igitur est, hoc sigillum esse antiquissimum. Suspicabar etiam, ea de causa hanc Deam clausis oculis effictam, quod somniis praeesset, vel malis avertendis, vel bonis immittendis. Nam veteres eos Deos, quos maxime colebant, tamquam ἀλεξικάκους, *malorum expulsores*, & averruncos, eos etiam ὀνειροπόμπους, *somniorum immissores* summa religio-

(1) Interim, si lubet, vide Laur. Pignorii Observationes in Mensam Isiacam FF. pag. 45. 46. 47. 48. & Sen. Bonarroti in Vasa Vitrea Coemeter. Tab. IX. num. I. & II. pag. 60. 61. 62.

(2) Lib. IV. Eius testimonium adfert Franc. Iunius, & erudite illustrat in Catalogo Pictorum &c. in DAEDALO: quem vide.

gione divinis honoribus prosequebantur. De Diis somniorum immissoribus egi in Parte I. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Vrbibus Etruriae, disserens de Hercule SOMNIALI (1). Sed de hoc iudicium esto penes viros doctos.

Pereleganti capitis & vestis cultu spectabile valde est aereum sigillum, quod num. III. & IV. in eadem Tabula profero, ex Cimeliis eruditissimi viri Petri Mariae Ferrarii, de Clericis Regularibus Scholarum Piarum, quod Genua ad me misit, duplici schemate accurate delineatum. Torquis est omnium, quos viderim, elegantissimus. Dextera manus & pes sinister fractus. Notandum hoc loci est, Etruscos non semper calceatos Deos exhibuisse, sed interdum etiam nudipedes: quod apud Aegyptios maxime ac constantissime in usu fuit: uti videre licet in Mensa Isiaca, atque in aliis iam editis veterum Aegyptiorum monimentis.

Alterum, incogniti mihi Dei, ex aere perparvum signum, relatum num. V., sine dubio Etruscum, exstat in Mediceo Cimeliarchio. Cavi sunt oculi, pro quibus gemmas, vel aureos vel argenteos oculos repositos fuisse auguror, invento Etruscorum satis frequenti. Immanes & ipse aures, quemadmodum Ianus, habet: de quibus supra dicebam.

Redeo nunc ad VOLTVMNAM, quam Etruscorum Numinum primam habitam fuisse censet Thomas Dempsterus (2). Eius fanum longe celeberrimum, atque, ut credere fas est, donariis locupletissimum ac valde insigne, fuit prope Volsinium; ad quod, utpote in medio totius Etruriae situm, frequenter concilia Etrusci habere solebant, ut memorat Livius (3); praesertim de rebus ad bellum vel parandum, vel propellendum, vel ad auxilia obsessis sociis ferenda, ad pacem vel foedera ineunda, maxime pertinentibus. Etruscorum institutum conveniendi, in rebus gravissimis deliberandis, apud templa Deorum celeberrima, quod & Romani eorum exemplo fecere, egregie illustrat Alexander ab Alexandro: cuius observationes lubet adscribere (4); siquidem, enumeratis duodecim Etruriae urbibus, quae capita populorum habebantur, ita inquit: *Hi ergo communiter Rege creato, hostili imminente tumultu, si qua arma suscipienda aut detrectanda forent, unanimi conspiratione & concordi consilio conferebant: quod consilium apud* VOLTVNAE (ita enim scribit pro VOLTVMNAE; an recte, nescio) *fanum Etruscae Deae, in totius Etruriae medio, habebatur. Fuit enim fanum* VOLTVNAE *prope Volsinium, ut vulgo iactitant, haud procul a Ciminiis iugis: quippe*

(1) Vide pag. 291. 292. 293. ad num. 14.
(2) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. XV. pag. 62.
(3) Decad. I. Lib. IV. & V.
(4) Genial. Dier. Lib. III. Cap. XXVIII.

pe in agro Volsiniensi, quo facilior esset aditus conventus toti Etruriae, si quid consulto opus foret, indicebatur: quod quidem nono quoque die indici solebat: & ob id crebra concilia, & nonas multipliciter apud Etruscos inveniri tradunt. Lilius Gregorius Gyraldus, ubi meminit VOLTVMNAE Deae, monet videndum esse, an apud Livium legendum potius sit VORTVNAE, ut *Vortunus*, quam VOLTVMNAE: cuius Deae, ut ipse ait, non semel idem Livius meminit: quibus vero in locis, nec ipse notat; neque mihi diligenter investiganti occurrunt.

Qualis haec Dea fuerit, aut quibus sacrificiis placaretur, Scriptores non exponunt. Id accidisse putat Thomas Dempsterus, quia Etruscorum arcana religionisque mysteria Romanis parum nota erant. Coniicere possumus, totius Etruriae tutelare Numen habitum fuisse; quasi rerum recte gerundarum curam haberet: bonam mentem bonaque consilia immitteret, & praeesset omnium populorum quieti & tranquillitati; nam ea, ut arbitror, de causa ad eius fanum consilia & conventus frequentissime habebantur. Nescio, an D. Augustinus hanc Deam indigitet, quum *Deam Mentem* memorat, & cum Diis Etruscorum *Volumno* & *Volumna* coniungit: ait enim (1), invocationes factas *DEAE MENTI, ut bonam haberent mentem: Deo VOLVMNO & VOLVMNAE Deae, ut bona vellent.* Eius ope facile dixerim, Volsiniensium agris depopulatis, immane monstrum e terra ortum, quod *Voltam* dixere, evocatum fuisse a Porsena Etruscorum rege, ut narrat Plinius (2). Forte etiam, quia eiusdem Deae nomen proprium, arcanum & occultum fuit, quodque efferre nefas habebant, ne ab hostibus carmine & precibus devoveretur (credebant enim preces apud Deos inefficaces, si proprium nomen non exprimeretur) ideo a monstro *Volta*, alio evocato versoque, VOLTVMNAM Tusci cognominarunt. Auctor mihi est doctissimus Gisbertus Cuperus (3), licere etiam dubia interdum extrudere, ut alii ad ea diligentius illustranda incitentur.

Superest, ut aliqua de Deo VOLVMNO & VOLVMNA pro corollario breviter exponam. Fuisse haec Tuscorum Numina, & ipsa praecipuo ritu & religione in Etruria culta, ostendit Dempsterus (4). Quod bona vellent, ita appellata fuisse, coniicit D. Augustinus, ut paullo ante vidimus, adlato eius testimonio. Quum vero statim nominet *Deos Nuptiales*, perperam aliqui, Deorum genera non distinguentes, Deos nuptiarum & coniugiorum praesides Volu-

lu-

(1) Lib. IV. Civit. Dei Cap. XXI.
(2) Lib. II. Histor. nat. Cap. LIII.
(3) Ad Numism. antiq. explic. pag. 235.
(4) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. XV.

lumnum & Volumnam existimarunt: quod fecit non solum Ioannes Rosinus (1), verum etiam Lilius Gregorius Gyraldus (2), quorum lapsum notat idem Dempsterus (3). Suspicatur Dempsterus, VOLVMNAM Deam Etruscorum a turritis arcibus, quibus praeesset, nomen accepisse: *Vola* enim Etrusca lingua *arx* aut *urbs* est: de qua alia plura erudite congerit. Quemadmodum a Dea *Ancharia*, familia *Ancariorum* nomen accepit, ut videtur, in Etruria clara, ac praesertim Perusiae ac Fulginii (4): ita a Deo *Volumno* & *Volumna* nomen accepere *Volumnii*, quorum frequens mentio in antiquis lapidibus: memorandusque est Volumnius poëta Tuscus, qui Tragoedias Tuscas scripsit, multo antea quam Tragoediae nomen Romae esset auditum (5).

TABVLA X. XI.

PILVMNVS ET PICVMNVS

veterum Etruscorum, praecipue vero Ardeatium, Cumanorum & Perusinorum Dii tutelares.

Etruscorum Dii proprii fuere PILVMNVS & PICVMNVS: id enim indicat eorum nomen, ut videtur, Etruscum; sicut alia VERTVMNVS, VOLVMNVS, quae Etrusco modo desinunt: quemadmodum etiam PORTVMNVS, portuum & maris Deus; in cuius honorem aedes in portu Tiberino facta, & feriae institutae, quas Latini *Portumnalia* dixere, ut docet Varro (6). Auspiciis & auguriis praeesse crediti sunt hi Dii (7), eorumque praesidio & tutelae infantes & coniuges commendati. Id constat auctoritate antiquorum scriptorum. Pilumni meminit non uno in loco Virgilius: ad quem haec notat Servius (8): *Varro* Pilumnum & Picumnum *infantium Deos esse ait: eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur, an vitalis sit qui natus est*. Piso, Pilumnum *dictum, quia pellat mala infantiae*. Nonius

(1) Lib. II. Antiquit. Rom. Cap. XIX.
(2) Histor. Deor. Syntagm. I. pag. 50.
(3) De Etr. Reg. Lib. 1. Cap. XV. pag. 61.
(4) Vide Fel. Ciattium in Perusia Romana pag. 225. 226.
(5) Vide eumdem Lib. III. Cap. XXXV.
(6) De Ling. Lat. Lib. V.
(7) Vide Th. Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. III. Cap. VIX. pag. 297.
(8) Aeneid. Lib. X. vers. 76.

nius Marcellus nunc audiendus (1): Pilumnus & Picumnus *Dii praesides auspiciis coniugalibus deputantur. Varro de vita populi Romani Lib. II. Natus, si erat vitalis, statim ac sublatus ab obstetrice, statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse: Diis coniugalibus* Pilumno & Picumno *in aedibus lectus sternebatur*. Haec sacra auspicia non dubito ab Etruscis ad Romanos pervenisse, qui nullum peregrinum Deum, a quo bona sperarent (adeo erant insani) reiecere. Erant igitur hi lecti sacri praesidibus hisce Diis: quod etiam adfirmat Alexander ab Alexandro, haec scribens (2): *Quumque infans primam lucem transisset, Romanis erat in usu, ut ab obstetrice exceptus, humi sterneretur, quasi divinationem futuri exitus inde auspicati: lectoque* Pilumno & Picumno *in aedibus parato, ita augurabantur, ut his praesidibus Diis vitalis foret; neve* Silvanus *in domum irrepere valeret, quem vexare pueros opinio erat, ad fores aedium tres viros, qui pervigiles domum circumirent, advocabant: quorum primus limen securi, alter pilo feriebat, tertius vero scopis everrebat: mox nomen & tempus editorum filiorum apud Praefectos aerarii publicis actis testarentur & scriberent; quae quidem in Saturni aede tamquam publica monumenta servari proditum est*. Eadem fere D. Augustinus (3), qui tres illos custodes Deos appellatos fuisse *Intercidonum*, *Pilumnum*, & *Deverram* scribit. Omnis etiam invidia abigebatur coronato asini capite, & ad genialem puerperae lectum suspenso (4). Id unum ex praeceptis fuit Tagis sive Tagetis Etruscorum Haruspicinae inventoris, ad avertendum fascinum, de quo Iuvenalis (5):

——— Parvis frons aerea lectis
Vile coronati caput ostendebat aselli.

Idem asini caput, tamquam amuletum, praefigebatur praesepibus ruris, & in agrorum limitibus, uti ex Columella (6) colligit Thomas Dempsterus (7):

Hinc caput Arcadici nondum cute fertur aselli
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

Plura, quod adtinet ad originem nominis de Deis *Pilumno* & *Picumno*, fabulantur; quae quum a Vossio (8), Meursio (9) & Pa-

(1) De Doctorum indagine pag. mihi 528.
(2) Genial. Dier. Lib. II. Cap. XXV.
(3) De Civit. Dei Lib. VI. Cap. IX.
(4) Vide Th. Bartholinum de Puerperio veterum pag. 54.
(5) Satyra II. vers. 96.
(6) Lib. X. de re rustic.
(7) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. I. pag. 243.
(8) De Orig. & progr. Idolol. Lib. I. Cap. XL.
(9) Lib. II. Animadvers. miscell. Cap. I.

Pareo (1) congesta sint, omittenda esse censeo, ne aliorum scrinia expilare videar. Ab omnibus receptum video, quod Dii connubiorum prolisque ex his natae praesides & tutelares fuerint. Varro, ut notat Servius (2), *Coniugales Deos* appellat. Philippus Pareus (3) existimat Numam in lege sua *Pilumnum* & *Picumnum* innuisse: SEI. PVER. PARENTEM. VERBERIT. OLE. PLORASIT. PVER. DEIVEIS. PARENTVM. SACER. ESTO. Si igitur viris doctis placet, adnotare possumus multas aras, quae apud Raphaëlem Fabrettum (4), atque inter Gudianas (5) & Donianas (6) adferuntur, DIS PARENTIBVS *Pilumno* & *Picumno* sacras esse; quod parentum Dii Praestites & propitii crederentur. Meminit etiam Plautus in Mercatore (7):

> *Di Penates meûm* PARENTVM, *familiaeque*
> LAR PATER, *vobis mando meûm parentum rem bene ut tueamini.*

Iacobus Philippus Tomasinus (8) *Pilumnum* mariti Genium existimat: ego tum viri, tum uxoris. In urna fictili Clusina, quam editam vide apud Dempsterum Tabula XLIV. num. 1. (9) expressae sunt nuptiae, quae ante ianuam domus longe ornatissimam celebrantur. Ad laevam sponsa conspicitur, quae cum viro convenit: iuxta eam adstat Furia, quae gladium sive *harpen* tenet. Ad dexteram iuxta sponsum adsistit Deus alatus, iuvenili specie decorus, qui malleum gerit, eique innititur. Illud maxime notandum, quod caput leonina, seu potius canina pelle (quod infra diligentius investigabimus, adlata Plutarchi auctoritate in Quaestionibus Romanis) circa pectus revincta, opertum habet. Hunc Bonarrotius (10) esse putat Genium zelotypiae; Deam vero Discordiam. Videndum, an Genius ille potius sit *Pilumnus* vel *Picumnus*, quos connubiis praeesse fabulosa finxit antiquitas, ut essent auspicatissima.

Tuscorum exemplo, primi omnium Rutuli fuere, qui *Pilumnum* & *Picumnum* inter Deos patrios numerarunt. Aliqui volunt, Pilumnum Regem Rutulorum vetustissimum fuisse, & Ardeae conditorem; quare Ardeates, qui civitatem Rutulorum principem incolebant, ei aedem in agro dedicarunt, quam nupturae virgines

(1) In Electis Plautinis pag. 214.
(2) In Lib. IX. Aeneid. vers. 4.
(3) In Electis Plautinis pag. 221.
(4) Inscr. Cap. II. num. VI. pag. 72.
(5) Pag. LXII. num. 7.
(6) Classe I. num. 128. pag. 43.
(7) Act. V. Sc. I. vers. 5.
(8) De Donariis ac Tabellis votivis Cap. XIII.
(9) Etrur. Reg. Tom. I. pag. 298.
(10) Ad Monumenta addita Dempsteriano Operi §. XXXIV. pag. 64.

nes frequentabant. De his Deis plura disserit vir exquisitissimae eruditionis Petrus Marcellinus Corradinus, purpurei Sanctae Romanae Ecclesiae Senatus eximium decus & ornamentum (1).

Neque etiam silentio praetereundi sunt Cumani, ex Etruscis orti (2), qui vetustissimis temporibus, & deinceps quum a Romanis uti municipalibus suis legibus obtinuissent, Pilumnum municipii sui Genium esse voluerunt: quod ex hac vetustae arae, quae apud eos exstat, inscriptione, perspicue colligitur (3).

PILVMNO . SANCTISSIMO
GENIO . MVNICIPI . SACRVM
P . IVBENTIVS . ANCHARIVS . II . VIR

Si qui vero Etruriae populi, horum Deorum numini devoti, atque impensius summa veneratione dediti, memorantur; hi certe Perusini fuere: quod fusius ostendit Felix Ciattius (4). Argumento admodum probabili sunt loca, quae a Pilumno Deo nomen accepisse videntur, quod etiam nunc retinent: uti Castrum *Pila*, ubi reperta est insignis statua ahenea, litteris Etruscis in limbo vestis inscripta: quam vide in Dempsteriano Opere Tabula XL. & in Tom. III. Musei Florentini Tabula LXXXI. itemque Castrum *Pilonico* & *Pilello*. Circa haec quoque loca inventum simulacrum Tagetis, quod mox adducam. Plura in his veterum Etruscorum monumenta in dies erui, statuasque insignes latere suspicatur idem Ciattius. His coniecturis lucem & fidem adstruunt Festi verba, e quibus originem horum locorum expiscari possumus: PILAE, inquit, *& effigies viriles & muliebres ex lana Compitalibus suspendebantur in compitis, quod (hunc diem festum) esse Deorum Inferorum*, (alii *Inferiorum*) *quos vocant* LARES, *putarent: quibus tot pilae, quot capita servorum, tot effigies, quot essent liberi, ponebantur; ut vivis parcerent, & essent his* PILIS *& simulacris contenti* (5).

In Tabula X. tria profero parva simulacra, ex aere affabre confecta. Quod in medio positum est num. I. apud me exstat. Globum dextra manu tenet, auguralis disciplinae vel donariorum symbolum, quibus stulti cultores placari posse Deos suos credebant. Capilli per gyrum quasi calamistrati apparent. Nuper illud emi a quodam rustico, qui adfirmabat se invenisse in agro

(1) Veteris Latii profani Lib. I. Cap. XI. Cap. XIII. Cap. XXIV.
(2) Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. IX. & Lib. IV. Cap. XCIV.
(3) Apud Gruterum pag. XCVI. 4.
(4) In Lib. IV. Perusiae Etruscae pag. 117. 118. 119.
(5) V. etiam Macrob. Sat. Lib. I. Cap. VII.

agro Pistoriensi; quare haud inverisimile est & apud Pistorienses cultum *Pilumnum*: verum an haec simulacra, quae adduco, revera *Pilumnum* sive *Picumnum* referant, non audeo adfirmare.

Reliqua hinc & hinc relata num. II. & III. in lectissimo Museo Illustrissimi Comitis Dominici Montemellini, Patricii Perusini, adservantur, quae eruta sunt in Agro Perusino. Omine auspicatissimo manus, orantium ritu, apertas, atque vel ad caelum vel ad cultores sublatas tenet, quod est observatu dignissimum. Etrusci, ut videmus, eorumque exemplo Latini ac Romani, plerumque Deos effinxere eo gestu, quo ipsi in sacrificiis faciundis, precibusque fundendis ad eos accedebant; nam orare, sublatis ad caelum manibus, mos Hebraeorum fuit, a quo Ethnici accepere (1).

Spectandum est in sequenti Tabula XI. pulcherrimum simulacrum aheneum, ad magnitudinem prototypi diligenter delineatum, quod servatur Cortonae in locupletissimo Museo Coratio. Toto corpore nudus est hic Praestes Deus. Ingeniosissimo artificio confecta, atque in tricas elegantissimosque plexus dispertita est caesaries, quae circa humeros diffunditur. Supra frontem capilli ita sunt dispositi, ut quamdam, ut ita dicam, galeam referant. Sinistra manu, quid nam antiquitus praetulerit, modo ignotum. Haec atque alia plura aliis investiganda relinquimus.

TABVLA XII. XIII.

FVRINA

eadem quae ANCHARIA *Tuscorum Dea, a Pisauriensibus religiosissime culta.*

FVriarum omnium principem & praestantissimam fuisse FVRINAM Deam, facile argui potest ex verbis M. Tullii, qui primis Romanae reipublicae temporibus a Romanis cultam, lucumque suo nomine famosum promeruisse testatur, inquiens (2): *Cur non* EVMENIDES? *quae si Deae sunt, quorum & Athenis fanum est* (3), *& apud nos, ut ego interpretor, lucus* FV-

(1) V. Ph. Bonarrot. in Vasa vitr. Coemeter. Tab. XVIII. & Tab. XXI. pag. 120. 121.

(2) Lib. III. de Nat. Deorum.

(3) V. Pausan. in Corinth. Lib. II. Cap. XI.

FVRINAE. Inter quindecim Flamines, qui, aucta urbe Roma, constituti fuere, qui omnes a Diis, quibus sacra faciebant, cognomenta sortiti sunt; non postremum certe locum habuit Flamen FVRINALIS, a Dea FVRINA appellatus (1): in cuius honorem feriae publicae & annua sacra sunt instituta, quae FVRINALIA dixere. Horum fit mentio in fastis marmoreis, e quibus octavo Kalendas sextiles celebrata fuisse discimus. Varro sua tempestate FVRINAE Deae nomen vix notum paucis scribit (2): *FVRINALIA a FVRINA; quod ei Deae feriae publicae dies is, cuius Deae honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua, & Flamen adtributus: nunc vix nomen notum paucis.* Meminit quoque eiusdem Deae, & sacrorum *Furinaliorum* Festus. In Regione Transtiberina, in qua frequentior ac celebrior eius cultus, repertae sunt arae ei dedicatae, quas profero, ut diligentius eas expendant eruditi homines (3).

FVRINAE . SACRVM
FLAVIVS . IVLIANVS
sic CEPPHYSIODORVS
SACERDOS

In altero eiusdem arae latere legitur:

sic ERYNNYSIOS
LOCVS . SACER

Ex alia ara marmorea, ibidem reperta, liquet *Placabilem* cognominatam fuisse; ita enim in ea scriptum:

FVRINAE . DEAE . PLACAB.
SACRVM

Hanc Deam, Etruscorum exemplo, Latini populi ac Romani divinis honoribus consecrarunt coluerunt que; quod crederent eius numen praesentissimum ac potentissimum esse, impiorumque hominum scelera ulcisci, poenasque meritas, immisso furore & conscientiae angore, ut ait Cicero (4), de iisdem sumere.

FVRINAM eamdem esse arbitror ANCHARIAM Tuscorum Deam,

(1) Vide Alexandrum ab Alexandro Genial. Dier. Lib. VI. Cap. XII.

(2) De Lingua Lat. Lib. IV. V. & VI. Vide etiam Gyraldum Synt. I. & VI.

(3) Exscripsit Marq. Gudius ex Ligorio, edidit nuper V. C. Franciscus Hesselius, pag. LXII. num. 5. 6.

(4) Lib. I. de Legibus.

Deam, quae bonos numine suo adflabat; malos vero immisso furore, (quod Oresti, postquam matrem interemit, accidisse tradunt) corriperet, poenasque patrati sceleris exigeret, atque imminenti debitae vindictae ultione identidem angeret ac terreret.

Dum haec scribo, peropportune, quamvis paullo serius quam oportebat, duo insignia Etruscorum monumenta, cum aliis, quae suo loco adducam, ad me misit Vir Praestantissimus, literariae reipublicae bono augendo natus, Annibal de Abbatibus Oliverius, Patricius Pisaurensis; cum quo felicibus auspiciis amicitia mihi conciliata est, quum ei per litteras gratularer ob editum praeclarum opus, quod continet Observationes in quaedam monumenta antiquorum Pelasgorum (1). Ea igitur sunt duae paterae fictiles, nuper repertae in agro Pisaurensi. Confectae sunt ex argilla coloris lutei subnigri, cuius vena ignoratur: durities paene ferrea. Typo formatae sunt, eoque rudiusculo: imagines vero haud imperitam manum praeseferunt. In prima quae adfertur Tabula XII. litterae Etruscae viginti tres, ac reliqua ornamenta sunt incisa. In altera vero, quam exhibeo Tabula XIII. litterae undecim incisae, uti & cetera ornamenta, de quibus dicam. Hae adservantur in Museo locupletissimo Clarissimi Viri Ioannis Baptistae Passerii I. C. Pisaurensis, qui αὐτοχειρίᾳ delineavit, quo diligentius nunc primum in lucem prodirent, eximiumque essent huius operis ornamentum. In his, ut videmus, aperte scriptum est ANCHARIA sive ANKARIA; quae, ut diximus, Dea est veterum Etruscorum; nam in patera primo loco relata AI9A>IHA; in altera vero abbreviatum ᐊA>IИA, nimirum ANKARIA legitur.

Igitur ANCHARIA, sive FVRINA, quo nomine a Romanis adpellata fuit, scelerum ultrix Dea, expressa est in prima patera, pectore tenus nuda, nudo collo, nudisque brachiis; nullis decora ornamentis, strophio, torque, bulla, armillis, quae ceteroquin Furiis dari a Tuscis solent. Quo vero facilius terrorem maximum & metum scelestis hominibus incuteret, rigentibus capillis, in duplicem ordinem vel gradum dispositis, veluti duplicem coronam referant, grandibus oculis, ore foedo, vultu horrifico ac terribili, eff
icta est. Illud etiam notandum, alas, quas in capite & in humeris gerit, non plumeas & pennatas esse, sed quales vespertilionum alae adparent. Sub pectore, ut conspicitur, incincta est brevi tunica; quae indicat celeri motu semper expeditam esse, ut hominum facinora ulciscatur & puniat.

(1) Hic Liber editus est Pisauri, anno MDCCXXXV. cum hoc titulo: *Spiegazione di alcuni Monumenti degli antichi Pelasgi ec.* cuius idem V. C. est auctor.

niat. Id apertius liquet ex integra imagine, quae in altera patera exhibetur. Variat haec in paucis: nam eadem Dea non humeros, sed solum caput habet alatum. Pectus ornatur vittis decussatis: crura & pedes induti cothurnis observantur. Sinistram manum post tergum, ut ita dicam, abscondit: dextera vero bipenni innititur; quasi hoc instrumento innuat, se adsidue paratam esse ut sontes plectat; insontes vero a flagitiis committendis deterreat.

Hinc inde circa Deam ANCHARIAM e terra consurgunt duo ramusculi: cuius vero arboris sint, alii diligentius expendent. Ilicis esse crediderim: nam folia, praesertim si observemus coronam, quae interiorem gyrum paterae circumdat, quam priore in loco proposuimus, manifeste aculeata sunt, qualia in ilice videmus. Fuit haec arbor Furiis vel sacra, vel admodum grata, quod Pausanias significat (1); qui scribit in luco ilicibus condenso constitutum fuisse fanum Dearum, quas Athenienses Σεμνὰς, hoc est *Severas*, sive, ut alii interpretantur, *Venerandas*, Sycionii *Eumenidas*, quasi vindices non bonae mentis, nominarunt (2). Fuit ilex arbor apud Etruscos in maxima religione, ut docet Plinius (3); qui notat ilicem Vrbe vetustiorem in Vaticano extitisse: in qua titulus, aereis litteris Etruscis, religione arborem iam tum dignam fuisse significabat (4). Memorat etiam Pausanias in earumdem Dearum honorem, stato die quotannis, mactari solitas oves praegnantes, ac mulsum pro libamine, pro corollis flores adhibitos. Ex his pateris arguimus ramusculos ilicis gestari adferrique solitos in sacris Deae ANCHARIAE; sparsos etiam flores; vel, ni fallor, rosas: nam tum ramusculi, tum rosae in his pateris expraessae visuntur. In priore patera, praeter corollam iliceam, undique in superiore gyro interpositi sunt flores loto similes, vel potius lilio convallium, quod nos appellamus *mughetto*; cuius ingens in pluribus Etruriae locis copia innascitur. Additi etiam alii flores, e compluribus foliis constantes, supra lilium visuntur. In altera patera solutae corollae, una post aliam, insculptae sunt; quae ex unionibus compositae videntur: quamquam facilius crediderim e flocculis e lana colorata compositas fuisse, nodisque undique ita constrictas, ut unionum lineas referrent. Hae corollae in honorem ANCHARIAE, ut ex his monumentis probabiliter coniicere possumus, in sacris deferri, itemque in eius aede vel in ara suspendi solebant.

Pa-

(1) In Corinth. Lib. II. Cap. XI.
(2) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. VI.
(3) Hist. Nat. Lib. XVI. Cap. XLIV.
(4) Vide Salmasii Exercit. Plin. pag. 676.

Patera, postremo in loco relata, ex una parte excavata est, ut facilius teneri manu posset, dum sacrae libationes eidem Deae offerebantur. Ex his igitur insignibus monumentis habemus certissimam ANCHARIAE Deae imaginem, quae eadem fuit ac FVRINA, hoc nomine postea a Latinis ac Romanis adpellata: simulque manifeste constat, Etruscorum Numen proprium fuisse, quod, praeter Faesulanos & Asculanos, summo honore PISAVRENSES quoque coluerunt; nam, ut diximus, hae paterae in Agro Pisaurensi nuper effossae sunt.

Silentio minime praetereundus est FVROR, & ipse inter Deos relatus ab Etruscis: quod nunquam auderem adserere, nisi eum viderem, tamquam comitem, cum FVRINA sculptum in marmoreo sepulcro, quod apud me exstat. Diu incertus animo haesi, an hoc loci illud adferrem: verum, ut perspicuo ordini consulerem, nolui cum signis Deorum commiscere defunctorum monumenta. Igitur inferius illud observabimus. *Furina* Dea facem utraque manu, quasi iactatura, tenet, sculpta in dextro latere sepulcri: in laevo FVROR gladium intentat. Vtraque Numina humeros grandibus alis instructos habent: capiti utriusque imminet columella. *Furor* barbatus, virili aetate, torvo minacique oculorum obtutu repraesentatur. Furiarum si non frater, consanguineus certe a Poëtis fingitur; quem graphice ita effingit Petronius Arbiter, ut pictor nemo melius. Eius versus mox adducam. Interim haec adnotasse satis.

TABVLA XIIII.

TAGES

Haruspicinae inventor: a Tuscis, praecipue vero a Tarquiniensibus, Perusinis & Cortonensibus religiose cultus.

QVod in numerum Deorum referam TAGETEM, quem aliqui putant vix nomen Dei mereri, auctor mihi est Festus, qui divinam esse eius originem docet; ita enim inquit: *TAGES nomine, Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur disciplinam Haruspicii dedisse duodecim populis Etru-*

riae. Cicero incertus pendet, utrum Deum an hominem, vel potius nec Deum nec hominem credat; nam, declarata ex libris Etruſcorum, eius portentoſa apparitione in agro Tarquinienſi, quum terra araretur, e qua repente impreſſis altius ſulcis emerſit, puerili, ut fertur, ſpecie viſus, ſed ſenili praeditus prudentia; totaque Etruria ſtatim concurſu facto, ritum genti, & Haruſpicinae diſciplinam monſtravit, ita diſerte ait: *Eſt ne quiſquam ita deſipiens, qui credat, Deum exaratum an hominem? Si Deum; cur contra naturam in terram ſe abdiderit, ut patefactus aratro lucem adſpiceret? Quid? idem non ne poterat Deus hominibus ſuperiore ex loco tradere? Si autem homo Tages ille fuit, quo nam modo potuit terra oppreſſus vivere? Vnde porro potuit illa, quae docebat alios, ipſe didiciſſe? Sed ego inſipientior, quam illi ipſi, qui credunt iſta, qui quidem contra eos tamdiu diſputem.* Mihi valde placet coniectura inſignis viri Ioannis Gerardi Voſſii (1), qui putat, hanc de Tagete fabulam originem trahere potuiſſe ab Adamo, terrae filio, a quo primum edocti ſunt homines cultum Dei: vel ſi puer eiuſcemodi e terra exſtitit, a quo Lucumones Etruſci diſciplinam exſtiſpicii diſcerent, is malignus fuerit ſpiritus: quem Deus non permiſerit caelitus deſcendere, quod maiorem addidiſſet impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de cauſſa etiam ſacra eius dicebantur *Acherontia*. Hinc Servius in illud Aeneidos (2);

> *Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant*
> *Stare, decemque alios Priamum ſupereſſe per annos.*

Sciendum, ait, *ſecundum Haruſpicinae libros & ſacra Acherontia, quae Tages compoſuiſſe dicitur, fata decem annis quadam ratione differri poſſe: quod nunc dicit Vulcanus potuiſſe fieri.* Hos libros Acherontios non minori Etruſci diligentia adſervarunt, quam Romani Sibyllinos: e quibus reſponſa dubiis rebus petebantur.

Quum igitur ex antiquis gentium monimentis conſtet, Vrbium conditores, inventoreſque artium in commodum & utilitatem humani generis, in Deorum numerum conſecratos fuiſſe; minime dubitandum eſt, TAGETEM quoque tamquam Deum habitum fuiſſe; de qua conſecratione ſive apotheoſi non dubitat Gyraldus, qui eidem inter Deos locum adſignat (3). Neque etiam erit abſurdum arguere, TAGETEM ſumma religione, prae-

(1) De Origine & progr. Idolol. Lib. I. Cap. XL.

(2) Lib. VIII. verſ. 398.

(3) Hiſtor. Deor. Syntagm. I. pag. 66.

praesertim apud Tarquinienses, cultum fuisse; quum apud eos ortus, Haruspicinae disciplinam docuisse memoretur. Idem adfirmo de Perusinis & Cortonensibus; nam huiusce Dei simulacra ex aere, quae habemus, non longe ab eorum urbibus inventa fuisse compertum est, ut mox dicam. Eum Tusci repraesentarunt puerili specie sedentem: quippe mos fuit docentium sedere: quod non apud Graecos tantum & apud Romanos, sed & apud Hebraeos solemne fuisse, complures Scriptores testantur (1). Minerva, Apollo, & Vates in Tuscis monumentis frequenter sedentes expressi sunt (2): quod artes & disciplinas rerumque futurarum eventus mortalibus aperuerint. Secundum Augures, ut observat Servius (3), *sedere, est augurium capere*; namque, post designatas caeli partes, a sedentibus captabantur auguria: quod & Virgilius latenter ostendit, inducens Picum solum sedentem, parva succinctum trabea (quod est Augurum) quum alios stantes induxerit. Igitur cum haec puerilia simulacra sedentia semper inducantur, probabilissimum esse censeo referre ipsum TAGETEM.

Insignia etiam ornamenta, quae Diis conveniunt, TAGES promeruit: nimirum bullam, & quidem maiorem e sericeo torque ante pectus pendentem, armillas, periscelides, & inscriptionem, quae circa coxam, crus, & tibiam dexteram decem & octo litteris exarata excurrit. Crediderat vir cautissimus & oculatissimus Philippus Bonarrotius hoc puerile simulacrum inter donaria aut votiva anathemata reponendum esse: verum quum aliud omnino simile, licet minoris magnitudinis & litteris carens, reperiri intellexisset Perusiae in Museo Nobilium de Ansideis, pro TAGETIS simulacro habendum esse censuit. Id, ut idem Bonarrotius observat, suadent symbola eidem tributa: nimirum avicula, quam dextra tenet; forte ad connotandam auguralem disciplinam, cuius auctor fuit. Globus vero in altera manu, orbem caelumque innuere videtur, in quo observando auguralis disciplina maxime versabatur. Id, ut commodius atque expeditius fieret, ac veluti quoddam artis fundamentum, caelum in sexdecim partes Etrusci divisere, ut Cicero ac Plinius docent.

Primus omnium, qui nobis ostendit hoc ipsum TAGETIS pueri insigne simulacrum, cuius altitudo palmum non excedit, fuit Felix Ciattius (4); sed specie inversa ac rudi, nec sincere effor-

(1) Vide Ioannis a Wovver de Polymathia Tract. Cap. IV. pag. 30. & 31.

(2) Vide apud Dempsterum Tab. III. & XLVII. & alia Monumenta, quae in hoc Libro exibentur.

(3) In Lib. IX. Aeneid. vers. 4.

(4) In Monum. vel Annal. Perusinis Lib. IV. pag. 131. Perusiae Augustae.

efformata. Erutum fuit anno CIƆ.IƆ.LXXXVII. iuxta lacum Trasimenum, in loco, qui antiqua appellatione dicitur *Pila*. Constat ex Silio Italico (1), haec loca vetustissimis temporibus Etruscorum frequentes familias tenuisse, sedemque suam in his posuisse Aunum Etruriae regem; nam ita canit:

Quae vada, Faunigenae regnata antiquitus AVNO,
Nunc, volvente die, Trasimeni nomina servant.

Et alibi:

——————— *terra lacrymabilis* AVNI.

Exemplar omnium accuratissimum eiusdem simulacri postea exhibuit Illustrissimus Iustus Fontaninus, Archiepiscopus Ancyranus, quo praeclarum opus de antiquitatibus Hortae exornavit (2). Tertio in medium protulit Bonarrotius inter Monumenta, quae addidit Operi Dempsteriano Tabula XLV. Demum ego quoque in hoc Museo Etrusco, accurate expressum, non omittendum curavi. Ciattius referre potius Bacchum puerum, quam Tagetem credidit. Facile ego censuissem hac specie a Tuscis expressum AMOREM omnium Deorum antiquissimum; nam Veneris quoque simulacrum, quod Bonarrotius illustrat (3), sinistra aviculam sive columbam gerit: verum ab eius sententia nolui discedere, quae mihi verisimilior visa est: magnique momenti ea ratio a me adlata videtur, quod sedentis habitu, ex Augurum solemni consuetudine, expressus est.

Quod vero prae omnibus Etruriae populis Perusini & Cortonenses TAGETEM Deum coluerint, ex eo deducitur, quod huiusmodi rarissimum simulacrum, ut monuimus, iuxta lacum Trasimenum inventum est, qui medius est inter Cortonam & Perusiam. De religione & cultu Tagetis apud Perusinos luculenta adfert argumenta Felix Ciattius. His addendum, quod anno CIƆ.IƆ.CCX. Martio mense, quincto a Perusia lapide, apud Castrum *Maldoleto* complura inventa fuere veterum Etruscorum monumenta, inter quae duo Tagetis sigilla. Ex his unum adservatur Perusiae in Museo Ansidaeorum, quod citavit Bonarrotius: nuper vero in lucem vulgavit Clarissimus Franciscus Ficoronius (4), vir maxime probus, de litteratis hominibus,

(1) Punicor. Lib. V. vers. 7.
(2) Lib. I. Cap. VII. pag. 145.
(3) Tab. XLIII. pag. 13.
(4) In libello Italico scripto: *La Bolla d'oro de' Fanciulli nobili Romani, e quella de' Libertini*, pag. 23. 24. 25.

bus, deque ipſa antiquitate, ob edita in publicum bonum, atque ab interitu vindicata complura priſci aevi eximia monumenta, optime meritus. Etruſca inſcriptione, armillis & periſcelidibus caret: verum, quod eſt valde notatu dignum, pedes habet calceis eleganter ornatos, licet toto corpore ſit nudus. Idem quoque ſedet, aviculam dextra, globum ſiniſtra tenens; quae ſymbola, ut vidimus, TAGETI conveniunt. Huc faciunt Ciceronis verba, qui TAGETIS auguria & auſpicia ex alitibus capta ita exponit (1): *Quae eſt igitur natura, quae volucres, huc & illuc paſſim vagantes, efficiat; ut ſignificent aliquid, & tum vetent agere, tum iubeant, aut cantu, aut volatu? Cur autem aliis a dextra, aliis a laeva datum eſt avibus, ut ratum auſpicium facere poſſint? Quomodo autem haec, aut quando, aut a quibus inventa dicemus? Etruſci tamen habent exaratum puerum* (hoc eſt TAGETEM) *auctorem diſciplinae ſuae*.

Quum locus in hac ipſa Tabula VIIII. ſupereſſet, duo eximia parva ſimulacra Etruſca ex aere addenda curavi. Quod relatum eſt num. II. exſtat Florentiae in Muſeo Comitum e Gherardeſca. GENIVM, quem Tagetis patrem facit Feſtus, facile referre dixerim. Pallio amictus eſt, reliquo corpore nudus: pedes calceis puris, non vero ornatioribus induti; quibus etiam parvi ſocci adiuncti videntur; bulla quoque minor e torque ante pectus dependet. Serpens, quem dextera tenet, mirifice Genio convenit, tamquam inſigne eius ſymbolum. Quam multa ſerpens ſignificet ex antiqua Aegyptiorum diſciplina, quam Etruſci calluere, erudite exponit Pierius Valerianus (2).

Alterum aereum ſimulacrum, quod ſequitur num. III. valde curioſum eſt, dignumque ut ab eruditis viris diligentius obſervetur. Puerum, aetatis fere decem annorum, refert: forte vel ipſum TAGETEM, vel eius diſcipulum BACCHETIDEM, quem totam Haruſpicinae ſcientiam, quam ab eo acceperat, ſcriptis conſignaſſe tradit Fulgentius (3), quem citat Thomas Dempſterus (4). Caput duplex corona, quae intortum funem imitatur, revincit: capilli prolixi ſunt, omni ex parte eleganter tonſi in fine, atque in plures gradus diſpoſiti. Tunica adſtricta, in anteriore parte ab imo ad ſummum, pulcherrimo opere exornatur. Vnico pedi, induto Thyrreno calceo puro, qui duplicis ſpeciem retinet, quod valde curioſum, inſiſtit. Vtraque manu tenet, neſcio an craticulae, extrema cuiuſdam inſtrumenti mihi incogni-

(1) Lib. II. de Divinatione.
(2) Hieroglyphic. Lib. XIV.
(3) Ad Chalcidium in dictione *Labeo*.
(4) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. I.

ti ; quod quum in medio ſit quibuſdam vinculis revinctum , in duos aduncos ramos , tamquam brachia , ſe diffundit : quae in ſummitate nec recta ſunt , nec acuminata ; nam ſi acuminata & recta eſſent , credi poſſet in ea infixa fuiſſe lumina vel faculas, quae Diis offerri , vel etiam ex eorum flamma auſpicia captari ſolebant . Ni meliora deinceps occurrant , auguror , hoc inſtrumento uſos fuiſſe Etruſcos Haruſpices , ut extis animalium hinc inde circumvolutis , & ad lumen examinatis , facilius inſpicerent quae bona vel mala portenderent : putabant enim exta ſignari notis quibuſdam a Diis , aut varie commoveri , ut docet Tibullus (1) . Qui haec curabant EXTISPICES dicebantur . Memorantur a Tertulliano (2) extorum *inſpicia :*

Sortes , anguria , ſtellarum nomina falſa ,
Naſcentum geneſes conſtringere , poſtque videre
Extorum inſpiciis , reſque exſpectare futuras .

Saliſberienſis de Haruſpicibus agens ait (3) : *Haruſpicium quoque in extorum inſpectione viget ; quam artem* TAGES *quidam dicitur inveniſſe .* Ex diſciplina Haruſpicum , & ex praecepto Pontificum , ut docet Macrobius (4) , ſolemne fuit ſacrificantibus *exta porricere ;* quae forſitan hoc inſtrumento , quod Tuſci invenere , porriciebantur ; hoc eſt Diis dabantur , offerebantur , vel proiiciebantur in fluctus expiationis cauſa (5) . Macrobius adlegat Veranium , qui ex primo libro Pictoris , ita diſſertationem huius verbi exſecutus eſt : *Exta porriciunto , Dis danto , in altaria aramve focumve , eove quo exta dari debebunt .* Adpoſite Plautus in Pſeudolo (6) :

———— Nam ſi ſacrificem ſummo Iovi
Atque in manibus exta teneam , ut porriciam .

Nil frequentius ex ritualibus Etruſcorum libris , quam exta vel fibras conſulere , inſpicere , inſpectare , oſtendere . De omni Haruſpicinae genere diligenter egit Tarquitius , de cuius libris Ammianus (7) ; Macrobius vero meminit *Oſtentarii Tuſci* (8) .

TA-

(1) Lib. II. Eleg. V. verſ. 14.
(2) Lib. II. in Marcion.
(3) Lib. Polycratic.
(4) Vide Virgilium Aeneid. Lib. V. verſ. 238.
(5) Saturnal. Lib. III. Cap. II.
(6) Act. I. Scen. III. verſ. 31.
(7) Lib. XV.
(8) Lib. III. Cap. VII. Saturnal.

TABVLA XV.

BYGÖE

Nympha Etruscorum, Haruspicinae peritissima, divinis honoribus consecrata.

TAGETI iungenda BYGÖE Nympha, quam Tusci propter eximiam auguralis disciplinae scientiam, egregiaque in se collata beneficia, in Dearum numerum relatam divinis honoribus adfecere (1). Huius Nymphae meminit Servius (2); qui postquam recitavit historiam de Sibyllinis libris a Tarquinio emtis, addit: *Qui libri in templo Apollinis servabantur: nec ipsi tantum, sed & Martiorum & BYGÖIS Nymphae, quae artem scripserat fulguritarum arborum apud TVSCOS.* Salmasius, Servium emendans (3), notat, eos libros servatos fuisse in templo, non Apollinis, sed Iovis Capitolini, in quo fuere usque ad Capitolii conflagrationem, quae Sullanis temporibus contigit. Martiorum autem fratrum, ut & Sibyllarum, exstabant responsa fatidica. Martii vatis mentio apud Livium. Deinde scribendum censet & BYGÖES *Nymphae*. Η Βυγοὴ: quae & Βυγόεια, ut Η Καλλιόπη, Καλλιόπεια. Haec est, quae *Vegoia* dicitur in fragmentis Agrimensorum; nam υ in β saepe mutant Latini. Titulus eorumdem fragmentorum ita concipiendus est: *Item VEGOIA Arrunti Vertumno.* Tusca utraque nomina sunt. Fragmentum vero ita incipit: *Scias mare ex aethere remotum. Quum autem Iuppiter terram Etruriae sibi vindicavit, constituit iussitque metiri campos, signarique agros.*

Ex his adparet, BYGÖEN non solum artem scripsisse arborum fulguritarum, verum etiam de terminis egisse; quare mirum non est, si eius simulacrum, ut videmus, ad termini, sed longe elegantioris, similitudinem expresserint Tusci. Dii custodes finium agrorumque habiti sunt Apollo, Mercurius, Hercules, Bacchus, Pan, Silvanus, Priapus: de quibus agit Hieronymus Aleander in Explicatione antiquae Tabulae Heliacae. De Diis Terminalibus & ipse aliqua depromsi ad Inscriptiones Donianas (4);

G nam

(1) Vide etiam Dempsterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. III.

(2) Ad Lib. VI. Aeneid. vers. 72.

(3) In Exercitat. Plinian. pag. 54.

(4) Ad Tab. XIII. pag. LXIV. LXV. LXVI. LXVII.

nam in vetusto marmore memoratur ager *Apollinis Argentei*. His adde IOVEM cognomento Οριον, hoc est *Terminalem*: cui Numa cavit, lege de terminandis praediis, ut sacri essent lapides, quibus tum publici, tum privati agri discernerentur; ut narrat Dionysius Halicarnassensis (1): iussitque, ut illis omnes quotannis, stato die, solemni coetu, eo in loco rem divinam facerent; sacrato cum primis nobili festo in honorem Deorum, qui terminis tutelares praesidebant. Hos ritus & sacra non dubito Numam regem ab Etruscis accepisse, qui sciebat e BIGÖES libris, non solum Iovem ab Etruscis tutorem finium conservatoremque factum; verum etiam artem agrorum terminandorum, ab ipsis manasse. Non enim haec instituta Romani ea tempestate ab aliis nationibus, praeter quam ab Etruscis, Arcadibus, Latinis, Sabinis, Albanis accipere potuere: pro Etruscis vero hae atque aliae mox adducendae rationes potius militare videntur.

Hoc igitur perrarum atque insigne BYGÖES Nymphae simulacrum ex aere, e Museo Gaddio, Etruscis signis locupletissimo, depromtum expositumque in hac Tabula XV. num. I. quoties contemplor, temperare mihi non possum, quin Tuscam nationem, eiusque artifices omni laude in caelum feram; quum videam in rebus pulcherrimis atque utilissimis excogitandis, atque in publicum bonum promovendis, mira praeditam fuisse solertia, ac peritia prorsus singulari. Si enim omnia accurate consideremus, quid hoc simulacro pulchrius, quid elegantius effingi potuit? Cernitur eiusdem Deae protome imposita duplici basi atque hypobasi longe ornatissimae, quae quidem aliquomodo similis est Hermaeis signis: verum opificio ipso inusitato & numquam antea cognito, multo sane nobilior atque augustior adparet. Siquidem Hermaea Graecorum signa post caput Numinis, quod referebant, trunca in ceteris partibus, in stipitem purum desinebant (2): qui, ut in multis, in summitate latior, deinde angustior usque ad calcem ibat. Heic vero Tuscanicum fastigium, cui imposita est Dea, in tria, ut videtur, membra dispertitum est. Primum occurrit sub protome basis, coronide, denticulis, deinde cymatio undique foliis exornato, pereleganter coronata. Secundo sequitur altera basis, sive hypobasis, quadrupliciter maior: quae in utroque latere adiunctis volutis (Latini mutulos appellant, aliqui corvos, nos patrio sermone *modiglioni*) innexisque & quasi catenatis in medio primum maioribus dein minoribus scutis vel discis, longe est pulcherrima atque ornatissima. Hinc mani-

nife-

(1) Lib. II. Roman. Antiq.

(2) V. Pausan. in Messen. Lib. IV. Cap. XXXII.

nifestum esse arbitror, insigne hoc decus aedificiorum, quod apud veteres recentioresque Architectos tam frequens est, ob summam elegantiam solidamque venustatem, non ab alia natione quam Etrusca, in inveniendis ornamentis, quae Deorum propria essent, sagacissima, originem habuisse. Tertio, pro planitie addita est altera latior basis, ad hoc ut simulacrum rectum stare possit.

Etruscis praeivere, in huiusmodi simulacris effingendis, Aegyptii; e quibus duo ferme cubitalia apud me exstant (ut de iam editis, deque multis fictilibus, quae in Museis frequenter occurrunt, nihil dicam) quae Isidem referunt; constantque e ligno durissimo; ut aliqui putant, cedro incorruptibili. Gypso dealbata sunt, variis undique colorum lineis, nempe viridibus, rubris, flavis, caeruleis nigrisque depicta. Quod mirum videatur, supersunt adhuc in altero ex his, post annos fere ter mille, quaedam auri fulgentissimi bracteae, quae indicant, totum Deae vultum auro intectum fuisse. Praeter os Deae nihil aliud cernimus; reliqua corporis in truncum desinunt. In ima parte sub basi prominet quidam perbrevis paxillus ex eodem ligno factus; quo, ut opinor, in basi ornatiore infigi ac statui posset; ut factum videmus in Mensa Isiaca a Pignorio edita atque illustrata (1). Tusci vero opifices ut hoc genus simulacri, quod apud Aegyptios & Graecos magna religione sacratum fuit, nobilioribus ornamentis augustius redderent amplificarentque; non cum solo capite, sed pectore tenus Deorum Hermaea signa (quod inferius etiam clarius apparebit) expressere. Praeterea ne simulacra, truncatis brachiis tam monstrosa cultoribus apparerent, eleganti opere, praesertim grandibus foliis, pectus undique circumvallarunt; quae venustate ipsa, symmetria ac novitate, speciem omnem deformitatis occultarent, ut in hoc quoque ingeniosissime factum videmus.

Folia in hoc signo rarissimo inserta, quum sint oblonga & aculeata, ex ilice desumta esse autumo: haec enim arbor, ut diximus, religiose culta, summo in honore fuit apud Etruscam gentem; nam, ut Plinius testatur (2), eam exornarunt titulo aereis Etruscis litteris inscripto, quo apud omnes solemni ritu sacratam esse constaret. Consita ea fuit in Vaticano ante Romam conditam. Facile crediderim, ibidem ultimum Etruriae limitem statutum fuisse auctoritate eiusdem Nymphae, quae de terminis scripsit. Forte etiam huius arboris auspicatissimae (3) folia de-

(1) Vide indicat. lit. Y. & CC. KK.
(2) Lib. XVI. Cap. XLIV.
(3) Vide Cl. Salmasium in Plinian. Exercit. Tom. II. pag. 675. 676.

dedicata erant BYGÖE Nymphae, quia in ipsis, ut mos erat (1), scribere potuit oracula & divinationes arborum fulguritarum, vel etiam sortes, quas, ut credebant, divino adflata numine interpretabatur: certe credibile est, nec temere, nec sine ratione ei adtributa fuisse a Tusco artifice. Innuere etiam voluit idem artifex ita effingendo hoc simulacrum foliis undique arborum ornatum circumdatumque, trunco simile, si ornamenta excipias, antiquissimum esse genus eiusdem Nymphae: nam hominum antiquissimi, truncis orti credebantur; quod, ante factas domos, aut in cavis arboribus, aut in speluncis manerent: qui quum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati: ita enim exponit Servius hos Virgilii versus (2):

Tum rex Evandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virûm truncis & duro robore nata.

Altera coniectura, ut arbitror, non improbabilis, quae me movet, ut credam hoc simulacrum referre BYGÖEN Nympham, ex solutis crinibus petenda est, qui ei conveniunt tamquam Vati, quam divino numine adflatam fuisse fabulantur. Siquidem coma diffusa ventis, quam Graeci ἀπόχυτον, ἔαχυτον vocant, ut notat Salmasius (3); crinesque in morem undantium fluctuum torti atque inflexi, quales heic observantur, vaticinantibus tribuuntur, ut docet Ovidius (4):

Sic mihi diffusis vaticinata comis.

Hoc modo solutis sparsisque capillis pictae sunt in Etruscis Vasculis, in Opere Dempsteriano relatis, Tabula XIIII. & LXIII. feminae fatidicae; quarum altera ante Bacchum sedentem stans, per cribrum, quod tenet, auguria captat, aut vaticinia: nam, ut docet Suidas (5), per cribrum, sive per tripodem & laurum veteres vaticinabantur.

Quod vero Tusci, ut credo, inter Deos medioxumos hanc Nympham retulerint; hinc bulla minor, Etrusci operis index, ei

(1) Vide Virgilium Aeneid. Lib. II. vers. 444. Lib. VI. vers. 74. Virgilius non exponit cuius arboris folia essent. Servius, ut scribit Varro, putat fuisse palmae. Vide Plinium Lib. XIII. Cap. XI. Alexandr. de Dieb. Gen. Lib. II. Cap. XXX.

(2) Aeneid. Lib. VIII. vers. 313.

(3) In Plin. Exercit. Tom. II. pag. 534.

(4) In Epist. V. vers. 114.

(5) Tom. III. pag. 424. Τὰ ἐπὶ κοσκίνου, & in seqq. Vide I. Caes. Bulengerum Tom. I. Lib. II. de Sortib. & Lib. III. de Auguriis.

ei tribuitur, e torque tamen maiore, sive ornatiore pendens ante pectus: quo insigni nobilitandum esse Tusci censuere, quod in eo consilii, caelestisque numinis sedes sit constituta (1).

In eadem Tabula XV. num II. aliud exhibeo simulacrum ex aere, Etrusca arte politissimum atque elegantissimum, quod Senis exstat in Museo Nobilissimi Viri Dominici Burghesii Patricii Senensis. Huic aliud omnino simile protulit apud Dempsterum Tabula XLIII. Senator Bonarrotius, qui referre censet forsitan BYGÖEN Nympham: nam sinistra, ut in hoc quoque signo cernimus, tenet aviculam, quae innuit auguralem artem, quam scientissime docuit. Venerem ego facile crediderim: aviculam vero columbam, quae ei sacra est, quod generationi maxime sit dedita. Non abnuam si quis etiam credat referre posse eam Nympham Etruscam incerti nominis, cuius meminit Lactantius ad Statium (2): quae ut ostenderet verum Dei nomen exaudiri non posse ab homine mortali, corruptioni ac fragilitati naturae obnoxio; in conspectu ceterorum, ad aurem tauri nomen Dei pronuntiavit; quem illico, ut dementia correptum, & nimio turbine coactum, ut idem Lactantius ex Etruscorum fabulis memorat, exanimavit. Hinc tanta Deorum invecta multitudo creditur; cuius rei originem alibi investigabimus.

TABVLA XVI.

VOLTVRNVS

Deus Etruscorum; Campanorum tutelaris & proprius.

NEc Dempsterus, nec alii recentiores Scriptores, ut video, inter Etruscorum Deos adnumerant VOLTVRNVM: quod vero id ego faciam, aliquae adstipulantur rationes ex antiquitatis penu depromtae. Primum ipsa nominis natura, ut opinor, perspicue Etruscum esse Numen declarat: nam *Vol* & *Vola*, ut diximus, prisca Etruscorum lingua (3), *arx* atque *urbs* inter-

(1) Vide Alex. ab Alexandro Genial. Dier. Lib. II. Cap. XIX.

(2) Lib. IV. Thebaid. vers. 5.

(3) V. Raph. Volaterranum Comm. Lib. V. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. XV. pag. 61. & Lib. V. Cap. III. pag. 279.

interpretatur. Eodem fere modo non pauca Deorum nomina desinunt, ut vidimus, *Vertumnus*, *Volumnus*, *Volumna*, *Voltumna*, quae Etrusca esse animadvertimus. Arnobius, ex fabulis Etruscorum, tradit (1) Ianum, Caelo atque Hecate procreatum, qui primus in Italia regnavit, & Ianiculum oppidum condidit, fuisse patrem Fauni, *Volturni* generum. Ad haec notandum etiam, quod Varro hunc Deum cum aliis Etruscae gentis propriis recenset, praesertim cum Pomona, Furina, aliisque Diis longe antiquissimis: nam maximae vetustatis ea est nota, ut ipse ait, quod obscura sit origo Flaminum, qui iisdem Diis adsignati fuere: inter quos *Volturnalem* quoque adscribit, ab eodem Deo cognominatum. Meminit quoque Festus VOLTVRNI Dei, testaturque non solum Sacerdotem sive Flaminem *Volturnalem* honoris causa ei datum fuisse; verum etiam sacra propria facta, quae *Volturnalia* dixere. *Volturnalia Volturno Deo sua sacra faciebant; cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant*. Ea peragebantur sexto Kalendas Septembres, ut constat ex fragmento vetusti Kalendarii apud Gruterum edito (2), in quo scriptum est: VI. VOLT. NP. VOLTVRN. FLAMINI. SACRIFICIVM. hoc est. VI. (Kalendas Septembres) *Volturnalia*, *Nefastus primo*, *Volturnali Flamini sacrificium* (3). Hunc Deum, Etruscorum proprium, praetermisit vir multae lectionis Lilius Gregorius Gyraldus: quodque magis mirandum, meminit Deae VOLTVRNAE, quam, ut video, confundit cum Dea VOLTVMNA, de qua supra disseruimus (4).

Declarato eiusdem VOLTVRNI cultu, feriis sacrisque & Sacerdote, superest ut probem a Campanis, ut patrium Deum, religiose adoratum fuisse; quod non est factu difficile. Constat enim ex Livio (5), Capuam ab Etruscis conditoribus, *Volturnum* adpellatam fuisse; ita enim inquit: *Peregrina res; sed memoria digna traditur eo anno facta:* (erant tunc Consules C. Sempronius Atratinus, & Q. Fabius Vibulanus) *Volturnum*, (sive ut alii habent codices *Vulturnum*) *Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye; vel, quod propius vero est, a campestri agro, adpellatam. Cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres, novi coloni nocturna caede adorti*. Dionysius Halicarnassensis Tuscorum laudibus & gloriae maxime infensus, huius urbis splendidissimae originem Capy Troiano

(1) Lib. III. Contra Gentes. Cap. XXI. & Lib. IV. Cap. XII.
(2) Vide pag. CXXXIV.
(3) Vide Io. Rosinum Ant. Rom. Lib. II.
(4) Hist. Deor. Synt. IV. in fine.
(5) Lib. IIII. & XXXIIII.

iano adtribuit (1), quod etiam alii fecere: quos omnes Thomas Dempsterus (2) putat intelligendos de Capye restauratore Capuae urbis; quae iam, florentibus Etruscorum rebus, condita; adpellentibus vero in Italiam Troianis fuit reparata. Servius eamdem Etruscis adserit (3), aitque viso falconis augurio conditam, qui Tusca lingua *capys* dicitur, unde est Capua nominata. Aliqui credunt ab amne nobili *Volturno*, sive *Vulturno* nomen accepisse. Vtcumque res sit, constat Livii ac Servii auctoritate, adde etiam Velleium Paterculum (4), Capuam a Tuscis conditam fuisse, ac primum VOLTVRNVM vocatam. Neque etiam absurdum est credere vel a VOLTVRNO Deo Etruscorum nomen urbi atque amni impositum; vel potius contra, ab eius urbis nomine eumdem Deum nomen accepisse. *Volturnus* amnis eminus est Capua, ut ait Asconius Paedianus (5), trium millium passuum: de quo etiam Varro, Plinius, Mela, Virgilius aliique meminere (6).

Aeneum simulacrum pulcherrimum, quod exhibeo in hac Tabula, duplici schemate accuratissime delineatum, exstat in regio Mediceo Cimeliarchio. Curiosum est perbreve amiculum, quo tegitur ante & retro, pectore atque humeris tenus: verum quo nomine cum vestem, tum ipsum Deum, utrum ne VOLTVRNVM, adpellem, nescio: non enim, in tanta vetustissimorum temporum ac monumentorum caligine, quidquam statuo: summorum virorum iudicio standum esse, satius arbitror.

Volturnus, sive *Vulturnus* est etiam venti nomen, teste Plinio (7); qui forsitan, quod cum vulture conveniat vel qualitatibus vel velocitate, (nam & Aquilo ab aquila nomen obtinuit, quod instar aquilae vehementissimo feratur volatu) ab Etruscis, ut opinor, nomen accepit: hunc Graeci *Eurum* adpellant. Ab Oriente brumali procedit: ei contrarius est ventus *Corus*, quem Graeci Argesten vocant, qui autumnat; ambo tamen sicci praeterquam desinentes: sed *Vulturnus* cum Favonio tepidus. In *Volturnum*, ut observat idem Plinius (8), apiaria & vineae Italiae Galliarumque spectare debent.

(1) Lib. I. Antiquit. Rom. pag.
(2) De Etrur. Reg. Lib. I. Cap. IX.
(3) Ad Lib. X. Aeneid. vers. 145.
(4) Lib. I. Histor. num. VII.
(5) In IV. contra Verrem.
(6) Vide Ortelium in Thesauro Geographico. Cluverium ant. Ital. Lib. IV. pag. 1093. Adde Strabonem Geographiae Lib. V.
(7) Lib. II. Cap. XLVII.
(8) Lib. XVIII. Cap. XXXIV.

TABVLA XVII.

IVTVRNA ET PORTVMNVS
Dii selecti veterum Etruscorum.

ANtiquorum Scriptorum auctoritate, in numerum selectorum Deorum, quos Tusci coluere, IVTVRNA Nympha referenda est: quae, ut fabulantur, non secus ac VOLTVRNVS, de quo diximus, fonti celeberrimo, sive, ut Vossius adfirmat (1), amni, itemque lacui sive stagno, nomen dedit. Arnobius, Iani, Tuscorum Deorum principis, coniugem fuisse tradit (2).

Multa lubens praetereo; quia de ea plures disseruere, & quidem omnium luculentissime Petrus Marcellinus Corradinus (3). Etruscorum exemplo primum Latini, deinde Romani divinis honoribus eam adfecere propter summa beneficia Italiae populis conlata, quae Virgilius (4) & Ovidius (5) immortali carmine celebrarunt. Adducam Servii verba, quae in rem meam maxime faciunt. *IVTVRNA*, inquit, *fons est in Italia saluberrimus, iuxta Numicium fluvium; cui nomen a iuvando est inditum: quum enim naturaliter omnis aqua noxia sit aegrotorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est: de hoc enim fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem, quae laborantes iuvare consuevit. Huic fonti per aquarum inopiam sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in Campo Martio fecit; nam & Iuturnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum IVTVRNALIA dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo ait: IVTVRNA inter proprios Deos Nymphasque ponitur.* Aliqui cum Dea Egeria eam confundunt (6).

Huius Deae imaginem forte repraesentat signum aereum elegantissimum, e Medicea Gaza depromtum, quod exhibeo in Tabula XVII. num. 1. Emblema Etrusci vasis ahenei fuisse coniicio ex forma, atque ex subiectis ad manus & ad pedes lamellis incur-

(1) De origine & progr. Idolol. Lib. II. Cap. LXXX. pag. 263.
(2) Lib. III. contra Gentes pag. 99. edit. Romanae an. MDLXXXIII.
(3) Veteris Latii prof. & sacr. Tom. I. Lib. I. Cap. XXV.
(4) Aeneid. Lib. XI.
(5) Fastorum Lib. I.
(6) Vide Caroli Neapolis Anapt. ad Ovidii Fast. Lib. III. num. 107. pag. 171.

curvis, quo facilius corpori vasi adhaerere possent. Ipse quoque habitus corporis eo modo curvati ac retrorsum circumacti, pro ansa vasis constructum fuisse declarat: quod etiam hodierni opifices observant, si qua vasa, praesertim argentea, ansata sint fabricanda. Coniicere non incongrue possumus, hoc vas sacrum IVTVRNAE fuisse: eoque aquam ex eius fonte hauriri solitam, quae tum in sacris *Iuturnalibus*, tum in ceteris sacrificiis adhiberetur.

Capilli virginum more collecti, verum absque nodo sunt. Bulla, in speciem cordis facta, e collo pendet: armillae in utroque brachio non purae, sed adiunctis bullis insignes atque ornatiores. Quamquam toto corpore sit nuda, crura tamen loris circumdata, pedesque calceis puris lunatis amicti sunt. Quando haec doctis viris non placeant, videant, num haec imago LARAM Nympham Tiberinam, vel LARVMDAM, Larum Deam, verisimilius referre possit. Larae linguam a Iove ereptam fuisse fabulatur Ovidius (1), quod Iunoni retulisset, Iovem immodico Iuturnae amore captum. Haec postea a Mercurio compressa, duos genuit filios, dictos LARES: quorum alterum bonum, alterum malum credebant.

Sequitur in eadem Tabula XVII. num. II. aliud ex aere simulacrum, ut videtur, Dei Marini: cuius imagine ansam vasis ornavit Tuscus artifex praestantissimus. Ansa superne desinit in marinam belluam, spectatorum commodo relatam num. III. quam canem esse crediderim. Instar piscis aliculas habet in dorso. Sub throno sive fastigio, cui hic Deus pedibus insistit, sculpta est mulier, pedibus, iniuria temporis, truncis ac labefactatis (eos instar volucrum fuisse suspicor) passis capillis, alisque quatuor expansis instructa. Hoc typo Tuscos imaginem *Tempestatis* expressisse auguror: quam nec sine ratione pedibus eiusdem Numinis marini (2) subiecere. Gorgones, sculptae in sepulcris veterum Etruscorum, & ipsae *Tempestatem* exprimere possunt, de quibus mox disseram. Si quis vero non *Tempestatem*, sed e *Ventis* unum referre putat, non repugno: certe utrisque alae tum in capite, tum in dorso, tum etiam in pedibus tribuuntur (3). Quod igitur huic signo canis marinus pro symbolo tributus sit, pedibus autem subiecta Tempestas, sive Ventus; non erit, ut opinor, absurdum suspicari, eo PORTVMNVM referri posse, quem Deum portubus

H prae-

(1) Fastor. Lib. II.

(2) Interim vide Bonarrotium in Diptychum Romuli pag. 238. post Observationes ad Vasa vitrea Coemeterialia.

(3) Vide Hyginum Fabul. XIV. eiusque Enarratores.

praeesse veteres Tusci commenti sunt, a quibus etiam nomen accepit. Eius aedes & cultus in portu Tiberino, quem Etrusci tenuere, omnium maxime celebris & frequens fuit. Feriae & PORTVMNALIA sacra in eius honorem instituta memorantur: quae, ut scriptum est in antiquo Kalendario, edito in Gruteri Thesauro (1), XVI. Kalendas Septembres peragebantur. In altero Kalendarii vetustissimi fragmento (2) eodem die discimus sacra fuisse celebrata tum PORTVMNO ad Pontem Aemilii, sive Sublicium, tum IANO ad Theatrum Marcelli. Accedit Varronis auctoritas (3); ita enim inquit: *Portvmnalia dicta a portvmno: cui eo die aedes in portu Tiberino facta, & feriae institutae*. Flaminem, ex nomine suo PORTVMNALEM cognominatum, habuisse probabile est; quamvis de eo silentium sit apud Scriptores. Neque abnuerim, si quis credat, ludos quoque sacros in eius honorem institutos celebratosque fuisse a Tuscis: ad exemplum Isthmiorum, quos noctu a principio, mox die (4) magnis sumtibus celeberrimoque conventu in honorem Palaemonis & Archemori in Isthmo Corinthiaco Graeci celebrare consuevere: quos luculenter illustrat Vir longe doctissimus Benedictus Averanius (5). Inter Gudianas inscriptiones, a Viro Celeberrimo Hesselio nuper in lucem editas (6), plures adferuntur sacrae PORTVMNO, cui FORTVNA TRANQVILLA comes additur, quae tum Panormi, tum prope Portum Augusti inventae sunt. Cicero Neptunum a *nando*, PORTVMNVM a *portando* dictum censet (7): Servius vero (quod multis placet) quia portubus praeest (8). Quae bona sperarent a Portumno insani cultores, exponit Arnobius (9): *Per maria tutissimas praestat portvmnvs commeantibus navigationes*. Nonnulli eumdem ac Melicertam & Palaemonem esse credunt (10): cuius fabulam satis notam ex pluribus scriptoribus iterum recoquere non vacat (11). Apuleius ab his plane diversum facit (12).

Quod vero Tusci in Italia omnium primi PORTVMNVM, sive, ut aliqui scribendum putant, PORTVNVM coluerint, ac deinde eorum exemplo Latini ac Romani, ex dictis declaratum esse puto. Accedit etiam ipsum nomen aliis Etruscorum Diis, Vertumno, Volumno, Pilumno, Picumno, ipsa litterarum constitutione

(1) Apud Gruterum pag. CXXXIII.
(2) Ibidem pag. CXXXIV.
(3) Lib. V. de Lingua Lat. pag. 50.
(4) Alex. ab Alexand. Genial. Dier. Lib. V. Cap. VIII.
(5) In Anthologia Differt. II. num. 4. Differt. IV. num. 2. 6. Differt. V. num. 2. 5.
(6) Confer, si otium est, pag. LIX. num. 12. 13. 14. itemque pag. LX. num. 1.
(7) Lib. II. de Natura Deorum.
(8) Aeneid. Lib. V. verf. 241.
(9) Adversus Gent. Lib. III. pag. 96.
(10) Alex. ab Alexand. Lib. V. Cap. VIII.
(11) V. Ben. Averanium Differt. II. in Antholog. num. 3.
(12) Lib. IV. de Asino aureo.

tione persimile. Praecipuo vero honore cultum fuisse existimo in celeberrimis portubus & promontoriis, quae Etrusci terra multum, mari plurimum pollentes, ut ait Livius (1), habuere: ac praesertim in Lunensi portu, apud Centum Cellas, apud Labronem, (hodie adpellant Liburnum) apud Genuam, quam Etruscos tenuisse ostendit Thomas Dempsterus (2). Hoc loci haud praetermittendum esse censeo insignem Livii locum, quo, quanta fuerit imperii Tuscorum claritudo, ostenditur (3). *Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere: mari Supero Inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad Inferum mare, postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, colonis missis: qui trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque gentibus ea haud dubie origo est, maxime Rhaetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent.* Tusci, nauticae rei navalisque militiae & disciplinae peritissimi, omnium primi Italis naves, ancoras aliaque nautica instrumenta a se inventa monstrarunt; quare mirum non est, si PORTVMNVM Deum portubus & maris tutelae praeesse voluerunt.

Fingitur Deus in hoc simulacro iuvenili specie decorus ac maxime floridus. Capilli duplici ordine in varios cincinnos dispositi, more Aegyptiorum Numinum, quorum imagines illustravimus. Torquis cum bulla specie cordis confecta, cum duabus aliis utrimque pendentibus, collum & pectus exornat. Sinistrum brachium armilla decoratur. Non me latet, PORTVMNVM caeruleis barbis hispidum describi ab Apuleio (4); sed, ut videmus, Etrusci nunc barbatos, nunc imberbes Deos, & quidem iuvenili aetate florentes, expressere.

(1) Lib. I. in princ.
(2) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. I. & Cap. IX.
(3) Lib. V.
(4) Lib. IV. de Asino aureo.

TABVLA XVIII.

VITVMNVS ET MANTVRNA
Dii religiose culti in Etruria.

VITVMNI Dei, ut video, solus meminit D. Augustinus, ex antiquis proculdubio Scriptorum monumentis: neque etiam uno tantum in loco eximii operis de Civitate Dei (1). Hunc coniungit cum Deo *Sentino*; nam uterque puerperio praeesse credebatur, quorum alter vitam, alter sensus largiebatur. Quamvis autem hos non adnumeret Sanctus Doctor inter selectos Deos; tamen, multo maiora eos, quam proceres & selectos praestare, existimatum fuisse scribit: *Nam sine vita & sensu*, inquit, *quid est illud totum, quod muliebri utero geritur, nisi nescio quid abiectissimum, limo ac pulveri comparandum*. Deinde (2) reddita ratione, cur haec Deorum dona, vita & sensus, sint omnium praestantissima; inter Deos selectos, hos potius quam alios, ab insanis cultoribus censeri debuisse contendit. *Inter selectos itaque Deos VITVMNVS vivificator, & Sentinus sentificator magis haberi debuerunt, quam Ianus seminis admissor, & Saturnus seminis dator vel sator, & Liber & Libera seminum commotores vel emissores: quae semina indignum est cogitare, nisi ad vitam sensumque pervenerint: quae munera selecta non dantur a Diis selectis, sed a quibusdam incognitis, & prae istorum dignitate neglectis*. Quod igitur *Sentinus* Deus socius sit VITVMNI, in numerum Tuscorum Deorum & ipse referendus esset; verum id sine ratione minime faciendum puto. Pro VITVMNO Etruscis adserendo, militat similitudo nominis, quod ab reliquis ita desinentibus non dissentit. Non lego, Flaminem huic Deo datum, nec ferias & annua sacra in honorem eius instituta: quorum memoriam vel temporis adeo remoti vetustas abolevit; vel Latini ac Romani de hoc Deo non satis solliciti forsitan fuere.

Eamdem propter rationem in hac Classe propriorum selectorumque Deorum veterum Tuscorum adscribendam censeo Deam MANTVRNAM, quam inter Deos Coniugales religiosissime coluerunt. De ea meminit idem Augustinus (3): *Vt maneat cum viro,* addi-

(1) Lib. VII. Cap. II. & III.
(2) Ibidem Lib. VII. Cap. III.
(3) De Civit. Dei Lib. VI. Cap. IX. Vide etiam Gyrald. Hist. Deor. Synt. I. pag. 47.

additur Dea MANTVRNA. Siquidem ferunt vota ei facta, ne recederet uxor a marito, sed cum eo perpetim maneret; quare a manendo nomen ei factum arbitrantur. Vossius MANTVRNAM ipsam Iunonem esse censet: quam multis cognominibus, quae ipse interpretatur, exornarunt, quod matrimoniis praeesset (1).

In hac Tabula XVIII. quinque exhibeo Etruscorum Deorum simulacra, ut a viris gnaris antiquitatis observentur; multum enim eruditionis aeque ac curiositatis praeseferunt. Quatuor relata num. I. II. III. & V. ex aere constant, exstantque in Museo Montemellinio Perusiae. Alterum num. IV. productum, fictile est, quod diligentissime adservo inter mea Cimelia ex dono Clarissimi I. C. Petri Franceschinii, Nobilis Volaterrani, qui nuper in Etrusco sepulcro Volaterris eruto in suis praediis, id inventum fuisse mihi nuntiavit. Typo factum videtur ab artifice Tusco valde perito. Hoc ἀγαλμάτιον, ut Graeci dicunt, fortasse refert MANTVRNAM Deam; nam in multis urnis Etruscorum, quae, ut infra videbimus, matrimonia anaglypho opere sculpta exhibent, iuxta coniuges vel pronubae vel augures feminae adsistunt, vel potius Deae Iuno & Manturna, quae in hunc fere modum pallio sunt obductae. In antiquis sepulcrorum inscriptionibus laudantur optimi coniuges, quorum vinculum nec lites nec iurgia nec querelae ullae diremerunt: quam felicitatem ita laudat Horatius (2):

FELICES ter & amplius
Quos irrupta tenet copula: nec malis
Divulsus querimoniis
Suprema citius solvet amor die.

Concordiae coniugum servandae praeerat *Manturna*, quae eadem est ac Iuno, *cui vincla iugalia curae*, ut canit Virgilius (3).

Non longe etiam absum, ut credam hanc imaginem referre posse FIDEM Deam, quam albo panno velatam pingit idem Horatius (4). Marmoream statuam e Museo Mediceo protulimus, hoc fere modo veste opertam, manibusque velatis, quam, ut credamus Fidem esse, non obscura adstipulantur indicia (5). Tuscorum MANTVRNA, eadem ac Fides & Concordia coniugum esse potest; nam Fides quoque (quod nomen Sabinam linguam olere dicit

(1) Vossius de orig. & progr. Idol. Lib. II. Cap. XVI. Gyraldus Histor. Deor. Synt. I. pag. 54. Alios enumerat Pitiscus in Lexico.
(2) Carm. Lib. I. Ode XIII.
(3) Aeneid. Lib. IV. vers. 59.
(4) Carm. Lib. I. Ode XXXV.
(5) Vide Tom. III. Musei Florentini Tabula XCIX. pag. 99.

dicit Varro) connubiis praeest, quae dexteras & animos sponsi & sponsae coniungit. Concordia vero connubia stabilia servat, facitque, uti idem Varro interpretatur, ut corda sint congruentia (1).

Alterum quoque Etruscum sigillum relatum num. v. si viris eruditis placet, MANTVRNAM coniugum tutelarem Deam, non inconvenienter repraesentare potest; nam, ne oriantur dissidia, utraque manu dona quaedam, vel quae accepit, vel quae coniugibus largitur, gerit, in speciem pomi efficta: quorum alterum omnino rotundum est, alterum vero ovalem figuram retinet. Insigne admodum est, atque omni ornatu conspicuum, diadema, quod gestat in capite. Oculi clausi sunt: qua vero de causa, ab aliis scire cupio. Vultu ridenti, blando ac sereno, qualis decet optimos coniuges, conspicitur. Vestis, qua superne amicta est, elegantissima atque operosissima; in limbo scutulis quibusdam, tamquam gemmis, distincta: de lunatis calceis nihil dico.

Reliqua nunc signa ahenea, in superiori ordine eiusdem Tabulae exposita, breviter describamus. Currenti similis cernitur puer tutulatus, cum calceis pulcherrimis: motu corporis vires suas ostendit, ac facile VITVMNVM incipientis vitae praesidem, referre potest, quod non adfirmo.

Alterum vero signum, eiusdem cum archetypo magnitudinis, duplici schemate delineatum, qui non laudat atque admiratur, nescio an Musis & Gratiis amicus dici possit. Senex iste pusillo corpore palliatus, cum calceis fibula adstrictis, non invita Minerva, ut opinor, designare potest VITVMNVM Deum: cui libenter dona & sacrificia facta, votaque lubenter nuncupata ab Etruscis auguror, quod a primo nativitatis die ad hanc senectam vitam suam ducere flagrantissime omnes optarent. Quia vero bona valetudine vita viget, servatur, ac longe diuturna protrahitur; ideo quasi VITVMNVS idem sit, ac Graecorum Romanorumque *Telesphorus*, eo fere modo repraesentatur: nisi quod illum hi puerili vel iuvenili specie: hunc vero Tusci sagacissimi senem repraesentarunt, quasi iam maturae vitae praesidem Deum. Cucullum sive capucium vel admovendum vel reducendum habet. Caput eiusdem Dei superne, ut cernitur, est perforatum rotundo amploque foramine, intusque inane. Credibile est, in eo tamquam vase, odores reponi consuevisse: quos quum incenderent, suffitus fieret Deo, ut credebant, gratissimus. In capite vero id factum voluere, quod putarent caelestis ignis sedem aemulari, quem a Prometheo accepit (2).

TA-

(1) Lib. IV. de Lingua Lat.

(2) Hyginum vide Fab. CXLIII.

TABVLA XVIIII.

VACVNA
TAVSVS ET CLITVMNVS
Dii veterum Tuſcorum locales & proprii.

VSus iam inolevit, ut VACVNA ſcribatur, non VACVMNA: ego tamen ſcribendum potius cenſeo VACVMNA, exemplo complurium nominum, ut vidimus, Deorum Etruſcorum, quae hoc modo deſinunt, quemadmodum *Volumna*, *Voltumna*, *Vertumnus*, *Pilumnus*, *Picumnus*. Praetermiſſam vero arbitror M., quod in prolatione non nihil impedimenti & difficultatis habeat: cuius erroris vel quadratariorum, vel librariorum, ſi vacaret, ſexcenta adferre poſſem exempla. Quamvis igitur haec ita ſe habeant, nolui tamen recedere ab uſitata ſcribendi conſuetudine; quae etiam innititur fidei vetuſtae arae inſcriptae in honorem huiuſce Deae: exſtatque prope Cures in Sabinis, inventa inter rudera antiquae urbis, cum hoc titulo (1).

SANCTA . VACVNAE
SACRVM
M. COCCILIVS . M. F. CRVST
SABINVS
MIL. LEG. XVI. GEMIN. ET
L. COCCILIVS. LEVINVS
SACERDOS
V. S. L. M

Celebre fuit huius Deae nomen apud veteres Tuſcos, ac praecipue apud Sabinos Vmbriae populos vetuſtiſſimos, qui eius cultum ab Etruſcis accepere; nam conſtat, primum Etruſcos ſub Tyrrheno rege in Vmbria conſediſſe, trecentiſque oppidis debellatis, ut Plinius memorat (2), tota ferme Vmbria potitos eſſe. Hinc inditum ab Etruſcis nomen Deae VACVNAE crediderim: quum enim emenſis terra marique maximis periculis, ac ſummis laboribus,

(1) Inter Gudianas edita pag. LVI. 9. (2) Lib. III. Cap. XIIII.

ribus, bellorumque incommodis omnibus superatis, tranquillas sedes iisdem in regionibus nacti essent; quod otio & quieti exoptatissimae vacarent, omnibusque curis vacui essent, VACVNAE Deae, ob insignia sibi conlata beneficia, templa, aras, sacra, Sacerdotes festosque dies in eius honorem instituerunt. Profecto Scriptores omnes docent, hanc Deam esse vacationis, quae etiam a curis vacare faciat. Porphyrius (1) incerta specie a Sabinis cultam memorat; ita enim scribit: *VACVNA apud Sabinos plurimum colitur Dea, quae est sub incerta specie formata: quidam MINERVAM, alii DIANAM putaverunt: nonnulli & CEREREM esse dixerunt; sed Varro VICTORIAM.* Hac Dea, ut idem Varro docet in primo rerum divinarum, ii gaudent maxime, qui sapientia vincunt: illud Pindari (2) apud se reputantes; ἀλλὰ γαρ ἀνάπαυσις ἐν παντὶ γλυκεῖα ἔργῳ; quod, *opere in omni dulcis & iucunda quies est*. Ita quoque Athenienses *Hesychum* Deum, otii praesidem & vacationis, ara & delubro & frequenti hominum supplicatione celebrarunt (3).

Romani non solum *Quieti*, verum etiam & ipsi VACVNAE Deae stata & solemnia sacra instituere, exemplo veterum Etruscorum & Sabinorum. Litarunt ei omnes homines, praesertim agricolae (4), qui quum vacassent laboribus, absoluta agrorum cultura perceptisque fructibus, in hieme sacra faciebant VACVNALIA (5):

Ante focos olim scamnis considere longis
Mos erat, & mensae credere adesse Deos.
Nunc quoque quum fiunt antiquae sacra VACVNAE;
Ante VACVNALES stantque sedentque focos.

Antiquam vocat Deam VACVNAM, propter eius originem, quam primum a Tuscis, maxime omnium apud Sabinos, antiquissimam habuit. Eius templum Horatii aetate celebre fuit in Regione XIIII. trans Tiberim: quod putre adpellat, ut arbitror, quia ob nimiam vetustatem vel fatisceret, vel esset corruptum (6):

Haec tibi dictabam post templum putre VACVNAE.

In insigni patera fictili, quam in superiore Tabula VI. retulimus, forsitan sculpta est Dea VACVNA, non vero Pax, in tertio

cur-

(1) In Horatii Epistol. x. Lib. I.
(2) Nem. Od. VII. antistr.
(3) Vide Plutarchum in vita Niciae. De Dea VACVNA erudite disserit Ludovicus Cresollius Armoricus e Soc. Iesu, Vacat. Autumn. Lib. I. Cap. II.
(4) Vide Gyraldum Hist. Deor. Syntag. x. pag. 277. 278.
(5) Fastorum Lib. VI. vers. 303.
(6) Lib. I. Epist. x. ad Aristium Fuscum.

curru sedens cum Pauso ; cuius non sine ratione comes esse potest. Videbunt viri docti ; de ea nihil definio.

PAVSVM inter Etruscos Deos recenset Dempsterus. Quomodo eum Tusci exhibuerint, ex imagine eius, in eadem patera expressa, manifestum esse arbitror. Hunc non de Semonibus, aut Patellariis unum, sed praestantem pollentemque Genium, ritu maximo & divinitatis opinione ducti venerati sunt ; ea nimirum de causa, quod bellis adversaretur, iisdemque pausam & quietem adferret, uti Turnebus interpretatur (1), prolato Arnobii testimonio (2), qui aeque ac Bellonam cultum fuisse tradit.

Redeo ad VACVNAM, quam quum Porphyrius & Varro incerta specie apud Sabinos cultam fuisse doceant, quatuor parva simulacra delegi, quae in hac Tabula XVIIII. relata non male hanc Deam forsitan exprimere possunt. Primum signum plastico opere elegantissimum, typo formatum, apud me exstat. Minervae similis Dea sedet in throno, cuius pedibus solium subiectum cernitur. Peplum, e galea defluens, humeros usque ad ima obtegit. Pectus non Gorgonis capite, sed vittis decussatis ornatur. Clypeus quoque purus cernitur, absque eodem amuleto: quae omnia quum in ambiguo ponant Minervae effigiem, facile VACVNAM indigitare possunt ; praesertim quum sedeat ipsa Dea quasi curarum vacua, otio & quieti indulgens: frequentissime autem veteres artifices Minervam stantem effinxerent.

Alterum quoque parvum signum fictile num. II. relatum, apud me exstat. Haereo animo, utrum Minervam an aliam Deam referre dicam. Stat Dea sine clypeo & Gorgone in pectore. Retro e galea defluit velum, quod raro in aliis simulacris, in hunc modum defluens, me videre memini. Constat Volaterris inventum in sepulcro in praediis Franceschiniis. Venerem armatam describit Pausanias, cuius signum fuit apud Corinthios in delubro (3), & apud Lacedaemonios (4). Reliqua duo sigilla ex aere, num. III. & IV. producta, facile huic Deae adscribi possunt: alterum vero alatum, tum Veneri, tum Victoriae non est valde dissimile. Hinc postea factum arbitror, ut quum vellent unicum simulacrum plura Deorum officia & adtributa exprimere, Panthea signa effinxerint. Dubitantes autem de certo Dei nomine, ne errore laberentur, in invocationibus, secundum Pontificum morem, dicere consuevere: *quisquis es Deus*: vel etiam *sive Deus, sive Dea* (5).

I Ante-

(1) Adversar. Lib. XV. Cap. XXI.
(2) Contra Gentes Lib. I.
(3) In Corinthiac. Lib. II. Cap. IV.
(4) In Laconic. Lib. III. Cap. XV.
(5) Macrob. Sat. Lib. III. Cap. IX. Servius in Virg. Aeneid. Lib. IV. vers. 576.

Antequam ex Vmbria diſcedam, pauca de CLITVMNO patrio Deo adnotare lubet, quem Tuſci, qui ea loca, pulſis Pelaſgis, tenuere, divinis honoribus conſecrarunt. CLITVMNVM aliqui ipſum flumen in Mevania celeberrimum, alii eiuſdem fluminis Deum exiſtimant (1), qui *Iuppiter Clitumnus* dicebatur. Vibius Sequeſter de Fluminibus: CLITVMNVS *Vmbriae, ubi Iuppiter eodem nomine eſt*. Plinius Caecilius Secundus (2), deſcripta CLITVMNI fluminis mira natura, Clitumni Dei templum & ſimulacrum ita pingit: *Adiacet templum priſcum & religioſum. Stat CLITVMNVS ipſe amictus ornatuſque praetexta. Praeſens numen, atque etiam fatidicum, indicant ſortes. Sparſa ſunt circa ſacella complura, totidemque Dei: ſua cuique veneratio, ſuum nomen: quibuſdam vero etiam fontes; nam praeter illum, quaſi parentem ceterorum, ſunt minores, capite diſcreti; ſed flumini miſcentur, quod ponte tranſmittitur. Is terminus ſacri profanique*. Mox ſubdit: *Nam ſtudebis quoque, & leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inſcripta, quibus* FONS ILLE DEVSQVE *celebratur*. Quibus verbis perſpicuum eſt, duo diverſa Numina fuiſſe ipſum flumen, & CLITVMNVM Deum. Flumen quoque tamquam Deum religioſiſſime cultum non eſt dubium. Multa ſunt, quae Tuſcorum ingenium & ſuperſtitionem declarant: nimirum CLITVMNVS ipſe amictus ornatuſque praetexta, fatorumque vaticinia, quae ab eo edebantur. CLITVMNI nemus memoratur a Suetonio (3), aeque ac flumen celebre: quod videre voluit, ſed non potuit Caligula.

C L I T V M N O
S A C R
L. M I N V C I V S. L. F. S A B I N V S
S A C E R D O S. D. N. VI. V I R
A V G. P A T R O N V S. H I S P E L
IIII. V I R. Q V I N Q V E N N
S A C R. C L I T V M N A L.......
E P V L. D E D..................
C O L L E G.....................
K A L. M A I....................
L. S E P T I M..................
L. A V R........................

CLITVMNALIA ſacra apud Hiſpellates in eius honorem celebrata fuiſſe, conſtat auctoritate huius vetuſtae arae, eidem dedicatae, quae inter Gudianas vulgata eſt (4).

TA-

(1) Turnebus Adv. Lib. XXIX. Cap. XXVI.
(2) Lib. VIII. Epiſt. VIII.
(3) In Caligula num. 43.
(4) Pag. LXII. num. 4.

TABVLA XX.

DEORVM quos veteres Tusci peculiari cultu consecrarunt, nomina recensentur & illustrantur.

DIis propriis & selectis veterum Etruscorum iam enumeratis, alios addere, non erit, ut opinor, supervacaneum, nec fortasse iniucundum. Primus ordinem ducat FALACER, Deorum longe antiquissimus; de quo pauca apud Scriptores adnotata supersunt. Magnifica augustaque adpellatione, DIVVM PATREM vocatum fuisse, scribit Varro (1). Honoris caussa, propter dignitatem celebritatemque nominis sui, meruit etiam Flaminem, quem ex eo FALACREM dixere. Gyraldus, qui Deorum naturam & officia diligenter investigavit, ingenue fatetur, quod & ego fateor ingenue, se nescire quis nam Deus fuerit FALACER (2); nam a nemine veterum traditur qui fuerit. Alexander ab Alexandro pomorum Deum facit: sed, ut videtur, Varronis verba non bene consideravit; idque forsan adseruit, quia post FALACREM, in textu statim vidit, Pomonam pomorum patronam cum eo coniungi. Aliqui a loco *Falacrino*, non procul Roma, cuius mentio in Itinerario Antonini: Turnebus in Varronem suspicatur FALACREM Deum inde dictum, quod falis Circi praeesset; nam, ut scribit Tertullianus, singula Circi ornamenta, singula templa fuere (3).

Consulit ante falas delphinorumque columnas.

Ante easdem falas & delphinorum columnas in Circo versabantur poëtae, divinatores & astrologi, a quibus consilia capiebant, ut notat Plinius (4). Verum haec non conveniunt cum antiquissimis illis temporibus, in quibus FALACER cultus est, quando falae in Circo nondum erant.

Facile crediderim (si coniecturis indulgere permittitur in re maxime obscura) FALACREM, ipsum esse IANVM, Tuscorum principem Deum; quem ita cognominarunt, ut arbitror, „quasi *Caele-*

(1) Lib. IV. de Lingua Lat. pag. 21. & 80.
(2) Histor. Deor. Synt. I. pag. mihi 58.
(3) Vide Iuvenalem Sat. VI. vers. 589.
(4) Lib. XXX. Cap. V.

ſtem & Altiſſimum: eumque ipſum eſſe caelum, ac proinde mundum, ut docet Macrobius (1), exiſtimarunt; nam, ut eſt apud Feſtum, FALAE dictae ſunt a *falando* (ſive a *falado*) quae vox apud Etruſcos *caelum* ſignificat. Quod vero FALACER idem ſit ac Ianus, ex eo coniicio, quod DIVVS PATER ab omnibus vocaretur, ut idem Varro teſtatur. Ianus quoque hoc praeſertim nomine in Saliaribus carminibus invocabatur (2); quod Deorum Deus antiquiſſimus haberetur, ut ſupra diximus. Septimius, antiquus poëta, audiendus:

Iane PATER, *Iane tuens, dive, biceps, biformis;*
O cate rerum ſator, o principium Deorum.

Ianum FALACREM, ſive *Caeleſtem* ac *Summum*, fortaſſe repraeſentat antiquiſſimum ſignum ex aere, quod protuli in Tabula I. num. II. nam dextro brachio & manu elata caelum ſedem ſuam oſtendere videtur.

CARNA Tuſcorum Dea, Iani uxor, memoranda nunc eſt: quae viſceribus humanis praeeſſe, & vitalia fovere, ac ſalutem conſervare credebatur (3). Caelius mons ei ſacer fuit, in quo ſedem & templum habuit. Hunc montem, antiquitus Querquetulanum dictum, quod quercubus frequens fecunduſque eſſet (4), primi omnium incoluere Tuſci; cui nomen a Caelio Vibennio Tuſco factum, docet Varro (5): qui etiam memorat, hunc nobilem ducem cum ſua manu Romulo veniſſe auxilio contra Tatium Sabinorum Regem; eidemque, recepto iam Tatio, in quem ſuppetias tulerat, partem Vrbis datam: a quo Tuſcus dictus eſt vicus (6), in quo Vertumnus Etruriae Deus divinos honores, ſimulacrum, aram & templum promeruit (7). Aucta Vrbe ruinis Albae, Tullus Hoſtilius Albanos Romam reduxit, Caelium Vrbi addidit: quoque magis frequentaretur, in eo regiam ſedem ſuam conſtituit (8); quare magis in dies CARNAE Deae nomen celebre factum eſt. Sine caede & ſanguine victimarum, ſacra in eius honorem inſtituta, Kalendis Iuniis quotannis peragebantur, quae deſcribit Macrobius (9). Tutelaris quoque infantium Dea credebatur; quod

(1) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(2) Vide Gyraldum Hiſtor. Deor. Synt. V. verſus finem.
(3) Alex. ab Alex. Genial. Dier. Lib. II. Cap. XXII.
(4) Tacitus Libro IV. Annal. & Alexand. ab Alex. Lib. VI. Cap. XI.
(5) Lib. IV. Ling. Lat. Vide etiam Th. Dempſter. de Etr. Reg. Lib. II. Cap. XLVII.
(6) Ex Servio ad Lib. V. Aeneid. ex auctoritate Varronis.
(7) Ex eodem Varrone Lib. IV. Ling. Lat.
(8) Vide Alex. ab Alex. Lib. VI. Cap. XI.
(9) Saturnal. Lib. I. Cap. XII. vide etiam Alex. ab Alex. Lib. II. Cap. XXII. & Corradinum Vet. Lat. T. I. Lib. I. Cap. XIII.

quod ab his, ut canit Ovidius (1), ſtriges pelleret cum virga ex alba ſpina, quam in praemium violatae pudicitiae ab Iano coniuge accepit. Eadem *Cardea* & *Cardinea* appellata, quod cum Iano cardinibus praeeſſet (2).

Quamvis incompertum ſit, quae bona hominibus largiri crederentur locales Dii DELVENTINVS & VISIDIANVS, ſive, ut plures volunt, VIRIDIANVS; tamen ab Etruſcis conſecratos fuiſſe, haud abſurdum eſt ſuſpicari. *Deluentinum* Caſinienſes, *Viſidianum* Narnienſes religioſiſſime coluerunt. Horum meminit Tertullianus in Apologetico (3). Secutus ſum editionem huius libri factam ab egregio viro Sigeberto Havercampo.

Ne a Campaniae locis longius abſcedam, Neapolitani patrium Deum venerati ſunt HEBONA: immo omnes fere Oſcorum civitates Etruſcae originis, ut Campanorum, Atellanorum, Nolanorum, Puteolanorum, Calenorum, Sueſſanorum, quod eorum nummi teſtantur, inſuper & Calatinorum, ut oſtendit Vir Celeberrimus Matthaeus Aegyptius in Commentario in S. C. de Bacchanalibus, omnigenae eruditionis fruge referto (4). Hunc Deum, ipſum eſſe Bacchum cenſet idem Macrobius; quem tauriformem, praeter faciem, nummi eorumdem populorum repraeſentant.

Nec ſilentio praetereundus Etruſcorum Deus MVTVMNVS, ſive, ut plures ſcribunt, MVTVNVS. Hunc ipſum eſſe Priapum fere omnes arbitrantur. Tertullianus (5) & Lactantius Firmianus (6) cum *Picumno* ſive *Sterculio*, tamquam ſocium, nominant. Meminit etiam MVTVMNI D. Auguſtinus (7), quo in loco *Tutumnum* ſive *Tutunum* reiicit Ludovicus Vives, librariorum arbitratu adiectum: verum de MVTVMNO haec ſubdit: MVTVMNVS *videtur dictus, quod efficiat, ut maritus magis, & virgo minus moveatur.*

His addenda ARNA Dea, quam Etruſcos coluiſſe indicat ipſum nomen, proculdubio Etruſcum (quod etiam non raro legitur in ſepulcris veterum Tuſcorum) quae infra adducam: ac perpauca monumenta, quae ſuperſunt; quamvis de ea antiqui ſcriptores non meminerint. Summa religione ab Arnatibus cultam fuiſſe, non levis eſt coniectura. ARNATVM meminit Plinius (8), ex quo colligimus Vmbriae populos fuiſſe. Hi eam urbem incoluiſſe creduntur, quae a Peruſia quinto fere lapide diſtat, nunc plane exi-

(1) Faſtorum Lib. VI. verſ. 130. & ſeqq.
(2) Ovidius ibid. verſ. 100. Auguſtinus de Civit. Dei Lib. IV. Cap. VIII. Vide etiam Gyraldum Synt. I. Hiſtor. Deor.
(3) Cap. XXIV. Vide Alex. ab Alex. Genial. Dier. Lib. VI. Cap. IV. Th. Dempſterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. XV.
(4) Vide pag. 32. 33. Confer etiam, quae de hoc Deo notat Gyraldus Hiſtor. Deorum Syntag. VIII.
(5) In Apologetico Cap. XXV.
(6) De falſa Relig. Lib. I. Cap. XX.
(7) De Civit. Dei Lib. IV. Cap. XI.
(8) Hiſt. Lib. III. Cap. XIV.

exigua, nec populo frequens; quae vulgo dicitur *Civitella d' Arne*. Heic facile situm vetustissimum illud oppidum, de quo meminit Livius, & *Adharnaham* (1) adpellatum fuisse memorat: quamvis mendum inesse putem in editis libris, scriptumque suspicer *ad Arnam*, quasi ad fanum Arnae, ut *ad Voltumnam*, ad fanum Voltumnae, in quo Etruscorum concilia habebantur, de quo superius disseruimus. Neque enim credam, hoc nomen *Adharnaham* complecti duo nomina civitatum Chananaeorum *Adar* & *Naama* (2), e quibus hoc nomen Etruscorum oppidi *Adharnaham* (alii *Abarnam*, ego vero lego, *ad Arnam*) coaluerit (3). Exstant etiamnum in hoc oppido vetustissimae Etruscorum aedificiorum reliquiae, ut scribit Felix Ciattius (4): exstat in domo Nobilium Sotiorum lapis votivus Latinis litteris inscriptus, qui testatur, in eo templum ARNAE Deae fuisse; quam, ipsam esse Fortunam, sive Genium sibi propitium, veteres Arnates credidere. Hunc mecum communicavit V. Cl. Philippus Venutus, Patricius Cortonensis, Etruscorum Academiae eximium ornamentum; qui etiam de inscriptione ipsa, quam capite mutilam esse arbitror, videndum esse me admonuit.

PHILEROS
QVI . PRAEFVIT . TEMPLO
ARNAE
STATIA . CHARITE
FORTVNAE D . D .

Nomenclaturam hanc Deorum Etruriae propriorum & selectorum claudant nobiliores *Fluvii*, *Stagna* ac *Lacus*, qui, tamquam Dii, simulacra, templa, aras divinosque honores meruère: vel quia his Tusci Reges & Heroës nomen suum dedere; vel quia complura populis beneficia, utilitates & commoda largiuntur. TIBERIS principem locum per me obtineat; cui celebre ad posteros

(1) Lib. X. pag. 141. ed. Ven. Manût. MDLV.
(2) Harum mentio in Iosue Cap. XV. vers. 3. 41.
(3) Vide March. Scipionem Maffeium in libro cui titulus: *Degl' Itali primitivi Ragionamento* pag. 223. quem coniunxit cum *Historia Diplomatica*.
(4) Perus. Aug. Lib. II. pag. 76. & alibi.

ros nomen fuit *Tiberinus*, vel *Tiberis*, ut plures Scriptores tradunt, Etruſcorum Rex: quem ferunt ſubmerſum in undis huius amnis, qui antea *Albula* vocabatur: vel potius, ut Livius (1) & Dionyſius Halicarnaſſenſis narrant (2), quod pugnans iuxta eum cecidiſſet. De eo plura congerit Dempſterus (3), quem videre poteris. TIBERINVM, a Romulo inter Deos relatum, docet Varro apud S. Auguſtinum (4). Spectacula quoque, in eius honorem celebrata XVI. Kalendas Septembres, notantur in veteri Kalendario apud Petrum Lambecium (5), quae TIBERINALIA vocarunt. *Patrem*, *ſanctumque* veteres dixere, & vota nuncuparunt. Horatius Cocles armatus in Tiberim deſiliens ſeque devovens, more ab Etruſcis accepto, ita eius numen invocat apud Livium (6): *PATER TIBERINE, te ſancte precor, haec arma & hunc militem propitio flumine accipias*. Tamquam patrium numen plures urbes coluere: praeſertim vero Horta, perantiqua inter duodecim Etruriae; nam ſub ipſa, prope Tiberis ripas, ex lapide ibidem eruto, conſtat aram erectam fuiſſe, quam edidit & illuſtravit Vir Praeſtantiſſimus Iuſtus Fontaninus (7), Archiepiſcopus Ancyranus: iterumque a me vulgatam vide inter Donianas (8). Huic Deo comites etiam dedere Nymphas, uti ex hac inſcriptione pervetuſta diſcimus (9):

PATRI TIBERINO ET NYMPHIS
SACRVM
PRAEF. COLL. FABR. NAV. OSTIENS
CVRANT. T. APRONIANO ET
ARRIO MODESTO ET
SILVIO MAIORANO ET
L. TITINO VIOLENTE IIII. VIR. QVINQVEN.

Compertum habeo, Tuſcos coluiſſe non tantum Nymphas fluviorum & fontium praeſides, verum etiam montium, collium, nemorum, lucorumque & arborum. Memorantur a Varrone

(1) Lib. I.
(2) Antiquit. Rom. Lib. I. pag. mihi 57.
(3) De Etruria Reg. Lib. II. Cap. XVII.
(4) Lib. VI. Cap. X. de Civit. Dei.
(5) Tom. IV. Biblioth. Caeſar. pag. 284.
(6) Lib. II.
(7) De Ant. Hortae Lib. I. Cap. VIII.
(8) Inſcript. ant. Claſſ. V. num. 53.
(9) Apud Corradinum Tom. I. Vet. Lat. ſac. & prof. Cap. XXVII. pag. 378.

rone (1) Lares & Nymphae QVERQVETVLANAE, quas Quarquetulani (qui populi e Tuſcis orti, uti ſupra diximus, ante Vrbem conditam Caelium montem incoluerunt) ſolemnibus ſacris quotannis devenerati ſunt; ſacellum & lacum ſacrarunt, propterea quod ab his potiſſimum defendi ſe crederent.

ARNVM quoque ſanctum patrem ſtatis ſolemnibus ſacris precati ſunt veteres Tuſci, qui haec loca ante Romanos colonos tenuere. Eius nomen celebre eſt apud veteres Scriptores Livium, Plinium, Tacitum, Caſſiodorum, Rutilium, atque etiam apud inſignes Geographos; ne quid dicam de noſtris Dante, Boccaccio, Faccio Vberto ceteriſque, praeſertim vero Poëtis, qui eum divinaſque Nymphas eius comites multis laudibus exornant. Sculptus eſt ARNVS cum TIBERINO patre in vetuſtiſſimo Sarcophago, qui Florentiae exſtat iuxta ſacram Turrim Metropolitanae Eccleſiae in proximo pariete inſertus. Ambo aquas ex urnis effundunt, & copiae cornu fructibus refertum tenent. Arni originem & incrementum illuſtrat Thomas Dempſterus (2): quae non vacat repetere.

Sequitur ARNI comes fluvius AVSER, ſive AESAR, qui olim *Arno ad Piſas iungebatur; nunc derivato curſu per Lucenſem* agrum fluit, mutatoque nomine *Serchius* adpellatur. De eo multa luculenter notat doctiſſimus Petrus Victorius, non ultimus ſtudiorum humanitatis inſtaurator, quem vide (3). Tamquam Deum & ipſum inter patria Numina divinis honoribus conſecratum fuiſſe, perſpicue nomen Etruſcum *Aeſar* indicat, quod, ut notat Suetonius (4), *Deus* ſignificat.

Inter Deos Topicos, ſive Locales relati etiam a Tuſcis *Padus*, *Rhenus*, *Numicius*, *Vmbro*, *Macra*, *Stella*, *Cecina*, *Cremera*, *Almo*, *Oſa*, *Far*, *Nar*, ceteraque inſigniora Italiae flumina: quae omnia ſi enumerare vellem, manum e tabula numquam tollerem. His adde celebriores lacus *Traſimenum*, *Vadimonem*, *Lucrinum*, *Volſinienſem*, *Ciminium*, *Velinum*: aquas medicatas, nimirum Caeretanas, Narnienſes, Nepeſinas, Taurias, Piſanas, Lucenſes, Baianas, Cluſinas, Gabias, quas Horatius laudat (5); quibus etiam aras ſacratas fuiſſe non eſt dubium (6).

TA-

(1) Lib. IV. Linguae Lat.
(2) De Etrur. Reg. Lib. IV. Cap. V.
(3) Variar. Lect. Lib. XVII. Cap. III.
(4) In Auguſto num. 97.
(5) Lib. I. Epiſtol. XV.
(6) V. Dempſter. Lib. I. Cap. XIII. Lib. IV. Cap. VI. Reineſium Claſſ. I. 96. 97. 99. Fabrettum de Aquis Diſſ. II. pag. 99. 100.

TABVLA XXI.

SATVRNVS ET OPIS ceterique Dii Consentes & Communes veterum Etruscorum proponuntur & illustrantur.

PAtrios Deos antiquissimae gentis ETRVSCAE, non exigua, ut arbitror, diligentia, sin minus luculenta eruditione, breviter indicavimus: sequuntur illi, quos arcana disciplina Tuscoque vocabulo CONSENTES adpellarunt, quod in concilio Iovis una consentiant adhibeanturque (1). Hi duodecim fuere, quos Latini maiorum gentium Deos vocant: post hos, reliquos recensebo, quos sacris communibus, quae & aliae nationes habuerunt, venerati sunt.

Primus omnium memorandus SATVRNVS; qui tamen non intra, sed supra Consentium Deorum ordinem principem locum tenet. Quamvis Historiae veritatem multis fabulis foedarint rudes populi; tamen constat fidelibus argumentis, ut ait Tertullianus (2), Saturnum ab Iove filio regno pulsum, post multas expeditiones, postque Attica hospitia, in Italiam classe provectum, ab Iano exceptum, atque in regni societatem adsumtum fuisse: & hoc in memoriam beneficii, quod ruris peritiam edocuisset, ferumque illum ac rudem ante fruges inventas victum in melius redegisset. Praeterea, quum Ianus primus aera signaret, servavit & hoc in Saturni reverentiam, ut quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur, quo SATVRNI nomen in posteros propagaret (3). Haud procul a Ianiculo arcem suo nomine Saturniam constituit: Italiam quoque suo nomine Saturniam vocavit: Latio leges & nomen dedit, quod in his locis regno profugus latitasset (4). Post mortem divinis honoribus consecratus, aras, templa, ferias & sacra promeruit: quae, ut docet Macrobius, multis seculis ante Romanae Vrbis aetatem celebrata, *Saturnalia* nominata sunt. Flamines etiam sive Sacerdotes, itemque Vates & Faunii (5) in

(1) Vide Arnobium Lib. III. adversus Gentes. Nigidium Lib. XVI. D. Augustinum Lib. IV. Cap. XXIII. Civit. Dei.

(2) Apologetici Cap. X. Vide Herodianum Hist. Lib. I. in Commodo Cap. XVIII.

(3) Ex Macrobio Saturn. Lib. I. Cap. VII.

(4) Auctor Originis Gent. Rom. in princ.

(5) V. Corradin. vet. Lat. Lib. I. Cap. XXIV.

in eius honorem adſignati memorantur, qui Saturniis verſibus eius laudes celebrarent. De humana victima Saturno immolari ſolita, alibi diſſeram. Humanum hoc ſacrificium repraeſentant anaglypha Sepulcrorum, quibus veteres Etruſci ad recondendos cineres defunctorum uſi ſunt, quaeque inferius adducam; quare conſtat, non Pelaſgos tantum, verum etiam Etruſcos, eo ſacro uſos fuiſſe in honorem Saturni, quem tamquam Deum coluiſſe minime dubitandum eſt.

SATVRNI ſimulacrum aheneum, Tuſco artificio pulcherrimum, & quidem rariſſimum, numquam antea in lucem editum, exhibeo in Tabula XXI. num. 1. quod in regio Mediceo Theſauro adſervatur. Dextra, quaſi aliquid cogitabandus meditetur, mentum ſubfulcit ſuum. Divinationis auctorem fuiſſe tradit Plutarchus (1). Siniſtra falcem meſſoriam vel arborariam gerit: quae quidem non reſtituta, ſed illa ipſa eſt, quam antiquus artifex fabricavit. Hanc primus omnium SATVRNVS in Italiam intulit; ſed Ianus eius uſum Etruſcis oſtendit, quod ex Palladio & Servio colligit Dempſterus (2). Non praetermittam eximium Macrobii locum, qui hoc ſignum egregie illuſtrat, SATVRNVM ab Iano omnibus honoribus conſecratum ita deſcribens (3): *Obſervari igitur eum iuſſit maieſtate religionis quaſi vitae melioris auctorem: ſimulacrum eius indicio eſt, cui falcem inſigne meſſis adiecit. Huic Deo inſertiones ſurculorum pomorumque educationes, & omnium huiuſcemodi fertilium tribuunt diſciplinas. Cyrenenſes etiam, quum rem divinam ei faciunt, ficis recentibus coronantur, placentaſque mutuo miſſitant; mellis & fructuum repertorem Saturnum exiſtimantes. Hunc etiam* STERCVTIVM *vocant, quod primus ſtercore fecunditatem agris comparaverit*. Arnobius *vitiſatorem falciferum* adpellat (4). In antiquo lapide votivo, quem protuli e Mediceo Cimeliarchio (5), praeter imaginem Saturni & falcem, addita eſt pinea nux, felicitatiis atque aurei aevi ſymbolum, ut videbimus: & patera, quaſi libationes divinas ipſe invenerit atque inſtituerit. Romani SATVRNVM effinxerunt non toto corpore nudum, ſed pallio amictum, velatis tantum inferioribus corporis partibus, opertoque capite eodem pallio, & caput brachio ſubfulcientem (6); at heic toto corpore nudum videmus, operto capite parvo pileo, quem ei dederunt Etruſci: tum quia ab eo inventum eſſe crediderunt monſtratumque agricolis ad arcendas aëris & pluviarum iniurias; tum etiam propter labores iti-

(1) De Oraculorum defectu.
(2) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. LVII.
(3) Saturnal. Lib. I. Cap. VII.
(4) Lib. III. adverſus Gentes.
(5) In Par. I. Inſcript. ant. Etruriae Vrbium pag. 55. num. CXXI.
(6) Vide aram relatam inter Donianas Inſcriptiones Tab. I. pag. XXXVIII.

itinerum, quos in Italiam veniens, terra marique, perpessus est (1).

In eadem Tabula num. II. SATVRNO iungitur OPIS, eius soror & coniux: quae habita est eadem ac Rhea, itemque Magna Deum Mater Cybele, Maia, Bona Dea, Terra seu Tellus, Fauna & Fatua (2). Varro, qui ea, quae erant sua tempestate notiora, exponit, hos Deos ante Romam conditam in Latio principes fuisse adfirmat (3). Ab Etruscis vero primum manasse, vel potius auctum esse eorum cultum, quem Pelasgi, ut aliqui volunt (4), vel Troiani in haec loca venientes, monstrarunt: ex eo licet arguere, quod Ianus Etruscorum rex, ut paullo ante vidimus, SATVRNVM, ac proinde, ut puto, etiam OPIM, apotheosi consecrasse memoratur a Macrobio (5): cuius ea potissimum causa extitit, quod tam frugum, quam fructuum repertores, vitaeque cultioris auctores crederentur. Siquidem caelum SATVRNVM, OPIM terram rerum omnium procreatricem esse existimarunt. Hinc tympana, quae terram referunt, pro symbolo ei tributa videmus, nec solum a Graecis, apud quos primum in Attica Saturno & Opi aram statuit Cecrops, teste Philochoro apud eumdem Macrobium; verum etiam ab Etruscis, ac deinde a Romanis: quod manifeste declarat hoc elegantissimum parvum simulacrum, insigne Tusci artificis opus: cuius indices sunt bulla e torque ante pectus dependens, & armillae in utroque brachio ornatissimae. Hanc Deam aliae nationes vestibus amictam atque cum capite turrito effinxerunt: Etrusci vero toto corpore nudam, & aperto capite: quodque observatu dignum, suspensis in aëra brachiis, tympana eo modo tenentem, expresserunt. Cur vero eam ita exhibuerint, ex his Lucretii versibus facile colligi posse crediderim (6):

Hanc veteres Graium docti cecinere Poëtae
Sublimem in curru biiugos agitare leones:
Aëris in spatio magnam pendere docentes
TELLVREM; neque posse in terra sistere terram.

OPALIA dicebantur festi dies, quibus OPI supplicabant: quae post diem tertium Saturnaliorum, ut docent Varro ac Festus,

(1) Adi Io. Goropium Becanum in Cron. Lib. IV. pag. 400. 401. 402.
(2) Vide Varronem de Ling. Lat. Lib. IV. D. Augustinum de Civitat. Dei Lib. VII. Cap. XXIII. & XXIIII. Ovidium Lib. IV. Fastorum vers. 188. Macrobium Saturn. Lib. I. Cap. XII. Strabonem Lib. X.
(3) Lib. IV. Ling. Lat.
(4) Vide Corradinum Vet. Lat. prof. Lib. I. Cap. XVI. & XXIV.
(5) Saturnal. Lib. I. Cap. VII. & Cap. X.
(6) Lib. II. vers. 600.

ſtus, celebrabantur, nec uno quidem die, ſed pluribus. Verum in faſtis vetuſtiſſimi Kalendarii apud Gruterum (1), OPALIA indicuntur XII. Kalendas Ianuarias: adeoque incidunt in diem viceſimum primum Decembris (2). Vno eodemque templo Romani OPEM & SATVRNVM venerati ſunt.

TABVLA XXII.

IVPPITER

Summanus, Anxurus, Elicius, Fulgerator, Tonans, Lucetius ab Etruſcis cultus.

QVamquam conſtet, IOVEM, Deorum Conſentium principem, quem *exuperantiſſimum* vetuſtae arae praedicant (3); maxima religione cultum ab Etruſcis fuiſſe (ipſe enim, ut iidem tradidere (4), *totam Etruriam ſuo vindicavit imperio, iuſſitque metiri campos, atque agros ſignari*) tamen in celebrioribus Etruriae Cimeliothecis, quas diligenter luſtravi, nullum IOVIS ſimulacrum reperire potui, quod ab opifice Tuſco fabricatum crederem; praeter hoc ex aere, plane vetuſtiſſimum, atque in ipſa artis infantia confectum, quod hodie exſtat Cortonae in celeberrimo Etruſcorum Academicorum Muſeo. Decem ab hinc annis inventum fuit, cum vetuſtis pluribus donariis aliiſque parvis ſignis, inter veſtigia antiquiſſimi fani in viciniis Peglii, duobus fere miliaribus prope Florentiolam, celebre Etruriae oppidum, verſus occidentalem plagam: proxime etiam ea loca, in quibus quatuor Vulcanii ignes obſervantur, de quibus erudite diſſeruit D. Hercules Corazzius Abbas Olivetanus (5). Venit paullo poſt in manus meas, ac facile comparare potuiſſem; ſed ne minimum quidem de hoc opere ea tempeſtate cogitabam. Illud conquiſiere Nobiles Venuti, qui poſtea Cortonenſi Muſeo donarunt. Delineatum diligentiſſime ad me miſit Splendidiſſimus Eques Galeottus Coratius, elegantiarum antiquitatis admirator eximius.

Loci

(1) Pag. CXXXIII.
(2) Vide de his Corradinum Vet. Latii prof. Lib. I. Cap. XXIV. pag. 325. 326.
(3) Vide apud Reineſium Claſſ. I. 244. Sponium in Miſc. ant. Sec. III. pag. 71. 72.
(4) Ex Fragmento poſt auctores de limitibus, ex libris Vegoiae. Vide Bonarrot. in Monum. add. Dempſter. §. II. pag. 10.
(5) Diſſertatio de his ignibus edita eſt cum reliquis Bononiae anno MDCCXVII. in 4.

Loci huiusce circumstantiae facile persuadent, hoc signum referre posse IOVEM SVMMANVM, nempe *Inferum*, ibidem, ut arbitror, divinis honoribus adoratum: cui Etrusci nocturna fulmina tribuere. Integer adferendus est insignis Plinii locus, qui egregie hoc simulacrum illustrat (1). *Tuscorum litterae novem Deos emittere fulmina existimant, eaque esse undecim generum: Iovem trina iaculari. Romani duo tantum ex iis servavere, diurna adtribuentes* IOVI, *nocturna* SVMMANO: *rariora sane eadem de causa frigidioris caeli. Etruria erumpere terra quoque arbitratur, quae infera adpellat, brumali tempore facta, saeva maxime & execrabilia, quum sint omnia quae terrena existimant, non illa generalia, nec a sideribus venientia; sed ex proxima atque turbidiore natura. Argumentum evidens est, quod omnia, a superiore caelo decidentia, obliquos habeant ictus: haec autem, quae vocantur terrena, rectos*. Fulmen peculiaris formae, quod dextera praefert, e genere terrenorum esse videtur; nam rectum tenet SVMMANVS Iuppiter: quum e contrario frequentius obliquum teneat Iuppiter Fulminator, qui in aliis antiquissimis monumentis repraesentatur. Quod vero Tusci SVMMANVM devenerati sint, indicant mons circa Pistorium, qui eius nomen retinet, & *Mons Summanus*, vulgo *Monsummano* dicitur. Est etiam non longe alius mons, ab Iove SVPERO & CAELESTI adpellationem sortitus, qui & hodie *Mons Iovis*, vulgo *Monte Giovi* vocatur (2). Haud igitur obscurum est, Iovem SVMMANVM apud Florentiolam oppidum, vicesimo quincto a Florentia lapide distans, templum & cultum, nec non & apud Pistorienses, Piscienses ac finitimos populos habuisse.

Non solum corpore nudus exhibetur IVPPITER; verum etiam imberbis & iuvenili specie decorus. Capilli, retro prolixi atque intonsi, frontem plexu quodam perbelle coronant. Talis forte fuit IVPPITER, cognomento ANXVR, quem Tusci circa Campaniae tractum summa religione adorarunt, una cum Feronia Virgine: eiusque tutelae ac praesidio ea arva commendarunt, ut docet Virgilius (3):

> ——— *Quis Iuppiter* ANXVRVS *arvis*
> *Praesidet, & viridi gaudens* FERONIA *luco*.

Servius in hunc locum, IOVEM, ex eo ANXVREM adpellatum censet, quasi ἄνευ ξυροῦ, idest sine novacula, quasi barbam numquam rasisset. Plinius vero vult, ANXVR esse vocem Volscorum (4), qui

(1) Lib. II. Cap. LII.
(2) V. Par. I. Inscr. ant. Etr. Vrb. pag. 126.
(3) Lib. VII. Aeneid. vers. 799.
(4) Lib. III. Cap. V.

qui Tuſcorum coloni fuere. Idem a Livio memoratur (1): ANXVR *fuit, quae nunc Tarracinae ſunt*: Deinde (2) ANXVR *in Volſcis brevi receptum eſt*; quare haud facile dixerim, utrum ne urbs Iovi, an vero urbi Iuppiter nomen fecerit. Sed de hoc Iovis cognomine, vide quae notat eximius vir Claudius Dauſquius (3).

IVPPITER ELICIVS, quem Graeci Καταιβάτην adpellant, non aliunde innotuit Latii populis, ac Numae Romanorum regi, qui ei aram in Aventino dedicavit (4), quam ex libris veterum Etruſcorum, ut obſervat Petrus Crinitus (5). ELICIVM dixere, quod elicerent e caelo ad evocationem vel expiationem fulgurum, ex quibus fata praevidebant: elicitumque orabant, ut occultis ſolemnibus eſſet propitius ac praeſens, quod ex Livio (6) & Plinio colligitur (7). Ovidius omnium clariſſime (8):

Eliciunt caelo te, IVPPITER: unde minores
Nunc quoque te celebrant, ELICIVMQVE vocant.

Cultus etiam ab Etruſcis IVPPITER FVLGVRIATOR ſive FVLGERATOR, & FVLGVRATOR, idemque FVLMINATOR & TONANS: quae nomina e libris auguralis *diſciplinae Etruſcorum* innotuere (9). Bindus Simon Perutius, *Patricius Florentinus, priſci* aevi monumentorum patriaeque Hiſtoriae ſtudio, eruditione & lucubrationibus illuſtris, hoc ſimulacrum referre putat IOVEM FVLGERATOREM (10), cui ara ex Haruſpicum ſententia dedicata eſt, quam adfert Gruterus (11); locuſque in ea religioſus declaratur, quem ſuſpicor fulmine ſeu fulgure ictum fuiſſe. Pervetuſtum marmor protuli ex Muſeo Mediceo (12), quo locum religioſum veteres notarunt hac inſcriptione FVLGVR DIVM. quod ſcilicet non eſſet nocturnum, quod cecidit, ſed diurnum, ἀπὸ τοῦ Διός, ut docet Feſtus. Qui fulgura & fulmina eorumque manubias, hoc eſt iactus, ſcientiſſime interpretabantur, procurabant, vel piaculis luebant, *Haruſpices Fulguriatores* dicebantur, inter quos ille celebris T. Atius apud Piſaurenſes memoratur (13).

Ex

(1) Lib. IV. circa finem.
(2) Idem Lib. V.
(3) Tom. II. Orthographic. pag. 51. & in Silium Italicum Lib. VIII. pag. 349.
(4) Livius Lib. I. Varro Lib. V. de Ling. Lat.
(5) De honeſta diſcipl. Lib. XXV. Cap. II.
(6) Lib. I.
(7) Lib. II. Cap. LIII.
(8) Faſtor. Lib. III. verſ. 325. Vide Anton. Clarium Silvium in Comm. ad Leges &c. Cap. II. pag. 242.
(9) Vide Crinitum ibid. Lib. XXV. Cap. II.
(10) Adi Diſſertationem IV. quae edita eſt nuper Romae cum aliis Etruſcorum Academicorum pag. 47.
(11) Pag. XX. 4. Vide etiam inter Donianas Claſſ. I. num. I.
(12) In Parte I. Inſcript. Etrur. Vrbium pag. 52. num. CVII.
(13) Confer Dempſt. de Etr. Reg. Lib. III. Cap. III. pag. 251. Diſſertationes Academicorum Etruſcorum pag. 42.

Ex Etrusca patera, quam mox adferam (1), constat, Iovem ab Tuscis TONANTEM cognominatum fuisse; nam iuxta eius imaginem scriptum 𐌀𐌍𐌉𐌕 id est *Tina*: quae vox, ut creditur, *Tonans*, significat. Hoc ipsum cognomen non Iovis tantum proprium fuit, sed & aliorum novem Deorum, quos Tusci tonare, ac fulmina, quae singulorum propria essent, iaculari crediderunt: inter quos praeter Summanum, Saturnum, Martem, Vulcanum, Iunonem, Minervam, Apollinem, BACCHVM quoque censuere. Testem habeo insignem pateram, ex Museo Clarissimi Francisci Ficoronii, Romani Antiquarii, depromtam, editamque apud Dempsterum Tabula III. in qua cum Apolline & Mercurio sculptus est Bacchus hedera redimitus, dextra sceptrum sive hastam, sinistra fulmen, & ipsum peculiaris formae, tenens: circa eius caput scriptum legitur 𐌀𐌉𐌍𐌉𐌕 *Tinia*, nimirum *Tonans*. Interamnates Tusci Iovem coluere, omnia haec complectentem, nimirum *Fulminatorem*, *Fulguratorem*, *Tonantem*, ut docet arae vetustissimae titulus editus in Gruteriano Thesauro (2). Ex inscriptionibus additis Etruscis pateris discimus, cognomina Deorum in usu fuisse apud Tuscos, ac forsitan omnium primos ea in Italiam invexisse; ex his enim monumentis colligimus, aliquando Deos proprio nomine, interdum solo cognomine invocasse.

Osci, Campaniae populi, ex Etruscis orti, Iovem Osca lingua LVCETIVM dixere & coluere: quod lucis esse causam crederent, ut docet Festus. Servius ad Virgilium haec scribit (3): *LVCETIVM: solum hoc Numen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca LVCETIVS est Iuppiter dictus a luce, quam praestare dicitur hominibus: ipse est nostra lingua DIESPITER, id est Diei Pater*. Hunc LVCETIVM a Saliis in carmine cantari solitum observat Macrobius (4). Ex eo Iunonem LVCETIAM dixit Martianus Capella (5), quod lucem infantibus tribuat, lucemque protegat oculorum.

Iovis VICILLINI celebre fuit templum in Etruria in agro Cosanorum, cuius mentio apud Iulium Obsequentem (6). Cognominis origo nobis incognita (7). Memoratu quoque dignum Iovis simulacrum antiquissimum ligneum, e vite fabrefactum, quod Plinius (8) tot seculis incorruptum aetate sua se vidisse memorat in

urbe

(1) Interim vide in Museo Cospiano editam Lib. III. Cap. XXX. & apud Fabrettum Inscr. ant. Cap. VII. pag. 538. num. 387.
(2) Pag. XXI. 6.
(3) Aeneid. Lib. IX. vers. 560. Vide etiam A. Gellium Noct. Attic. Lib. V. Cap. XII. Vide Girald. Hist. Deor. Synt. II. pag. 80.
(4) Saturnal. Lib. I. Cap. XV.
(5) Lib. II. Cap. V.
(6) Cap. XXXV. de Prodigiis.
(7) Vide Th. Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. IV. Cap. XXIX.
(8) Lib. XIV. Cap. I. Vide quae observat Nicolaus Leonicus Hist. var. Lib. I. Cap. LXV.

urbe Populonia : quae una fuit e duodecim Etruriae civitatibus, portu celeberrima opibuſque clariſſima . Tuſculani Iovem *Maiorem* adoravere ; a magnitudine ſcilicet ac maieſtate ita dictum (1) .

TABVLA XXIII. XXIIII. XXV. XXVI. XXVII.

IVNO

Argiva , Curis , Regina , Cupra , Soſpita , Feronia , Lacinia , compluribus nominibus tota Etruria religioſiſſime culta .

MAgnum profecto ac celebre fuit apud veteres Tuſcos IVNONIS nomen , cui tota ferme Etruria templa , aras , donaria opulentiſſima ſacrarunt : quod veteres Scriptores diſerte teſtantur , declarantque plurima ſimulacra , quae ad nos pervenere : e quibus non pauca delegi , quae inſigniora mihi viſa ſunt , dignaque , propter Etruſcum opificium atque eruditionem , quae nunc primum in conſpectum litteratorum hominum veniant . Haec omnium Dearum maxima , ab Etruſcis dicta eſt ƧIЯƎ , nimirum *Eris* (2) , ſicuti Ηρα *Hera* ab Graecis , qui eius templum Ηραῖον , eiuſque ſacra Ηραῖα vocarunt ; nam eam *aërem* eſſe putarunt (3) . Latini IVNONEM nominarunt , quia una cum Iove fratre & coniuge iuvat (4) . Ex ea adpellatione ƧIЯƎ , videtur quoque Etruſcos cenſuiſſe Iunonem *aërem* eſſe : vel ut Plato in Cratylo Ηραν vocatam ſcribit , quaſi Ερατὴν , id eſt *amabilem* , propter amorem , quo ab Iove adficitur . Tuſci modo corpore nudam , ſolaque chlamyde in humeros reiecta , modo veſtibus amictam omnique cultu exhibuere ; nam praeter inaures & armillas duplices , & Tyrrhenos cothurnos vel ſandalia , cui aurea tribuit Heſiodus , ſceptrum & haſtam dedere : impoſueruntque capiti eius coronam radiatam , gemmis undique diſtinctam : quodque notatu dignum , flo-

(1) Apud Macrobium Lib. I. Sat. Cap. XII.
(2) Vide Tab. III. apud Dempſterum de Etr. Reg. Tom. I. pag. 78.
(3) De hac adpellatione vide Gyraldum Hiſtor. Deor. Syntag. III. in princ.
(4) Ex Varrone Lib. IV. de Ling. Lat.

flores & plantas visu pulcherrimas e terra enasci finxerunt iis in locis, quae pedibus calcat aut insistit: quod liquet inspectantibus insignem pateram Etruscam, relatam Tabula III. Dempsteriani Operis.

Elegantissimum & peculiare est diadema, quo caput eiusdem IVNONIS exornatur, uti videre est in imagine, quam e Museo Gaddio exhibeo in Tabula XXIII. huius operis num. I. Ante pectus non bulla, sed aquila expansis alis e torque, isque e peplo, pendet. Admirari satis non possum Etruscorum in Deis ornandis studium singulare egregiamque solertiam. Aquilam, volucrum omnium reginam, non Iovis tantum, verum etiam & IVNONIS ministram esse voluerunt; nam ex veteri disciplina & auguralibus libris, in captandis auspiciis, principem locum apud eos tenuit aquila: fuitque divinitatis, potentiae, maiestatis regnique insigne augustissimum atque auspicatissimum: quod animadvertentes Romani, in exercitu ductari a legionibus suis, atque a Consulibus in vertice sceptri ferri iusserunt: principibus viris & feminis, in Deorum numerum relatis, in apotheosi dedicarunt (1): eorumque imagines, quemadmodum & Deorum, ab eadem aquila adtolli ac portari in nummis effinxerunt. Aegyptii omnibus nationibus hoc exemplo praeivere, qui accipitrem & aquilam Diis sacrarunt (2); quod crederent, divina esse haec animalia, atque aeviterna.

Sequitur in eadem Tabula XXIII. num. II. aliud aereum signum vetustissimum, e Museo Mediceo depromtum: quod, ni fallor, IVNONEM ARGIVAM repraesentat; cuius templum ad ostium Silaris exstruxit Iason; constat enim, Argo navem in Tyrthenum mare, atque, ut aliqui volunt, usque ad Hadriaticum venisse (3). Haud facile quis dixerit, utrum hoc templum celeberrimum fuerit in agro Lucanorum, an vero Picenorum, qui Silari amne dividebantur. Strabo quidem diserte Lucanis adscribit, ut notat Isaacus Casaubonus. Ecce perspicua Strabonis verba (4): Μετὰ δὲ τὸ στόμα τοῦ Σιλαρίδος, Λευκανία, καὶ τὸ τῆς ΗΡΑΣ ἱερὸν τῆς ΑΡΓΟΝΙΑΣ, Ἰάσονος ἵδρυμα, καὶ πλησίον ἐν πεντήκοντα σταδίοις ἡ Ποσειδωνία. *Post Silaris ostia, Lucania subsequitur, fanumque IVNONIS ARGIVAE ab Iasone conditum; indeque stadiis quinquaginta distat Paestum*. Plinius non minus aperte adsignat Picentinis (5): *A Surrento*

(1) Adi Pierium Valerianum Hieroglyph. Lib. XXIX.

(2) Vide Laur. Pignorium in Expos. Mensae Isiacae Tab. I. num. XI. in fine, & Par. I. Inscript. ant. Etr. Urb. Tab. XVII. num. IV. pag. LXXXII.

(3) Vide Atheneum Dipnosoph. Lib. VII. pag. 296. Val. Flaccum Lib. IV. Argonant. vers. 711. Strabonem Lib. I. Geogr. pag. 47. Plinium Lib. III. Cap. XVIII.

(4) Geograph. Lib. VI. in princ.

(5) Lib. III. Cap. V.

ad Silarim amnem , triginta milia passuum , ager Picentinus fuit Tuscorum templo IVNONIS ARGIVAE *, ab Iasone condito , insignis .* Claudius Salmasius (1) legit , *ager Picentinus fuit Oscorum ;* nam illi Picentini , ut ait , nihil cum Tuscis habuere commune . Ego tamen haud sollicitandum esse Plinianum textum crederem ; nam Tuscos ea quoque loca tenuisse compertum est (2) . Quod si legendum potius sit *Oscorum* , nil contra me ; nam Oscos ab Etruscis originem ducere , nemo ignorat . An vero , quod adtinet ad Iunonis cognomen , legendum sit apud Strabonem τῆς Αργονίας , vel ut mavult Salmasius , τῆς Αργολίας , aut Αργολίδος : an , ut contendit Casaubonus , τῆς Αργώας , quia ab Iasone consecrata , non est hoc loci disputare : alii viderint . Plinii testimonio accedit Solini auctoritas (3) , qui templum hoc in honorem IVNONIS ARGIVAE ab Iasone conditum fuisse adfirmat . Idem Strabo (4) apud Venetos , qui Diomodi divinos honores decrevere , duos monstrari lucos memorat : quorum unus Iunoni *Argivae* sacer est , alter vero Dianae *Aetolicae* . Aliud templum IVNONIS ARGIVAE indigitat Fabrettus (5) , situm prope Veios , inter Cremeram fluviolum , vulgo *la Valca* , & Castrum Insulae ad ipsam viam Veientanam . His adde Perusinos , adde & Faliscos , qui Iunonem ARGIVAM coluere : quos Iunonia sacra docuit Halesus Etruscorum rex , eorum urbis conditor , qui ea e Graecia in Etruriam transtulit , ut canit Ovidius (6) . Miror , Thomam Dempsterum haec , quae notanda erant , templa silentio praeteriisse . Simulacrum eiusdem Deae , eximium Polycleti opus , Pausanias apud Mycenas describens , manu altera sceptrum , altera vero punicum malum praetulisse tradit (7) : ad quam similitudinem & hoc effictum videtur . Oculi , quum sint inanes & vacui , ex auro vel ex gemmis repositi fuisse videntur .

IVNONEM CVRITIM maxima religione coluere Falisci , Etruscorum coloni , qui oppidum Falerios incoluere . Horum ager ab urbe ad triginta circiter passuum milia distabat : regio , brevis alioquin & admodum angusta , intra Tiberim & Ciminium montem stetit (8) . Id constat Tertulliani testimonio (9) ; nam Deos locales ac tutelares urbium recensens , inquit : *Faliscorum in honorem patris* CVRIS *, & accepit cognomen* IVNO . Ita in editione Havercampiana . Videtur hic locus non parum obscurus . In Parisiensi (10) vulgatum est ,

(1) In Plinianis Exercitat. pag. 42. 43.
(2) Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. XXVI.
(3) Cap. II.
(4) Lib. V. Geogr. num. 215.
(5) Inscriptionum Cap. III. pag. 229.
(6) Lib. III. Amorum Eleg. XIII.
(7) In Corinthiacis Lib. II. Cap. XVII.
(8) Vide Cl. Praesulem Iustum Fontaninum de Ant. Hortae Lib. I. Cap. IV.
(9) In Apologetico Cap. XXIV.
(10) In folio apud Guilielmum Iulianum anno CIↃ.IↃ.LXXX. pag. 698. B. Vide etiam Gyraldum Syntagm. III.

est, *Faliscorum Iuno Curis & pater Curis, unde accepit cognomen Iuno*. Illud *in honorem* suspicor ab aliena manu imperita in vetustis codicibus interpositum, loco *Iuno Curis &*, quod sensum & textum vitiavit interpolavitque. Nihil absurdi video, si dicamus, Faliscos coluisse non solum Iovem *Curitim*, verum etiam Iunonem, quae, ab eo accepto cognomine, *Curitis* adpellata est; quod hastam ferret, quae Sabine *curis* dicitur, ut docet Festus: unde Romulus *Quirinus*, quia eam ferebat, est dictus (1). Vide apud Gruterum insignem aram (2), quae apud Faliscos exstat, in qua memoratur Q. Tullius Cincius Priscus, e Tribu Horatia, qui fuit Pontifex Sacrarii, ut arbitror, non Sacrarius IVNONIS QVIRITIS.

In regio Mediceo Cimeliarchio pulcherrimum aheneum simulacrum observavi, idemque vetustissimum; quod vide in eadem Tabula XXIII. num. III. Dea, peculiari vestium cultu ornata, tenet hastam laeva manu, quae forsitan ipsam IVNONEM CVRITIM repraesentat: de qua non pauca adfert Lilius Gyraldus.

Habes in Tabula XXIIII. aheneum simulacrum Deae Etruscorum, valde elegans & insigne, e Museo Comitum e Gherardesca depromtum. Facile referre crediderim IVNONEM REGINAM, quam coluere Veientes, Etruriae populorum omnium potentissimi: quorum urbem, in qua Etruscorum reges sedem sacraque solemnia constituere, Plutarchus Romae aemulam (3), Dionysius Athenis non minorem vocat ac celebrat (4). Eadem etiam celeberrima religione fuit Faliscorum finitimorumque populorum tutelaris Dea (5): cui convenit vestium cultus, praesertim vero Etruscum diadema, radiis duplici ordine distinctum. Blando gestu, quasi in speciem orantis vel adnuentis, expressa est: qualis describitur a Livio (6), quum Romam, expugnatis deletisque Veiis, a Furio Camillo evocata, divinis caerimoniis translata est e templo longe ditissimo ac celeberrimo, ut narrat Plutarchus, quod in arce urbis fuit constitutum: *Delecti* (inquit Livius) *ex omni exercitu iuvenes, pure lotis manibus, candida veste, quibus deportanda Romam* REGINA IVNO *adsignata erat, venerabundi templum iniere: primo religiose admoventes manus, quod id signum,* MORE ETRVSCO, *nisi certae gentis Sacerdos attrectare non esset solitus: deinde, quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu iuvenili ioco dixisset: Visne Romam ire,* IVNO? *adnuisse ceteri Deam conclamaverunt: unde fabulae adiectum est, vocem quoque dicentis* velle *auditam*.

(1) Consule Gyraldum Histor. Deor. Syntagm. III. pag. III.
(2) Pag. CCCVIII. I.
(3) In vita Furii Camilli.
(4) Lib. I. Antiquit. Rom. pag. 116.
(5) Ex Livio Lib. V. Varrone Lib. V. de Ling. Lat. Ovidio Fastorum Lib. VI. vers. 48.
(6) Ibid. Vide etiam Plutarchum in Camillo.

IVNO Romam asportata, in Aventino monte celebre templum consecuta est: deinde etiam vocata MONETA, ut memorant Ovidius (1), Valerius Maximus (2), & Lactantius Firmianus (3): ea, ni fallor, de causa, quod relictis Veiis, se in Vrbem lubentissime migraturam monuerit.

In Piceno, nominis celebritate & sacrificiorum frequentia perinsigne fuit templum IVNONIS CVPRAE, quod, ut Strabo memoriae prodidit (4), Etrusci condiderunt dedicaruntque. Ex antiquo lapide (5) constat, ab Hadriano Augusto restitutum fuisse, atque, ut credi potest, donariis splendidissimis locupletatum. Ex eodem vel IVNONIS vel templi cognomine, nomen Cuprae antiquissimae ac splendidissimae urbi factum, quemadmodum Arnae, a Dea Arna, ut supra diximus, creditur; sed incertum est, utrum exstiterit in *Cupra Montana*, ut vult Cluverius, cui Holstenius, Harduinus, Cellarius aliique adstipulantur: an vero in *Cupra Maritima*, ut contendit Fulvius Vrsinus aliique, qui Silii Italici testimonio nituntur, ita canentis (6):

Hic & quos pascunt scopulosae rura Numanae,
Et quîs littoreae fumant altaria CVPRAE;
Quique Truentinas servant cum flumine turres,
Cernere erat. ——————

Quae in hanc rem sunt difficultates, explanantur ab Academico Etrusco (7), qui de Cupra Montana, deque pluribus antiquis monumentis in ea repertis pererudite differit, ad quem lectorem mitto.

Relictis Cuprensibus, ad Lanuvinos gradum facio, qui patriis sacris SOSPITAM IVNONEM coluere. Templum longe antiquissimum summaeque religionis, alii a Diomede Aeneae socio (8), alii a Pelasgis, qui Iunonem *Argolicam* dixere (9), alii denique a Curetibus, qui in Etruriam venerunt (10), aut saltem a vetustissimis Latii accolis conditum fuisse opinantur (11). Vtcumque res se se habeat, non erit, ut arbitror, improbabile, si quis credat a Tuscis vel exstructum, vel auctum nobilitatumque fuisse, pulsis Pelasgis, qui ea loca tenuere.

Si-

(1) Fastorum Lib. VI. vers. 181.
(2) Lib. I. Cap. VIII.
(3) Divinar. Instit. Lib. II. Cap. VIII.
(4) Lib. V. Geograph. pag. 241.
(5) Apud Gruterum pag. MXVI. 2.
(6) Punicor. Lib. VIII. vers. 434.
(7) Sub nomine Tarquinii Coritani, Differt. V. in Lib. nuper edito Romae, ita inscripto: *Saggi di Dissertazioni Accademiche ec.*
(8) Solinus Cap. VIII.
(9) Aelian. Hist. animal. Lib. II. Cap. XVI.
(10) Ex Clemente Alexandrino in Protrept.
(11) Vide Corradini vet. Lat. prof. Lib. I. Cap. IX. pag. 97. 98.

Simulacrum, quod nunc primum profero e Mediceo Thesauro, Tabula XXV. duplici schemate delineatum, profecto est vetustissimum, atque ex ipso charactere, probe mihi noto, Tuscanicum: quod etiam, praeter ipsum opificium, prodit & vestis, Tusco ingenio, in varias & elegantes plicas concinnata. SISPITAM, vulgo SOSPITAM veteres Latini dixere, quasi *Servatricem*, ex Graeco σώζειν: vel quod bona spe adficeret, vel bonam spem non falleret, sicuti ex Festo colligitur. Cicero haud diversam ab hoc simulacro describit (1): nempe galeatam pelle caprina, cum hasta & scuto, quae temporum iniuria intercidere, (tenuisse tamen ex eo gestu facile arguitur) atque ornatam calceis repandis, quos in usu fuisse apud Tuscos ex iam editis imaginibus constat. Periit etiam serpens sinuosus, ab artifice ad eius pedes positus: cui virgines, castitatis probandae causa, escam praebere solebant, ut constat ex Aeliano (2) & Propertio (3).

Eximium ac longe pulcherrimum est alterum ex aere simulacrum, e regia Medicea Gaza depromtum, quod exhibeo in Tabula XXVI. Multa sunt, quae suadent facile referre posse IVNONEM FERONIAM, quae in tota Etruria, & apud Sabinos Latinosque populos, templa habuit longe lateque fama celeberrima: itemque lucos vetusta religione sacros: quos Cluverius, Fabrettus & Corradinus ex antiquis scriptoribus luculenter describunt. Duas aedes perinsignes recensere libet: illam scilicet, quam in Tuscia ponit Ptolomaeus: in quem locum *Petram Sanctam* successisse adnotat eius interpres & Cluverius (4): alteram in tractu Campaniae, in agro Tarracinensi ad Circeios exstructam, in qua IVNO VIRGO, quam FERONIAM dixere, uti proximo in templo IVPPITER ANXVR, de quo supra disseruimus, divinos honores, & quidem maximos, accepere. Meminit huius aedis FERONIAE Horatius (5), Plinius (6), & Servius in adlatum Virgilii locum (7). Hanc forsitan exhibet hoc simulacrum rarissimum; nam IVNO virginis habitu ac specie repraesentatur: & quia eamdem Deam, ut constat ex priscis aris ei sacris, FERONIAM & REGINAM dixere (8); sinistra sceptrum (quod temporis iniuria fractum est) tenet: dextra vero vestem virginum more bis succinctam apprehendit, atque aliquantulum adtollit. Caput peplo velatum, sacraque corona foliacea redimitum, conspicitur. Concordat & hoc simulacrum cum his, quae de IVNONE FERONIA, a Sabinis culta, narrat Dionysius

(1) Lib. I. de Natura Deorum.
(2) Lib. II. de Animal. Cap. XVI.
(3) Lib. IV. Eleg. VIII.
(4) Geogr. Lib. III. Cap. I. Tab. VI. Europ.
(5) Lib. I. Satyr. V.
(6) Lib. II. Cap. LV.
(7) Aeneid. Lib. VII. vers. 799.
(8) Vide Fabrettum Inscr. Cap. VI. num. 66.

nysius Halicarnassensis (1) : quam Graeci sua lingua alii Ἀνθηφόρον, *Florigeram*, alii Φιλοστέφανον, *coronarum amantem*, alii Φερσεφώνην, quasi *ferentem unius anni proventum*, nominarunt. In hac aede libertas dabatur servis, qui sedentes in lapideo sedili illic posito, praemissis caerimoniis ex Sacerdotum auctoritate, surgebant liberi: quod ad Virgilium notat Servius, veterum rituum & consuetudinum Tuscorum Latinorumque populorum consultissimus (2). Ipsum praestat audire: FERONIA *mater, Nympha Campaniae, quam etiam supra diximus. Haec etiam Libertorum Dea est, in cuius templo raso capite pileum accipiebant. In huius templo Tarracinae, sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat:* BENEMERITI SERVI SEDEANT. SVRGANT LIBERI: *quam Marcus Varro libertatis Deam dicit* FERONIAM, quasi FIDONIAM. De hac Dea veterum Etruscorum, Sabinorum, Latinorum & Romanorum, qui plura adnotare cupit, adeat Fabrettum (3) & Corradinum (4): qui etiam suspicatur, servos in eo templo libertati donatos, fronde coronatos incessisse, & aedem circumivisse.

Haec IVNONIS simulacra, Tusca arte confecta, ab altero aheneo, quod sequitur in Tabula XXVII. vetustate longe superantur. Exstat Cortonae in elegantissimo Museo Coratio. Erutum est non procul a Trasimeno, loco Cortonae potius, quam Perusiae proximiore. IVNONEM referre auguror, ac forte FERONIAM, quam tum Perusini, tum Cortonenses coluere. Tutulo caput exornatur, collum torque, tunica scutulis, quasi gemmis & floribus est distincta; & circa brachia parvis bullis, vel fibulis eleganter adstricta. Calcei pulcherrimi sunt, quales Iunoni conveniunt, quae, ut canit Virgilius, *incessu patet Dea*. Aures grandes habet; oculos quoque, quales Iunoni tribuit Homerus, bovi similes. De his alibi etiam opportune disseram.

Divae IVNONIS LACINIAE praenobile templum, multisque donariis refertum, silentio minime praeterire possum. Exstitit ad Lacinium promontorium, ab urbe Crotone centum quinquaginta stadiis dissitum, ut memorat Strabo (5). Non longe etiam fluvius *Aesar*, vel *Aesarus*, & portus: ex quo mihi orta suspicio est, hoc templum (cuius etiam nunc vestigia (6) spectantur) ab Etruscis vel dedicatum, vel maiori cultu donariorumque splendore ac magnificentia auctum fuisse. Siquidem *Aesar* Etruscam esse vocem, & fluvii quoque inter Pisas & Lucas nomen, supra adnotavi-

(1) Lib. III. Antiq. Roman. pag. 173. & Lib. III. Cap. VI.
(2) Aeneid. Lib. VIII. vers. 564.
(3) Inscr. Cap. VI. a pag. 451. ad 455.
(4) Veteris Latii profani Lib. I. Cap. IX.
(5) Geograph. Lib. VI. pag. 261.
(6) Vide Taubmannum in Virgilium Aeneid. Lib. III. vers. 552.

tavimus : Eum Dionyſius Poëta (1), Theocritus (2) & Ovidius (3) celebrant. Huius templi, arae, itemque luci meminere plures ſcriptores nobiliſſimi, poëtarumque princeps Virgilius (4), cuius interpres Servius eius originem fabulis confuſam recenſet.

TABVLA XXVIII. XXVIIII. XXX. XXXI.

MINERVA

Dea veterum Etruſcorum, praeſertim Surrentinorum, Puteolanorum, Faliſcorum, Arretinorum, & Piſaurenſium tutelaris.

MINERVAE nomen, uti ſuſpicatur magni iudicii vir Senator Bonarrotius (5), Romani ab Etruſcis, levi mutatione facta, accepere; nam quum apud Graecos *Athena* aut *Pallas* vocetur, apud Etruſcos adſcriptum eius imaginibus nomen, ita exprimitur : 𐌀𐌅𐌓𐌍𐌄𐌌 (6) 𐌀𐌅𐌓𐌍𐌖𐌌 (7) 𐌀𐌅𐌓𐌄𐌍𐌄𐌌 (8) 𐌀𐌅𐌓𐌄𐌍𐌄𐌌 (9) ſcilicet, *Menrva*, *Munrva*, *Menerva*, *Menerva*. Si qui vero populi MINERVAM maximo cultu proſecuti ſunt, hi certe Tuſci fuere : qui non ſecus ac Graeci, tamquam patronam & tutelarem Deam omnibus honoribus adfecerunt. Pauſanias (10) memorat, Argivos coluiſſe MINERVAM bellorum praeſidem, & ſub nomine Σάλπιγγος Ἀθηνᾶς, hoc eſt *Minervae Tubicinis*, templo donatam fuiſſe ab Hegelao Tyrrheni filio. Siquidem Tyrrhenus, Hercule & Lyda natus, primus tubam invenit : cuius poſtea cantum Hegelaus Dorienſes eos docuit, qui Temenum ſecuti ſunt. Memoratur & ab Heſychio, & a Lycophrone MINERVA Σάλπιγξ : quam cum tuba Tuſci pingere conſueverunt, uti ex antiquis huius

(1) Vide verſ. 370.
(2) Idill. IV. verſ. 17.
(3) Metamorphoſ. Lib. XV. verſ. 23.
(4) Aeneid. Lib. III. verſ. 552. Vide etiam Livium Lib. II. & XXIV. c. 3. Strabonem Geogr. Lib. VI. pag. 261. 262. Melam Lib. II. Cap. IV. Plinium Lib. II. Cap. CVII. Lactantium Firm. Divin. Inſt. Lib. III. verſ. 552.
(5) Ad Monum. add. Dempſt. §. IV. pag. 11.
(6) In Dempſteriano Opere Tab. II. Tom I. pag. 78.
(7) Tabula IV. ibidem.
(8) Tabula V. ibidem.
(9) Tabula VI. ibidem.
(10) In Corinthiac. Lib. II. Cap. XXI.

huius gentis monumentis obſervat idem Bonarrotius (1). Interdum etiam alatam exhibuere, & cum galea pennis inſtructa, loco criſtae, ut videre eſt apud Dempſterum in Tabula II. & V. Phornutus alatam fingi cenſet, quod ea negotia, quae ſubit, quamcelerrime procedant, nulloque modo impediri poſſint.

Tuſci in Italiam venientes MINERVAE ſacra & cultum compluribus exſtructis templis dedicatiſque donariis non promoverant ſolum, verum etiam amplificarant. Poſt tot ſecula, tamque ſaevam temporum & barbarorum iniuriam offuſamque caliginem, quampauciſſima ad nos monumenta venere, quibus indigitare poſſimus templa, quae in eius honorem ab Etruſcis condita fuere.

Campanorum Dea praeſens ac propitia fuit MINERVA; praecipue vero Surrentinorum & Puteolanorum. Surrentum Campanorum habuit promontorium, MINERVAE nomine celebre, quod *Athenaeum* Strabo (2), alii *Trenuſtum* dixere. Eo in promontorio fanum in honorem MINERVAE ab Vlyſſe conditum. Non longe fuere inſulae Capreae, & ſaxoſae illae ac ſolae, quas Sirenuſas dixere (3). MINERVAM ibidem cultam, TYRRHENAM adpellarunt ipſi, ut arbitror, Tyrrheni, qui ea loca ab agro Surrentino ad Silarim amnem tenuere. Celeberrimi huius templi, quod Surrentini ac Puteolani donariis locupletarunt, meminit etiam Statius, deſcribens Pollii villam Surrentinam (4):

Eſt inter notos Sirenum nomine muros,
Saxaque TYRRHENAE templis onerata MINERVAE,
Celſa Dicarchei ſpeculatrix villa profundi.

In Vaſe Etruſco apud Dempſterum Tabula LXXIIII. pictam video MINERVAM quadrigarum inventricem, quae armata galea & haſta graditur iuxta currum Iovis vel Neptuni aurigantis. Graeci *Hippiam*, ſive *Equeſtrem*, & *Coreſiam* dixere, cuius frequens mentio apud Pauſaniam (5). Hanc omnium primam inſtruxiſſe currum docuit Arpocration. Iſaeus Rhetor & Mnaſeas, Neptuni filium fuiſſe ac Polyphes Oceanitidis tradiderunt. Phornutus etiam Δάμνιππον vocatam ſcribit, quaſi dicas *equidomitricem* (6).

Romani, perdomitis Faliſcis, MINERVAM ad ſe evocarunt, parvoque in delubro, ad radices Caelii montis exſtructo, eius ſimulacrum ſtatuentes, CAPTAM cognominarunt: vel quaſi captivam

(1) Ad Monum. Dempſter. §. XXXI. pag. 54. Vide Tab. XLVIII. Tom. I. pag. 331.
(2) Lib. V. pag. 247.
(3) Vide etiam Plinium Lib. III. Cap. V.
(4) Silvar. Lib. II. 2.
(5) In Arcadibus Lib. VIII. Cap. XLVII.
(6) Vide Gyraldum Syntagm. XI. Hiſtor. Deorum pag. mihi 293. 294.

vam capta urbe: vel quia captus locus ex Festi sententia, ad sacrificandum legitime constitutus diceretur, voce, ut suspicor, Etrusca. Rem omnem describit Ovidius (1); quare hinc deducimus & apud Tuscos Faliscos templum MINERVAE, vetustissima religione celebre, dedicatum fuisse.

Arretinorum Dea exstitit MINERVA, sicut ostendit in Tabula XXVIII. relatum celeberrimum illud probatissimum, summo admirandoque artificio confectum MINERVAE simulacrum ex aere, altum pedes quinque, quod veteres Arretini, tamquam tutelaris numinis, in celebri ac praediviti templo in urbe sua coluere. Minime dubitandum est, ab Etrusco artifice, & quidem insigni ac peritissimo, confectum esse. Quum hoc idem signum illustrarem in Musei Florentini Volumine III. Tabula VII. Tuscanico opere conflatum suspicabar; sed ob eius pulchritudinem absolutissimam haerebam incertus, Graecone artifici, & fortasse Phidiae aequali, tribuerem, quod paullo post Etrusco statuario antiquiori dandum esse comperi. Nam frequenter, ut soleo, spectanti mihi summa cum voluptate aheneum hoc Palladis signum, & caput, quod a protome divelli potest, manibus versanti, atque accurate consideranti; forte venit in mentem, *facile esse posse signum illud ex aere Minervae, quod Arretii inventum iuxta rudera antiqui & magnifici templi, ubi fuit pavimentum musivo opere insigne, memoriae prodidit Vir Clarissimus & ad virtutem natus Gregorius Redius Equestris Ordinis S. Stephani Baiulivus* (2). Re cum eo communicata, illud ipsum esse certo comperi; accedente testimonio Petri Bonamici Historici Arretini, qui adfirmat, hoc ipsum Minervae signum, longe eximium, inventum fuisse Arretii a quodam caementario anno MDXLI. iuxta rudera perantiqui templi, qui statim coepit illud comminuere, sperans se magnam pecuniae vim percepturum, venditis eius fragmentis; sed re comperta, ne immane facinus absolveret, impeditum, & carceris poena damnatum illum a Praefecto eius urbis: simulacrum autem missum fuisse narrat ad Cosmum I. Etruriae Magnum Ducem, qui in suo Museo, ubi hodie exstat, adservari iussit.

Igitur circa imas vestis partes, & in postica fracta est statua, dextroque brachio manca: in ceteris vero partibus, praesertim vero in vultu, in casside, in pectore, quod aegide squamata cum Gorgonis capite munitur, in veste miro artificio disposita, sinistrumque brachium & manum obtegente, tanta radiat elegantia, ma-

M iestas,

(1) Fastorum Lib. III. vers. 835.

(2) Vide eius Epistolam ad me scriptam editam in Par. I. Inscript. ant. Etruriae Vrbium pag. 225. 226.

iestas, summusque omnium partium consensus, ut nihil admirabilius, atque absolutius contemplari possit. Habet igitur regium Mediceum Museum & hoc insigne opus, praeter cetera Tuscanica, quo mirifice, me indicante locum unde prodierit, gloriari possit.

Oculos in hoc signo e gemmis pretiosissimis repositos fuisse, more veterum Etruscorum, ex eo discimus, quod, ut in aliis Tuscanicis statuis, iidem cavi sunt & inanes. Caput eiusdem Deae seorsum duplici schemate repraesentandum curavi perquamdiligenter. Nam cassidi superne adrepit serpenticulus, egregio opere confectus. Eidem cassidi non duae bucculae, sed tres, ad tuendas aures & genas, & retro cervicem innexae: quae licet perierint, eas tamen indicant, quae supersunt, volutae, e queis pendebant. Insigne cassidis, praeter serpentem, pro crista in cono est avis volanti similis, quam noctuam esse comperi, multa adhibita diligentia & observatione: pedibus ita antrorsum incurvis effictam, quasi praedam sustineat. Indicio etiam mihi fuit caput rotundum, quamvis aliquantulum, temporis vitio, exesum, quod minime convenire potest accipitri aut falconi (quod animal Minerva haud indignum) Tuscis fuit auspicatissimum: cuius augurio viso, Capuam condidere, ut notat Servius (1). Pennas vel accipitris vel noctuae in galea insertas gerit eadem Dea, insculpta in insigni patera veterum Etruscorum, quae e Museo Comitum e Gherardesca prodiit in Dempsteriano Opere Tabula II. Apud Aegyptios in vestibulo templi Saitarum, MINERVAE dicato, sculptus erat accipiter, divini eius numinis sacra nota, ut Plutarchus memoriae prodidit (2). Etrusci, arcanae religionis Aegyptiorum rituumque peritissimi, non ad pedes Deae, ut Graeci Romanique fecere, sed in capite galeato noctuam posuerunt, pennatumque eius verticem exhibuerunt; quo insigni symbolo clarius sapientiam eius mentis, summamque prudentiam, celeritatem ac perspicaciam declararent. Id etiam MINERVAE convenit, si ex veterum Theologia φυσικῶς consideretur; nam pro summo aethere ad dexteram Iovis ponitur, e cuius vertice est prognata. Ab aethere, coniicit Phurnutus, dictam Αἰθερόνειαν *Aetheroniam* (3). Id postmodum observantes prisci Romani, galeatum Romae aut Palladis caput alis ornarunt, ut videmus in nummis, qui ab eruditis Consulares vocantur (4). Noctuam in galea Minervae sculptam videre licet & in nummis, quos Hyrinis Apuliae tribuit Nobilissimus Laurentius Begerus: eos ex

(1) In Virgilium Aeneid. Lib. x. pag. 38.

(2) De Iside & Osiride. Vide Pierium Valerianum Hyeroglyph. Lib. XXI.

(3) Vide Phurnutum de Minerva: & quae notat I. Oiselius ad Numism. Sel. Tab. LI. num. IX. X.

(4) Vide Ph. Bonarrotium ad Monum. add. Dempsteriano Operi §. IV. pag. 11.

ex Etruſcis originem ducere alibi obſervabimus (1). Aliquando etiam ſine galea Minervam Tuſci exhibuere, ut videre eſt in patera litteris Etruſcis inſcripta apud Dempſterum Tabula VI. in qua caput eius ſolo diademate ſive anademate revinctum conſpicitur, eademque eſt ornata armillis in brachiis, & alis in humeris.

Oris blanda ac ſerena maieſtas evidentiſſime radiat: totius corporis dignitas ac venuſtas ſumma eſt: nec aliquid praefert virilitatis aut ſeveritatis; quam notam alii artifices in exprimenda eius effigie ſaepius religioſe ſervarunt. Aegidis ſquamatae, Gorgoniſque capite in medio munitae, oram undique ambiunt & coronant, veluti fimbriae loco, angues ſinuoſi; qui etiam, fere in hunc modum erumpentes, obſervantur in inſigni Minervae imagine, iaſpidi rubrae inciſa, quam ex Dactyliotheca Ottoboniana produxit Praeſtantiſſimus vir Philippus de Stoſch in Tabula XIII. inter Gemmas, quae artificis Aſpaſii nomen praefert: qui hanc imaginem, ut auguror, deſumſit ex aliquo praecellentiſſimo Minervae ſimulacro, quod Etruſci coluere. Profecto omnis ornatus, galea ipſa praealto cono criſtata, monile, inaures, Gorgonis caput, alio modo expreſſum, quam fieri ſoleat, aliaque non pauca indicia, Etruſcum opificium redolere videntur. Idem *ſuſpicor de altera Minervae effigie* Sardonychi inſcalpta, quam ex Theſauro Barberino profert idem auctor Tabula X. nam inauris permultis aliis cum Aegyptiis tum Etruſcis eſt perſimilis: in galea vero flexibiles cauliculi, ſive maeandra excurrunt: quae frequenter eodem typo in Tuſcis monumentis ex aere, tum etiam in pictis vaſculis occurrunt (2). Dextero brachio, quod intercidit, haſtam potius, quam pomum, ut dixeram, facile crediderim hoc perinſigne ſimulacrum praetuliſſe.

Parva duo MINERVAE ſigna ex aere, operis antiquiſſimi, a me producuntur in Tabula XXVIIII. quorum magnitudo archetypis reſpondet. Alterum vero num. 1. relatum, multo eſt vetuſtiſſimum, quod ipſa ſculptura rudis, & imago ἀσύμμετρος perſpicue oſtendit: adſervaturque Piſauri, ubi etiam erutum eſt, in celebri Muſeo Ardizio. Deeſt galeae conus; bucculae mobiles ſuſpenſae, ſicut & in altero ſigno, quod ſequitur in eadem Tabula, cernuntur. Collum torque exornatur: ante pectus pendet Gorgoneum caput, anguibus neque crinitum, neque alatum. Dextera manus perforata eſt: cuius geſtui nil aliud quam brevem haſtam, vel potius fulmen aptari poſſe video. Clypeum in laevo

M 2 bra-

(1) V. Begerum in Theſauri Elector. Brandemburg. Select. Tom. I. pag. 320.

(2) Vide & Cauſei Muſei Rom. Tab. VII. Sect. I. Select. Gemm. pag. 5.

brachio olim insertum indicat prominens ille clavus. Nudis pedibus insistit, triplici veste amicta; quae, ut exponit Fulgentius (1), omnem sapientiam multiplicem & celatam esse declarat.

Alterum MINERVAE signum num. II. relatum in eadem Tabula XXVIIII. adservatur in Mediceo Cimeliarchio. Vestis, ephod Sacerdotis magni Hebraeorum similis, videtur; nam triplici tunica induta est. Interior, Graecis χιτὼν dicta, corpori adhaerens, paullo longior est, cuius limbus, in speciem torquis, fimbriatus: altera vero tunica, quae refert poderem, paullo, brevior est, & manuleata, strictis manicis usque ad cubitum pertingentibus contexta ac consuta: tunica postremo exterior sine manicis, omnium brevissima, & ipsa arcta est: cuius institam condecorant radii sive denticuli: quod ornamenti genus, in vestibus Deorum non rarum, Tuscis valde placuit; ut videre est etiam in alio simulacro superius edito Tabula III. In pectore fixum cernimus Gorgonis caput alatum. Sub pectore indissolubili nodo cingitur stroppo, quo facilius ad negotia peragenda sit expeditior. Laneum cingulum Minervae dederunt veteres, quod lanificium artemque lanas colorandi invenerit (2). Pedes Tyrrhenis calceis nobilitantur. Sinistra manus fracta, dextra quid praetulerit haud facile dictu est: certe hasta non convenit. Forte, quum is gestus augurum proprius esset, ut videbimus, Tusci MINERVAM auspiciis favere, praeesse, ac felicia omina promovere censuerunt.

Praestantioris Etrusci opificis omnia praefert indicia alterum MINERVAE simulacrum, quod ex eodem Mediceo Museo exhibeo in Tabula XXX. quod quum sit omnium elegantissimum, duplici schediasmate delineandum curavi. Galea, altiori cono & crista, insignis est, qualem describit Homerus, ad terrorem hostibus incutiendum fabrefacta. Vestis eximio opificio absoluta: quod autem raro factum videas, Gorgonis caput non in pectore, sed ad laevum armum gestat. MINERVAE ACHEAE imaginem hanc dixerim, cuius templum Aristoteles (3) fuisse scribit in Italia apud Daunios Apuliae populos, Etruscorum imperio subiectos: in quo secures, enses, ceteraque Diomedis, eiusque sociorum arma recondita ac suspensa fuere; bellica enim terrestria ac maritima arma, itemque tropaëa Minervae sacra fuere, eiusque tutelae commendata (4).

In Museo V. C. Francisci Ficoronii servatur MINERVAE imago, quam, accurate delineatam, ad me ut solet, humanissime mi-

(1) Mytholog. Lib. II.
(2) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. XI.
(3) Apud eumdem ibidem.
(4) Ex Aristidis Oratione in Minervam.

misit; plastico opere ex argilla confecta est a Tusco artifice, quam exhibeo in Tabula XXXI. VICTRICEM Deam lubet cognominare (1); quia non secus ac VICTORIA expressa est clypeum sive scutum tenens, in quo Heroum gesta nomenque immortalitate dignum scribere solita est, ut liquet ex aliis antiquis monumentis, ac praesertim ex marmorea Traiani columna. Graecis ac Romanis praeivisse Tuscos nostros hoc exemplo facile hinc arguere possumus, qui hac specie VICTORIAM Deam repraesentarunt. Iam puto manifestum esse ex his signis, quantum fuerit Tuscorum ingenium, atque ad inveniendas excogitandasque res pulcherrimas quam opido promtum & sagax. Pectus Deae non armavit opifex favorabili Gorgonis capite tamquam amuleto; nam binas Gorgones effinxit, maiorem alteram, alteram minorem in clypeo elegantissimo: quae, ut in aliis Etruscorum monumentis cernitur, ore exertam habet linguam; ideo quod linguae usus, id est sermonis, in omni re praestet atque excellat (2).

TABVLA XXXII. XXXIII. XXXIIII.

APOLLO. SOL. MITHRA ab Etruscis cultus; maxime vero a Faliscis, Volaterranis, Clusinis & Perusinis.

ETrusci SOLIS & LVNAE cultum ab Aegyptiis, a quibus profecti sunt, accepere (3). Solem APOLLINEM, Lunam DIANAM adpellarunt, queis omnia Deorum adtributa & proprietates convenire existimarunt; quare non est mirandum, si tam frequenter in Tuscorum monumentis repraesentetur APOLLO (4), cuius in tota Etruria cultus fuit longe vetustissimus & celeberrimus. Singula non recensebo, quia a Bonarrotio indicantur: silentio tamen praeterire non possum signatam a Tuscis monetam APOLLINIS insignibus, nempe lyra & lupo dormien-

(1) Ex Auctore Etymolog. magni & Phurn.
(2) Vide Gyrald. Synt. Deor. XI. pag. 291.
(3) Io. Marshamum vide Secul. IV.
(4) Bonarrot. ad Dempster. Monum. §. VI.

miente (1): qui lupus indicio mihi est, Etruscos APOLLINEM LYCIVM coluisse exemplo Aegyptiorum & Argivorum; qui, ut memorat Pausanias (2), templa & simulacra in honorem eius erexerunt, nummosque iidem Argivi cum lupi effigie signarunt. Lunae quoque imaginem praeferunt Etruscorum monetae, sive, ut aiunt, pondera: ne quid dicam de caseis Lunensibus (fuit autem Luna una e duodecim Etruriae urbibus, portu nobilis) quos, ut ait Martialis, Etrusci Lunae imagine signare consueverunt (3).

Praecipui APOLLINIS cultores, vel etiam primi, fuere Falisci, qui annuo sacro valde peculiari eum honorarunt ad Soractem montem, ubi eius delubrum fuit, quod ostendit apud Virgilium Arruns Etruscus, qui eumdem APOLLINEM ita invocat (4):

Summe Deûm, sancti custos Soractis APOLLO,
Quem primi colimus; cui pineus ardor acervo
Pascitur; & medium, freti pietate, per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna:
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.

De APOLLINIS Sacerdotibus, atque huiusmodi sacro, haec ex Plinio non pigeat audire (5). *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro familiae sunt paucae, quae vocantur HIRPIAE: quae sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem APOLLINI, super ambustam ligni struem ambulantes, non aduruntur: & ob id perpetuo Senatusconsulto militiae, aliorumque munerum vacationem habent.* Strabo id sacrum factum Feroniae in Soracte scribit (6); sed hoc loco Strabonis exemplaria corrupta non pauci suspicantur (7). Neque etiam dubito, celeberrimum fuisse in Etruria APOLLINIS Oraculum, in quo responsa dabantur, sortesque accipiebantur; quamvis in praesentia testimonia veterum auctorum non habeam, quae adducam. *Malaeoten* vocatum APOLLINEM scribit Thomas Dempsterus, Luctatii auctoritate, a Malaeote Tuscorum rege (8), melius vero Pelasgorum, ex Strabone (9).

Perusinorum praesentissimum fuit APOLLINIS numen, quod Felix Ciattius ostendit (10): apud quem fabularum ambages, pluribus in locis ex Annio desumtae, reiiciendae sunt. Apud Clusinos quoque caelestium luminum dux & moderator APOLLO, quod honore prae-

(1) Apud Dempsterum Tab. LX.
(2) In Corinthiac. Lib. II. Cap. XVIIII.
(3) Lib. XIII. Epigramm. XXX.
(4) Lib. XI. Aeneid. vers. 785.
(5) Histor. Nat. Lib. VII. Cap. II.
(6) Lib. V. pag. 226.
(7) V. Corradin. vet. Lat. Lib. III. Cap. VI.
(8) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. XVII.
(9) Lib. V. pag. 225. 226.
(10) Lib. I. Perusiae Etruscae pag. 50.

praecipuo cultus fuerit; ac nobile templum habuerit, multa quae supersunt in ea urbe monumenta, epistylia, immanesque columnae e marmore nobilissimo, quas ipse vidi, non obscure declarant: ad hoc gryphorum sculpturae, quod animal Tusci quoque APOLLINI consecrarunt: facileque colligitur ex hac arae inscriptione, quae apud eos, ut dixi, eruta est (1). PRO SALVTE TRIARIAE APOLLINI SAC. Haec Triaria forte uxor fuit L. Vitellii, de qua Tacitus. Quum vero hos tantum Etruriae populos nominaverim, reliquos excludere non est certe animus, apud quos insignis fuit cultus APOLLINIS. Tota Campania & Apulia Apollinem divinis honoribus prosecuta est: quod nummi, cum eiusdem Dei imagine apud eos cusi, testantur. Tarracinae, ubi Anxur fuit, insignia Apollinei templi vestigia & rudera describunt Holstenius (2) & Corradinus (3).

In duabus pateris, ab Etrusco opifice caelatis, APOLLINIS imagini adscriptum est eius nomen, hoc modo ᴀᴘᴠʟᴠ *Apulu*, in Tabula III. Operis Dempsteriani: in qua idem Deus laurea corona redimitus & torque ornatus sedet, superiori parte nudo corpore, inferiore vero pallio tecta; cuius comites sunt Bacchus & Mercurius: in altera vero Tabula IV. quae sequitur, ni fallor, iudicio Paridis adest, eiusque nomen ita scriptum legitur ᴠᴠᴘᴀ *Apul*; quae litterae similitudinem cum nomine APOLLINIS servant. Toto corpore nudum exhibeo in Tabula XXXII. huius operis: habetque caput laureatum, exornatumque torque & armilla sinistrum brachium: e brachio vero dextro breve amiculum pendet. Desumtum est ex archetypo aheneo simulacro, quod hodie, ut aiunt, exstat Lugduni Batavorum apud Cl. V. Robertum de NEUWILLE. Insignitum vides Etruscis litteris, quae in femore & in tibia inscriptae sunt, quas adducam suo loco cum interpretatione. Primus omnium, qui litteratis hominibus ostendit insigne hoc simulacrum, peritissimo artificio absolutum, fuit omni aevo memorandus laudandusque D. Bernardus Montfauconius (4), qui Etruscum Athletam victorem referre adfirmavit. Philippus Bonarrotius idem signum laudavit, censuitque APOLLINEM referre (5): cuius sententiam & ipse amplector. Idem sensit vir exquisiti iudicii Stephanus Vinandus Pighius (6), cuius verba non piget adscribere: videtur enim, hoc simulacrum illud idem esse, quod olim adservabatur Ferrariae in Bibliotheca Ducis Alphonsi; nam adeo illud

(1) Vide Par. II. Inscript. ant. Etruriae Vrb. pag. 405. num. *6*.
(2) Ad Cluverium pag. 1013. lin. 8.
(3) Vet. Lat. prof. Lib. II. Cap. XX. p. 214.
(4) In Thesauro ant. Tom. III. Par. II. Tab. CLVII. pag. 268.
(5) Vide §. VI. pag. 13. & §. XLIII. pag. 92.
(6) In Hercule Prodicio pag. 251.

illud graphice pingit, ut alteri haec descriptio tam belle conveni-re non possit. *Erat & Iuvenis laurea coronati signum aeneum, pulcherrimum & vetustissimum: in cuius collo torques, in sinistro superiore brachio armillae bullis dependentibus plenae, rotundis alternatim & humani cordis specie factis: diceres Apollinis* Bullati *signum esse, qui &* Βουληφόρος *vel* Βουλαῖος *appellatus est propter oracula: & a* βουλὴ *bullam dictam Festus auctor est, quae a collo in pectore praetextatorum dependebat nobilium aurea, & humani cordis figura, teste Macrobio; ut ita demum se homines cogitarent, si corde praestarent, & consilio uterentur. In femore quidem signi sinistro antiquissimis characteribus insculpta est inscriptio Etrusca, quae a paucis legi, a nemine fere intelligi potest.* Haec Pighius.

Perpauca, post viros doctos, observare libet. Sinistra manu, quae intercidit, lyram tenuisse auguror: hanc enim indicat plectrum, quod gerit manu dextera; non enim video, ecquod aliud instrumentum eo modo praeferre posset. Apollinem, cognomento *Nomium*, Etruscis haud incognitum fuisse, hinc coniicere possumus: quem etiam, ad Etruscorum exemplum, Arcades (qui Etruriam incoluere, ut ostendit (1) Th. Dempsterus) *Nomionem* adpellarunt, ut docet Cicero (2). Huius adpellationis causam adfert Suidas (3): Ἀπόλλων, φασὶ, μετὰ λύρας κατέδειξε τοῖς ἀνθρώποις νόμους, καθ' οὓς ζήσονται, πραΰνων τε ἅμα τῷ μέλει τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτοῖς θηριῶδες, καὶ εὐπρόσιτον τῇ οὗ ῥυθμοῦ ἡδύτητι ποιῶν τὸ παραγγελλόμενον· καὶ ἐκλήθησαν νόμοι κιθαρῳδικοί. ἐκεῖθεν δὲ σεμνολογικῶς, ὡς καὶ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, νόμοι καλοῦνται οἱ μουσικοὶ τρόποι, καθ' οὕς τινας ᾄδομεν. *Apollo, ut aiunt, adhibita lyra, leges hominibus dedit, secundum quas viverent; mitigans simul cantu feritatem ipsis insitam, & numerorum musicorum suavitate efficiens, ut praecepta facilius admitterent: unde* leges citharoedicae *dictae sunt. Hinc vero, ut & Aristoteli videtur, modi musici, secundum quos canimus, magnifico nomine* νόμοι *appellati fuerunt*. Non solum Statuarii, verum etiam Pictores Etrusci Apollinem in vasculis pinxere cum lyra, adparentem concinentibus sibi Paeana, ut etiam ostendit Bonarrotius (4). Lauream ei Tusci quoque tribuere, quod vaticiniis & divinationibus praesit (5), laurumque primus omnium invenerit, ut docet Diodorus Siculus (6). Laurum paciferam, quae sola fulmine non icitur, Apollini gratam esse, notat Plinius (7), in Parnasso monte spectatissimam; quam antiquissimis temporibus & ipsi Romanorum Re-

(1) De Etruria Regali Lib. I. Cap. VI.
(2) De Natura Deorum Lib. III.
(3) Tom. II. v. Νόμοι κιθαρῳδικοί.
(4) Tab. LXVII. In §. XXII. pag. 30. 31.
(5) Confer Eusebium de Praeparat. Evang. pag. 112.
(6) Biblioth. Histor. Lib. I.
(7) Lib. XV. Cap. XXX.

Reges dono Apollini mittere solebant: vel in gremio Iovis optimi maximi deponere, quoties laetitiam nova victoria adtulisset. Huius generis esse arbitror coronam hanc lauream, ab Etruscis Apollini datam: qui etiam triumphalem, aliaque serta invenere (1).

Ex iam edito illustratoque pulcherrimo APOLLINIS simulacro, non obscuris, ut opinor, argumentis, evincitur, Tuscos nostros censuisse Musicam ab eo inventam, atque hominibus traditam fuisse: si qui vero sunt, qui de hoc ambigant, en Tabula XXXIII. num. I. aliud eiusdem APOLLINIS signum ex aere, elegantia, opificio & raritate eximium, Graece ἀγαλμάτιον vocare possumus, quod in lectissimo Museo Nobilissimorum Comitum e Gherardesca adservatur. Dextra plectrum peculiaris formae, sinistra lyram, sive citharam ita tenet, ut post cantum, in ipsa pausa & quiete, aliquid meditari videatur. Caput divino diedemate seu taenia revinctum est. Capilli, quod rarissime, aut numquam Graeci, ac maxime Romani fecerunt, brevissimi sunt, atque in gyrum adtonsi. Chlamydem quoque vel pallam illi dedere: Tusci vero togam, ut in hoc videmus, haud magnopere a toga Vertumni, ut supra observavimus, diversam: nisi quod haec non rotunda, sed quadrata adparet. Haec siquidem in eam speciem, diverso tamen artificio, fusiore sinu concinnata, sub dextro brachio veniens, quo ad pulsandam lyram sit expeditius, super laevum humerum excurrit, & post terga reiicitur. In extremo limbo, quasi internitentes gemmae, scutula undique caelata visuntur, quo augustior ornatiorque sit eius cultus. Lyra, cuius iugo admotam tenet manum, septem foraminibus distinguitur, per quae diductae chordae, quibusdam anulis, in subiecta planitie rotunda dispositis, innectantur. Certe peculiaris est huiusmodi lyrae fabrica, quam multo diligentius expenderem, nisi alia multa, non minus observatu digna, mox in hoc opere dilucidanda, urgerent. Pedes calceis puris exornantur, quibus etiam subiectus perparvus soccus observari potest. Id a Citharoedis in scena factitatum, nemo ignorat: consuetudine, ut credere fas est, ab Etruscis accepta, qui Citharodiae, omniumque acroamatum inventores & auctores praestantisimi apud Italos fuere.

Sequitur in eadem Tabula XXXIII. num. II. APOLLINIS aliud simulacrum ex aere, Etrusca arte & raritate insigne. Sinistra manu tauri caput gestat: quod ad hoc tempus, ni fallor, nondum visum. Mirifice hoc symbolum APOLLINI convenit, ut docet Macrobius (2), qui ita scribit: *Taurum vero ad* SOLEM *referri mul-*

(1) Dempst. Etr. Reg. Lib. III. Cap. XXXIX. (2) Saturnal. Lib. I. Cap. XXI.

multiplici ratione Aegyptius cultus ostendit : vel quia apud Heliopolim taurum soli consecratum , quem neton *cognominant , maxime colunt : vel quia bos Apis in civitate Memphi , SOLIS instar excipitur : vel quia in oppido Hermanthi , magnifico APOLLINIS templo , consecratum SOLI colunt taurum ,* pacin *cognominantes , insignem miraculis , convenientibus naturae SOLIS .*

E Deorum numero neminem alium refert , quam APOLLINEM sive SOLEM , aheneum simulacrum , quod sequitur in Tabula XXXIIII. proditque ex eadem Cimeliotheca Comitum e Gherardesca : quod quamvis sit vetustissimum , tamen symmetria aptoque partium consensu , venustatem atque elegantiam praefert maximam. Primi artifices Tusci , quum in effingendis auribus & manibus , itemque pedibus , praesertim nudis , simulacrorum , maxime peccarent , manus si quid praeferre voluissent , terebrare consuevere , quod & in hoc factum videmus ; nam in dextera clavis infixam fuisse pateram arbitror . Sinistra vero eo gestu confecta est , ut opem ferre cultoribus , vel blanda miseratione eos complecti videatur . Amiculum velat corporis pudenda , dextrumque crus & femur : reiectumque concinne refluit e brachio sinistro . Collum ambit torques Tusco modo concisus , qui restem artificio imitatur . Quod vero spectatu notatuque dignum , caput eius brevissimo perfectum capillitio , duplici corona redimitur , nimirum sacra taenia seu filamine & radiis , qui totum circumdant excurruntque , non prominentes , sed crinibus in eam speciem adhaerentes , uti in eadem Tabula expressum est . Duplex coronae genus , Tuscorum inventum , e diademate & radiis compositum , recte convenit APOLLINI , quem eumdem esse SOLEM credidere . Congruit eius imago cum prisca Theologia ; nam fingitur iuventa decorus , nudo pectore , quod omnia perlustret ac luce sua compleat : nudis pedibus , quod cursu omnium siderum sit velocissimus (1) . Amiculo teguntur inferiores partes corporis , quod nocturno tempore se occultet , alterumque hemisphaerium illustret .

Hoc quoque simulacro , in hanc speciem fabrefecto , veteres Tusci Deum MITHRAM expressere , quem impensissime adorarunt , ut ostendit Amplissimus Senator Bonarrotius : sacraque Mithriaca in eius honorem peregere (2) . Scio MITHRAE simulacrum apud Persas , qui eius cultum Tuscis aliisque nationibus monstrarunt , cum leonis effigie repraesentari solitum (3) : verum non ita sensere Etru-

(1) Ex Macrobio Saturnal. Lib. I. Cap. XVII.

(2) Ad Monum. addita Operi Dempsteriano §. XXIV. pag. 32. 33. 34. 35.

(3) Vide Phil. a Turre de Mithra Cap. I. II. & III.

Etruſci , qui ſatius duxere Deorum vultus humana , quam ferina ſpecie colendos proponere : qua in re ab inſtituto Aegyptiorum receſſiſſe video , qui Diis animalium capita , quae eis convenirent , accomodarunt , ut videre eſt in compluribus iam editis monumentis , ac praeſertim in Menſa Iſiaca apud Pignorium . Etruſci pedes tantum vel leonis vel gryphis aptarunt ſigillis Deorum , ſi quando vaſa , vel candelabra , vel tripodes eadem ſuſtinentia effinxerunt , uti deinceps videbimus .

T A B V L A XXXV.

D I A N A

Tuſcorum Dea : ab Iguvinis , Lunenſibus , Cluſinis , Nepeſinis , Faliſcis , Campanis , Numanis , Tudertibus , Ocriculanis , Ravennatibus , Tiburtinis praecipuo honore culta.

QVamquam Bonarrotius non meminerit DIANAE , eiuſque cultus apud Etruſcos maximi & antiquiſſimi ; tamen inter Conſentes Deos ab iiſdem numeratam fuiſſe multa evincunt . Exſtat in regio Mediceo Theſauro pondus ex aere fuſum , ſex unciarum & denariorum XX. iam relatum in Dempſteriano Opere Tabula LIX. num. IV. quod ad Iguvinos , ſive , ut hodie vulgo dicitur , ad Eugubinos pertinere videtur , qui illud conflarunt ; nam eorum nomen Etruſcis litteris ita expreſſum legitur . IИIƆVꓘI . hoc eſt IKVVINI , *Iguvini* . In eo ſignata eſt Luna ſilens & aſtra tria : quartum aſtrum , extritum & vetuſtate labefactatum , hodie non adparet : in altera vero parte , rotae ſimile , radiatum diadema conſpicitur . Ex his inſignibus , quae DIANAE ſive LVNAE conveniunt , haud inani indicio arguimus , Iguvinos DIANAM impenſius ceteris coluiſſe . De Lunenſibus , qui ab eadem Dea nomen accepere , haud dubitari poſſe arbitror ; nam & ipſos crediderim , non caſeos ſolum , ut docet Martialis , verum etiam pondera ſive numiſmata , Lunae nota conſignare conſueviſſe .

Apud Cluſinos inſigne templum DIANAE dedicatum , teſtantur in-

insignes, quae supersunt columnae prope Cathedralem Ecclesiam, quarum etiam non paucae eiusdem Ecclesiae fornices subfulciunt: & ara, a Grutero (1) atque a me iam edita (2), quam Ordo splendidissimus Clusinorum Virgini DIANAE sacravit pro salute Imperatoris L. Septimii Severi: posuitque, ut credibile est, in eodem templo, cum eiusdem Deae simulacro.

Nepesini ac Falisci non minori religione DIANAM, quam, ut diximus, Apollinem, coluere. Eam perraro magnificoque cognomine adpellarunt COMPOTENTEM, uti constat ex inscriptione arae vetustissimae, quam adfert Gruterus (3). Fuit etiam celebris cultus DIANAE cognomento ARDOINNAE (4), vel, ut in aliis inscriptis aris legitur, ARDVINNAE; quam vocem Sabinam esse aliqui existimant (5). Cultum, quem a Tuscis accepere, summa cum religione servarunt insignes coloni Tudertes (6), Numani (7), Ocriculani (8), Tiburtini (9), Ravennates (10); quemadmodum, quae apud eos exstant, marmorea altaria, litteris consignata, testantur.

Neque vero silentio praetereundi sunt Campani, qui DIANAM, a montibus, qui Capuae imminent, TIFATINAM vocatam, maxime devenerati sunt, tamquam patrium numen & ἐγχώριον: quod praeter antiquas aras DIANAE TIFATINAE dedicatas (11), veteres quoque scriptores adfirmant Velleius Paterculus (12) & Pausanias (13), qui se vidisse memorat Dianae templum in Campania praenobile, quod a Capua aberat stadiis ferme triginta, in quo erat elephanti calva. Praefectum iuridicundo MONTIS DIANAE TIFATINAE C. Terentium Carinum, e Palatina Tribu, nobis indicavit e vetusto marmore Vir Celeberrimus Alexius Symmachus Mazochius (14), quod oppidum antea ignoratum, *Addiana* adpellatum scribit, id est *ad Dianam*: quemadmodum illud *ad Arnam*, ut supra diximus, a templo his in locis perinsigni.

Paucissima in celebrioribus Etruriae Museis observavi DIANAE simulacra, quae non obscuros Etrusci artificii characteres praeseferant. Tria haec, quae propono in Tabula XXXV. perrara plane sunt atque omnino insignia. Aheneum illud, quod exhibeo num. I. duplici schemate delineatum a Petro Sancte Bartolio, Romae exstat in Museo Carpineo: e quo primus omnium in lucem edidit Am-

(1) Pag. XL. II.
(2) In Par. II. Inscript. Etr. Vrb. pag. 399.
(3) Pag. XLI. 2.
(4) Apud eumdem Gruterum Pag. XL. 9.
(5) Inter Gudianas Inscr. Pag. XXIX. 9.
(6) Ibidem Pag. XXVII. 9.
(7) Ibidem Pag. XXVII. 8.
(8) Ibidem Pag. XXVIII. I.
(9) Apud Gruterum Pag. XLI. I.
(10) Inter Gudianas Pag. XXVIII. 9.
(11) Inter Gudianas Pag. XXVI. 7. Vide etiam Reinesium Cl. VI. num. 91.
(12) Lib. II. Histor. num. XXV.
(13) In Eliacis Lib. V. Cap. XII.
(14) In Amphitheatrum Campanum Cap. I. pag. 46. 47.

Amplissimus Senator Bonarrotius ad Observationes in Numismata maximi moduli (1). SPEM Deam, sive aliquod aliud Etruscorum Numen referre censet: ego vero, haud improbabili coniectura, DIANAM; nam dexteram manum in eum gestum ita conformatam habet, ut arcum vel sagittam, quae intercidit, tenuisse videatur. Accedit vestis succincta, poplite tenus fusa, quam laeva manu adtollit: adde nudos pedes, qua specie DIANAM in antiquis sculpturis non raro expressam cernimus. Capilli, quod Graeci numquam fecere, valde prolixi, in fine tonsi, elegantique artificio dispositi observantur. Quanto vero studio & ingenio vestis in varios sinus sit concinnata, nemo est qui non videat. In limbo eiusdem vestis, quaedam ornamenta insculpta observantur, quae Tusci opifices invenere; quaeque veteres *Maeandra* vocarunt (2), quod fluxibus tortuosis, amnem, hoc nomine & natura celebrem, imitentur.

Non minus rarum atque observatione dignum est alterum sigillum, sive, ut aiunt, protoma, eo quod pectore tenus sit exsecta, quam exhibeo in eadem Tabula XXXIII. num. II. Hanc non sine voluptate observavi Florentiae inter Cimelia Nobilissimi Viri Nicolai Panciatichi, cura agente, pro singulari in me humanitate, Viro Cl. Antonio Maria Biscionio. DIANAM referre arbitror, a Tusco opifice, quodam ornamenti genere, nondum viso, condecoratam: confirmatque satis aperte meam sententiam, quod Etrusci in ornandis Deorum simulacris multa ab Aegyptiis didicerint: quia vero ingenio & arte maxime pollebant, ea ornamenta, quae rudia & simplicia censuere, in ampliorem elegantioremque cultum, aliis additis de suo ornamentis, reformarunt ac restituerunt. Aegyptii, ut videmus in Mensa Isiaca, Isidis capiti vel accipitrem, vel loti florem, vel etiam apicem, seu mavis polum & metam imposuere; quae constat globo, cornibus, ac pennis innexis in eam speciem: Etrusci vero, praeter haec, polum sive apicem diademati seu mitellae imposuerunt. Inusitatum etiam nescio quem cultum praefert vestis, circa papillas in eum modum concinnata, quasi cornu copiae pro bulla e collo pendens adpareat. Insuper eidem protomae quoddam πάρεργον additum, quasi Dea vel throno vel lectisternio imposita videatur.

Alio ornamenti genere, quo Etrusci frequenter usi sunt, nempe foliis arborum maioribus, undique subiectis, nobilitatur aerea protoma DIANAE LAMPADIFERAE, quam exhibeo in eadem Tabula

(1) Vide pag. 93.

(2) Virgilius Aeneid. Lib. V. vers. 251. Vide etiam Servium in Lib. IV. n. 137. Tertull. de Pallio Cap. IV. Ruben. Cap. II. n. 550.

bula XXXV. num. III. Pulcherrimum est Deae caput, divino diademate revinctum, e quo lemnisci dependent. Alis instructam videmus, quod eadem ac LVNA sit: alae in humeris eius, quasi volanti similes, dantur. Pausanias adsimilem DIANAE alatae imaginem, in arca Cypseli caelatam, describens; testatur, se non ita facile causam adlaturum, cur ita sculpta fuerit (1). Etrusci, solertissimi Aegyptiorum & Phoenicum imitatores, alas DIANAE dederunt, ut eius forsitan cursum ocissimum designarent (2). DIANAM hanc veterum Etruscorum, LAMPADIFERAM cognominavi, quia post humerum sinistrum, non pharetram gerit, sed copiae cornu vacuum, quo in usum lampadum veteres Tusci usi sunt, ut inferius videbimus, atque in eum etiam modum Romani; ita enim lampades sculptae visuntur in sepulcro servi Lampadarii Caesaris penes Fabrettum (3); nam in cornu vel oleum vel alia materia, ad efficiendum lumen apta, immittebatur. Tusci DIANAE tamquam insigne lampada dederunt, quod noctu luceat, & quasi diem efficiat (4).

TABVLA XXXVI.

NEMESIS

Tuscorum Dea, praesertim vero Cortonensium.

APollini & Dianae iungenda est Dea NEMESIS, vetustissima religione ab Assyriis, Persis, Babyloniis, Aethiopibus, omnium fere Orientis gentium consensu & cultu consecrata: quam nil aliud esse, quam SOLIS potestatem (5), vel ipsam DIANAM crediderunt. Summam eius vim summumque in res humanas imperium considerantes, fatorum praesidem, reginam causarum, arbitram rerum, urnae sortium temperatricem dixere (6). Plato omnibus praepositam esse, iudicii angelum, & facinorum omnium inspectricem ostendit (7). Alas ei

(1) In Eliacis Prior. Cap. XIX.
(2) Vide Musei Flor. Tom. I. Tab. LXVII. pag. 133. 134.
(3) Inscript. Cap. IV. num. 309.
(4) Vide quae notat Th. Reinesius de Diana *Lucifera* Synt. Cl. I. num. 57.
(5) Ex Macrobio Saturn. Lib. I. Cap. XXII. De Nemesi plura habes apud Ph. Bonarrotium in Observat. in Numismata max. mod. Tab. XII. num. 3. pag. 244.
(6) Vide Ammiani Marcellini descriptionem Lib. XIV. Cap. XI.
(7) Lib. IV. de Legibus. Videndus P. Crinitus de hon. discipl. Lib. XIX. Cap. VI. Gyraldus Histor. Deor. Synt. XVI. Vide Mus. Fl. Tom. I. Tab. LXXVI. p. 118. 156.

ei aptavit fabulosa vetustas, ut adesse cunctis velocitate volucri crederetur (1).

NEMESIN Tusci quoque coluere: quod primus omnium declaravit Senator Bonarrotius (2), adlata eius imagine ex insigni patera Musei Comitum e Gherardesca, in qua sculpta est Dea gemmato diademate coronata, cum inauribus, torque & armillis, alis quoque instructa: quae cum Iunone & Minerva, Herculem in Deorum numerum relatum, & apotheosi consecratum, comitatur. Adscriprae sunt circa eius caput litterae ƧIOꟻ. id est *Ethis*, quibus fortasse *Tempus*, vel *Aevum*, vel *Aeternitatem* designari posse adfirmat Bonarrotius; imago enim consonat cum epigraphe; quasi illa Dea ex eorum numero sit, qui homines ob insignem virtutem resque praeclare gestas immortales & aeternos faciunt: quique *Dii potentes* & *aeviterni* dicuntur, quod aevo sempiterno permaneant, qualis Iuppiter, quem sic vocat Ennius (3).

In Museo Gaddio duo inveni ahenea sigilla inter se simillima, Tusca arte ab excellenti statuario confecta, quae, quum incurva sint, & in pedem gryphis desinant, emblemata fuisse arbitror vel tripodis, vel candelabri, vel etiam vasis, quod Deae NEMESI sacrum fuit. Ex his alterum, nulla in parte corruptum, delineandum curavi, quod nunc primum in hac Tab. XXXVI. in lucem prodit. Igitur NEMESIN referre puto: cui veteres gryphem, non secus ac Soli, adsignarunt, eiusque currui binos & quaternos gryphes iunxere, quod & ipsa e caelo omnia conspiciat, nocentes puniat, bonis praemia largiatur. Huc facit Macrobius (4): *NEMESIS, quae contra superbiam colitur, quid aliud est, quam Solis potestas? cuius ista natura est, ut fulgentia obscuret, & conspectui auferat, quaeque sunt in obscuro illuminet offeratque conspectui.* Etrusci in hoc eiusdem Deae simulacro effingendo, partim Aegyptios, partim genium suum secuti sunt; nam, quasi vel iram suam in sontes & inertes homines indicet, vel poenam & vindictam minitetur, manibus ad pectus admotis, digitisque eo gestu compressis repraesentarunt: quod etiam Aegyptii fecere, quum colendos proposuere Deos malorum depulsores & averruncos, hominumque sceleſtissimorum vindices; quibus in utraque manu, ad pectus composita, scuticam & flagrum dedere; ut in pluribus iam editis eius gentis simulacris, videre facile est. Etrusci praeterea omnibus divinae potestatis symbolis & ornamentis insignem NEMESIS ima-

(1) Ex eodem Ammiano Marcellino, ibid.
(2) Ad Monum. add. Dempstero §. XIII. pag. 20. ad Tab. II.
(3) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. I. pag. 23. *De Diis aeviternis*.
(4) Saturnal. Lib. I. Cap. XXII.

imaginem fecere, ut heic cernimus: imposueruntque capiti eius radiatum nimbum seu diadema, peregrina specie elegantissimum: peplo caput & humeros velarunt: vestem gemino cinctu pulcherrimam, alasque divinae virtutis & maiestatis indices tribuere. Sed de hac Dea plura inferius, quum proferam ex Museo Ansideo insignem pateram, in qua duae NEMESES caelatae visuntur: e quibus monumentis adnotabimus, Etruscos plures NEMESES coluisse.

Quod vero Cortonenses, prae ceteris Etruriae populis, religiose NEMESIN coluerint, templumque, ut credibile est, consecraverint, ex eo deducimus, quia in agro Cortonensi inventus est pulcherrimus ille Gryphs ex aere, a Tusco artifice praestantissimo absolutus, hisque litteris Etruscis ᛁᛁᚱᚳᛗᚺᛁᛏ inscriptus, quem in suo Museo diligentissime adservat patriorum monumentorum investigator diligentissimus Galeottus Coratius Eques D. Stephani & Patricius Cortonensis. Quia igitur Gryphs NEMESI sacer est, ut diximus; hinc pro donario in eius templo dedicatum fuisse coniicimus: ea vero inscriptio a nonnullis creditur verosimilius donatoris, quam artificis nomen praeferre; quia ipsissima legitur & in Chimaera Musei Medicei, Arretii inventa: sed haec diligentius infra expendentur.

TABVLA XXXVII.

AESCVLAPIVS

Etruscorum, praecipue Cortonensium, Arretinorum & Clusinorum tutelaris Deus.

Mortalium omnium antiquissimi Aegyptii & Phoenices AESCVLAPIVM, ob inventam ab eo apud se medicinam, in Deorum numerum retulere. Id constat Pausaniae (1), Plinii (2) aliorumque celeberrimorum scriptorum testimoniis, quae habes apud doctissimum Ioannem Marshamum (3). Ab his nationibus caelestium siderum arcanarumque naturae rerum atque anatomiae peritissimis, ut opinor, AESCVLAPII sacra & cultum Tusci nostri acceperunt. Quamvis enim id apud scripto-

(1) In Achaicis Lib. VII. Cap. XXIII.
(2) Lib. VII. Cap. LVI. Vide etiam Clementem Alexandr. Strom. Lib. I. pag. 307.
(3) Seculo I. pag. 40. 41. 42.

ptores eximiae auctoritatis, testatum non legerim: exstant tamen aliqua monumenta, Tuscanico artificio proculdubio *perfecta*, quae evincunt, *hunc Deum Etruscis haud incognitum fuisse*. *Paullo* inferius adferam, e *Museo Nobilissimi Equitis Galeotti Coratii*, insigne candelabrum, seu *potius arulam tripodem ad suffitus* adolendos, egregia arte fabrefactam, quam nuper invenere rustici in agro Cortonensi: fuitque, ut coniecturis adsequi possumus, pro donario in Aesculapii templo consecrata; nam columellae adrepit serpens, & per eam scandunt insidentque crateri cornices, quae in tutela AESCVLAPII esse dicuntur; quare hinc facile deducimus, Cortonensium tutelare numen AESCVLAPIVM fuisse. Quod vero etiam Arretini AESCVLAPIVM, ac praeterea HYGIAM coluerint, superstitione antiquissima, testatur ara nuper edita inter Gudianas (1). De Clusininorum cultu, constat ex alia ara, iisdem Diis dedicata, quam illustravi in Parte II. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Erruriae Vrbibus (2).

Accedit praeterea simulacrum ex aere eximium, omniumque rarissimum, quod in Tabula XXXVII. huius operis exhibeo num. II. Olim in lucem illud protuli (3) ex Cimeliis Andreiniis: quod paullo post a scelestissimo homine furto subreptum fuisse cognovi. Idem artifex Tuscus, qui hoc signum fabricavit, perfecisse creditur & alterum quoque Iunonis Argivae, superius relatum Tabula XXIII. num. II. quod opificio longe simillimum mihi visum est. Imberbis effictus est AESCVLAPIVS, togatus potius, quam palliatus, & sine baculo; non secus ac cernitur in altero sigillo, quod adfert Pignorius (4). Oculos vel gemmeos vel aureos habuisse indicabant cavitates, quas in oculis vidi. Dextra serpentem in varios sinus circumvolutum gerit: sinistra vero globum, quasi indicet, priscos medicos augurali scientiae & astronomiae operam dedisse, ut cognita siderum natura, eorumque maligno beneficoque influxu, melius aegrotorum saluti consulerent. Pedes nudi sunt: caput tutulo turbinato tegitur, qui conchylium referre videtur. Quod vero maxime est observatu dignum, non humanas, sed caninas aures habet, quae mihi indicio fuere, ut AESCVLAPIVM referre censerem. Huius rei causam ita aperit Festus (5): *In insula*, (nempe Tiberina) *AESCVLAPIO facta aedes fuit, quod aegroti a Medicis aqua maxime sustententur: eiusdem esse tutelae draconem, quod vigilantissimum sit animal: quae res ad tuendam valetudinem aegroti maxime apta est.*

(1) Pag. XLVI. num. 2.
(2) Pag. 404. num. 5.
(3) In Parte I. eiusdem Operis Tabula XVI. pag. LXXX.
(4) In Symbolic. Epistol. XIII. pag. 48.
(5) Lib. IX.

est. Canes adhibentur eius templo, quod is uberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallinae immolabantur.

Ne vacuus altera ex parte esset locus in eadem Tab. XXXVII. proposui num. I. pulcherrimum APOLLINIS, quem Aesculapii patrem fingunt, simulacrum aheneum, e Museo Mediceo depromtum, egregia arte, ut videtur, a Tusco opifice absolutum. Sacrificantis ritu, dextera pateram, sinistra vasculum sive acerram tenet. Caput radiis ornatur, qui ea specie arboris folia referunt. Capilli undantes, & ipsi coronam radiatam imitantur.

TAB. XXXVIII. XXXVIIII.

MERCVRIVS

Etruscorum Deus, praecipue vero Arretinorum, Mediolanensium, Brixiensium, Mantuanorum, Mutinensium, & Firmanorum.

PErspectum satis superque est, MERCVRIVM ab Etruscis summo honore cultum fuisse (1): quod praeter insignes auctores (2), clarissime testantur pondera sive monetae nostrae gentis, quae eius imaginem & caduceum praeferunt, de quibus inferius erit dicendi locus peropportunus. Accedunt duae insignes paterae aereae, e Museo Ficoronio depromtae, atque apud Dempsterum vulgatae, Tabula III. & IV. in quibus ad imaginem MERCVRII scriptum est, ꟅMꓤVꓕ *Turms*; si vero prior littera sit ꓶ, non ꓕ, ut dicat ꟅMꓤVꓶ. legendum erit *Purms*: erueturque alterum cognomen MERCVRII; in quo vestigium quoddam Graeci nominis Πυρόεις, *Ignitus*, vel Πυρσὸς, *Fax*, unde *Facifer*, de quibus Suidas. Tuscos interdum solo cognomine Deos adpellare consuevisse, ostendunt aliae paterae, Deorum nominibus inscriptae; in quibus, ut diximus, tum Iuppiter, ꓯИIꓕ. *Tina*, *Tonans*; & Bacchus similiter cum fulmine sculptus, ꓯIИIꓕ. *Tinia*, *Tonans*, proprio cognomine indigitatur. In altera vero patera relata in Tabula IV. in qua sculpti sunt, ut mea fert opinio, MERCVRIVS & Apollo coram Minerva & Iunone, vel litigantes (3) ob inventam

(1) Vide Bonarrotium ad Monum. addita Dempstero §. VIII. pag. 14.

(2) Vide Dionysium Halicarnass. Lib. I.

(3) V. Pausan. in Boeot. Lib. IX. Cap. XXX.

tam lyram, vel cum iisdem conloquentes post iudicium Paridis: adscriptum est aliud MERCVRII cognomen, quod tres alterius Etrusci cognominis ꜱᴍ◁ᴠ+ vel ꜱᴍ◁ᴠ1 litteras retinet, nimirum ᴎᴀ◁ᴠ+ *Turan*. Huic cognomento ᴎᴀ◁ᴠ+, quod veteres Tusci dedere MERCVRIO, respondere aliquo modo videtur illud Graecum Θυραῖος, hoc est *Thuraeus*, quasi *Ostiarius*, *Ianualis*, quo Ianus vocatur apud Macrobium (1): idemque ac Mercurius & Apollo esse dicitur; ea quidem de causa, quod omnibus ianuis praesit, sitque exitus & introitus portarum & viarum rector ac potens custos. Etrusci, ut colligimus ex hac perinsigni patera, eodem cognomine vocarunt MERCVRIVM, quem & ipsi crediderunt ianuae caelestis & inferae praesidem, eiusque forsitan simulacrum, non secus ac illud Iani ad fores aedium, in atriis, in vestibulis, in portis arcium, & in aditu aulae Regum, statuendum esse censuerunt.

Alio quoque cognomine Etrusci MERCVRIVM adpellarunt, nempe CASMILLVM & CAMILLVM, hoc est *Deorum Ministrum*, ut docent ex Callimacho Statius Trallianus (2) apud Macrobium (3), Apollonii vetus interpres (4), Festus, aliique celebres auctores. Hunc Deum ex Cabiris sive Samothracum, Diis unum fuisse tradunt, quos ita vocarunt, a magnitudine sive a potentia, ut ostendit Vossius, quem operae pretium facies si consules (5).

Accedunt, praeter monetas & pateras, aerea Etruscorum simulacra, e quibus duo adferre volui, quae censui rarissima atque insignissima: eaque exstant in regio Mediceo Thesauro. Primum quod habes in Tabula XXXVIII. refert, ut arbitror MERCVRIVM regni caelestis & inferni Genium, qui animam ad inferos vel ad caelum defert. Quod vero Etrusci artificis sit opus, indicat ipsa sculptura, quae Tuscanici opificii omnes characteres & indicia praefert. Ne vero id cuiquam mirum videatur, adducam magni Philosophi Pythagorae opinionem, a Diogene Laërtio adlatam in eius vita: quem natione Etruscum esse scribit, Mnesarcho patre Tusco, gemmarum scalptore, natum, qui de MERCVRIO ita sensit. Τὸν δὲ ΕΡΜΗΝ, ταμίαν εἶναι τῶν ψυχῶν· καὶ διὰ τοῦτο Πόμπεα λέγεσθαι, καὶ Πυλαῖον, καὶ Χθόνιον, ἐπειδήπερ οὗτος εἰςπέμπει ἀπὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς, ἀπό τε γῆς, καὶ ἐκ θαλάττης. καὶ ἄγεσθαι μὲν τὰς καθαρὰς ἐπὶ τὸν ὕψιστον· τὰς δὲ ἀκαθάρτους μήτε ἐκείναις πελάζειν, μήτε ἀλλήλαις, δεῖσθαι δ᾽ ἐν ἀῤῥήκτοις δεσμοῖς ὑπὸ Ἐριννύων. *Porro* MERCVRIVM (arbitror) *animarum quaestorem esse, at-*

(1) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(2) Lib. I. de vocabulis rerum.
(3) Saturnal. Lib. III. Cap. VIII.
(4) In Lib. I. Argonautic.
(5) De orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. LVII.

que ideo Ductorem dici, ac Ianitorem, & Terrenum; quod is ex corporibus, & ex terra, & e mari animas immittat: & puras quidem atque purgatas in excelsum ducat: impuras vero illis ne appropinquare quidem, neque invicem sibi ipsis, ceterum vinciri a Furiis infractis nexibus. Haec igitur Pythagorae opinio de MERCVRIO cum hoc elegantissimo signo mirifice convenire videtur, & cum Tuscorum Theologia, qui improborum hominum Furias ultrices credidere, & lustrationes ad purgandas animas a sceleribus instituere; quare facile crediderim, Pythagoram, qui etiam universam Aegyptum diligentissime perlustravit, Aegyptiosque viros sapientissimos audivit, veterem Theologiam arcanaque religionis mysteria sapientius ceteris Philosophis Etruscos docuisse. Ea enim mihi valde adridet virorum doctorum opinio, qui ab Astronomis & Philosophis vetustissimis Idololatriam originem habuisse existimant.

Igitur MERCVRIVS expansis alis, quasi in caelum volaturus, nudo capite, sine pileo & alis, virginem, quam indicat virginalis palla, ulnis defert, quae eum blando & sereno vultu intuetur, sublatisque ad caelum manibus, vel Deos superos vel ipsum MERCVRIVM ducem suum orare videtur. Quia vero eadem virgo caput habet ornatum radiato nimbo, potius Deam, quam hominis animam referre arbitror: ac facile dixerim PROSERPINAM, quam Tusci a MERCVRIO ab inferis evocatam, in caelum reductam fuisse commenti sunt. Notum est ex antiquis Mythologis (1), Proserpinam pauca mali punici grana comedisse; quapropter negatum ei fuisse ab inferis regressum. Verum Ceres, filiae suae flagrans desiderio, ab Iove impetravit, ut dimidia parte anni apud se, dimidia apud Ditem patrem esset. Aliqui ferunt, curru albis equis vectam, in caelum ad Iovem conscendisse (2).

Multis porro de causis non credo, hoc simulacrum referre posse Plutonem rapientem Proserpinam; nam in antiquis sculpturis eadem virgo rapta, vim sibi inlatam iactatione manuum, gestu, & moerore animi indicat, corpusque ita intorquet & circumagit, ut e manibus raptoris Dei effugere nitatur. Heic vero PROSERPINA quietissime ducitur a MERCVRIO, blandoque vultu manibusque ad Iovem sublatis, summam animi laetitiam, gratumque animum benefico ductori declarare videtur.

Alterum MERCVRII simulacrum aereum, prolatum in Tabula XXXVIIII. est quidem Etruscum, sed non tam altae antiquitatis; raro enim vel numquam, primis Idololatriae seculis, Tusci artifices Diis complura simul symbola tribuerunt; quae enim

(1) V. Phurnut. de Nat. Deor. Cap. XXVIII. (2) Pindari Scholiast. Olymp. VI.

enim nulla habent, omnium profecto antiquissima signa censentur. Toto corpore nudus, capite dumtaxat perornato alato galericulo, orbi, similiter alis volucribus & expansis instructo, insistit MERCVRIVS: qui dextera perparvum cornu, pomorum florumque copia, & arborum foliis refertum, laeva vero ardentem lampadem gerit. Globus, index orbis terrarum, non MERCVRIO solum, verum etiam Iovi, Serapidi, Apollini, Veneri, Victoriae, Fortunae, multis de caussis subiicitur, quas alibi diligenter investigavimus. MERCVRIO autem tribuitur, quia Philosophi vetustissimi eum mundi parentem crediderunt (1): & forsitan, quia mundum vel Deum esse, vel divinum quid & animatum in se habere censuere, ideo in superiori parte alas, divinitatis, motus & velocissimae virtutis insignia, addiderunt.

Potest etiam ex additis symbolis hoc simulacrum referre MERCVRIVM triplicem, hoc est *Superum* sive *Caelestem*, *Terrestrem*, & *Inferum*: de quo non pauca me dicere memini ad Gemmas antiquas, in Museo Florentino nuper a me illustratas (2), queis haud opus est lectoris aures iterum obtundere. Illud notandum, ex hoc simulacro facillime colligi posse, *Etruscos credidisse eumdem esse* MERCVRIVM *ac Apollinem: cui etiam copiae cornu frugibus dives, & accensam lampadem, ut observavimus*, veteres dedere (3), quo clarius eorumdem siderum virtutem & beneficia, quae mundo conferunt, demostrarent. Praeterea suspicor, etiam Etruscos, exemplo Aegyptiorum (ut diserte docent Plato in Phaedro, & Iulius Firmicus) MERCVRIVM credidisse Geometriae, Astronomiae & Haruspicinae auctorem atque parentem (4); sed haec modo satis.

Memorat Iulius Obsequens inter prodigia, quae evenere, C. Valerio & M. Herennio Consulibus, Arretii signum aheneum MERCVRII sudasse: ex quo apparet, Arretinos prisca religione MERCVRIVM coluisse, & quidem iisdem, ut arbitror, sacris & caerimoniis, quas primum Tusci docuere. Apud Mediolanenses (5), Brixienses (6), Mantuanos (7), Mutinenses (8), Firmanos (9), qui Etruscorum coloni fuere, ut ostendit Thomas Dempsterus (10), non paucae exstant marmoreae arae MERCVRIO dedica-

(1) Vide Marsil. Ficinum ad Ennead. III. Lib. VI. Plotini, in Summa pag. 302.

(2) Tom. I. Class. IV. Tab. LXX. LXXI. a pag. 136. ad pag. 146.

(3) Vide Tom. II. Musei Flor. Clas. IV. Tab. LXXXVIII. pag. 143.

(4) Vide, si otium est, ibidem Clas. IV. pag. 143. 144.

(5) Horum aras Mercurio sacras adfert Gruterus pag. LI. 2. LIII. 3. 7.

(6) Idem p. LII. 7. MLXVII. 10. 11. 12. 13.

(7) In Gudian. pag. XXXVI. 7. Grut. LV. 3.

(8) Ibidem, & in auctariis.

(9) Ibidem pag. LII. 11.

(10) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. IX. Lib. II. Cap. XII. Lib. IV. Cap. CXIV. CXVI.

dicatae : quarum auctoritate colligimus, eum tamquam tutelare, vel etiam patrium numen (multo magis ubi frequentiores exstant) ex antiquissima superstitione cultum fuisse ; quod etiam ex aliis monumentis, mox adducendis, clarius adparebit.

TABVLA XL.

MARS CAMVLVS

Etruscorum Deus, praesertim Larinatium, Faesulanorum, Tudertium, Spoletinorum, Capenatium, Lanuvinornm, & Genuensium.

MARTIS nomen, non ab alia natione, quam ab Etrusca Latinos & Romanos accepisse verisimillimum est. Constat enim Oscorum lingua (1), quae est Etruscae dialectus, MAMERTEM adpellatum fuisse, e quo contractum nomen MARS, pronuntiatu facilius quam MAMERS, derivatum est. Id diserte testatur Festus : & quamquam M. Varro (2) a Sabinis quoque MAMERTEM vocatum adfirmet ; non evertit tamen, sed magis confirmat meam opinionem ; nam Sabini, qui Tuscorum imperio paruere, ab ipsis accipere id nominis potuere : facilius tamen ab his crediderim QVIRINVM nominatum fuisse, a *quiri*, hoc est *hasta*, Sabinorum lingua, qua hic Deus uti existimabatur. In vetustis aris non paucis, MARS alio quoque cognomine vocatur, nempe CAMVLVS : quam vocem Sabinam viri docti existimant, quod praesertim in antiquis monumentis, apud Sabinos repertis, occurrat (3) : quid vero CAMVLVS significet, non exponit Reinesius, omnium antiquitatis interpretum doctissimus (4). A *camo* seu *freno* adpellatum aliqui volunt ; sed sine ratione, ut videtur (5). Si coniecturis indulgere licet, crederem fortassis CAMVLVM significare *ministrum* vel *praeministrum materiae*, a voce Etrusca *Casmilo* sive *Camilo*, *Camillo* ; dein factum CAMVLVS, quae interpretatio consonat cum alio MARTIS cognomine nimirum SILVANO, cui vota facta in silva memorat Cato (6), quod silvis praeesset, sive, ut explicat Ioannes Gerar-

(1) Vide Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. XXI. & XXVI.
(2) Lib. IV. de Lingua Lat.
(3) Vide Gruterum pag. LVI. num. II.
(4) Class. I. num. 150. 271.
(5) Vide Struvii Ant. Rom. Synt. Cap. III. pag. 96.
(6) De re rust. Cap. LXXXIII.

Gerardus Voſſius (1), vim ſuam exerceret in universam elementorum ὕλην, ſive materiam.

Etruſci ex antiquiſſima religione, omnibus divinis honoribus, institutiſque Saliis, MARTEM devenerati ſunt. Perpauca huiuſce Numinis ſimulacra in noſtris Muſeis obſervantur; nam ea, quae haſtam intorquent & iaculantur, non MARTEM, ſed Heroas, vel Lares Averruncos, & Defenſores veterum Etruſcorum repraeſentant: eorumque ſupellex eſt locupletiſſima fere in omnibus Etruriae Cimeliothecis, quorum imagines inferius exponam. Tria tantum ſigna delegi, quae dubio procul Etruſca arte fabrefacta ſunt. Quod profero in Tabula XL. num. I. egregio ſane opificio confectum, adſervatur in Muſeo Gaddio. Thorax e pluribus loris conſutus, galea altiori cono inſtructa, ſuſpenſis bucculis, torques collum circumdans, treſque baltei, qui pectus exornant, opus Tuſcum, aliis nationibus incognitum, evincunt. Dextra manus in quiete poſita eſt, ſiniſtra haſtam gerit.

Alterum ſignum, quod ſequitur in eadem Tab. XL. num. II. & III. duplici ſchediaſmate diligenter delineatum, eſt quidem longe vetuſtiſſimum, magnoque in pretio habendum. Exſtat in locupletiſſimo Mediceo Theſauro, parque eſt archetypo eius magnitudo. En igitur, nunc primum in lucem MARS togatus, Tyrrhenis calceis indutus, abſque galea & thorace, pectore vero & capite nudo effictus. Capilli ſatis prolixi ſunt, in fine adtonſi, atque in duas partes poſt humeros diſpertiti: quod Tuſci primo ſculpturae aevo factitaſſe diximus. Dextera gladium incurvum, ea ſpecie, quam adhuc Orientis gentes retinent, demiſſum gerit, quaſi poſt caedes & bella quieſcentem: fere *harpen* dixeris. Etruſcorum more, ſtroppo vel ſericeo torque collum eius ornatur.

Habes num. IIII. in eadem Tabula XL. aliud MARTIS ſigillum ex aere, quod apud me exſtat. Illud in eo maxime notandum eſt, quod ocreas habet, & clypeum quadratum, itemque galeam clauſam, quae arma fuere apud veteres Etruſcos magnopere in uſu: quod tum ex hoc ſigno manifeſtum eſt, tum etiam ex aliis apud Dempſterum editis Tuſcorum monumentis (2).

Demum proponitur in eadem Tabula XL. num. V. aereum MARTIS caput, eximii operis Tuſcanici, a ſimulacro ſuo divulſum, quod inſigne eſt, & obſervatione dignum propter galeae fabricam: exſtatque in locupletiſſimo Gaddiorum Muſeo. Conus adſurgens, anſerinum caput inverſum quodammodo refert: ſuperne inhae-

(1) De orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. XIII.

(2) Tabula XLVIII. Tabula LXVI. Tabula LXXVIII.

inhaerent duo orbes, ſeu trochleae: inter quas criſtae pinnaeque, verticillo depreſſae, facilius continebantur, & caput inumbrabant: vel etiam pariter ex eis religata equina cauda tutius dependebat. Extremam oram eiuſdem galeae circumdat ſtroppus, qui ei ornamento eſt, & capiti coronam addit. Vtrimque duae bucculae conſpiciuntur: alterae maiores ſuſpenſae; minores vero, aurem tuentes, demiſſae.

Quanto autem ſtudio, & quam eximia religione Etruſci MARTEM coluerint, ſupervacaneum eſt dicere. Cum Bellona forſitan commune templum & aram ubique habuit (1). Inter populos Etruriae, qui in eo colendo excelluere, numerandi ſunt Larinates, in Apulia antiquiſſimi ac valde celebres (2); quorum monumenta videre eſt apud inſignes antiquarios (3). Faeſulis ſignum aereum MARTIS fuit, ac proculdubio templum, inſtituto maiorum, Etruſcaque religione ſacrum atque inſigne: quod evincitur e marmore a me edito, in Faeſularum ruinis invento (4): indicantque loca ex eo adpellata *Camerte*, quaſi, ut aliqui volunt, *Campi Martis* (5). Nec ſolum Faeſulis praecipuo honore cultus MAVORS, verum etiam & in his locis, ubi poſtea haec urbs ſplendidiſſima FLORENTIA condita eſt: *quae quidem primum Tuſci maiores noſtri incoluere*. Templum MARTI, *tamquam Deo* proprio & tutelari, & heic dedicatum fuit, eoque in loco, ubi, ad abolendum falſi huiuſce Dei cultum, veteres Chriſtiani patres noſtri inſigne Baptiſterium exſtruxere: & pro MARTE, vocati in admirabile Chriſti lumen, ſacroque tincti Baptiſmate primum a S. Romulo Epiſcopo & Martyre, miſſo ab Apoſtolorum Principe Petro, S. IOANNEM BAPTISTAM in Patronum ac Defenſorem ſolemni ritu, inſtitutiſque ſupplicationibus & feſtis adlegere.

Quod vero Tudertes quoque, Spoletini, Capenates, Genuenſes, Lanuvini, Tuſculani, Tiburtini, aliique Etruriae populi nobiliſſimi, MARTIS numini maxime devoti fuerint, ex antiquis aris iam editis (6), me adfirmare poſſe video.

Quum haec iam edita eſſent, diligentius obſervavi Etruſcam pateram, in Dempſteriano Opere relatam Tabula IV. (7) in qua paullo ſuperius dixi inſculptum eſſe Mercurium & Apollinem, qui inter ſe collocuntur coram Iunone & Minerva, peracto iam Pa-

(1) Vide Inſcript. Gudiauas pag. XXXVI. 9. & XXXVII. 1.

(2) Memorantur a Cicerone in Orat. pro Cluentio, a Livio, Plinio, Silio.

(3) Inſcriptas aras Marti adnotaveram apud Gruterum & inter Gudianas, ſed e memoria mea excidere.

(4) In Par. II. Inſcr. Etrur. pag. 93. num. 2.

(5) Vide Vinc. Borghinium de Origine Florentiae pag. 46. & 220. Partis I.

(6) Vide inter Gudianas XXXVIII. 8. Gruterianas Pag. LVI. 7. LVII. 2. XLV. 6. 7. Donianas Claſſ. 1. num. 44. 46. 51.

(7) Tom. I. pag. 78. Etr. Reg.

Paridis iudicio. Iunonis notandum cognomen ИAЯAᒧ; hoc eſt *Laran*, quaſi dicas Larum, ſive Deorum matrem vel principem: Latini poſtea dixere *Larumdam*, nimirum Larum Deam. Verum non MERCVRIVM, ſed MARTEM facilius ſculptum credam; qui in eo conſilio adhibetur, decernitque cum Apolline, adnuente irata Iunone & Minerva, vaſtandam eſſe peſte belloque omnium teterrimo ac ſaeviſſimo Ilienſium gentem, ob fatales nuptias Helenae & Paridis Alexandri, quas amica Venus conciliaverat, praemiumque accepti a ſe aurei pomi condixerat. Illud enim cognomen ИAЯVᛏ *Turan*, melius exprimere videtur MARTEM, quam MERCVRIVM. Homerus enim MARTEM adpellat Θούριον, ab citato adſultu; nam θορεῖν eſt cum impetu inſilire: unde *hippothoros* cantus, ut notat Gyraldus (1), ad incitandos equos ad hinnitum: eaque ratione videtut Suidas ex Ariſtophane Θούραν MARTEM adpellare; quod Graecum vocabulum cum Etruſco ИAЯVᛏ *Turan* magis convenit (2). Ad haec notandum, quod peracto iudicio, haud conſentaneum fuit, ut in eo Dearum conſilio intereſſet Mercurius, qui Veneris cauſae magnopere favit, & Paridem, ut Veneri pomum daret, inſtigavit: quod ex Luciano atque ex antiquis ſculpturis conſtat (3). Igitur Apollo ad peſtem, MARS ad bellum inferendum, a Deabus odio & ira flagrantibus, ob iniuriam ſpretae formae, adhibentur. Si vero credamus, Etruſcum caelatorem, in ipſa artis infantia rudem, neſciviſſe tres Deas exiguo in loco ita aptare, ut bene conſpicerentur, ideoque Venerem praetermiſiſſe; tunc haud difficulter credam, ſculptum eſſe Apollinem & Mercurium, qui etiam eodem prorſus geſtu colloquentes, vel litigantes ob inventam lyram, in aliis ſculpturis exhibentur, adſtantibus Iunone & Minerva, ut in Tabula XXXVIII. apud Dempſterum: quorum imaginibus adſcripta ſunt Etruſca cognomina ad dexteram ƎᒧIAMᒧ *Lmaile*, ad ſiniſtram ƎᒣᒧƎ *Ellſe* vel *Elſe*. Aſt vero Vir longe Doctiſſimus Ludovicus Bourguet in eadem patera relata Tabula IV. apud Dempſterum, ita Deorum nomina interpretatur; ИAЯAᒧ, *Laran*, Mars: ИAЯVᛏ, *Turan*, Mercurius: AƎЯИƎM, *Munrva*, Minerva: VᒧᒣA, *Apul*, Apollo (4); ſed ego duas tantum in utraque patera caelatas Deas in medio duorum Deorum video, non tres Deos, & unam dumtaxat Deam.

P TA-

(1) Hiſtor. Deor. Syntagm. x.
(2) Vide etiam Suidam in voce Θέρας.
(3) Muſei Flor. Tom. II. Tab. xxiv. pag. 58.
(4) Diſſert. I. Acad. Cortonen. pag. 12.

TABVLA XLI. XLII. XLIII.

VENVS
Etruscorum, maxime Volaterranorum, Veientum, Tusculanorum, Cortonensium, Arretinorum, & Tifernatium Dea.

DEorum templa, quibus in locis collocanda sint, luculenter exponens Vitruvius (1); fanum VENERIS, extra moenia dedicari solitum, scribit ex disciplinarum scriptis Haruspicum Etruscorum: ea maxime de causa, uti non insuescat in urbe adolescentibus seu matribus familiarum venerea libido: tanta fuit, primo illo aevo, Etruscorum continentia & disciplina. Etruscis haec loca incolentibus, insigne templum VENERI dedicatum memoratur, uti coniecturis adsequor, extra moenia, in suburbano rure prope S. Martinum *alla Palma* vulgo nuncupatum, quincto fere ab urbe Florentia lapide: quo in loco Sanctes Marmocchinius (2) testatur inventam fuisse VENERIS statuam marmoream, altam pedes quatuor, quae ex eo tempore adservatur in suburbana Villa Nobilissimorum Marchionum *Della Stufa*, ad viam Pisanam. Eam editam vide apud Dempsterum Tabula XLIII. Ornata est Dea torque sericeo, ac duplici armilla in sinistro brachio: tenetque sinistra manu sacram columbam, qua indicat, se esse vim generatricem inferioris naturae (3). Eadem statua epigraphe Etrusca insignis est: in qua inter cetera legitur ꓶAIΘqAꓶ AHAↃ; sed modo prima littera quum sit (ut video ex antiquis codicibus manu conscriptis) iniuria temporis extrita, legendum arbitror ꓶAIΘqAꓶ AHAΘ; idest *Thana Larthial*: quae verba, ut ego interpretor, significant DEA, seu DIVA, vel DIA REGINA: in reliquis forsitan VENERIS nomen, nobis incognitum, latet: vel etiam viri, seu feminae, qui statuam huic

(1) De Architect. Lib. I. Cap. VII.

(2) Exstat manu conscriptus Codex eiusdem in Biblioth. lectissima Illustriss. Eq. Antonii Francisci Marmii pag. 15.

(3) Vide Vossium de Idololatr. Lib. II. Cap. XXVII. pag. 163.

huic Deae donavit. Profecto a voce ꟼИꟼO *Thana*, non multum diversa est Θέαινα apud Graecos (1), quae sonat *Dea*: adeoque ꟼИꟼO, *Dea Diva* explicari potest. Quod vero sequitur ⅃ꟼIOᗡꟼ⅃ *Larthial*, exponendum est *Regina*: quemadmodum LARTES *Rex* interpretatur, ut *Lartes* Porsena. Huic alia persimilis est inscriptio, quae legitur in statua marmorea Deae NORTIAE, vel etiam VENERIS, quae Volaterris exstat in aedibus Maffeiorum, cuius imaginem supra dedimus in Tabula IIII. Eadem enim statua VENEREM referre potest, quam forsitan Etrusci NORTIAM vocarunt; ita enim cum infante fasciis involuto, quem defert in sinistro brachio, repraesentatur in numismate, in honorem Faustinae Augustae percusso, cum inscriptione VENERI GENITRICI; quare hinc non male arguere possumus, Volaterranos VENEREM religiosissime coluisse.

Post tempora Numae VENVS in Vrbem recepta est (2), quam *Frutam* seu *Fruti* adpellarunt. Iosephus Scaliger (3) hoc nomen sine dubio detruncatum distortumque censet ex Αφροδίτη Graecorum, quod a lingua veterum Etruscorum non abhorrere facile crediderim. Templum VENERIS *Fruti* vel *Frutae* vocarunt *Frutinal*, ut docet *Festus*: quod quidem nomen genium linguae Etruscae imitatur, in qua plurima vocabula ita desinunt. Hoc nomine Marquardus Gudius adducit marmor inscriptum VENERI FRVTAE IVCVNDAE (4), in quo memoratur FRVTINAL ei dedicatum: quod in via Appia exstructum fuisse arguit ex inscriptione ibidem reperta. Hunc titulum diligentius expendent viri docti. Vossius censet, VENERIS nomen esse ab Etruscis (5): eosque accepisse ab Oriente: venireque, non quidem a חן *chen*, quo quandoque *gratia*, *forma*, *ac venustas* denotatur; sed ex eo, quod Assyriis tabernacula, in quibus VENERI virgines dicarentur, nomen habuerint *sacoth benoth*; a *benoth* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit: quod etiam alio in loco adfirmat (6), inhaerens Ioannis Seldeni opinioni, qui a *Benoth* deducit *Venus*; nam B atque V, item T & S, promiscue solent usurpari.

Philippus Senator Bonarrotius, de VENERE Etruscorum Dea differens (7), ad eam spectare adfirmat aheneum simulacrum fere cubitale, Etruscis litteris inscriptum, quod exstat in Museo Mediceo, producitur que in Dempsteriano Opere Tabula XLI. Verum quum po-

(1) Vide Suidam in hac voce Tom. II. pag. 169.
(2) Consulendus Macrobius Saturnal. Lib. I. Cap. XII.
(3) In Notis ad Festum pag. LXV.
(4) Inscript. Pag. XXXIX. num. 2.
(5) De orig. & progr. Idololatr. Lib. I. Cap. XXVII. pag. 163.
(6) Ibidem Lib. II. Cap. XXII. pag. 153.
(7) Vide Explic. §. VII. pag. 13.

postrema inscriptionis verba (quam accuratius exscriptam supra dedimus in Tabula II.) habeant ᛁᚨᛁᛁᛁᛁᛁ *Lithilal*. forsitan potius referre crediderim Iunonem Reginam Luciferam, quae eadem est ac Diana sive Luna (1), quam VENEREM; in eo enim Etrusco cognomine elucet Graecum Εἰλείθυια, *Ilithyia*, quo Romani Iunonem Luciferam vocarunt, ut clare testatur Dionysius Halicarnassensis (2), aliique celebres auctores (3).

In agro Veientum & apud Tusculanum, olim urbs fuit haudquaquam obscura, *Arae Mutiae*, sive *Arae Murciae* adpellata, quae a VENERE cognomento MVRCIA, quae ibidem colebatur, nomen accepit. Fuit etiam sub monte Aventino MVRCIAE Deae sacellum; qui mons antea *Murcus* vocabatur, auctore Festo. Viri docti hoc cognomen VENERI datum volunt, vel quia myrtus ei sacra; vel quia ipsa segnis sit, amantesque segnes efficiat. Tertullianus (4) MVRCIAM, *murcoris* vel *marcoris* Deam esse adfirmat: quod nonnullis magis adridet. Plura adfert Thomas Dempsterus de hac Dea (5), quam Etrusci summa religione coluere: ad quem lectorem mittimus.

VENEREM, ac forsitan MVRCIAM, refert perparvum aereum simulacrum elegantissimum, a Tusco artifice pereximio sculptum, quod exstat Cortonae in Museo Coratio: eaque in urbe inventum est una cum aereo Gryphe, Etruscis litteris inscripto, qui etiam in eodem Museo adservatur: quo monumento duplici schediasmate expresso in Tabula XLI. num. I. & II. coniicere possumus, VENEREM & a Cortonensibus praecipua religione cultam fuisse. VENVS MVRCIA, παστόφιλος thalami amica, ut videmus, iacens effcta est ac dormiens, totoque corpore nuda; nisi quod amiculum velat dextrum femur & crus, & sub reliquas partes insternitur. Capilli in fronte concinne dispositi, post terga soluti visuntur. Caput exornat galericulus cum praealto tutulo, efformatque in anteriore parte mitellam sive diadema, eximium frontis decus: cum alis utrimque quasi ad volandum expansis. Describitur a Pausania simulacrum VENERIS Μορφοῦς *Morphus* apud Lacedaemones (6), quae sedere videbatur: habebatque in capite καλύπτραν, galericulum, & pedes compedibus adstrictos: quibus innueret, erga viros suos, firma fide coniuges esse oportere.

Sequuntur in eadem Tabula XLI. num III. & IIII. duo par-

(1) Vide Ciceronem de Nat. Deor. Lib. II. *Orpheum in Hymnis. Horatium Epod. Lib. Ode XVIII. Plutarchum Lib. III. Sympos. probl. I. Theocritum in Encomio Ptolaemei.*

(2) Lib. IV. Antiq. Rom.

(3) *Vide Vossium Lib. II. Cap. XXVI.*

(4) *De Spectaculis Cap. VIII.*

(5) *De Etr. Reg. Lib. IV. Cap. LV.*

(6) In Laconic. Lib. III. Cap. XV.

parva sigilla ex aere, elegantia Tuscoque opificio probatissima. Primum exstat in Mediceo Cimeliarchio: alterum vero apud Marchionem Gaddium: exhibetque VENEREM superiore corporis parte nudam, inferiore vero veste tectam, cum pedibus indutis Tyrrhenis calceis: quae dextera columbam praefert, amoris & fecunditatis symbolum (1). Verum quum ea avis sit specie longiuscula, magisque caudata, & non adeo pinguis, ut columbae, sed gracilior; videndum est diligentius, an potius esse possit perdix vel turtur alba: quam Aelianus (2) Veneri Cererique, tum etiam Parcis & Furiis sacram esse testatur.

Rarissimum, exquisitoque artificio pulcherrimum, est aheneum simulacrum VENERIS, quod ex archetypo eiusdem magnitudinis, e Mediceis Cimeliis, nunc primum in lucem prodit in Tabula XLII. Tunica succincta militari amicta est Dea, quam in utroque humero bullae obfirmant (3): ceterum nuda, indutis pedibus Tyrrhenis sandaliis, capite vero tecto galea, multis cornibus armata atque instructa: qua specie nondum visam esse VENEREM a viris doctis existimo. Pausanias non uno in loco se vidisse memorat VENEREM Ωπλισμένην, *Armatam*, quam coluere Lacedaemones (4). Cytheri (5) ea specie armis insignem VENEREM, Ουρανίαν *Caelestem* dixere. Apollonius Οπλοφορούσαν vocat (6). Cyprii venerati sunt VENEREM Εγχειον, nimirum *Hastatam*, ut docet Hesychius. Praeterea frequenter in antiquis sculpturis caelatisque gemmis VENVS VICTRIX galeam gerit vel capite vel manu: tenetque etiam clypeum (7), quem, ut fertur, invenit, vel cudere docuit (8). Romani *Cluacinam* vocarunt; nam cluere, antiqui pugnare dixerunt (9). Aliqui *Cloacinam* legere malunt: quod nomen in Graeca & Sabina lingua radices habere docet M. Varro (10): nec prorsus remotum ab Etrusca esse arbitror. Nihil vero obstat, quominus credam, ab Etruscis quoque cultam fuisse VENEREM *Armatam*; nam hoc genus galeae, cornibus insignis, apud eos in usu fuit in bello, ad terrorem hostibus incutiendum: quod manifestum est inspicientibus Tuscos milites caelatos in pulcherrimo argenteo vasculo deaurato, prope Clusium reperto, quod modo adser-

(1) Ex Phurnuto & Fulgentio Mytholog. Lib. II. de Venere.
(2) De Animal. Lib. X. Cap. XXXIII.
(3) Ita sagulos militum, duplici bulla obfirmatos, notat Bonarrotius ad Monument. addit. Dempster. pag. 46.
(4) In Corinthiac. Lib. II. Cap. IV. in Laconic. Lib. III. Cap. XV.
(5) Ibidem Lib. III. Cap. XXIII.
(6) Lib. I. Argonautic.
(7) Vide in Musei Florent. Tom. I. Tabula LXXII. pag. 149.
(8) Teste Colutho de raptu Helenae. Vide etiam auctorem Hymnorum, qui Homero tribuuntur.
(9) Ex Plinio Lib. XV. Cap. XXIX. Vide etiam Gyraldum Syntagm. XIII.
(10) Lib. IV. de Ling. Lat.

adservatur in regia Medicea Gaza, editumque est apud Dempsterum Tabula LXXVII. & LXXVIII. sed de galea cornuta dicam & inferius.

Omnia, quae viderim VENERIS ἀγάλματα, superat simulacrum aheneum, eiusdem cum archetypo magnitudinis, quod e Mediceo Cimeliarchio exhibeo in Tabula XLIII. est enim elegantia, opificio, partiumque omnium eximio consensu insignissimum. Tusci artificis opus censeo absolutissimum, multis de caussis: quia Graeci statuarii VENEREM nudam effingentes, ita expressere, quasi oblitam sui, laeva manu semireducta, pudenda abscondentem; quod observat Lucianus, describens VENERIS Cnidiae signum, quod fecit e Pario marmore Praxiteles (1): quod etiam ante oculos habuit Ovidius, ita illud pingens carminibus (2):

Ipsa VENVS *pubem, quoties velamina ponit,*
Protegitur laeva semireducta manu.

At VENVS Etruscorum, laevam manum, ut videmus, suspensam tenet eo gestu, quem hi facere solent, qui ad aliquem inopinatum eventum, in admiratione *haerent defixi ac stupentes*. Dextera siquidem pomum ostentat, indicem ac praemium suae eximiae pulchritudinis, qua Iunonem & Minervam, Paridis iudicio, superavit devicitque: quae fabula in antiquis Etruscorum sculpturis frequens est. Accedit alius etiam capillorum ornatus, crinibus partim eleganter dispositis, partim utrimque solutis; qui quidem hac specie non observantur in VENERE Medicea, quae Cnidia illa Praxitelis creditur. Oculis paetis, quales VENERI conveniunt, diductoque ore paullum subridens, non secus ac VENVS CNIDIA describitur, multo ante Praxitelem tempore, a Tusco artifice sculpta est. Tusci mitram sive praealtum diadema ei dedere: quod etiam, Pausania auctore (3), πόλον, *polum* adpellare possumus. Praeterea VENVS, Graecorum artificum opus, frequentius insistit in basi laevo pede, dextrumque suspensum aliquantulum tenet: heic vero contra factum cernimus.

Illud superest, ut adnotem, Arretinos Tuscos VENERI, ut credere libet, templum sacrasse; supersunt enim nomina locorum, quae id declarant: quod observavit Cl. Gregorius Redius, Ordinis S. Stephani Baiulivus, de patriis antiquitatibus optime meritus (4). His proximi Tifernates Tiberini templum VENERI VICTRICI dedi-

(1) In Amor. Dialog.
(2) Lib. II. de Arte am. vers. 614.
(3) In Corinthiac. Lib. II. Cap. X.
(4) Vide in Par. I. Inscr. ant. Etr. pag. 222.

dedicarunt: quod notavimus testimonio antiqui lapidis in Parte II. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Etruriae Vrbibus (1).

Illud etiam, quod exciderat, memorandum est, quod simulacrum VENERIS in Tabula XLIII. relatum (id quod raro vidimus in parvis signis ex aere) aures habet perforatas; quae indicio sunt inaures pretiosissimas appensas iisdem fuisse, quae interciderunt.

TABVLA XLIIII. XLV.

AMOR
triplici forma ab Etruscis cultus.

AMOREM sive CVPIDINEM, Deorum omnium maximum & antiquissimum, vocat Plato in Symposio: quem si Graeci coluere, ut constat tot scriptorum testimoniis, atque ex eius simulacris, quae, tota Graecia perlustrata, observavit *Pausanias*; non erit, ut arbitror, absurdum credere, Etruscos quoque divinis honoribus eum deveneratos esse. Id equidem suadent haec signa in Etruria inventa, quae a me exhibentur. Principem locum in Tab. XLIIII. teneat aheneum AMORIS simulacrum, in agro Pisaurensi repertum, quod exstat in Museo Viri Eruditissimi Annibalis de Abbatibus, Oliverii, Patricii Pisaurensis, amici mei optimi, qui delineatum ad me misit; adfirmans a praestantissimo Tusco artifice absolutum esse, & quidem opere exquisitissimo. Currenti similis effictus est: quodque notatu dignum, non solum humeros, verum etiam & caput habet alatum: alae vero in capite quum Mercurio tribuantur, videndum est, an primus ille AMOR esse possit, quem ex Mercurio & Diana prima natum, ex antiquorum Theologia, docet Cicero (2). Secundum idem Cicero tradit natum Mercurio & Venere secunda: quem duo sigilla Etrusca referre possunt, quae in Tabula XLV. num. I. & II. a me adferuntur. Verum quum insignis protoma CVPIDINIS relata num. I. imposita sit bicorni Lunae; probabile est designare primum AMOREM, natum ex Mercurio & Diana: torquis vero e collo pendens, quernis foliis undique distinctus, atque in speciem encarpi pereleganter factus, facile convenire potest Mercurio:

(1) Adlatum vide pag. 341.

(2) In Lib. III. de Natura Deorum.

curio : cui , ut vidimus , veteres Tuſci , copiae cornu foliis arborum , pomis , floribuſque refertum , propter eius ſideris beneficum in hanc terram influxum , iuxta veterum Mythologorum Aſtronomorumque obſervationes dedere . De Etruſco opificio utriuſque ſigni minime dubitandum eſſe cenſeo . Is enim ornatus non occurrit in ſimulacris artificum Graecae Latinaeque nationis. Vtraque ſigna adſervantur in locupletiſſimo Mediceo Cimeliarchio . Altero vero , quod exhibetur num. II. in eadem Tabula XLV. quid pulchrius, quid elegantius cerni poteſt ? AMOR alatus eſt , alaeque non capiti , ſed humeris innexae viſuntur . Cumulus capillorum ſupra caput , vitta in hanc ſpeciem religatus , non cernitur in Graecorum ſignis : qui crines in tricas diſponere ſolent , illaſque vertere in poſteriorem partem capitis , ut videmus in AMORE cum Pſyche coniuncto , in marmoreo ſymplegmate Muſei Medicei (1) . Frontis capillitium pueri ſolebant Diis , Genio & Fluminibus devovere , ſtatoque tempore tondere , iiſdemque dedicare , uti ex Polluce liquet (2) . E collo pendet torquis , qui ante pectus veluti ſtrophium , Etruſco more , decuſſatum recidit . Vtrumque AMORIS brachium duplici armilla ornatur , quae ipſum torquem artificio & ſtructura imitatur . Haec varia propriaque nomina habent apud eumdem Pollucem (3) . Vtramque manum ad pectus coniungit : ſiniſtraque aviculam , ut reor , tenet ; quae ita temporis iniuria eſt labefactata , ut non tam clare adpareat .

Sequitur in eadem Tabula XLV. aliud elegantiſſimum ſimulacrum e Muſeo Carpineo depromtum , quod primus omnium in lucem produxit Cl. Bonarrotius (4) ; ſed quid referat non explicavit . Hunc eſſe arbitror ANTEROTEM , quem Cicero Marte & Venere tertia genitum tradit . Hic Martis inſtar armatus conſpicitur , nimirum Tuſca caſſide prealtioris coni , thorace & ocreis . Bulla ante pectus pendet : quae indicant Etruſci artificis opus . Siniſtra manu quid nam teneat , incompertum mihi eſt , quum ipſum ſimulacrum non viderim . Haſtam vel ſceptrum forſitan praeferebat . Globo inſiſtit , currenti & ipſe quoque ſimilis ; ſed neſcio , utrum globus ille antiquus , an adſcititius ſit .

Horum igitur vetuſtiſſimorum monumentorum fide exploratum eſt , Tuſcos noſtros AMOREM coluiſſe , & quidem ortu & generatione triformem , ut obſervavimus . Primus omnium Graecorum ſculptorum Bupali pater , quem ex Plinio coniicimus vixiſſe Olym-

(1) Vide Muſei Florent. Tom. III. Tabula XLIII. & XLIIII.

(2) Lib. II. num. 30. Vide Ph. Bonarrot. in Vaſa vitrea Coemeter. Tab. XXXVI. pag. 176. 177.

(3) Lib. V. num. 99.

(4) In Obſervat. in Numiſmata max. mod. pag. 234. Vide & in Praef. pag. XXII.

Olympiade LIII. ut tradit Aristophanis Scholiastes (1), AMORI & Victoriae alas addidit: quod a vetustissimis Tuscorum opificibus sumsisse Bonarrotius auguratur (2).

TABVLA XLVI.

VICTORIA

Etruscorum Dea: praecipua religione a Nolanis & Brixiensibus culta.

QVandoquidem incidit sermo de VICTORIA, quam veteres Tusci alatam fecere, eorumque exemplo, ut creditur, Bupali pater, insignis sculptor, primus alas ei addidit; haud abs re erit, eius simulacrum hoc in loco proponere, cuius summa est elegantia, atque operis, proculdubio Tuscanici, exquisita pulchritudo. Gradienti, pariterque volanti similis efficta est: ex eo vero manuum gestu, solutam coronam, quae periit, vel vittam vel phaleram praetulisse suspicor, Heroum Regumque strenuissimorum, qui in bello hostes devicere, insigne praemium; est enim alteri eiusdem Deae imagini persimilis, quam pictam vide in Vase Etrusco eximii operis, apud Dempsterum edito, Tabula XLVIII. Graeci vero ac Latini palmam vel lauream coronam praeferentem, vel bellicis spoliis & globo insidentem repraesentarunt. In marmoreo sepulcro Clusino (3) eadem VICTORIA (ni tamen viris doctis Bellona potius videatur, quod non negaverim) Heroibus vel etiam Diis pugnantibus contra Gigantes, favens & propitia adparet, adstatque comes iuxta quadriiugum currum, & ad praeliandum eorum animos spe gloriae atque securae tranquillitatis accendit. Hanc cum Vacuna, Dea Etruscorum ac Sabinorum, aliqui confundunt; a qua quidem in multis diversam esse supra adnotavimus (4). Duplex est diadema, quo eius caput exornatur: alterum quidem ex sacra taenia; alterum vero e gemmis compositum: quae gemmae licet perierint, supersunt tamen cotylisci, qui eas insertas retinuere.

Prae omnibus Etruriae populis, Nolani VENEREM religiosissime

Q colue-

(1) In Avibus impress. Basil. 1547. pag. 391.
(2) Ad Monum. add. Dempst. §. 1. pag. 8.
(3) Apud Dempster. Tab. LXXI. num. 2.
(4) Ad Tabulam XVIIII. pag. 63. 64.

coluerunt: quumque essent Tuscorum coloni (1), AVGVSTAM vocarunt, ampliore cognomine; quod loca quaeque religiosa, & in quibus augurato quid consecratur, Tusco, ut reor, vocabulo *augusta* dicerentur ab auctu, vel ab avium gestu gustuve, sicuti Festus & Suetonius docet (2), qui Ennium citat scribentem:

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

Inscriptionem arae, a Nolanis dedicatae VICTORIAE AVGVSTAE, adfert Gruterus (3), quemadmodum etiam Brixiensium, quas vide (4).

TABVLA XLVII.

VESTAE cultus antiquissimus, Etruscis cognitus adstruitur.

VIx animum inducam meum, ut credam *Etruscos*, mortalium antiquissimos, non coluisse VESTAM Deam; licet non invenerim, multa adhibita diligentia, scriptorum probatissimorum, qui id adfirment, testimonia: deque ea siluerint clarissimi Etruscarum antiquitatum adsertores Dempsterus & Bonarrotius; sed ex eo arguere possumus, quia Tusci, ut mox dicemus, Cererem religiose coluerunt. VESTA eadem ac TERRA credita est, Saturni, & Rheae sive Opis filia: Vrani sive Caeli uxor: cuius soror fuit Ceres & Iuno: ipsa vero natu maxima credita ex veterum Theologorum traditione. Fabius Pictor Iani uxorem facit: diuque ante Romam conditam summa veneratione a Tyrrhenis cultam fuisse testatur Myrsilus Lesbius (si qua fides his auctoribus adhibenda est, quos tamen citant Gyraldus (5), Rosinus (6) aliique) qui eam quoque, Tyrrhenorum lingua, *Labith*, *Horchiam*, cognominatam scribit: quam adpellationem, Herodoto auctore, & apud Scythas habuit. Ceres & ipsa Tellus est; sed quatenus *fertilis* ac *frugifera*: VESTA vero eadem ac Terra, quae universum orbem complectitur, utpote *Ignis potens*: qui te-

(1) Vide Polybium Lib. II. Histor. Velleium Paterculum Lib. I. Cap. VII.
(2) In vita Augusti num. 7.
(3) Pag. MLXXV. 7.
(4) Apud eumdem Gruterum pag. CIII. I. MXVIII. 4. 5.
(5) Histor. Deor. Syntagm. IV.
(6) Antiquit. Rom. Lib. II. Cap. XII.

tenet medium mundi locum: quo omnia constare vetustissimi Philosophorum censuere (1). Non congeram permulta insignium auctorum loca; unus instar omnium sufficiat Ovidius (2):

Vesta eadem est & terra: subest vigil ignis utrique:
Significant sedem terra focusque suam

Graeci Εστίαν adpellarunt; Latini VESTAM: quam, quod vi sua stet, STATAM MATREM vocarunt. Idem Ovidius paullo post subiicit:

Stat vi terra sua: vi stando vesta vocatur.

Ignem vero elementarem, Vulcani nomine, designarunt; unde Ηφαιστος dictus. Tusci, ut docet Festus, *Ignem* adpellarunt *Verse*: quem, exemplo omnium Orientis nationum, atque etiam Graecorum, eos coluisse credibile est. Siquidem, ut Vossius ostendit (3), Romani VESTAE cultum a Laviniensibus accepere; auctis vero pro dignitate caerimoniis, auspice Numa, ab Etruscis; Lavinienses ab Albanis; Albani ab Iliensibus; Ilienses, ut verisimile est, ab Aegyptiis; Aegyptii a Persis atque ab Assyriis (4).

Pro adserendo VESTAE cultu apud Etruscos, maius, ut opinor, momentum facit Numa Rex, Curibus Sabinorum oppido ad Romanum imperium accitus, atque ab Etrusco augure consecratus: qui Etruscorum rituum peritissimus, Pythagorae, patre Ertusco nati, hausta sapientia atque eruditione, ut docet Plutarchus in eius vita, ad Tuscorum exemplum sacra religionis instituit: neque Pontifices solum, Augures, Feciales, Salios, Camillos Romanis dedit, verum etiam amplificato Deae VESTAE cultu, sacroque ministerio, VESTALES Virgines adlegit, addixitque eius templo, ut vigili custodia aeternum ignem alerent ac servarent. Ad haec, curulem sellam, lictores, fasces aliaque insignia decora atque ornamenta, quae Tuscorum erant propria (5), honoris gratia VESTALIBUS adtribuit. Pythagorae vero, studio atque amore, adeo addictus fertur, ut Mamercum vocari voluerit filium suum ex nomine filii eiusdem Pythagorae, ut idem Plutarchus narrat; quae vox nonnullis Etrusca videtur. At Pythagorei, in medio terrae, ignis sedem locarunt, eamque Εστίαν VESTAM, & Μόναδα *Unitatem* nominarunt. Nullam vero VESTAE Deae effigiem in eo templo

 col-

(1) Antiquit. Rom. Lib. II. Cap. XII.
(2) Vide Phurnutum de Nat. Deor. 28.
(3) De orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. LXV.
(4) Vide etiam Iul. Caesaris Bulengeri Iuliodunensis Eclogas ad Arnobium Lib. I. Cap. V. de cultu Ignis.
(5) Dempst. de Etr. Reg. Lib. III. Cap. XXIV.

collocandam esse censuit Numa ; sed ignem tantum & aram, in qua ponebatur : aeternos vero VESTAE focos, fictilibus vasis servatos fuisse, auctor est Valerius Maximus (1) : qui mos forsitan ab Etruscis manavit. Verum extra templum VESTAE, a Numa conditum, simulacra eiusdem Deae fuisse docet Ovidius (2) :

Silvia fit mater : VESTAE simulacra, feruntur,
Virgineas oculis supposuisse manus.

Non longe a signo Vertumni Etruscorum Dei, ut vidimus, in vico Iugario in Regione VIII. positum memorat P. Victor signum Matris STATAE, quae non alia est quam VESTA.

Quando igitur viri docti VESTAE cultum apud Tuscos admittant statuantque, videant, quaeso, an simulacrum maximae antiquitatis aheneum, quod nunc primum profero e Mediceo Gazophylacio, duplici schemate delineatum in Tabula XLVII. eamdem VESTAM referre possit. Opificium in multis non recedit ab antiquissima Aegyptiorum simulacrorum symmetria. Tuscae vero artis indolem manifeste servat in duplici amiculo, pro fimbria, undique radiis ad oram, Tuscorum more, ut vidimus, exornato : ipsa Dea tunicam sinistra adtollit, ut in aliis observavimus : cui cultui accedunt calcei repandi, ut eos vocat Cicero, quos Tusci, honoris & dignitatis causa, Diis dedere. Eodem modo cum amiculo & podere, duplici radiorum serie distincto, adfertur adsimile simulacrum VESTAE, ut mea fert sententia, non vero VESTALIS, a Fortunio Liceto Philosopho, in opere de Lucernis antiquorum reconditis (3), ex Museo Ioannis Galuani I. C. Patavini : quod ad Tuscos pertinere videtur. Multa de Vestalium habitu notat Licetus, quae etiam in rem meam faciunt ; sed ne taedio lectorem adficiam, ea praetereo.

Totum VESTAE caput, ut videmus, in nostro simulacro, obductum est amiculo vel tegillo : quo forsitan ignis in sinu terrae positus claususque designatur : qui etiam in secretiore templi parte atque in ipsis penetralibus occultari solebat, ut notat Virgilius de Iliensium VESTA & IGNE (4) :

Sic ait ; & manibus vittas, VESTAMQVE potentem
Aeternumque adytis effert penetralibus IGNEM.

Vestales Virgines, ut auguror, ex disciplina veterum Etruscorum, quem-

(1) Lib. IV. Cap. IV.
(2) Fastorum Lib. III. vers. 44.
(3) Lib. VI. Cap. LXXXIII. pag. 1011.
(4) Aeneid. Lib. II. vers. 296.

quemadmodum ex hoc signo non obscure intelligi potest, caput suffibulo obductum habebant: eratque, auctore Festo, vestimentum album praetextum quadrangulum oblongum, quod in capite, dum sacrificarent, habebant: idque fibula constringebatur. Est etiam inter alia capitis tegumenta reca, ricinum, & mafortium sive maforium, μαφόριον: quod, ut Gerardus Ioannes Vossius observat (1), corruptum est ex ὠμοφόριον; quasi dicas *superhumerale*, vel *humerorum* gestamen, ab ὦμος, *humerus*, & φέρειν, *ferre*. Huic Tusco simulacro adsimile est capitis atque humerorum tegumentum, quod adhuc retinent nostrae Moniales Virgines Deo sacrae; nec nisi totum simul e capite tolli potest: Monachi vero cucullum adhibent; qui admoveri & removeri a capite potest, atque in humeros reiici.

Illud praeterea adnotandum superest, VESTAM in hoc simulacro, virginis seu mulieris aetate provectae effigiem manifeste praeferre. Fuit VESTA praecipuum e tutelaribus Urbis Numen, ac Domus inprimis Augustae, ut habet Virgilius (2):

Dii patrii indigetes, & Romule, VESTAQUE MATER,
Quae TUSCUM Tiberim, & Romana palatia servas.

TABULA XLVIII. XLVIIII. L.

CERES

tota Etruria, praecipuo honore templis arisque dedicatis, culta.

Constat, ex antiquissimis Graecorum litteris atque monumentis, ut auctor est Cicero (3), insulam Siciliam totam esse CERERI & LIBERO consecratam. Quum autem Tyrrheni antiquitus dominati sint non solum in mediis Italiae regionibus, verum etiam in extremis & Siciliae proximis (4), uti

(1) De Vitiis Sermonis Lib. III.
(2) Georg. Lib. I. vers. 498.
(3) Actione II. in Verrem. Vide etiam Ben. Averanium Dissert. XXXIII. in Thucydidem num. 2.
(4) Vide Strabonem Geogr. Lib. VI.

uti etiam observat Bonarrotius (1): consequens est, eos antiquissima religione coluisse CEREREM, ac proinde etiam PROSERPINAM eius filiam, ex Ennensium nemore raptam a Plutone: quem locum, utpote in media Sicilia situm, umbilicum Siciliae nominarunt. Multis vero de caussis CEREREM Deam credidere: quia prima fruges invenit, leges dedit, arare, frumenta molere, panemque conficere monstravit: quae omnia Ovidius ita complexus est (2):

Prima CERES *unco glebam dimovit aratro:*
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris:
Prima dedit leges: CERERIS *sunt omnia munus.*

Romani, ut credibile est, a Tuscis docti, CEREREM nominarunt: vel quia TERRA ita diceretur *a gerendis frugibus*: apud Hesychium Γῆ, Γῆρυς: vel, ut Servio visum (3), a *creando*; quia *frugum creatrix*. Nam *cereo*, olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Festum (4) (cuius originem ad Tuscos referunt viri docti) est *cerus manus*: quod idem exponit *creator bonus* (5). Hinc DEA BONA, quae eadem est ac CERES, adpellata. Sacra quoque docuit mysteria; quare eam Δρησμοσύνην ἱερῶν vocat Homerus apud Pausaniam (6), eos recensens, qui initiationis mysteria ab ea docti accepere.

Sacrificantis habitu, velatoque capite, CEREREM Tusci expresserunt: dextera pateram, sinistra vasculum donis plenum gerentem: uti liquet ex vetustissimo eius simulacro aheneo, quod inter rarissima Medicei Thesauri Cimelia observavi, proferoque in Tabula XLVIII. Deest patera in dextra; forsitan quia vel ex auro vel e pretioso lapide confecta periit: vel ab avaro homine divulsa fuit. Quod etiam silentio est minime praetereundum, capillos habet solutos. In singulis partibus huius simulacri, enitescit Tuscum opificium, cum elegantia & dignitate coniunctum.

In sequenti Tabula XLVIIII. num. 1. eadem Dea pateram manu dextera, sinistra vero, ut auguror, vel molam vel placentam praefert; nam duabus lineis decussatis, in quatuor aequas partes superne dispertita, in hunc modum ⊕ adparet: qua quidem specie placentae pictae sunt frequentissime in vasculis Etruscorum, de quibus alibi fusius dicam. CERES in hoc sigillo aereo ex-

(1) Ad Monum. addita Dempstero §. x. pag. 18.
(2) Metamorph. Lib V.
(3) Georgic. Lib. I. vers. 7.
(4) In voce *Matrem Matutam*.
(5) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. II. Cap. LIX.
(6) In Corinthiac. Lib. II. Cap. XIV.

expressa (quod apud me exstat: repertumque est in agro Pistoriensi, uti rusticus quidam adfirmabat, qui mihi illud vendidit) retro religatos habet capillos, Tusco more: caputque eius ornatur altiori diademate: quod, si tres excipias volutas, ornatus gratia additas, fere Δ *deltoton* imitatur. Clarius id adparet in imagine, ut reor, Iunonis, quae expressa est in aerea patera, litteris Etruscis inscripta, quam vide apud Dempsterum Tabula XXXVII. (1) cuius caput triangulari diademate distinguitur: neque eo contentus artifex Tuscus ingeniosus & sagax, aliud diadema compluribus radiis insigne addidit: quorum monumentorum fide evincitur, Tuscos non singulari corona, sed pluribus diversis ornasse Deorum capita, uti etiam paullo ante in simulacro Victoriae observavimus: ignotumque antea diadema, *deltoton* specie, invenisse. Huic simulacro persimile illud est, Etruscis litteris inscriptum, quod inter monumenta Dempsteriano Operi addita, in lucem protulit Cl. Bonarrotius Tabula XCIII. ad finem Tom. II. quod etiam, ut opinor, CEREREM repraesentat. Romani hoc ipso diademate nobilitarunt caput tauri, ut ita dicam, Dialis, quum Iovi immolandum ducerent; ut videre est in antiquis numismatum & marmorum sculpturis. Hyginus (2) memoriae mandat, Mercurium super caput Arietis ideo *deltoton* statuisse, *ut obscuritas Arietis huius splendore, quo loco esset, significaretur; & Iovis nomine Διὸς primam litteram deformaret*. Tusci vero hoc genus diadematis Cereri & Iunoni servatrici ac salutari dedere, tamquam symbolum, ni fallor, perfectionis; quod triangulum tres aequales lineas complectatur: quod etiam Christiani pictores Deo nostro vivo & vero subsecutis temporibus tribuerunt (3).

Eamdem CEREREM refert, ut arbitror, signum aheneum elegantissimum, quod e Museo Gaddio in medium profero in eadem Tabula XLVIIII. num. II. Consideranti mihi innumera, ut ita dicam, quae exstant in singulis per Etruriam Museis, veterum Etruscorum artificum opera; plures aetates & gradus opificii in illis connotare opus fuit: plurima enim praeferunt quamdam rudis artis infantiam & pueritiam, pauca virilitatem, paucissima exquisitam numerisque omnibus absolutam elegantiam ac perfectionem. Postremam hanc aetatem facile tribuam huic signo pulcherrimo ac rarissimo, quod florentibus omnibus Etruscorum artibus, quae ad Graphicen spectant, vel etiam vigente maiori luxu cultuque vestium apud Etruscam gentem, confectum videtur. Quid enim,

(1) Tom. I. pag. 278.
(2) In Poetic. Anstronom. Vide Gisbertum Cuperum in Apotheos. Homeri pag. 74.
(3) Bonarrot. in Vasa vit. Coem. pag. 60. 61.

enim, si operosus vestium cultus, partiumque omnium consensus & symmetria diligenter observetur, eo elegantius atque absolutius cerni potest? Quanto artificio dispositum, quantoque studio concinnatum est pallium, quod tam eleganter e velato capite, coronaque foliacea redimito, refluit, innexumque & circumvolutum ante pectus pendet! Notandi sunt calcei clausi, quorum lora superne in speciem crucis innexa sunt. Dextera pateram (quod sine observatione minime praetereundum est) versus terram invergit: laeva copiae cornu tenet, & quidem ea specie, quam nusquam videas in sculpturis veterum Graecorum & Latinorum. Nam ei impositus est globus, universum orbem, vel utrumque hemisphaerium designans (1); quem undique maiora arborum folia vallant: deinde sub coronide patuli oris, triplici ordine, tamquam corona, innexa undique pendent paene innumera, exigua quidem, copiae cornua, quae inania & vacua sunt: Terramque, fecundam rerum omnium parentem, inverso ore respiciunt, quam Cereris virtute frugiferam esse veteres crediderunt. Cur vero eadem copiae cornua ita facta fuerint, fortasse indicat Varro (2) apud D. Augustinum (3), ita inquiens: *Una eadem TERRA habet geminam vim: & masculinam, quod semina producat: & femininam, quod recipiat, atque nutriat; unde a vi feminina dicta est TELLVS: a vi masculina TELLVMO*. In hunc modum in Dianae Ephesiae simulacro (quae eadem est atque Isis apud Aegyptios, & CERES apud Tuscos & Romanos) continuatis uberibus corpus Deae omne densatur; quia, ut observat Macrobius (4), terrae, vel rerum naturae altu nutritur universitas. Hinc duplex CERES credita, *Caelestis* & *Terrestris*: Caelestis est Luna: *Terrestris* vero, Χθόνια dicta a Graecis, est Tellus frugifera: hoc est, Terra pariter, ac fruges; unde & μετωνυμικῶς a Poëtis pro *frugibus* accipitur (5).

Alio modo ornatur copiae cornu, quod CERES tenet, habitu sedentis, uti etiam a Pausania describitur (6), expressa in signo ex argilla perelegantis operis, quod exstat Perusiae in eximio Museo Nobilium Ansidaeorum, exhibeoque in sequenti Tabula L. Siquidem pomis refertum est, pendentque utrimque folia, atque in fastigio non globus, sed pinea nux imposita conspicitur: quae, ut reor, aurei aevi, quod CERES induxit, sublatis hominum feris moribus, datisque optimis legibus in Attica, Italia, & Sicilia, ut observat Plinius (7), index esse potest. Quo vero augustius ve-

(1) V. Macrob. Lib. I. Saturn. Cap. XXVIII.
(2) In XVI. Rerum divinarum.
(3) In VII. de Civit. Dei Cap. XXIII.
(4) Saturnal. Lib. I. Cap. XX.
(5) Vide Gerardum Ioannem Vossium de orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. LIX.
(6) In Corinthiac. Lib. II. Cap. XXXVII.
(7) Lib. VI. Cap. LVI.

venerabiliusque idem cornu, frugibus dives, cultorum oculis adpareret, velum imposuit Tuscus artifex opido sagax, quod etiam bulla in medio, ornatus gratia, decoravit: quod in simulacris aliarum nationum haud facile videas. Quemadmodum enim CERES sedens velatum habet caput, insignitumque mitella sive anademate altiori, quod superne ambit in extima ora circulus, radiis undique distinctus; ita quoque cornu copiae, quasi quid augustum ac divinum praeferat, velandum esse Tuscus artifex censuit.

CERERIS sacra & antiquissimum cultum ab Etruscis in Italiam invectum, omnium religiosissime amplexati sunt Pisani & Volaterrani, qui in eius honorem templa consecrarunt: quod ostendi in Parte II. Inscriptionum antiquarum Etruriae Vrbium (1). His adde, ut diximus, Pistorienses, Campanos (2), Brixienses (3), Coranos (4), Velitrenses (5), Nolanos (6), Tusculanos (7): quorum arae titulis inscriptae, ab eximiis antiquariis adferuntur, apud quos, si otium est, vide.

TABVLA LI. LII. LIII. LIIII.

BACCHVS

Etruscorum Deus, tota Etruria, Bacchanalibus, Orgiis, sacrisque mysteriis, maximo honore cultus.

CEREREM sequitur BACCHVS, ei semper coniunctissimus: quem Etrusci adeo venerati sunt, ut in numerum Deorum Consentium (quod nec Graeci nec Latini fecere) retulerint: quod perspicue ostendit insignis patera, Etruscis litteris inscripta, adlataque in Tab. III. Dempsteriani Operis (8). Siquidem idem BACCHVS, hederacea corona redimitus, ornatusque torque & armilla in sinistro brachio, sceptrum sive hastam dexte-

R ra

(1) Pag. 1. 2. & 3. item pag. 151. 152.
(2) Vide Inscript. Gudianas pag. XX. 1.
(3) Reinesium Cl. 1. 35.
(4) Inter Gudianas pag. XV. 4.
(5) Ibidem vide.
(6) Ibidem pag. XVI. 6.
(7) Ibidem pag. XVI. 2. 4. pag. XVII. 1.
(8) Vide Bonarrot. Explic. §. IX.

ra manu gerens, ſculptus eſt, tamquam ſocius, cum Apolline & Mercurio: tenetque ſiniſtra manu fulmen peculiaris & inſolitae formae: cuius eximii monumenti auctoritate coniicimus, Etruſcos cenſuiſſe eum unum eſſe e novem Deis, qui, ut docet Plinius ex libris auguralibus veterum Etruſcorum (1), emittere fulmina credebantur: hi vero Dii maximi & Conſentes fuere. De BACCHI cultu apud Etruſcos, poſt diligentiſſimum virum Philippum Bonarrotium, quamvis pauca mihi dicenda superſint; ſcribendi tamen occaſionem praebent perinſignia quaedam BACCHI ſimulacra, ab Etruſcis ſculptoribus confecta: quae, ut arbitror, vel ipſe non vidit, vel multis curis diſtractus non obſervavit.

Primo in loco, quod habes in Tabula LI. aheneum ac longe pulcherrimum BACCHI ſimulacrum obſervandum eſt, quod in lucem prodit e Muſeo Gaddio, magnitudine ſua archetypo probe reſpondens. Toto corpore nudus repraeſentatur, virili capitis cultu; quamvis Etruſci muliebri ornatu, capilliſque mitra revinctis eum interdum expreſſerint, ut obſervat Bonarrotius (2). In hoc vero ſimulacro capilli circa frontem duplici ſerie calamiſtrati ſunt, atque ita diſpoſiti, ut & ipſi coronam quamdam efforment; addita ſupra eos vitta latiore auguſtioreque, *undique radiis diſtincta*, quae retro pendentibus lemniſcis religatur. *Reliqui* crines intonſi ſunt, caduntque inter utrumque humerum in tricas ſoluti. Laeva haſtam, vel ſceptrum aut thyrſum tenuiſſe indicat digitorum conformatio: dextera vero perparvam cervam praefert atque oſtentat. In Vaſe Etruſci operis picto, iam edito apud Dempſterum Tab. XI. quodque exſtat in Mediceo Theſauro, ad pedes BACCHI ſedentis iacet cervus; habet enim cornua, quibus caret cerva, quam manu geſtat BACCHVS in hoc ſimulacro. Poëtae Graeci & Latini aliique cervae tribuunt cornua; ſed ſolos mares cornibus inſtructos eſſe docent Ariſtoteles (3) & Heſychius: quorum teſtimonia adfert doctiſſimus Samuel Bochartus, quem vide (4). Quum igitur in eo Vaſe Etruſco BACCHVS pictus ſit cum Baccha ſaltatrice & Fauno: eique tamquam animal ſacrum adtributus ſit cervus; ea de cauſa cenſui, hoc ſimulacrum, egregio opere abſolutum a Tuſco artifice, ipſum BACCHVM referre. Convenit cerva & dama BACCHO: quam veteres decorum eſſe animal & amabile iudicarunt: eamque non ſolum alere ſummo ſtudio, ſed & lavare, & pectere, ſertiſque ornare, aut torquibus & mo-

(1) Lib. II. Hiſt. Nat. Cap. LII.
(2) Ad Monum. add. Dempſter. pag. 16. 59.
(3) In Mirabilibus, & Hiſtor. IX. Cap. V. & de partibus Animal. Lib. III. Cap. II.
(4) In Hierozoic. Lib. III. Cap. XVII. pag. 881.

& monilibus consuevere, ut erudite observat idem Bochartus (1). Praeterea quod animal sit velocissimum, longaevum, firmissimoque robore pedum & incessus instructum; ideo Etrusci, naturae virtutumque omnium animalium consultissimi, melius quam tigrem aut pantheram, BACCHO convenire iudicarunt. Probe enim coniicere videor ex hoc symbolo, atque e corona radiata, quam Tusci BACCHO, ut vidimus, tribuerunt, credidisse, eum unum eumdemque esse cum SOLE sive APOLLINE: qui in nummis Coptitarum & Milesiorum apud eximium Petrum Seguinum (2), sinistra vel etiam dextra manu cervum paefert, qui Solis cursum aemulatur: uti etiam e fabula Arges in cervam conversae a Sole apud Hyginum, colligimus (3).

Hermaea signa in usu fuisse apud Tuscos, paullo superius adnotavimus: ea vero longe diversa a Graecorum Hermis fuere; nam Etrusci, sculptores ingeniosissimi, multo ornatiora haec fecere, vallaruntque, ut vidimus, ne trunca & deformia adparerent, pulcherrimis arborum foliis. En Tab. LII. BACCHI signum, Hermae simillimum, a Tusco artifice omni elegantiae cultu ac studio fabricatum: quod propter ipsam speciei raritatem peregrinitatemque, plurimi faciendum esse censeo. BACCHVS in hoc simulacro, *ambiguo sexu repraesentatur; ut vix dignoscas, utrum mas sit an femina. Tumidior mamma feminam indicat*: vultus vero ridentis specie, egregia arte expressus, (ob quam oris hilaritatem Μαινομένον (4), vel quod stulto similis rideat, in vindemia musto & ficubus illinitus & minio, Μορύχον (5) eum dixere) virum referre videtur: ideoque eius caput non muliebri mitra, sed stroppo, seu vitta lanea contorta ornatum cernitur: capilli etiam breves sunt, quales viris conveniunt. Cervinae pellis exuvium pendens e sinistro humero, non solum proprium BACCHI insigne est, verum etiam maximum ornamentum, quod alteri Deorum adtribui non potest.

Neque vero haec absurda videbuntur viris, antiquitatis cognitione opido peritis, qui sciunt non Mercurii tantum, sed etiam Apollinis, Herculis, Priapi, atque eiusdem BACCHI simulacra eodem, quo quadrati Hermae, opificio quandoque elaborata, eaque a Pausania esse descripta (6). Hi Dii viarum praesides habebantur, atque ante fores aedium & in vestibulis templorum statuebantur, ut iter ab illis auspicato iniretur; traditum enim erat, eos

 uni-

(1) In Hieroz. Lib. III. Cap. XVIII. pag. 898.
(2) Ad selecta Numismata Imperatorum num. XII. pag. 131. 132. 133.
(3) Vide Fab. CCV.
(3) Vide Athenaeum Lib. XIV. Cap. I. pag. 613. & Casaubon. Animad. pag. 887.
(5) Apud Suidam in voce Μόρυχος.
(6) In Archadicis Lib. VIII. Cap. XXXII.

universum orbem peragrasse. Id vero multo magis BACCHO convenire arbitrabantur; quem commenti sunt (propterea quod Solis (1) imago sit) totum terrarum orbem perlustrasse (2). Servatur hoc simulacrum inter insigniora Musei Gaddii cimelia.

In eadem Tabula LII. num. II. & III. duplici schemate delineatam profero imaginem BACCHI, ex aereo sigillo depromtam, quod apud me exstat ex dono amici mei Liborii Caglieri Florentini, Aurificis Gemmarii pereximii. Effictus est BACCHVS muliebri facie, cuius caput mitra radiis insignis exornat. Bulla ante pectus dependet. Toto corpore nudus est, nisi quod amiculum retro recidit, operitque posteriores corporis partes: quo vini vis ac natura declaratur, quae secreta pandit, & mores detegit, ut observat Albricus Philosophus (3). Perbelle in hanc rem Horatius (4):

Incipiam, patiarque vel inconsultus haberi:
Quid non ebrietas designat? operta recludit:
Spes iubet esse ratas. ———

Has propter causas, aliasque plures, Etrusci, Aegyptiorum exemplo, BACCHO cornua tribuere; ut cernimus in nummis Megarensium in Sicilia: at in nummis Oscorum, civitatumque Etruscae originis, ut Campanorum, Atellanorum, Nolanorum, Puteolanorum, Calenorum, Suessanorum & Calatinorum, *Tauriformis* sculptus est BACCHVS praeter faciem (5). In Tabula LIII. duplici prospectu delineatum exhibeo aereum BACCHI simulacrum, humana specie, grandibus oculis, prolixa barba & capillis, atque taurinis cornibus insigne. Id ipsum adservatur in Museo Coratio Cortonae, traduntque in agro Cortonensi erutum nuper fuisse. Magnificum BACCHI templum apud Cortonenses fuisse, coniicit Clar. Vir Nicolaus Marcellus Venuti, Eques D. Stephani & Patricius Cortonensis (6), ex ruderibus marmoreisque columnis magni pretii eximiaeque pulchritudinis, quae visuntur in loco, qui etiam nunc dicitur *Farneta*: verum, quamquam non negem, templum BACCHO sacrum ibidem esse potuisse; verosimilius tamen crederem, id nomen, aliqua in parte corruptum, indicare fa-

(1) Vide Macrobium Saturnaliorum Lib. I. Cap. XVIII.

(2) Ex Diodoro Siculo Lib. III. De huiusmodi Bacchi simulacris, vide Hieron. Aleandrum iuniorem in Explicat. Tab. Heliacae pag. 47. 50. 51.

(3) Inter Mythologos editus Cap. XXI.

(4) Lib. I. Epist. V. ad Torquatum.

(5) V. M. Aegyptium in S. C. de Bacch. 32.

(6) Vide eius Epistolam, a me relatam in Parte II. Inscriptionum ant. Etrur. Vrbium pag. 370.

fanum ARNAE, Deae veterum Etruſcorum, ut vidimus, quod eo in loco Cortonenſes condidere. Cornua BACCHO veteres dederunt, vel ut indicarent ſummam vini potentiam, vel quod audaciores fiant ebrii; vel etiam ut parem cum Sole igneam eius naturam declararent (1). Alia etiam adduci poteſt ratio: ſiquidem plures BACCHI memorantur, de quibus eruditiſſime diſſerit Vir Celeberrimus Matthaeus Aegyptius (2): tradunt tamen BACCHVM ex Iove & Proſerpina ſive Cerere natum, primum ad aratra boves iunxiſſe, quum manibus hominum prius terra exerceretur, & alia ad agriculturam pertinentia commentum eſſe: quibus beneficiis mortales devincti, eum conſecrarunt; atque eius imaginibus cornua addiderunt, ut aratri inventionem indicarent. Haec inventa BACCHI, qui eſt ipſe Oſiris Aegyptiorum, ſummis laudibus celebrat Tibullus (3), quem ſi legere volueris, operae pretium facies.

Toto igitur orbe perluſtrato, locupletatoque humano genere vini beneficio, BACCHVM in Deorum numerum relatum fuiſſe fabulantur. BACCHI apotheoſin ſive conſecrationem repraeſentat aereum ſymplegma elegantiſſimum, omniumque rariſſimum, quod exſtat in regio Mediceo Cimeliarchio, & quidem in ſecretiore conclavi. *Illud haud praetermittendum eſſe cenſui, propter eximiam opificii elegantiam & dignitatem*, quam Etruſcam manum redolere ex ipſo charactere non obſcuris indiciis comperi. Habes igitur illud diligenter expreſſum in Tabula LIIII. Stat BACCHVS toto corpore nudus, hinc & hinc pendentibus cervinae pellis exuviis: cuius dextro humero inſidens Deorum GENIVS, ni fallor, volanti ſimilis expanſis alis, ſiniſtra manu caput eiuſdem BACCHI ita vertit, ut ſurſum reſpiciat, apertoque ore fluentem accipiat Deorum ambroſiam, quam dextra manu e vaſculo ſe infuſurum oſtendit. Caput eiuſdem GENII ornatur cornu, e quo, ut coniicio, ambroſiam exhauſit, quod in anſerinum caput deſinit. Tuſci artifices in excogitandis omnium inſtrumentorum ornamentis ſagaciſſimi, pocula e cornibus facta in capita vel taurorum, vel cervorum, vel equorum aliorumve animalium deſinere voluere: quod ex aliis veterum Etruſcorum ſculpturis multo clarius infra oſtendam. Antiquius BACCHI ſimulacrum perparvum ex aere, quod exhibeo in ſequenti Tabula LV. num. I. & II. cornu purum pro poculo geſtat. Vetuſtiſſimi mortalium ad bibendum uſi ſunt bubulis cornibus, inque his vinum in conviviis miſcebant: poſtmodum

cre-

(1) Ex Macrobio Saturnaliorum Lib. I. Cap. XVIII. Auctor argum. in orationem Demoſthenis contra Midiam.

(2) In Explicat. S. C. de Bacchanalibus pag. 25. 26.

(3) Lib. I. Eleg. VIII. verſ. 27.

crescente luxu, retenta quidem poculorum forma e cornibus; ea vero ex argento & auro, atque ex ebore facta memorantur (1).

Neque absurdum est credere, Etruscos hoc simulacro ostendisse LIBERI PATRIS apotheosin; hanc enim consecrationem in Deorum numerum, iisdem cognitam fuisse, aperte declarat insignis aerea patera Musei Comitum e Gherardesca, iam edita penes Dempsterum Tabula II. in qua Hercules, ut supra observavimus; in caelum ducitur, elevaturque a suo Genio, qui eius pedibus subiectus est: & hoc prorsus modo expansis ad volandum alis repraesentatur. Herculem iam divum, in caelum adscendentem, comitatur Regina Iuno, quae suo in eum odio divinos honores atque immortalitatem peperit: deinde eum deducit individua laborum comes & adiutrix Minerva, cui idem Hercules multo cum ingenio innixus sculptus est: adstatque etiam, ut diximus, aerumnarum exoptatissimum praemium, Aeternitas, muliebri specie ornatissima, atque cum alis efficta, quae eum inter Deos caelestes, &, ut dicunt, Semones statuat omni aevo victurum. In throno seu sella Amyclaei, eximium Bathyclis Magnesii opus, quam describit Pausanias (2), tum Herculis, tum Bacchi apotheosis coniunctim sculpta visebatur: *illum Minerva auxiliatrix, hunc adhuc puerum Mercurius in caelum deportabat*.

Quando haec viris doctis minus adrideat de BACCHI apotheosi coniectura; quia Genius eidem insidens opertum habet caput poculo, quod in anserinum caput desinit: anser vero, aquaticum animal, natura est calidissimum, aquisque & cibariis humidis valde delectatur (3); suspicari possumus, eumdem Genium ita expressum esse ab Etruscis, ut vim humidi elementi significet. Quod vero Tusci Genios coluerint, rebusque sublunaribus & Diis eos addixerint, ex mox dicendis, erit, ut spero, apertissimum. Perbelle Genius humidi elementi insidet humeris BACCHI, eumque aquis perfundit; quia eumdem Deum generationi ac proinde humidae naturae praeesse veteres crediderunt, quae eius fons est & causa, ut observat vir disertissimus Benedictus Averanius (4). Ea fuit Aegyptiorum opinio (5), quam Etrusci proculdubio secuti sunt (ab his enim multa, ut vidimus, didicere) ex aqua cuncta Deum effecisse; quamobrem Homerus (6) Aegyptiorum auctoritatem secutus, Oceanum patrem Deorum, Thetin re-

(1) Ex Athenaeo Dipnos. Lib. XI. Plinio Lib. XI. Cap. XXXVII.
(2) In Laconicis Lib. III. Cap. XVIII.
(3) Vide Aelianum de Animal. Lib. V. Cap. XXIX.
(4) In Antholog. Dissert. XLVIII. num. 5. 6.
(5) Plutarchus de Iside & Osiride.
(6) Iliad. Lib. Z. vers. 132. & Lib. Ξ. vers. 201. & vers. 302. Vide etiam Heraclidem Ponticum Allegor. Homer. pag. 455.

rerum primordium adpellavit. Haec ex eodem Benedicto Averanio, quae in hanc rem meam faciunt, adferre libet. *Osirin autem, quem idem, atque* BACCHVM *numen ostendimus, humidam naturam, hoc est materiam, ex qua omnia procreantur, existimant. Quod ex multis rebus percipi facile potest; nam & Osirin* (1) *Typhoni perhibent adversarium esse, cum eoque saepenumero conflixisse: quod nihil aliud significat, quam* (2) *humidam naturam omnium rerum procreatricem pugnare cum ignea vi, squallentique, quae infestissima est fecunditati: quae vis* Typhon *appellatur; nam τύφειν graece dicitur* combürere; *propterea color Osiridis niger fingitur propter abundantiam humoris: qua de causa, & taurus ipsi nigerrimus immolabatur, & Osiridis cultoribus fontis os obstruere, & obturare non licebat; quasi nefas esset eum, qui se humidae naturae Deum praesidem colere profiteretur, prorumpentem humorem impedire. Eodem modo, quum Aqua elementorum fecundissima habeatur, ut ostenderent Osiridis naturam ab Aquae non discrepare natura, Osiridem fecunditatis auctorem agnoscebant: ac propterea in pompa, quae in eius honorem ducebatur, ficulneum folium in penis figuram deformatum praeferebatur. Quod si Osiris, &* BACCHVS *idem Numen, Osirin autem humidam naturam Aegyptii arbitrabantur; consequens est & Bacchum censuisse. Sed quid Aegyptios loquor? nonne Graeci eadem confirmant? nonne Aristo Chius,* BACCHVM *Naiadis filium fuisse tradit? Naiades autem Deae fontium habebantur. Nonne* BACCHVM *eodem modo Graeci colebant, & ut indicarent esse humidae naturae, omnisque fecunditatis auctorem, Thallos in Dionysiis* (3) *circumferebant? sunt autem Thalli ficulnea veretra e collo propendentia, ut auctor est Herodotus.* Id etiam eo magis est verisimilius; quia, ut fabulatur Homerus (4), BACCHVS in fugam versus a Licurgo, metu perculsus, sibi consulens, se se in aquis abscondit: feruntque a Thetide receptum fuisse. Hanc igitur BACCHI sub aquis latitationem, simulacrum hoc perinsigne designare potest; quam etiam eximius vir Bonarrotius (5) subolfecit: Genium vero illum Zephyrum, placidamque maris auram referre putavit: mihi vero potius videtur expressus, ut dixi, Genius humidi elementi, qui BACCHVM aquis temperat ac perfundit: omniaque genita, ex aqua constare, non obscure declarat.

Tota Etruria BACCHVM religiosissime coluit: nec aliunde BACCHANALIA ad Romanos pervenerunt, quam ab Etruscis (6): quod luculenter ex antiquis monumentis, veterumque scriptorum testimoniis ostendunt viri amplissimi Philippus Bonarrotius (7), & Mat-

(1) Diod. Sicul. Biblioth. Lib. I.
(2) Plutarch. de Iside, & Osiride.
(3) Diod. Sicul. Lib. I.
(4) Iliad. Lib. Z. vers. 132.
(5) In Observat. ad Diptychum Romuli pag. 238. 239.
(6) Ex Livio Decad. IV. Lib. IX.
(7) Ad Monum. add. Dempstero §. IX.

& Matthaeus Aegyptius (1). Magnifica templa LIBERO PATRI dedicata ubique in Etruria memorantur: praesertim vero apud Neapolitanos, qui DIONYSVM, ut auctor est Macrobius (2), HEBONA cognominarunt: apud Puteolanos (3), Campanos (4), Bononienses (5), Perusinos, Arretinos (6), Volaterranos (7), Faesulanos (8), Clusinos (9), Cortonenses, ut vidimus; & apud antiquos huius loci incolas, ubi Florentia condita est: cuius cultus indicio sunt loca, quae vulgo *Baccano* etiamnum adpellantur.

TABVLA LV.

BACCHI GENIVS.

BACCHICVM choragium primus omnium agit GENIVS eiusdem BACCHI assecla & delicium: quem Etrusci, uti ostendit haec aerea imago, quae exstat inter Medicea Cimelia, non puerili, sed adulta aetate, alatum, nudo apertoque capite, prolixis capillis, acutis, ad exemplum Faunorum & Satyrorum, auribus, cum duplici torque, vario ac multiplici opere elegantissimo, ante pectus demisso, pendente cervina pelle, vel hinnulei spolio e sinistro humero, laevaque ad pectus admota, expresserunt. Graeci ac Latini artifices alia specie eum exhibuere: nimirum aetate puerili, alis instructum, ore ridenti ac blando, capite redimito corona ex hederis & corymbis florentibus contexta, cum sinistro brachio ornato armilla gemmis distincta, dextraque manu velata, ut vidimus in Volumine secundo Musei Florentini Tabula XLV. adlata eius icone Amethysto insculpta, artificio exquisitissimo, quae Romae in Dactyliotheca Marchionum Victoriorum adservatur. Graeci ACRATVM dixere BACCHI GENIVM, ut auctor est Pausanias (10), qui eius vultum describit.

Ex

(1) In Comment. in S. C. de Bacchanalibus.
(2) Saturnal. Lib. I. Cap. XVIII.
(3) Vide Gruterum pag. LXVI. 9.
(4) Livius Dec. IV. Lib. IX. meminit Paculae Miniae Campanae Sacerdotis Bacchi. Vide Gudian. Inscr. pag. XLIII. II. 13.
(5) Vide Carolum Caes. Malvasiam in Marmora Felsinea Sect. I. Cap. IV. pag. 41.
(6) Cl. Greg. Redii Epistolam in Par. II. Inscript. ant. Etrur. pag. 222.
(7) Id inferius constabit ex antiquis *sculpturis ibidem repertis cum cista mystica*.
(8) Vide in *Par.* II. *Inscript. ant. Etrur.* pag. 105.
(9) *Phalli ingentis molis, tum marmorei tum fictiles & ex aere, in agro Clusino reperti, id clare ostendunt.*
(10) In *Atticis Lib.* I. Cap. II.

Ex hac igitur Etrusci operis protome, clare intelligimus, Tuscos GENIVM Baccho adsignasse: quod etiam aliae nationes fecere, singulis Diis GENIVM famulum & ministrum tribuentes: iisque praecipue, quos aquae, terrae, igni & aëri praeesse commenti sunt, quos GENIALES Deos dixere, ut auctor est Festus: idque etiam ex vetustis aris, iam editis, viri docti observarunt (1). In antiquis Gemmarum sculpturis, a me prolatis in Museo Florentino (2), ostendi, quonam modo Iovis, Apollinis, Victoriae & Herculis expressus sit GENIVS. Neque vero supremi ordinis Numinibus unum tantum, sed etiam plures GENIOS dedere: quorum princeps habebatur unus, puta, ut hic BACCHI, cuius arbitrio omnia geri ac moderari arbitrabantur, uti volebat imperabatque ille Deus, cui obediebant: quod profecto non aliunde, quam ex prisca Hebraeorum Theologia, divinorumque librorum fonte hausisse videntur (3).

TABVLA LVI.

DII CABIRI SEV CORYBANTES

Bacchi mysteria, cistam mysticam, & sacra Cabiria in Etruriam invexerunt.

EX adlatis monumentis, atque ex iam dictis dicendisque, satis, ut arbitror, liquet, Bacchum ab Etruscis maxima religione cultum fuisse. Id etiam docet fabula de Tyrrhenis, Bacchum ducere captivum tentantibus, & in delphinos conversis: quae in hymno in honorem eiusdem exponitur ab Homero, eius, ut aliqui volunt, auctore. Tradunt etiam Aristides (4) & Lucianus (5), Bacchum saltandi artem, quam Satyri eius ministri invenere, TYRRHENOS & Indos & Lydos, bellicosas gentes, devicisse, suoque imperio subiugasse. Cultum vero

(1) Gisb. Cuperus in Monum. antiqua pag. 243. Dempsterus ad Antiquit. Rom. Io. Rosini Lib. II. Cap. XIV. Pitiscus in Lexico Ant. Rom. in verb. GENIVS.

(2) Vol. I. Tab. XXXVIII. n. V. Tab. LXVI. n. VII. & IX. Tom. II. Tab. LXVIII. n. I. Tab. LXXVII. num. V. pag. 124. 125.

(3) Vide P. Bocharti Geograph. Sacr. Lib. I. Cap. XV.

(4) In Oratione in Bacchum.

(5) De Saltatione Tom. IV. edit. Basil. pag. 109.

vero Liberi Patris, ſacraque myſteria, nec non & myſticam ciſtam a CABIRIS ſive CORYBANTIBVS in Etruriam delatam eſſe fabulantur. Non praetermittam, ut id confirmem, inſignem Clementis Alexandrini locum (1), qui ita ait: ΚΑΒΕΙΡΟΥΣ δὲ τοὺς ΚΟΡΥΒΑΝΤΑΣ καλοῦντες, καὶ τελετὴν ΚΑΒΕΙΡΙΚΗΝ καταγγέλλουσιν· αὐτὼ γὰρ δὴ τούτω τὼ ἀδελφοκτόνω, τὴν ΚΙΣΤΗΝ ἀνελομένω, ἐν ᾗ τὸ τοῦ ΔΙΟΝΥΣΟΥ αἰδοῖον ἀπέκειτο, εἰς ΤΥΡΡΗΝΙΑΝ κατήγαγον, εὐκλεοῦς ἔμποροι φορτίου, κἀνταῦθα διετριβέτην φυγάδε ὄντες, τὴν πολυτίμητον εὐσεβείας διδασκαλίαν, αἰδοῖα καὶ ΚΙΣΤΗΝ, θρησκεύειν παραθεμένω ΤΥΡΡΗΝΟΙΣ. *CABIROS autem dum CORYBANTAS adpellant, mortem quoque CABIRICAM annunciant. Hi enim duo fratricidae, quum CISTAM ſuſtuliſſent, in qua repoſitum erat veretrum Dionyſii, eam vexerunt in ETRVRIAM, egregiarum mercium mercatores, atque ibi habitarunt, quum eſſent exſules: venerabilem pietatis doctrinam, verenda & CISTAM commendantes ETRVSCIS.* Hanc BACCHI ciſtam ſculptam, atque in aedicula repoſitam obſervavi in Vrnis ſepulcralibus veterum Etruſcorum, quae nuper Volaterris erutae ſunt, quaſque inferius proferam ſuo loco.

Sacra vero CABIRIA non ſolum Etruſcis nota, verum etiam maxima religione celebrata fuiſſe, *Deo dante*, mox oſtendam ex priſcis Tuſcorum ſculpturis, quas Bonarrotius ſine obſervationibus intactas reliquit. Illud vero heic ſilentio non praetermittam, Etruſcos adeo impenſe DEOS CABIROS coluiſſe, ut eis decimas voverint bonorum ſuorum, riteque perſolverint: praeſertim quum ſterilitate omnium proventuum laborarent, ut memorat Myrſilus Lesbius apud Dionyſium Halicarnaſſenſem (2). Decimas quoque Tuſci voverunt, his preſſi anguſtiis, non ſolum CABIRIS, verum etiam Iovi & Apollini: qui mos profecto eſt vetuſtiſſimus. Quod vero a Tyrrhenis factum memorat Myrſilus Lesbius, idem Dionyſius, Etruſcis adverſus, ut notavimus, tribuit Pelaſgis: quos etiam, multo prius quam Etruſcos, CABIRIA myſteria peregiſſe contendit (3). Verum ab ipſis Diis CABIRIS, ut tradit Clemens Alexandrinus, Etruſci cultum & ſacra, uti obſervavimus, accepere. Si qui vero ſunt populi, qui de eorum cultus antiquitate, deque vetuſtiſſima myſteriorum traditione contendere poſſunt, hi vel Phoenices vel Aegyptii ſunt; nam de Phoenicum cultu, teſtis eſt apud Euſebium (4) Sanchoniathon ille Berytius, ut memorant, Troiano bello antiquior (5): apud Aegyptios ve-

(1) In Protrept. ſive Admonit. ad Gentes pag. mihi 12.
(2) Antiquit. Roman. Lib. 1. pag. mihi 19.
(3) Ibidem Lib. II. pag. 92.
(4) Lib. 1. Praep. Evangelicae.
(5) Voſſium de orig. Idol. Lib. 1. Cap. XXII.

vero, Memphi in honorem CABIRORVM, fuisse templum antiquissimum testatur Herodotus (1). Sed de his satis superque.

Quia vero CABIRI saltationem armatam primi instituerunt, ut auctor est idem Dionysius (2), quorum arma eadem ac Saliorum fuere, nimirum hasta, ancilia, vel scuta; hinc suspicari possumus, Etruscos in honorem eorumdem Deorum, CABIRIA, ex eorum nomine certamina adpellata, sive saltationem armatam instituisse: quae, ut reor, exhibetur in Vase argenteo, auro egregia arte intecto, Etruscisque litteris inscripto, quod nunc exstat in Medicea Gaza, editumque inspicere poteris apud Dempsterum in Tabula LXXVII. & LXXVIII. in quo praeterea Cistophori sculpti sunt ad aras procedentes, una cum sacrificulis victimas deferentibus in utroque humero: quo monumento CABIRIA sacra cum ludis pugilum & saltatorum armatorum ludicra pugna coniuncta fuisse non sine ratione arguere possumus.

CABIROS tres fuisse tradit Cicero (3); quos nonnulli, ex Hebraeorum fonte CABIR, adpellatos putant, hoc est *magnos*, *potentes*: eosque Samothrace praecipuo honore cultos adfirmant ab his, qui eorum mysteriis initiabantur (4). Sed magna apud vetustos scriptores confusio est, cum in eorum origine, tum in numero ac nominibus adsignandis. Conveniunt inter se Acusilaus Argivus, & Pherecydes (5), qui eos natos prodiderunt e Cabeira Protei filia, & Vulcano: e quibus parentibus item ortae tres Nymphae Cabeirades. Quia vero eorumdem Deorum nomina, ut est apud Strabonem (6), mystica fuere, nec aliis, ut reor, nisi initiatis nota; hinc fabulis & confusioni forsitan ansa data facile credi potest. Haud igitur vacat in quaestionibus, longis ubique ambagibus permixtis, tempus terere, & lectoris abuti patientia: qui, si otium erit, adire poterit viros eruditissimos Ioannem Marshamum (7), Fabrettum in Traiani Columnam (8), Tobiam Gutberlethum de Mysteriis Deorum CABIRORVM, Ioannem Antonium Astorium I. C. Venetum in Dissertatione de Diis CABIRIS: qui, si ad manum non sint, adire prae omnibus poterit Gerardum Ioannem Vossium (9), qui de his fusius. Verum de his etiam inferius redibit sermo, quum sacra CABIRIA veterum Etruscorum, ut diximus, illustrabimus.

S 2 In

(1) Lib. III. Cap. XXXVII.
(2) Ibidem Lib. II. vide etiam Hymnos qui Homero, vel Orpheo tribuuntur.
(3) De Natura Deor. Lib. III.
(4) Idem Cicero de Nat. Deor. Lib. I. Varro Lib. IV. Ling. Lat. Eusebius Praep. Evang. Lib. I. pag. 36. Macrobius Saturnal. Lib. III. Cap. IV.
(5) Apud Strabonem Geograph. Lib. X. pag. 472.
(6) Ibidem vide.
(7) Seculo I. pag. 35. 36.
(8) Cap. III. a pag. 73. ad pag. 83.
(9) De orig. Idol. Lib. II. Cap. LIII. LVII.

In regio-Mediceo Larario ſignum ex aere longe vetuſtiſſimum obſervavi, haud maius uno pede: quod etſi in ipſa artis infantia, ut oculi fere clauſi indicant, ſit fabrefactum; Etruſcum tamen eſſe e torque ſive ſtroppo, quo eius collum ornatur, atque ex opificio, manifeſte intellexi. Iam enim perſpicuum eſſe puto Etruſcorum morem, qui Deos torquatos & bullatos fecere. Illud ipſum profero in Tabula LVI. peraccurate delineatum. Toto corpore nudus eſt hic Deus, praeter quam in pudendis, quae maiori ſubligaculo velantur. Sub dextro pede, continua aeris flatura, prominet clavus oblongus, ſive mucro acuminatus, quo in terra vel in baſi ſtatui ac figi ſolebat, ut conſiſteret. Signa maiorum Deorum Larumque, his mucronibus ſeu verubus inſiſtentia, portatilia fuiſſe facile credam: quae vel in ſacris a ſacerdotibus Etruſcorum, velatis manibus, deferri: peractaque pompa & ſupplicatione ſuper columellis vel in compitis defigi ſolebant: quae circa arborum etiam ramuſculos honoris gratia adponebant. Hanc in altaribus, ſeu baſibus, ſeu columellis ſigna Deorum inſigendi conſuetudinem, Romani ab Etruſcis, ni fallor, accepere; ſiquidem in Vaſe Etruſco, picturis inſigni, apud Dempſterum Tabula LXIIII. videmus *defixum ſtatutumque in praealta columella ſive ara perparvum Bacchi ſimulacrum*, quod in Orgiis circumferri ſolemne erat: quod indicant feminae in eo pictae, quae Dionyſia celebrant.

Quod vero curioſum ac maxime rarum in hoc ſimulacro, pileolus eius capiti impoſitus eſt, tamquam fictum capillitium: eoque ſtructurae artificio confectus, ut e capite, ſi quis velit, divellere poſſit; fixus tamen in eo eſt, dimidiamque ſecti ovi partem refert: qui coniecturae meae anſam dedit, ut unum e DIIS CABIRIS, quos & DIOSCVROS adpellarunt, vetuſtorum lapidum teſtimonio (1), referre ſuſpicarer. Non enim hoc ſignum longe diverſum eſt ab imagine CABIRORVM, quae in nummis Theſſalonicenſium apud Seguinum (2) impreſſa cernitur: qui, ut diximus, Vulcani & Caberae filii habentur: eidemque Vulcano eorum idola ſimilia fuiſſe Herodotus tradit (3). Neque ab his abludit deſcriptio, quam facit Pauſanias (4), quorumdam ſigillorum, quae apud Braſiatas vidit. Ita igitur inquit: Ἄκρα δέ ἐστιν ἐν ταῖς Βρασιαῖς μικρὰ, προέχουσα ἠρέμα ἐς τὴν θάλασσαν. καὶ ἐπ' αὐτῇ χαλκοῖ ποδιαίων ἑστήκασιν οὐ μείζονες πίλους ἐπὶ ταῖς κεφα-

(1) Vide Gruterum pag. CCCXIX. I. Vaillant. Numiſm. Tom. II. pag. 155. Gyraldum Hiſtor. Deor. Syntagm. I.

(2) Selector. Numiſm. Cap. I. Cap. VII.

(3) Lib. III. Cap. IV.

(4) In Laconicis Lib. III. Cap. XXIV.

κεφαλαῖς ἔχοντες· οὐκ οἶδα εἰ ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΥΣ σφᾶς ἢ ΚΟΡΥΒΑΝΤΑΣ νομίζουσι· τρεῖς δ᾽ οὖν εἰσί. *Est Brasiis parvum & molliter in mare excurrens promontorium: in eo sigilla pileata videas ex aere, nihilo pedalibus maiora: non facile dixerim* DIOSCURUM, *an* CORYBANTUM *ea nominibus sanxerint: tria certe sunt ea figura.* CABIROS DEOS Tertullianus (1) Samothracas agnoscit: vocatque (quia tres fuere) triplici diverso nomine, *Magnos*, *Valentes*, *Potentes*: iisdemque tres aras in Circo a Romanis dedicatas fuisse adfirmat. Hi Dii, qui & CURETES dicti, omnium primi Deorum cultum & mysteria gentes docuere (2): nec Bacchi tantum, verum etiam Cereris, quae ex eis CABIRIA dicta est (3). Hac de causa pateram dextera manu tenet: sinistra propitium ac faventem se cultoribus ostendit; quia sacrificia libationum hominibus monstravit. Censeo enim, illis Diis datam pateram, qui divinum cultum vel monstrarunt, vel sacra mysteria atque initiationes instituerunt.

TABULA LVII. LVIII. LVIIII.

PRIAPUS

antiquorum Tuscorum Deus, praesertim Perusinorum & Clusinorum.

PRIAPUS, si physice consideretur, idem est ac SOL, eiusque lux primigenia, unde vis omnis seminatrix. Aegyptii, Hori nomine, eum ita coluere, ut Sacerdotes paterna sacerdotia accipientes, ei primum initiandos esse censuerint (4). Humana autem forma effinxerunt eius simulacrum, dextera tenens sceptrum, sinistra intentum veretrum mirae magnitudinis (5): altero quidem ex his symbolis, SOLIS ac proinde PRIAPI imperium ac potestatem in universum orbem designarunt: altero vero vim eiusdem SOLIS generativam: quae, quia est longe maxima,

(1) De Spectaculis Cap. VIII.
(2) Vide Hymnum in honorem Dioscurûm, qui Homero, vel Orpheo tribuitur.
(3) Vide Ioannem Antonium Astorium in Comment. de Diis Cabiris §. IX. pag. 52.
(4) Ex Diodoro Siculo Lib. I. pag. 35.
(5) Vide Suidam, qui describit. Isidorum Orig. Lib. VIII. Cap. XI.

ma, commodissime visa est denotari ea membri magnitudine. *Belphegor*, Moabitarum idolum, PRIAPVM esse censet D. Hieronymus (1). Ab Aegyptiis, PRIAPI cultum Graeci & Etrusci accepere: ab his Latini ac Romani. Aegyptii alatum fecere, & cum capite ornato orbe seu disco, ut eius motus celeritatem, divinam quoque vim & potestatem, eiusque imperio totum terrarum orbem patere significarent.

Diu incertum me pependisse fateor, referrem ne hoc loci tam obscena ac pudenda veterum Etruscorum simulacra; ne castis oculis essem offendiculo; verum perspecto virorum, integritate & candore morum profecto insignium, exemplo, haud praetermittenda esse censui; ut eo magis his patefactis deliramentis, Ethnicorum pravitatem, qui haec cernunt, detestentur: clariusque nostrae Catholicae Religionis veritas atque etiam puritas elucescat & roboretur (2). Quoties enim haec video, temperare mihi non possum, quin exclamem cum Persio:

O curvae in terras animae, & caelestium inanes!

Primum igitur in Tabula LVI. num. I. occurrit ridiculum PRIAPI Ορχηστης *Saltatriculi* simulacrum aereum, quod in Museo Gaddio adservatur. Ferunt, PRIAPVM Deum ac PANA, Bacchum ad bellum cum Indis gerendum secutos, efferatas gentes demulsisse, dum exercitum praeirent, saltando, choreasque ducendo cum musicis modis (3). Pumilionis specie eum exhibuere Etrusci; quia hoc hominum genus, ut notat apud Suidam Theophrastus (4), tum viribus corporis, tum immani veretro egregie pollent. Sinistra manu, more Deorum Etruscorum, pomum ovi specie gerit, ac ludicro gestu ostentat: quod dico, ne aliquis suspicetur, eum gerere crotala, in Bacchanalibus adhiberi solita; non secus ac alterum PRIAPI signum, quod Causeus adfert e Museo Belloriano (5): quod quidem ad Etruscos pertinere existimo; nam, quum sit toto corpore nudus, excepto, ut heic in nostro, angustiori amiculo, quo supra inguen cingitur; Etruscorum Deorum exemplo, pedes calceis clausis ornatos habet. In hoc vero a me edito, illud praeterea notatu dignum, quod caput habet corona redimitum, vittisque pendentibus insigne, quae e variis

(1) Lib. II. in Oseae Cap. IX. Priapi initiationes & mysteria habes Numerorum Cap. XXV. 9. 5.

(2) Hanc etiam potissimam adfert rationem Mich. Angelus Causeus in Dissert. de Mutini simulacris pag. 121. in Mus. Romano.

(3) Vide Athenaeum Lib. XV. pag. mihi 694.

(4) In voce Νάννος.

(5) Tab. IV. Dissertat. de Mutini simulacris pag. 126.

riis pomis contexta est: singula vero poma, in medio excavata, cotyliscos referunt: qui indicio sunt, olim pretiosas gemmas insertas retinuisse ad coronae decus, quae nunc desiderantur.

Inobservatum non relinquam aereum PRIAPI simulacrum, relatum in Tabula LVIII. num. IV. quod apud me exstat, iuvenili specie, & stantis habitu expressum: cuius pedes calceis ornati sunt, pendetque ex humero sinistro, usque ad crura, breve amiculum. Caput eius radiato disco decoratur, quasi imaginem Solis referat, cum quo, ad generandum, communem habet virtutem. Hinc etiam animadvertere lubet, quot diademata, quotque capitis ornamenta excogitarint Tusci nostri, ut Deos suos cultoribus augustiores non sine ratione redderent.

Exstat in eodem regio Mediceo Cimeliarchio alterum PRIAPI simulacrum ex aere, cui pro symbolo anserculus datus est ab antiquis Tuscis; ut hoc animali aquatico, rerum omnium generationem, ut diximus, ex aqua constare innotesceret: quod animal etiam Baccho, qui idem est ac PRIAPVS, pro insigni nota, ut paullo ante vidimus, tribuere.

Sequuntur turpia atque obscena quaedam fascina ex aere, quae *Etruscae feminae collo suspensa gerere consueverunt*, ut sibi *fecundidatem a* PRIAPO Deo facilius impetrarent. Ea etiam persaepe taurino capiti adiuncta sunt: quae etiam puerorum collo tamquam remedium praebiave appenderunt, loco amuleti & fascini, quod Plinius *infantium custodem* adpellat (1). Horum plane ingens numerus tota Etruria in Museis obvius est: e quibus antiquis reliquiis, summam pudendamque fuisse veterum Etruscorum superstitionem, probe dignoscere licet.

PRIAPVM varia ac multiplici specie, pluresque aetatis gradus referentem, Etrusci induxerunt: nunc enim videas florida iuventute vigentem, vel virili, ut in Tabula LVIII. nunc videas aetate provecta, vel in senium vergente, ut in Tabula LVIIII. num. I. obducta verpa, seu non ita rigente: quin etiam, ut eius occultam vim & latentem declararent, panniculo eius caput obnupserunt. Habes in Tabula LVIII. num. II. & III. PRIAPVM barbatum, cum capite bene tutulato, amictumque veste Bassarica, Bacchi propria; quia unum atque idem Numen Bacchum & Priapum censuere (2). Hoc vero notandum, quod pectus & posteriora corporis veste tecta sunt: inferiora vero, ex anteriore parte, nuda atque aperta: quin etiam arrecto pene, tum eo ipso, tum manibus sustinet ingentem pomorum acervum. Hinc inde etiam utri-

(1) Hist. Nat. Lib. XXVIII. Cap. IV.

(2) Vossium de orig. Idol. Lib. II. Cap. VII.

utrique brachio insident columbae vel turtures, quae eius virtutem significant, quod fecunditatis sint flagrantissimae, & vi generandi polleant, ac mirifice augendae soboli indulgeant.

Altera imago iuvenis PRIAPI, quia expressa est, ut in Tabula LVIII. num. I. ornato elegantibus foliis ac pomis capite, totoque chlamydis sinu, hortensium herbarum copia referto; altera vero manu incurvum caulem sustinens; referre potest tum ipsum PRIAPVM, tum etiam VERTVMNVM, de quo iam diximus: vel etiam SILVANVM, quem eodem modo, virili tamen vel senili aetate praeditum, Romani repraesentarunt, ut apud Iacobum Philippum Tomasinium (1). Ad custodiam ruris & hortorum PRIAPI simulacra & ithyphalli ponebantur, ex antiquis arborum truncis, vel e ficu, vel salice, marmore & argilla confecti. In agro Clusino anno CIↃ.IↃ.CC.XXVI. horum ingens vis eruta est, qui fictiles erant, & quidem molis horrendae ac terribilis: cum his etiam permixti alii phalli exiguae magnitudinis: quare ex his arguere licuit, templum PRIAPO sacrum apud Clusinos fuisse, & quidem extra urbem, in quo hi phalli, tamquam donaria, a Tuscis positi fuere. Duos etiam marmoreos vidi phallos immensae molis apud Clusinos: *quorum alterum maius duo* boum paria trahere vix possent. *Mirum illud videtur*, quod memorat Lucianus de phallis Syrorum (2), quos ipse Bacchus dedicavit, qui trecentarum ulnarum fuere: quos viri quotannis conscendebant. Scapo insidebant sponsae, ut fascinum averterent: quod praestari credebant ab ea membri deformitate, ut ait D. Augustinus (3): itemque super eo sedebant iacebantque nuptae, ut sibi prolis fecunditatem miserae impetrarent. Duos phallos e Tiburtino lapide vidi Perusiae, instar termini erectos, Etruscisque litteris inscriptos, quorum schemata habes in Tabula LVIIII. num. III. & IV. Alter maior exstat in Hortis suburbanae Villae Nobilissimi Comitis & Equitis Pompeii de Eugeniis: hunc, ferebant, nuper repertum in flumine *Caina*: cuius altitudo fere ulnarum trium. Alterum minorem vidi in Museo Marchionum Oddiorum: cuius scapus pineam nucem refert, undique foliis hortensibus ornatam circumdatamque. Iam enim diximus, pineam nucem apud Etruscos fuisse aurei aevi & felicitatis symbolum. Accedunt folia maiora, decerpta ex hortis, qui PRIAPO sacri sunt, declarantque eius fecunditatem; quia horti numquam sunt sine aliquibus fructibus (4). Ludovicus Bourguet, vir celeberrimus

(1) De Donariis Cap. XXIV. pag. 158.
(2) De Dea Syra.
(3) De Civit. Dei Lib. VII. Cap. XXIV.
(4) Vide Prudentium adversus Symmachum.

rimus, cum quo horum phallorum inſcriptiones communicavi, opinatur eas eſſe ludicras, in Priapeia veterum Etruſcorum referendas, quae vel in hortis aliiſve locis, ad ſpectatorum animos exhilarandos, poni ſolerent. In priore Priapo ita interpretatur:

In capite: ↄY : λ1 . Pl : vc : *Id eſt:* Pelta ſanitatis.

In haſta: I ꟻ V A M Ƨ I C ꟼ A ✝ : I И I ꟼ ∃ O ꟻH И A ρ *Id eſt:* Taruis malui quanuitherini.

Hoc eſt: *Munimentum tenerae idoneaeque matricis.*

Explicari etiam poteſt: *Inſtrumentum vitioſae biantiſque vulvae.* Vel: *Madide laborantis biantiſque uteri munimentum. i. e. remedium.*

Priapi poſterioris inſcriptio ita ſe habet:

ↄ AH ✝ A ρ A ↄ I ∃ ƨ ρ ⊙ A V A *Id eſt:* Caquat pau aua chqſei.

Hoc eſt: *Malignam ceſſare facio ſiccitatis aerumnam.*

Verti etiam poſſet: *Infelicem finio ſiccam (aridam) alvum.* Cauſeus Tab. V. & VI. edidit duos penes alatos, in ſpeciem penſilium lucernarum, forte ad uſum pervigiliorum Veneris & Priapi. Sed iam putidiſſima haec & obſcena deliria relinquamus.

TABVLA LX.

SILENVS

Bacchi educator, cuſtos & magiſter, ab Etruſcis cultus.

SILENVM referunt ſigilla ex aere rariſſima, & quidem Tuſcanici operis, quae profero in hac Tabula LX. quorum duo priora apud me exſtant: alterum vero gryphis vel leonis pedi inſiſtens, quo ornatum fuiſſe, arbitror, aliquod vas vel candelabrum, inſigne donarium, Baccho vel eidem SILENO

T dedi-

dedicatum (1), inter Medicea Cimelia adservatur. Si eiusdem SILENI, Dei Etruscorum e minuta plebe, prosopographiam attendas, scriptores omnes Graeci (2) & Latini (3), atque etiam antiquae sculpturae eum ita repraesentant, qualem heic cernimus: recalvastrum, senem, barbatum, simis naribus, ventricosum, hederacea corona redimitum; sed nondum in conspectum virorum doctorum venit togatus, vel more Philosophorum palliatus, instructusque alis, totoque corpore ornatus arborum foliis, uti nunc primum prodit, ex ingenio & solertia veterum Etruscorum.

Calvus fingitur; quia eius calvities spiritalem & caelestem vim ac motum indicat: obesus & ventriculosus; quia terrestris aëris crassitudinem significat, ex antiquorum Theologia, quam irridet Eusebius (4). Senex inducitur; quia Bacchi praeceptor, educator & dux fuisse traditur: qui, quum ei opem consilio & prudentia tulisset in bello contra Saturnum, Titanas, & Indos (in quo etiam, ut memorat Diodorus Siculus (5), comitem & adiutricem habuit Minervam & Amazonas) in Deorum numerum ab eo relatus est, & cum eo commune templum obtinuit. Apud Eleos tamen templum habuit proprium, non commune cum Libero Patre, ut observat Pausanias (6). Totus corporis habitus exprimit praecipuas vini qualitates, si physice consideretur: igneam nempe vim & calorem; quare solemnes vini potores, quique multum ignis elementaris continent, citius ac facilius calvescunt: succum quoque designat meri pinguissimum, quo in homine sanguis nutritur, augetur & roboratur, vitamque prorogat, & longaevam reddit, ut veteres credidere: quod etiam Anacreon inter vini laudes enumerat. Etrusci SILENVM alatum fecere, ut innuerent vini motum & celeritatem, paratumque eius virtutis auxilium. Acutas & magnas aures dedere; quia vino animi efferantur atque hebetantur. Caput hederacea corona cinxere; quia ea leniuntur capitis dolores, quos gignere solet immodicus vini potus. Momus apud Lucianum (7), SILENVM facit genere Lydum: Etruscos a Lydis ortos plures volunt (8). Diodorus Siculus (9) eum omnium primum regnasse in Nysa insula, opemque Baccho in bello tulisse adfirmat. Philosophiae quoque operam dedisse innuit

(1) Sileni imaginem sculptam in antiquo candelabro adfert Sponius in Miscell. erud. Antiq. Sect. II. Art. III. pag. 26.

(2) Vide Lucianum in Concilio Deorum Tom. I. pag. 907. Euripidem in Cyclope.

(3) Hyginus Fab. CXCI. Albricus in Imag.

(4) Lib. III. Praeparat. Evang. Vide etiam Gyraldum Histor. Deorum Syntagm. XV. pag. mihi 378.

(5) Biblioth. Hist. Lib. III. pag. 143. Vossium de Physiol. Christ. Lib. IX. Cap. XXXIV.

(6) *In Eliacis poster. Lib. VI. Cap. XXIV.*

(7) *In Concilio Deorum.*

(8) *Vide Dempsterum de Etruria Regali Lib. I. Cap. III. & Cap. XX.*

(9) *Loco supra memorato.*

nuit Aelianus (1), qui eius colloquium cum Mida rege Phrygio habitum refert. Ad haec igitur Etrusci respicere potuere, qui eum vel toga vel pallio amictum exhibuerunt.

Illud etiam curiosum est, quod quum sit reliquo corpore nudus, calceos gerit, ut veteres dixere, plebeios: in signo vero depromto e Mediceo Cimeliarchio, totus eius venter torque cingitur; sub quo, ornatus gratia, folia erumpunt: quae fortasse indicant, una cum Baccho hortos in tutelam recepisse, qui sunt fecunditatis generationisque rerum, ut vidimus, symbola. Hinc suspicari lubet, eius signum, foliis undique exornatum, quod apud me exstat, quum sit a summo ad imum perforatum, atque etiam circa caput foramen oblique habeat, pro amuleto favorabili collo suspensum, gestatum fuisse: incertum tamen an a feminis, an vero potius a viris (2).

TABVLA LXI. LXII. LXIII. LXIIII. LXV.

PAN

Etruscorum Deus; praecipua religione a Neapolitanis, a Pistoriensibus, atque a Senensibus cultus.

PANA Deum, Aegyptii omnium primi religiosissime coluere, teste Herodoto (3): vocaruntque Aegyptiace *Mendes*; quia ita etiam hircum dixere; nam eius simulacrum pictores pingebant, & statuarii scalpebant, quemadmodum & Graeci αἰγοπρόσωπον, καὶ τραγοσκελέα, *caprina facie*, *hircinisque cruribus*: non secus ac Iovem specie arietis, Mercurium canis, Dianam felis. Mendesii inter octo Deos eum numerarunt, quos aiebant priores duodecim extitisse (4). Ab Aegyptiis huius Dei cultum, ut arbitror, Etrusci accepere. Id manifeste adparet ex aereo simulacro elegantissimo, quod exstat inter Cimelia Praeclarissimi Viri Antonii Francisci Marmii, ex Equestri Ordine D. Stephani,

(1) Variae Histor. Lib. III. Cap. XVIII.
(2) Vide Pignorium in Mensa Isiaca pag. 33.
(3) In Euterpe Lib. II. num. 47.
(4) Ex eodem Herodoto, ibidem.

phani, cuius eximiae humanitati multis nominibus sum devinctissimus. Eius icon exhibetur in Tabula LXII. num. I. & II. Siquidem capiti eius imminet columella, tamquam calathus, quam Serapidi atque Isidi ceterisque Diis Aegyptii dedere: crediturque vestigium esse columnarum vel rudium simulacrorum, quae primis seculis, eximiis viris servatoribus seu benefactoribus poni solebant, ut eorum nomina apud posteros viverent quamdiutissime (1).

Quod vero Etrusci, hunc Deum divini cultus honore adfecerint, ob eximia in se collata beneficia, delectamque Etruriam pro sede, testatur Rutilius Claudius Numatianus, qui ait (2):

Seu PAN *Tyrrhenis mutavit Maenala silvis.*

Facile etiam crediderim, cum apud Etruscos, tum etiam apud Latinos, huius Dei cultum invectum fuisse ex Arcadia, ubi vetustissima religione in honore habebatur maximo: cuius sacra & religionem in Italiam veniens detulit Evander (3): eumque Latini INVVM adpellarunt (4): cuiusmodi vocis significationem, qui adferat, neminem potui invenire; neque etiam inverisimillimum credam, si quis Etruscam esse arbitretur.

Etrusci vero, aliter ac Graeci & Latini, eiusdem PANOS imaginem expressere; nam, etsi ei caudam dedere, ut videmus in eius simulacro adlato in Tabula LXII. num. II. minime tamen ei aptarunt hircina crura, sed pedes humanos habere voluerunt: & quidem, more solito, calceis Tyrrhenis vel Arcadicis lunatis ornatos, ut in hisce imaginibus videmus. Cornua quidem hircina vel caprina eius capiti imposuere, ut videre est in aereo simulacro edito in Tabula LXIII. num. II. quod apud me exstat, repertumque comperi in agro Pistoriensi; verum ea, parva quidem, multo artificio, ne tam manifesta essent, ita occultarunt, ut aures, non cornua viderentur. In sequenti Tabula LXIIII. num. I. adfertur eiusdem Dei caput eximio opificio sculptum, in quo cornua eminent quammaxime; verum hoc fuisse donarium, Deo PANI in eius templo appensum & dedicatum, existimo; non vero simulacrum cultoribus expositum. Iam enim vidimus, Tuscos abhorruisse a consuetudine aliarum nationum, qui Diis, quos coluere, belluarum vel crura vel capita adiunxere. Illud in eo capite, quod exstat in Museo Gaddio, notandum est, quod

(1) Vide Bonarrotii Observat. in Numism. max. mod. Tab. XV. pag. 273.

(2) In Itinerario Lib. I.

(3) Ex Dionys. Halic. Lib. I. & Livio Lib. I.

(4) Vide Macrobium Saturnalium Lib. I. Cap. XXII.

quod radiorum instar, undique foliis perelegantibus pro diademate redimitur, ut superius etiam vidimus in simulacro Apollinis sacrificantis Tabula XXXVII. num. I. Pro auribus habet duo copiae cornua, quae versus terram inclinata, inania omnino visuntur.

Manifestum igitur est, ex adlatis PANOS simulacris diversimode sculptis, Etruscos cultu maximo & religiosissimo eius numen deveneratos esse. Fuit enim PAN, e Dionisyacis ministris, omnium maxime Bacchicus (1), Musicus, Saltator, Venator & Bellator praestantissimus (2): Libero Patri apprime carus, cui adversus Indos pugnanti opem & consilium strenue contulit. Etrusci, ut arguere lubet ex his imaginibus, artis Orchestricae & Auleticae inventorem existimarunt; nam in Tabula LXI. in altum suspenso laevo brachio, manuque eo gestu complanata expressus est: quem gestum saltatores facere solent, vibrando corpus antequam saltus edant. Dextra manu praefert duos breves calamos: in Tabula vero LXIII. num. II. multo maiores calamos ostentat sinistra manu; expressusque est iacens, pulvino innixus: quasi se omnium primum fistulam artemque arundines iungendi cera reperisse ostendat. Maro hanc ei tribuit gloriam (3):

PAN primus calamos cera coniungere plures
Instituit. ——————

Plinius non solum fistulam, sed & monaulon invenisse observat (4). Apud Lucianum (5) idem PAN ἑταῖρον χαὶ διχσώτην, *socium & consiliarium* Bacchi se praedicat, atque in deducendis Bacchantium choris, modulandisque calamis & fistula, quam invenit, adeo peritum se iactat, ut sine suo ductu nil facere posse Liberum Patrem adfirmet.

Forte etiam Etrusci tintinnabula ab eo inventa crediderunt, in Bacchanalibus adhiberi solita (6); nam idem PAN, pro emblemate sculptus in manubrio aereo, ut puto, alicuius vasculi, quod exstat in Medicea antiquarum elegantiarum supellectile, tintinnabulum, quasi a se repertum, indicat sinistrae manus digito. Neque id absurdum videbitur his, qui descriptionem legerunt magnificentissimi sepulcri Porsenae Regis Etruriae apud Plinium (7): in cuius fastigio singulis quinque quadratis pyramidibus, orbis aheneus,

(1) Vide Lucianum in Bis accurato Tom. II. pag. *665. 666.*
(2) Virgilius in Eclog. X. vers. *26.*
(3) Eclog. II. vers. 32. & Eclog. VIII.
(4) Histor. Nat. Lib. VII. Cap. LVI. Ovidius Lib. I. Metamorph. vers. 712.
(5) In Dial. Panos & Mercurii T. III. pag. *16.*
(6) Vide Fabrettum in Inscript. antiq. Cap. VI. pag. *429.*
(7) Hist. Nat. Lib. XXXVI. Cap. XIII.

neus, & petasus unus erat impositus: e quo pendebant excepta catenis tintinnabula, quae vento agitata, longe sonitus referrent, ut Dodonae olim factum. Igitur manifestum est, Etruscis cognitum fuisse antiquissimum tintinnabulorum usum. In ara marmorea, quam protuli & illustravi inter Donianas Inscriptiones (1), ante imaginem eiusdem PANOS sedentis, in pinu suspensa sunt duo tintinnabula, vel etiam, si mavis, crotala, quae hanc meam coniecturam in hoc aereo signo explicando, confirmant. Neque vero lampadem esse puto; quamvis sciam ei convenire posse, quod Solis imago sit, atque in eius honorem lampadum certamina fuerint instituta ac celebrata, ut auctor est Libanius (2): qua etiam ferunt, panicos terrores, Bacchi asseclis ab exercitu Indorum noctu immissos, discussisse; nam alia figura ac symmetria lampades, vel pictas vel sculptas, observavi in antiquis Etruscorum monumentis; quare potius tintinnabulum referre crediderim: quod idem Deus, ut dixi, manu indicat, quasi se illud reperisse in usum Bacchanaliorum glorietur.

Gregis ac pecoris tutela commendata PANI, qui idem est ac SILVANVS, quo nomine Romani ei templa, signa, collegia, aedituos, cultores, sacerdotes, & solemnia sacra Kalendis Martiis adsignarunt: cui etiam omnia sua consecrare consueverunt. Vetus scriptor de agrorum finibus: *Nam omnis possessio tres SILVANOS habet: unus dicitur DOMESTICVS, possessioni consecratus: alter dicitur AGRESTIS, pastoribus consecratus: tertius dicitur ORIENTALIS, cui est in confinio lucus positus, a quo inter duos pluresve fines oriuntur*. PANA sive SILVANVM PASTORALEM refert Etruscum sigillum, in Tabula LXV. num. I. & II. editum, duplici schemate: quod quidem, artificio est pulcherrimum atque rarissimum. Toto capite calvus, cum acutis auribus & prolixa barba effictus cernitur. Indutus est, quod animadversione dignum, duplici veste brevissima, quae ad utrumque genu non pertingit, & nuda habet crura, quae nunc desiderantur. Interior vestis est tunica manuleata: exterior vero, tunica ipsa brevior, exomis: quae vestes pastoribus & agricolis optime conveniunt. Capellam in humeris defert, non secus ac in gemmis, quas vidi, exhibetur Mercurius, arietem eodem modo gestans; quia eum agriculturae & pastoritiae artis peritum, gregesque tueri, augere & multiplicare crediderunt, ut observavi ad Gemmas Musei Florentini (3). Ex hoc igitur aereo Etrusco signo antiquissimo, quod exstat in Mediceo Ga-

(1) Tab. IV. num. III. pag. XLVII. & 21.
(2) Declamatione XIV.
(3) Vol. I. Tab. LXX. pag. 143. Vide Enarrat. ad Eclog. II. Virgilian. vers. 33.

Gazophylacio, perspicuum est, Tuscos coluisse PANA, gregis custodem, atque, ut Graeci dixere, Επισκόπον: quo nomine etiam Arcades eum venerati sunt, ut canit Ovidius (1):

PANA Deum veteres pecudis coluisse feruntur,
Arcades: Arcadiis plurimus ille iugis.

Illud etiam memoratu dignum, quod Arcades in eius templo ignem perpetuo ardere voluerunt, ut notat Pausanias (2): cui Deo, aeque ac potentissimis quibusque, & vota hominum rata habere, & merita poena improbos adficere tribuerunt. Priscis quoque temporibus, eum reddere oraculorum responsa autumarunt: eiusque interpretem fuisse ERATO Nympham, cum Arcadi Callistus filio nuptam, ferunt: quam forsitan exprimit Etrusca ex aere protoma elegantissima, e Museo Mediceo depromta, quae habetur in eadem Tabula LXV. num. IV. nam corona laurea vel potius myrtea redimitum est eius caput, cum gemma in medio eminente, e qua vittae, eam retro revincientes, dependent. Ex eodem Pausania colligimus, etiam cursus certamina Arcades PANI sacra esse voluisse; nam iuxta eius fanum, condenso luco circumseptum, construxere hippodromum, hippodromo stadium adiunxere, in quo iam tum ab initio Lupercalia celebrarunt. Haec omnia ab Arcadibus, qui Etruriam incoluere, atque ab ipsis Etruscis accepere Romani; quamvis de Etruscis sileat Dionysius Halicarnassensis, ut eorum gloriam penitus extinguat (3). Atheneus adfert exemplum Scoliorum carminum, quae in hominum coëtu & convictu canebantur vel ab omnibus simul convivis, vel singulatim, vel ab eruditioribus viris, qui certo in loco accumbebant: in quo, quamvis e numero Semonum fuerit Deus PAN (4); tamen laudatur post Minervam, Plutonem, Cererem, Proserpinam, Latonam: invocaturque ut victoriis faveat, adsitque gaudiis & canticis semper propitius & laetus. Neque id mirum quando Socrates in Phaedro eumdem, ante omnes Deos, invocat: Ω ΠΑΝ τε καὶ ἄλλοι Θεοὶ, δοίητέ μοι τἄνδον εἶναι καλῷ. *O PAN, ceterique Dii, date mihi, ut intus sim pulcher & honestus* (5).

Exploratum est, veteres PANOS nomine allegorice naturam ipsam rerum omnium procreatricem, universumque mundum intelli-

(1) Fastor. Lib. II. vers. 271.
(2) In Arcadicis Lib. VIII. Cap. XXXVII.
(3) V. Lib. VII. Antiq. Rom. pag. mihi 478.
(4) Ex eod. Dionysio Halicarnass. ibidem.
(5) Vide etiam Clementem Alexandr. Stromat. Lib. V. pag. mihi 595.

tellexiſſe. Cornua in eius capite, radiorum Solis & Lunae ſimilitudinem exprimunt: facies minio tincta, ad aetheris imitationem: fiſtulae inventum, ad declarandam caeli harmoniam (1). Polyaenus (2), PANA cornutum pingi ait; quia in exercitu Liberi Patris primus reperit ordinem, phalangem nominavit, & cornu inſtituit dextrum & ſiniſtrum.

Hunc Deum, apud Etruſcos quoque antiquiſſimum, ut eius ſigna oſtendunt, prolixis cum capillis ſculpta (ſicuti videmus in Tabula LXII. & LXIII. num. I. & II. quae magis accedunt ad vetuſtiorem Aegyptiarum ſculpturarum notam) non ſolum apud Piſtorienſes praecipuo cultu honoratum fuiſſe conſtat; verum & apud Neapolitanos quoque, ut antiqui lapides & arae ei dedicatae teſtantur, quas illuſtrat doctiſſimus Reineſius (3): eiuſque ſignum in Levocopetra villa Neapoli laudat Capacius (4). Fanum quoque apud antiquiſſimos, Senenſis ditionis incolas, Etruſcos, PANI dedicatum ſuſpicor ex reliquiis eius nominis, quae cuidam pago ſuperſunt; atque ex Etruſcis imaginibus eo in loco erutis, quae mox adferam in ſequenti Tabula LXVII.

TABVLA LXVI. LXVII.

FAVNI. FAVNAE. SATYRI. SATYRAE. BACCHANTES. BACCHAE. CENTAVRI.

Liberi Patris aſſeclae: horum imagines proferuntur & illuſtrantur.

Picta veterum Etruſcorum Vaſa, iam edita apud Dempſterum (5), aliaque in hoc opere adducenda, non raro repraeſentant BACCHI orgia, adparitiones, pompas, Dionyſia feſta & ludos: quibus monumentis perſpicuum eſt, omnes LIBERI PATRIS famulos, quos fabuloſa finxit vetuſtas, Etru-

(1) Servius & Philargyr. in Eclog. I. Virg.
(2) Stratagematum Lib. I.
(3) Claſſe I. num. CXLVII.
(4) Lib. II. Cap. III.
(5) Tab. XI. XII. XIII. XIV. XV. XVII. XVIII. XIX. atque etiam in aliis.

Etruscis probe cognitos fuisse. In his enim videre licet FAVNOS iuxta Bacchum saltantes, ramos, citharas, amphoras, pocula, e cornibus facta, gestantes ostentantesque ludicro gestu, qui inducuntur vel barbati vel imberbes, cum auribus acutis: ad haec caudis insignes, interdum etiam personati exhibentur, varias hominis aetates referentes, mitris vel coronis hederaceis redimiti. FAVNAE imaginem habes in Tabula LXVII. num. I. quae caput habet semitectum velo, bullaque ante pectus subnexo. Ea imago ex argilla confecta est egregia arte: de qua, deque reliquis; in eadem Tabula relatis, nonnulla mox adnotabo.

SATYRORVM prosopographia haud est FAVNIS dissimilis: hi tamen, non ut apud Graecos & Latinos, cum hircinis caprinisve pedibus, sed omnino humanis conspiciuntur: ex facie vero facile eos dignoscas, qui vel hircos vel capros referunt, naribus simis. Vnum tantum SATYRVM, in Etrusca patera caelatum; quam inferius profero e Museo Collegii Romani, ad hunc usque diem observavi, cum pedibus hircinis expressum, qui cum BACCHA saltat, simulque lyram plectro pulsat; neque tamen coxas, crura ac tibias habet villosas & hirsutas, sed humanis omnino similes.

Exstat etiam in Mediceo Museo aereum signum elegantissimum, & quidem maxime rarum, quod SATYRAM sedentem repraesentat, ut vides in superiore Tabula LXIIII. num. II. & III. expressam: Tuscanicique operis notas omnes praefert: tenetque, more Etruscorum Deorum, pomum laeva manu. Eadem SATYRA praeter acutas aures caudamque breviusculam, villosas habet coxas & crura, pedesque caprae simillimos. Observare etiam *lubet* τὸ πλεξείδιον, *nexum capillorum*, sive πλόκον, πλέγμα ἐκ τριχῶν, *intortum capillitium*, in orbem contextum, cum Bacchi tum Baccharum proprium, quod etiamnum apud monticolas Etruscarum regionum feminas in usu esse videmus. Has quoque Bacchi famulas & ministras Etrusci in honore habuerunt: minimo tamen honore, in comparatione cultus Deorum maiorum gentium, dignati sunt; quare nil mirum, si, praeter morem, iisdem ferinos pedes tribuerunt. Non enim video Etruscos proposuisse Numina superioris ordinis cum huiusmodi pedibus brutorum.

In Tabula LXVI. duo vel FAVNORVM, vel, si mavis, SATYRORVM signa ex aere adferuntur e Gaddiorum Cimeliis, quae, quum aliquod vas Bacchi donarium sustinuerint, in tigrem, unico pede insistentem, desinunt: nescio tamen an in primo signo tigris expressa sit, quae barbata fingitur. Eorumdem FAVNORVM protoma foliis arborum cingitur: cervina pellis, subne-

xa eleganti fibula ſeu bulla, veluti chlamys, pendet e laevo humero.

CENTAVROS pariter in honore fuiſſe apud veteres Tuſcos, perſpicue intelligimus ex adlatis Vrnis cinerariis in Dempſteriano Opere Tabula XXI. num. I. & II. Hi enim cum Pirithoo Lapitharum rege pugnantes exhibentur, & quidem varia ſpecie; nam in urna Peruſina, priore loco edita, CENTAVRVS pugnans, clypeo munitus, duos tantum habet pedes humanos, ſi coxam & tibias ſpectes: ſi vero plantam, equinos: praeterea etiam caudatus expreſſus eſt. In altera vero Peruſina Vrna, relata in eadem Tabula num. II. CENTAVRVS, contra eumdem regem ſaxis pugnans, duplici natura conſtat: pedes vero quatuor equini ſunt. Singulare eſt aereum perparvum ſignum, prolatum in Tabula LXV. num. III. quod Peruſiae exſtat in Muſeo Montemellinio; nam CENTAVRVS expreſſus eſt naturae duplicis ſpecie, humanae & equinae: nimirum pedibus humanis in anteriore parte corporis: in poſteriore vero equinis, non ſecus ac viſebatur in antiquiſſima Cypſeli arca, quam deſcribit Pauſanias (1). Quid utraque manu antiquitus praetulerit, an haſtam, an vero thyrſum, quum ſint manus labefactatae, haud facile dictu eſt.

BACCHANTES quoque viri & BACCHAE *feminae in Vaſculis* Etruſcorum aliter pictae ſunt, quam ſpectentur in monumentis tum Graecorum tum Latinorum. BACCHANTES ſaltant capite coronato hedera, haſtaſque ſive thyrſos iactant, crateres & myſticas ciſtas vel arculas in Orgiis circumferunt: lyra vel tibiis canunt, buccinave perſtrepunt: ſciſſa ligna manibus tenentes ludunt atque ſubſultant: interdum tenent amphoras, pocula, crateres: interdum BACCHAS territant & inſectantur, eaſque apprehenſis veſtibus detinent: BACCHAE vero exhibentur ſaltantes, cymbala pulſantes, veſtibus amictae ornatiſſimis; aliquando calceatis pedibus elegantibus cothurnis, ut in Tabula XI. Dempſteriani Operis: comtis omni ornatu cultuque capillis: nunc thyrſos gerunt, vel corollas elegantiſſimas: nunc myſticas ciſtas & arculas, vaſcula, crateres, crotala, flabella, umbracula portant (2): quibus picturis ſpectantium oculi in conviviis, ludis, Dionyſiis feſtis, celebritatibus & pompis Deorum, mirifica voluptate recreabantur exhilarabanturque. Inferius proferam inſigne, ut auguror, donarium vel BACCHO vel etiam BACCHIS conſecratum, quod Faeſulis inventum eſt, Sardae inciſum; nam in eo BACCHAE ſeu MAENADES ſculptae ſunt alio veſtium capillorumque cultu, varioque modo ſaltantes.

In

(1) In Eliacis Lib. v. Cap. XIX.

(2) Tab. XXVII. XXIX. LXIV.

In Tabula LXVII. num. III. & IV. observanda sunt capita BACCHARVM, argillae impressa: quae statim ac eruta sunt mense Decembri, anno CIƆ.IƆ.CC.XXVIII. in agro Senensi, quarto ab urbe lapide, in praedio Illustrissimi viri Ioannis Baptistae Tommasii, Patricii Senensis, quod iacet in colle inter Montemapertum & *Pancole* (quod loci nomen indigitat Panos Dei cultum, ut suspicor, quod forte in eo Panos Dei fanum fuerit) ad manus meas venere, ut observarem: quod non sine magna voluptate mihi contigit. Nam tum haec capita, tum alia duo, quae in eadem Tabula LXVII. exhibentur num. I. & II. Faunamque & Satyrum sive Silenum aliquem e numero famulorum Sileni referunt (& ipsa ex argilla eximio artificio expressa) inaurata erant: aurique & bractearum reliquiae, quae remanserant, insignes, nec adeo tenues erant. Eo etiam in loco sepulcretum inventum est, ollis & urnis cinerariis compluribus refertum, quas proferam suo loco: erantque Etruscis litteris ac titulis inscriptae: quorum accedente auctoritate, quin haec capita pro donariis suspensa fuerint, vel tamquam monumenta pro gratiarum actione posita in templo BACCHI vel PANOS Dei, quod apud Etruscos Senenses fuit, dubitare minime possumus.

Ne locus in eadem Tabula vacuus superesset, adieci Etruscam arculam *sepulcralem e Tiburtino* lapide, litteris Etruscis inscriptam, in qua ad defunctorum tutelam sculpta est larva, seu potius persona scenica cum lingua exerta, de qua mox dicam.

TABVLA LXVIII.

CORONIS NYMPHA

una e nutricibus Bacchi pueri.

BACCHVM infantem, recens natum, ut veteres tradunt Mythologi (1), atque uti exhibet sculptura marmorei vasis, eximium Salpionis opus, quod exstat Caietae, ab eruditissimo Sponio in lucem editum (2), Mercurius ad LEVCOTHEAM, sive INO detulit (3), quae omnium prima ubera pue-

V 2

(1) Auctor Hymnor. qui Orpheo vel Homero tribuuntur. Ovidius Metamor. Lib. III.
(2) In Miscellan. erud. Antiquit. Sect. II. Artic. I. pag. 25.
(3) Vide Pausaniam in Laconicis Lib. III. Cap. XXIV.

puero dedit : deinde enutriendum educandumque NYMPHIS NAXIIS tradidit , quarum nomina , a Diodoro Siculo pervulgata (1) , haec sunt : PHILIA , CORONIS , CLEIS ; nam Naxii apud se Bacchum nutritum adfirmant ; ideoque Naxum insulam ei dilectam , & a quibusdam Dionysiadem adpellatam , praedicant. Certant e contrario Brasiatae (2) , certant etiam Arabes , qui in Nysa insula Liberum Patrem nutritum iactant a NYMPHIS NYSIADIBVS , quemadmodum docet idem Diodorus (3). Vtcumque res sit , Etrusci quoque apud se Bacchum puerum , a Nymphis nutritum fuisse , credidere , ut auguror ex hoc aheneo elegantissimo simulacro , quod ab oblivione , atque a tenebris vetustatis vindicatum , in lucem profero e Mediceo insignium monumentorum Promptuario. Primum , quod ab Etrusco Statuario sit confectum , indicat torquis , eximium Etruscorum ornamentum , Diis dari solitum : indicat etiam eiusdem sculpturae character & indoles. Quod vero vel e DIONYSIADVM NYMPHARVM numero unam referat , dubitandi locum esse non video ; nam capite , tamquam insigne ac symbolum , praefert pampinum , qui in inferiore parte ita circumvolvitur & sinuatur , ut concham referat , aquae vel laticis capacissimam. Praeterea , quum sit toto fere corpore nuda , reiecto in posteriora amiculo , quod e laevo brachio pendet , dextrumque genu & tibiam velat ; pedes ornantur calceis : qui mos Etruscis est valde frequens & familiaris. Cum adsimili fastigio , sive corona pampinea , cernitur Bacchi imago in aereo clypeo expressa apud eruditissimum Causeum (4) : quam etiam Etrusci operis esse , haud difficulter credam. Exstat etiam in regio Mediceo Thesauro adsimilis corona , sed longe ornatior , ad exemplum pampini confecta , quae pariter radiata est : radiisque maioribus cernitur globulus impositus , tamquam gemma , eo fere modo , quo corona Marchionum & Comitum , rei Heraldicae peritis satis nota , nobilitatur ; ab Etruscis , ut videtur , desumta : eam ex aere constantem , expressam vides in Tabula LXVIIII. Eo prorsus modo sculpti sunt radii in limbo vestium Deorum , ut vidimus in imagine Vertumni relata in Tabula II. atque in veste Iunonis Reginae apud Dempsterum Tabula II. Hanc coronam (cui in medio adhaeret annulus pro manubrio , ut facilius caperetur vel suspenderetur ; quam etiam antiquitus auro superfusam fuisse reor) donarium Bacchi maxime proprium fuisse arbitror : qui ,

(1) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 225.

(2) Vide Pausaniam in Laconicis Lib. III. Cap. XXIV.

(3) Biblioth. Hist. Lib. III. pag. 141.

(4) In Museo Romano Sect. II. Tab. II. Pag. 34. 35.

qui, ut tradit Philonides Medicus in libro de Coronis & Vnguentis apud Athenaeum (1), e rubro mari vitem transtulit in Graeciam: ornatusque tempora pampino a Poëtis frequenter describitur.

Observandum superest, quod NYMPHA DIONYSIAS oculis clausis sculpta est, dextro brachio ad genas admoto: qui gestus doloris index esse solet. Huius rei arcanam significationem, ni fallor, aperit Theophrastus, qui libro de Temulentia ita scribit, ut refert idem Athenaeus (2): Ὅτι τοῦ ΔΙΟΝΥΣΟΥ τροφοὶ αἱ ΝΥΜΦΑΙ καΤ' ἀλήθειαν. αἱ γαρ ἄμπελοι πλεῖσΊον ὑγρὸν χέουσι τεμνόμεναι, καὶ κατὰ φύσιν δακρύουσι. Id est: *Bacchi revera nutrices fuere* *NYMPHAE; ideo quod putata vite, manat humor plurimus, & natura vitis lacrymatur*. Etrusci hoc rarissimo NYMPHAE simulacro (quam non invitus vocaverim CORONIDEM, de qua Diodorus Siculus (3); eo quod corona pampinea cum eius nomine perbelle congruat) plura simul exprimere, magna ingenii perspicacia praediti, voluere: nempe vitis amputationem, e qua manant lacrymae; ideo quasi dolentem & semianimem effinxerunt: & vinum aqua temperandum esse, quia eiusdem NYMPHAE imaginem ceteris Nymphis aquatilibus & fontinalibus valde similem fecere: quae seminudae finguntur, concham aquarum capacem, vel urnam manibus tenentes, vel folium latum, vel herbam latifoliam, quam *Nymphaeam*, de qua Plinius (4), esse putat Raphaël Fabrettus, qui Nympharum imagines adfert ex antiquis sculpturis veterum Romanorum (5). In rem meam facit, id quod Philocorus scribit apud Athenaeum (6), Amphictionem regem Atheniensium, quum a Baccho didicisset vini temperandi rationem, primum diluisse: & idcirco, qui sic mixtum biberant homines, rectos ambulasse; quum antea curvi ob meri potum incederent: ob tantum beneficium eum aram Baccho, quem cognominavit ΟΡΘΟΝ *Rectum*, aedificasse in Horarum delubro; quoniam Horae vitis fructum educant: & proxime illam, NYMPHIS alteram exstruxisse: documentum bibituris, vinum temperandum esse, quia NYMPHAS Bacchi nutrices fuisse veteres tradiderunt. Praeterea, ait, legem promulgasse, ut statim cum cibis, degustandum solum meri nonnihil adferretur, quod BONI GENII, quam magna potestas sit, declararet: deinde postea, ut temperatum quisque biberet quantum esset libitum, sed cum praefatione nominis

(1) Deipnos. Lib. XV. Cap. XV. pag. 675.
(2) Deipnos. Lib. XI. Cap. III. pag. 465.
(3) Bibl. Histor. Lib. V. pag. 225.
(4) Hist. Nat. Lib. XXV. Cap. VII.
(5) Dissertat. I. de Aquis & Aquaeductibus pag. 99. 100. 101.
(6) Deipnosoph. Lib. II. Cap. II. num. 19. pag. 38.

minis Iovis ΣΩΤΗΡΟΣ, *Servatoris*, pietatis ergo: potaturique ut meminissent, pro indubitato salvos se ac incolumes fore, si ad eum modum biberent. Memorat Pausanias (1), Liberum Patrem percussisse terram thyrso, e qua fons erupit, quem Messenii Dionysiada nominarunt.

TABVLA LXVIIII.

DRYAS NYMPHA *arborum, fructuumque arboreorum praeses, ab Etruscis culta.*

QVo nomine NYMPHAS, arboribus fructibusque earumdem praesides, Etrusci adpellarint (quas Graeci, atque ex his Latini DRYADAS dixere ἀπὸ τῆς δρυός: itemque HAMADRYADAS, quod ἅμα ταῖς δρυσὶ: hoc est simul cum arboribus nascantur, & interire videantur) incompertum mihi est: illud tamen perspicuum esse arbitror, luce ac testimonio huius ahenei simulacri rarissimi, & quidem dubio procul eximii operis Tuscanici (quod hac ipsa die, dum haec scribo, peropportune comparavi, atque inter mea cimelia recondidi) easdem NYMPHAS Etruscis non solum cognitas, verum etiam honore maximo cultas fuisse. Arcas, Callistus filius (a quo rege & ipsa, quae antea Pelasgia dicebatur, Arcadia terra; & gens, qui Pelasgi fuerant, Arcades nominati) habuit uxorem, cui nomen Erato fuit, non mortalem feminam, sed unam e Dryadibus Nymphis: quas ipsi Arcades patria voce, ut memoriae proditum a Pausania (2), DRYADAS vocitarunt, & *Epimeliadas*, quas alii *Naiades* dixere. Liquido igitur constat, DRYADVM Nympharum cultum in Italia esse antiquissimum: nec solum probe notum Arcadibus sive Pelasgis, qui Etruriam incoluere; verum etiam ipsis Etruscis.

His NYMPHIS Etrusci, uti ex hoc insigni simulacro intelligimus, alas divinitatis praesentisque virtutis indices dedere: & quidem non demissas, aut in quiete cohibitas, sed expansas volantique similes: quibus etiam Numina sua, praesertim Consentia, & ut

(1) In Messenicis Lib. IV. Cap. ultimo. (2) In Arcadicis Lib. VIII. Cap. IV.

&, ut aiunt, maiorum gentium, exornarunt; ut earumdem auxilium velox & paratum significarent. Caelestis hisce insignibus maiestatis, adde divinum diadema, sive mitellam e coma eiusdem NYMPHAE eminentem, quae sacri cultus index est, Etruscarumque Dearum familiare ornamentum.

Quid ni igitur credam, hoc simulacrum unam referre e DRYADIBVS sive HAMADRYADIBVS; quum ita expressa sit, ex antiquorum Theographia, adsurgens, prodiensque, tamquam ex arbore, e patulo calyce, qui undique elegantibus latis foliis, ni fallor, quercus, quae omnium arborum est maxime longaeva, salutaris, Deisque gratissima, vallatur? Adde, quod nec pedes habet, atque ita exprimitur adparetque aversam corporis partem respicientibus, quasi ex ipso caule iam orta videatur: Constat enim, veteres, e priscis Poëtarum fabulis, credidisse, NYMPHAS DRYADAS, tum ex aliis arboribus, tum maxime e quercubus fuisse ortas (1). Festus docet, *Querquetulanas viras* dictas: quo nomine significabantur Nymphae praesidentes querqueto virescenti. Nonnulla de his supra adnotavimus (2).

Toto corpore nuda est; nisi quod e dextro humero tamquam *chlamys pendet vestis*, vel cervae vel hinnuli spolium, *in cuius sinu gerit multiplices arborum fructus*, quos sinistra sustinet: dextra vero eorum beatam copiam ostendit patefacitque. In hunc fere modum paullo ante expressum observavimus Priapi sive Vertumni simulacrum in Tabula LVIII. num. 1. non secus ac seipsum pingit apud Propertium (3):

Nam quid ego adiiciam, de quo mihi maxima fama est;
Hortorum in manibus dona probata meis.

Quia vero hinnuli vel cervae spolio indutam videbam, e cuius sinu fructus ostentat; primum suspicabar, forte referre posse NYMPHAM Vertumni comitem, vel potius Priapi, cui tale spolium tribuitur ab Etruscis & Latinis: adeoque facile *Priapinam* posse cognominari: quo etiam cognomine ornatur Diana, ab incolis Heracleae Ponti culta, de qua Plutarchus (4): verum contrarium ostendere animadverti quercus lata folia, e quibus NYMPHA adsurgit & continetur: adeoque non aliam, quam unam DRYADIBVS vel HAMADRYADIBVS referre posse censui.

TA-

(1) Vide Spanhemium in Callimachum in Hymn. in Del. num. 81.
(2) Pag. 72. Tab. XX.
(3) Lib. IV. Eleg. II. vers. 41.
(4) In Vita Luculli pag. 499. edit. Paris. 1624.

TABVLA LXX.

CALLIOPE

Musarum princeps: eius cultus apud Etruscos adstruitur ex insigni pictura Etrusci Vasis Musei Barberini.

VIrgines MVSAS ceteris iam enumeratis Bacchi comitibus adiungimus, quia, ut ferunt, eum contra Indos euntem, & ubique peregrinantem secutae sunt: carminibusque melicis ac tripudiis, bonarumque artium studiis mirifice oblectarunt (1). Alio modo Graeci ac Latini (2), alio Etrusci eas expresserunt, ut videmus in hoc rarissimo Vasculo, quod exstat Romae in locupletissimo Museo Barberino. Graeci comtis crinibus, ac more virginum *revinctis*, totoque corpore splendida palla *amicto*, *repraesentarunt*: *Etrusci* vero non *stantes*, sed in aëre adparentes, passis capillis, coronatoque capite, duplici veste laxioribus cum manicis amictas, & cum alis additis, non capiti, sed humeris, exhibuere. Quae in hoc Vasculo expressa cernitur, ea, ni fallor, est CALLIOPE, Musarum omnium antiquissima, teste Aristarcho, atque earum princeps, ut tradit Apollodorus (3). Quum enim iuxta Platonicos (4), singulis orbibus caelestibus sua praesit Musa, quae eos cantu temperet & moderetur, immo etiam animet (nihil enim aliud esse Musas Philosophi putarunt, quam caelestium orbium animas atque mentes) CALLIOPEN universo tribuunt, quae molem hanc mundi regat, & infuso spiritu moveat, quasi CALLIOPE sit omnium aliarum complexa virtutes: quare alii hanc solam poëticae studiis, reliquas Musas aliis praesidere disciplinis adfirmant (5). Quia vero CALLIOPE a Poëtis invocari prae ceteris solebat, dum carmina & hymni in honorem Deorum canerentur, ideo expressa est cum lyra adparens, favensque praesentia sua Poëtae vel Hymnologo, qui pictus est in altera parte eiusdem Vasis: atque ex gestu ali-

(1) Ex Diodoro Siculo Biblioth. Histor. Lib. III. pag. 148.

(2) V. Musei Flor. Vol. II. Tab. IV. VIII.

(3) Biblioth. sive Deor. orig. Lib. I. pag. 6.

(4) Apud Macrobium in Somn. Scipionis Lib. II. Cap. III.

(5) Vide Benedictum Averanium Dissert. XIX. in Virgilium num. 1. 2. 3.

aliquid canere vel eloqui videtur, duplici talari tunica sine manicis indutus, & quidem non laxa, sed satis angusta, qualis hodie Monachis virisque Deo sacris & religiosis in usu est.

Eadem MVSA lyram seu citharam pentachordon praefert, non vero pulsat, quia in aëre suspensa: quae quidem lyra peculiari modo est fabricata. Sacrae vittae seu taeniae ex ea religatae dependent, honoris & cultus gratia adiunctae; quia eximium hoc instrumentum maxime sacrum & venerandum habebatur, ea potissimum de causa, quod eo Deorum laudes, Heroum gesta, & arcana Astronomiae ac Philosophiae canebantur. Accedit, quod Philosophi Pythagorici, quorum placita & doctrinam secuti sunt Etrusci, Musicam divinam esse scientiam existimarunt (1), cui MVSAS Caeli filias, una cum Saturno natas, praeesse crediderunt. Fuere apud veteres Tuscos Poëtae & Hymnologi maxime celebres, qui in pompis Deorum sacra carmina pangebant, & in solemnibus epulis & conviviis cantu convivas oblectabant.

Hoc vero Vas elegantissimum, pro donario CALLIOPAE forsitan dedicatum fuit: vel Tusco Hymnologo aut Poëtae victori, pro praemio datum in Musicis seu Museis certaminibus.

TABVLA LXXI. LXXII. LXXIII.

HERCVLES
cultus ab Etruscis; praesertim vero a Florentinis, Veliternis, Tudertibus, Puteolanis, Tiburtinis, Mediolanensibus, Brixiensibus, Arretinis, Lucensibus, aliisque, qui recensentur.

HERCVLIS cultus tota Etruria maxime celebris & frequens fuit; omnem enim hanc regionem & Campaniam universam maleficiis purgavit, impios immanesque homines interemit, Deorum divinos honores auxit & amplificavit; quare Deorum COMES, ut in vetustis aris dicitur (2), fieri

(1) V. Strabonem Geograph. Lib. x. pag. 468. (2) Apud Reinesium Synt. Cl. I. 71.

fieri meruit. Id ostendunt complura eius ex aere atque e marmore simulacra, quae iam apud nos eruta sunt, quaeque in dies eruuntur: pondera sive asses, nummis perquam similes, qui in postica parte Herculeam clavam cum Etruscis hisce characteribus exhibent, ΙΊΟΑΊΑΑ, hoc est *Velatri*: sive ΑΊΑΤVΤ, id est *Tutere*: qui forsitan ad Veliternos & Tudertes pertinent, qui monetam suam hoc insigni celeberrimo, &, ut arbitror, alii quoque eius capite, ut infra videbimus, consignarunt. His monumentis vetustissimis adde pateras ex aere, in sacris Deorum faciundis adhibitas, quae eius nomen ita inscriptum praeferunt, ΊΊϽΊΑΒ, nimirum *Chercul*; ut in Tabula II. apud Dempsterum: vel, ut in altera Tabula VI. in qua Etruscae litterae alio modo (quo etiam Tusci interdum usi sunt) scriptae visuntur, a laeva scilicet ad dexteram, qui iam apud occidentales nationes invaluit, nimirum ΒΕDΚΟLΕ, *Cherkole*: si tamen revera inter Κ & L perparvum Ο sit medium, quod Etrusco alphabeto adiiciendum esset: verum aeris vitium esse puto in patera; similique modo in ea forsitan scriptum, ut in altera edita in Tabula II. Dempsteriani Operis, ΒΕDΚLΕ legendum videtur. In Gruteriano Thesauro adfertur ara HERCOLI CELERI sacra (1). At Latini, praesertim vetustiores auctores, ut notum est, ad exemplum Etruscorum dixere *Hercle*; ea usi particula, tamquam vehementer adfirmantis, vel sententiam ornantis vel approbantis (2).

Apud eumdem Gruterum plures arae dedicatae leguntur Herculi, variis cognominibus celebri, SAXANO, INVICTO, GILIO, SANCTO, TIBVRTINO, VICTORI, AVGVSTO, CONSORTI: quarum loca, ubi erutae sunt, quum indicentur, colligimus ab Etruscis Puteolanis (3), Campanis (4), Tiburtinis (5), Brixiensibus (6), Mediolanensibus (7), Pisaurensibus (8) dedicatas fuisse; nam ab Etruscis, qui ea loca occuparunt, HERCVLIS cultus apud eos iam invectus invaluit, & usque ad Romanorum imperium religiosissime viguit. Veteres nostri Historici, qui priscis fabulis valde sunt delectati, in haec loca, ubi postea Romani Florentiam coloniam deduxere, venisse HERCVLEM AEGYPTIVM, & prodigia patrasse tradunt. Hinc Herculem a primis huiusce regionis incolis habitum pro tutelari Deo, eiusque leonem pro insigni delectum, ferunt (9). Statuam HERCVLIS Florentiae observavit Henricus Ern-

(1) Pag. XLV. 5.
(2) Vide Phil. Pareum in Lexico Critico.
(3) Gruterum pag. XLVI. 7. XLVIII. 2.
(4) Ibidem pag. XLIX. 1.
(5) Ibidem pag. XLIX. 3. 6.
(6) Ibidem pag. XLIV. 6.
(7) Ibidem pag. XLIII. 11. 12. XLIV. 12. XLVIII. 4. XLIX. 2.
(8) Ibidem pag. XLV. 2.
(9) Vide Borghinium de orig. Flor. pag. 14.

Ernſtius (1) cum hac inſcriptione ei ſubiecta, HERCVLES..DOR..FOR., quam adfert Thomas Reineſius (2): putatque idem Ernſtius ita ſupplendam eſſe, HERCVLES INDORVM FORTITVDO. Ego vero, dummodo antiqua ſit, ita in ea ſcriptum divinor: HERCVLES DORIPHORVS, vel DENDROPHORVS: quo etiam cognomine vocatur in vetuſtis aris Silvanus (3), vel quod ipſi Dii arbores ſtirpitus exſciſas, vel eorum cultores in ſacris, religionis cauſa, in humeris ferrent (4).

HERCVLIS fanum ad portum Labronis fuit, qui hodie *Liburnus* dicitur: cuius meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCVLIS legas, in via a Vadis Volaterranis ducenti. Volaterris vidi portam omnium antiquiſſimam, ingentibus quadratis ſaxis conſtructam, artificio ſane admirabili, ac certe Tuſcanico; quam etiamnum Volaterrani *portam Herculis* dicunt: iuxta quam arbitror fuiſſe HERCVLIS templum, ab Etruſcis Volaterranis conditum, quod eidem portae nomen dedit. Etiam infra Lucam memoratur Ηρακλέους ἱερὸν, *Herculis fanum*, apud Ptolemaeum, qui illud ſtatuit inter Feroniae lucum & Piſas (5). Inter egregios HERCVLIS, Etruſcorum Dei, cultores, memorandi quoque ſunt Arretini: quod perſpicue oſtendit pervetuſta ara, edita inter Gudianas (6), quam ei M. Fodius Longus, Patronus Municipii & Coloniae Arretinorum, dedicavit.

Ad Picentes HERCVLIS cultores gradum facio. Inſigne teſtimonium profero ex antiquiſſimo eiuſdem Herculis ſimulacro aheneo, quod anno CIƆ.IƆ.CC.XXVII. inventum eſt in Sepulcro ſive Hypogeo, apud Cupram Montanam detecto. Neque eſt, cur miremur Deorum ſigna in ſepulcris recondita; conſtat enim ex antiquo ſepulcrali marmore, quod adfert Reineſius (7), ſignum Herculis dedicatum cum Genio ſimilis Familiae a Q. Alfio Aucto Tribuno militum Legionis ſecundae Adiutricis, praeter urnas cum operculis & lychnuchos, quod eſſet etiam defunctorum tutelare Numen: quandoquidem in ſepulcrorum ſculpturis non raro expreſſus eſt animas, non ſecus ac Mercurius, ad inferos deducens. Hoc ipſum ſimulacrum, & omnes antiquitatis reliquias in eo Sepulcro inventas, peraccurate delineatas eodem anno ad me miſit omni aevo colendus Praeſul Franciſcus Blanchinius: ſimulacrum vero, quod exhibeo in Tabula LXX. ſua manu delineatum, ut illuſtrarem, obtulit humaniſſime. Huiſce Sepulcri & antiquitatum

X 2 in eo

(1) Obſervat. Lib II. Cap. XXII.
(2) Claſſ. I. num. LXVI. pag. 109.
(3) Apud Gruterum pag. LXIIII. 7.
(4) V. Fabrettum Inſcr. Cap. IX. pag. 659.
(5) Conſulendus etiam Voſſius de Idolol. Lib. I. Cap. XI.
(6) Pag. XXXVII. num. 7.
(7) Vide in Cl. XI. num. C.

in eo inventarum deſcriptio, tum etiam eiuſdem Herculis imago pererudite nuper illuſtrata ſunt ab egregio Academico Etruſco celeberrimae Cortonenſis Academiae, in qua & meum nomen deſcriptum eſſe honori tribuo (1).

HERCVLES, Heroum maximus & invictus, nudo corpore, athletici ſucci pleno expreſſus eſt. Laeva manu, e qua inſigne leonis Nemeaei ſpolium pendet, clavam ſuſtinet: dextera cornu, primorum hominum poculum, quo ad bibendum uſus eſt, oſtentat. Graeci (2) ac Latini opifices ſcyphum ei dederunt, Baccho vero cantharum: cuius rei rationem reddit Macrobius (3), quae iam apud eruditos eſt maxime trita ac pervulgata. HERCVLEM BIBACEM repraeſentarunt omnes nationes, atque ut videmus etiam Etruſci; quia eum Bacchi comitem adiutoremque in expeditione Indica atque in triumpho fuiſſe putarunt. Duo ſunt in hoc rariſſimo ſigno maxime notatu digna, diadema, peculiaris & inſolitae formae, capitis eiuſdem HERCVLIS ornamentum, quo Bacchum ipſum, in Etruſco Vaſe pictum, aliquantulum imitatur (4): alterum vero compedes, ſeu maſſa plumbea, qua eius pedes continentur detinenturque. Si nulla alia exſtarent indicia, ipſum diadema *ſine vittis dependentibus*, Etruſcorum more omnium antiquiſſimo, *ea ſpecie conſtructum, ſufficeret*, ut ab Etruſco artifice hoc ſimulacrum fabricatum crederemus; ſed alia quoque adſunt, nimirum opificii indoles, locuſque ipſe, in quo erutum; nam, ut vidimus, apud Cupram Etruſci inſigne templum Iunoni dedicarunt, quam ex loco ei ſacro CVPRAM cognominarunt. Iam etiam ſupra adnotavimus (5), Etruſcos conſueviſſe, priſca ſuperſtitione, Deorum indigetum ſervatorumque urbium ſimulacra baſibus plumbeis infigere, uncis & plumbeis vinculis includere ac vincire, ne evocati ſacris carminibus ad hoſtes migrarent, vel etiam ſua ſponte excederent, relictis urbibus, quae in eorum tutela erant. Hac de re praeſtat, Alexandri ab Alexandro inſignes obſervationes (6), tamquam gemmas, hoc in loco interſerere. *Erat enim*, inquit, *vetus mos, ut in urbium obſidione, ubi ad ultimam dimicationem ventum eſſet, tutelares Deos, ſub quorum praeſidio urbs foret, certo carmine & verbis conceptis, in novas ſedes evocarent, templaque ampliora & ſolemnes aras illis promitterent; nefas opinati, Deos urbium praeſides, urbe hoſtiliter direpta, velut mancipia captivos habe-*

(1) Diſſertatione V. in libro, qui inſcribitur: *Saggj di Diſſertazioni Accademiche delli Accademici Etruſci di Cortona*.

(2) Vide Gemmas antiquas Sculptorum nomine inſig. editas a Cl. de Stoſch Tab. I. Cauſeum in Muſ. Rom. Tab. XXX. XXXI.

(3) Saturnal. Lib. I. Cap. XXI.

(4) Vide apud Dempſterum Tab. XI.

(5) Claſſ. I. Tab. II. pag. 9. Tab. III. pag. 15.

(6) Genial. Dierum Lib. VI. Cap. IV.

habere. Persis vero & Aegyptiis nullos patrios habere Deos in usu fuit; quod evocationibus illos migrare ex oppidis, & sine tutela deseri timerent. Alii vincla & catenas adnectebant Diis. Nonnulli sponsores a Diis petebant, ne evocarentur & abirent. Tyrii enim obsidione pressi, Herculis simulacrum, quod magna religione colunt, ne urbem desereret, aurea catena devinxere. Alii etiam, quum ad lavacrum aut lustrationem deducerent Deos, fideiussores pro reditu exigebant, ut notat Plutarchus (1). Ita quoque Romani tutissime & constantissime adservari Deum crediderunt, qui neque de nomine notus esset aliis. Fuit in Capitolio clypeus consecratus, in quo scriptum: *Genio Vrbis Romae, sive mas sive femina* (2). Ipsi quoque Dii interdum stationes sponte mutare velle credebantur. Id accidisse memorat Dionysius Halicarnassensis (3) simulacris Deorum, a Troia Lavinium devectis ab Aenea: quae quum Albam translata essent, & in penetralibus templi recondita, sequenti nocte, clausis foribus, inviolatoque tecto & parietibus, mutata statione in pristinas sedes transisse reperta sunt. Proditum quoque est antiquis, quum Troia excidio propinqua esset, visos esse Deos e suis templis sua exportare simulacra. Ita Sophocles (4) induxit Deos suis humeris sua gerentes simulacra. His igitur de causis omnes fere nationes, ut supra etiam animadvertimus, simulacra Deorum vinculis compedita fecere: Etruscique ea praesertim impedierunt, vel intus etiam fuso plumbo, vel additis externe vinculis, quae habitu stantis efficta erant, quaeque ad movendum se loco faciliora videbantur; id autem non fecisse video Diis, quos in suggestu vel solio sedentes, quasi in quiete expresserunt.

Sequitur in Tabula LXXII. e Mediceo Cimeliarchio depromtum, HERCVLIS aereum signum pulcherrimum, exquisito opere Etrusco perfectum: cui aliud omnino simile ibidem adservatur. Eius capilli perraro artificio ita caelati concinnatique sunt, ut squamas piscium referant. Sub solio sive suggestu alia opera coniuncta visuntur, quae praetermisi: indicantque, hanc imaginem emblema sive ornamentum vasis fuisse. De his vasorum emblematis disserui in Parte II. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Etruriae Vrbibus (5). HERCVLES cum tribus pomis, quae abstulit ex hortis Hesperidum, caeso dracone pervigili, sopitaque somno una e quatuor sororibus Nymphis, quae arborem & poma observabant, sculptus est sereno vultu atque hilari, non bar-

(1) In Quaestionibus Romanis pag. 279.
(2) Ex Servio in Virgil. Aeneid. Lib. II. vers. 351.
(3) Antiquit. Rom. Lib. I. pag. 54.
(4) In Fabula *Simulacriferis*.
(5) Inscr. Praten. pag. 134. 135. 136. 137.

barbatus, ut Graeci ac Romani artifices facere consueverunt (1); sed imberbis, atque iuvenili florens aetate. Hoc HERCVLIS POMARII signo exornatum fuit vas, forte in eius templo pro donario consecratum, vel athletae datum pro praemio: forsitan etiam in mensis ad convivas exhilarandos propositum; fuit enim, ut alibi observavimus, HERCVLES mensarum Genius & tutela, quem *Epitrapezium* dixere (2); nam admodum bibax epulandique studiosissimus, omnisque laetitiae & voluptatis, ut & laborum, cupidissimus fuisse perhibetur (3).

Proponitur in Tabula LXXIII. duplici schemate expressum aereum signum HERCVLIS, leonem, vel Cithaeroneum vel Nemeaeum, suffocantis: qui, uti describitur ab Apollodoro, iniectis leonis collo manibus, eo usque constrictum tenuit, donec suffocaret. Exstat hoc signum Etrusco opere vetustissimum in Museo M. Antonii Sabbatinii, percelebris Antiquarii Romani, nunc penes eius heredem Paullum Buliellium, quod ad me accurate delineatum misit vir genere atque eruditione Praeclarissimus Eques & Marchio Franciscus Victorius. HERCVLES, POLLENS, INVICTVS, ut videmus, in hoc laborum maximo & difficillimo, ab Etruscis alio gestu nixuque sculptus est, quam Graeci Romanique sculptores exhibuerunt.

TABVLA LXXIIII.

CASTOR ET POLLVX

Dii Magni, ab Etruscis culti.

HErculem sequuntur DIOSCVRI, eius comites, qui cum eo aliisque Semideis, uti describit Philostratus (4), ad aureum vellus conquirendum navigarunt. Abrepto vellere, Argonautae in Tyrrheniae transitu, ad insulam Aethaliam advecti, pulcherrimum ibi portum Argoum de navi sua nuncuparunt: ad eumque modum in Etruria portum, octingentis a Roma stadiis, Telamonem nominarunt: inde per Istrum subve-

(1) Vide Musei Florent. Tom. III. Tabula LXVII. LXVIII. & inter Donianas Inscript. Tab. VII. num. II. pag. LVIII.

(2) Vide Statium Silvar. Lib. IV. Martialem Lib. IX. Epigr. XLIV. XLV.

(3) Ex Athenaeo Deipnosoph. Lib. XII. Cap. I.

(4) Imagin. Lib. II. de Glauco Marino.

subvecti, in Adriaticum inde sinum intrarunt; quemadmodum a Diodoro Siculo memoriae proditum (1). Haud igitur ambigendum est, hos Deos Etruscis cognitos, magno in honore & cultu fuisse. Id etiam testantur pondera sive asses Etruscorum, in quibus binae clavae, quae tum ad Herculem, tum etiam ad hos Deos pertinere possunt, impressae sunt, addita etiam manu aperta, cestibus munita. In his monetis Etruscae litterae insculptae ꟼꟼꟼꟼ, *Tutere*, quas forsitan Tudertes, tum Herculis tum Castorum cultores eximii, consignarunt (2). POLLVX Homero πὺξ ἀγαθὸς dicitur (3), & φοβερὸς πὺξ ἐρεθίζειν Theocrito (4), quod cestibus & pugnis valeret: eoque Amyci Bebriciae regis, infesti advenis & crudelis, pugilatu victor exstiterit (5).

CASTORI & POLLVCI equos adsignarunt veteres propter insignem equos regendi peritiam. Theocritus hanc laudem praecipue CASTORI tribuit, quem Ιπποκλίδαν vocat: traditque eum belli gerundi scientiam Herculem docuisse (6). In Vase Etrusco, apud Dempsterum edito (7), quod exstat in Mediceo Cimeliarchio, pictus est CASTOR sive POLLVX, qualis etiam a Theocrito describitur, equum deducens, capite galeato, indutus chlamyde, gerens hastam seu potius sceptrum sinistra manu, dextra vero coronam certaminum praemium; nam palaestris sacrisque certaminibus praerant (8): e laqueari templi sive aediculae pendet parazonium, & ni fallor, scutum cum chlamyde, in eius honorem appensa. Eum etiam regia ornatum chlamyde cernimus in Tabula LXXIIII. num. 1. huiusce operis, qui delineatus est ex archetypo ex aere elegantissimi artificii, quod exstat in Museo V. Cl. Comitis Diamantis Montemellinii. Caput eius ornatur pileo, ad metae formam elato (antiquior conoides fuit) quamvis in aliis Etruscorum monumentis idem pileus, dimidia parte sectum, ovum referat, ut infra videbimus. In insigni patera aerea Medicei Musei (9), in qua caelatum, ut arbitror, Graecorum concilium ob raptam Helenam, eius fratres CASTOR ET POLLVX Dii Ανακοί, Ανακτες, Iovis filii, sculpti sunt cum Meleagro conloquentes: eorumque nomina Etruscis litteris adscripta leguntur, ad dexteram ꟼꟼꟼꟼꟼꟼꟼ *Pultuke*, quo, ut videtur, *Pollux* indicatur: caelatusque est toto corpore nudus, aperto capite, sinistra lanceam sive hastam tenens: ad sinistram *Castor* iisdem Etrusca epi-

(1) Biblioth. Histor. Lib. IV. pag. 181.
(2) Vide apud Dempsterum de Etrur. Reg. Tom. I. pag. 350. Tab. LX.
(3) Iliad. Lib. Γ.
(4) Idyll. XXII.
(5) Ibidem.
(6) Idyll. XXIV.
(7) Tab. XXVII. XXVIII. Tom. I. pag. 266.
(8) Vide Lucianum de Saltatione.
(9) Apud Dempster. Tab. VII. Tom. I. p. 78.

epigraphe declaratur ɑv+ʒaꓘ, *Castur*, qui pileo phrygio ornatus, tunica & chlamyde cirrata indutus, sinistra hastam gerit, ipsumque Meleagrum (circa quem scriptum ɘɑꓘɑɅɘᴍ *Melakre*) sedentem, eoque tristi nuncio maerentem, ad bellum vel ad vindicandas iniurias impellit (1). Adstat etiam Meleagri, vel socius vel armiger vel etiam consiliorum particeps, Menelaus, toto corpore nudus, armatus hasta & clypeo: circa quem etiam scriptum ɘɅИɘᴍ, *Menle*, hoc est *Menelaus*. Aliud notatu dignum in eadem patera occurrit, quod inobservatum reliquit Cl. Bonarrotius: aedificium (in cuius medio sedet Meleager) Tuscanicis columnis utrimque suffultum: quod quum in formam hemicycli curvetur, tribunal esse censeo, quod Etrusci veteres architecti invenere, & ab his Romani acceperunt: vox etiam ipsa *tribunal*, ex adsimili & frequenti multarum vocum apud Etruscos terminatione, Etrusca mihi videtur. Sub pegmate eiusdem tribunalis pendent, ornatus gratia, vela maiora, vittis religata.

In eadem Tab. LXXIIII. num. II. adiunxi perinsignem imaginem CASTORIS sive POLLVCIS, qui equum ferocientem, pedestris ipse incedens, cohibet, frena tenens. Inter eximia Etruscorum artificum opera recensendam esse plura suadent, praesertim vero bullatum monile, eiusdem equi collo adnexum, summo maxime in loco, nec tam laxe circa pectus, ut in pictura Etrusci Vasis apud Dempsterum Tabula XLVIIII. & cauda non passis crinibus ventoque exagitante solutis & expansis, uti frequentissime ab antiquis artificibus Graecis & Romanis factum videmus; sed admodum rigens, pressis iisdem crinibus, qui nodo innexi circa finem visuntur.

Ex dictis perspicuum est, Tudertes Magnorum Deorum CASTORIS & POLLVCIS eximios cultores fuisse. His adde Mutinenses, ut colligimus ex antiquae arae titulo (2): adde etiam Cortonenses, quorum in agro inventum est pulcherrimum aerei Vasis emblema, quod exhibet Ledam eorumdem Deorum matrem, ad quam accedentem Iovem, cygni forma, aliger Cupido perbelle impellit allicitque ad amores: cuius archetypum, & si non viderim, suspicor tamen eximii sculptoris Etrusci opus esse pulcherrimum, singulari specie, ab aliis nationibus numquam excogitata, rarissimum. Ex Museo spectatissimi viri Antonii Borionii nuper illud protulit illustravitque in Collectaneis Antiquitatum Romanarum Tabula XXVII. Vir Clarissimus, oppido Musis amicus, Rodulphinus Venuti Patricius Cortonensis & Academicus Etru-

(1) V. Suidam Tom. III. in voce Σιμωνίδης. (2) Inter Gudianas pag. LIX. I.

Etruſcus, qui etiam ea, qua pollet, eruditione, alia complura in litterariae reipublicae bonum parat opera praeſtantiſſima.

TABVLA LXXV.

NEPTVNVS
ceterique DEI MARINI, *a Tuſcis culti, recenſentur & illuſtrantur*.

NEPTVNI nomen non pauci Etruſcum eſſe cenſent: quorum ſententiae minime adverſari poſſum, quum videam ab aliorum Etruſcorum Deorum nomenclatura & ὀνομοποιΐα non abhorrere multumque differre. Ab Aegyptiacae veteris linguae vocabulo Νέφθυν, vel ex Hebraeo fonte deducit doctiſſimus Thomas Reineſius: quem ſi conſules, operae pretium facies (1). Neque etiam de eius cultu in tota Etruria dubitare poſſumus; quum Tuſci, opibus & viribus potentes, Tyrrheni Hadriaticique maris imperium longe lateque tenuerint, naveſque & anchoras aliaque maritima inſtrumenta omnium primi Italis monſtrarint. Id etiam adſtruunt complura Etruſcorum pondera ſive aſſes omnium vetuſtiſſimi, in quibus praeter Etruſcas litteras, pro inſigni nota ac ſymbolo, delphinus, tridens, anchora, itemque marina conchylia impreſſa cernuntur. In Vaſe Etruſco penes Dempſterum Tabula LXXIIII. pictus eſt cum Tritonia Pallade: quam etiam *Hippiam* ſive *Coreſiam* dixerim (2), NEPTVNVS Ἵππιος, *Equeſter*, agitans quadrigam: ex qua pictura colligimus, Etruſcos crediſſe, eum aurigarum & factionum Circenſium ſtudiis praeſidere & favere, equoſque domandi rationem primum mortales docuiſſe. Ludorum Circenſium apud Romanos Etruſci auctores fuere, ut infra videbimus, de Ludis diſſerentes: quem etiam CONSVM ex eius cognomine, forſitan Tuſco, & CONSVALIA certamina, in eius honorem a Romulo inſtituta, dixerunt (3). Etruſci aurigae Circenſibus in ludis ſculpti ſunt capite tecto, circumvolutoque quodam panno, quem cucullum ſeu

Y capu-

(1) In Synt. Inſcript. antiquarum Claſſ. I. num. XCVIIII.

(2) V. quae ſuperius adnotavimus pag. 88.

(3) Vide Dionyſ. Halicarn. Rom. ant. Lib. I. pag. 26. Lib. II. pag. 100. & Onuphr. Panvinium de Ludis Circenſ. Lib. I. Cap. III.

capucium dixeris non male; ut videre est in Vrna Etrusca Perusina, apud Dempsterum edita in Tabula LXIX. in cuius explicatione haud vidit acutissime, ut solet, Philippus Bonarrotius, qui in ea Amazonum pugnam exhiberi addubitavit. Vidi alias Vrnas Etruscorum huic similes, nec iniuria temporis adeo labefactatas, quas, ut inferius ostendam, Circenses aurigas & ludos referre non dubito.

Hoc igitur observato exemplo, relatum in Tabula LXXV. num. I. signum aereum, quod exstat in Gaddiorum Marchionum Museo, repraesentare haud invitus credam NEPTVNVM, qui velato capite inducitur, cum amiculo Etruscorum aurigarum cucullo valde simili: habetque caput corona, aequoreis algis contexta, redimitum: quod sane curiosum est, & notatu maxime dignum. Profecto in Graecorum & Romanorum sculpturis haud facile ita expressam videas NEPTVNI imaginem: praesertim imberbem, vultu iuvenili praepingui, & cum tumidis genis. Hunc Deum pectore tenus expressum, ex urna erumpentem, quasi dimidia corporis parte in mari absconditus designetur, perspicue etiam indigitat tridens, quem sinistra manu gerit, specie rastro simillimum. Marina Numina, Tempestatumque Deas *Etrusci haud integro corpore* effinxerunt. OCEANI *Patris imaginem ad hunc quoque modum* exhibuere Etrusci, quam in paterae iam a me editae manubrio delineatam vide (1). Expressus est OCEANVS nudo corpore, volanti similis, cum capite radiata corona exornato, utraque manu urnam tenens, e queis aquam effundere videtur.

TRITONVM capita, ex aereis prototypis desumta, quae exstant inter Cimelia Gaddia, ostendere lubet in eadem Tabula LXXV. num. II. Ea pendent ex ore delphinorum, qui simul innexi manubrium conficiunt, Etrusci vasis dubio procul emblemata & ornamenta; nam vasculis, tripodibus & candelabris, utpote Diis consecratis, Etrusci, ut diximus, sigilla & capita Deorum vel medii vel infimi ordinis addere consuevere. Hinc coniicere possumus, Tuscos divinis honoribus TRITONES adfecisse: quod etiam Charthaginienses fecere, teste Polybio (2). In fastigio aedis Saturni cum buccinis TRITONES superpositi visebantur, caudis mersis & absconditis: id ea de causa factum, quia iam regnante Saturno Historia clara & quasi vocalis evaserat, quae antea muta, obscura & incognita fuerat (3). Haec TRITONVM capita

(1) In Parte I. Inscript. Etruriae Vrbium Tabula XVI. num. I. pag. LXXVIII. LXXIX.

(2) Lib. VII. Vide etiam Gisb. Cuperum in Monum. ant. ined. pag. 241.

(3) Ex Macrobio Saturnal. Lib. I. Cap. VII. Vide etiam, si placet, Io. Goropium Becanum in Cron. Lib. IV. pag. 398.

capita exquiſito artificio, ingenio ſummo atque mirando perfecta ſunt. Capilli perbreves, non prolixi; hi enim natantibus impedimento eſſe ſolent. Pro barba, non ſquamae, ut in piſcibus, rigent, quas in aquatilibus & marinis huius generis Deaſtris obſervavit Raphaël Fabrettus in ſculpturis veterum Romanorum (1); ſed maris algae trifidae, & monofoliaceae pectinatim diſpoſitae: quod rarum ingenioſumque figmentum haud facile in operibus his ſimilibus aliarum nationum obſervabis.

TABVLA LXXVI.

TETHYS

Nympharum mater: an templum & oraculum in Etruria habuerit, diſquiritur.

HOmerus, Aegyptiorum Philoſophorum auctoritatem ſecutus, qui omnia ex aqua conſtare docuerunt, OCEANVM patrem Deorum; TETHYN eius uxorem, rerum primordium adpellavit (2). OCEANI imaginem caelatam in patera Etruſci operis paullo ſupra indicavimus: nunc TETHYOS, e qua Marinae Nymphae, infinito paene numero, ut Heſiodus in Theogonia, Pindarus (3) aliique fabulantur (4), ortae ſunt, icona exhibemus ex aereo ſigno, pulcherrimi atque elegantiſſimi operis, quod huius fere magnitudinis exſtat in regio Mediceorum Principum Theſauro. Superne apparet mulier formoſiſſima, undantibus capillis coronata: pomum ſiniſtra praefert, vel donarium, quod Etruſci Diis ſervatoribus, beneficis & maxime ſalutaribus tribuere: inferne deſinit in piſcem, innexis in eum modum caudis: qua quidem ſpecie non video Graecos & Romanos exhibuiſſe Marina Numina. Haec indicia (ne quid dicam de Etruſco opere politiſſimo) ſufficere poſſunt, ut huius Deae cultum apud Etruſcos evincam. Accedit Plutarchi auctoritas, qui in vita Romuli, ex hiſtoria Promathionis, quam ſcripſit de rebus Italicis, tradit iamdiu ante Romam conditam, percelebre

 eiuſ-

(1) Ad Col. Traian. Cap. IX. pag. 304. 305.
(2) Iliad. Lib. Ξ. verſ. 201. & 303. Vide etiam Plutarchum de Iſide & Oſiride.
(3) In Iſthmiac.
(4) Vide etiam Virgilium Georg. Lib. IV. verſ. 334. & alibi. Catullum Lib. III. Eleg. VI. Porphyrium de antro Muſarum. Gyraldum Synt. V. Hiſtor. Deorum.

eiusdem Deae oraculum in Etruria fuisse ; cuius habito responso ; Rhea Silvia , Romuli & Remi mater , cum quodam Daemone concubuit . Plutarchi verba haec sunt : Εἶναι δὲ ΤΗΘΥΟΣ ἐν Τυῤῥηνίᾳ χρηστήριον . Expectandae sunt doctorum virorum animadversiones ; nam Thomas Dempsterus (1) censet inesse mendum in textu , reponendumque esse ΘΕΜΙΔΟΣ ; quia de *Tethyos* oraculo altum apud alios scriptores silentium (quod etiam adfirmo de oraculo *Themidis* in Etruria) quamvis probabile sit extitisse ; narrat enim Dionysius Halicarnassensis (2) , Graecos adpellasse *Themin* , mulierem divino adflatam spiritu , quae futura multitudini praedicere carminibus solebat , quam Romanarum antiquitatum scriptores patria lingua *Carmentam* , aliqui etiam *Nicostratam* adpellarunt (3) : fuitque Evandri mater , qui , sexaginta ante Troianum bellum annis , cum Arcadum classe in vicina Etruriae loca adpulit (4) . TETHYOS sacellum & oraculum apud Perusinos fuisse Felix Ciattius non uno in loco adfirmat : divinaturque ex nominis reliquiis , quae in adpellatione montis , ut vulgo dicunt *Tethio* , apud eos adhuc supersunt (5) : circa quem sua tempestate saepenumero varia antiquitatis monumenta , columnas marmoreas , statuas , tabulas , inscriptiones , monetas , & donaria erui adfirmat . Apud Assyrios magno cum honore culta Dea Ategartis memoratur , marinae potestatis symbolum , quae superne mulier , inferne piscis erat (6) .

Proferam etiam inferius suo loco Vrnas sepulcrales Etruscorum , anaglypho opere sculptas , in quibus Nymphae & monstra marina exhibentur : inter haec SCYLLA , quam fabulae docent esse monstrum Tyrrheni maris (7) , superne retinens formam mulieris formosissimae , reliquo vero corpore serpentem referens . Eam quoque exhibet Vrna Etrusca Perusina apud Dempsterum edita Tabula LXXX. num. 1I. (8) .

Sequitur in eadem Tabula LXXVI. ara Neptuno vel Nymphis sacra , sicuti eius insignia testantur : quae quum ex aere sit , vel pro suggestu & throno signorum inservire potuit ; cuius honoris exempla in Dempsteriano Opere habentur Tab. I. VI. VII. XXVI. XXXII. vel ad suffitus faciendos , cremandaque odoramenta in honorem Deorum Marinorum . Adsimilem

aram

(1) De Etrur. Reg. Lib. 1. Cap. XVIII.
(2) Romanar. Ant. Lib. 1. pag. 24.
(3) Vide Livium Lib. 1. & Servium in Virgilium Aeneid. Lib. VIII.
(4) De ea fusius Corradinus in Vet. Lat. prof. Lib. 1. Cap. 25.
(5) In Perusiae Etruscae monument. Histor. pag. 24. 144. 201.
(6) Vide Lucianum de Dea Syra.
(7) V. Suidam in voce Σκύλλα Tom. III. pag. 340.
(8) Vide Phil. Bonarrotium ad Monum. add. Dempst. §. XVIIII. pag. 25. qui nihil de Scylla.

aram profert Laurentius Begerus (1), quae proculdubio ad Etruscos pertinent, radiante in ea Tuscanico opificio.

TABVLA LXXVII.

TEMPESTAS DEA.

Nonnulla de VOLCANO *sculpto in monumentis veterum Etruscorum observantur.*

ALatum feminae caput, tribus etiam armatum cornibus, quod exhibeo in Tabula LXXVII. num. 1. refert, ut arbitror, DEAM TEMPESTATEM, quam Romani, Etruscorum exemplo (etsi non negem etiam Graecorum, cuius Aristophanes (2) meminit) divinis honoribus consecrarunt: eique Deae minori minorem hostiam, nempe nigram agnam, immolarunt: quod Virgilius (3) & Horatius testantur (4). TEMPESTATI aedem dedit L. Scipio Barbati filius, ut constat ex inscriptione perinsigni antiquissima (5); quamquam, quum alii id tribuant M. Marcello, alii Metello, suspicio suboriatur, Romae non uno in loco aedem TEMPESTATIVM fuisse, a pluribus dedicatam diversis temporibus, vel etiam magnificentius refectam aut instauratam. Scipio, Sardiniam petens, omnium primus eam vovit, periculo tempestatis liberari cupiens in mari Corsico, ut Ovidius significat (6):

Te quoque, TEMPESTAS, meritam delubra fatemur;
Quum paene est Corsis obruta classis aquis.

Ea fuit, teste P. Victore atque eodem Ovidio, in prima Vrbis regione, extra portam Capenam.

Etrusci alas TEMPESTATI dederunt, ut eius velocitatem, cornua, ut terribilem impetum significarent (7): quod ante me Cl. Bonar-

(1) Vol. III. Thesauri Regii & Electoral. Brandemburg. pag. 378.
(2) In Ranis. Vide Turnebum Adversarior. Lib. IV. Cap. XXII. & Lib. XIV. Cap. IV.
(3) Aeneid. Lib. V. vers. 772.
(4) Epodon Lib. Ode X. vers. 23.
(5) Hanc explicavit Hieron. Aleander iunior, in fine Tabulae Heliacae; & Fabrettus Inscript. Cap. VI. num. 90. pag. 461.
(6) Fastorum Lib. VI. vers. 191.
(7) In Observatione ad Diptychum Romuli pag. 238.

narrotius observavit. Tempestatem efficiunt imbres & venti, praesertim vero Aquilo seu Notus (1) : qui etiam alati, obfirmatoque cornibus capite in priscis monumentis exhibentur (2).

Tempestatis caput, huic simile, non raro sculptum visitur in sepulcris veterum Etruscorum (3), non secus ac gorgonis, quae etiam ex nominis etymo tempestatem significat (4) : illud tamen animadvertendum, quod Gorgoni angues & alae vel volucrum, vel serpentum draconumve, itemque divinum diadema seu vitta in capite adduntur (5) : tempestatis vero caput anguibus crinitum rarissime occurrit, idque in una tantum Vrna apud Dempsterum observari potest (6) ; videtur enim in ea tempestatem referre caput in medio marini conchylii positum : capilli eius interdum humidi aquisque madentes expressi, & quidem horrificum in modum prolixi, ut in Vrna Clusina apud Dempsterum (7) : in qua etiam notanda cornua marini monstri adpicta ; quamvis Bonarrotius ea esse fulmina existimet (8). In alia Vrna fictili (9) tempestas dea transversum tenet remum, vel, ut Bonarrotius censet, navis gubernaculum. Oritur tamen mihi suspicio, an haec imago potius unam *Pleiadum* referat, quam ipsam *Tempestatem*, quarum occasum navigandi peritis metuendum fugiendumque esse veteres docuere, quod ingentes tempestates commovere soleat : quae quidem in sepulcris sculpta, Fati vim malignam & terribilem declarat, a quo Mors dependet.

Post eximium caput ex aere deae tempestatis, quod exstat in Museo Gaddio, sequitur in eadem Tabula LXXVII. num. II. Deae mihi incognitae, cum monstroso corpore, sigillum aheneum, inventum in agro Arretino, quod nunc adservatur in Coratio Larario. Pectus, Etrusco more, strophio, nempe fasciis pectoralibus seu vittis decussatis decoratur, adstringente eas fibula in medio. Incertus etiam haereo, an dicam Nympham *Marinam* : crediderim potius *Terrestrem*, quia tunica succincta est ; nam Marini Dii Deaeque nudo corpore repraesentantur. Crura eius in draconum capita, quae manibus complectitur, desinunt : quae etiam cristata, & barbata efficta sunt. Draconum cristas, qui viderit, neminem reperiri notat Plinius (10). Aethiopes dra-

cones

(1) Vide Virgilium Aeneid. Lib. I. vers. 85. & passim ubi Tempestatis descriptio.
(2) Confer eumdem Bonarrotium ibidem.
(3) Vide apud Dempsterum Tab. LXXXIII. ad finem Tom. II.
(4) Hesychius in voce Γοργός.
(5) Apud Dempsterum Tab. III. Tom. I. pag. 78. Item ibidem in Vrna Perusina ad finem Lib. VI. pag. 447. Tom. II.
(6) Ad finem ibidem Lib. II. Tom. I. p. 235.
(7) Tom. I. ad finem Lib. II. pag. 235.
(8) Ad Monum. add. Dempst. §. XXVI. pag. 43.
(9) Vide in fine Praefationis ad Opus Dempsteri Tom. I.
(10) Histor. Nat. Lib. X. Cap. XXXVII.

cones cristatos notat Iuba apud eumdem Plinium (1), describitque Aelianus cum barba densa & crista (2): quod genus draconum haud incognitum Etruscis fuisse hoc Etruscum signum ostendit.

Postremo in eadem Tabula LXXVI. num. III. addendam curavi Vrnam cinerariam Etruscam, quae Arretii exstat in locupletissimo Museo Baccio. Cernitur NYMPHARVM maris monstrosum ex uno prodiens trinum corpus, quod etiam ambiguo sexu repraesentatur: quae in medio est, facem adtollit: alterae e concha aquam effundunt. Hae quoque, quia in sepulcro sculptae sunt, ad notandam Fati vel Mortis vim ac diritatem, facile TEMPESTATES exprimere possunt; nihil enim vehementius exhorruere veteres, quam Iovem fulminantem, & mare tempestatibus concitatum, ob mortis metum, quam in naufragio reformidabant (3). Propertius naufragi Paeti mortem ita lacrymatur (4):

Et mater non iusta piae dare debita terrae,
Nec pote cognatos inter humare rogos;
Sed tua nunc volucres adstant super ossa marinae:
Nunc tibi pro tumulo Carpathium omne mare.

Perpauca nunc addenda de VOLCANO, quem Etrusci dubio procul coluere. Huius Dei mentionem suo loco non feci, quia nusquam tota Etruria (expectare enim data opera volui ad hunc diem) eius simulacrum invenire potui, quod revera Etrusci artificis opus censerem. Hoc igitur in loco mentionem faciendam mihi proposui, quia prior VOLCANVS, omnium antiquissimus, Caelo, secundus Nilo natus perhibetur, quem Aegyptii *Opan* adpellarunt, Aegyptique custodem credidere (5). Ferunt etiam traditum fuisse educandum Tethydi Maris Deae (6). Eius imaginem pictam in Vase Etrusco vide apud Dempsterum Tabula XXXII. Quia vero in Liparam insulam e caelo decidens, claudus factus est; ideo in eodem Vase innixus baculo auxiliatorio exhibetur, & capite galea in coni formam tecto, itemque indutus chlamyde, qui cum Iove Rege in throno sedente, & Apolline conloquitur, parazonium tenens; fuit enim armorum fabricator praestantissimus.

Quo nomine VOLCANVM Etrusci vocarint, declarat insignis aerea patera apud Dempsterum edita Tabula L. in qua Iovis puer-

(1) Lib. VIII. Cap. XIII.
(2) Histor. Animal. Lib. XI. Cap. XXVI.
(3) Vide Ben. Averanium in Antholog. Dissert. LXV. num. 12. 13.
(4) Lib. III. Eleg. V. vers. 25.
(5) Cicero Lib. III. de Natura Deorum.
(6) Vide Nat. Comitis Mytholog. Lib. II. Cap. VI.

puerperium exhibetur : idemque VOLCANVS ſtupens adſtat cum bipenni, qua Iovis caput aperuiſſe, natamque, eo aperto, ſapientiae praeſidem Minervam fabulantur. Circa eius imaginem haec legitur Etruſca epigraphe ΜΝΑΙΘΑΣ, hoc eſt *Sethlanm*. Fabrettus mendoſe ſcripſit ΝΑΙΘΑΣ; ſed manifeſte eſt in archetypo ΜΝΑΙΘΑΣ. In Tabulis Eugubinis plures adnotavi voces, que in Μ deſinunt. Hoc nomen idem Fabrettus (1) divinatur ſignificare *Epheſtiona* Graecorum : quaſi ſcriptum ſit ΗΦΣΤΑΝ Etruſca ſignificatione, pro ΗΦΑΙΣΤΟΣ. Avide expecto Cl. Bourguet interpretationem; nam ea, quam mihi dedit, non convenit, quia deſumta ex patera vulgata in Dempſteriano Opere, quae inverſis figuris perperam impreſſa eſt. Eam iterum accuratius aeri inciſam inferius in lucem proferam. *Seth* Aegyptiis eſt *Tryphon* : quod nomen, ut auctor eſt Plutarchus (2), ſignificat violentam quamdam inhibitionem, contrarietatem aut inverſionem. Herodotus (3) memoriae prodit, *Sethon* Volcani ſacerdotem fuiſſe, qui poſt Anyſin regnavit, vel potius cum illo, in Arabicis inferioris Aegypti partibus; reges enim e ſacerdotibus eligi uſitatum erat (4).

TABVLA LXXVIII.

DIS PATER

ceterique DEI INFERI, *ab Etruſcis culti, recenſentur & illuſtrantur.*

ANtiquiſſimas Deorum, quos caelo, terrae ac mari veteres Tuſci praeeſſe exiſtimarunt, imagines, maxime omnium ad hoc tempus ineditas, illuſtravimus : ſupereſt, ut de DITE PATRE, deque DIIS INFERIS diſſeramus; his enim Etruſcos cultum maximum impendiſſe, oſtendunt libri *Acherontici*, quos tradidit Tages & Bacchetis Etruriae populis (5) : quos etiam ita dictos putant, vel quia terrorem his incutiebant, qui eorum reſponſa conſulebant ſcrutabanturque; vel quia DEORVM INFERORVM ſacra continebant, edicebantve

bantve

(1) Inſcriptionum ant. Cap. VII. pag. 541.
(2) De Iſide & Oſiride.
(3) Lib. II. c. 41.
(4) V. Io. Marsham. Seculo XVII. pag. 538.
(5) Vide Dempſterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. I. pag. 243.

bantve quibus victimis, quo ritu quorumve animalium ſanguine Numina irata placari, ſonteſque homines expiari poſſent. Iidem libri pariter edocebant, qua ratione oſtenta ac prodigia repellenda eſſent, monſtra evocanda atque avertenda, fulmina expianda, cogenda impetrandave: & qua ratione FATA differri poſſent, uti colligimus ex inſignibus locis Ciceronis (1), Plinii (2), Arnobii (3) & Servii (4) aliorumque auctorum, quae a Thoma Dempſtero adferuntur (5).

Inferi regni regem, Saturni ex Rhea ſive Opi filium, Graeci ΠΛΟΥΤΩΝΑ dixerunt, quaſi divitem, quod recidant omnia in terras, & oriantur e terris: Latini DITEM PATREM: Etruſci, ut auguror, SVMMANVM vocarunt, quaſi *Manium Deum*, *Summum Manum*, ideſt *bonum*: ſicuti INFERI DII *Manes* pro *bonis* dicebantur a ſuppliciter eos venerantibus propter metum mortis, ut ex Feſto diſcimus. Hunc Etruſci inter novem Deos numerarunt, a quibus fulmina iaculantur: quos iactus *manubias* dixere (6): ei vero nocturna fulmina adſignarunt, ut Plinius docet (7). Phoenices DITEM PATREM, modo *Mortem*, modo *Plutonem* nominarunt, teſte Sanchoniathone ſcriptore omnium vetuſtiſſimo apud Euſebium (8). Ferunt, eum funerum & ſepulturae ac parentationis ritus oſtendiſſe: eaque de cauſa datam ei poteſtatem, imperium & curam mortuorum commenti ſunt (9). Phyſice autem PLVTO eſt terra interior, rerum omnium parens, maſcula virtute praedita (10), quae ſemina, fruges, fructus, marmora, metalla omnia reſque pretioſiſſimas continet quaſi ſepultas: PROSERPINA vero eſt & ipſa terra ſeminum receptrix, feminea virtute inſtructa (11): quam a PLVTONE raptam fabulantur, & cum eo, propter magnam adſimilis virtutis unionem, connubio iunctam (12). Totum PLVTONIS rapientis PROSERPINAM figmentum, ad exprimendam hiberni Solis virtutem, reducit Porphyrius apud Euſebium, cuius verba non piget adferre (13): Επεὶ δὲ (inquit) καὶ τῶν εἰς γῆν βαλλομένων σπερμάτων ἦν τὶς δύναμις, ἣν ΗΛΙΟΣ περὶ τὸ κάτω ἡμισφαίριον ἰὼν ἕλκει κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς. ΚΟΡΗ μὲν ἡ δύναμις ἡ σπερματοῦχος. ΠΛΟΥΤΩΝ δὲ ὁ ὑπὸ γῆν ἰὼν ΗΛΙΟΣ, καὶ τὸν ἀφανῆ περινοστῶν κόσμον, καὶ τας χειμερίους τροπάς· ὃς αρπάζειν λέγε-

(1) Lib. II. de Divinat. & in Oratione de Haruſp. reſp.
(2) Hiſtor. Nat. Lib. II. Cap. LII.
(3) Lib. II. contra Gentes.
(4) Ad Virg. Aeneid. Lib. VIII. verſ. 347.
(5) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. I. pag. 243. 244.
(6) Vide Feſtum in hac voce.
(7) Lib. II. Cap. LII.
(8) Lib. I. de Praeparat. Evangel.
(9) Ex Diodoro Siculo Lib. V.
(10) Ex Fulgentio Planciade in Mytholog.
(11) Confer Voſſium de orig. & progr. Idolol. Lib. II. Cap. LX.
(12) Vide Phurnutum de Nat. Deorum.
(13) Lib. III. de Praeparat. Evang.

λέγεται τὴν ΚΟΡΗΝ, *ἣν ποθεῖ ἡ Δημήτηρ κρυπτομένην ὑπὸ γῆν. Quoniam vero virtus est quaedam proiectorum humi seminum, illam subtrahit* SOL *sub hemisphaerium currens hiemali tempore.* PROSERPINA *quidem virtus illa seminum,* PLVTO *vero* SOL *est terram subiens, atque occultum percurrens orbem, hibernumque solstitium; atque idcirco raptam ab eo* PROSERPINAM *dicunt, quam sub terra latentem Ceres quaeritat.* PLVTO igitur quadriga vectus, est SOL inferus & hibernus, qui inferiore hemisphaerio, idest hiemalibus signis, cursum suum peragit (1): PROSERPINAM rapuisse dicitur PLVTO, quia hibernis mensibus semina sub terris latent, ac solari vi foventur, ut suo tempore in herbas erumpant.

In hac opinione fuisse Etruscos nostros, aperte declarat marmoreum anaglyphum, Etrusci sepulcri emblema, quod exhibeo in Tabula LXXVIII. exstatque in Villa, ut vulgo dicitur, *Bonaza* Nobilissimi Viri Ioseph Giacominii Tebalduccii, Patricii Florentini, cuius eximiae in me humanitati sum devinctissimus. In curru, quo vehitur PLVTO raptor PROSERPINAE, pro insigni gryphs sculptus est, solaris virtutis imago: ex quo intelligimus, Etruscos hac fabula SOLIS hiberni vim & potestatem praefigurasse. Desunt in marmoreo anaglypho iniuria temporum capita PLVTONIS & PROSERPINAE: quae si exstarent, facile cognosceremus, an Tusci (quod facilius crediderim) PLVTONEM imberbem, atque iuvenili aetate florentem, an vero, ut in sculpturis Graecorum & Latinorum, senem expresserint. PLVTONEM imberbem PROSERPINAM rapientem in patera Medicei Musei caelatum indicavit Cl. Bonarrotius (2), quae Dempstero addita est Tabula XCI. At Ludovicus Bourguet Vir Celeberrimus, Peleum rapientem Thetin, a qua separata fugit altera Nympha eius socia, metu ac dolore perculsa, referre censet (3), colligitque ex ipsa Etrusca inscriptione, quae ita se habet: ΑΘVƧΘΑΓ ƧΙΘƎΘ ƎΛƎ1. hoc est: *Pele Thethis parsura*: quam ita interpretatur; *Peleus Thetis separata recedit*. Postrema haec verba significant, quod rapta Thetide a Peleo, Nympha eius comes fugit; amicam & sociam a se separatam dolens. De nuptiis Pelei & Thetidis dicam alio in loco opportunius: nunc, si vacat, consule Natalem Comitem, qui de his fusius (4).

Galea, quae humi iacens, in marmore sculpta cernitur, vel, ut aliqui dicunt, Orci est, quam qui gestat conspici non potest; vel illam indicat, quam PLVTO induit, de qua Ho-

(1) Ex Macrobio Saturn. Lib. I. Cap. XIX.
(2) Vide §. XI. pag. 19.
(3) Vide Dissert. I. Acad. Corton. pag. 12.
(4) Mythol. Lib. IV. Cap. XII.

Homerus (1) : eaque eſt occulti verticis ſymbolum ; vel nubes, ac nebulas indigitat, quibus hiemali tempore Solis adſpectus ſubtrahitur. Iuxta PROSERPINAM ſculptus eſt MERCVRIVS, qui eam reluctantem complectitur, atque a Plutonis ſinu avellere nititur ; & ipſe habet in capite galeam amictuſque chlamyde & tunica bis ſuccincta, non ſecus ac PLVTO, ſculptus eſt. Mercurius additur quia fecunditatis parens eſt, & ver ſignificat, quo ſegetes germinant & adoleſcunt. Etruſci, ut videmus, aliter ac Graeci & Romani hanc fabulam expreſſerunt : nam apud hos Mercurius & Hercules currum agere & praeire ſolent : hic ſolus Mercurius currum ſequitur : nudo alibi corpore, heic chlamyde & tunica ſuccincta induti Dii exhibentur. FVRIA alata cum veſte ſimiliter ſuccincta praeit, equos deducens, ac viam monſtrans : altera FVRIA in medio, volanti ſimilis cum alis expanſis, accenſam nuptialem facem ſeu lampada adtollit. Graeci & Romani ſculptores addunt comites Parcas & Cupidinem in aëre volantem cum accenſa face, itemque Dianam & Minervam : quae aëris & Lunae virtutem deſignant, ut erudite ad Heliacam Tabulam oſtendit Hieronymus Aleander iunior, quem, ſi otium eſt, quaeſo conſulas. Furiae eaedem ſunt ac Parcae ; quae ideo Proſerpinam comitantur, quia fructus in apertum deducunt, quas a pariendo dictas cenſet Varro apud Gellium (2) Hymni auctor ſive Orpheus, ſive Homerus, non ſolum Parcas, verum etiam Gratias ſeu Charites addit Proſerpinae gratiſſimas comites ; quae eam, poſtquam ſex menſes apud Plutonem delituit, educunt in lucem, ut apud Cererem matrem ſex reliquis menſibus diverſetur.

Deeſt caput alterius figurae, quae in terram collapſa, equorum pedibus conculcatur. Facile crediderim referre Tellurem aratro ſubactam, ſub qua PROSERPINA, nimirum ſegetum ſemina latent: nam in ſculpturis Graecorum & Romanorum ſub equis ſedens ſculpta eſt mulier, quae copiae cornu tenet, & ipſam Tellurem ſignificat. Quia vero ea figura heic ſcutum tenet, forte defunctum in hoc ſepulcro declarare poteſt, eiuſque animam in Orco iacentem : vel Pirithoum a Cerbero devoratum, qui ad raptum eius cum Theſeo venerat (3). Forte etiam, quia potius feminam referre videtur, Minervam aëris ſymbolum repraeſentat, quia adhuc latentibus ſub terra ſegetum ſeminibus, virtutem ſuam non exercet, ut facit, quum e terra prodierint ac germinarint.

Z 2 TA-

(1) Iliad. Lib. v. & Hyginus in Aſtronom. Poëtic. de Perſeo agens.
(2) Lib. III. Cap. XVII.
(3) Ex Euſebio in Canone Chronico. Vide Voſſium de origine & progr. Idol. Lib. I. Cap. XVIIII. in fine.

TABVLA LXXVIIII. LXXX.

PROSERPINA
praecipuo honore sacrisque mysteriis culta ab Etruscis.

SImulacra ex aere, quae Deorum os tantum referunt, intus vacua, uti haec e Mediceo Promptuario nunc primum a me edita in Tabula LXXVIIII. & LXXX. ad varios usus adhibita fuisse facile crediderim. Putant aliqui lustralem aquam, sacrosve latices praetulisse in mysteriis eorum Numinum, quorum imaginem repraesentant (1). Laurentius Begerus persimilem his imaginem, iam a Causeo editam (2), exhibet (3); censetque esse Isidis situlam, quia ansatum eiusdem Deae caput, superne apertum, angusto cum orificio, repraesentat. Lustrali aqua usos fuisse Etruscos in sacris Eleusiniis in honorem Cereris, atque ut hinc lubet colligere, etiam in sacris PROSERPINAE, quae minora dicebantur, aperte ostendit pictura Etrusci Vasis, editi apud Dempsterum in Tabula XLVII. nam quaedam antistita dextra amulam, sinistra ardentem facem gerit.

Haec vero parva simulacra alium quoque usum facile habuerunt: credo enim a sacris viris, vel potius a feminis gestata fuisse collo suspensa; quae ante pectus e torque, vel corolla dependere solebant, ut videmus in imagine Laberiae Feliclae Sacerdotis Maximae Deûm Matris magnae Idaeae, nempe Cybeles; quam nobis ostendit Iacobus Sponius (4). Nec tantum feminae, verum etiam sacerdotes Galli in honorem eiusdem Deae imagines & simulacra pectoribus adfixa gerebant, ut auctor est Suidas (5). Ad aliud provoco illustre exemplum, quod suppeditat eximius antiquitatis investigator Franciscus Ficoronius, apud quem viden-da

(1) Vide Cl. V. Rodulph. Venutum in Collect. Rom. antiq. Tab. XXIV. qui Fauni protomam exhibet instar situlae factam.

(2) In Musei Rom. Sect. III. Tab. IV. pag. 76.

(3) In Vol. III. Thesauri regii & Elector. Brandemb. pag. 304.

(4) In voce Γάλλος in Tom. I. pag. 466.

(5) In Miscellan. erud. Antiquit. Sect. IV. pag. 150. num. I.

da est aurea bulla (1), e cuius aurea catena pendet icuncula pariter aurea Fortunae Panteae. Neque in pectore solum, verum etiam & in capite imagines Deorum coronis insertas insculptasve in pretiosis gemmis praeferre solebant sacerdotes Deorum, ut videre est in imagine Cistophori Bellonae Pulvinensis, quam nuper protuli inter Donianas Inscriptiones (2). Ab Aegyptiis manavit usus deferendi imagines Deorum collo suspensas, vel etiam scarabaeos, sacris notis insculptos (3): de quo usu alibi disseram.

De Etrusco harum imaginum opificio, haud ambigendum esse video: nam ipsa sculpturae indoles, ornamenta quoque, inaures, monilia (4), torques, diadema duplex sive anadema, quod in medio maiori gemma distinguitur; alae, Etruscorum more, additae capiti, id manifeste evincunt. Quod vero referant PROSERPINAM, idem vultus huic Deae conveniens, quem veteres artifices, a propriis lineamentis non aberrantes, minime variare consueverunt; capillorum cultus, in varios elegantes plexus dispertitorum, qui more virginum nodo collecti religantur (5), eiusdem Deae imaginem praeferre aperte declarant.

Primum quod profero PROSERPINAE caput, est altero longe vetustius: siquidem sculptura ipsa, Aegyptiaci opificii indolem aliquantulum imitatur. Calathus ei impositus; quia eadem ac Terra est, adeoque SOSPITA, SALVTARIS & FRVGIFERA adpellata. Forte etiam haec capita tamquam donaria voti causa suspensa fuere, aqua oppleta, quae terrae accidit gratissima; nam fecunda non est sine humore, quo omnia renovantur, germinant & efflorescunt; neque etiam sine igne vivit (6). In sacris Compitalibus in honorem Deorum Inferorum, quos *Lares* vocant, suspensas *pilas* memorat Festus; effigies nimirum viriles & muliebres, quae pro servis & liberis ponebantur, ut vivis parcerent, essentque his pilis & simulacris contenti.

Prae omnibus Etruriae atque Vmbriae populis (nam Vmbriam primum ab Etruscis occupatam fuisse diximus) Tudertes (7) & Amiternenses (8) aris & templis PROSERPINAM maximo honore coluere.

TA-

(1) In Opere cuius titulus est: *La Bolla d'oro* &c. pag. 8. editam vide.

(2) Tabula VIII. vide pag. LXVIII. & LXVIIII. ad pag. 135. relat.

(3) Vide Canopi imaginem in Musei Flor. Tom. I. Tab. LIX. apud Causeum Musei Rom. Tab. XXXII. XXXIII. XXXIV. XXXV. Sect. II. pag. 54. In Part. I. Inscr. ant. Etrur. Vrbium Tab. XVII. num. IV. pag. LXXXII.

(4) Huic aliud simile vide apud Dempst. in Tab. II. quod praefert Iuno Regina.

(5) Ex Pausania in Phocicis Lib. X. Cap. XXV. Horatio Lib. II. Ecl. XI.

(6) Vide Phurnutum de Nat. Deor. de Cerere & Vesta XXVIII. & de Inferno XXXV.

(7) Ex Inscriptionibus Gudianis pag. LX. 2.

(8) Vide Reinesium Synt. Inscr. Cl. I. n. 234.

TABVLA LXXXI.

HECATE
Etruſcorum Dea. Imagines TISIPHONES, MERCVRII & GENII INFERNI *ex vetuſtiſsimis Tuſcorum monumentis adferuntur.*

Hecaten inferi regni Deam, Etruſci aſpectu non terribilem, neque crinito anguibus capite (1), ſed cum triplici vultu virgineo formoſiſſimo repraeſentarunt, ut oſtendo in Tabula LXXXI. num. 1. ex marmoreo eius ſimulacro, Etruſci plane operis, quod inter mea Cimelia exſtat: utinam integrum eſſet! puto enim inſignis candelabri emblema, atque ornamentum pereximium fuiſſe. Id munus ei perbelle congruit, quae nocturnis ſacrificiis colebatur; quin etiam Φώσφορος, Δαδοῦχος, *Lucifera*, *Daduchos*, ſive *Taedifera* nuncupata (2). Neque, ut arbitror, mirum alicui videbitur, Etruſcos trina facie eam expreſſiſſe: iam enim exploratiſſimum eſt, Tuſcos Ianum repraeſentaſſe non ſolum cum unica facie, verum etiam geminum, vel tricipitem, vel etiam quadriformem; quod eumdem eſſe Solem exiſtimarent, praeter alias ſignificationes, quas adfert Macrobius (3). Hecate vero eadem eſt Diana ac Luna, ideoque trina facie efficta, quod tres Lunae figuras referat, in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam (4); ideoque Τρίμορφον, Τριπρόσωπον & Τρισσοκέφαλον dixere; nec non etiam Τριοδῖτιν, nempe *Triviam*, quod in triviis coleretur, teſte antiquo Ariſtophanis Scholiaſte (5): Τὴν ΕΚΑΤΗΝ ἐν τοῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιόν; διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Αρτέμιδα, καὶ Εκάτην καλεῖσθαι. *Hecaten antiquitus coluere in triviis; propterea quod eamdem, & Lunam, & Dianam, & Hecaten vocarent.* Eadem triglis placata, & *Domina* appellata, ut docet Chariclida apud Athenaeum (6): Δέσποιν' ΕΚΑΤΗ Τριοδῖτις, Τρίμορφε, Τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη: *Domina* HECATE, *Trivia*, *Triformis*, *triplici facie*,

(1) Nat. Comitis Mythol. Lib. III. Cap. XV.
(2) Ex Scholiaſte Theocriti in Idyll. II. verſ. 12. Euripide in Helena.
(3) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(4) Vide Voſſium de orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. XXVIIII.
(5) In Plutum Act. II. Sc. V.
(6) Deipnoſoph. Lib. VII.

facie, *quae mulceris triglis*. Hinc, ni fallor, ipsa candelabri columella, quae superest in superiori parte Deae tricipitis, eiusdem piscis squamas refert.

E capillis, peculiari modo comtis, HECATES Deae, pendent utrimque, tamquam vittae, duplices cincinni satis prolixi: triplex etiam capiti additur ornamentum, nimirum torulus sive corona ex lana intorta, diadema sive anadema, quod praeterea quinque rosis quadrifoliis (ni tamen malvae flores sint, Diis inferis (1) sacrae) tamquam quinque gemmis distinguitur. Rosae Diis Inferis sacrae sunt, quia ferales & mortis indices: ideoque non solum in parentalibus, verum etiam in conviviis adhibitae, quae deciduo flore memoriam properantis fati significabant; ut convivae voluptatibus & genio avidius vehementiusque indulgerent. Magnum apud Etruscos fuisse rosarum luxum usumque cum in conviviis, tum in funeribus, inferius ex antiquis huius gentis monumentis ostendam.

HECATES filiae fuere MEDEA & CIRCE; quarum imagines caelatas in pateris veterum Etruscorum iam in lucem protuli ex Museo Andreinio: eas, si lubet, vide in Parte I. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Etruriae Vrbibus (2).

Sequitur in eadem Tabula LXXXI. num. II. perrarae paterae iconismus, quam primus omnium vulgavit Felix Ciattius (3). In femina sedente HECATEN agnoscit: ad cuius iudicium MERCVRIVS Πομπαῖος vel Ψυχάπομπος, *animarum Ductor*, idemque *Nomenclator* & *Quaestor* (4), sistit animam defuncti. Cum serpertinis pedibus putat eamdem HECATEN expressam; nam maeandra quaedam & tortuosae lineae ex eis producuntur: fides sit penes eumdem Ciattium. Hodie enim haec patera, multa adhibita diligentia, Perusiae, ubi effossa est, non reperitur: siquidem archetypam ipsam caelaturam, ut accuratius in lucem rursus proferrem, observare summopere avebam. Verum si figura sedens (ita enim inferorum Iudices exhibentur) sit femina; non HECATE tantum, sed etiam TISIPHONE esse potest: ad cuius conspectum primo defunctorum animas adducit MERCVRIVS, eorumque nomina recenset ac legit, ut docet Lucianus (5): eaque de re cum volumine sculptus cernitur idem Mercurius in gemma pereximia Musei Medicei, edita in Volumine I. Musei Florentini Tabula

(1) Ex Luciano in Cataplo sive Tyranno Tom. IV. pag. 56.

(2) Tabula XVI. num. I. & III. pagina LXXVIII. & LXXIX.

(3) Lib. IV. Perusiae Etruscae pag. 121.

(4) Ita dictus a Pythagora apud Diogenem Laertium in eius vita; locum supra adtulimus pag. 107.

(5) In Cataplo sive Tyranno Tom. IV. pag. 81.

la LXVIIII. num. IV. (1): quo peracto iudicio, rursus defunctorum animae ab eo statuuntur coram inexorabilibus iudicibus RHADAMANTHO, vel MINOE vel AEACO; ut ab his, qui Cretensium reges fuere, ob insignem magnamque iustitiam Iovis filii crediti, ob severitatem vero apud inferos ad iudicandas mortuorum hominum animas destinati, iudicentur: & posteaquam coram testibus FVRIIS, sua peccata, quae occultare non possunt, confessi fuerint, Tartari tenebras & supplicia aeterna subire cogantur. Si igitur figura sedens sit mas, RHADAMANTHVM, vel aliquem alium ex nominatis iudicibus non male referre potest.

Quia vero Mercurius in hoc munere obeundo chlamydatus, quandoque etiam cum capite vel petasato vel galeato, & cum virga inducitur; at heic sculptus his caret insignibus, atque in aëre suspensus cernitur, & dextera manu caelum ostendit; forte potius GENIVS, animae defuncti comes & ductor, credendus est, quam Mercurius. Hinc colligere facile est, veteres ab ipso hominis ortu, & post fata etiam, credidisse, animas numquam a Genio suo deseri, sed iugiter cum eo manere. Genium cum Diis Manibus confusum adnotat Fabrettus ex compluribus sepulcralibus titulis. GENII INFERNI fit *mentio in sequenti marmore* apud eumdem Fabrettum (2): in *altero vero penes Gruterum* (3), GENII Iovis Stygii, nempe Plutonis: ex quo colligimus, etiam DIIS INFERIS, tamquam famulos & administros, a fabulosa antiquitate, GENIOS adsignatos fuisse. Ea subiicere lubet.

D . M . S .
M . VÉTI . DECEMBRIS
FILI . PIISSIMI . RELIQVIAE . ANNO
RVM . XVIIII . CONSECRATAE . PIE
TATI . ET . GENIO . INFERNO . AB . M . VETIO
TROPHIMO . ET . VÉTIA . LVPVLA
PARENTIBVS

GENIO
IOVI . STYGIO . SANCTO
SACRVM
SEX . POMPEIVS . SEX . FIL
OCRIC . CIVICA
MIL . COH . VIII . PRAET

Illud etiam notandum, quod defuncti umbra, statura ceteris eminentior sculpta est: ea enim fuit veterum opinio, hominum animas post mortem augustiorem formam acquirere. Inferius producam ahenaeum Dei e numero Larum seu Lemurum imaginem, magnitudine praeditam praeter modum ampliore.

Quod

(1) Vide, si otium est, quae observavi ibidem pag. 139. 140. 141.

(2) Inscript. ant. Cap. II. num. 71. pag. 73.

(3) Pag. XXIII. *6*.

Quod adtinet ad cultum huius Deae apud veteres Etruſcos atque Vmbros, Spoletini HECATAE templum cum Conſo Neptuno commune dedicarunt, ut conſtat ex antiqua inſcriptione apud Reineſium (1): ea puto de cauſa, quia per Oceanum ad Elyſios campos devehi defunctorum animas crediderunt: quod etiam expreſſe docet Homerus (2). Haec quoque fuit veterum Etruſcorum opinio, quam manifeſte declarant antiqua ſepulcra, iam edita apud Dempſterum (3), ac mox a me adferenda; in quibus marina monſtra per mare vehunt viros & mulieres tibia canentes, vel arma geſtantes. Eam quoque coluerunt Amiternenſes, qui Hierophantas adſignarunt (4): itemque Formiani (5), qui Sacerdotes eius Numini conſecrarunt; quod & alii Italiae populi, ut conſtat ex vetuſtis aris, fecerunt (6).

TABVLA LXXXII. LXXXIII.

LIBITINA DEA ſive VENVS, *ſive* PROSERPINA, *ſive* HECATE *ſit, ab Etruſcis culta.*

IN patella aerea omnium vetuſtiſſima, a me nunc primum edita in Tabula LXXXII. num 1. e Muſeo Gaddio, qua, quum res divina fiebat, in Parentalibus ſacris adpoſitas oblataſque epulas Diis Inferis cenſeo; nam plana eſt, ac perparvo labro circumdata: in ipſa Etruſcae artis linearis infantia, caelata eſt Dea gradienti ſimilis, cum alis expanſis, ac praeter modum grandibus: toto ferme corpore nuda, excepto breviſſimo amiculo, quod ante pectus recidit. Quod eſt notatu dignum, utrumque brachium & manum deorſum extendit; at quum dextra non omnino male ſculpta ſit, ſiniſtra tamen informis eſt, mirumque in

A a

(1) Claſſ. I. num. CLIV.
(2) Odyſſ. Lib. IV. verſ. 565.
(3) Ad finem Lib. I. pag. 102. Lib. V. pag. 405. Lib. VII. pag. 498.
(4) Vide eumdem Reineſium Claſſ. I. num. CCXXXIV.
(5) Ex ant. lapide inter Donianas Inſcr. Cl. III. num. 6. & Reineſ. Cl. V. num. XIX.
(6) Inter Gudianas Inſcr. pag. XXIII. 5. XXXI. 3.

in modum distorta : quod ab Etrusco artifice non sine aliquo consilio & ratione factum, mihi persuadeo. Deae caput galea tegitur, quae pileum Phrygium imitatur: neque multum diversa est a galea Mercurii & Plutonis, quam in superiore Tab. LXXVIII. observavimus.

Non credo sculptam in hac patera e Furiis unam; nam in Tuscorum monumentis numquam hae Deae ornatae galea, totoque fere corpore nudae occurrunt. Ea, ni fallor, est vel CLOTHO, Parcarum omnium maxime saeva ac terribilis, quae fatali manu vitae stamina nulli parcens succidit : vel potius DEA LIBITINA, sive VENVS, sive PROSERPINA, sive etiam HECATE sit, de qua ipsi Ethnici dubitarunt : cuius virtuti numinique ea, quae ad ortum & finem hominis pertinent, adscripsere (1).

De hac Dea non est quod fusius disseram, quum omnia sint pervulgata. Praeerat funeribus, omnique funeris adparatui & caerimoniis, atque etiam instrumentis; haec enim in eius aede vendebantur a Libitinariis ministris : quos brevissimae vestis cultu refert haec Etruscae Deae imago, uti ex aliis Tuscorum monumentis compertum mihi est. Aerarium ex instituto Servii Tullii eius tutelae adsignatum legitur (2); in quod, aliquo moriente nummus a propinquis inferebatur, notabanturque in publicis tabulis impensae funeris, & nomina defunctorum. Delphis erat VENERIS *Epitymbiae*, sepulcrorum praesidis, imaguncula, teste Plutarcho (3), ad quam libantes defunctorum Manes evocabant. In antiquo marmore, a me edito inter Donianas Inscriptiones, additur etiam VENERI INFERAE, CVPIDO Infernalis comes (4).

Quandoquidem VENERIS INFERAE incidit sermo, haud erit, ut arbitror, absurdum, forsitan, ut spero, viris doctis gratum, si aliud eiusdem Deae aereum simulacrum Etruscum depromam exhibeamque in Tabula LXXXIII. quod multis de caussis est insigne & commendabile. Viginti ferme ab hinc annis, quum Pisis in horto suo quamdam substructionem faceret egregius vir Ioseph Sanctinius, in quodam subterraneo aedificio vetustissimo hoc signum invenit; iuxtaque illud reperit ampullam fictilem, ut reor, unguentariam, & pondus sive assem aereum Etruscum, aliasque prisci aevi reliquias : quae omnia, Philippo Sanctinio filio suppeditante, singulari cum humanitate mihi ostendit vir Nobilissimus Thomas Albizius, Patricius Pisanus. Igitur statim ac in ma-

(1) Vide Plutarchum in vita Numae.
(2) Ex Dionysio Halic. Lib. IV. ex Plutarcho in Caussis.
(3) Ibidem.
(4) In Classe I. num. 54. in qua legitur: VIRGINI VENERI CVPIDINI INFEROR.

manus meas hoc simulacrum venit, diligenter, ad archetypi exemplum ac magnitudinem, delineandum curavi. Primum censui referre aliquod Numen Etruscorum incognitum: cuius nomen, ne ab hostibus evocaretur, Etrusci arcanum occultumque esse voluerunt; nam eius pedibus, qui more Etruscorum calceis clausis induti sunt, annulum additum videmus: qui indicat cum basi catenatum fuisse, ne suo loco abiret, aut divelleretur. Quia vero intellexi, aedificium illud, in quo inventum est, veteris Hypogei speciem praetulisse; in eam veni sententiam, forsitan referre posse Deam defunctis propitiam, adeoque ipsam VENEREM INFERAM; sive, credenda sit, ut diximus, PROSERPINA, sive HECATE, quae volanti similis cum alis expansis exhibetur, quasi parata ad iuvandum celeri promtoque auxilio. Dextra pateram adtollit, quasi ostendat divinis libationibus defunctorum animas ab inferis evocandas esse: ideoque etiam gradiens efficta est, quasi ad superas auras evadere, earumdem animarum comes, summopere cupiat. Cum ea etiam convenit, quae inventa est, ampulla unguentaria, adhibita ungendis defunctorum corporibus; nam apud Homerum eadem VENUS cadaver Hectoris rosaceo oleo, e floribus parato, ungens inducitur (1). In gemma rarissima Musei Marchionum Victoriorum Romae, cum Iove Stygio, sculpta est Minerva ante aram, praeferens pateram, qua Diis Manibus inferiae mittuntur (2).

Post caput huius Deae, quum aes sectum sit in duas partes, facile crediderim, aliquod peculiare diadema seu nimbum, pretiosis lapillis distinctum, vel ex auro compositum, vel etiam polum, quem VENERIS capiti impositum fuisse testatur Pausanias (3) insertum fuisse. Veneri quoque additos compedes, testatur idem Pausanias (4): *Caelestem* vero creditam, earum, quae PARCAE adpellantur, natu maximam (5). Romani hanc LIBITINAM dixerunt, vel *Libentinam*, ut aliqui volunt, de qua Varro (6), forsitan ab Etruscis accepto nomine; nam Graeci aliter vocarunt: quae Romae templa habuit, aras & vicum, ex suo nomine celebrem.

Praeter faces, rosas, corollas, libamina, urnas, aliaque multa huius generis, quae ad funebrem adparatum pertinebant, fuere etiam personae, oscilla & larvae, quae, tamquam imagines vitae humanae variarumque aetatum simulacra, Diis Manibus

Aa 2 con-

(1) Iliadis Lib. XXIV. Vide etiam Athenaeum Deipnosoph. Lib. XV. Cap. XI. pag. mihi 688.
(2) V. in Mus. Flor. Tom. II. Tab. LXXII.
(3) In Corinthiacis Lib. II. Cap. X.
(4) In Laconicis Lib. III. Cap. XV.
(5) Idem in Atticis Lib. I. Cap. XVIIII.
(6) Lib. V. Linguae Lat.

confecrabantur. Complura exſtant ſigna in lectiſſimis, quae in Etruria vidi, Muſeis, praeſertim in Mediceo Cimeliarchio, cum ex aere, tum etiam ex argilla confecta (1). Horum ſpecimen ſubieci in eadem Tabula. Quod vero iuvenem refert, plaſtico opere Etruſco perfectum, humanum caput magnitudine ſua referens, haud praetermittendum eſſe cenſui. Has enim defunctorum perſonas in uſu fuiſſe apud Etruſcos, manifeſte oſtendit ſepulcrum editum in Dempſteri Opere, in quo columnis eiuſdem ſepulcri impoſitae conſpiciuntur (2).

TABVLA LXXXIIII. LXXXV.

PARCAE. FATA. FVRIAE pro Diis habitae: quo modo ſculptae in monumentis veterum Etruſcorum.

PARCARVM imperio, FATORVMQVE voluntate omnia fieri, dirigi, diſponi, bona malave omnia ineluctabilia mortalibus impertiri, non veteres tantum Graeci & Latini, verum etiam & Etruſci, ut docent pervetuſta eorum monumenta, credidere. Id potiſſimum Poëtae, praeeunte Homero (3), identidem praedicant. PARCARVM ſummam poteſtatem & nomina, ita pervulgavit Natalis Comes ex Heſiodi Theogonia (4):

> ΜΟΙΡΑΣ θ', ἧς πλείστην τιμὴν πόρε μητίετα Ζεὺς,
> ΚΛΩΘΩ τε, ΛΑΧΕΣΙΝ τε, καὶ ΑΤΡΟΠΟΝ, αἵτε διδοῦσι
> Θνητοῖς ἀνθρώποισιν ἔχειν ἀγαθόν τε κακόν τε.

> *PARCAS, queis multum mox Iuppiter addit honoris,*
> *CLOTHOQVE & LACHESIN, ſimul ATROPON: hae bona cunctis,*
> *Hae mala dant; nutuque ſuo res quaeque geruntur.*

FA-

(1) Deſcribuntur in Columbario ſive Monum. Libert. & Servor. Liviae Auguſtae a me edito ad Tab. VIII. pag. 18. 19.

(2) Vide in Tom. I. in fine Praefationis.

(3) Vide quae obſervat doctiſſimus Ben. Averanius in Virgilium Diſſert. VIII. pag. 131. Tom. 2.

(4) Mythologiae Lib. III. Cap. VI.

FATORVM vero arbitrum PARCARVMQVE ductorem Iovem, Deorum maximum & potentissimum, arbitrati sunt, quem ex earum nomine Μόριον adpellarunt & Μοριραγέτην: quod etiam cognomen Apollo consecutus est, uti Pausanias testatur (1); ideoque iuxta eorum aras, PARCARVM simulacra apud Delphos posita conspiciebantur. In diademate Iovis PARCARVM signa sculpsere; quod eas in potestate sua habeat; solusque, quid sit quidve non sit homini FATO praescriptum, noverit (2).

Etrusci PARCAS & FATA in sepulcris exhibuere cultu virginum vel matronarum, palla amictas: quandoque aperto capite, ut alibi in hoc opere videbimus: interdum velato, ut cernimus in Etrusca arcula ex lapide tophaceo, relata num. I. in Tabula LXXXIIII. quae nuper inventa est Volaterris in praediis Franceschiniis. Pedestri itinere praeeunt Deae, viamque monstrant iuveni, qui equo insidet, eumque freno currentem moderatur. Prope pedes equi visitur vasculum proiectum: quod, ni fallor, urnam mortis indicem repraesentat, e qua fatalis sors exiit; de qua, ut ait Horatius (3), *omne capax movet urna nomen*. PARCAE vel FATA heic sculpta, forte defuncti animam ad Elysios, vel ad Hesperidum hortos, cum his confusos a Strabone (4), ducere finguntur: cuius itus exempla apud Fabrettum, ex antiquis sculpturis depromta, occurrunt (5). Ego quidem nomine MATRVM ac MATRONARVM, quibus tot arae dedicatae leguntur in Gruteriano Thesauro (6), atque apud reliquos insignes antiquorum lapidum interpretes, puto PARCAS seu FATA significari: quorum imagines & vestium cultus, cum his veterum Etruscorum perbelle congruit; quamvis etiam sciam, declarato nomine, PARCIS plures aras dedicatas a Veronensibus, Nemausiensibus & Germanis, ocurrere apud Gruterum (7): itemque FATIS sacras, ut apud Hispanos: quibus adde Mediolanenses aliosque Etruscorum colonos (8). Frequentes ac satis prolixae sunt in antiquis sepulcrorum titulis querelae de FATIS nimis celeriter properantibus: quae etiam iniqua adpellantur, quum immatura morte rapiunt ex hac luce homines. Cum PARCIS & MORTE veteres FATA confuderunt; at DIIS MANIBVS imperium quoque FATORVM tradidere, quasi penes eos consisteret huiusce lucis fruendae arbitrium: hinc scri-

ptum

(1) In Phocicis Lib. X. Cap. XXIV.

(2) Ex eodem Pausania in Eliacis prior. Lib. V. Cap. XV.

(3) Carm. Lib. III. Ode I. & Carm. Lib. II. Ode III.

(4) Geograph. Lib. III. ubi in ultima Hesperia Elysium Campum, terrae terminum constituit.

(5) Inscript. ant. Cap. III. p. 161. 162. 163.

(6) Pag. XC. 1. 2. 3. 7. 8. 9. 10. 12. XCI. 7. MXVI. 5. 6. 7. 8. MLXXIV. 2. 3. 4.

(7) Pag. XCVII. 9. 10. 11. 12.

(8) Apud eumdem Gruterum pag. XCVIII. 1. 2. 3.

ptum in antiquo lapide apud Fabrettum (1) D. M. FATORVM ARBITRIS. In nummis Diocletiani Imperatoris, FATA VICTRICIA adpellantur: sinistra taedas praeferunt, & dextras invicem nectunt. FATA, a Iove separata, differri posse, Etrusci ex aruspicinae libris, & sacris Acherontiis docuere (2).

Reliquum est, ut de FVRIIS, quae PARCARVM FATORVMQVE comites sunt, quae frequenter sculptae visuntur in sepulcris veterum Etruscorum, nonnulla post Bonarrotium, omnis antiquitatis promum condum, subiiciam. Non repetam, quae de FVRIARVM sive EVMENIDVM ortu & parentibus veteres Mythologi memoriae prodiderunt: de his fusius Natalis Comes, ad quem lectorem mitto. Plures esse FVRIARVM species, pluresve in classes distinctas, Etrusci credidisse videntur; nam, ut video, diversimode repraesentantur in sepulcralibus urnis, diversaque obeunt, iussu Iovis Caelestis & Inferi, officia. Hinc facile colligimus, Etruscos homini semper praesentem Deum esse credidisse: qui adstat iudex, cognitor, scrutator, inspector, ut terreat: rex ac dominus, ut excitet ac ferat auxilium: pater, ut bonis, bene strenueque se gerentibus, immortalem coronam & praemium largiatur. Siquidem praesentes ab Etruscis FVRIAE inducuntur rebus omnibus, quae a mortalibus geruntur, sive bonae sive malae sint: bonis adstant, ut praemia tribuant: malis ut ultionem, vindictam, poenas minentur atque indicant. Pugnantibus viris, ut infra videbimus, nunc palmas offerunt: eorum capiti manus imponunt, impellunt, confirmant, hortantur: scelera patrantibus horrifico adspectu occurrunt, atque in eos faces iaculantur: adsunt sacrificiis, expiationibus, nuptiis, ludis, denique omnium hominum actionibus, vel vindictam vel praemium inlaturae, adsistunt. Inducuntur FVRIAE ab Etruscis, tamquam voluntatis & irae Iovis ministrae, bonae mentis donatrices, scelerum metuendae ultrices: atque, ut mala repellant, impios homines agitant, territant, puniunt, insectantur. Fuit haec quoque Aegyptiorum opinio, esse quaedam Numina, quae mortalium conscientiae praesunt: quod ego intelligo ex plurimis huius gentis simulacris, quae cum scutica & flagellis in manibus effícta video in priscis monumentis. Aegyptiorum exemplo Etrusci potissimum, nec non etiam Graeci, FVRIAS ad sontes homines plectendos armis instruxere. FVRIA sculpta in Vrna Etrusca Perusina apud Dempsterum Tabula XXV. virgam dextra manu tenet, minaci gestu; ni tamen sceptrum sit, quod maximae FVRIARVM reginae recte convenit.

De-

(1) Inscr. ant. Cap. II. num. XI. pag. 87. (2) Ex Servio in Virgil. Lib. VIII. vers. 398.

Defunctorum animas ad infera regna FVRIAE vel agunt, vel etiam ad Elysiorum beatitudinem deducunt: ad Tartarum, ut sontes homines & impii debitas luant poenas, suppliciisque crucientur aeternis, urgent & insectantur, ut videre est in Tabula LXXXVIII. penes Dempsterum, ex pictura veteris Etruscorum Cryptae, in qua damnatorum supplicia apud Orcum exhibentur. Ibidem notare libet FVRIAM cum ferro oblongo, uncinis pluribus referto, quae ad animam defuncti (qui expressus est manibus in aëra suspensis, totoque corpore nudus) cruciandam, ut arbitror, est paratissima: iuxta eum reum alia etiam adstat FVRIA, ardentem taedam admovens, ut illum ligatis manibus suspensum adurat. E brachiis eiusdem FVRIAE (quod inobservatum reliquit Bonarrotius) pendent manticae sive sacculi: quorum unus vacuus, alter vero plenus conspicitur. Apud Suidam me legere memini (1), Phoenices suos Deos effinxisse ferentes sacculos, quum Graeci exhibuerint (quod etiam Etrusci fecere) σιδηροφοροῦντας, arma gestantes iaculantesque; quod homines armis subigantur. Forsitan etiam in uno sacculo bona, in alio mala recondita, eas habuisse putarunt. Proverbium illud vetustissimum: *Non videmus, manticae quod in tergo est* (2); hoc est, Non videmus nostra ipsorum vitia, quum aliena curiosis oculis perspiciamus, ex apologo quodam Aesopico manavit. Finxit enim Aesopus, singulos mortales binas habere manticas, hoc est peras: alteram ante pectus, alteram a scapulis tergoque propendentem; sed in priorem, inquit, aliena vitia immittimus, in posteriorem nostra. Persius (3) in hac rem:

Vt nemo in se se tentat descendere, nemo;
Sed praecedenti spectatur mantica tergo.

Ad haec quoque vitia in mantica recondita adludere sacculi possunt: ideoque alterum vacuum, alterum refertum & latiorem videmus. In divina Apocalypsi (4) (venia mihi sit profana cum sacris conferenti) Angeli e phialis & vasis bona iustorum Deo offerunt: e phialis etiam mala, Dei iussu, in homines effundunt. Consonat etiam David in Psalmo LXXVII. vers. 49. his verbis: *Misit in eos iram indignationis suae, indignationem & iram & tribulationem: immissiones per Angelos malos:* Vbi Rabbini, quod subiicitur de Angelis malorum, colligunt, *Iram*, *Indignationem*, *Furo-*

(1) Tom. I. in voce Ερμῆν pag. 858.
(2) Apud Catullum ad Varum Carm. XIX.
(3) Satyr. IV. vers. 5.
(4) Cap. XV. 7. XVI. XVII. saepe XXI. 9.

Furorem & *Angustiam*, esse nomina spirituum, quibus Deus utitur in malis puniendis (1). Quandoque etiam in sacris Paginis Angeli Dei ultionum, tenentes gladios flammeos ac versatiles, armis instructi, atque ex equis pugnantes, describuntur: quae nunc delibasse sit satis.

Nec tantum lampades, taedas & faces, aliquando duplices, quibus noxios homines urant puniantve, Etrusci FVRIIS tribuere: verum etiam contos, hastas, secures, malleos & gladios, ut videre est in adlatis apud Dempsterum monumentis (2). FVRIAM tenentem harpen, sculptam vides in cineraria Vrnula Etrusca, a me edita in eadem Tabula LXXXIIII. num. II. nuptiis adstantem, quae ante ianuam domus, Etruscorum more, celebrantur. Haec primum edita est apud Dempsterum in Tabula XLIIII. num. I. sed in multis pictorem errasse, conferentibus patet. Hanc rursus accuratissime delineatam ad me misit V. Cl. Philippus Venutus, Canonicus & Patricius Cortonensis, Etruscorum Academiae decus eximium, penes quem hodie exstat. Bonarrotius (3) in id inclinat animum, ut credat, mulierem sive puellam alatam in hac fictili Vrna expressam, in laeva adstantem iuxta sponsam, esse posse DISCORDIAM, *inter infernalia Numina ab Hesiodo enumeratam*, *quae demissum tenet gladium*, *vagina nudum*: iuvenem vero pariter alatum, qui ad dexteram iuxta sponsum sculptus est, caput habentem ferina pelle contectum, & mallei manubrio innixum, arbitratur esse GENIVM, forsitan zelotypiae praesidem. Hic Deus, uti superius observavi (4), facile referre potest *Picumnum* vel *Pilumnum*, cum viri, tum uxoris Genium; hos enim Varro, apud Nonium Marcellum, vocat *Deos coniugales*, quibus in aedibus lectus sternebatur. Iidem etiam Dii vitae praesides & custodes habiti sunt: qui, ne Mars Silvanus in domum irreperet, &, ut opinabantur, pueros recenter natos vexaret, ad tutelam domus ante fores statuebantur, erantque tres, ut diximus: quorum primus limen securi, alter pilo feriebat, tertius vero scopis everrebat.

Nec silentio praetereunda est FVRINA Dea, cuius imaginem supra dedimus in Tabula XII. & XIII. eam enim FVRIARVM maximam praecipuo honore Tusci coluere. Eius quoque comitem FVROREM, specie viri barbati, nudo corpore, gladium praeferentem, paratum ad neces & clades, cum capite tutulato expressum,

(1) Vide Vossium de orig. & progr. Idolol. Lib. II. Cap. LVII.

(2) Tab. XXI. num. I. XXV. XLIV. I. 2. L. 2. LII. I. LIII. I. 2. item LXXXIV. I. 5. 6. LXXXVI.

(3) Ad Monum. add. Dempstero §. XXXIV. pag. 64.

(4) Ad Tab. X. XI. pag. 37.

sum, adnotavi ex antiquissima Etruscae urnae sepulcralis sculptura, quae apud me exstat, quamque suo loco proferam.

Perpauca nunc de ornamentis cultuque ignotorum Numinum Etruscorum, quae nos FVRIAS adpellamus, dicenda supersunt. Virgineum vultum, forma pulcherrimum, praeferunt. Capilli, puellarum more, comti & religati: interdum etiam soluti & horrentes atque impexi conspiciuntur. Caput, modo apertum, modo peplo velatum (1), calathoque seu columella decorum, more Deorum Aegyptiorum, saepenumero alis ornatur: quandoque etiam diademate cinctum observabis, ut in Vrna Clusina mox proferenda. Alatos quoque habent humeros: non raro etiam alis carent, tum in capite, tum in humeris: adsimilique modo nunc utraque manu facem, nunc sine face & taeda ardente, aliisque iam descriptis armis repraesentantur; ut videre est inferius in Vrna Arretina, quam delineatam ad me misit vir eximius Laurentius Guazzesius, Eques ac Patricius Arretinus, eruditione & antiquitatis studio ornatissimus. Multiplex ac varia est, variisque coloribus & ornamentis picta FVRIARVM vestis, quam egregie describit Senator Bonarrotius (2) ex Etruscis Vrnis, in quibus colores post tot secula florentissimi perennant, quae apud heredem servantur. Siquidem virginea palla seu tunica, ad talos demissa; tum cingulo ad pectus incinctae, tum vittis decussatis, bullaque innexis, seu strophio, amiciuntur. Frequenter etiam, ut a Tragoedis Graecis & Latinis inducuntur in scenam, ornatae sunt veste breviore ac succincta, vel tunicula sine manicis: non raro etiam nudo pectore, solis subligaculis praecinctae; cum brachiis nudis, vel intectis purpureis brachialibus, iisque reticulatis, vel e panno rubro perpetuo adsutis; quod genus vestis numquam eruditis visum, observat idem Cl. Bonarrotius (3). Nudis pedibus interdum adstant: frequentius tamen ornatae calceis clausis & cothurnis. Adnotare etiam lubet, his Deabus, quamquam Etrusci omni cultu eas exornarint, numquam tamen dedisse inaures, monilia, torques, raro armillas; nam praeter vittas decussatas, bulla in medio adstrictas, zonamque virgineam, unionibus distinctam, vel Tusca arte elaboratam, nihil aliud ex mundo muliebri in his observavi.

Quod spectat ad cultum FVRIARVM, adnotandum censeo, eas templa, simulacra, aras, sacerdotes & sacrificia satis frequentia habuisse apud Athenienses (4), qui eas Σέμνας, id est *Severas*

(1) Vide apud Dempsterum Tab. LXXXIV. num. 7.

(2) Vide Tab. LXXXVI. in Dempsteriano Opere editam.

(3) Ad Monum. add. Dempst. §. XXVI. pag. 41. 42.

(4) Confer Ciceronem Lib. III. de Nat. Deorum.

& *Venerandas* vocarunt : quod nullis quidem muneribus, nullisque donis ab improbis corrumpi posse crederent. Apud Sophoclem ita invocantur (1) :

> Καλῶ δ' ἀρωγοὺς τὰς ἀεί τε Παρθένους
> ΣΕΜΝΑΣ ΕΡΙΝΝΥΣ ταχύποδας.
>
> *Imploro autem opem semper Virginum*
> *VENERANDARVMQVE & velocium FVRIARVM.*

Eas quoque coluerunt Thelpusii & Arcades (2), itemque Sicyonii, qui Εὐμενίδας (3), Messenii (4), qui Μανίας adpellarunt, teste Pausania : & Antiocheni, ut vult Petrus Seguinus (5); quamvis in eorum nummo, in honorem M. Iulii Philippi Imperatoris percusso, non FVRIAS, sed HECATEN sive DIANAM *Triformem* sculptam velit Michaël Angelus Causeus : quod mihi quoque verisimilius videtur (6). Maxime vero omnium Etrusci omnibus divinis honoribus eas devenerati sunt, quod liquet ex eorum sculpturis; in quibus tam frequenter exhibentur : quod etiam Romani fecerunt. Victima in earumdem sacris fuit nigra agna, sive aries : idque etiam factum ab Etruscis in honorem reliquorum Deorum Inferni; quorum sacrificium expressum censeo in Etrusca cineraria Vrna fictili, primum a Petro Sancte Bartoli inter Sepulcra antiqua, rursumque apud Dempsterum (7) edita : in qua Diis Inferis maioribus maior victima, minor minoribus immolanda ad aram ignitam, corollaque ornatam, adfertur, adstantibus cum sacerdote pluribus ministris : quorum unus tympanum pulsat : alter tibiis duplicibus canit : alter aerea pulsat crotala : alter vero epulas in lance seu ferculo portat : ceteri suum peragunt ministerium. Placatas quoque interdum FVRIAS ab Etruscis humana victima, (nam, immolata virgine, quod factum Haruspicum iussu a Mithridate, qui earum lucum succendit, tradit Iulius Obsequens (8), L. Sulla, Q. Pompeio Consulibus) opportunius infra, adlatis aliis Tuscorum monumentis, ostendam. Tanta enim fuit apud omnes gentes, maximeque omnium apud Tuscos, FVRIARVM reverentia ac timor (9), ut nedum per eas iurare, sed ne earum qui-

(1) Vide Suidam Tom. I. pag. 64.
(2) Ex Pausania in Arcadicis Lib. VIII. Cap. XXV.
(3) Vide ibidem.
(4) Ex eodem Pausania in Arcadicis Libro VIII. Cap. XXXIV.
(5) In Selecta Numism. Imper. pag. 180.
(6) Sect. II. Musei Rom. Tab. XIII. XIV. XV. pag. 41. 42.
(7) Tab. XXXVI. ad Tom. I. pag. 278.
(8) De Prodigiis.
(9) Vide Suidam Tom. II. pag. 22.

quidem nomina quisquam proferre auderet ; quod scelerum gravissimae ultrices atque inexorabiles haberentur (1) : ea vero, ut Graeci Poëtae perhibent, fuere TISIPHONE, ALECTO, MEGAERA, quarum ministerio omnem iustitiam impleri autumarunt (2).

Vna ex his FVRIIS (quamquam, complures alias, ut auguror, veteres Etrusci habuere, vel adseclas vel famulas earumdem principum) sculpta mihi videtur in fictili patera, relata in Tabula LXXXIII. quam ex insigni suo Museo, praeter alia antiquitatis Cimelia, fere sexcentis lucernis antiquis ditissimo, depromsit, delineatamque a se diligentissime, ad me misit Vir Praestantissimus Ioannes Baptista Passerius I. C. Pisaurensis. Ea nuper inventa est in agro Pisaurensi : confecta est ex argilla coloris lutei subnigri, duritie paene ferrea. Caput Deae in medio, itemque foliacea corona, qua late circumdatur, typo formata est : itemque litterae non incisae, ut in aliis iam a me editis, sed exstantes excusae sunt. Nonnullae ex his iniuria temporis deletae ; reliquae ita se habent :: 𐌉𐌉𐌈𐌓𐌉𐌕 :: 𐌈𐌓𐌀 :: quae ita supplendae videntur : 𐌀𐌓𐌉𐌈𐌓𐌉𐌕 𐌉𐌈𐌓𐌀𐌋, seu potius 𐌋𐌀𐌓𐌉𐌈𐌓𐌉𐌕 𐌉𐌈𐌓𐌀𐌋. nimirum, *Larthi Tirthira*, vel *Larthi Tirthiral* ; quasi haec patera ad libamina, sive sanguinem victimarum excipiendum in sacrificiis Deorum Inferorum (nam admodum cava est, & in extima ora excavata, ut facilius digitis admotis adhiberi posset, uti ex proposito schemate videmus) dedicata fuerit *Regi Tartari*, nimirum IOVI STYGIO, sive PLVTONI : quem etiam veteres Etrusci *Manum*, *Summanum* & *Mantum* cognominarunt : quae voces in Lexico Etrusco, quod non sine magno studio & labore conficio, paullo diligentius expendentur. Erit forsitan aliquis, qui non *Megaerae*, sive *Alectus*, sive *Tisiphones* caput in medio sculptum existimet ; sed potius HECATES, alis instructum, horrendumque in modum anguibus innexis circumdatum, iisdemque sub mento adstrictum : cum lingua ex ore tristi exserta ; adeoque, ut epigraphe cum imagine conveniat, exponent *Reginae Tartari* : quibus nollem refragari. Verum cum in simulacris Etruscorum, quae litterata sunt, *Reginae* nomen inscriptum sit, ut vidimus, 𐌋𐌀𐌉𐌈𐌓𐌀𐌋 *Larthial* ; in rem meam facilius credam 𐌉𐌈𐌓𐌀𐌋 significare *Regi Tartari* : ex quo insigni monumento colligimus, hanc vocem *Tirthira*, seu *Tirthiral*, qua *Tartarus*, *Tartarinus*, sive *Tartareus* designatur, Etruscam esse ; a Graecorum quoque antiquissimis Homero (qui multa, praesertim fabulas, ab Etruscis accepit) & ab Hesiodo, modica litte-

(1) Vide quae notat Natal. Comes Lib. III. Mytholog. Cap. x.

(2) Ex Lactantio in Statium Thebaid. Lib. I. pag. 12.

litterarum varietate usurpatam (1). Nam *Τάρταρον* dicunt, frequentius tamen *Αϊδην* (unde Pluto in antiquis aris ADESIVS & EDEISIVS (2) cognominatus creditur a Latinis) eoque vocabulo intelligunt tremendum inferni locum profundissimum, opacis tenebris, tetraque mortis opertum caligine; *ἀπὸ τοῦ ταράσσειν*, id est *turbare*, aut, quod melius est, *ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν*, quod tremore frigidissimo exterreat & tremefaciat; quare apud Plutarchum *ταρταρίζω*, valet *Tartareo frigore tremo atque inhorresco*. Forsitan Etrusci e Phoenicum lingua, vel ex Hebraeo fonte טרח *Tara* hauserunt: quae vox significat *vexare*, *adfligere*, *molestare*, *infestare*. Contrarium nomen *Elysium*, e Phoenicum lingua desumtum censet magnus Bochartus, quem vide (3). Ennius *Tartarinum* dixit, teste Festo, nimirum pro *horrendo* & *terribili*, ut Verrius vult accipi: locumque denotat apud Inferos. Igitur 𐌋𐌀𐌓𐌉𐌈𐌓𐌉𐌕 𐌉𐌈𐌓𐌀𐌋, *Larthi Tirthiral*, non male explicari potest *Regi Tartareo*, quo cognomine inter ceteros Plutonem Deum *Tartareum* adpellat Ovidius (4). Lego etiam in pervetusta ara, inter Gudianas edita (5), Plutonem VRAGVM cognominatum: quam vocem Etruscam esse suspicor, receptamque a priscis Latinis: nescio, an quod *urgeat* ad Orcum mortales; unde Horatius (6):

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi; sed omnes illacrymabiles
Vrgentur: ignotique longa
Nocte; carent quia vate sacro.

Et alibi (7):

Ergo Quintilium perpetuus sopor
Vrget? ——————

Vel potius ita dictus est Pluto, quod *urat*; quare alibi me legere memini VREGVM, ab *uredine*, *urigine*: quae alii diligentius excutient.

Erunt etiam, ut auguror, qui in eadem patera GORGONIS caput impressum censeant, quibus adversari nolo; occurrunt enim non minus quam *Tempestatium* Dearum, ut supra vidimus (8), capita *Gorgonum* alata, anguibusque crinita perquamfrequenter sculpta in

(1) Ex Heraclide Pontico in Libro de Politiis in Cephaleniis. Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. III.
(2) Vide inter Gudianas Inscriptiones pag. LX. 4. 5.
(3) Geograph. sacrae Lib. I. Cap. XXXIV. pag. 600.
(4) Lib. I. Tristium Eleg. VIII. vers. 32.
(5) Pag. LX. 6.
(6) Carm. Lib. IV. Ode IX.
(7) Carm. Lib. I. Ode XXIV.
(8) Ad Tabula LXXVII. pag. 173. 174.

in ſepulcris & in lucernis veterum Etruſcorum , quae malignum *Fatum* connotant , a quo *Mortem* pendere arbitrati ſunt . In ſepulcrali Vrna fictili , idem *Gorgonis* caput , in medio Furiarum conſtitutum , oſtendit Bonarrotius apud Dempſterum (1) .

Neque vero in ſepulcris dumtaxat GORGONIS caput Tuſci ſculpſere , verum etiam in bullis vel ianuarum vel ſellarum aliorumque ornamentorum domeſticae vel ſacrae ſupellectilis , quaſi amuletum , ad vitandas violatorum iniurias , manuſve rapaces . Argenteam huiuſmodi bullam ſervat in ſuo Muſeo elegantiſſimo amicus meus , eruditione , ſacrarumque litterarum peritia nobiliſſimus Innocentius Bonamicus , Canonicus Pratenſis ; ſub qua etiam Etruſcae litterae ſculptae creduntur : cuius ſchema iam protuli in Parte II. Inſcriptionum antiquarum , quae in Etruriae Vrbibus reperiuntnr (2) . Exſtat in Mediceo Cimeliarchio aereus diſcus , Tuſca arte exquiſitiſſima abſolutus , Etruſciſque litteris per gyrum inſcriptus ; in averſa parte concavus , octo radiis undique in extima ora adnexis circumornatus : in cuius centro ſive umbilico GORGONIS caput ſculptum eſt , alis inſtructum , & criſtatis anguibus incinctum . Si attendas Etruſcae inſcriptionis interpretationem , quam inferius proferam , auctore Clariſſimo Viro Ludovico Bourguet ; adparet in medio velorum , ſeu encarporum e vellere ad ianuae decus ſuſpenſum fuiſſe . Ego vero cenſeo eſſe donarium , ac referre radiatum diadema , capiti forſitan ſimulacri Minervae velatae , confecto peplo e vellere lanae ſubtiliſſimo , imponendum ; convenit enim huic Deae caput GORGONIS , tamquam favorabile , ut aiunt , virtutis amuletum : quod alibi accuratius expendam . Huic aliud perſimile diadema , e quo etiam vittae ſeu lemniſci dependent , videre eſt in nummo Tarſenſium in honorem Imperatoris Commodi percuſſum , quod adfert Morellius (3) . Inſcriptio inchoanda eſt , ut videtur , ab Etruſcis litteris IVVꓥ . quae vox item in principio occurrit inſcriptionum , quae ſcriptae ſunt in baſi duorum ſimulacrorum Etruſcarum Dearum apud Dempſterum Tabula XLI. & XLII.

MORTEM & FATVM malignum praefigurarunt Etruſci in ſepulcrorum ſculpturis non ſolum GORGONIS capite , verum etiam Leonis rictu , cuius exempla inferius producam ; nam apud Dempſterum deſiderantur . Ad haec adde infera monſtra , Dracones , Gryphos , qui viros , licet armis inſtructos & pugnantes , ſternunt ac profligant , ut cernere eſt apud Dempſterum . Adde fabuloſum mon-

(1) In fine Diſſertationis ad Monum. addita Dempſtero pag. 110.

(2) Inter Inſcript. Piſtorii & Prati pag. 129.

(3) Vide inter Numiſmata ſel. pag. 116.

monstrum, apud Etruscos terribilissimum, quod vocavere *Voltam*; de quo meminit Plinius (1): quod magnus antiquitatis scrutator Bonarrotius (2) sculptum esse censet hiante rictu in rarissima Vrna Perusina, apud Dempsterum edita in Tabula XXV. ad indicandam MORTIS vim summamque potestatem; quod monstrum milites perterrefacti strangulare, & gladio interimere, adstante maxima FVRIARVM Dea, frustra conantur. Quia vero *Volta* monstrum sub lupi effigie sculptum est, illud in mentem revocat, quod tradit Diodorus de Iside (3): cui Aegyptii fabulati sunt, quondam cum Horo filio adversus Typhonem certamen inituræ, Osiridem ab inferis sub lupi forma opitulatorem venisse.

His Inferni monstris adde CERBERVM tricipitem, quem etsi nondum viderim sepulcris veterum Etruscorum insculptum, vidi tamen in pluribus gemmis caelatum, Tusco plane opificio, nimirum in scarabeis; quae sacra animalia quum sint perforata, perspicuum est vel e brachiis, vel circa pectus e torque adligata pependisse. Inferorum fabulas primi omnium Aegyptii commenti sunt, ut ostendit idem Diodorus (4): a quibus Etrusci, reliquis nationibus haud secundi, eas accepere, &, ut arbitror, confictis aliis poenis, monstris ac terroribus, aliisque locis, *Acheronte* & *Averno*, satis auxerunt ampliaruntve.

TABVLA LXXXVI.

AETERNITAS

Deorum comes. GENIVS *famulus Diis adsignatus ab Etruscis. Imago* GENII MINERVAE *ex insigni patera caelata adfertur.*

SAtis, arbitror, exploratum, Aegyptios AETERNITATEM coluisse; quam Solis & Lunae, itemque serpentis, sibi caudam depascentis, imagine in sacris notis expresserunt (5). Solem siquidem & Lunam, elementa aeterna esse crediderunt: quare & in vetustis aris Romanorum haec sidera frequenter

AETER-

(1) Histor. Nat. Lib. II. Cap. LIII.
(2) Ad Monum. Dempst. §. XVIII. p. 24. 40.
(3) Biblioth. Histor. Lib. I. pag. 56.
(4) Ibidem Lib. I. pag. 60. 61.
(5) Ex Hieroglyph. Hori Apollinis num. I. apud Nicolaum Caussinum.

AETERNA vocantur (1) : eorumque ſimulacra in manu eiuſdem AETERNITATIS dantur, ut paſſim videre eſt in nummis, in honorem divi Veſpaſiani & Hadriani aliorumque Caeſarum Auguſtorum percuſſis. De ſerpente haec Claudianus (2), ubi his verſibus AETERNITATEM deſcribit:

Omnia qui placido conſumit numine ſerpens,
Perpetuumque viret ſquamis, caudamque reducto
Ore vorat: tacito relegens exordia lapſu.

Cuncta complectitur AETERNITAS, cuncta ſimul proſpicit, praeteritum, praeſens, futurum: immenſa eſt, ſine origine, ſine fine, ut ait Cenſorinus (3).

Etruſci quoque AETERNITATEM coluere; aliter vero eius imaginem expreſſerunt: nimirum ſpecie mulieris pulcherrimae, Nemeſi longe ſimillimae, uti ex geſtu coniicit Bonarrotius (4), omnique cultu elegantiſſimae: cui alas in humeris, capiti duplex diadema gemmis diſtinctum, inaures, torquem, armillas pluribus dependentibus bullis inſignes, calceos quoque ornatiſſimos tribuerunt. Huiuſce Deae imaginem habes in Dempſteriano Opere Tabula II. (5), in inſigni patera caelatam, quae exſtat in Muſeo Comitum e Gherardeſca. Additur etiam, ne errare videar, iuxta eius vultum, Etruſcis litteris inſcriptum nomen ƨΙΟ∃, id eſt *Ethis*: quo *Tempus* vel *Aevum* vel *Aeternitatem* deſignari opinatur idem Bonarrotius (6). Forſitan Latini hinc vocabulum *aetas* accepere; alii ab *aevo* deducunt, quaſi *aevitas*. Quod vero ſit imago AETERNITATIS, ex eo clarius patet, quia Herculis comes ſculpta eſt, eum donans apotheoſi aeternoque Deorum conſortio, adſtante Iunone Regina, & Minerva Adiutrice: quarum altera odio, altera dato auxilio immortalem ei gloriam peperit. In Achate, ſcarabei ſpecie inciſo, qui, e Muſeo Bonarrotio depromtus, nuper prodiit in Volumine ſecundo Muſei Florentini Tabula XIV. num. IV. exhibetur Hercules *Fontinalis*, circa quem hae litterae Graecae ſculptae ſunt ΑΙΟΝΑ, pro ΑΙΩΝ, ſive ΑΙΩΝΑ Dorice, quae aevum, ſive AETERNITATEM huic Deo Heroum invictiſſimo, ob eximiam virtutem iure merito debitam, deſignant: quam gemmam ſingularem alibi etiam expendemus. Suidas AETERNITATIS deſcri-

(1) Vide Gruterum pag. XXXII. 9. 10. 11. XXXIII. 5. 6.
(2) Lib. II. de laudibus Stiliconis verſus finem; & vide C. Barthium pag. 272.
(3) Cap. XVI.
(4) Ad Monum. add. Dempſtero §. XIII. ad Tabula II. pag. 20.
(5) Tom. I. pag. 79.
(6) Ad Monum. addita Dempſtero §. XIII. pag. 20. & §. XXXII. pag. 59.

describit simulacrum (1), quod Heraiscus divinus homo agnovit, tam corpore quam animo ad eius arcanam naturam exsultans. Hoc siquidem simulacrum, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενον, *animatum a Deo*, divinoque adflatu plenum (tam misere caecutiebant!) coluere Alexandrini, Osiridis simul & Adonidis nomine; uno Numine ex diversis Diis conflato, mystica quadam, ut ait idem Suidas, ratione. Nil mirum igitur, si Etrusci AETERNITATEM, Aegyptiorum exemplo, ita expresserunt, ut gestu Deam Nemesin referat, alatis vero humeris Victoriam, omnium Deorum comitem, atque in eorum manibus reponi solitam (2), uti ex eius imagine iam indicata adparet.

Cum AETERNITATE coniungendus est GENIVS, quem Etrusci quoque Superis Diis famulum & administrum adsignarunt. Id perspicue docet eadem Etrusca insignis patera, numquam satis celebrata atque illustrata; quae, ut dixi, exstat in Museo Comitum e Gherardesca, iam in Dempsteriano Opere edita Tabula II. Cernitur in ea GENIVS sublatis manibus, quasi aliquid sustinens, expansisque alis quasi volitans, qui in caelum vehit, adtollit deducitque Herculem, in Deorum numerum iam receptum; adstantibus Iunone Regina, Minerva Adiutrice, atque, ut diximus, AETERNITATE. Non raro in nummis & in gemmis eodem modo sculptus est GENIVS, qui Deos ad caelum portat & extollit: vel etiam supra capita Deorum in aëre suspensi plures GENII coronas imponunt: quae omnia imitati sunt nostri recentiores pictores, dum Sanctorum in caelum receptorum imagines exhibuere. Memorat Dionysius Halicarnassensis (3), Iulium quemdam, ab Ascanio oriundum, narrasse populo Romano, se Quirinum vidisse Romulum, qui id nuntiari iussit suis verbis, se in Deorum coetum ductum fuisse a suo GENIO, qui sibi nascenti contigerat.

Neque vero unicum tantummodo GENIVM veteres Diis adsignarunt, verum etiam plures, ut iam superius ostendi, adlato Bacchi GENIO, quem Etrusci coluere (4). Hi etiam adpellati eodem nomine ac Dii quibus famulantur, GENII, Iovi ministrantes ac subservientes, *Ioviales* dicti: Saturno, *Saturnii*: Mercurio, *Mercuriales*: Marti, *Martii* ac *Martiales* (5): ac sic de ceteris.

GENIVM quoque datum Minervae ab Etruscis, atque ex eius

(1) Tom. I. in voce Διαγνώμον pag. 550. & in Tom. II. in voce Ἡραΐσκος pag. 67.
(2) Vide Observationes ad Gemmas Musei Florent. Tom. II. pag. 35. 110.
(3) Antiquit. Roman. Lib. II. pag. 124.
(4) Vide ad Tab. LV. pag. 136. 137.
(5) Multa in hanc rem Doctiss. Averanius Dissert. XVII. in Livium & in Virgilium Dissert. XXXVI. num. 6. Vide etiam Observat. ad Gemm. Tom. II. Mus. Flor. pag. 124.

eius nomine ᗅƧᗅᒧ *Lasa* vocatum, ostendo ex aerea perrara patera, relata in hoc opere Tabula LXXXVI. quam cum aliis Etruscorum monumentis, ut, ex insigni suo Museo accuratissime delineatam, ad me mitteret Nobilissimus Marchio Alexander Gregorius Capponius, Palatii Apostolici Forerius maior, antiquorum operum admirator & conquisitor eximius, singulari prorsus in me humanitate, curavit Illustrissimus ac Reverendissimus Praesul D. Ioannes Franciscus STOPPANIUS, Corinthi Archiepiscopus, ad Magnum Etruriae Ducem Pontificis Maximi Legatus: quem, ad augendam Apostolicae Sedis gloriam, cum ipsa virtute feliciter natum, unanimi consensu omnes fatentur. Haec igitur patera, quae nunc primum in lucem prodit, praeter imagines a Tusco artifice satis perito eleganter expressas, Etruscis pariter litteris inscripta est. Vtinam complura his similia monumenta in lucem in posterum prodeant; latentiaque humi eruantur, quae tantam lucem conferunt priscae Etruscorum eruditioni, & ad investigandam Linguae Etruscae originem, exornandamque Etruscorum priscam Historiam ac Mythologiam tanta ac talia momenta conferunt felicissima atque evidentissima! Cernitur, (quod observatu rarissimum est, nec sine aliqua ratione factum ab Tusco artifice videtur) MINERVA sedens, non in scopulo, ut alicui videri posset, sed in nubibus; nam hae adsurgunt, atque usque ad caput eiusdem Deae se se adtollunt: quae delineatio haud convenire potest scopulo, si is expressus esset. Quod sit MINERVA, patet tum ex habitu cultuque, tum etiam ex adscripto eius nomine Etruscis litteris in hunc modum a Latinis usitatum, nempe a laeva ad sinistram, sola ultima littera ᗅ variante, quae scripta est non recta, sed inverso capite, ᗺ in hunc modum MENRVᗺ *Menrva*, id est *Minerva*. Hastam, quod etiam notandum, sinistra tenet; nam frequentius dextra eam praefert vel intorquet, ut videre est apud Dempsterum in tribus pateris editis in Tabula I. & II. & V. Caput cristata galea admodum insigne adparet atque ornatissimum: solutos crines habet: inaures ex auriculis dependent: brachia nuda sunt, armillis & dextrariolis ornata: collum torque, pectus aegide, cum Gorgoneo capite in medio adfixo, erumpentibus in extima ora anguibus, armatur: tunica exterior brevis est & praecincta; interior talaris, florida, scutulis seu gemmis, quasi floribus undique distincta (quam vestem vel huic similem Graeci dicunt πεποικιλμένην, quasi *variatam* & *picturatam*, uti etiam Minervae peplus fuit) pedes induti sandaliis: quae omnia non sine voluptate observantur.

Coram MINERVA ſedente (multa notat Strabo (1) MINERVAE ſimulacra καθήμενα , uti etiam illud , quod Homerus deſcribit) atque , ſicuti ex geſtu videtur , loquente ; adſtat , throno ſive ſuggeſtui inſiſtens , eius GENIVS famulus & miniſter , alis praegrandibus inſtructus : duplici tunica , altera breviore , altera paullo prolixiore ſuccinctus : nudis cum brachiis , quorum laevum duplici armilla decoratur : nudo utroque genu , cruribus ornatis periſcelidibus , pedibuſque Tyrrhenis calceis indutis . Ramuſculum dextra gerit : paullo infra (etſi id non ita facile videatur) quam herbam deſignare poſſit , inveſtigabo . Pendent ex auriculis inaures , quae quum ſolis feminis conveniant , probe intelligimus GENIVM Minervae datum , feminam eſſe : adeoque hinc colligimus , Tuſcos , habita ſexus ratione , Diis maribus mares , feminis vero feminas GENIOS adſignaſſe : quod neſcio an alii obſervaverint . Dicet forſitan aliquis , cum Minerva ſculptam eſſe poſſe SPEM , quae cum flore in dextera manu exhibetur in nummis Caeſarum Romanorum : aſt Etruſcae litterae , circa eius caput inſcriptae , id non oſtendunt ; quin potius arguunt , eum eiuſdem MINERVAE eſſe GENIVM , nam ita ſe habent ꓲꓘꓱꓱ : ꓮꓢꓮꓶ . id eſt *Laſa : Feki* . Vtramque vocem pro ingenii mei tenuitate interpretari atque illuſtrare conabor , meliora forſitan in poſterum ab aliis accepturus . Interim , donec meliora inquirenti diligentius ſuccurrant , hoc nomen ꓮꓢꓮꓶ *Laſa* , quod ab Etruſcis datur GENIO Minervae , deſumtum mihi videtur ex Graeco eiuſdem Minervae cognomento ΛΑΟΣΟΟΣ , quod ita illuſtrat antiquus Theocriti interpres (2) ; etſi in nonnullis hallucinetur . Lubet eius verba adferre ; nam hoc Minervae cognomen apud Graecos , cum Etruſco ꓮꓢꓮꓶ *Laſa* melius congruit . ΛΑΟΣΟΟΣ γὰρ ἡ ΑΘΗΝΑ , ἡ λαὸν διώκουσα , ἡ σώζουσα . δύσσοον γὰρ οἱ μὲν τὸν Κακοδαίμονα , οἱ δὲ τὸν δυσχερῶς σωζόμενον , παρὰ τὸ σόος . καὶ Ὅμηρος· Ὅπως οἱ παρὰ νηυσὶ σόοι μαχέοιντο Ἀχαιοί . *MINERVA enim dicitur* ΛΑΟΣΟΟΣ , *ſcilicet aut populum perſequens , aut ſervans . δύσσοον enim quidam dicunt malum Genium : quidam difficulter ſervatum , a σόος : & Homerus : Quomodo apud naves Achivi pugnent incolumes* . Non eſt hoc loci ſingula ad trutinam revocare : neſcio tamen unde Theocriti Scholiaſtes acceperit , quod Minerva ΛΑΟΣΟΟΣ poſſit interpretari non ſolum *populum ſervans* , verum etiam *perſequens* : recte vero , & ad rem noſtram facit , quod *populum ſervans* dicatur : quae etiam in vetuſtis aris vocatur SERVATRIX & PACIFERA . CONSERVATRIX ATRI . . .

PO-

(1) Geograph. Lib. XIII. pag. 601. Vide Muſei Flor. Tom. II. Tab. LXXII. I.

(2) In Idyllium IV. verſ. 24. pag. mihi 67. edit. ex Officina Commeliniana MDCI.

POPVL. forſitan ATRI*enſium*, Atriae ſive Adriae populorum (1); nam proprie ΛΑΣΟΟΣ eſt a *σόος*; quoniam *σῶς* & *σόος* redditur *ſalvus*, *incolumis*, *ſervatus*; a *σώζω*, *ſervo*, *conſervo ſalvum*, *incolumem*. Apud eumdem Theocritum *δύσσοος* valet *perditus*, *miſer*, *improbus*: qua voce bis utitur in Idyllio III. & IV. quibus in locis, id quod dixi, ſignificat: in tertio *perditus* aut *miſer*: in quarto potius *improbus*. Sed de his accuratius videbit amicus meus Iacobus Philippus D' Orville, vir exquiſiti iudicii ſummaeque doctrinae, Hiſtoriarum, Eloquentiae, & Linguae Graecae in illuſtri Amſtelaedamenſium Athenaeo Profeſſor: a quo omnium abſolutiſſimam Theocriti recenſionem, atque alia inſignia ingenii monimenta cupide expectamus. Apud Heſychium & apud Phurnutum (2) eadem Minerva ΛΑΟΣΣΟΟΣ, *populorum Servatrix*, vocatur: cuius rationem ita reddit idem Phurnutus: ΛΑΟΣΣΟΟΝ *δ' αὐτὴν ἐπονομάζουσι, διὰ τὸ σόειν ἐν ταῖς μάχαις τὸν λαόν*. *Eam vero* ΛΑΟΣΣΟΟΝ *cognominant*, *quia populum in bello ſervet incolumem*.

Igitur ex uno alterove Minervae cognomine Graeco ΛΑΟΣΟΟΣ, ſive ΛΑΟΣΣΟΟΣ, originem habere auguror AƧA⅃ *Laſa*, Etruſcum cognomentum, datum GENIO famulo & miniſtro eiuſdem Minervae. Iam enim, auſpice viro Praeſtantiſſimo Ludovico Bourguet, viris doctis perſpectum eſſe arbitror, complura Etruſcorum vocabula a Graecis pendere, atque a radicibus Graecorum nominum facile deduci poſſe. In inſigni monumento P. Attii Haruſpicis Fulguriatoris, quod Piſauri exſtat, Etruſcis ac Latinis litteris inſcriptum, poſtremam vocem ↃA+И8ᑫ8, interpretatur *Brontas* vir Celeberrimus Ioannes Lamius, in Florentino Lyceo Eccleſiaſticae Hiſtoriae Profeſſor, & ipſe de antiquitate optime meritus: de qua paucis ab hinc diebus in domeſtico colloquio mecum diſſerebat. Nemo eſt, qui non videat, eam vocem Etruſcam ↃA+И8ᑫ8 *Brontas* (Bourguet (3) primam litteram 8 reducit ad Φ Graecorum) facile derivare a *βροντάω*, *βροντῶ*, id eſt *tono*: unde Iuppiter *Βρονταῖος*, ſive *Βροντῶν*, *ἀπὸ τοῦ βροντεῖν*, id eſt *tonare*, dictus *Tonans*, Etruſcis AИI+, & AIИI+, *Tina*, *Tinia*, hoc eſt *Tonans* (4). Supereſt & hodie apud nos eiuſdem vocis veſtigium in verbo vernaculo *brontolare*, quod nos Tuſci dicimus de aliqua re cum murmure ſecum vel cum aliis conqueri, muſſitare, voce perſtrepere, tonare. Eadem voce Graeca *Βρονταῖος*, *Βροντῶν*, uſi ſunt etiam priſci Latini; nam apud Romanos leguntur inſcriptae arae IOVI SANCTO BRON-

(1) Vide inter Gudianas pag. LII. num. 1. 2. 3. 4. 5.

(2) De Natura Deorum num. XX.

(3) Differt. 1. in Alphabetum Etruſcum pag. 14. in libro inſcripto: *Saggi di Diſſertazioni Accademiche lette nell' Accademia Etruſca di Cortona*.

(4) Vide ſuperius ad Tab. XXII. pag. 79.

BRONTONTI (1), vel N praetermissa ad vitandam κακοφωνίαν; BONO DEO BROTONTI (2), qui in aliis aris FVLGVRATOR & FVLGERATOR adpellatur (3).

Superest, ut exponam alteram, quae sequitur, Etruscam vocem ΙϽƎꟻ, hoc est *Veki*, vel potius *Feki*; nam *V* consonans loco *F* ab Etruscis adhibitum notat idem Cl. Bourguet (4). Hanc vero vocem ΙϽƎꟻ *Feki*, uti & alteram ΑΖΑ⅃ *Lasa*, non integras, sed per compendiarias notas scriptas esse arbitror, utpote Etruscis satis cognitas, perinde ac si integrae scriptae essent: quod etiam a priscis Graecis & a Latinis adsimili notarum usu factum scimus. Non est, ut opinor, obscurum, dictuque difficile, quid ea vox ΙϽƎꟻ *Feki* significet. Ego FECIALIS interpretor: adeo ut tota epigraphe Etrusca ΙϽƎꟻ : ΑΖΑ⅃. *Lasa Feki*, Latine reddita id significet: SERVATRICIS POPVLI (intellige MINERVAE) FECIALIS: quae explicatio tum Genio eiusdem Minervae, tum etiam eius muneri atque officio convenit. De Fecialium auctoritate & dignitate, quae tanta fuit, ut ne Regi quidem fas esset bellum gerere, nisi prius id Feciales decrevissent, erit alius dicendi locus opportunior: nunc vero obiter disserendum de eorum origine, quam habuisse ab Etruscis non dubito; quamquam Dionysius Halicarnassensis (5), Etruscorum gloriae infensus, hanc gloriam tribuat Pelasgis ante Romam conditam: qua invidiae suspicione non caret etiam Livius (6), qui Numam ab Aequicolis ius Fecialium accepisse adfirmat: Dionysius vero an ab his, an ab Ardeatibus acceperit dubitat. Igitur Fecialium institutionem & ius Numam primum institutorem didicisse ab Etruscis, utpote aetati suae proximis, rationi magis est consentaneum. Id etiam perspicue declarat nomen, quod integrum fuisse puto ⅃ΑΙϽƎꟻ *Fekial*, a quo Romani *Fecialem* dixerunt. Dionysius hos adpellat Σπονδοφόρους. a Graecis vero Εἰρηνοδίκας vocatos tradit (7). Varro (8): *FECIALES* (inquit) *quod fidei publicae inter populos praeerant; nam per hos fiebat, ut iustum conciperetur bellum*. De his lege cautum apud Ciceronem: *Foederum, pacis, belli, induciarum, Oratores, FECIALES, iudices sunto: bella disceptanto*. Quum bellum hostibus indicerent, telum sive hastam in agrum eorum iaciebant. Id puto factum, Etruscorum exemplo, a Fecialibus Romanis ad aedem Bello-

(1) In Gruteri Thesauro pag. XVII. & XXXIII. XXXIV.

(2) Vide Phil. a Turre de Diis Aquileiensibus pag. 291. 292.

(3) Apud eumdem Gruterum pag. XXI. 2. 6. & MIX. 6. Vide etiam Donianas Inscriptiones a me editas Cl. I. num. I.

(4) In eadem Dissertat. I. Academicorum Etruscorum Cortonen. pag. 9.

(5) Antiquit. Roman. Lib. II.

(6) Lib. I. Vide etiam Auctorem de Viris illustribus Cap. IV.

(7) Antiquit. Roman. Lib. I. & II.

(8) Lib. IV. de Lingua Latina.

Bellonae; ante quam fuit columella, quae bellica dicebatur, super quam hastam ieciebant bellum indicturi; ut docet Festus.

Quod vero in hac perinsigni patera, Minervae Servatricis populorum GENIVS ab Etruscis vocatus fuerit FECIALIS, ex alia Etrusca inscriptione probari potest: nimirum ex ahenea statua admirandi operis, quae exstat in Museo Mediceo (1), quaeque, ut observat & interpretatur Celeberrimus Bourguet, FECIALEM Sacerdotem, & quidem omnium Sacerdotum (plures enim fuere ac demum numero viginti in collegium cooptati ex familiis maxime omnium nobilissimis) primum, quem *Patrempatratum* dixere, repraesentat: non vero, ut credideram, Augurem sive Haruspicem Tuscum. In limbo eius togae inter cetera haec scripta sunt: 𐌌𐌄𐌓𐌐𐌖𐌔 . 𐌍𐌄𐌊𐌉𐌌𐌍𐌄𐌉𐌊 . 𐌋𐌀𐌉𐌔𐌄𐌅: hoc est; *Fesial Kienmiken Suprem*: Latine; *Fecialis Sacerdotum* (vel *Sacerdos*) *supremus*. Ex qua etiam intelligimus FECIALIS & SVPREMVS Etruscas esse voces, quas ab Etruscis Latini accepere. Iidem Etrusci, variata tertia littera, dixere 𐌉𐌊𐌄𐌅 & 𐌋𐌀𐌉𐌔𐌄𐌅. *Feki*, & *Fesial*: quod etiam fecere Romani, qui dixerunt scripseruntve FECIALIS & FETIALIS, ut constat auctoritate & fide marmorum antiquorum penes Gruterum (2).

Est etiam & aliud in hac patera observatu maxime dignum. Minervae GENIVS FECIALIS insigne quoddam praefert manu dextra, nimirum ramusculum, forsitan in gremio eiusdem Deae deponendum: cuius figura diligenter observata, non male congruit cum verbena communi recta, quam etiam Botanices periti herbam sacram adpellant (3): haec enim inter herbas praecipua, omnes sacratas frondes significabat: ea everrebant sacras mensas, manibus gestabant in sacrificiis, eademque caput suum & aras coronabant, atque ea incensa suffitus in honorem Deorum faciebant (4). FECIALIVM quidem insigne fuit maxime proprium atque honorandum verbena, quam Etrusci omnium primi, ut est verisimillimum, gestare consueverunt, atque, ut reor, instituerunt, hac patera faciente nobis fidem. De sacra verbena haec docet Servius ad Virgilium (5). Verbena *proprie est herba sacra*, ros marinus, *ut multi volunt*, *id est* λιβανωτὶς; *sumta de loco sacro Capitolii*, *qua coronabantur* FECIALES *&* PATERPATRATVS *foedera facturi vel bella indicturi*. *Abusive tamen* verbenas *iam vocamus*

(1) Hanc vide apud Dempsterum Tab. XL. Tom. I. pag. 28. & in Tom. III. Musei Florentini Tab. LXXXI.

(2) Vide pag. CCCLX. 3. CCCCLVII. 2. MCVII. 4.

(3) Vide Petri Pena Adversar. & Mathiae Lobel, Londini MDCV. & Guillelmum Turnerium Anglum in Plantarum Historia.

(4) Haec ex Horatio Carm. Lib. IV. Ode XI. vers. 6. Virgilium Aeneid. Libro XII. vers. 117. ex Ammiano Lib. XXIX. I. Arnobio advers. Gentes Lib. V. Vide etiam Saubertum de Sacrificiis vet. Cap. XXIV.

(5) Aeneid. Lib. XII. vers. 120.

camus omnes frondes sacratas, ut est laurus, oliva vel myrtus. In rem meam facit etiam Plinius, qui de usu verbenae haec adfert (1): *Siquidem auctores imperii Romani conditoresque immensum quiddam & hinc sumsere* (hoc est, ex herbis) *quoniam non aliunde sagmina in remediis publicis fuere, & in sacris legationibusque verbenae. Certe utroque nomine idem significatur, hoc est gramen ex arce cum sua terra evulsum: ac semper & Legati* (qui idem munus gessere, ac antiqui Feciales & Oratores) *quum ad hostes* clarigatumque *mitterentur, id est*, res raptas clare repetitum, *unus utique* Verbenarius *vocabatur*. Alibi etiam plura de verbena adfert, atque haec inter cetera (2): *Nulla tamen Romanae nobilitatis plus habet, quam* hierabotane. *Aliqui* peristereon, *multi* verbenacam *vocant. Haec est, quam Legatos ferre ad hostes indicavimus. Hac Iovis mensa verritur, domus purgantur lustranturque. Genera eius duo sunt: foliacea, quam feminam putant: mas rarioribus foliis. Ramusculi utriusque plures, tenues, cubitales, angulosi. Folia minora quam quercus, angustioraque divisuris maioribus: flos glaucus, radix longa, tenuis.* Quae quum ita sint, ipsam quoque pateram per gyrum ornatam arbitror duplicibus verbenae seu verbenacae ramusculis invicem plexis, qui e subiecto vase ansato prodeuntes, in capite eiusdem paterae coëunt, & in patulum florem desinunt; namque folia minora sunt quam quercus. Sacra vero fuit verbena Minervae, & a Fecialibus adhibita, quia maiorem eius copiam in muris & in arcibus, ubi Minervae simulacra & templa ad urbium tutelam statuebantur, Tusci veteres innasci observarunt.

Ad haec observare lubet pedes GENII FECIALIS Minervae Servatricis populorum, Tyrrhenis calceis ornatos esse, his, qui Mercurio dantur, Deorum interpreti, longe simillimis, propter rationem itinerum, quae Feciales, Legati & Oratores conficiunt, ut civium consulant saluti: cui etiam GENIO, tamquam Deo, honoris causa, nubes post eum, uti etiam post Minervam, licet minores, sculptae visuntur. Verisimile est, hanc pateram adhibitam fuisse a FECIALIBVS Tuscis in sacrificiis, quae in honorem Minervae atque eius Genii peragebantur, antequam muneri suo facerent satis. Huius paterae pondus est unciarum Romanarum septemdecim: color vero ab antiquitate aeri inductus, smaragdo persimilis.

TA-

(1) Histor. Lib. XXII. Cap. II.

(2) Lib. XXV. Cap. VIII.

TABVLA LXXXVII.

GENIVS PVBLICVS
Praestes Deus veterum Etruscorum.

NOn meo tantum, qui plurima veterum Etruscorum opera diligentissime observavi, verum etiam hominum peritissimorum iudicio & consensu, en admirandum illud fusoriae atque sculptoriae Etruscorum artis miraculum, elegantiarum omnium compendium, aheneum GENII sive DEI PRAESTITIS simulacrum, ad mensuram iusti iuvenis expressum, altitudine pedum Romanorum V. unciarum fere IV. quod in regio Magni Ducis Etruriae Cimeliarchio omnes, qui observant, haud satis admirari, satisve laudare se posse fatentur. Non est animus, nec vacat, ea heic repetere, quae adnotavi in Volumine Tertio *Musei Florentini* ad Tabulas XLV. & XLVI. in quibus *duplici schemate, non satis diligenter delineatum atque aeri incisum*, hoc ipsum signum adfertur, atque a me illustratur. Id invitus fateri cogor, quia eius ectypum gypseum, omnium primum, quae e prototypo formata fuerunt, apud me exstat, curante perexímio Sculptore & Architecto Florentino Iosepho Piamontinio: quodque ante oculos meos in meo Museo statuendum curavi, ut artem cum natura ipsa certantem, in hoc insignissimo opere adsidue contemplarer. Ea est nostrorum tum sculptorum tum pictorum opinio (falsa quidem) e vivo iuvenis corpore forma facta, aere fuso ductum fuisse: quia censent absolutissimum artis exemplar, accuratissima omnium membrorum symmetria, eximia pulcritudine, veritate & dignitate mirandum. Quod igitur eo loci notandum fuerat, quum praetermiserim, illud in hoc opere fatendum est, hoc nempe politissimum simulacrum, ab Etrusco opifice confectum esse: nec minoris aestimandum esse, quam signum illud marmoreum, toto orbe famosum, Veneris, Phidiae vel Praxitelis opus, ut creditur, cognomento Mediceae.

Quod vero ab Etrusco sculptore omnium praestantissimo sit perfectum, indicio sunt inter cetera capilli, qui ita expressi observantur, quasi piscis squamas flexuris densis referant, non ea mollitudine fluxi ac dispertiti, quae fulget in simulacris praecellen-

tissimo-

tiſſimorum artificum Graecorum, verum nonnihil rigentes, aliud opificium, Tuſcorum proprium, ut notat Quinctilianus (1), praeferre videntur. Rigida etiam aliquantulum ſunt brachia & manus; verum tam bene cum veritate conveniunt, ut totum naturae magiſterium ars ipſa vel aequet vel vincat.

E geſtu ipſo dextri brachii ac manus, probe intelligimus, pateram antiquitus geſtaſſe, forſitan auream, quae intercidit. Praeſentes Deos, ut in epiphaniis adparere ſolebant, eo geſtu veteres expreſſere, quo clarius cultores intelligerent, propitium eſſe eorum numen & votis obſequens: paratumque ad accipiendas ab hominibus libationes ac dona, quae offerebantur, eaque redonanda. Siniſtrum brachium & manum femori admovet. Iam oſtendi, neque Bacchum neque Apollinem referre poſſe: facilius credam PVBLICVM GENIVM DEVM, quem celebri in loco conventuque omnes Etruriae populi coluere: vel Deum Salutarem & Servatorem ex eorum numero, quos Graeci Ἐπιστάτους, Romani vero Deos *Praeſtites* & *Praeſides* adpellarunt: & ad tutelam non modo hominum, verum etiam regionum, regnorum atque urbium vigilare ac ſemper adeſſe crediderunt: quam religionem ab Etruſcis facile acceperunt.

Illud etiam adnotandum, quod huius Dei oculi inanes & vacui pupilla ſunt: quorum loco gemmas inſertas fuiſſe veriſimile eſt. In hoc artificii genere maioriſque elegantiae lenocinio ſuſpicari libet, Etruſcos Graecis Latiniſque praeiviſſe, qui hunc morem ſecuti, ſtatuis oculos ex auro, argento vel ex lapillis pretioſiſſimis repoſuerunt. Apud Romanos, qui oculos ſtatuis reponebant, *Fabri ocularii* dicuntur (2). De his meminit Caecilius Balbus apud Ioannem Saresberienſem (3): *Quis enim Deorum ei parcat, a quo ſe deceptum intelligit? Quis enim irruat in eum, qui aureos Iovis oculos eruit, aut argento gemmiſque ſublatis veſtem nititur excaecare? Quis de Martis capite adamantinum lumen temerariis effodit unguibus?* Gemmeos oculos Sanctorum ſimulacris, veteres quoque Chriſtianos repoſuiſſe, alibi oſtendi. Exſtabat olim hoc ſignum in Muſeo Franciſci Mariae Ducis Vrbini: inde tranſlatum in Mediceum Cimeliarchium cum ahenea baſi, quam fama eſt, Laurentium Ghibertium, egregium Pictorem & Sculptorem Florentinum, adhuc iuvenem confeciſſe: quam baſim ita inſcripſit Petrus Bembus, Apollinem expreſſum credens: VT POTVI HVC VENI. DELPHIS ET FRATRE RELICTO.

TA-

(1) Inſtit. Orat. Lib. XII. Cap. X.

(2) Apud Reineſium Cl. XI. num. 66. qui male eorum artem exponere videtur.

(3) In Polycratico.

TABVLA LXXXVIII.

GENIVS DOMESTICVS
Lar Praeſtes veterum Etruſcorum.

HOminum cuſtodiae ab ortu, rebuſque familiae regundis promovendiſque, complures GENIOS praeſidere, Aegyptii omnium primi docuerunt (1). Ab his omnem, quae ad GENIOS ſpectat, diſciplinam & cultum veteres Tuſci accepere. Nil enim in Vaſorum Etruſcorum picturis frequentius occurrit, quam GENIORVM theophania: qui tum viris tum hominibus placidi ac propitii adparent: munuſcula, coronas vel arculas donis plenas ferunt offeruntque, ut infra, adlatis compluribus exemplis, videbimus. Homines ſacra myſteria peragentes, hymnos in honorem Deorum canentes, nuptias natalemve diem celebrantes, ad bellum euntes, vel adepta victoria hilares redeuntes coronant, ac familiari dignantur colloquio. Illud etiam obſervatu dignum, quod GENII, tum mares tum feminae, in iiſdem picturis conſpiciuntur: qua ſpecie habituque alias nationes haud repraeſentaſſe GENIOS video.

GENIVM familiae praeſidem, domeſticum Deum, veteres Tuſci, atque eorum exemplo Romani exhibuere operto capite canina pelle, dextra lanceam ſive breve telum eiaculantem, quaſi violatores malignoſque homines avertat, atque ad eos perdendos celeri vindicta ſit paratus. In hunc modum inſignis eſt GENII FAMILIARIS & DOMESTICI deſcriptio, quam adfert Plutarchus (2): Διὰ τὶ τῶν ΛΑΡΗΤΩΝ οὓς ἰδίως ΠΡΑΙΣΤΙΤΑΣ καλοῦσι, τούτοις κύων παρέστηκεν, αὐτοὶ δὲ κυνῶν διφθέραις ἀμπέχονται· ἢ ΠΡΑΙΣΤΙΤΗΣ μὲν οἱ προεστῶτές εἰσι, τοὺς δὲ προεστῶτας, οἴκου φυλακτικοὺς εἶναι προσήκει, καὶ φοβεροὺς μὲν τοῖς ἀλλοτρίοις, (ὥσπερ ὁ κύων ἐστὶν) ἠπίους δὲ καὶ πράους τοῖς συνοικοῦσιν; ἢ μᾶλλον, ὃ λέγουσιν ἔνιοι Ρωμαιῶν, ἀλεθὲς ἐστὶ; καὶ, καθάπερ οἱ περὶ Χρύσιππον οἴονται Φιλόσοφοι φαῦλα Δαιμόνια περινοστεῖν, οἷς οἱ Θεοὶ δημίοις χρῶνται κολασταῖς ἐπὶ τοὺς ἀνοσίους καὶ ἀδίκους ἀνθρώπους· οὕτως οἱ ΛΑΡΗΤΕΣ Ερινυώδεις τινές εἰσι καὶ ποινιμοι Δαίμονες, ἐπίσκοποι βίων καὶ οἴκων· διὸ καὶ κυνῶν δέρμασιν ἀμπέχονται,

(1) Vide Macrobium Sat. Lib. I. Cap. XIX. Voſſium de orig. Idolol. Lib. I. Cap. V.

(2) In Quaeſtionibus Romanis Tom. II. pag. 276. 277.

χονται, καὶ κύων πάρεδρός ἐστιν, ὡς δεινοῖς οὖσιν ἐξιχνεῦσαι καὶ μετελθεῖν τοὺς πονηρούς. *Cur* LARIBVS, *quos proprie* PRAESTITES *vocant, canis sistitur; ipsi autem caninis pellibus amiciuntur? An* PRAESTITES *sunt, qui praesunt; ideoque custodes domus esse convenit, exterisque terribiles; domesticis mites blandosque, qualis est canum natura? An id verius est, quod nonnulli Romanorum dicunt, quemadmodum & Chrysippi sectatores, oberrare quosdam malos* GENIOS, *quibus loco carnificum Dii utantur in puniendis flagitiosis & impiis hominibus: ita* LARES *esse quosdam, Furiarum similes, malorum vindices Daemones, qui in vitas & familias hominum inspiciant: itaque canum exuviis vestiri, & canem eis adsidere, ut acribus & sagacibus, ad perscrutanda & ulciscenda malorum facinora.* In Vrna fictili in superiore Tabula LXXXIII. num. II. a me adlata, ad dexteram iuxta sponsum, cum sponsa in manu convenientem, GENII caput cernimus adsimili canis exuvio & rictu amictum; cui pro armis malleum dedere veteres Tusci: qui GENIVM DOMESTICVM, & familiae praesidem, referre potest; quamquam non negem etiam Pilumnum vel Picumnum Coniugalium Deos, de quibus dixi ad Tabulam X. & XI. (1). In nuptiis sacra facta GENIO sive LARI familiari, qui idem est, supplicatumque thure & mero; ad haec foco corollis redimito, docet Euclio Plautinus (2):

Nunc thusculum emi, & hasce coronas floreas:
Hae imponentur in foco nostro LARI,
Vt fortunatas faciat gnatae nuptias.

Quia vero LARIBVS ac Deis, quos *Patellarios* vocant, vel, ut Plautus, *Medioxumos*, sacrae erant paterae, quibus adponebantur epulae, quum res divina Penatibus Laribusque fiebat; ideo earum manubria in caput canis saepenumero desinunt; quia hoc animal, domus custos fidelissimus, in Deorum LARVM tutela esse creditus, cuius spoliis iidem Dii amiciuntur. Complures editae sunt ab antiquariis arae GENIO sacrae, qui *Dominus* (3) & *Patronus* & *Conservator Familiarum* vocatur (4): cui etiam omnis supellex & thesauri domus sacri erant, eiusque tutelae commendati: quod liquet ex alia vetustae arae inscriptione apud Fabrettum (5).

TA-

(1) Vide pag. 35. 36. 37.
(2) In Aulular. Act. II. Sc. VIII. vers. 15.
(3) Confer Donianas Inscriptiones Cl. I. num. 140.
(4) Vide apud Fabrettum Inscript. antiq. Cap. II. pag. 75. num. VII. num. 78. 83. item apud Gruterum pag. CVI. 13.
(5) Ibidem pag. 77. num. 88.

TABVLA LXXXVIIII.

GENII DVO

BONVS & MALVS, *singulis hominibus viventibus adsignati: uti opinati sunt veteres Tusci.*

QVod in hac aerea patera, Etrusco opere insigni, quae exstat in Museo Nobilissimorum Comitum e Gherardesca, non Penates, qui iuvenes hastati ac sedentes fingebantur, teste Dionysio Halicarnassensi (1); sed GENIOS duos, BONVM & MALVM, singulorum hominum ab ipso ortu praesides, ut opinati sunt veteres Tusci, caelatos esse censeam, illud potissimum in causa est, quod alter ab altero differt (nam similes inter se esse deberent, si Penates referrent) vultu, gestu, habituque & armis, quae eis tribuuntur. GENIVS ad laevam sculptus, *hastae* & clypeo innixus, toto corpore inclinatus, cum altero ex adverso sedente contendere videtur, Vlyssi similis, qui cum Diomede litigat ob raptum Palladium (2). Alter vero GENIVS, qui a dextris cernitur, alatus est, ac praeter clypeum, alia non habet arma: ad pedes, qui, Etrusco more (etsi toto quidem corpore nudi) calceis puris induti sunt, iacet amphora proiecta. Quamquam non ita facile sit dignoscere, uter horum sit GENIVS BONVS, uter MALVS; tamen, si coniecturis id adsequor non infeliciter, credo, GENIVM MALVM illum esse a dextris sculptum, qui idcirco amphoram pedibus proiicit & calcat; nam malos GENIOS veteres crediderunt, hausta Stygis aqua, atque in terris sparsa, omnes calamitates & morbos hominibus importare (3). Plutarchus, de antiquissima opinione duorum principiorum differens (4), uno omnis boni, altero omnis mali, ac duorum doliorum opinionem exponens, e quibus hominibus, tamquam liquores, res miscentur ac distribuuntur, haec subdit: Νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν Θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους· τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν. οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα, Θεὸν, τὸν δ' ἕτερον, Δαίμονα καλοῦσιν. *Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos arti-*

(1) Lib. I. *Antiquit.* Roman. pag. 55.

(2) Vide Gemmam relatam in Tom. II. Musei Flor. Tab. XXVIII. num. I.

(3) Vide Nic. Leonicum de varia Historia Lib. III. Cap. CI. P. Crinitum de honest. Disc. Lib. IX. Cap. V. Lib. XII. Cap. XIII.

(4) De Iside & Osiride. Vide etiam Gyrald. Histor. Deor. Synt. XV. qui de eo fusius.

artibus ; ut bona alter , alter mala opera conficiat : alii , eum , qui est melior , Deum ; qui deterior , Daemonem dicunt . Fuit antiquus convivarum mos , adpositis mensis , & in extremo , antequam eaedem mensae tollerentur , ipsique surgerent , primum ac novissimum poculum , mero plenum , degustare in honorem GENII BONI , veluti se ipsos admonentes , ut inquit Theophrastus & Philocorus , qualis & quanta eiusdem Dei vis , & erga humanum genus benignitas existeret (1) . Manavit & haec opinio ab Aegyptiis ad Etruscos , atque ab his ad Romanos ; nam Aegyptii Malis Geniis Occidentem , Bonis Orientem tribuerunt : iidemque tradiderunt Osirin , Bonum esse Genium , Typhonem vero Malum . Qui de his plura cupit , adeat doctissimum Ioannem Marshamum (2) . GENIVM esse cuiuscumque hominis animum rationalem , alii docuere : atque ita vocatum , quod vel cum homine gignatur , vel vim obtineat rerum omnium gerendarum (3) . Duplicis Genii potestatem ita exponit Servius (4) : *Est & aliud verius ; nam quum nascimur , duos* GENIOS *sortimur : unus est , qui hortatur ad bona : alter , qui depravat ad mala : quibus adsistentibus , post mortem aut adserimur in meliorem vitam , aut condemnamur in deteriorem* . Mulierum GENIVS fuit IVNO : quod quum sit exploratissimum , plura addere supervacaneum censeo .

A GENIO MALO impios ac sceleratos homines ad Tartarum , ad inexorabile iudicium , & ad poenas subeundas : a BONO vero iustos ac probos ad Elysiorum beatitudinem deduci crediderunt (5) . MALIS GENIIS sacra facta novimus , ne nocerent : BONIS summos honores ac divinum cultum conlatum , ut consilio hortatuque suo faverent ac propitii essent : de quibus mox redibit sermo .

Paterae manubrium conficit sinuoso flexu serpens , egregio opificio expressus , qui cum sculptis in patera GENIORVM imaginibus optime quadrat ; constat enim , serpentis imagine cultum GENIVM (6) : cuius etiam signum supra in Tabula VIIII. num. II. proposuimus (7) . Patera undique hederaceo serto coronatur . Recte haec planta , Baccho sacra (quia ut ille semper iuvenis , haec semper viret , minuitque capitis , vini potu gravati , dolorem , si ea coronetur) eiusque adseclis , ut supra vidimus ,

GE-

(1) Vide Suidam Tom. I. pag. 9. Leonicum de varia Hist. Lib. I. Cap. LXXII.
(2) Vide in Canone Chronico Seculo IX. pag. 205. 206.
(3) Confer Censorinum de die natali Cap. I. Festum , Apuleium de Deo Socratis . D. Augustinum de Civitate Dei Lib. VII. Cap. XIII. Plutarchum de cessat. Orac. & de Fato . Fabrettum Inscriptionum ant. Cap. II. pag. 72.
(4) Ad Aeneid. Lib. VI. vers. 717.
(5) Vide Platonem in Axiocho.
(6) Vide pag. 47.
(7) Confer Virgil. Aeneid. Lib. V. vers. 95. Isidorum in XII. Origin. IV. Ammianum Marcellinum Lib. XXI. 28.

GENIO convenit ; quia ei mero , thure , ac floribus sacra quotannis natali die celebrabantur . Tibullus (1) :

Ipse suos GENIUS adsit visurus honores ,
Cui decorent sanctas mollia serta comas .
Illius e puro distillent tempora nardo ;
Atque satur libo sit , madeatque mero .

TABULA XC. XCI.

NEMESES DUAE
altera BONA , altera MALA , singulis hominibus ab Etruscis adsignatae .

ID ut probem atque aperte evincam , non utar coniecturis , sed monumentis indubitatae fidei veterum Etruscorum ; quorum alterum nunc primum a me adlatum in Tabula XC. exstat in regio Mediceo Larario , sculptoris Tusci opus ex aere eximium : alterum vero , aerea nimirum patera Etrusca , eaque ad hoc tempus inedita , Perusiae adservatur in Museo Nobilissimi Comitis Philippi Ansidaei .

Herois , in ipso aetatis flore , non occisi in bello (nam nulla transverso in corpore vulnera visuntur) sed immaturo fato mortui , cadaver e terra sublatum ulnis efferunt ad sepulcrum , atque adtollunt duae NEMESES : non secus ac illud Patroclis apud Homerum (2) , in castra referunt pietatis & honoris causa Menelaus & Meriones . Hae Deae virginea palla indutae sunt , e collo pendente strophio , alis instructae , nudis tantum pedibus exhibentur . Ea , quae stat a sinistris , submissis brachiis , Herois caput & corpus sustinens , NEMESIS BONA , benefica , immortalitatis praemium fortibus viris donans & gloriam , mihi videtur expressa , quapropter altera etiam NEMESI ornatior efficta est , breviori capillo comtoque , revincta diademate , maioribus cum alis ; ad haec extincti Herois nobiliorem corporis partem effert atque extollit : altera vero NEMESIS ad dexteram locata , quod nimiae Heroum felicitati & gloriae adversetur , passis incomptisque capil-

(1) Lib. II. Eleg. II. vers. 5.   (2) Iliad. Lib. P. vers. 280.

capillis, nullo cum ornamento, minoribus cum alis repraesentatur: ideoque inferiora corporis & pedes Herois sustinet, eosque, ut videmus, institis sive laqueis iam revinxit, ut adversam vim suam ac potestatem designet. Lubet ex Ammiano Marcellino (1), qui NEMESIN sive ADRASTEAM graphice describit, pauca haec in rem meam delibare: *Eadem* (inquit) *necessitatis insolubili retinaculo, mortalitatis vinciens fastus, tumentes incassum, & incrementorum detrimentorumque momenta versans; nunc erectas mentium cervices opprimit; nunc bonos ab imo suscitans, ad bene videndum extollit*. Huc etiam facit antiquum epitaphium, positum Glauco, natione Mutinensi, Retiario sui temporis celebri, victorique pugnarum septem, in quo haec leguntur (2): HVIVS PLANETAM SVVM PROCVRARE VOS MONEO. IN NEMESE NE FIDEM HABEATIS SIC SVM DECEPTVS. Meminit Suidas (3), ex Demosthenis oratione contra Spudiam, inferiarum, quae defunctis solvebantur, quas Νεμεσία dixere: festum nempe diem in defunctorum honorem celebrari solitum; quare nil mirum si funeris Heroum curam NEMESIBVS DEABVS Etrusci demandatam esse credidere. Vota etiam pro salute & incolumitate Imperatorum nuncupata NEMESI DEAE CAMPESTRI, habes apud Gruterum (4).

NEMESIS eadem ac FORTVNA habita est. Votiva ara in Gruteri Thesauro sacrata legitur (5) DEAE NEMESI SIVE FORTVNAE. Plures NEMESES, pluresque FORTVNAS Graecorum quoque vetustissimi coluere. Smyrnenses *Deas Magnas* NEMESES vocabant: & in magnifico fano praecipuo honore colebant, tamquam urbis conditrices & tutelaria Numina: quod constat ex Pausania (6), & ex antiquis Inscriptionibus inter marmora Oxoniensia (7). FORTVNAS Geminas Antiates ad duas NEMESES refert amplissimus Senator Philippus Bonarrotius (8): quarum altera credita bonorum remuneratrix, altera malorum vindex, Adrastea adpellata, hoc est inevitabilis ultionis divinae necessitas. Earumdem Dearum imagines exhibent nummi familiae Rustiae (9), quae, ut in hac insigni patera Etrusca cernimus, caput habent mitella sive anademate cinctum. In antiquo marmore SYNDEAE ANTIATES vocantur (10); quod simul uno eodemque templo & ara,

(1) *Historiar.* Lib. XIV. Cap. XI.
(2) Adfert Fabrettus Inscr. ant. Cap. X. num. 307.
(3) Tom. III. *pag. 606.*
(4) Pag. LXXX. 2.
(5) Ibidem pag. LXXX. 1.
(6) In Achaicis Lib. VII. Cap. V.
(7) Vide pag. *94. 95.* & 148. *149.*
(8) In Observation. ad Numism. max. mod. pag. 223.
(9) Apud Ful. Vrsinum in fam. Rustia pag. 442. Oiselium in Numm. sel. Tabula LIV. num. 1. Phil. a Turre ad Inscriptionem M. Aquilii Cap. 1. pag. *6.*
(10) Vide Inscript. Donianas Tab. VII. pag. LVI. LVII. ubi etiam illustrantur.

ara, parique numinis poteſtate praeditae colerentur. Credibile etiam eſt, alteram ex his FORTVNIS Antiatibus cultam fuiſſe, tamquam bonorum auctricem: alteram vero malorum, ut notat Fabrettus (1), qui apud Antiates exſcripſit aram FORTVNAE FELICI dedicatam, ſcilicet Deae tantum beneficae. Heſychius BONAM FORTVNAM, hoc eſt ΑΓΑΘΗΝ ΤΥΧΗΝ, *Nemeſin* interpretatur & THEMIN, id eſt *Legem*; nam eadem pro Lege divina ſumitur, quae unicuique bona diſtribuit: ideoque aliqui ferunt ſculptam eius imaginem cum malo in dextera manu. Cuique etiam amanti, uti *Erotem* & *Anterotem*, ita etiam geminas NEMESES antiqui Theologi adſignarunt (2): quarum imagines in gemmis anularibus ſculptas alibi obſervavimus (3).

Fortunarum ſive Nemeſium, tum Bonarum, tum Malarum, cultum, in Italiam invexiſſe arbitror Etruſcos: quod ex his celeberrimis eiuſdem gentis monumentis perſpicuum eſſe arbitror. Adde, quod Faleriis, Etruſcorum urbe, fuere FORTVNARVM oracula & ſortes, quarum meminit Plutarchus in Fabio; non ſecus ac apud Antiates.

Ad haec NEMESES, quaſi Deae maiorum gentium, ornantur diademate, inauribus, baccato monili, torquibus & bullis: alae etiam maiores humeris additae conſpiciuntur. Veſtes praeterea omni cultus elegantia ſunt ornatiſſimae, clavis, limbo opere reticulato duplici & gemmis diſtinctae. Iam video, eorum curioſitati ſatis eſſe faciendum, qui ſcire cupiunt, quae nam ex his, NEMESIS BONA, quae MALA cenſenda ſit. NEMESIN BONAM eam eſſe arbitror, quae a dextris ſculpta eſt; his praeſertim fretus rationibus, quia maiori cultu cum veſtium, tum muliebris mundi, ſculpta eſt. Circa eam additi etiam, honoris cauſa, flores patuli & maiores. Pendet ex eius collo ante pectus bulla, triangulari ſpecie confecta; quum alteri NEMESI tres bullae & quidem perparvae adſignentur: in cuius fronte eminet gemma, quae anguſtiorem inverſi, ſive contrario modo poſiti, diadematis partem adſtringit. Xenocrates adfirmat, triangulum aequilaterum convenire divinae naturae: mortali vero, figuram aequalibus lateribus contentam (4); nam, quia aequalitatem & inaequalitatem habet, Geniorum natura huic reſpondet, affectiones humanas in ſe habens, iuxtaque vim divinam. NEMESIS MALA, ſtatura habituque corporis, minor eſt: altera vero BONA grandior: atque, ut auguſtior adpa-

(1) Inſcriptionum ant. Cap. IX. pag. 632.
(2) Vide Servium in Virgilium Aeneid. Lib. IV. verſ. 120.
(3) In Vol. I. Muſei Flor. Tab. LXXVI. pag. 156. Plura de Nemeſi Cl. Bonarrotius in Obſervat. ad Numiſm. max. mod. pag. 221. 222. 223. &c.
(4) Vide apud Plutarchum de ceſſat. Orac.

adpareat multoque venerabilior, socci maiores, atque his, qui hodie mulierum crepidis in usu sunt, longe videntur simillimi. Hymenaeum, nuptiarum praesidem Deum, ita calceatum ornatumque, sic invocat Catullus (1):

Huc veni niveo gerens
Luteum pede soccum.
Excitusque hilari die,
Nuptialia concinens
Voce carmina tinnulâ,
Pelle humum pedibus.

Igitur socci muliebres, grandioris formae (qui ut erat feminarum luxus, gemmis & margaritis ornari, auro integi (2), aurique solidi bracteis vestiri solebant) NEMESI BONAE tributi, arguunt eam hominibus fausta ac laeta omnia adferre; quare prae altera ornatior elegantiorque adparet. Ea etiam (quod est notatu dignum) subiectum FATI sive NECESSITATIS dirum caput pedibus calcat: adeoque probabile est, ipsam esse NEMESIN sive FORTVNAM BONAM, quam veteres MELIOREM (3) & RESPICIENTEM dixere.

TABVLA XCII. XCIII. XCIIII.

GRATIAE VENERIS COMITES *ab Etruscis cultae: e vetustissimis monumentis proferuntur & illustrantur.*

CHARITES, Deas εὐεργετικὰς, beneficas, Iovis filias, ne silentio in hoc opere praeteream, ante conspectum venit patera, Etrusco opere antiquissimo caelata, quae olim in Andreinio, nunc in Mediceo Museo adservatur. Quod ab Etrusco opifice sit confecta, dubitari non potest: id prae-

(1) Carm. LX. vers. 9.

(2) Vide quae de his notat B. Balduinus de Calceo Cap. XVI. & Petischum in Lexico.

(3) Vide Inscr. Donianas Cl. II. num. 140.

praesertim declarat sculpturae genus, Etruscis familiare: calcei Deae, in medio nudae, tributi: quae, quia ab aliis differt, esse etiam potest VENVS, & ipsa una e GRATIARVM numero credita; circa quam aliae Deae GRATIAE ludunt saltantque. Declarant etiam Etruscam artem & ingenium mitellae sive galericuli, quibus earum capita perbelle ornantur: qui eadem quoque specie in aliis Etruscorum monumentis observantur. Manibus gerunt aliquod instrumentum, quod, ni fallor, referre potest guttum, quo unguentis & oleo Veneris corpus ungere & ornare solent; ni marsupium mavis, quo divitiis & thesauris, aliorum beneficio erogandis, praeesse significetur (1): potius tamen mihi videntur crotala sive musica quaedam instrumenta, in choraeis adhibita ab Etruscis: quae etiam hodie nobis Tuscis in usu sunt, & vulgo *nacchere* vocantur: e duobus in eam formam sectis & intus concavis lignis confecta, quae adhibentur in familiaribus plebeculae Tuscae saltatiunculis, praesertim a rusticis: quorum repetito ictu, motus & saltationis leges tempusque indicatur: quod magis convenit rei veritati; nam duae CHARITES, demissis elatisque brachiis, hilari vultu ac gestu, defluentibus, ut in saltando solet, vestibus, gestire ac tripudiare videntur. De GRATIIS, quia nonnulla adnotavi ad Monumentum sive Columbarium Libertorum & Servorum Liviae Augustae (2), & ad Tabulam LXXXII. Musei Florentini, haec pauca in praesenti sufficere possunt.

Sequitur in eadem Tabula XCII. num. II. aerea lamella rotunda, e Museo Clarissimi Francisci Ficoronii depromta: quae, quum sit superne perforata, pro bulla gestatam eam fuisse suspicor. GRATIARVM numerus haud constans est; nam aliqui duas, alii tres, vel etiam quatuor fuisse tradiderunt. Quatuor sculptae sunt in hac bulla elegantissima, quae etiam inaurata fuisse videtur. GRATIAE anteriorem nudi corporis partem ostendentes (nam nulla, ut in monumentis Graecorum cernimus, averso corpore exhibetur) mutuis brachiorum nexibus se se complectuntur: quarum duae externae, parvam bullam, e loro pendentem, manibus ostentant praeferuntque, forte donandam Veneri: ni tamen sit cestus, quem manibus tenent eaedem Deae, uti sculptae sunt in elegantissimo sarcophago Monumenti sive Columbarii Libertorum & Servorum Liviae Augustae (3).

Etruscae Antiquitatis Genius me nunc admonet, cogitque hoc in loco, etsi non proprio, haud tamen inopportuno, ne

(1) Ex Phurnuto de Gratiis num. XV.
(2) Ad Tab. VI. pag. 10. 11. 12. 13.
(3) Tab. VI. Vide etiam Tom. I. Inscript. ant. Etrur. Vrb. Tab. XVI. num. II.

praeteream duo perinſignia VENERIS ſimulacra ahenea, altitudinis unciarum fere decem, quae, paullo ante quam haec ſcriberem, in manus meas venere: quaeque ſtatim pretio, quanto venditor voluit, emta, inter mea Cimelia laetitia geſtiens recondidi. Ea igitur ab Ioſepho Menabonio Florentino, meo Pictore egregio, ut ſolet, accuratiſſime delineata, cum GRATIIS coniungenda eſſe cenſui, quae vides in Tabula XCIII. & XCIIII.

VENUS, quae priore in loco adfertur, virginea palla ſtolaque amicta cernitur. Capilli, elegantiſſimo artificio comti, regali faſcia ſive diademate quam belle vinciuntur! Obſervare etiam lubet cingulum ſeu ceſtum, qui omnes continet amoris illecebras, quemque ſervant Gratiae: quae ſolae, omnis pulchritudinis & elegantiae Deam, ornare conſueverunt (1). Dextera manu, ſacrificantium more, tenet pateram: quam rariſſime, vel, ut ingenue fatear, numquam in eius manibus obſervavi. Ea, ut dixi, Diis ſervatoribus ac maxime ſalutaribus tribui ſolet. Siniſtra praefert delicium ſuum, pulcherrimam columbam, quam multis de cauſis, ob oſcula nimirum frequentiſſima, maximamque generandi virtutem, fabuloſa vetuſtas ei conſecravit (2). Brachia ſola nuda ſunt: quorum laevum armilla condecoratur. Pedes calceis ornati, quid peregrinum & minime obvium praeferunt; nam ſoleae tantum tranſverſim lunatae viſuntur. Hoc elegantiſſimum ſimulacrum, Tuſcanico opere admodum ſingulare, forſitan VENEREM cognomento ΝΥΜΦΑΝ ſeu SPONSAM deſignat: ideoque more virginum collectis capillis & veſtibus, quae puellis conveniunt, amictam videmus: monetque nuptias & coniugia, non niſi antea propitiato ſuo numine ſacris libationibus, praeviiſque ſacrificiis, felicem eventum bonumque omen habere poſſe: cuiuſmodi ſimulacrum fuit apud Hermionenſes: quorum, teſte Pauſania (3), ea fuit religio, ut virgines, quin & viduae, quae in manum viri conventurae erant, rem ei divinam ante nuptias facerent.

Alterum, quod ſequitur VENERIS ſigillum, in Tabula XCIIII. productum, eximio opere a Tuſco artifice confectum proculdubio eſt; nam Graeci, qui hoc modo VENEREM, ſuperiore corporis parte nudam, inferiore velatam exhibent, in multis ab hac ſculptura recedunt: ſiquidem capillos ſimul collectos, multiſque plexibus & tricis coronatos conficiunt; non, ut in hoc meo, partim circa humeros & pectus eleganter ſparſos, & in orbem collectos. Perbelle Claudianus, natione Etruſcus, & ut aliqui volunt, Floren-

(1) Ex Homero Odyſſ. Lib. VIII. verſ. 360.
(2) Plura Goropius Saxon. Lib. VI. pag. 593.
(3) In Corinthiacis Lib. II. Cap. XXXII. & XXXIV.

Florentinus, qui aliquod persimile Veneris signum Tuscum ante oculos habuit, pingit Deae comam, a Nymphis partim comtam in hunc modum, partimque neglectam (1):

Caesariem tunc forte VENUS *subnixa corusco*
Fingebat solio: dextra laevaque sorores
Stabant Idaliae: largos haec nectaris imbres
Irrigat: haec morsu numerosi dentis eburno,
Multifidum discrimen arat; sed tertia retro
Dat varios nexus, & iusto dividit orbes
Ordine, neglectam partem studiosa relinquens:
Plus error decuit. ———————

Neque etiam Graeci opifices altiorem mitellam ita ei construunt, multoque minus radiis distinctam: etsi aliqua in parte sint radii admodum detriti: ad haec ornant eius pedes sandaliis, vel nudos faciunt: non vero induunt calceis puris, ut Tusci faciunt. Quo in simulacro, si nuda membra respicias, vel pallae defluentis concinnitatem eximiumque artificium, nescio, an aliud elegantius pulchriusve excogitari possit. Addam & aliud huius signi decus, ab Etruscis artificibus, ut vidimus, honoris causa factitatum; nam eius oculi argentei sunt, insertis ex argento globulis; pupillae vero desiderantur: quarum loco parva foramina adhuc visuntur, in quibus pupillas e pretiosissimis lapillis insertas fuisse manifeste adparet.

VENUS hoc modo expressa, superne nuda, infra vestita, quae alteram manum levat; altera reducta, purum & corporum cupiditate vacantem amorem significans (2), contegit pudenda, VRANIA sive CAELESTIS esse creditur (3): quam, quum constet mortalium vetustissimos Aegyptios, Assyrios, Arabas, Scythas aliosque plures summa religione coluisse (4), admodum verisimile est, Etruscos quoque divinis honoribus adfecisse, arisque & templis deveneratos esse. Supersunt in hoc simulacro etiamnum aliquae aurearum bractearum reliquiae, quae indicant totum hoc elegantissimum simulacrum inauratum fuisse.

(1) Nupt. Honor. & Mariae vers. 99.
(2) V. Pausaniam Boeot. Lib. IX. Cap. XVI.
(3) Vide marmoreum Veneris *Caelestis* simulacrum in Vol. III. Musei Florent. Tab. XXX. &, si lubet, quae adnotavi pag. 37.
(4) Id ex antiquis scriptoribus ostendit L. Gyraldus Histor. Deor. Synt. XIII.

TABVLA XCV.

HYMENAEVS cum IVNONE & VENERE pictus in Vase Etrusco, quod exstat in Bibliotheca Vaticana.

DEabus, quae nuptiis & connubiis praesunt, IVNONI PRONVBAE, & VENERI SPONSAE, pro donario dicatum, vel pro apophoretis, in nuptialibus conviviis, donatum fuisse hoc Vasculum, haud est improbabile. Cernitur HYMENAEVS πάρεδρος, alis magnis atque augustioris formae instructus, sandaliis calceatus, in medio adsidens IVNONI, quae sinistra donum ostentat, quod ei vel offert, vel ab eodem cum ipsa conloquente dono accepit. Ex adverso una sedet VENVS in scopulo, quia e mari orta fingitur, quae dextra speculum Venereum ostentat, ad quod vultum suum, comas, omnemque muliebrem mundum solet componere: eoque etiam a Gratiis & Nymphis ornatam describit Philostratus (1). Iunonis & Veneris caput mitra revinctum cernitur, velatis inferioribus partibus corporis, supernis nudatis. Quod igitur, honoris causa, cum magnis Diis adsideat, consiliorum secretorumque particeps HYMENAEVS; satis abunde intelligo veteres Etruscos declaravisse summam eius potentiam, divinamque eiusdem numinis praesentiam: quo favente laetas & faustas esse nuptias putarunt; quare invocatum exoratumque ut adesset cum flammeo, atque cum ardente face, croceis indutum soccis, floribus redimitum, psallentem & laeta carmina concinentem, deducentemque sponsam ad sponsi domum, & in conspectu suo, soluta zona, geniali in lecto eam conlocantem, iam novimus ex nuptiali carmine elegantissimo, quod canendum exhibuit Tibullus (2).

Eodem modo sedens cum Venere pictus est HYMENAEVS in operculo perinsignis Vasis, Etrusci operis, quod exstat in Mediceo Thesauro, iam editi apud Dempsterum (3): qui dextera tenet permagnum craterem, sinistra ramusculum, ut opinor, verbenae, quae nuptiis convenit; ea enim nova nupta, ut auctor est Fe-

(1) Iconum Lib. II.
(2) Carm. LX. & LXI.
(3) Tab. XXXV. vide etiam Tab. XXX. XXXI. XXXII. XXXIII. XXXIV.

Festus (1), coronari solebat, utpote herba iuxta domum nata: quae etiam significabat, domisedam futuram esse coniugem, domesticisque curis intentam (2). E regione eiusdem Vasis, accedit ad Venerem Cupido, solutas corollas eidem offerens, aliudque muliebre ornamentum: quibus picturis nil elegantius, festivius nihil cerni potest. De Diis Πάρεδροις, sive Adsessoribus & coniunctis, nuper egregium Commentarium elucubravit ediditque vir Celeberrimus Georgius D' Arnaud, quem ad me dono misit amicus meus Praestantissimus Philippus D' Orville.

Quod vero hoc Vas eximii operis sit ab Etrusco artifice pictum, nemini dubium esse arbitror: fidem etiam Tuscae artis faciunt pro parergis picta maiora folia & bulbi, & circumquaque astragali & echini, quibus ad ornatum Tusci maxime usi sunt.

TABVLA XCVI.

GANYMEDIS ET ATYS

vetustissima sigilla ex aere, Etrusci operis, proponuntur & illustrantur.

VIdi in compluribus Museis pulcherrimas aheneas icunculas, Etrusci operis antiquissimi, quas alibi depromam, quae Servos de triclinio referunt, eosque Pocillatores, vel etiam sacrorum Ministros, qui altera manu pateram, altera poculum gerunt (3): verum haec inter, unam prorsus singularem & eximiam observavi in Museo Gaddio, nunc primum a me productam in Tabula XCVI. num. 1. quae etsi his persimilis sit, in multis tamen differt; nam quum ex his Ministris aliqui egregie comti & calamistrati sint: aliqui coronam lauream vel myrteam capite gerant; haec a me adlata coronam praefert radiatam; quam, ut diximus, Etrusci omnium primi invenere. Ad haec, sinistra non pateram, sed urceolum ad liquores miscendos; dextera vero elata poculum, Etrusco more, in os leonis desinens, ostentat; quare, si meae opinioni calculum ferant viri docti, facile credam, referre posse GANYMEDEM, quem Iuppi-

(1) In voce *Corolla*.

(2) Adi Ph. Bonarrotium ad Vasa vitrea Coemet. Tab. XXVIII. Fig. II. pag. 200.

(3) Vide Pignorium de Servis pag. 68. 69.

Iuppiter, propter egregium formae decus, aquilae ministerio in caelum raptum, sibi ceterisque Diis ambrosiam ministrare iussit, unaque uti consuetudine, ac beatum aevum transigere, sicuti canit magnus Homerus (1). Regiam coronam radiatam video ei perbelle posse convenire, quam ab Iove dono accepit, immortali donatus Deorum consortio. Indutus est veste succincta, quo sit expeditior ad ministeria pocillatoris Deorum obeunda: qui etiam insignibus calceamentis sive cothurnis decoratur, saltanti similis; quasi adcumbentes Deos, non forma tantum pulcherrima, sed musica quoque saltatione recreet atque oblectet.

Sequitur in eadem Tabula XCVI. num. II. Etrusco opere sculptus ATYS, Phrygius puer, Cybeles magnae Deûm matris amasius, & ipse praestantissima forma & corpore praeditus. Plura non lubet adiicere, quum ea, quae a Mythologis narrantur, sint vulgatissima. Insistit leonis pedi; nam leones sacri sunt eidem Deae. E foliis arboris latissimis eius caput, Phrygia tiara amictum, exsurgit, quia eviratus in silvis degere constituit. Aliqui, ut Sostratus, ATYN faciunt fratrem Thyrreni, natos ex Hercule & Iole (2). Pro fulcro vasis Etrusci operis inserviit haec elegantissima imaguncula, quae apud me exstat.

TABVLA XCVII.

DII DEAEQVE

felicitatem & bonum eventum rebus donantes, ab Etruscis cultae.

PVlcherrimum, inter cetera, servatur aheneum sigillum Perusiae, in Museo Montemellinio, a me relatum num. I. in Tabula XCVII. quod, ut auguror, Deum repraesentat, felicitati hominum praesidem: quem Romani, aperto capite, (non ut Tusci velatum togatumque) itemque nudum, vel chlamyde super nudo amictum exprimentes, pateram & copiae cornu, vel spicas frumenti in eius manibus dantes, BONVM EVENTVM vocarunt. Nec videbitur, ut opinor, male coniicere, qui credet, Romanos, Etruscorum exemplo, BONVM EVEN-

(1) Iliad. Lib. Y.

(2) V. N. Comitis Mythol. Lib. IX. Cap. V.

EVENTVM habitu sacrificantis ita effinxisse; nam oblatis Deo muneribus, quae cornu copia designat, sacrisque libationibus, quas patera indigitat, omnia bona homines consequi feliciter posse putarunt. Quod vero hoc rarissimum signum sit Etruscum, inde elucet, etsi non consideres sculpturae indolem, quod pedes habet Tyrrhenis calceis indutos. Cernimus adsimili modo expressum simulacrum Cereris vel Telluris, vel etiam Fortunae, quod superius in Tabula XLVIIII. num II. proposuimus.

Alterum Deae, Victoriae simillimum, signum ex aere, quod sequitur num. II. apud me exstat. Dea alata, volanti similis, globo insistit: dextra corollam Etrusco more contextam, laeva truncum triplici surculo intortum tenet, e quo tria poma punica exsurgunt. Huius pomi ratio mystica est apud veteres: qui in manu Iovis Casii (1), Iunonis (2) & Victoriae Minervae (3) reposuerunt. Punica mala pro praemio Victoribus, dum Paeana caneretur, data memorantur: quae ideo felicitatis atque immortalitatis symbola habita sunt. Potest igitur haec imaguncula referre non VICTORIAM tantum, verum etiam FELICITATEM & BONAM FORTVNAM, quae frequenter in antiquis sculpturis Deos & Heroas victores coronat, & copiae cornu praefert.

Eamdem FORTVNAM *hominibus faventem ac propitiam*, quam Graeci ΑΓΑΘΗΝ ΤΥΧΗΝ dicunt, forsitan repraesentat alterum simulacrum e Tiburtino lapide, altum pedes duos Romanos, in eadem Tabula XCVII. expressum num. III. quod observavi Volaterris in exteriore pariete domus cuiusdem villici Monialium S. Lini. Eadem Dea, virginea se involvens palla, sinistra torquem Etruscum tenet, e quo tres bullae dependent. Basi insistit, eiusque capiti Etruscum capitulum impositum est: quod Tusci honoris maiestatisque gratia ei dederunt, Aegyptiorum exemplo, qui columellas imposuere Isidis & Serapidis capiti (4).

Additum est num. IV. aheneum Deae caput, intus vacuum, cuius aerea cassis absque buculis, apertas aures relinquens, sub mento religata loro cernitur. Persimili casside videmus protectum aurigarum caput in Circensibus ludis. Forte refert imaginem Deae EPONAE vel CAMPES, quam ita suspicor dictam, Graece Κάμπτην, a *flexu*, sive a *flectendo*: cuius fit mentio in antiquo lapide apud Gruterum (5). Vtramque aurigae coluere: quod altera equis

(1) De eo Achilles Tatius Lib. III. Vide Edm. Dickinsonum de Pythionic. pag. 62. & 63.
(2) Pausanias in Corinth. Lib. II. Cap. XVII.
(3) Vide Gyraldum Hist. Deor. Synt. XI. de Victoria Minerva Athenis culta.
(4) Musei Flor. Tom. I. Tab. LIII. LIV.
(5) Pag. LXXXVII. 5. Vide quae adnotavi ad Inscriptiones Donianas Class. I. num. 102. pag. 38.

equis & ſtabulis : altera equis bene feliciterque flectendis , & a dextra verſus laevam circumagendis in ludis Circenſibus , praeſenti numine , ut credebant , opportunum auxilium conferret . Exſtat haec imaguncula , huiuſce magnitudinis , Florentiae inter Cimelia Nobilis viri Nicolai Panciatichi .

TABVLA XCVIII. XCVIIII.

DII IGNOTI ab Etruſcis culti : coniecturis , qui ſint , explicantur & illuſtrantur .

OBſervatu dignum cenſeo aheneum parvum ſignum DEI IGNOTI , in Muſeo elegantiſſimo Academiae Etruſcorum Cortonae reconditum , quod profero duplici ſchemate delineatum in Tabula XCVIII. num. I. & II. Indutus eſt hic Deaſter tunica arctiore , demiſſa uſque ad pedes , quos lunatis calceis ornatos cernimus . Caput eius capucio , cucullo valde ſimili , opertum eſt : quod ſub mento revinctum , inde in duas partes diviſum , ad umbilicum uſque demiſſum pendet : poſt humeros quaſi ſcapulare prolixius recidit , integrum quidem nec diſpertitum . Hoc genus veſtis quum a Servis adhibitum videam , qui expreſſi ſunt in Vrnis cinerariis veterum Etruſcorum , quique ſponſas in pilentis ſive carpentis deducunt & comitantur , quas Vrnas inferius proferam ; hac non levi fretus coniectura , arbitror , hoc ſignum referre Deum , in cuius tutela Servi familiarum erant . Neque etiam adverſabor , ſi quis cenſeat repraeſentare aliquod Numen ruſticorum proprium ; nam eo modo cucullati ruſtici exhibentur in antiquis ſculpturis , dum ruris opera exercent , ad arcendas pluviae , aëris , frigoris & caloris iniurias (1) .

Servas feminas in tutela fuiſſe Iunonis Feroniae (2) , cuius templum Tarracinae fuit , colligi poteſt ex verbis Livii (3) , quae Fa-

(1) Vide Sponium in Miſcell. erud. ant. Sect. IX. pag. 308. num. X. XI.

(2) Ex Servio ad Lib. VIII. Aeneid. verſ. 564.

(3) Lib. XX. Cap. I.

Fabrettus exponit (1). Huius Deae aeream imagunculam, nuper inventam in agro Cortonensi, vidi in Museo Corazio: quam etiam exhibeo in eadem Tabula XCVIII. num. III. & IV. Ancillarum more, quae in iisdem Vrnis Etruscorum ita exhibentur, palliolo, quod totum caput & corpus operit, amicta conspicitur. Hos aliosque adsimiles Deos, servilibus vestibus indutos, eos esse arbitror, quos antiqui ANCVLOS & ANCVLAS vocarunt, quasi dicas *ministros*; nam, ut auctor est Festus, antiqui *anculare* dicebant pro *ministrare*: ex quo Dii Genii servorum, & Iunones ancillarum, *Anculi* & *Anculae* a priscis Latinis adpellatae, censentur: desumto forsitan ex Etruscorum lingua hoc vocabulo, quod alibi diligentius expendam. Hinc etiam, eodem Festo docente, *anclabrem* mensam, ministeriis divinis aptam: vasa quoque ahenea, quibus sacerdotes utebantur, *anclabria* dixere. Eodem Etruscorum exemplo, Vernae Romani peculiarem Deum coluere VERNANVM, suoque etiam nomine donarunt; cui aedituum, festumque diem, quotannis solemnibus sacrificiis celebrandum XVII. Kalendas Novembres, adsignarunt. Eiusdem DEI VERNANI mentio habetur in insigni lapide apud Antium eruto, qui e Museo Albano translatus, nunc in Capitolio servatur (2).

Cubitorio pallio velatum cernimus praepinguem puerum iacentem in lecto, duobus pulvinaribus innixum, relatum num. V. in eadem Tabula XCVIII. Haec ahenea icuncula adservatur in eodem Corazio Larario, nuper inventa in agro Cortonensi, loco vulgo *Sepoltaglia* dicto. Mea sententia refert Deum infantium vel puerorum praesidem; nescio an eum, quem postea Romani *Statinum*, vel potius *Lallum*, vel *Fabulinum* dixere: cui, quum pueri primum fari incipiebant, vota & sacra parentes facere solebant (3).

E regione num. VI. in eadem Tabula XCVIII. vides elegantissimum Deae cubantis sigillum ex aere, quod apud me exstat. Pallio caput habet obnuptum: dextra credes tenere anguem; ego potius cingulum agnosco: quae forsitan imago referre potest IVNONEM cognomento CINXIAM, cuius nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio coniugii solutio erat cinguli, quo nova nupta erat cincta, ut auctor est Festus. Arnobius, inquit: *Cingulorum replicationi* Cinxia *superest*. Cingulum circumplicatum evidentius adparet; nam si anguis esset, in extremo caput eius non tam exile, sed multo crassius confectum esset.

(1) Inscript. ant. Cap. IV. pag. 454. 455.
(2) Edidit Cl. Fr. Blanchinius ad Tom. II. Anastasii pag. CCXXI.
(3) Varro apud Nonium de Propr. Serm. Cap. XII. Vide Th. Bartholinum de Puerperio veterum pag. 72. 116. 121.

His breviter expositis, ad explicanda tria signa ex aere, adlata in Tabula XCVIIII. gradum facio. Primum, quod in medio cernitur, nudam Nympham, saxi fragmentum utraque manu in capite sublatum tenentem, forte ECHO repraesentat. Pani Deo fuit amica. Eius enim beneficio exercitus Bacchi, eidem Pani creditus, edito ingenti clamore, quem repercussum petrae concavique saltus multo maiorem reddiderunt, ab hostium irruentium periculo liberatus est; nam hi, fragore vocum decepti, putarunt innumerabiles esse Bacchi copias, quae trans concavum saltum castra posuerant (1). Philostratus memorat, Dodone in templo Iovis fuisse cultam ECHO, cuius simulacrum aheneum, ori manum adponens, expressum erat. Aliter Etruscis visum, & quidem ad vocem e petris repercussam ostendendam, multo convenientius. Exstat hoc Etruscum aheneum signum in regio Mediceo Cimeliarchio.

Alterum, Deae, ut opinor, IVNONIS seu VENERIS, sigillum, quod sequitur num. II. in eadem Tabula XCVIIII. omni cultu ornatuque pulcherrimum, in Museo Nob. Viri Nicolai Panciatichi adservatur. Duplex diadema eius caput exornat: alterum ex unionum linea confectum: alterum e sacra vitta sive aurea corona concinnatum. Ea inter dona *hospitalia*, quae Didoni mittit Aeneas (2), enumeratur maximae natarum Priami monile baccatum, & corona regia duplex (qualis haec data VENERI sive IVNONI ab Etruscis conspicitur) aurea simul & gemmea: cuius, scilicet, duplex erat contextus, unus aureus, alter gemmeus; sed uterque ita mixtus & compactus, ut unus esset: quae coronae Chrysostomo λιθοκόλλητοι στέφανοι dicuntur. Peculiaris formae sunt inaures rotundae cum gemma vel aureo globulo in medio perforato: capillorum cultus, stroppus, calcei lunati, tunica tenuissima, e qua latentia membra transparent, omnem continent elegantiam: e quibus simulacris, quantum fuerit Tuscorum artificum ingenium, exquisitumque in ornandis Deorum simulacris studium, perspicue liquet.

Altera, quae superest, imaguncula, haud facile dixerim, an IVNONEM referre possit. Hanc lubenter profero e Museo Corazio, ut Deam cernuo corpore effictam, atque Etrusco augustiori diademate coronatam, consideremus. Inventum est hoc perparvum signum in Villa Spectatissimi Viri Orselli in agro Cortonensi, quae vulgo *il Campaccio* vocatur.

TA-

(1) Ex Polyaeno in Statagem Lib. 1. Cap. 1I. (2) Virgilius Aeneid. Lib. 1. vers. 655.

TABVLA C. CI. CII. CIII.

PENATES. LARES PVBLICI AC PRIVATI
e compluribus signis veterum Etruscorum declarantur.

OMnium antiquissima Deorum signa, quae in Museis, per totam Etruriam a me lustratis, vidi, quaeque hac tempestate his in locis effodiuntur, cum vetustissimis Aegyptiorum Deorum simulacris maxime conveniunt; nam, quae primam referunt Idololatriae aetatem, sculpta sunt capite ornato mitra in speciem coni fastigiata, sive tutulo praealto: arctissima tunica cinguntur, sub qua manus latent, vel, si exsertae sint, eae ut plurimum lateri coniunctae adhaerent: pedes simul iuncti, non divaricati visuntur, neque etiam nudi, sed calceis repandis sive lunatis decorantur. Dii antiquiores oculis clausis effícti sunt (1), apertis paullo posteriores, quando ars infantiam exuit. In effingendis manibus & pedibus adeo peccarunt primi opifices, ut pro manibus indistinctis, tubum expresserint, si quid Deos gestare vellent: si vero manibus apertis quasi orantes eos fecere, digitos immaniter longos exhibuerunt.

Nulla etiam symbola manibus praeferre solent, quae primae aetatis censentur veterum Etruscorum simulacra: quae vero secundae, dextra pomum vel pateram gerunt, vel arma iaculantur. His dantur vestes scutulatae & segmentatae: duplicia monilia radiata & bullis ornata, capilli maiori cultu concinnati: deinde crescente luxu, & artificum simul studio atque ingenio, frequentius signa Deorum operosiora efficta visuntur.

His praenotatis, haud erit, ut arbitror, difficile investigare, qui sint DII PENATES ac DII LARES & INDIGETES, quos Etrusci, ante Aeneae adventum, in Italiam venientes, invexerunt, colendosque primis harum regionum incolis proposuerunt. Hos Cicero non uno in loco adpellat Deos PATRIOS (2), eosque ita com-

(1) Vide Iunii Catal. Pictor. in Daedalo. (2) Orat. pro Sextio c. XX.

compellat (1): *Vos* DII PATRII *ac* PENATES, *qui huic urbi atque huic imperio praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem populumque Romanum, qui haec tecta atque templa vestro numine auxilioque servastis*. Immo eos urbis ac reipublicae praesides vocat (2), ut inde satis pateat, eosdem esse Deos PENATES ac DEOS PATRIOS; quare & Virgilius (3) eos vocat *patrios Penates*: & Dionysius Halicarnassensis eos a Graecis dictos ait πατρώους, γενεθλίους, etiam μεγάλους, ut notat Struvius (4). Inde Virgilius (5) PENATES & DEOS MAGNOS coniungit: ad quos spectat inscriptio apud Gruterum (6):

DIIS DEABVS
PENATIBVS
FAMILIARIBVS
ET IOVI CETERIS
VE DIIBVS

Nigidius, ut refert Arnobius (7), disciplinas Etruscas sequens, genera esse PENATIVM quatuor: & esse Iovis ex his alios, alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, dixit. Verum in his haud diutius immorandum, quum nec ipsi antiqui scriptores de DIIS PENATIBVS quid certi & explorati reliquerint: immo haesitantes ambiguas discrepantesque sententias opinionum mille varietatibus depromserint: quod Arnobium legentibus perspicuum satis superque est (8). Horum imagines se vidisse testatur Dionysius Halicarnassensis in templo Romae in foro, cum inscriptione DENAS, quae *Penates* esse significabat; putat enim, priscos ante inventum P usurpasse pro eo D litteram: eosque fuisse hastatos duos iuvenes habitu sedentium, operis admodum antiqui, atque, ut ego suspicor, forsitan Etrusci; nam, ut vidimus, huius gentis mos fuit, Deorum imaginibus adponere eorum nomina. Hos exhibet, ut existimat Michaël Angelus Causeus (9), patera Etrusca adlata in Tabula C. num. I. Simulacrum loco manubrii adiunctum, quod pateram sustinet, non Bacchum, ut vult idem Causeus, sed GENIVM, in cuius tutela res erat familiaris, referre arbitror, & quidem cum capite floribus redimito; nam

(1) Pro Sulla c. XXXI.
(2) Pro domo sua c. LVII.
(3) Aeneid. Lib. II. vers. 718.
(4) De Diis Romanor. Cap. I. pag. 175.
(5) Aeneid. Lib. III. vers. 12.
(6) Pag. II. 9.
(7) Lib. III. adversus Gentes.
(8) Ibidem versus finem Lib. III.
(9) Romani Musei Sect. III. Tab. XXII. pag. 85. qui primus eam edidit.

nam ei corollae in sacris offerebantur. Frequentius DII PENATES veterum Etruscorum stantes atque arma gerentes exhibentur, ut patet ex adlatis in eadem Tabula, atque ex sequentibus mox adferendis, vetustissimis signis.

Sequuntur in Tabula CI. CII. & CIII. DII LARES tum publici, qui viis & compitis, tum privati, qui domibus & rei familiari praesidebant. Horum nomen ex Etrusca lingua depromtum, nemo est qui non videat. Bullatas LARUM imagines cernimus; nam egressi pueritiam LARIBUS bullam (1) & tonsos capillos donabant dedicabantque. Eorum signa legimus unguentis delibuta (2), thure minuto aut farre, vino & coronis vel floreis vel spiceis culta atque exornata (3): iisdem primitiae & dona de mensa oblata, epulae adpositae in patellis vel fictilibus, quae antiquiores fuere, vel aereis, in quibus eorum imagines non raro caelatae observantur. Vides etiam LARES Deos dona mortalibus offerre, vel ab iisdem accepta, blando gestu declarare sibi grata atque auspicata, si offerantur, semper fore. Sed de LARUM cultu ac de donariis, quum aliorum scrinia sint antiquae eruditionis divitiis refertissima, ea compilare nefas esse censeo.

A TABVLA CIIII. AD TAB. CXVIIII.

DII INDIGETES AVERRVNCI. HEROES *divinis honoribus consecrati & culti ab Etruscis.*

DEOS INDIGETES & HEROAS ab Etruscis consecratos fuisse divinisque honoribus cultos, perspicue ostendunt complura signa ex aere operis antiquissimi, quae quum in Museis, quae in Etruria sunt, observaverim, ex his habito delectu, insigniora in hisce Tabulis incidenda curavi. INDIGETES Deos & HEROAS eos esse aliqui censent, qui ex homi-

(1) Propertius Lib. IV. Eleg. I. vers. 131. Persius Sat. V. vers. 31.
(2) Prudentius in Symmachum I. vers. 204.
(3) Tibullus Lib. I. Eleg. XI. vers. 22.

minibus Dii factis, ac propter eximia merita, divinitatem sunt consecuti (1). Hos urbium, familiarum domorumque custodes; semper faventes ac propitios esse crediderunt. Etrusci armatos eos exhibent, hastam vel telum iaculantes, ut perdant impios homines & hostes, malaque omnia propulsent atque avertant: qua de re etiam AVERRVNCOS adpellavere.

Horum numerum primus init HEROS expressus in Tabula CIIII. num. I. & II. qui quasi a bello revertatur, more militum iter facientium, post humeros suspensum gerit clypeum, e cuius loro ante pectus bulla dependet: sinistra tenet parazonium, dextra clavam, seu potius auxiliatorium baculum. Ocreas habet, quas lora, circa tibiam religata, duplici ordine subnectunt. Illud etiam notatu dignum, quod galeam praealtis utrimque cornibus instructam gerit; ea vero bubula pelle contecta videtur: non dissimilis galeae, quam Meriones apud Homerum (2), capiti Vlyssis imponit; ea tamen fulmineis apri dentibus armata erat, quam praeferunt milites Etrusci, caelati in insigni vase argenteo inaurato, litteris quoque Tuscis inscripto, iam edito apud Dempsterum (3), quod nunc exstat in Mediceo Thesauro. Iisdem apri dentibus forte stipata galea Veneris armatae, cuius simulacrum superius editum est in Tabula XLII.

Prodit e Museo Bonarrotio curiosum aeneum signum, altum pedes duos, in eadem Tabula CIIII. num. III. expositum, quod nuper Volaterris erutum est. LAREM domesticum, humana specie maiorem augustioremve, referre potest: vel e numero LEMVRVM unum, quem Genii mali administrum credidere: vel etiam eumdem GENIVM MALVM, quem ex Plutarcho compertum est (4), humana specie eminentiorem adparuisse Bruto, quum fatalis illi dies immineret.

Prolixa ac rudis caesaries, primaevae Tuscorum aetati ab omni luxu remotae conveniens, satis aperte indicat, quam sit antiquum Dei INDIGETIS AVERRVNCI signum aheneum, quod adfertur in sequenti Tabula CV. Exstat Florentiae in aedibus Domni Abbatis Monasterii Monachorum Camaldulensium S. Mariae Angelorum. Lignea basis huic simulacro subiecta, recenti manu inscripta, declarat ipsum repertum fuisse in Alpibus Abbatiae Montis Cornari, Camaldulensis Ordinis, anno CIↃ.IↃ.CLV. quod ut ibi perpetuo exstaret, Domnus Maurus Cursius Episcopus, ex

(1) Vide L. Gyraldum Syntagm. Deor. I. Histor. Deorum.
(2) Iliad. Lib. X. vers. 266. Vide Fabrettum de Column. Traian. Cap. VII. pag. 222.
(3) Vide Tabula LXXVIII.
(4) Lib. de animi tranquillitate.

ex eodem Ordine, eo loci posuit. Aliqui censent, veterum Etruscorum esse IOVEM INDIGETEM: ego localem & patrium Deum, forte earumdem Alpium praesidem, esse arbitror; quem postea PENINVM dixere, cuius meminit Livius (1): cultumque solemnibus sacrificiis fuisse, ostendit ara a Sponio edita (2), in qua, perinde ac Iuppiter, *Deus optimus maximus* adpellatur. *Pen*, a quo Dei PENINI & montium Apeninorum nomen, Celtica lingua, rei cuiusque summitatem & caput significat, ut idem Sponius observat.

Sequuntur in ceteris Tabulis, e compluribus Museis delectae, HEROVM imagines. Ex his HEROES, qui effícti sunt nudo corpore, capite vel aperto, vel, ad terrorem hostibus incutiendum, intecto ferarum pellibus, quas domuere; vel etiam leonis, vel tauri exuviis incincti pro subligaculis, omnium sunt antiquissimi: reliqui vero proximioris aetatis opera habentur, quum arma in usu esse coeperunt. Singula diligentius non describo, atque observationibus illustro; quia de armis veterum Etruscorum loco magis idoneo atque opportuno disserendum esse censeo. Signum HEROIS, quod proponitur in Tabula CVI. quodque antiquitus inauratum fuit, IOLAVM facile referre potest, quem cum Hercule coluerunt Sardi montani, & ipsi Etruscorum coloni (3). Alterum signum aereum, quod sequitur in Tabula CVII. valde est insigne, exstatque Pisauri in Museo Nobilissimi Clarissimique Viri Annibalis de Abatibus Oliverii, amici mei optimi. Facile referre potest TYRRHENVM Herculis filium, quo duce Tyrrheni, sive Etrusci, has in Italia regiones occuparunt (4).

Perinsigne est, quod exhibeo in Tabula CVIII. aheneum simulacrum HEROIS, galea, thorace & ocreis armati, iaculantis habitu, quod olim erutum Ravennae, nunc exstat Cortonae in Museo Corazio, tum propter magnitudinem (altum est enim pedem unum antiquum Romanum, & circiter uncias tres) tum etiam propter Etruscam inscriptionem βυσ7ροφέδον, in dextro latere insculptam, quae eius nomen facile declarat. Galea altiori tutulo seu capulo ornata est. Sub thorace fimbriato pendet subligaculum quadratum, quo pudenda velantur. Illud notandum, quod nudipedes hi HEROES sculpti sunt, praeter quam ille sculptus in Tabula CXI. Etruscorum HEROES, maxime omnium celebres, HALESVS fuere, qui sacra Iunonis ex Graecia in Etruriam intulit (5), quique Faliscos & Alsium civitates condidit, quem forte exprimit hoc signum:

(1) Decad. I. Lib. I.

(2) In Miscell. erudit. antiq. Sect. III. num. XXX. pag. 85.

(3) Vide quae de eo notat Vossius Idolol. Lib. I. Cap. XL. pag. 107.

(4) Confer Theod. Ryckium Dissertat. de primis Italiae Colonis Cap. VI. pag. 422.

(5) V. Dempst. Etr. Reg. Lib. III. Cap. VIII.

ſignum : HALESVS Rex Veientum , Neptuni filius , Saliorum carmine laudatus , qui Faleriam condidit : FONTVS Iani filius : AVNVS , MALAEOTVS , RHAETVS : qui , propter inſignem in gerendis bellis virtutem atque praeclara geſta , Etruſcorum imperium amplificarunt , ſummaque prudentia tenuere , divinis honoribus poſt mortem culti & conſecrati : quos reliqua ſigna , quae ſubiicio , facile referre poſſunt . Tabula CXI. HEROS ETRVSCVS galeam gerit , quae totum caput & vultum , quaſi oſcillum admovendum vel removendum , obtegit . Pro temporum varietate , vario modo galeas ab Etruſcis fabricatas cernimus , quas alibi luculentius expendemus . In Tabula CXIII. notandus eſt duplex HEROIS thorax , quo etiam , ut ita dicam , collari ad tuendos humeros & pectus ſuperinduitur : cui innexum cernitur ſalutare ſignum tauticum (quod Dii Aegyptiorum manibus geſtare ſolent) quaſi anſata crux . In Tabula CXV. HEROS in bello vulneratus , ab alio pietatis cauſa in caſtra deducitur : alius in Tabula CXVI. ad ſepulcrum iam fato functus a duobus militibus effertur .

MVSEI ETRVSCI
CLASSIS II.

FABVLAS
EX ANTIQVIS TVSCORVM MONVMENTIS EXHIBENS.

DISSERTATIO II.

DE MYTHOLOGIA VETERVM ETRVSCORVM.

OMnium PHILOSOPHIA optimarum artium parens, una cum Dei cultu & religione orta eſt: cuius praecepta, quum gentium fere omnium ſapientiſſimi homines, inprimis vero, qui cultiores habiti ſunt, Graeci & Etruſci, ab Aegyptiis, praecipuis verſanae ſuperſtitionis auctoribus, permagno ſtudio didiciſſent, in patriam regreſſi, vel exteras quaerere ſedes compulſi, quod maxime Tuſcis contigit, occultarunt involveruntque FABVLARVM figmentis, ne ſtatim ac ea docuiſſent, ab imperito vulgo, ſacris myſteriis haud initiato, iudicando diſceptandoque, ut ſolet, contemnerentur, ſeu temerario

iudicio perturbarentur. Primum, unus omnium Deus fuit, summus universae naturae creator & moderator, pura religione castisque caerimoniis cultus: postmodum ingeniis studiisque suis perverse utentes homines, observato caelo stellis exornato, Sole & Luna, eorumque proprietatibus: inspectis perscrutatisque naturae & elementorum occultis viribus, effectibus & potestate (1); quum Deum multiplicassent, atque in rebus omnibus divinum quid esse credidissent, aucto in immensum Deorum numero, FABVLAS quoque varias ac multiplices in infinitum prope modum invexerunt. Has mortalium primi ex sacris nostris Libris, veritatis & religionis purissimis fontibus, distraxere, ut ostendit magnus vir Daniel Huetius (2): veteres quoque Astronomi ac Philosophi auxerunt atque amplificarunt: Poëtae imaginum elegantia & varietate exornarunt, carminumque musicis modulationibus, ac blanda harmonia magis magisque pervulgarunt, & rudi plebi credibiliores reddidere: rem quoque suam addidere Deorum sacerdotes, qui initiationes & occulta mysteria invexerunt, infandas quidem diabolicae pravitatis & fallaciae praestigias: opem suam civiles magistratus, parentes ac nutrices in puerorum institutione (3), itemque Pictores & Sculptores in publicis ac privatis monumentis contulerunt: qui omnes, Aegyptiorum exemplo, ne apud posteros interiret priscae Theologiae memoria, FABVLAS aeri ac marmori sculpendas, atque in templorum parietibus pingendas esse censuerunt.

In sculpturis Aegyptiorum, Graecorum & Etruscorum, quae dumtaxat ad nostram aetatem, post tot secula totque rerum vicissitudines, pervenere, omnis Historia sacra & civilis, ut videbimus, continetur: FABVLAE expressae sunt, quae secreta naturae continent: dogmata & exempla ex abdito penitioris Philosophiae sacrario suppeditant: quibus prisci mortales ad Deorum cultum & mirandorum naturae operum contemplationem, ad omnem prudentiam & humanitatem, ad ferendos forti animo inconstantis fortunae casus instituerentur efformarenturque. Igitur ex FABVLIS eruditionem, sapientiam, omnem denique utilitatem spectatores haurire posse, veteres autumarunt (4).

FABVLAE omnes in complures classes, ut video, ordinari possunt: aliae enim sunt Genealogicae, quae ad Theogoniam sive ad originem Deorum ostendendam pertinent: aliae Astronomicae, quae

(1) Vide Platonem in Cratylo, & Heraclidem Ponticum ad Allegorias Homeri.

(2) Demonstrationis Evangelicae Prop. IV. Cap. VIII.

(3) Ex Platone Lib. II. de Republica.

(4) De Fabularum utilitate vide Dionysium Halicarnass. Lib. I. Antiq. Herodotum in Euterpe.

quae signorum caelestium historias complectuntur: aliae Physiologicae, quae elementorum totiusque naturae rerum productricis arcanas operationes exprimunt: aliae Historicae, quae Heroum gesta, bella, victorias praeferunt; quaeque secundos vel adversos, tragicos & ferales rerum eventus tradunt: aliae Philosophicae, aliae Poëticae & Aenigmaticae: Morales & Politicae aliae: aliae Monstrosae, &, ut ita dicam, Prodigiales, quae monstrorum ortum, & hominum in belluas aut in aliam rem transformatorum casus exhibent: quae omnia ex antiqua traditione figmenta, viri sapientes, ut ab omni scelere homines averterent, in adversis solatio adiuvarent, atque ut ad solam virtutem capessendam excitarent instituerentque, sagaci consilio excogitarunt & in antiquissimis monumentis perennare voluerunt. Alia profecto plurima, quae ad Etruscos pertinent, sciremus, si exstarent Etruscorum scripta de his volumina; quare pro libris atque antiquis tabulis, haec, quae adferimus, monumenta, magno in precio habenda sunt.

Nationes omnes, praeter FABVLAS cum aliis gentibus communes, proprias quoque & peculiares habuere. Aegyptii multa apud alios populos minime pervulgata figmenta, de Iside, Osiride, Horo, Typhone, Harpocrate ceterisque Deis: item de quibusdam animalibus *fabulati sunt*. Graeci multa de Minervae contentione cum Neptuno, uter obtinere deberet Atticam: de Deucalione & Pyrrha, de Cadmo, de Cecrope, ceterisque mortalium antiquissimis commenti sunt. Per singulas nationes ire non lubet; nota enim haec sunt iis, qui saltem Herodotum, Pausaniam & Diodorum Siculum legerunt.

Ad ETRVSCOS, quos unice respicit a me institutus sermo, ut descendam, praeter FABVLAS, quas cum Graecis communes habuere, ipsi quoque singulares, & quidem satis reconditas, Italis populis proposuere. Primum ea memoranda est, quae Iani in Italiam adventum, exceptumque ab eo hospitio extorrem Saturnum tradit: dein altera, quae spectat ad novem Deos Etruscorum Consentes, quos fulmina (& quidem undecim generum, unicuique sua ac propria) iaculare docuerunt, ut auctor est Plinius (1). Adde alteram de Baccho peculiarem fabulam, toto orbe celebrem, atque a Graecis quoque in festis Bacchi decantari solitam in hymno, cuius aliqui Orpheum, aliqui Homerum auctorem faciunt. Ea fabula declaratur, antiquos Tyrrhenos, quum Bacchum in navi perducerent, tentarentque eum captivum facere, omnes in delphines esse conversos (2); quare in sepulcris Etru-

(1) Natural. *Hist. Lib.* II. Cap. LII.

(2) Vide Aristidem in orat. in Bacchum.

ſcorum, ut infra videbimus, non raro, ad Mortem Fatumque indicandum, ſculpti occurrunt delphines; quod & Romani fecerunt.

Aliae etiam ex Etruſcis innotuere peculiares fabulae: de Iove, qui omnem Etruriae regionem ſuo vindicavit imperio (mortuo, ut arbitror, Saturno) conſtituitque metiri campos, & ſignari agros, uti ſupra adnotavimus: de Baccho puero, quem ferunt, crepundiis deceptum, dilaniatum, membraque elixata in lebete, & aſſata igne fuiſſe (1). De puero Tagete, eiuſque prodigioſa e Tarquinienſi agro eruptione, oratione, doctrina, inſtitutione, inventis, oraculis, conſcriptiſque libris de haruſpicina: de Etruſca Nympha Bygöe, rerum caeleſtium arcanorumque naturae effectuum ſcientiſſima; cuius imaginem paullo ſuperius expoſuimus (2). Nihil dico de fabulis, quae circa Deos verſantur, quos Tuſci patrios & peculiares his regionum populis publico honore colendos propoſuerunt.

Huc ſpectant pervulgata ab Homero in Vlyſſis peregrinatione, praeſertim in Tyrrheno mari, pericula & errores: fabula Sirenum, Scyllae, Circes, Calypſus, Ciclopum, Iaſonis & Medeae; quae ſummus ille Poëta, vel ex vetuſtiſſimis Tuſcorum traditionibus & commentis, vel ex hiſce maxime omnium antiquis monumentis & ſculpturis, quas nunc primum in lucem edimus, percepit & diligenter collegit. His vero adhibitis figmentis, quum Vlyſſis vitam deſcriberet, atque immortali carmine adornaret, nil aliud ſignificare voluit, quam animo fortem, prudentem, ſapientemque & tenacem propoſiti virum, qui vitia turpiſſima, quibus hominum vita corrumpitur, tamquam immania monſtra horrendaque pericula oderit atque evitarit (3). Veniſſe Homerum in in Etruriam, & has fabulas ab Etruſcis didiciſſe, quibus Vlyſſis vitam illuſtravit, iam conſtat Strabonis (4) & Heraclidis Pontici teſtimonio (5). Perluſtrata Etruria, multa etiam a magnis Philoſophis intellexit, de Averno, de Acheronte, de animarum immortalitate, de umbris & idolis mortuorum apud inferos, de damnatorum ſuppliciis, de bonorum hominum beatitudine apud Elyſios: quae quidem apud Etruſcos erant omnium maxime pervulgata. Quum igitur haec, quae Homerus probavit deſcripſitque, in pateris & in ſepulcralibus urnis veterum Etruſcorum, ut videbimus, ſculpta reperiantur; facile credi poteſt, ex his quoque monumentis divinum Poëtam eas fabulas decerpſiſſe.

Id

(1) Ex Clem. Alex. in Protr. & Euſebio de Praepar. Evang. Lib. II. Cap. VI.
(2) Tab. XV. Pag. 49. 50. 51. 52. 53.
(3) Ex Heraclide Pont. in Allegor. Homeri.
(4) Geograph. Lib. V. 224.
(5) Lib. de Politiis in Cephaleniis.

Id quod probare contendo, ut ſit perſpicuum, & ne quid in hoc opere praetermittam, quod ad illuſtrandam antiquam Etruſcorum MYTHOLOGIAM maxime conducit, lubet breviter recenſere FABVLAS omnes, quae in Tuſcanicis monumentis, aeri vel marmori inciſis, depictiſve in elegantibus Vaſculis in Dempſterianis voluminibus exhibentur; a quibus ut me expedivero, FABVLAS, quae in hoc opere nunc primum in lucem prodeunt, illuſtratis ſingulis Tabulis, in hac Claſſe contentis, exponam. Primum ex peculiaribus fabulis Volta monſtrum, quod milites interficere conantur, ſculptum habes in Tabula XXV. Tages puer in Tabula XLV. exhibetur: in Tabula I. apud Dempſterum occurrit Minerva e capite Iovis oriens: in Tabula II. Herculis Apotheoſis: in Tabula III. tria Numina, erga homines maxime benefica & ſalutaria, repraeſentantur, Apollo, Bacchus & Mercurius; quos veteres Mythologi Solem, eiuſque virtutem referre adfirmarunt: in Tabula IV. & XXXVIII. Paridis iudicium: in Tabula V. Perſeus, adiuvante Minerva, Gorgonem obtruncans: in Tabula VI. Hercules, Minerva praeſente, Hydram interficiens: in Tabula VIIII. Apollo Marſyam ad arborem revinciens: in Tabula XX. Circe poculum Vlyſſi offerens: qui inde diſceſſurus, calceos induere videtur: in Tabula XXI. pugna Centaurorum: in Tabula XXII. Chimaera a Bellerophonte interfecta: in Tabula XXX. & XXXI. ad deſignandam caeleſtis ignis & elementaris naturam, Apollo & Vulcanus ſtantes iuxta Iovem in throno ſedentem. Tabula LXVIII. Amazonum pugnam pro Troianis adverſus Graecos exhibet: Tabula LXX. Deorum pugnam cum Gigantibus: Tabula LXXI. num. I. & II. Heroum certamina fabuloſa: Tabula LXXX. num. II. Scyllam homines vel occidentem vel cum eis pugnantem: Tabula LXXXVIII. damnatorum ſupplicia apud inferos, ad quos animas Charon vel Hercules deducit: Tabula XCI. proponit Peleum Thetin Nympham rapientem. Bonarrotius cenſet eſſe Plutonem, qui Proſerpinam rapit; ſed priorem potius fabulam Etruſca inſcriptio indigitat, ut paullo ſupra obſervavimus.

His adde fabuloſam Bacchi adverſus Indos hoſtes expeditionem, victoriam, reditum, laetitiam, toto exultante eius famulitio & turba, quae paſſim in Etruſcis vaſculis, apud eumdem Dempſterum relatis, picta obſervantur. Adde Iovis pugnam adverſus Typhonem: contra quem bellaturus, alatos equos ad currum iunxit, & immaniſſimum hoſtem ad Tartara detruſit: quae fabula, ni fallor, exhibetur in marmorea Vrna Cluſina ſepulcrali apud Dempſterum Tabula LXXI. num. II. In ea etiam cernitur

mu-

mulier alata, cum pedibus serpentinis, quae Discordia, inferum Numen, esse potest. In Etrusco Vase apud eumdem Dempsterum Tabula LXX. cum Neptuno, quadrigam agitante, picta est Minerva Coresia, quam forsitan Etrusci crediderunt, quadrigam Neptuno confecisse, eiusque regendi modum docuisse. In sepulcrali Vrna Perusina, ut in Tabula LXVII. vir navis gubernaculum tenens, facile esse potest Palaemon, Neptuni comes: qui interfecto fratre Learcho ab Athamante patre suo, Furiis agitato, quum idem & Melicertam alterum fratrem persequeretur, e scopulo se cum matre Ino in mare praecipitavit, qui Numinum voluntate in Deos versi sunt: quorum imagines forte exhibet Tabula XVII. superius a me edita. Hunc Latini Portunum, matrem Iuturnam sive Matutam, Graeci vero Leucotheam dixere.

Neque etiam silentio praetereundae sunt Furiae, quae tam frequenter repraesentantur in monumentis veterum Etruscorum; iis tamen sculpturis exceptis, in quibus sacra mysteria ab initiatis hominibus rite sancteque peraguntur: quod notatu dignum mihi videtur. Quamvis vero Furias rerum humanarum speculatrices, scelerumque vindices crediderint Graeci aliaeque nationes; tamen multa de his, aliis gentibus incognita, opinatos esse Tuscos, non inanibus coniecturis suspicari possumus: de quibus satis abunde supra me iam dicere memini.

Castorum fabulam, Etruscis notam fuisse, ne quis ambigat, docet apud Dempsterum edita insignis patera Tabula VII. & pondera sive asses, ad usum monetarum, in quibus manus cesto armatae visuntur. In Vrna Clusina in Tabula LXXI. magnus vir Bonarrotius Herculem, strenue pugnantem adversus hostes, facibus armatos, agnoscit: quo in bello pugnat etiam leo, alii e curribus bellatores praecipites ruunt. Forte Herculis Ligusticum bellum repraesentat: cuius imperio parere nolens Ligurum gens, magna & bellicosa, in transitu Alpium sita, eum armis arcere ab ingressu Italiae conata est: quo in bello fama celeberrimo, quod describit Dionysius Halicarnassensis (1), inter eos, qui domiti sunt ab Hercule, Cacus ille, Romanis fabulis celebris, memoratur. Evander rex, immortalem futurum esse Herculem a Carmenta matre sua discens, primus omnium Herculem divinis honoribus prosecutus est: expulsisque immanibus viris e Ligurum agris, eosdem agros regibus donavit, qui ad sacra Herculis celebranda, quae idem instituit, convenerant (2): cuius belli memoria forsitan exhibetur in Vrna relata in Tabula XXI. num. 1. De his haec satis.

TA-

(1) *Antiq. Rom. Lib. 1. pag. 33. 34.* (2) *Ibidem Lib. 1. pag. 32.*

TABVLA CXX.

MINERVAE NATIVITAS quomodo ab Etruscis expressa, ex insigni patera ostenditur.

PRimi Pictores & Graphicae artis magistri, eorum, quos pingerent, nomina adscribere instituerunt (1): id & ab Etruscis opificibus factum ostendunt complures paterae, tum aheneae tum fictiles, quas produximus, atque haec omnium maxime insignis, quae MINERVAE NATIVITATEM, curioso ac peculiari typo a Tuscis expressam, nobis ostendit. Ea exstat Bononiae in Museo Cospiano, non vero Florentiae in Mediceo, ut falso notat Fabrettus (2). Nonnullae me caussae impulere, ut iterum eam in lucem producerem: quarum ea non minima est, quod inter Monumenta Dempsteriano Operi addita, perperam & minus accurate aeri incisam videmus; nam Chalcographi incuria & oscitantia omnes figurae perverso ordine exhibentur: quodque in dextra caelatum est in archetypo, in apographo sinistram occupat, & e contrario, longe a prototypi fide. Miror, haec Bonarrotium, ceteroquin oculatissimum, non animadvertisse. Lubet etiam adnotare, (quod etiam silentio praetermissum est) hanc pateram prope Arretium olim inventam fuisse, quae Vrnam fictilem, cinerum plenam, operiebat: quae penes Nobilem Virum Franciscum Mariam Atium fuit: inde post mortem viri, antiquitatum investigatoris eximii, in Cospianum Museum translata: quod quidem constat, non solum Felicis Ciattii (3), verum etiam Ioannis Baptistae Donii, Patricii Florentini, testimonio, qui in suis Collectaneis, a me nuper editis, se apud Atium vidisse adfirmavit, eamque peraccurate delineatam exhibuit. Ne minima in re ab archetypa caelatura aberrarem, usus sum antigrapho impresso calcatoque in eadem patera, quod mecum, ut solet, singulari humanitate communicavit Vir, omnis eruditionis & antiquitatis aestimator laudatissimus, Antonius Franciscus Marmius, Eques Sacri Ordinis D. Stephani, regiae Bibliothecae Mediceae Palatinae Prae-

(1) Plinio Lib. XXXV. Cap. III.
(2) Inscr. ant. Cap. VII. num. 387. pag. 538.
(3) In Monum. annal. Perusiae Etruscae Vol. I. Lib. II. pag. 66.

Praefectus, Etruscaeque Linguae in Florentina Academia Professor; quare multo fidelius accuratiusque quam antea expressam esse, nemo est qui non videat:

Hanc fabulam longe aliter, quam Graeci describant, ut video, Etrusci expresserunt; nam, licet Vulcanum memorent Iovis puerperum caput bipenni sive securi aperuisse; non tamen obstetrices Deas nobis exhibuere, ut in hac videmus. Cernitur Iuppiter, uti etiam a Graecis fingitur, superiore corporis parte nudus, inferiore tecta pallio, qui non in scopulo, sed potius in nube radiata, ut in throno sedet: dextra fulmen peculiaris formae, satis quidem frequens in Tuscorum sculpturis; sinistra sceptrum, nam lato capite, quasi umbella, superne ornatur, imperii sui insigne, gerens. Ex eius capite, diademate haud revincto (quod ab artifice ingeniose & sapienter factum puto, ut eo soluto, partum facilius edendum indicaret) prodit in lucem MINERVA, sapientiae omniumque artium praeses Dea: & quidem εὐπήληκος, bene galeata, armisque instructa, cum scuto & hasta duplici mucrone armata: prosilitque quasi saltans, & furore quodam bellico ad pugnandum parata, uti graphice a Luciano describitur (1). Eam quoque nubes, quod notatu dignum, utrimque involvunt. Quod adtinet at cultum vestium, induta est tunica & chlamyde; quam fibula in dextro humero subnectit. Observandum etiam, quod in pectore non gestat Gorgonis caput, quia nondum sua virtute & praesidio a Perseo obtruncatum.

Iovi, divinam e capite prolem Sapientiam edenti in lucem, admirabilique eius puerperio, duae Deae omni cura & studio obstetricantur. Ea, quae manus adtollit, quasi partum susceptura, reiecta in humeros regia chlamyde, reliquo corpore nuda, IVNO censetur: quae eadem est ac Lucina seu Diana, a puerperis ter invocari solita, ut praeesset & opem ferret. Eadem etiam Dea Levana adpellata a Latinis. Quod vero ea Iuno sit, Iovis soror & coniux, Dearum omnium maxima, perspicue declarat diadema augustius latiusque, quo eius caput cingitur, quod etiam in medio supra frontem gemma maiore distinguitur. Accedunt inaures, & manuum ornamenta, armillae; quibus altera Dea caret. Ad pedes eiusdem Deae sculptus est elegantis plantae, sive herbae ramusculus: quam vero plantam designet incertum. Persaepe Poëtae fingunt violas, rosas, amaranthos aliosque flores & odoriferas herbas enasci iis in locis, ubi Dii ambulantes, pedum vestigia posuerunt, ut ita etiam eorum divinitatem declarent.

Alte-

(1) In Dial. Iovis & Vulcani Tom. 1. p. 196. Vide etiam Hesiodum in Theogonia.

Altera Iovis obstetrix Dea, velatis inferioribus corporis partibus, supernis vero, ad Iovis exemplum, nudatis, minus lato diademate coronata, quae praeter inaures, monile ex unionibus compositum habet, quo Iuno caret, sandaliisque calceata, est VENUS, cuius virtute omnia generari & oriri testatur Lucretius (1):

Quae quoniam rerum naturam sola gubernas:
Nec sine te quidquam dias in luminis oras
Exoritur, neque fit laetum neque amabile quidquam.

Eadem Dea Iovis pectus brachiis complectitur, confirmat tenetque, quo facilius divinum partum enitatur. Quod haec Dea sit Venus, ne dubitandi sit locus, testis adest columba, arbori mali punici insistens, quae sublatis alis, fausto volatu, Iovi felicissimum partum auspicatur. Haec avis, propagandae sobolis, adeoque generationis studiosissima, ut neminem latet, in tutela Veneris est. Huic persimilem aheneam columbam, argenteis oculis condecoratam, ab Etrusco artifice confectam, nuper observavi inter Cimelia Amplissimi Viri Andreae a Verrazzano, Equitis & Patricii Florentini, quem in patriis antiquitatibus, & familiarum insignibus colligendis illustrandisque, alterum T. Pomponium Atticum voco: quam columbam pro donario in templo Veneris dedicatam fuisse existimo.

Quincta figura, quae in hac insignissima patera sculpta observatur, est VVLCANVS, non vero, ut Cl. Bonarrotius adfirmat, Mercurius, qui pedibus caligatis, chlamyde, quae retro recidit, contectis pudendis, adstat admirabundus, miraculum indicans gestu ipso, sublato nimirum supra caput dextro brachio: manu laeva tenens bipennem, qua Iovis caput aperuit. Bulla minor e loro pendet circa eius pectus, ni tamen sit chlamydis vinculum. Quia vero Vulcanum perhibent veteres Mythologi claudum fuisse, quod ignis sublunaris natura imperfecta sit; ea, ut opinor, de causa Etruscus artifex sagacissimus, ita eum sculpsit, ut altero infirmo pede imposito altiori scopulo, quod claudi facere solent, consistat, & vitio corporis sui ita consulat. Mercurium in hoc Iovis partu nihil opis contulisse video: constat tamen Iovi obstetricatum esse in Bacchi partu, ut describit Lucianus (2), qui natum puerum in Nysam delatum, Nymphis nutriendum tradidit.

Neque etiam inconsulto artificem Tuscum iuxta Iovem puerperum sculpsisse arbitror punicam arborem, Diis gratissimam, cuius poma radiatam coronam, supremae potestatis symbolum, praefe-

(1) Lib. 1. de Rerum natura vers. 22.

(2) Tom. II. in Dial. Neptuni & Mercurii.

runt. Conſtat enim, mulieres iuxta arbores partum edere conſueviſſe, ut iiſdem apprehenſis facilius eniterentur (1). Sic ferunt, Latonam inter duas arbores, vel palmam, vel oleam, peperiſſe Apollinem & Dianam: plures vero ſunt auctores, qui pro olea, non vero pro palma contendunt (2).

Augent pretium ac raritatem huius inſignis paterae, quae circa ſingulas figuras inſculptae ſunt, litterae Etruſcae: quae proculdubio cognomina Deorum, qui exhibentur, ſignificant: illudque notandum, Etruſcos frequentius conſueviſſe adpellare Deos potius cognomine, quam proprio nomine, quod eorum virtutem & proprietates perſpicue deſignet. Igitur circa Iovis caput ſcriptum ANI+ *Tina*, quod *Tonans* ſignificare creditur. Sola Minerva nomen haud ſortita eſt in hac patera inciſum: quod ſolerti conſilio ab artifice factum opinor; quaſi nomen, non in ipſo ortu, ſed poſtea ab ipſo Iove conſecuta ſit, Deorum adprobante concilio. Iuxta faciem Iunonis notatum eſt eius cognomen, dignitatis & honoris cauſa ei tributum, & antonomaſtice expreſſum: in quo, paterae vitio, tertia littera extrita paene fugit; ſed facile ex inſcriptionibus (3) ita ſuppleri poteſt, ut dicat ANA⊙ *Thana*: quo vocabulo admodum ſimile Graeco Θέαινα, *Dia*, *Diva*, *Dea* denotatur. Cl. Bourguet putabat, legendum eſſe ꓤA⊙ *Thar*: hoc eſt *Audax*, *Magnanima*; ſed ſuppleta N, veritati propius credo ſcriptum, ut dixi, ANA⊙ *Thana*: cuius litterae, quae deeſt, nonnulla ſuperſunt veſtigia, & capax eſt relictum ſpatium, antiquitatis iniuria ſemeſum vel detritum. Circa crura Veneris in extima area legitur ANꓶA⊙ *Thalna*: quod cognomen Celeb. Bourguet interpretatur *Refocillatrix*. Iuxta dextrum cubitum Vulcani ſcriptum eſt MNAꓶ⊙ƎƧ *Sethlanm*; qua forſitan adpellatione *Ignis Deus*, praeſes, arbiter & moderator deſignatur. Perperam expreſſit Fabrettus, &, ni fallor, infeliciter etiam explicare hoc cognomen conatus eſt, ut ſupra monui (4). Artium inventionem plurimi, ut notat Phurnutus (5), Minervae & Vulcano adſcribunt: Minervae, quia prudentia ipſa & ſagacitas eſſe videatur: Vulcano, quoniam plurimae artes ignis praeſidio ſua opera abſolvunt. Nam Iuppiter eſt Aether, pellucidusque & purus ignis. Ignis autem, quo nos utimur, qui aëri commixtus eſt, dicitur Ηφαιστος, id eſt *Vulcanus*, ἀπὸ τοῦ ἧφθαι, hoc eſt *ab accendendo* ſic nominatur. Minerva Iovis eſt intellectus,

(1) V. Ezech. Spanhemii Obſerv. in Hymn. Callimachi in Delum verſ. 210. pag. 452.

(2) Ibidem. Apollonius Lib. I. verſ. 1131. Euripides in Ione verſ. 920. Catullus Carm. XXXIV. verſ. 5. Ovidius Metamorph. Lib. VI. & in Epiſt. Cydippes.

(3) Has ſupra illuſtravi ad Tabula XLI. XLII. XLIII. pag. 114. 115.

(4) Vide pag. 176. Cl. I.

(5) De Natura Deorum num. XIX. & XX.

lectus, qui idem esse fertur cum providentia. Minervam e cerebro Iovis prognatam veteres quoque Tusci finxerunt; quia sicuti Aether summa mundi pars existit: ita in capite animae sedem, & corporis regimen esse crediderunt. Hac patera, foliis maioribus & floribus eleganter circumornata, quum Minervae ortum auspicatissimum repraesentet, veteres Tusci forsitan usi sunt in sacris faciendis libationibus epulisve offerendis Diis & Genio natali die, qui magna cum celebritate & laetitia peragi solebat.

TABVLA CXXI.

MVSAE

Iovis & Mnemosynes filiae, cum Minerva sculptae in patera Etrusca.

MVSAS Iove antiquiores, una cum Saturno e Caelo natas, Musaeus & alii complures antiquiores commenti sunt: plurimum vero obtinuit fabula, eas ex Iove & Mnemosyne, hoc est *Memoria* ortas esse. Tres tantum MVSAS Aloëi filii sanxerunt summa religione coli oportere (1), MELETEN, MNEMEN, AOEDEN: quod etiam ab Etruscis factum ostendit perrara haec patera, quamquam rudi artificio caelata, quae exstat Romae in locupletissimo Museo Capponio. Musarum postea auctus est numerus, singulisque sphaeris adtributa Musa tamquam anima: accessitque Calliope, quasi orbium caelestium exprimens optimum concentum. Cum Minerva Musas in hac patera sculpendas esse Tusci iusserunt; quia tres esse artes, per quas ad cognitionem sapientiae, quam Minerva in medio earum posita designat, perveniri posse arbitrati sunt: curam videlicet sive exercitationem, memoriam, & harmoniam sive musicam vim; quum animi, immoderatis perturbationibus vacui, moresque adeo compositi sunt, ut omnia musice a nobis agantur.

Musae, ad Minervae exemplum, eodem fere cultu vestium, more virginum, ornatae sunt: duae ex his nudum caput, altera tiara Phrygia exornatum habet. Minerva Gorgonis caput non in pectore, sed in clypeo insculptum gerit.

(1) V. Pausan. in Boeot. Lib. IX. Cap. XXIX. & Nat. Comitis Mythol. Lib. VII. Cap.

TABVLA CXXII.

ACTAEONIS NEX
& ACHELOI PVGNA cum Hercule, e sepulcralibus Vrnis veterum Etruscorum exposita.

FErales fabulas, e vetustissimis Historiae monumentis depromtas, pro emblematis praeferunt perquamfrequenter veterum Tuscorum sepulcra: quibus non ad miserationem solum, verum etiam ad morum sanctitatem debitamque Diis reverentiam exhibendam spectatores excitari posse putarunt. Arcana Deorum opera & consilia, curiosius haud pervestiganda esse, docet ACTAEONIS fabula, expressa in Vrna marmorea, Volaterris eruta in praediis Franceschiniis, quam exhibeo in hac Tabula CXXII. num. I. in qua miserrimum hominem a propriis canibus dilaniatum cernimus, Dianae immiti odio atque ira; quod eam in fonte Parthenio se lavantem, e proximo saxo, venandi studio fessus, adspicere ausus esset. Actaeon utroque genu in terram prolapsus cernitur: vel victus rabiosorum canum morsibus & dolore, vel quasi Dianae misericordiam supplex imploraturus; quandoquidem non valet venatoriae clavae verberibus saevos canes a se repellere. Frustra etiam eosdem canes fracto hastili conatur impedire venator Actaeonis comes. Fugit ab eo Aristaeus pater, vel potius vates, qui ei aliquod adsimile fatum praedixerat. Hanc Etruscam Vrnam, paullo post quam eruta est Volaterris, vidi, multo certe ingenio & artificio sculptam: arborum folia viridi colore picta observavi, & astragalos & denticulos auro intectos.

Sequitur in eadem Tabula CXXII. num. II. ACHELOI fatum, perraro emblemate sculptum in Etrusca Vrna e lapide tophaceo, quam, in suis praediis Volaterranis nuper erutam, servat vir, humanitate in me singulari, & antiquitatum studio Praeclarissimus, Ioannes Damianius. E specu suo, cum vi atque impetu pugnaturus cum Hercule pro Deianira, Oenei Aetolorum regis filia, in matrimonium sibi promissa, quae, ut arbitror, ad eius pedes genu flexo opem imploratura procumbit, adlato ad se protegendam clypeo, prodit Achelous in taurum conversus: cuius

dex-

dextrum cornu Hercules laeva apprehendens, dextra nodosae clavae ictibus occidere conatur. Ferunt, Herculem cornu illud detractum, Nymphis Naiadibus donasse: quae quum bonis omnibus replevissent, Copiae Deae sive Fortunae donarunt (1). Adstat Furia alata, dextra gladium tenens, sinistram habens suspensam, ac laqueo coarctatam, quasi indicet, se impediri a supremo fatorum arbitro Iove, ut tanto in discrimine Acheloum ope sua tueatur. Signa Megarensium describens Pausanias (2), in quodam anaglypho e cedro, quod auro fuerat superinductum, notat se vidisse Herculis pugnam cum Acheloo, cui praesens adsistebat Iuppiter cum Deianira: Mars Acheloo opem ferebat, Minerva Herculi. Egregie hanc quoque pugnam pingit Philostratus Iunior (3).

Qui ex fabulis verum colligunt, aiunt, Herculem, Heroëm maxime beneficum, Oenei soceri in gratiam, aggeribus & aquae ductibus Acheloum fluvium compescuisse vitiose fluentem, magnamque Paracheloitis partem exsiccasse, & fecundos campos reddidisse: id esse Amaltheae cornu; quare Deianiram in matrimonium ab eodem Oeneo obtinuit, cuius nuptias Achelous triformi adspectu efflagitaverat; nimirum forma tauri, draconis, & hominis cum taurino capite, quae Tuscis magis placuit. Hae vero formae eidem Acheloo, *ut & aliis fluminibus*, tribuuntur; quod strepitu & flexu alveorum, tauri mugitum, cornua, & draconis longitudinem & obliquitatem imitentur (4).

TABVLA CXXIII.

ANDROMEDA ceto exposita, a Perseo liberata.

ANDROMEDAM, virginem formosissimam, Cepheus pater, Aethiopum rex, in matrimonium despondere coactus est cuidam principi, re piratica nobili, si mare civibus suis liberum praestitisset. Hinc fabula conficta, eam a patre scopulo adligatam, & ceto expositam fuisse: siquidem navis qua

(1) Ex Apollod. Hygino, Fulgentio, & aliis.
(2) In Eliacis poster. Lib. VI. Cap. XIX.
(3) In Iconibus pag. 843. 844.
(4) Vide Strabonem Geograph. Lib. X. pag. 458. 459. & eius Enarratores. Fabrettum de Column. Traiani Cap. VI. pag. 177. 178. Vossium de Physiolog. & Theol. gent. Lib. IX. Cap. XXXV.

qua clam adsportanda erat, tamquam inscio patre (Tullius (1) *Neptuniam pristin* vocat) a signo ceti nomen sortita fuerat: eaque significabatur piraticae princeps; hi enim cetis ceterisque marinis monstris solent comparari (2). Perseus obtruncato Gorgonis capite, quum ad liberandam Andromedam convolasset, eius fatum miseratus, se eam a vinculis vindicaturum parentibus promisit, si in coniugem sibi daretur: quam, ut obtinuit, in saxum immutato ceto & pirata, quem alii Agenorem nominant, alii Phineum Cephei fratrem, alii Phoenicem quemdam, e procis unum, qui Andromedae nuptias ambiebant (3), uxorem optatissimam accepit, secumque in Graeciam navigio vexit, & Argos Acrisium visurus properavit. Philostratus (4) insignem huius facti picturam describens, expressum in ea memorat Cupidinem, qui Andromedam a vinculis solvit; aitque Perseum, priusquam opus adgrederetur, Cupidini preces fudisse ut adesset, & adversus feram convolaret: quam quum interfecisset, mare ex eius sanguine rubrum effectum est. Illud notatu maxime dignum censeo, quod ceti caput cornu armatum a Tusco sculptore effictum est; non longe, ut opinor, a naturae veritate: cuius Etrusci in omni animalium genere scientissimi fuerunt (5). Idem Tuscus artifex in hac Vrna marmorea elegantissima, quae *Volaterris* nuper *effossa est* in praediis Franceschiniis, quam etiam vidi fulgenti auro variis in locis contectam, non sine magna voluptate; non Cupidinem, sed Furiam Andromedae opitulantem sculpsit, expansis alis, quasi & ipsa modo ad eam solandam advolarit; quae dextera tenet ipsum scopulum, in modum cavernae efformatum, ferale infelicis puellae patibulum: sinistra praefert facem inversam, quae in funeribus, ita in cinerem collapsa, inverti solebat.

Cepheus ANDROMEDAE pater, prope littus in saxo sedet, ingenti metu ac dolore perculsus; summum enim animi angorem moeroremque ostendit eo gestu, dextra manu capiti suo supposita, ut dolore tabescentes solent.

Manilius prae ceteris tam egregie pingit Andromedam, ferreis vinculis scopulo adfixam (6), ut eius imaginem nulli pictores sculptoresve aequare posse videantur: quem, si otium est, adeat lector. Perseus chlamydatus adstat, libertatis lectissimae sponsae suae adsertor, dextera obtruncatum gerens horrificum Gorgonis ca-

(1) In Arataeis.
(2) Vide Cononis Narrat. XL. Vossium de orig. & progr. Idolol. Lib. I. Cap. XXIII. & Cap. XXX.
(3) Ex Apollodoro Biblioth. Lib. II. Hygino Fab. LXIV. Lactantio Placido Narrat. Fab. I. pag. 220.
(4) Iconum Lib. I. pag. mihi 775.
(5) Diodor. Lib. V. Plin. Lib. X. Cap. XV.
(6) Astronom. Lib. V. a versu 538. ad 630.

caput, finiſtra adamantinam harpen, quam cum talaribus, & Orci galea a Nymphis dono accepit. Gorgonem a Minerva occiſam haſta, caput vero a Perſeo abſciſſum harpe, & reconditum in pera ſeu ſporta militari (1), de qua Suidas (quam etiam invictiſſimam Heroinam Iudith adhibuiſſe (2) in caede Holophernis memorat divinum Volumen) veteres Tuſci fabulati ſunt. Perſei inſigne facinus ſculptum praefert aerea patera, iam edita apud Dempſterum Tabula V. quae exſtat in regio Muſeo Magni Ducis Etruriae. In ea circa Minervam ſculptae ſunt litterae ꓤꟻᐊꟻИꟻM *Menerva:* iuxta vero Perſei caput galea tectum, ꟻMᐊꟻΦ: id eſt *Cherme:* quod cognomentum, eidem Heroi ſtrenuiſſimo datum ab Etruſcis, ſignificat *Bellicoſus*, ut interpretatur doctiſſimus Ludovicus Bourguet.

TABVLA CXXIIII.

NEPTVNVS fraudulentum LAOMEDONTEM *inſequitur, immiſſo ceto in exitium Troiae.*

HOc ipſo die, nimirum III. Nonas Septembres, anni CIƆ.IƆ.CC.XXXVI. dum hoc Etruſcum emblema, eximium, ut videtur, vaſis ſeu candelabri Neptuno ſacri ornamentum, his obſervationibus illuſtrarem, Vir Ampliſſimus Alexander Gregorius Capponius Marchio, qui paucis ante diebus delineatum ad me miſerat, archetypum ipſum ex aere, ſingulari prorſus in me humanitate, tranſmiſit, ut accuratius illuſtrarem. Miſit etiam ad me, cum hoc ſimul emblemate rariſſimo, cui alia duo in omnibus ſimillima apud eum exſtant, inſignem illam pateram, ſuperius editam Tabula LXXXVI. quam, ad prototypi fidem, ut monui in Praefatione, diligentiſſime emendatam, praeſertim in Etruſca inſcriptione circa caput Minervae, & Genii eius Fecialis, reiectis omnibus iam editis exemplaribus, denuo imprimendam curavi; nihil enim mihi magis cordi eſt, quam nulla in re vel minima, a veritate antiquorum monumentorum deflectere vel aberrare.

Cele-

(1) Vide Tom. I. pag. 481.

(2) In Lib. Iudith Cap. XIII. verſ. II.

Celebris est, nec apud veteres tantum Mythicae Historiae scriptores (1), verum etiam apud Homerum (2) maxime decantata fabula NEPTVNI & LAOMEDONTIS, quae ita se habet. Iuppiter, in illos Deos volens animadvertere, qui eum vinculis ligare ausi fuerant, Neptunum & Apollinem misit ad Laomedontem Troianorum regem, ut alter Troiae moenia aedificaret, alter vero eius armenta pasceret. Id quum Dii peregissent, Laomedon utrique negavit se pactam mercedem daturum: indignatus ob id Neptunus (ab Argivis ob repulsae indignationem (3), immissumque adsimile exitium Προσκλύστιος, id est *Inundator* dictus) horrendum atque infestissimum cetum immisit, qui mare concutiens universam regionem inundaret; omnesque incolas exitio perderet & abriperet. Ferunt, Apollinem immisisse pestem, quae plebem & agros omnium calamitate frugum infestaret: quamquam Homerus Neptuno acriter suadenti, Apollinem id se facturum renuisse dicat. Omnes igitur Troiani, magnitudine malorum perculsi, advocata concione, evulgatoque oraculi monitu, decreverunt, placandum esse Neptunum, obiectis liberis horrendo monstro, ut quos vellet devoraret. Sors exiit, quae notabat, obiiciendam esse belluae Hesionen Laomedontis filiam: quod cum factum esset, Hercules cum Argonautis exscensu facto, cetum interfecit, Hesionenque patri restituit, pactis legibus, ut redderet postquam ab expeditione Colchica rediisset: qua etiam mercede ac praemio quum Laomeodon Herculem fraudasset, sagittis Hercules eum interfecit: quod non fecerat Neptunus: regnumque Podarci filio eius infanti dedit, qui postea Priamus est adpellatus: Hesionen vero recuperatam Telamoni concessit in coniugium, e qua natus est Teucer. Herodotus, quem citat Natalis Comes, non esse verum, inquit, quod Laomedonti Neptunus & Apollo serviverint; sed datum esse locum fabulae, quod pecuniam, Neptuni & Apollinis sacrificiis dicatam, Laomedon ad exstruenda moenia civitatis converterit. Id vero Tusci his sculpturis docendum putarunt, Deo vota & promissa servanda esse; quae qui non servant, eos poenas persolvere, multasque subire calamitates oportere.

Quanto ingenio quantaque sagacitate Tuscus artifex expresserit hanc fabulam, quam nec ipse Homerus, nec alii Mythologi hoc typo nobis exhibuerunt, ex adlato nunc primum schemate mani-

(1) V. Diodorum Sicul. Bibl. Hist. Lib. IV. num. 117. Apollodorum Bibl. Lib. II. §. 9. Hyginum Fab. LXXXIX. Palaephatum de incredibilib. Lib. I. num. 38. Vide etiam Nat. Comitem Mythol. Lib. II. Cap. VIII.

(2) Iliad. Lib. XXI. non longe a fine, cuius versus citat Pausanias in Achaicis Lib. VII. Cap. XX.

(3) Vide Pausaniam in Corynth. Lib. II. Cap. XXII.

manifestum est. Memorat Plinius (1) nobilissima Artemonis picto-ris opera, quae in porticibus Octaviae visebantur: quorum cele-bris fuit Laomedontis circa Herculem & Neptunum historia. Igi-tur in hoc anaglypho ex aere, cernimus ira ac rabie percitum Ne-ptunum, qui tridentem sinistra tenens, intorto circa brachium & dextrum latus amiculo, Laomedontem fugientem insequitur, cohibetque, sinistra apprehenso eius ingentis magnitudinis clypeo; quem etiam rostro mordet cetus horrendus: utriusque vero vim vi repellere Laomedon fugiens conatur. Nescio, an Tuscus opifex cetum effinxerit bicipitem: infra serpens mirae longitudinis in varias spiras sinuatus potius sculptus videtur, quam marinum monstrum; nam lato ore Laomedontis coxam morsu adpetit; quare non abs re crediderim, hunc serpentem iniuriae Apollinis vindicem esse: adeoque Tuscos fabulatos, opinor, Neptunum in exitium Laome-dontis & Troianorum immisisse cetum: Apollinem vero mirae ma-gnitudinis serpentem, qui eos mordens lethale virus ac pestilens in vulnere relinqueret, quo sine remedio perirent. Laomedon, metu territus, ipsum Neptunum sceleris vindicem & cetum intuetur: dextra, ut arbitror, gladium gerit, e quo baltheus pendet: ca-put habet galea horrifica, cristis cornibusque utrimque armata, contectum (2). Haec demum vasis seu candelabri emblemata de-sinunt in pedem aquilae seu vulturis; quas aves forsitan Tusci Neptuno quoque sacras esse voluerunt.

TABVLA CXXV.

FATA CASSANDRAE ET POLYNICIS
in sepulcrali Vrna Etrusca expressa.

MArmorea haec elegans Vrna, alta ped. Romanum I. & unc. XIIII. lata ped. II. unc. V. apud me exstat, ex dono Illustrissimi Comitis Roberti Zefferinii Patricii Flo-rentini, cuius virtutem priscarumque rerum studium, eximia cum humanitate coniunctum, ut par est, laudare satis non possum. Hanc Vrnarum omnium rarissimam, magno in pretio habendam existimo; quod duo sculpta praeferat, quae in quarto

(1) Nat. Lib. Hist. XXXV. Cap. XI.

(2) De galeis cornutis Tuscor. supra p. 117.

latere arcae Cypſeli Pauſanias obſervavit, & accurate deſcripſit (1): nempe dextra ETEOCLEM ex Oedipi filiis, qui POLYNICEM in genu collapſum urget, reluctantemque, apprehenſis eius capillis, occidere molitur. Laeva exhibetur CASSANDRA, quae Minervae ſignum arae impoſitum complectitur: quam AIAX ab ea divellit, ſtricto gladio, ut interficiat. In arca Cypſeli, ut notat Pauſanias, a tergo Eteoclis adſiſtebat femina, dentibus & aduncis manuum unguibus, quaſi fera immanior: teſtabaturque inſcriptio, MORTEM illam Parcarum unam eſſe: & vi quidem Fati Polynicem ſuccubuiſſe, Eteoclem vero merito ſuo cecidiſſe. Ea vero in hoc ſepulcro in medio adſtat, quaſi modo advolarit, adparens expanſis alis, cum tunica bis ſuccincta, cuius pedes & brachia nuda ſunt. Quod vero notatu dignum, eius capilli, horrore tantorum ſcelerum arrecti, diriguere: dextra Aiacem minitatur, ni fallor, poenas Minervae ultrici daturum.

In altero Vrnae latere ſculpta FVRIARVM una, ſive Dearum maxima FVRINA, de qua ſupra diximus (2), & hoc ſepulcrum deſignavimus; quae etiam alata eſt, ornata tutulo ſeu columella in capite, torque & armillis, cuius pudenda maioribus ſubligaculis velantur, facemque accenſam manibus tenet, quaſi eam iaculatura. In altero latere vir alatus, cum capite eodem modo tutulato, expreſſus eſt, qui gladium intentat, quaſi necem inlaturus: quem, ut dixi, FVROREM eſſe facile crediderim.

TABVLA CXXVI.

APRI CALYDONII MELEAGRI. ATALANTAE. ET CASTORVM *fabulae notae Etruſcis.*

APRI CALYDONII fabula, quae antiquis Tuſcis probe cognita fuit, uti colligi poteſt ex inſigni aerea patera, quae exſtat in Muſeo Riccardio, editamque vides in Tab. CXXVI. num. I. nil aliud priſci ſapientes oſtendere voluerunt, quam omnes calamitates, Deorum voluntate & conſilio, vel propter neglectam religionem, vel propter improbitatem, homi-

(1) In Eliacis prior. Lib. V. Cap. XIX. (2) Ad Tab. XII. & XIII. pag. 43.

hominibus evenire ſolere. Oeneus Aetolorum rex, condita vinea, optimis fructibus & vitibus referta; quum ad feſtas epulas quotannis invitare Deos, iiſdemque primitias offerre ſoleret, ut etiam canit Homerus (1), forte accidit; ut ſive oblitus, ſive neſcius, Dianam praeteriens, merito honore privarit: quae, laeſo numine ſuo, immaniſſimam belluam APRVM CALYDONIVM immiſit, qui non ſolum Oenei vineam, verum etiam univerſam Aetolorum regionem vaſtavit. Saeviſſimam feram complures Heroes ſagittis conficere conati ſunt, ſed fruſtra: quinimmo complures vulnerati cecidere. Praeclariſſimum hoc gloriae monumentum ἐνυαλίῳ *martio*, *bellicoſoque* MELEAGRO contigit, qui Aprum venabulo confodit. Memorant nonnulli, Meleagrum donaſſe Apri caput & pellem Atalantae, quae omnium prima efferatam belluam ſagittis confixit (2): verum longe aliter Etruſcos de hac venatione ſenſiſſe colligo ex hac patera. Siquidem ex eius ſculptura adparet Meleagrum interfeciſſe Aprum Calydonium: ipſe enim aprugnum caput in laevo humero, tamquam illuſtre ſpolium, defert: videmus etiam eum, de re agenda Vatem ſive Sacerdotem quemdam conſuluiſſe, qui ſedet capite laureatus, baculum fatidicum gerens, dextramque auſpicatiſſimo geſtu protendens; quaſi indicet, caput Apri Dianae offerendum, quae adſtat favetque numinis ſui praeſentia; cuius capitis inſigne eſt luna bicornis: vel etiam praecipit, Apri caput & ſpolium in templo eiuſdem Dianae Venatricis ferarumque interfectricis, tamquam anathema; ſuſpendendum: cuius templi epiſtylium & columna ſtriata ordinis Corinthii, in eadem patera ſculpta conſpicitur. Altera vero figura, quae e regione Vatis ſedet, ut opinor, eſt Atalanta: quae maeret, cubito, ut dolentes ſolent, ſubfulto capite ſuo: quae ideo pharetram ſagittis vacuam gerit, ut laborem ſuum in venatione, & promiſſum ſibi ab Meleagro Apri ſpolium oſtendat. Meleager, ut venatores ſolent, venatoriis cothurnis indutus cernitur, capite aperto, nudo corpore, e quo retro chlamys venatoria dependet. Fatis urgentibus ac properantibus, ferunt, Altheam Meleagri matrem titionem ex arca protuliſſe, quo ad aram admoto extinctus eſt (3).

Meleagri comites in venatione Apri Calydonii fuere CASTOR & POLLVX, quos cum eo ſculptos videmus in patera, edita apud Dempſterum Tabula VII. Nomina quae praeferunt inſcripta, ɑv+ʒᴙɑꓘ *Kaſtur*, & ɘꓘv+ɹvꓶ *Pultuke*, a Graecis & Latinis,

Ii 2 non-

(1) Iliad. Lib. I.
(2) Ex Hygino Fab. CLXXIV. Apollodoro Biblioth. Lib. I. ceteriſque Mythologis.
(3) Vide Hyginum Fab. CLXXIV. & quae ad Tab. IX. Columbarii Servorum Libertorumque Liviae Aug. adnotavi pag. 22. & ad Tab. XII. inter Inſcriptiones Donianas pag. XCII. XCIII.

nonnihil differunt. Quomodo vero antiqui Graeci & Latini eorum nomina scripserint, docet Varro (1): Castoris *nomen Graecum*, *&* Pollucis *a Graecis in Latinis litteris veteribus nomen, quod est, inscribitur, ut* Πολυδεύκης, Polluces, *non ut nunc* Pollux.

Alteram eximiam ex aere pateram subiicio in Tabula CXXVI. num. II. nunc primum e Museo Capponio depromtam, quae quum praeferat imagines Castoris & Pollucis, qui pileati sunt, brevique tunica & chlamyde amicti, iuxtaque eos adpositus sit anser seu cygnus, & superne astrum; ex ea intelligimus, Etruscos credidisse, hos Deos natos esse ex Iove & Leda, cum qua in cygnum conversus concubuit. Sunt etiam, qui tradunt, Iovem in formam stellae mutatum, Ledam vitiasse, & Castorem atque Pollucem genuisse. Alii alia de horum Deorum & Helenae generatione fabulati sunt, quae erudite exponit Gyraldus (2). Aris sive sepulcris tum Castor tum Pollux innixi conlocuntur, de quibus Pausanias (3), forsitan de commutanda invicem accipiendaque immortalitate: hinc alter nudis pedibus sculptus; alter vero vinculis & loris, Tusco more, revinctis, quasi ad inferos iam iter facturus. Hanc pateram, pro inferiis mittendis in Deorum Manium honorem, adhibitam fuisse coniicio.

TABVLA CXXVII.

HELENAE
MENELAI ET CASTORVM APOTHEOSIS
caelata in insigni Etruscorum patera.

HELENAM, propter formae dignitatem, qua omnes feminas antecelluit, Theseus omnium primus rapuit, & Athenas deportavit: Atheniensibus id aegre ferentibus, eam Tyndareo patri, & fratribus eius Castori & Polluci restituit (4): quos in hac patera expressos esse, aliquis forsitan censebit: verum quum Heros, in medio sculptus, Helenam complectatur, eumdemque & ipsa Helena blando amplexu teneat, verisimi-

(1) De Ling. Lat. Lib. IV.
(2) Histor. Deorum Synt. V.
(3) In Laconicis Lib. III. Cap. XIII.
(4) Ex Hygino Fab. LXXVII. XCII. Apollodoro Lib. III. Cap. IX. & X. Diodoro Siculo Biblioth. Histor. Lib. IV. 185. Vide etiam Nat. Comitis Mytholog. Lib. VIII. Cap. IX. & Cap. XIX.

ſimilius crediderim, ſculptum eſſe MENELAVM, qui eius gratia, reiectis aliis Heroibus procis, quos Hyginus & Apollodorus enumerant (1), non ſolum coronam & coniugium, verum etiam immortalitatem adeptus eſt; quare in hac inſigni patera, quae nunc in meo Muſeo exſtat, APOTHEOSIN ſculptam eſſe arbitror tum Helenae tum eiuſdem Menelai, qui in medio Caſtorum ſculpti ſunt, quorum capitibus aſtra imminent: alteri vero e Dioſcuris nubes circa caput impoſitae, quod alterna vice apud inferos lateat. Helenae aſtro alia duo minora honoris gratia addita ſunt: caput vero Menelai ſuperne duobus coronis vel diadematibus, in modum floris confectis, exornatur.

Quod vero veriſimilius haec patera exhibeat Menelai in numerum Deorum conſecrationem, teſtem advoco Iſocratem, qui Helenam laudans, eius ope Menelaum inter Deos relatum adfirmat, his verbis: Μετὰ δὲ ταῦτα ΜΕΝΕΛΑΩ τοσαύτην χάριν ἀπέδωκεν ὑπὲρ τῶν πόνων καὶ τῶν κινδύνων, οὓς δι' ἐκείνην ὑπέμεινεν ὥστε τοῦ γένους ἅπαντος τοῦ Πελοπιδῶν διαφθαρέντος, καὶ κακοῖς ἀνηκέστοις περιπεσόντος, οὐ μόνον αὐτὸν τῶν συμφορῶν τούτων ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ καὶ ΘΕΟΝ ἀντὶ θνητοῦ ποιήσασα σύνοικον αὑτῇ καὶ ΠΑΡΕΔΡΟΝ εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα κατεστήσατο. Id eſt: *Poſt haec* MENELAO *tantam reddidit gratiam pro laboribus periculiſque, quae pro ſe ſuſtinuit; ut quum totum Pelopidarum genus perditum eſſet, & malis inſanabilibus oppreſſum; non ſolum illum (*MENELAVM*) ab his calamitatibus liberarit, verum etiam pro mortali, quum eum* DEVM *feciſſet, ſibi contubernalem &* ADSESSOREM *in omne aevum conſtituerit.* Memorat Pauſanias (2) Menelai delubrum, quod ad Therapnen fuit; eo enim in loco Menelaum & Helenam ſepultos tradunt: quare perſpicuum eſt eum pro Deo habitum, divinoſque honores conſecutum eſſe. Helenam quoque Deam factam, eique ſacrificia & vota perſoluta, & cum Caſtore & Polluce fratribus, immortalitatis conſortem factam, docet prae ceteris Euripides (3).

Helena ſeminuda ſculpta eſt, muliebri mundo, mitella, inauribus, armillis & torque, e quo tres bullae Etruſco cultu pendent, ornatiſſima. Illud notandum, quod ſingulorum pedes amicti ſunt calceis. De armis, quibus Menelaus & Caſtores inſtructi ſunt, erit alius dicendi locus opportunior.

TA-

(1) Ibidem, locis ſupraſcriptis.
(2) In Laconicis Lib. III. Cap. XIX.
(3) In Helena verſ. 1683. & in Oreſte verſ. 1638.

TABVLA CXXVIII. CXXVIIII.

AD PARIDIS IVDICIVM
Iuno, Minerva & Venus a Mercurio deductae.

QVamquam Macrobius notet (1), Homerum nullam commemorationem de IVDICIO PARIDIS admisisse; tamen haec fabula adeo celebris est, & maxime omnium antiqua, ut Tusci mortalium vetustissimi ac prudentissimi, in sacris instrumentis, praesertim, quae ad libationes & epulas, ut arbitror, Diis Manibus offerendas, adhibuere, frequenter eam inscalpi voluerint. Duas pateras, & quidem Etruscis litteris inscriptas, editas vide apud Dempsterum Tabula IV. de qua nonnulla superius adnotavi (2): alteram in Tabula XXXVIII. his autem pateris, quas nunc primum in lucem profero, nil clarius luculentiusve ad hanc fabulam illustrandum cerni potest. Quod vero Etrusci operis sint, perspicue adparet, tum ex ipsis ornamentis Tuscanicae elegantiae propriis, tum ex vestium calceorumque cultu, atque ex ipso peculiari haec atque alia exprimendi artificio Tuscorum: quae omnia aliter Graeci & Latini, in antiquis sculpturis expressa, vel in libris descripta, nobis reliquerunt. Quis enim umquam vidit Mercurium cum clava adstantem coram Paride, & cum eo conloquentem, sola chlamyde amictum, nudo ceteroquin corpore, aperto capite, absque talaribus, absque petaso pinnato sedentem? Quis in aliis sculpturis, ad hoc tempus editis, Venerem adspexit nudo corpore, studio quodam & arte proiecta veste (quod Paridem iussisse narrat Lucianus (3), ut tres Deae fecerent) tantopere excultam, ornatamque corona radiata, inauribus, torque sive unionum linea: ad haec calceis, in speciem cothurnorum confectis, indutam, ut in his Tuscorum emblematis elegantissimis factitatum videmus? Quis Iunonem & Minervam, intecto capite, pallio involutas; vel Minervam solo diademate, nulla vero cum galea, antea

(1) Lib. IV. Saturnal. Cap. XVI.
(2) Pag. 106. 107. & 112. 113.
(3) In Dialog. Deorum in Paridis Alexandri iudicio Tom. II.

antea adſpexit ornatam? Quis Paridem, ab Iove delectum tamquam iudicem iuſtiſſimum, ita laſcivientem pinxit, ut ipſe quoque nudi corporis partem, remota ſublataque veſte, oſtentet? Ipſe quoque ſculptus eſt eleganter ornatus (omitto pileum Phrygium) torque, e quo quatuor bullae, venuſtatis gratia, dependent: quae omnia Graeci Latinique ſculptores ac pictores ſeveriores, non, ut Tuſci noſtri, ingenio & ſagacitate aeque pollentes, praetermiſere. Tamquam πάρεργον paterae relatae in Tabula CXXVIIII. caelata eſt ſub pedibus Paridis ac Veneris, ut mea fert opinio, DISCORDIA Dea, quae alata eſt, & pedibus trunca & clauda: ſub umbilico in folia quaedam maiora deſinit corpus nudum; collum vero torque circumdatum habet. Eam quoque cum pedibus ſerpentinis ſculptam vides in Tabula LXXI. num. II. apud Dempſterum. Pallam ſive amiculum poſt humeros reiectum ſiniſtra adtollit. Virgilius (1) & Petronius (2) foeda facie & cum veſte ſciſſa & lacerata deſcribunt. Quum Pelei & Thetidis nuptiae in Pelio monte celebrarentur, quas Dii ſua praeſentia honorarunt, Eris ſive Diſcordia, quod invitata non fuiſſet, contemtum ultura, malum aureum in medium proiecit, in quo litteris notatum, ut quae eſſet formoſiſſima tolleret. Iudicium huius contentionis graviſſimum ab Iove Paridi Alexandro delatum fuit: is Veneri aureum pomum adiudicavit; a qua pro praemio in coniugem obtinuit Helenam mulierum omnium forma, genere & gloria praeſtantiſſimam: quae omnia ex antiquis Mythologis ſunt pervulgatiſſima. Aliqui latentem ſub fabula veritatem explicantes, memorant Paridem, rerum amatoriarum peritum fuiſſe (3), & eloquentiae ſtudioſum; ideoque orationem compoſuiſſe haudquaquam inelegantem, qua voluptatem potentiae virtutique & ſapientiae anteponebat. Ingeniis Poëtarum id cenſent huius fabulae fingendi cauſam praebuiſſe (4). Aliam adfert huius fabulae originem Fulgentius (5).

In patera, relata in Tabula CXXVIII. quae Romae exſtat in Muſeo Collegii Romani, quam ad me, ab Equite Hieronymo Odam delineatam, miſit V. Cl. Franciſcus Victorius ex Equeſtri Ordine D. Stephani, poſt Venerem cernitur aedificium quoddam, epyſtilio & columnis ſubfultum, quod forte refert templum illud percelebre Veneris Migonitidis, Graece Μιγονίτιδος, ac ſi dixeris *Coniugalis*, quod fuit in inſula Grana, in qua Alexandrum Paridem, rapta Helena, cum ea primum congreſſum Homerus dixit, illud-

(1) Aeneid. Lib. VIII. verſ. 702.
(2) In Satyrico Cap. CXXIV.
(3) Vide Lucianum in Dearum iudicio in Dialogis.
(4) V. Cael. Rhodiginum Lib. IV. Cap. XIX. Averanium Diſſert. XXVII. in Virgilium num. 6. In Euripidem Diſſert. XVI.
(5) Mytholog. Lib. II. Cap. I.

illudque in honorem Veneris faciendum curasse tradunt. Altera elegantior patera exstat apud Illustrissimum Dominicum Borghesium Patricium Senensem, apud quem vidi.

Proposita hac fabula, veteres homines sapientissimi illud intelligi voluerunt, eum solum fortunatum beatumque fore, qui spretis noxiis voluptatibus, sapientiam dumtaxat & opes, quibus omnia Dei bona comparantur, sana mente & iudicio consectatur: e contrario, eum fore infelicissimum perniciosumque patriae suae civem, nec laude nec imperio dignum, qui demens postposita virtute, neglectoque rationis imperio, libidinem & lasciviam studiose complectitur, vitaeque suae sociam eligit Venerem turpissimam.

TABVLA CXXX. CXXXI.

ACHILLIS FATA & post mortem divini honores ei delati, e pictura antiqui Vasis Etrusci exhibentur.

QVod hoc insigne Vasculum fictile, quatuor coloribus pictum, flavo, subnigro, albo & rubro, in conspectum litteratorum hominum proferam, debeo eximiae in me humanitati & benevolentiae Viri Praeclarissimi Iosephi Blanchinii, Presbyteri Oratorii Romani, sacris editis monumentis, de re litteraria ac de Romanae Ecclesiae gloria optime meriti: quo auspice, Reverendissimus Iacobus Del Monaco, Praepositus Congregationis Oratorii in Vrbe Neapoli, ad iuvanda optima quaeque studia oppido deditus, impenseque doctus, delineatum a diligenti pictore, uti & alia Etruscorum Vasa, quae in Bibliotheca exstant, ad me misit; quibus parem gratiam referre minime possum.

Picta Historia ad mentem Homeri, in anteriore huiusce Etrusci Vasis parte, exhibet, ni mea me fallit opinio, ACHILLIS FATA & DIVINOS HONORES; constat enim, hunc Heroum praestantissimum, amore captum Polyxenae, quum eius nuptias peteret, deque iis cum Priami legatis conlocuturus in templum Apollinis

linis Thymbraei venisset, a Paride, qui locum insidiis quaerebat, interfectum. Aliqui hoc templum dictum putant a thymbra herba, quae plurima circa illud fuit. In eo etiam vulneratus a Diomede Aeneas, sanitati restitutus a Latona & Diana.

Cernitur Achillis cadaver nudum humi iacens ante aram in templo tetrastylo Apollinis Thymbraei, ex omnibus partibus aperto. Paridem cernimus armis instructum, qui eum hasta confodit. Suspensa in templo sunt duo scuta, forsitan Achillis. Iuvenis ille chlamydatus, qui e propinquo cadavere Achillis interfecti abire videtur, fertque humeris ingentem lapidem, forsitan est eiusdem Achillis umbra: iuxta quam gestibus ludens Satyrus pictus est, quasi Elysiorum felicitatem, apud quos Achilles versabatur, significet. Vasculum arae impositum ostendit sacrificia in honorem Apollinis Thymbraei facta ab Achille, ante quam de nuptiis Polyxenae ageret cum Priami Legatis. Superne duae Deae sedentes in aëre adparent: altera, in sinistra parte Vasis picta, cum capite velato ornatoque radiata corona, ut auguror, est Venus, quae dextrae manus gestu necem Achillis imperat Paridi Alexandro, vel iam patratam comprobat: altera, quae dextra manu crateram cum donis praefert, circa quam picta patera & vitta pendens, est *Nemesis bona* vel *Aeternitas*, quae viris fortissimis post mortem divinos honores, & immortalia praemia largitur.

Infra templum Apollinis Thymbraei, idem ACHILLES pictus est pugnans ad Xanthum sive Scamandrum, quem pedum instabilitate collapsum confirmat erigitque Neptunus: cuius velum, divinitatis insigne, praesertim, ut in Diis marinis, ab antiquis pictoribus factum videmus, aura adtollit & inflat. Caput habet radiata corona & nimbo ornatum: de quibus divini numinis insignibus alio in loco. Illud notandum, quod non tridentem, sed hastam habet Neptunus Ποσειδῶν, *terrae quassator*: quam, quum tenere non potuerit, in terram defixit. Homerus, non tantum Neptunum, verum etiam Minervam manibus Achillem comprehendisse & confirmasse, testatur: hic autem solus Neptunus, post humeros urget Achillem additque & vires, ut consurgat (1). Contra Achillem pugnaturus accedit Aeneas, & ictum intentat: hunc excitat instigatque Apollo prope eum pictus, qui sinistra tibiam praefert: habetque ipse quoque caput nimbo exornatum. Ex hac pugna ereptum Achillem ab Neptuno canit Homerus (2).

(1) Iliad. Lib. Φ. vers. 284. Vide Tabul. Iliacam apud Fabrettum num. 59. 60. pag. 330. 331. & apud Laurent. Begerum num. 37. pag. 18. 19.

(2) Iliad. Lib. Υ. vers. 318. & seqq. Vide Fabrettum ad Tab. Iliaca num. 59. 60. pag. 330. 331. & Begerum num. 34. pag. 25. 26.

In collo eiusdem Vasculi expressa videtur Achillis cum Memnone pugna, quam latius describit Quinctus Smyrnaeus (1). Nestor iniquo animo ferens indignam Antilochi filii sui caedem, quum ipse vindictae impar esset, Achillis opem, ut eam vindicaret, imploravit, eumdemque contra Memnonem excitavit. Etruscus pictor, quum exiguo in loco Achillem in quadriga pingere non posset, eum equo insidentem expressit. Iuxta equum cernitur ex Amazonum numero una, quae cum reliquis ad opem Troianis ferendam advenerat: quod ex aliis Etruscorum monumentis mox adferendis, apertius constabit.

In postica huiusce Vasis parte supra basim erecta est ara sepulcralis Achillis, vittis pendentibus & ferali fronde, tamquam encarpo, redimita: ad quam duo iuvenes accedunt, ut reor, sacra facturi: alter amulam defert lacte plenam, vel melle, aut oleo, quibus libationes in inferiis mittendae constabant, quas Graeci χοὰς dixerunt (2): alter vero, ut arbitror, pateram, ad ea sacra libamina in honorem defuncti Achillis invergenda, ostentat; non enim speculum esse censeo, quamvis huic alia similia in Vasculis Etruscorum persaepe occurrant. Ambo ramum arboris, hastae loco, manibus praeferunt; his enim, Tusco more, arae Deorum Manium contegi & ornari solebant.

Achilles post mortem, quam ei in bello Thetis mater eventuram praedixerat, annua sacra meruit ac divinos honores: neque etiam dubito, a Graecis & ab Etruscis in Heroum Semonumque numerum consecratum fuisse. Leuce insula, auctore Strabone (3), ei sacra fuit: eiusque incolae eum tamquam Deum venerati sunt. Ad littus Sigaeum fuit Achillis monumentum, templum & asylum (4). In Elide, memorat Pausanias (5), fuisse Achillis non aram, sed cenotaphium, ex oraculo ei dedicatum: ad quod matronae, primis ludorum initiis, die stato, inclinante iam in vesperum sole, inter ceteros, quos Achilli habebant honores, solemni ritu pectus plangebant. Alexander Severus in Larario secundo, praeter imagines Ciceronis & Virgilii, Achillis quoque & aliorum Heroum simulacra habuisse dicitur (6). Ex his igitur scriptorum testimoniis manifestum est, Achillem divinis honoribus post mortem consecratum fuisse, quos ei etiam Etrusci fecerunt, ut constat ex hoc insigni Vase.

TA-

(1) Lib. II. a vers. 480. & seqq.
(2) De his vide Henr. Noris in Cenotaphia Pisana Dissert. III. Cap. V.
(3) Geograph. Lib. VII. 306. Vide etiam Averan. Dissert. XXIV. in Virgil. num. 2.
(4) Ex Strabone Lib. XIII. 596. Mela Lib. I. Cap. XVIII. Vide Pausaniam in Corinthiacis Lib. II. Cap. I.
(5) In Eliacis post Lib. VI. Cap. XXIII.
(6) Ex Aelio Lampridio in eius vita.

TABVLA CXXXII.

PVGNA GRAECORVM CVM TROIANIS AD PORTAM SCAEAM

ab egregio Etrusco artifice sculpta in Vrna marmorea, Volaterris eruta.

HAnc Vrnam sepulcralem, nuper erutam Volaterris, in Hypogaeo veterum Etruscorum, quod in praediis Franceschiniis per tot secula delituit, statim ac vidi, ut ingenue fatear, obstupui: tanto siquidem opificio, tantoque studio & ingenio sculptam observavi, ut recentiores pictores & sculptores, si belli imaginem, campumque cadaveribus stratum, Heroasque vel vulneratos, vel semianimes, vel strenue pugnantes exprimere velint, hanc pro archetypo ob oculos sibi proponere possint, quam etiam multis in locis inauratam observavi.

Quod vero eadem Vrna sepulcralis repraesentet GRAECORVM CVM TROIANIS PVGNAM AD PORTAM SCAEAM, manifeste evincit eadem porta, clausa quidem, in quam irrumpere, vel perfringere Graeci milites conantur. Inter pinnas adparent capita galeata Troianorum, quae etiam in Tabula Iliaca visuntur. Scaeam dictam censet Eustathius, quia mare versus & Occidentem ducebat (1). Ceterum haec porta ΣΚΑΙΑ ΠΥΛΗ, uti scriptum supra eam est in Tabula Iliaca, fatalis fuit; circa quam multum sanguinis fusum, campusque cadaveribus stratus. Iuxta hanc, ut egregie pingit Homerus (2), ostenditque marmor Aracaelitanum, & Tabula Iliaca, Achilles Hectorem interemit. Per eam vel ampliorem factam numine Divûm, vel cum Troiae muris disiectam, in urbem adtractus est fatalis equus Dureus. Iuxta eam situm sepulcrum Laomedontis regis, cuius imaginem supra dedimus (3). Nil mirum igitur, si Etrusci hanc portam, proeliumque Graecorum & Troianorum circa eam commissum, omnium maxime sanguinolentum & luctuosum, pro ferali emblemate huiusce sepulcri exhi-

(1) Vide Palmerium ad Strabonem Lib. XI. pag. 391. Fabrettum de Columna Traiani Cap. II. pag. 29.

(2) Iliad. Lib. X. vers. 147. 272. 289. 326. 336. 368.

(3) Vide Servium ad Virgilium Aeneid. Lib. II. vers. 612. Laur. Begerum in Tabulam Iliacam, ad num. XXXIX. & LVIII.

exhibendum censuerint. Non minima etiam inter portam Scaeam & inferi regni ostium sive Orcum intercedit similitudo; quare eadem porta Mortem Fatumque designat, & animas, uti ab Homero describuntur, sanguinis avidissimas.

In media pugnantium acie adparet Dea, quae gladium ancipitem dextra ostentat: ea, ni fallor, Bellona est, vel potius Iuno Αρεια, *Martialis*: quam ita adpellare non sine ratione possumus (1), quod sit ductrix & moderatrix bellorum; maxime vero Iuno esse potest, quia Troianis adversa, quam Graecos ad Scaeam portam convocasse, & ad bellandum contra Troianos excitasse canit Virgilius (2):

> ——— *Hic Iuno Scaeas saevissima portas*
> *Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen*
> *Ferro accincta vocat.* ———

De femina ornatissima, quae supra sepulcrum iacet, dicam, uti etiam de viris, eodem modo sculptis, alio in loco. Hanc Vrnam, e marmore Volaterrano exsculptam, observavi elegantioribus in locis, praecipue in limbis vestium, armis, & in ora clypeorum, fulgenti auro intectam, & variis coloribus picturatam.

TABVLA CXXXIII. CXXXIIII.

PATROCLI FVNVS ET PVGNA DE EIVS CADAVERE
feralia Etruscorum sepulcrorum emblemata.

EX his atque aliis mox adferendis illustrandisque Etruscae nationis monumentis, perspicuum esse arbitror, Tuscos probe novisse Troici belli, Heroumque in eo occisorum, historiam; quam Homerus, qui magnitudine operum, & fulgore carminum solus adpellari Poëta meruit, non solum enar-

(1) Vide Oiselium ad Num. Sel. pag. 274. (2) Aeneid. Lib. II. vers. 612.

enarravit, verum etiam graphice pinxit. In Iliaca Tabula, quam Fabrettus & Begerus pererudite illustrarunt, num. xxxviii. & xxxviiii. duo Heroes sculpti sunt, qui in terram vulneribus acceptis cecidere, quos milites in castra referre conantur: alter est PATROCLVS ab Hectore, alter vero forsitan ACAMAS a Merione occisus. Huius igitur Iliacae Tabulae exemplo, in Etrusca Vrna marmorea, relata in Tabula CXXXIII. num. I. Heros ille, qui semianimis iacet, & manum amphorae inversae imponit, ut coniicio, est PATROCLVS ab Hectore caesus, armisque spoliatus: cuius cadaver Menelaus sive Meriones, Aiacis iussu, ab hostium incursu protegit, & in castra referre conatur: ipse, licet morti proximus, retinet clypeum, quod etiam ACAMAS facit. Patroclum, in terram prolapsum & amphorae incumbentem, sagaci consilio insculpsit Tuscus artifex; nam amphora, in qua defunctorum cineres condi solebant, mortis symbolum fuit etiam penes Etruscos: quod maxime liquet ex alio sepulcro apud Dempsterum edito Tabula LXXX. ad finem Tomi II. in quo duo servi Libitinarii expressi sunt, qui scrobe in terram facto, sub crypta, Etruscis litteris inscripta, iuxta quam ferales cupressus consitae sunt, cinerariam amphoram recondunt. Iuxta Patroclum adest saeva Necessitas aut Fatum, seu potius Mors alata ac volanti similis, cum veste succincta, quo clarius eius vis & celeritas indicetur: quae dextra significare videtur hominum vitam suo arbitrio pendere. Prope Mortem sive Fatum adstat, cum capite turrito & veste bis succincta, BELLONA Dea, cuius imaginem superius adlatam in Tabula VI. num. IV. hinc desumsimus, quae reiecta in humeros chlamyde classicum canere videtur.

Alter Heros, qui vulnere confossus iacet, in eadem Etrusca Vrna, qui nam sit, haudquaquam mihi compertum; nam nec in Tabula Iliaca scriptum est eius nomen: facile tamen, ut dixi, crediderim esse ACAMANTEM a Merione occisum, cuius fatum prope fatum Patrocli sculptum est in eadem Tabula Iliaca. Quum Volaterris erutam vidissem hanc Vrnam marmoream in praediis Franceschiniis; observavi, Tuscum sculptorem eximium in pectore Acamantis fecisse vulnus satis profundum, ac rubro satisque vivido colore, qui perbelle servatus erat, guttas sanguinis ex eo manantis pinxisse. Illud notandum, hos Heroas fortissimos cum Argolicis clypeis in laevo brachio insertis concidere & occumbere, quod est summae fortitudinis indicium: forte etiam ita sculpti sunt, quia in iisdem clypeis eorum corpora imposita ad sepulcrum deferri, sepulcroque clypei suspendi solebant.

In

In eadem Tab. CXXXIII. num. II. cernitur nova nupta in geniali thoro locata, ad quam MORS accedit, quaſi thorum conſcenſura, quae ſe totam, praeter faciem & manus, pallio involvit, ſuppoſuitque mento dextrum brachium, ut luctum nuptae, luctum ſponſo, qui adſtans, fert torquem nuptialem, ornatum bullis dependentibus, luctumque eiuſdem nuptae parentibus ſe adferre ſignificet, qui omnes inopino metu perculſi maerent & conlacrymantur.

In ſequenti Tabula CXXXIIII. num. I. ex Vrna e Tiburtino lapide, eruta in agro Peruſino, una cum altera, quae ſubiicitur, quaeque nunc adſervantur in Aedibus Nobiliſſimorum Comitum de Criſpoltis, exhibetur Heroum Graecorum & Troianorum PVGNA DE PATROCLI CADAVERE. Semianimis PATROCLVS iacet, vel ſi mavis etiam mortuus, cuius corpus humana ſpecie amplius & mole maius effictum eſt a Tuſco ſculptore, & quidem data opera; nam poſt mortem defunctorum umbras humana ſpecie grandiores auguſtioreſque eſſe & adparere veteres cenſuerunt. Qui Patrocli cadaver adtollit protegitque clypeo, eſt MENELAVS, quem canit Homerus, ad caput ſtantem, PATROCLVM invictiſſimum Heroem extinctum, ſtrenue tutatum eſſe. Prope Menelaum, ſublatis ad caelum manibus, quod ſubito dolore perculſi homines facere ſolent, triſti nuntio commotus, adſtat e Graecorum agmine vel Glaucus Hippolochi filius, vel Idomeneus, vel Meriones. Caput nudum habet: eſt etiam marmor (rariora fere ſemper tempus labefactat) non paucis in locis corruptum; quare quum ante meos oculos pictor id ipſum, uti & reliqua, delinearet, putabam forſitan eſſe feminam: veniebatque in mentem Minerva, quae, ut docet Homerus, ſaeviſſimam pugnam ſuper Patroclo excitavit: verum eſſe Graecum militem, fata Patrocli dolentem, diligenter obſervavi. Patrocli pedem laevum iniectis vinculis loriſque conſtringere conatur e Troianis forte HIPPOTHOVS, Lethi Pelaſgi filius, uti idem Homerus exponit. Hunc memorat ab Aiace occiſum fuiſſe. Cernitur enim AIAX terribili vultu ſtrenue avertens Troianos a Patrocli cadavere, qui diſtricto gladio, caedem atrociſſimam minitatur. Heros ille, qui arrepto ſiniſtro pede Patrocli, eum ad ſe trahere nititur, & ad Troianorum caſtra ducere, eiuſque opimis ſpoliis potiri (nam ad eius pedes iacet galea) eſt HECTOR, eiuſdem Patrocli interfector, quem Apollo egregie adiuvit in hac pugna: in qua deſcribenda Homerus Iliadis librum XVII. fere totum impendit.

Ad Mortem & Fatum deſignandum, in altera Vrna, quae ſequitur in eadem Tabula CXXXIIII. num. II. expreſſus eſt

caſus

casus Herois ex equo pugnantis, quem alter Heros conatur interficere, alius vero adcurrens, tuetur, ni fallor. Nusquam legimus apud Homerum, Heroas tum Graecorum, tum etiam Troianorum, singulari equo insidentes pugnare consuevisse; quare puto, Tusco artifici perdifficile visum esse, eum in curru biiugis equis tracto, proeliantem repraesentare. Forte refert Menelippum: quem ruina corporis armorumque prostratum, ut canit Homerus, Antilochus facili negotio occidisset, nisi Hector adveniens, eum e mortis faucibus, hoste perterrefacto, eripuisset. In re vero valde obscura, nihil definio: coniecturam tantum propono.

Patroclum, tam diro immaturoque fato mortuum, Myrmidones omnes luxerunt: solemnesque inferias & funebres ludos in eius honorem celebrarunt. Achilles duodecim iuvenes, ut Homerus memorat, ad eius sepulcrum, quod cum eo postea commune habuit, patrio ritu mactavit: comamque suam, quam Sperchio amni voverat, totondit (1): idque etiam omnes Graeci fecerunt, toto Patrocli cadavere crinibus contecto (2).

TABVLA CXXXV. CXXXVI.

AMAZONVM CERTAMINA cum Hercule & Theseo & ad Troiam pro Troianis, e sepulcris veterum Etruscorum declarantur.

EVrystheus, quum nonum laborem Herculi demandasset, ut Hippolytae Amazonum reginae, quae circa Thermodoontem amnem habitabant, cingulum ad se adferret, ut Admetae filiae suae, illud cupienti, obsequeretur; Hippolyte Herculem, ad Themyscirae portum adpulsum, adiit: & adventus causam percontata, zonam se daturam promisit. Iuno, sumta Amazonum unius forma, multitudinem adiit, nuncians reginam ab advectis hospitibus rapi. Tum illae captis armis, in navem equo vectae decurrunt. Hercules, ut armatas Amazonum co-

(1) Homerus Iliad. Lib. XVIII.

(2) V. Averanium Diss. XXVII. in Anthol. 6.

copias prospexit, ratus id iam non sine dolo fieri, Hippolyten necavit, & zonam abstulit (1).

Hanc fabulam exhiberi puto in Vrna elegantissima, quae longa est pedes Romanos circiter tres; lata pedes fere totidem, quae exstat Tuderti in Xysto Palatii Priorum. Hanc peraccurate delineatam ad me misit Praesul Praestantissimus Ioannes Bottarius, & ipse de antiquitatis eruditione, praesertim sacra, optime meritus. Id evincit Dea, quae inter pugnantes Amazonas adparet, redimita caput radiata corona, tradito auris inflando peplo, quo exornatur. Amazones perbreve iaculum contra Herculis hospites, iam paene prostratos deiectosque e curribus, in quibus pugnarunt, intorquent, strenuissimeque proeliantur. In medio Amazonum adest, muliebri specie efficta, NECESSITAS vel MORS, vel una e PARCIS, quae etiam Amazonas caedere, licet eius brachia fracta sint, videtur. In utroque sepulcri latere sculptae Furiae alatae, quae gladium educunt, & necem minitantur.

Hoc Sepulcrum rarissimum censeo, quia nullum aliud vidi, in quo superne duae defunctorum imagines, nempe vir & uxor, sculptae conspiciantur. Pro cineribus recondendis principum virorum, nempe alicuius Lucumonis, eiusque coniugis, inservisse videtur; nam femina radiatam coronam capite gerit.

Amazones ulturae damna, ab Hercule sibi inlata, cum Scytharum auxiliariis copiis, Graecos adgrediuntur. Singulari vero exarserunt odio in Athenienses, quod Antiopen (alii Hippolyten volunt) Amazonum reginam Theseus Atheniensium rex in servitutem adduxisset. Igitur conserto proelio, Theseus, quod Athenienses virtute pollerent, Amazonas vicit, ac partim in acie caesas, partimque in fugam coniectas, Attica expulit (2). Hanc Amazonum pugnam cum Theseo, ut arbitror, refert marmorea Vrna relata in Tabula CXXXVI. quae etiam omnium artificio & anaglyphi operis dignitate est elegantissima. Perusiae olim exstabat apud Nobiles de Constanzis: nunc vero apud Vgolinios heredes cum ceteris in suburbana Villa in Perusino agro adservatur. In Dempsteriano Opere in Tabula LXVIII. num. 1. haec Vrna perperam expressa est, & longe ab archetypi fide (3); quare rursum accuratius delineatam a diligenti pictore, in lucem proferendam esse censui.

Tres vero in hoc marmore Amazones sculptae sunt, quae in bello contra Athenienses cum virtute, tum bellandi scientia principes

(1) Ex Apollodoro Bibl. Lib. II. Cap. IV. §. 9. Diodoro Sicul. Lib. IV. pag. 90. Pausania in Eliac. pr. Lib. V. Cap. XI.

(2) Ex Diodoro Siculo Lib. IV. Biblioth. Siculae pag. 163.

(3) De hac nihil disseruit Cl. Bonarrotius.

cipes fuere. Ea, quae equo pellibus strato inequitat, in speciem viri effícta, forte est Antiopa, quae Thesei viri sui partes strenue defendit: caesaque a ceteris Amazonibus, heroicum vitae exitum sortita est, ut scribit Diodorus Siculus (1). Hanc Theseus tutatur, imposita capiti eius manu, ut imminens vulnus, quod una ex Amazonibus intentat, effugiat. Altera, ut videtur, Amazonum regina (nam habet caput diademate revinctum) obnixo in terra altero genu, districto gladio acerrime pugnat, clademque hostibus miserrimam minitatur. Belli Amazonici Historiam, multis fabulis refertam esse, scriptorumque inter se sententias non convenire, adnotat Plutarchus, quem vide (2).

Hectore caeso, latura auxilium cum Amazonum agmine Troiam advenit PENTHESILEA regina, Martis & Otreres filia, quam Achilles, adversum se pugnantem, interemit: cadentem vero, ut eius pulchritudinem, detracta galea, contemplatus est, pietatis causa in ulnas recepit ac sustinuit: mortemque ei intulisse vehementer illum poenituit. In laevo igitur huiusce Vrnae latere censebit forsitan aliquis, sculptum esse Achillem, qui Penthesileam iaculo interficit: verum meo iudicio nil huius rei adparet; nam quum differat vestium cultu, nudoque fere cernatur corpore: quum e contrario Amazones tunica brevi utrimque aperta, sine manicis, amictae sint, itemque armillas in dextro brachio habeant, & prolixam caesariem: potius credo, sculptum esse COROEBVM, qui Cassandrae iniuriam non ferens, quum eius nuptias pactus esset, ultimum post Amazonas Troianis praesidium advenit: quem, ut notat Q. Smyrnaeus, DIOMEDES, vel, ut auctor est Pausanias, NEOPTOLEMVS occidit (3). Melius igitur cum caede Amazonum convenit Coroebi nex; hi enim omnes Troianis suppetias ferentes, in proelio occubuere. Gladio tantum armatae Amazones in hac sculptura proeliantur. Bipennem quoque in bello adhibuisse non latuit Etruscos, uti vidimus ex pictura Vasis superius editi in Tabula CXXX. quae etiam caput galea munire consueverunt. In hac tamen Vrna, Etrusca quidem, uti ex inscriptione & ex ipsa sculptura liquet, Amazones, capite aperto, sine hasta, sine pelta, sine iaculis, vel sagittis, vel etiam bipennibus, solo gladio pugnant: quod est notatu maxime dignum (4).

(1) Bibl. Hist. Lib. IV. pag. 163.
(2) In Vita Thesei.
(3) Vide Begerum in Tab. Iliacam num. 61.
(4) V. Petr. Petitum in Diss. de Amazonib.

TABVLA CXXXVII.

HERCVLES CROTONEM EX IMPRVDENTIA OCCIDENS.

Etruſcae Sponſae, immaturo funere raptae, ſepulcrum adfertur.

HERCVLES Pollens, Invictus, non ſolum immania monſtra, verum etiam complures homines ſceleratos & impios, compluresque Tyrannos interfeciſſe memoratur. Ex his valde pervulgata nex Buſiridis Aegyptiorum Tyranni, qui hoſpitum, in regnum ſuum delatorum, ſanguine manus polluebat, quem Hercules interfecit (1). Poſt haec, adverſo Nili flumine in Aethiopiam ſubvectus, regem Aethiopum Emathionem, a quo bello & armis laceſſebatur, neci tradidit. Occidit etiam ex Argonautarum numero Iphitum, Euryſthei, qui certamina ei imperavit, fratrem, ſtrenue ſecum dimicantem: quem facile referre poteſt Etruſca Vrna cineraria, quae exhibetur in Tabula CXXXVII. num. I. Tota Italia, ac maxime Etruria peragrata, ferunt, Herculem, ex Sicilia reducem, dum per maritima iter faceret, & boves traiiceret, interfecto Lacinio, qui boum nonnullos abſtulerat, CROTONIATEM quoque forte ex imprudentia necaſſe: cuiuſmodi vero necis, re cognita, quum poenituiſſet, eumdem Crotoniatem funere ac ſplendido monumento honeſtavit, & clarum exinde oppidum defuncti nomine futurum accolis praedixit (2). Hoc igitur facinus, quod Etruſcis maxime cognitum famaque pervulgatum fuit, veriſimilius credam ſculptum eſſe in hac Etruſca Vrna, etſi etiam alia non negem poſſe congruere.

Adfertur in eadem Tabula CXXXVII. num. II. Vrna elegantiſſima e Tiburtino lapide, quae Peruſiae exſtat apud Nobiles Viros de Meniconibus, quae inſcripta eſt Etruſcis litteris; operculum vero Latinis & quidem antiquiſſimis: ex qua feminam, praenomine inſignitam, notare poſſumus: qui mos forte primum ab Etruſcis ortum habuit; legitur enim A. THORMENA. A. F. PIST....

hoc

(1) Vide Diodorum Siculum Bibl. Hiſtor. Lib. IV. pag. 157.

(2) Ex eodem Diodoro Siculo ibidem pag. 161.

hoc est : *Aula Thormena*, *Auli Filia*, *Tist.* . . . . forte *Tiste*. Cernitur imago nuptae, pectore tenus expressa, quae ornata est inauribus & armillis: sinistra Venereum speculum tenet, in quo vultum suum considerat. Quod maxime notatu dignum, caput flammeo velatum habet; eo enim vel matronae vel novae nuptae, boni ominis causa, amiciebantur solemni nuptiarum die. Lutei coloris fuisse tradunt, quasi servandi pudoris & maritalis concordiae perpetuum monumentum. Graeci quoque, quo die (1) sponsa in publicum prodibat, amiculo, seu peplo, seu flammeo eam tegere consuevere (2): quod vero ad luteum flammei colorem pertinet, Romanos ab Etruscis hoc institutum accepisse, auguror.

TABVLA CXXXVIII. CXXXVIIII.

AVGES ET TELEPHI fabula, Etruscorum sepulcrorum emblema.

AVGES & TELEPHI fabulam, ad excitandas spectatorum lacrymas & miserationem, aptissimam esse veteres Tusci existimarunt. Hanc itaque in tribus Etruscis Vrnis sepulcralibus sculptam vidi: e quibus altera elegantior exstat apud Nobiles Giacominios in Villa ad Bonazam: altera vero Volaterris, in domo cuiusdam rustici; hisque alia fere similis apud me adservatur. In ea narranda veteres Mythologi, Hyginus (3), Diodorus Siculus (4), Apollodorus (5) ceterique non concordant. Quae vero memorantur a Pausania (6) ex Hecataeo, cum his Etruscorum sculpturis magis convenire videntur. Aleus mares habuit liberos Lycurgum, Amphidamantem & Cepheum: filiam Augen. Cum hac Hercules concubuit, quum forte Tegeam venisset. Id ubi ex puerperio filiae rescivit Aleus, puerum cum

 matre

(1) Vide Ferrarium in Analectis de re Vestiaria Cap. XXIV. Pitiscum in Lexico in voce *Flammeum*.
(2) Ex Polluce Lib. III. Cap. III. §. 4.
(3) Fab. XCIX. ac C.
(4) Biblioth. Hist. Lib. IV. pag. *166. 167.*
(5) Biblioth. Lib. II. Cap. VI. §. 4. & Lib. III. Cap. IX.
(6) In Arcadicis Lib. VIII. Cap. IV. & Cap. XLVI. & Cap. XLVIII.

matre in arcam conclusos, in mare abiecit. Delata aestu arca est ad TEVTHRANTEM ditissimum hominem, ea tempestate imperantem ad Caicum amnem: qui puellae forma illectus, eam, ut aliqui tradunt, sibi matrimonio iunxit.

Igitur, qui in littore sedet, est Teuthrantes Mysiae Dynastes: qui vero urnam ligneam defert, est Nauplius Neptuni filius, cui Aleus filiam suam, ab Hercule vitiatam, tradidit, ut arca inclusam in mare demergeret: qui edicto eius non parens, Augen in Naupliam adduxit, quae in silva, Parthenio monti proxima, vel, ut aliqui narrant (1), in templo Minervae Pantheniae, puerum peperit. Hunc a cerva lactatum, TELEPHVM vocatum, Minervaeque providentia servatum adfirmant. Etrusci forsitan haec aliter evenisse audierunt: neque a cerva lactatum, sed ab aliqua femina: eaque forsitan est, quae manibus ad maerorem significandum superpositis, in navi iuxta puppim relicta est, ut clarius cernitur in Vrna Volaterrana in Tabula CXXXVIIII. Prope eam in eadem navi adest Nauplii famulus, qui urnam ab alio famulo cupit accipere.

Reliqui extra navem, Etrusco opere ornatissimam, atque variis sculpturis elegantissimam, pulcherrimo ordine, exiguo in loco (nam singulae Vrnae vix latitudine excedunt pedes duos Romanos) dispositi conspiciuntur. In littore, regia in sella sedet TEVTHRANTES, qui adtonitus Augen cum Telepho puerulo ad se venientem intuetur. Augen, dum linqui animo, & submittere genu incipit (quae mirifice Tusci artifices expressere) Nauplii alter servus, & Thelephus ipse sustinent, ne collabatur. Adstat etiam opem ferens navis gubernator, qui, palmulam tenet, vel, ut in Tabula CXXXVIII. palmulam simul & tubam marinam, quam Etrusci, rei maritimae peritissimi, invenerunt.

Ex his sculpturis videmus, Tuscos artifices in Historiis exprimendis, figuras, vestium cultum, & aetates hominum variasse: non vero rem ipsam, quam repraesentabant. Aliter hanc fabulam expressit Graecus artifex, ut suspicabar, in gemma Medicei Thesauri, quam editam vide in Tom. II. Musei Florentini Tabula XLIII. num. II. Multa Telepho infortunia post haec accidere: multa etiam Augae, quae narrat Hyginus (2); quare nil mirum, si Etrusci, quae ipsis fata evenere, feralia sepulcrorum emblemata esse voluerunt.

De navi, eiusque structura, ornamentis instrumentisque, alio in loco opportunius disseram.

TA-

(1) Ex Hygino & Apollodoro locis citatis. (2) In Fabula c. & ci.

TABVLA CXL.

HECVBAE SEV CASSANDRAE fatale connubium, pro ferali emblemate, sculptum in sepulcro Etruscorum vetustissimo.

FAtorum voluntate & imperio eversa incendioque consumta TROIA, Graeci Heroes direptis immensis opibus atque opimis spoliis, queis naves onerarunt, haud satis contenti, antequam in patriam redirent, Troianas quoque feminas omnium lectissimas, regioque natas sanguine, seu connubio iunctas, seu nuptiarum expertes, omni conatu uxores sibi abducere studuerunt. Sortitione facta, Andromache obvenit Neoptolemo, Polyxena Pyrrho: quam tamen ad placandam iram immitis Achillis iam fato functi, ut facilem sibi reditum in patriam pararent, ad eius aram mactarunt. CASSANDRA sorte contigit AGAMEMNONI, VLYSSI vero mater omnium infelicissima HECVBA. Hae igitur e summo rerum, felicitatis & gloriae fastigio in servilem conditionem deiectae, reliquum vitae tempus, adsiduo moerore confectae, longe luctuosissimum exegere.

Animo incertus pendeo, cuius nam ex his feminis infelicissimis, ferales nuptiae in hac Vrna exhibeantur, quam nuper erutam vidi Volaterris in praediis Franceschiniis. Ea marmorea est, longa pedes duos & uncias quinque, alta pedem unum & uncias quatuor. HECVBA facile credi potest, vi ad Vlyssem adducta a Talthybio, qui eam impellit, iaculoque se illam percussurum minatur, ni pareat. Hunc alii duo socii sequuntur similiter chlamydati, quorum alter securem, alter praelongam hastam tenet. Sequitur alius, eodem cultu vestium ornatus, qui canem adlatrantem vinculo adligatum ducit: forsitan est aliquis militum, incendiariorum ductor; nam canes ignitas faces gerentes facile in multa loca penetrare possunt: ideoque gerit in humeris extinctam taedam, qua forsitan Troianorum aedes incendit. Cernitur prope hunc puella, quae vestem adtollens, ad fugiendum parata videtur; quasi e manibus Graecorum elapsa, ne foedo connubio iungeretur. Hecubam vi tractam ad Vlyssem, ita Q. Calaber de-

scri-

ſcribit (1), magnoque gemitu fata ſua deplorantem, ut eius deſcriptio cum hac ſculptura mirifice conveniat. Verum quum Hecuba ſenili aetate gravis fuerit, nec iuvenili floreat ſpecie, uti mulier ſculpta in hac Vrna: nec vultus lineamenta ſenis ſedentis cum Vlyſſe conveniant; potius credam, eam feminam eſſe CASSANDRAM, vi a Talthybio abſtractam ductamque ad AGAMEMNONEM regem, qui in regia ſella ſedet, eamque accipiat ne, an reiiciat, ſecum meditari videtur. Iuxta eum ſtat Augur ſeu Vates pallio tectus, qui futura forſitan pandit. Siquidem Caſſandra non omnino a connubio Agamemnonis repugnare videtur; nam Tuſcus artifex ingenioſiſſimus, etſi eam exhibuerit vi adductam coram rege, tamen ita expreſſit, ut regem ſiniſtra manu comprehendere atque amplecti videtur: quam quidem rem, quo animo ſit factura, eadem Caſſandra Hecubae matri maeſtiſſimae ita aperit apud Euripidem (2):

Μᾶτερ, πύκαζε κρᾶτ᾽ ἐμὸν νικηφόρον,
Καὶ χαῖρε τοῖς ἐμοῖσι βασιλικοῖς γάμοις,
Καὶ πέμπέ τε. κἂν μὴ τἀμά σοι πρόθυμά γ᾽ ᾖ
Ωθειβιαίως. οὐ γάρ ἐσ̓τι Λοξίας.
Ελένης γαμεῖ με δυστυχέσ̓τερον γάμον,
Ο τῶν Αχαιῶν κλεινὸς Αγαμέμνων ἄναξ.
Κτενῶ γὰρ αὐτὸν, κἂν τι πορθήσω δόμους,
Ποινὰς ἀδελφῶν καὶ πατρὸς λαβοῦσ᾽ ἐμοῦ.
Αλλά τ᾽ ἐάσω, πέλεκυν οὐχ ὑμνήσομαι,
Ος εἰς τράχηλον τὸν ἐμὸν εἶσι, χ᾽ ἁτέρων.
Μητροκτόνους τ᾽ ἀγῶνας, οὓς οὐ μοὶ γάμοι
Θήσουσιν, οἴκων τ᾽ Ατρέως ἀνάσ̓τασιν.

Mater orna meum caput victorioſum,
Et gratulare meis regiis nuptiis,
Et deduc quoque me, *& niſi mei* greſſus *tibi ſint* ſatis *promti,*
Trude me *violenter. haud enim eſt Apollo*, qui me ducit;
Sed *infeliciore coniugio, quam* Paris *Helenam, me ducit uxorem*
Agamemnon ille inclytus Graecorum rex.
Interficiam enim ipſum, & viciſſim vaſtabo domum eius,
Sumens poenam pro interfectis fratribus & patre meo.
Sed cetera omittam. non lamentabor ſecurim,
Quae per meum iugulum ibit, & aliorum;
Nec parricidialia certamina, quae ex meis nuptiis
Orientur, & familiae Atrei everſionem.

Haec

(1) In principio Lib. XIV.

(2) In Troad. verſ. 353.

Haec interim dum ſcribo, venit in mentem, an ſculptura huius Vrnae elegantiſſimae referre poſſit fatum formoſae BRYSEIDIS, quam rex Agamemnon per Talthybium & Eurybatem praecones ſeu feciales (1) ab Achille abduci, ſibique reddi imperavit. Invito aegroque certe animo id fieri paſſus eſt Achilles: neque etiam ſine lacrymis ſpectare potuit puellam ſibi cariſſimam, e conclavi ſuo a Patroclo abductam, a ſe diſcedere. Ipſa quoque BRYSEIS invita ac moeſta, ire cum his paene recuſavit, & ab Achillis amplexu divelli aegerrime tulit. Rem omnem aperit Homerus in primo Iliadis libro; fletumque & lamenta BRYSEIDIS exponit eleganter Ovidius (2). Expendent viri docti, an haec cum huiuſmodi Etruſca ſculptura convenire poſſint: mihi quidem obſtare videntur; primum, quia imago viri in regio throno ſedentis, potius regi Agamemnoni, qui, regiae poteſtatis & ſacerdotii inſigne, virgam praefert, quam Achilli convenit, qui iuvenis, nec annis gravis, fingi ſolet. Si enim eſſet Achilles, iuxta naves effingendus fuerat, iuxta quas ſedentem pinxit Homerus. Bryſeide vero diſcedente, idem Homerus memorat, Achillem, erumpentibus lacrymis, ab aſpectu ceterorum deflexiſſe, ſolumque ad oram maris reſediſſe, manibuſque ad caelum ſublatis, Thetidis opem imploraſſe. Praeterea neſcio quid in tali eventu ſignificare poſſet vir ille, qui extinctam facem defert in humeris, & copula trahit canem: & puella illa fugiens. De his igitur docti viri iudicium ferant.

TABVLA CXLI.

POLYXENA
ad Achillis tumulum immolata, ex anaglypho Etruſci ſepulcri.

Achillem, amore captum POLYXENAE, Priami regis filiae, forma pulcherrimae, Paris & Deiphobus fratres, in templo Apollinis Thymbraei, quo ad agendum de nuptiis ſororis convenerant, inermem, & nihil tale opinantem, ex inſidiis interfecere (3), uti adlata inſignis Etruſci Vaſis

(1) Vide etiam Pauſaniam in Eliac. prior. Lib. V. Cap. XXIV.

(2) Heroid. Epiſt. III.

(3) Ex Hygino Fab. CX.

Vasis pictura , ad Tabulam CXXX. paullo ante observavimus. Graeci capta Troia , patriam datis velis repetentes , dum Achillis sepulcrum praetereunt , ab eius umbra e tumulo adparente , admonentur , numquam in patriam secundis votis & auspiciis redituros , nisi mactent ad sepulcrum suum Polyxenam virginem sibi desponsam , suisque Manibus debitam , cum qua nuptias apud Elysios celebret . Graii hoc prodigio adtoniti , suadente Vlysse , Achillis voluntati obsequendum , & Polyxenam , quamvis multis dissentientibus , ipsoque in primis rege Agamemnone , ad Herois fortissimi sepulcrum mactandam esse censuere : idque sacrificium (quod tamquam immane facinus, ut notat Pausanias (1) , Homerus consulto praetermisisse videtur) NEOPTOLEMO demandatum perhibent. Quod vero ab eo perfectum fuerit, confirmat Iliaca Tabula num. CXIII. quam Fabrettus & Begerus illustrant . In ea sculpti Vlysses & Calchas , qui cum Camillo , amulam praeferente lustralis aquae , iuxta Neoptolemum , cuius nomen in limbo eiusdem Tabulae scriptum est , adstant sacrificio Polyxenae : cui quidem Talthybius apud Euripidem (2) totum exercitum Graecorum adfuisse memorat . Complures scriptores nomen illius viri , qui Polyxenam mactavit , silentio praetereunt (3) . Alii Troade ad bustum Achillis caesam scribunt , uti Virgilius (4):

O felix una ante alias Priameïa virgo ,
Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori , quae sortitus non pertulit ullos ,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile .

Euripides eam in Chersoneso ad inanem & honorarium Achillis tumulum immolatam fuisse ; Philostratus (5) vero , eam ultro ad sepulcrum Achillis sponsi sui gladio incubuisse , adfirmant .

Pinxit Polyxenae casus aliaque Polygnotus ad mentem Homeri , aliorumque scriptorum de Ilii excidio , tum Athenis , tum Pergami , quas tabulas in his locis se vidisse testatur Pausanias (6).

Nunc primum igitur ex hoc insigni Etrusci sepulcri fragmento, quod exstat in meo Museo , videmus quomodo Tusci artifices , fatale POLYXENAE sacrificium exhibuerint : quod quidem Graecorum sculpturis partim respondet , partim etiam non parum discre-

(1) In Atticis Lib. I. Cap. XXII. Vide Averanium Diss. XVII. & XXIII. in Euripid.
(2) In Hecuba vers. 522.
(3) In Anthologia Lib. IV. Cap. IX.
(4) Aeneid. Lib. III. vers. 321.
(5) In Heroicis. Vide Turnebum Adversar. Lib. XI. Cap. XIX. Vide Musei Flor. Tom. II. Tab. LXXVII. num. I.
(6) In Phocicis Lib. X. Cap. XXV. & in Atticis Lib. I. Cap. XXI.

discrepat. Enim vero iuxta Polyxenam, quod alii artifices non fecere, FATUM, seu PARCA, seu NEMESIS, seu e FURIIS una, volanti similis, alis expansis sedet, quae tam immane facinus aversari videtur; nam alio caput & oculos detorquet, ne caedem adspiciat. Neoptolemus, ornatus circa collum torque & bullis, laeva crines puellae, retro collectos, virginum more, uti a Pausania describitur (1), tenet: dextraque gladium per eius iugulum se adacturum minatur. Polyxena stat ad monumentum Achillis, nempe ad columnam, in qua eius cineres in urna conditi fuere. Ea genu interim collapsa, tantam diligentiam adhibuit, ut honeste caderet: quod notat ex Tragicis Clemens Alexandrinus (2).

Ne locus in hac Tabula vacuus relinqueretur, fictilem Urnam elegantissimam, ectypo opere confectam, e meo Museo producendam esse censui. Pugnantes Heroes picti sunt compluribus adhuc florentibus coloribus. Etrusci characteres, rubro colore depicti, etsi in fine aliquantulum fugientes, maiori tamen ex parte adhuc vividi perennant. Hanc ut publici iuris facerem, dono mihi dedit, vir humanitate flagrantique in bonas artes studio conspicuus, Comes Robertus Zefferinius. Forte exhibet Hectorem ab Achille, vel Acamantem a Merione interfectum, ut docet Iliaca Tabula num. XV. & LXII. & LXIII.

TABULA CXLII.

POLYMESTOR

defossis oculis, una cum filiis ab Hecuba necatus, ex antiquo Etrusci sepulcri anaglypho ostenditur.

NUllum esse facinus tam immane, tam barbarum, quod non auri cupiditas homines cogat perpetrare, inter cetera exempla, declarat POLYMESTORIS avaritia, cum summa crudelitate coniuncta (3). Is enim Thraciae rex, a Graecis, qui omnem Priami stirpem extinguere cogitarunt, magno auri pondere accepto, Polydorum Priami filium, quem se educaturum ac diligenter servaturum cum Troica gaza, obstrictus

(1) In Phocicis Lib. X. Cap. XXV.
(2) Stromatum Lib. II. versus finem.
(3) Vide Averanium Dissert. XI. in Euripidem num. I.

iure hospitii & adfinitatis, promiserat, impie & crudeliter necavit, atque in mare abiecit. HECVBA, ut id comperit, dolore atque odio exagitata, Polymestorem simulato animo ad se cum liberis adcersit: eoque sceleris convicto, coram se oculos ei defodi, filiosque una necari iussit: quae omnia, ex Euripide satis perspicue vulgata (1), cum hac Etruscorum ferali sculptura egregie concordant; quamvis aliter rem narret Hyginus (2).

Cernitur Hecuba regio in solio sedens, quam ira furentem quidam cohibet. Adstat non longe Agamemnon, regiam praeferens virgam, uti superius observavimus, cuius opem Hecuba imploravit, ut apud Euripidem legitur. Polymestorem in utrumque genu collabsum, duo milites apprehensis eius manibus summa vi tenent, ut sibi ab altero erui oculos sinat: qui idcirco eius imminet humeris, eiusque caput per crines apprehensum, sursum adtollit, ut facilius oculos confodiat. Adstant eiulantes duo filii eiusdem Polymestoris. Duae ancillae Hecubae, opem pro miseris, eorum commotae calamitate, implorant: ni forte, quae cultu ornatior est, licet passis capillis, sit uxor Polymestoris, quam ancilla pedisequa dolore atque ira pressam retinere conatur.

Exstat hoc marmoreum Etrusci sepulcri anaglyphum, exquisita arte & elegantia absolutum, in Museo Mediceo: quod vero sit Tuscanici operis, etsi viderit, non tamen adseruit V. C. Franciscus Montanius Comes, qui in eo sculptum esse censuit Phoenicem, iussu Amintoris patris occisum (3).

TABVLA CXLIII.

VLYSSES APVD CIRCEN POTVS

e pictura Etrusci Vasis Bibliothecae Vaticanae.

ETruscarum antiquitatum primus indagator & interpres Senator Bonarrotius censet, Homerum a Tyrrhenis didicisse complures fabulas, quibus, externis quoque aliarum nationum additis, VLYSSIS vitam exornavit (4): quod etiam adnotavit Strabo (5), ubi de fabulosis hisce narrationibus, Ita-

(1) In Hecuba vers. 1116.
(2) Fab. CIX. Vide Averanium, ibidem.
(3) Vide Tom. XXXII. Ephemerid. Litterat. Italiae, a Venetis Auctoribus edit. pag. 93.
(4) Ad Monum. add. Dempst. §. XXI. p. 22.
(5) Geograph. Lib. V. num. 224.

Italiae peculiaribus, agit. Profecto Homerus, dum exponit Vlyssis errores & pericula, uti observat Heraclides Ponticus (1), tamquam exemplum fortitudinis, prudentiae sapientiaeque, nullis territum adversis, nullis illecebris & voluptatibus delinitum, imitandum proponit Heroëm aerumnosissimum. Hunc Tyrrheni, auctore Tzetze (2), Nᾶνον, id est *vagum* vel *errantem*, vel potius, ut censet Bernardus Martinus, Πλάνον cognominarunt: eumque inter Semonas ita coluerunt, ut eius gesta in sculpturis & picturis, ad exemplum spectantium, exhibenda esse censuerint. Nonnulla ex his, quae ad nostram aetatem pervenere, adferre lubet: ac primum e pictura Etrusci Vasis, alti pedes duos, coram Circe adstans Vlysses exhibetur. Eadem Dea in sella sedens, seminuda, calceis, armillis & inauribus ac pulcherrima mitra exornata, pendente ab humero unionum linea, dextra crateram offert Vlyssi, qui ad eam modo advenisse fingitur. Ipse, more Heroum, toto corpore nudus adstat; ornatus tamen hasta & ocreis, cristatam galeam gerens capite: iuxta quem adpictus cernitur ingens clypeus. Ex humero dextro balteus pendet, fertque sinistra manu torquem sive coronam, tamquam coronaturus aram, quae in medio posita est. Haec, licet Homerus silentio praetereat, Etruscis tamen forsitan cognita fuere. Constat enim, hospites in ipso limine hospitalis domus, in qua recipiebantur, Genio seu Lari familiari, Diisque Domesticis, ac praesertim Iovi Xenio, sacra facere consuevisse (3). In alio Vase Etrusco, picturis ornato, apud Dempsterum Tabula XX. Vlysses eodem modo armatus, columellae sive arae innixus cernitur: at vero dum a Circe discedit, pileatus exhibetur, & ocreas indutus; quemadmodum etiam observat Bonarrotius (4).

Circe auream pateram offert Vlyssi, e qua pharmacum bibat: quod quidem ut bibit, nec adtonitus, nec mentis impos, aut consopitus patriaeque obliviosus evasit; nam antea a Mercurio admonitus, consilioque eius adiutus, aliud pharmacum pro remedio acceperat, herbam nempe a Diis *moly* dictam, nigra radice, flore autem lacti simili: quae, ni fallor, in hoc ipso Vase tum iuxta Circem, tum etiam iuxta Vlyssem picta observatur.

In aversa parte eiusdem Vasis femina palliata sedens, pateram sinistra, & vannum, quod spectat ad vaticinia, dextra praebens, agit personam eiusdem Circes: ante eam super ara seu mensa

Mm 2 impo-

(1) In Allegoriis Homeri pag. 495.
(2) Hunc citat G. Cuperus in Apotheosin Homeri pag. 53.
(3) Vide Ovidium Metamorph. Lib. x. vers. 224. & Iac. Phil. Tomasinium de Tesseris hospital. Cap. vi.
(4) Ad Monum. addita Dempstero §. xvi. pag. 21.

imposita pharmaca cernuntur. Adstat eodem modo coram Circe iuvenis palliatus, cum capite laureato, qui, ut arbitror, Vlyssis personam agit. Mos enim, ut hinc etiam evincitur, Etruscorum fuit, Deorum Heroumque gesta repraesentare in ludis scenicis. Rhapsodi, Homeri Iliadem cantaturi, quia Heroum caedes memorabant, puniceis vestibus induti: Odysseam vero acturi, caeruleis vestibus, vel conchyliatis, ornati prodibant; is enim color mare designabat, quo Vlysses, decem annorum spatio iactatus fertur, antequam Ithacam patriam suam reverteretur (1).

TABVLA CXLIIII. CXLV.

CIRCE

Vlyssis socium feris obiiciens: Perseus Medusam interimens, Etrusci tripodis ahenei emblemata.

SVpersunt duo Etrusci tripodis ahenei emblemata, Etrusco opere vetustissimo valde insignia, quae in regio Thesauro Mediceo adservantur: exceduntque altitudine Romanum pedem. In altero ex his, prolato in Tabula CXLIIII. ni certiora ac meliora in posterum mihi occurrant, ut nunc opinor, forsitan CIRCE exhibetur, quae vel hospitem, vel e sociis Vlyssis unum leoni & urso dilaniandum vorandumque obiicit. Quod vero Circen credam, & ab ea Vlyssis socium ita interemtum, illud me vehementer movet, quod iuvenis ille, quasi pharmaco consopitus, haud mutato vultu, ad dolorem vel ad vociferationem exprimendam composito, feris obiicitur. Praeterea testatur Homerus (2), in aedibus Circes fuisse lupos montanos ac leones, qui circa eam pharmacis deliniti adsultabant, & veluti canes domino epulanti caudis adblandiebantur. Idem Homerus adfirmat, Circen consuevisse in belluas convertere hospites suos, quod etiam accidit sociis Vlyssis: ex hoc tamen Etrusco monumento intelligimus, eos etiam ad pastum leonibus & lupis suis domesticis obiecisse.

In

(1) Vide Suetonium in vita Neronis. (2) Odyss. Lib. x. vers. 212.

In altero eiusdem tripodis fragmento, relato in Tabula CXLV. cernitur, ut mihi videtur, PERSEVS, qui traiecto per iugulum gladio, MEDVSAE caput obtruncat. Peculiaris hic sane est huiusmodi rei a Perseo gestae typus: aliter enim in Etrusca patera apud Dempsterum Tabula V. haec caedes expressa est; attamen, quod & in hac eximia sculptura idem Perseus Medusam obtruncans exhibeatur, multa suadent. Medusa alata est: alae vero non in capite, sed in humeris conspiciuntur. Perseus chlamyde ornatus eam reluctantem, & in utrumque genu collapsam, interficit. Oculi tum Persei tum Medusae, quum vacui & inanes sint, eorum loco gemmas, vel oculos argenteos repositos fuisse, verisimillimum censere possumus.

TABVLA CXLVI.

ELPENORIS FVNVS ex anaglypho Etrusci sepulcri ostenditur.

ELPENORI, iuvenili aetate florenti, dum Vlysses, monente atque iubente Dea Circe, ad infera regna descenderet, triste fatum contigit. Siquidem quum audisset in aedibus Circes tumultum & motum sociorum, amens & adtonitus, quia & ipse lethale pharmacum biberat, ut quanto citius posset adcurreret, e scalis praeceps ac pronus ruit, fractaque cervice mortuus est, quum per longas scalas retrogradum se descendere oblitus esset. Vlyssi interim infera regna perlustranti, statim in primo limine umbra eiusdem Elpenoris obviam facta; ut canit Homerus (1), triste fatum suum narravit: oravitque, ut ad Circen rediens, corpus suum, quod insepultum iacebat, ad tumulum efferendum curaret, riteque peractis exequiis, sepulcrum pone littus maris conderet: eique arma sua & remum pro insignibus ad posterorum memoriam imponeret: quae omnia summa cum religione perfecit pientissimus Vlysses (2).

Celebris haec fabula fuit apud Graecos, quam Polygnotus inter ceteras, quae ad Vlyssem pertinent, atque ad eius descensum ad inferos, pinxit in templo Apollinis Delphici: quam etiam describ-

(1) Odyss. Lib. XI. vide etiam ad fin. Lib. X. (2) Ex eodem Homero Odyss. Lib. XII.

describit Pausanias (1). Hanc ipsam pro ferali emblemate sculptam arbitror in hac pereleganti Vrna Etrusca, quae exstat Florentiae in Aedibus Marchionum Gaddiorum. ELPENOR eo statu corporis effictus, quasi in terram corruat, e scalis domus Circes, se praecipitem lapsum esse perspicue ostendit. Hunc sustinet, vel e terra sublatum effert, ex Vlyssis sociis, forsitan Perimedes vel Eurylochus: nisi ex his potius unus ille sit, qui velato capite cum veste viatoria, post eumdem Elpenorem, eius fatum deflet ac miseratur. Is vero, qui eodem vestis genere amictus est, & gladium in vagina reconditum sinistra gerit, forsitan est Vlysses, ab inferis reversus; eo enim gladio educto, memorat Homerus (2), oves nigras, scrobe facta, in inferno mactasse in honorem Plutonis & Persephones: & ab earum sanguine, animas defunctorum hauriendi flagrantissimas, disturbasse & avertisse. Praeeunt tres ex infimo sociorum ordine, ut arbitror, Vlyssis remiges, qui libitinariorum servorum munia obeunt, feruntque alius scalam, qua, ut reor, praealtum sepulcrum, armis Elpenoris exornandum, conscendere possit: ceteri vero urnas; quarum una cineribus recondendis inserviat, altera vero, aqua oppleta, defuncti cineres lustrari possint; vel ii aspergi, qui sepulcrum ingrediuntur, aut ex eo egrediuntur: quam urnam Graeci dixere *αδράνιον*, ab *ἄδρειν rigare*, de qua meminit Suidas. Hae urnae forsitan illas quoque designant, quae lacte, melle & oleo plenae, in inferiis mortuorum fundi solebant, quas Pisani adferendas iusserunt in annuis exequiis Caii & Lucii Caesarum: quem ritum apud Graecos & Etruscos usitatissimum, Romani quoque receperunt (3).

His expositis, scrupulum mihi obortum fateor, utrum hoc anaglyphum referre possit Orestis funus, vel expiationem post caedes ab eo factas. Verum, quum multa, & quidem praecipua, quae de eo feruntur, ut animadverti, non bene cum his conveniant; potius alteram ELPENORIS fatalem lugubremque fabulam censui in hoc perraro sepulcro expressam esse, quam non levibus coniecturis explicare conatus sum.

Corona, quam capite gerit vir ille palliatus, qui Vlyssem exhibet, pictusque cernitur in postica Etrusci Vasis parte, adlati in superiore Tabula CXLIII. etsi laurea videatur, non tamen negandum, myrteam quoque esse posse. Hanc enim ab Vlysse satam fuisse tradunt Theophrastus (4) & Plinius (5). De hac fabula

(1) In Phocicis Lib. x. Cap. XVIII. & XXIIII. Vide etiam Hyginum Fab. CXXV. & Ovidium Lib. III. Eleg. IV.

(2) Odyss. Lib. XI.

(3) Vide Norisium in Cenotaph. Pisana Dissert. III. Cap. V.

(4) Histor. Lib. V. Cap. XIX.

(5) Nat. Hist. Lib. XV. Cap. XXIX.

bula, deque Vlysse apud Circen, & de eius cultu apud populos Latii, plura obsérvat vir omnigena eruditione excultus Petrus Marcellinus Corradinus, nunc Cardinalis amplissimus (1).

TABVLA CXLVII.

VLYSSES SIRENES PRAETERVEHENS
Etruscorum sepulcrorum ferale emblema.

PHilosophiae moralis maximam partem complectitur fabula SIRENVM, quae frequenter sculpta occurrit in cinerariis Vrnis veterum Etruscorum. Ea enim Tusci Philosophi, eorumque exemplo Homerus, qui ab ipsis hanc & alias fabulas accepit, in mentibus rudium hominum altius infigere voluerunt, solum sapientem eum esse, qui noxias voluptates, malorum omnium causam, contemnit & fugit: quique prudentia & animi summa contentione, quemadmodum Vlysses patriam, omni conatu solam virtutem adsequi studet. Quare, ut facilius ea comparari possit, iuxta aureum illud monitum Horatii (2), quo nos usi sumus pro insigni huius operis in ipso limine:

——————— *Vitanda est improba Siren*
Desidia. ———————

Etrusca Vrna, quae in fronte horum librorum proposita est, exstat Florentiae in Museo Marchionum Niccoliniorum, quae quidem omnium est elegantissima, ac minus iniuria temporum labefactata. Quae vero proponitur num. I. in hac Tab. CXLVII. Volaterris conspicitur in Aedibus Nobilissimi Equitis Ludovici Maffeii: altera vero prolata num. II. Florentiae apud Nobiles Bonarrotios adservatur. Alteram praetermisi, quae exstat in Mediceo Cimeliarchio. Frequenter repertas Etruscas Vrnas cum ferali SIRENVM emblemate iuxta vicum Pogna, decimo octavo a Florentia lapide, adnotavit Bonarrotius (3); sed eas nec exhibuit, nec illustravit.

Pri-

(1) Veteris Latii profani & sacri Lib. III. Cap. V.

(2) Satyr. Lib. II. Eclog. III. vers. 14.

(3) Ad Monum. addita Dempst. §. XVI.

Primum igitur in his monumentis omnium vetustissimis observandum est, Tuscos nostros tres tantum proposuisse Sirenes, longe pulcherrimas feminas: & quidem omni cultu & venustate corporis instructas, ornatasque inauribus, armillis, torquibus & peplo, quod e capite earum pendet, virginea tunica & palla amictas: quibus nec crura, nec pedes gallinaceos adsignarunt, uti apud Graecos & Romanos in sculpturis factum videmus (1). Homerus eas fingit in pratis sedentes; Etrusci vero in scopulis petrisve. Notandum, quod syncrusi praetereuntem in navi Vlyssem demulcere conantur; altera enim in medio sedens canit fistula, e septem calamis compacta: altera lyram plectro pulsat: altera vero monaulo, unica tibia, non duplici concinit, omnesque simul organicum melos condunt. In Vrna Volaterrana, uti & in Bonarrotiana, Sirenum una, quum nullum musicum instrumentum praeferre videatur, voce cantat, & cum ceteris symplasmate consentit. Homerus Sirenes vocales tantum facit, easque fingit solerter cantare solitas quae praetereuntibus grata essent: ideoque ita Vlyssem adfatae sunt, ut verbis utar Ciceronis, qui Homerica carmina in hunc modum convertit:

O decus Argolicum, quin puppim flectis VLYSSES,
Auribus ut nostris possis agnoscere cantus?
Nam nemo est umquam transvectus caerula cursu,
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus.
Post variis avido satiatis pectore Musis,
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, clademque canemus,
Graecia quam Troiae divino numine vexit,
Omniaque elatis rerum vestigia terris.

Sirenum nomen, notum sacris divini Voluminis Scriptoribus, ut notat doctissimus Bochartus (2), ab Hebraico & Punico idiomate prodit; nam שיר *sir*, est *cantio*, *canticum*. Inde libro Salomonis titulus שיר השירים *sir hassirim*, est *canticum canticorum*. Itaque שירן *Siren*, est *canorum monstrum*, quale non solum a Poëtis, verum etiam a Sculptoribus & a Pictoribus fingitur. Proserpinae (3) comites Musarumque aemulae finguntur Sirenes, Acheloi fluminis & Melpomenes, sive, ut aliqui volunt, Calliopes filiae (4). Iunonem in manu

(1) Vide Fabrettum, in Addendis ad Columnam Traiani, in fine.
(2) In Hierozoico Lib. VI. Cap. VIII. pag. 830.
(3) Ovidius Metamorph. Lib. V. Fab. XII.
(4) Ex Hygino Fab. CXLI. Servio in Virgilium Lib. V. Aeneid. vers. 864. Vide etiam Apollodorum Lib. I. Bibliothecae Cap. IV.

nu sua Sirenas gestantem describit Pausanias (1). His responsum ferunt, tamdiu victuras, quamdiu eas cantantes audiens nemo esset praetervectus. Vlysses, a Circe edoctus, fallaces Sirenum cantus, obturatis sociorum auribus, ipseque malo navis adligatus, uti etiam in his sculpturis cernitur, fefellit, praetervexitque; quare fabulantur, eas se in mare praecipitasse, atque in saxa fuisse conversas. Earum nomina exponit Natalis Comes (2). Vlysses, quum insidias Sirenum evasisset, aedem sacram Minervae dedicavit (3). Isocratis Sepulcro insculpta canora Siren memoratur.

TABVLA CXLVIII.

SCYLLA ET CHARYBDIS
Sepulcrorum veterum Etruscorum feralis typus.

HOmerus fingit, Circen Vlyssi praedixisse, post Sirenas, vitanda esse in mari saxa Cyanea, & immanes scopulos in freto Siculo, SCYLLAM & CHARYBDIM, quos describit (4). SCYLLAM fabulatur habere vocem catuli, pedes duodenos, omnesque aspectu foedos, ternaque colla oblonga, cuilibet horrendum caput, triplici quoque dentes ordine densi ac frequentes, mortisque pleni: describitque in medio speluncae natantem, atque e diro barathro capita exserentem. Docuit etiam eumdem Vlyssem Circes, quomodo evitaret pestilentem CHARYBDIM, monstrum inexpugnabile, navigantes omnes incautos absorbens, si ad se appropinquent, saevaque procella dispergens.

Quo vero typo Etrusci ante Homerum expresserint haec maris monstra atque horrenda pericula, docent antiquissima monumenta, Etruscis characteribus consignata: quorum alterum iam prodiit apud Dempsterum Tabula LXXX. num. II. in quo Cl. Bonarrotius nil de his monstris adnotavit: alia duo habes in hac Tabula, quae exstant Perusiae in Hortis Villae suburbanae Nobilissimi Comitis Pompeii Eugenii. Virginea, ut cernimus, forma, nudoque corpore expressa sunt: sub pube perizomatis, e maioribus foliis vel algae vel caprifici marini, velantur; nam Homerus

(1) In Boeoticis Lib. VIIII. Cap. XXXIIII.
(2) Mytholog. Lib. VII. Cap. XIII.
(3) Vide supra pag. 88. ad Tab. XXVIII.
(4) Odyss. Lib. XII. in principio.

merus ſub umbroſa caprifico habitare CHARYBDIM fingit. SCYLLAE pedes, ut in altera Vrna cernitur num. I. mirae magnaeque longitudinis ſunt, quibus duos miſeros homines complexa eſt: pugnatque cum duobus militibus, iaciens temonem aut torrem, vel facem, uti clarius in altera apud Dempſterum Tabula LXXX. num. II. cernitur. CHARYBDIS, quia magis humilis, & in mari demiſſior làtitat, alatos habet humeros his alis, quae nocturnis avibus, quae ſublimius ferri non poſſunt, dantur. Alatum quoque habet caput, eo prorſus modo, quo ab Etruſcis TEMPESTATEM Deam expreſſam ſuperius adnotavimus (1). Cum hac quoque duo milites nequicquam pugnant, ut eam interficiant ac perdant. SCYLLAM, fere iuxta hunc Etruſcorum typum, ita deſcribit Virgilius (2), qui non Homerum, ſed has Etruſcorum ſculpturas mihi expreſſiſſe videtur: nec mirum; quum idem Mantuam patriam ſuam, Etruſcorum coloniam, & regum ſedem faciat.

At SCYLLAM caecis cohibet ſpelunca latebris,
Ora exſertantem, & naves in ſaxa trahentem.
Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo
Pube tenus: poſtrema immani corpore priſtix,
Delphinum caudas utero commiſſa luporum.

Veteres Etruſci, exhibentes in cinerariis Vrnis defunctorum haec monſtra, nil aliud, ut opinor, deſignare voluerunt, quam Mortis vim ac Fati malignitatem, contra quae homines, etiamſi ſtrenui, robuſti, viribus opibuſque pollentes ſint, non valent tamen nec pugnare, nec ea proſternere; ſed tamquam in ſcopulos impingentes, diem ſupremum miſeri obeunt. Idem Virgilius (3), veterum Etruſcorum facile ſecutus Mythologiam, Scyllam biformem, quia alii in canem, alii in piſcem, alii in avem converſam volunt (4), cum aliis horrificis monſtris recenſet ſtatuitque apud inferos, & adfirmat de impiis ac ſceleratis hominibus vindictam & debitas poenas ſumere acerbiſſimas.

Multaque praeterea variarum monſtra ferarum
Centauri in foribus ſtabulant, SCYLLAEQVE biformes,
Et centumgeminus Briareus, & bellua Lernae
Horrendum ſtridens, flammiſque armata Chimaera:
Gorgones, Harpiaeque, & formae tricorporis Vmbrae.

SCYL-

(1) Pag. 173. 174. ad Tab. LXXVII.
(2) Aeneid. Lib. III. verſ. 424.
(3) Aeneid. Lib. VI. verſ. 285.
(4) Vide Servium in Virgilium, ibidem.

Scyllam igitur, aliaque monstra mox adferenda, Etrusci in Sepulcris defunctorum sculpsere, ut designarent non solum Mortem & dirum Fatum, verum etiam infera regna, apud quae sontes homines ab his monstris saevissime torqueri crediderunt.

TABVLA CXLVIIII.

TELEGONVS *ignarus Vlyssem patrem suum interficiens:* BELVS *gladii inventor, sculpti in Sepulcris Etruscorum.*

Quae spectant ad Vlyssis errores, quum nota fuerint antiquis Tuscis, ut vidimus ex adlatis eiusdem gentis priscis sculpturis, non abs re erit credere, ipsis quoque cognitum fuisse fatum eiusdem Vlyssis, quem eius filius TELEGONVS, e Circe editus, ignarus occidit, ut narrat Hyginus (1), cuius verba lubet adferre. *Telegonus, Vlyssis & Circes filius, missus a matre ut genitorem quaereret, tempestate in Ithacam est delatus: ibique fame coactus, agros depopulari coepit: cum quo Vlysses & Telemachus ignari arma contulerunt. Vlysses a Telegono filio est interfectus; quod ei responsum fuerat, ut a filio caveret mortem. Quem postquam cognovit qui esset, iussu Minervae, cum Telemacho & Penelope in patriam redierunt: in insulam Aeaeam ad Circen Vlyssem mortuum deportarunt, ibique sepulturae tradiderunt.*

Igitur in Vrna Etrusca, in agro Perusino effossa, quae prodit num. I. in Tabula CXLVIIII. videant viri docti, an iuvenis, qui equo insidet, TELEGONVS sit, qui VLYSSEM patrem ignarus occidit. Convenit ei aetas: convenit quoque triste fatum, pro ferali emblemate in Sepulcro expressum: quo etiam Tusci mortuorum adversa fata deflenda esse, deque eorum funere & parentalibus curam a superstitibus habendam, declarare voluerunt. Idem Telegonus apud Tusculanos aedem sacram & festa promeruit; nam ferunt, ab eo Tusculum conditum fuisse (2).

(1) Fab. CXXVII.
(2) Vide Ovidium Fastor. Lib. III. Silium Lib. XII. Horatium Carm. Lib. III. Ode XIX. Statium Silvarum Lib. I. Carmin. III. Corradinum vet. Lat. Lib. I. Cap. XXVII.

In altera Vrna Etrusca, quae sequitur num. II. in eadem Tabula CXLVIIII. cernitur vir, Hippocampi specie, chlamyde amictus, nudo tamen apertoque capite, qui dextra districtam sicam sive gladium ostentat. Inter monumenta veterum Etruscorum nondum visum adsimile marinum monstrum. Forsitan repraesentat BELVM, Neptuni filium, qui primus ferreum gladium produxit (1): primum enim Afri & Aegyptii fustibus & sudibus dimicare soliti (2): quod etiam a vetustioribus Tuscis factum primoribus seculis ostendunt anaglyphae sculpturae apud Dempsterum (3) & in hoc opere editae. Arcas gladium longiore lamina produxisse, Peleus primus machaeram invenisse, narratur (4).

TABVLA CL. CLI.

ORESTES ET PYLADES
a Furiis agitati, deinde ob caedes expiati, ex Etruscis Vrnarum sculpturis observantur.

DVo iuvenes, sculpti in Clusina Vrna marmorea, edita in Tabula CL. quam vidi penes Nob. Virum Innocentium Nardium, alter corpore nudus, alter lorica armatus, qui prisco supplicantium ritu (5), aram flexo genu tangunt, ni me fallunt probabiles admodum coniecturae, sunt ORESTES & PYLADES, qui quum multis caedibus polluti essent, sacris lustrationibus perceptis, in pristinam puritatem integritatemque se revocarunt, meruerunt que apud Scythas commune templum, aram & sacrificia, itemque columnam, rerum ab eis gestarum memoria insignem, praeter depictos eorum facinoribus parietes, quemadmodum notavit Lucianus (6). Is qui obtruncatum caput, una cum clypeo, sinistra manu gestat, est ipse ORESTES Agamemnonis filius, cum abscisso capite, forsitan Aegysthi adulteri: alter vero est eius amicus Pylades, cuius pater Strophius Phocensium princeps, eum educaverat. Igitur Orestes, paternae necis ultor, Clytemnestram matrem, quam ad pedes eius iacentem,

ac

(1) Ex Hygino Fab. CCLXXIV. & Cassiodoro Var. Lib. I. Cap. XXX.
(2) Ex eodem Hygino.
(3) Vide Tab. LIV. num. I. & II.
(4) Vide Servium ad Virgilium Aeneid. Lib. IX. vers. 505.
(5) V. Saubertum de Sacrific. vet. pag. 92.
(6) In Toxari, seu Amicitia, fere in princ.

ac frustra se clypeo defendentem videmus, Neoptolemum seu Pyrrhum, armis instructum, proxime eum pugnantem, & Aleten, acceptis vulneribus iam in terram collapsum, interemit (1). Supersunt duae figurae, quarum prima iuxta Orestem, utrum Aegysthum, vel potius Tyndarum patrem interfectae Clytemnestrae referat: altera vero, ut videtur, femina armata, utrum sit Electra Orestis soror, incompertum mihi est. Hanc facile crediderim repraesentare Minervam, lorica hamata indutam; constat enim, Orestem a Minerva adiutum fuisse, pro quo ea calculum sive suffragium adiecit, ut in iudicio Areopagitarum a caede matris absolveretur: quare, ut fertur, tanti memor beneficii, aram in honorem eiusdem Minervae, quam Ἀρείαν *Areian* sive *Martialem* dixit, in Areopago dedicavit. Has Orestis caedes pinxere celeberrimi inter ceteros pictores Theon (2) & Theodorus (3).

Veteres Tusci haec in sepulcris sculpsere, ut ostenderent, quae bona homines sacris mysteriis initiati expiative lustrationibus, tum adhuc vivi, tum post mortem consequerentur, etsi caedes & infanda scelera patrassent. Vlysses & Iason maris pericula evasere; quia initiati erant sacris Deorum Samothracum (4). Post mortem vero, solos initiatos vel lustratos beatitudinem apud Elysios consequi credidere.

Caesa matre, Orestes statim poenas dedit, insanus factus: inde Furiis exagitatus (5), varias orbis regiones, ac demum, Minervae consilio, coactus est adire Athenas & Troezenios, apud quos lustratus est (6): profectusque Argos, Eumenidas placavit. Tres FVRIAS aliae nationes commenti sunt (7), Etrusci vero duas: quae, ut cernitur in altera Vrna Clusina, quae exstat apud eumdem Nardium Patricium Clusinum, editamque vides in Tabula CLI. tum Orestem tum Pyladen, admotis ardentibus taedis, insectantur & adurunt. Ipsi genu flexo arae incumbunt, ad quam lustrati fuere: ni forte designet saxum Gytheum, quum rude admodum sit, cui Orestes insidens, a vesania liberatus est, ut memorant veteres Scriptores (8).

Altera Furiarum habet caput alatum, ac duplici vitta seu diademate regio revinctum: ea facem unicam iactat, altera vero duas: ceterum utrique communis armillarum, non tamen ve-

stium

(1) Ex Hygino Fab. CCXIX. CCXXIII. CCXXIV.

(2) Ex Plutarcho de audien. Poëtis.

(3) Ex Plinio Lib. XXXV. Cap. II.

(4) Ex Apollonio Rhodio, & eius interprete Lib. I. Argonaut.

(5) Vide Hyginum Fab. CXIX. CXX. Virgilium Aeneid. Lib. III. vers. 331.

(6) Vide Pausaniam in Corinthiac. Lib. II. Cap. XXXI. Fusius de Oreste Nat. Comes Mytholog. Lib. IX. Cap. II.

(7) Lactantius Lib. VI. Cap. XIX. Apollodorus Lib. I. Biblioth.

(8) Vide Nat. Comitis Mytholog. ibidem.

ſtium & capillorum vultus. Hoc exemplo veteres Tuſci docuere, ſceleſtos homines interdiu noctuque conſcientiae ſtimulis exagitari, mirumque in modum torqueri.

TABVLA CLII. CLIII.

HIPPOCENTAVRORVM ET HIPPOCENTAVRIDARVM EXITIALES PVGNAE *ſculptae in antiquis Etruſcorum Sepulcris, quid deſignent, exponitur.*

CENTAVRORVM origo ac natura, fabularum multa caligine multiſque ambagibus involuta eſt apud veteres Mythologos (1). His interim relictis, quae ad rem noſtram minime pertinent, ex his Etruſcorum ſinceris omniumque vetuſtiſſimis monumentis conſtat, eos monſtroſo corpore conſtaſſe, humano nimirum umbilico tenus, reliquo vero equino, quibus cum cauda equini pariter quatuor pedes fuere; quamquam, ut ſupra adnotavimus ad Tabulam LXVII. Chironi veteres Tuſci, quem & ipſi inter Deos retulerunt, propter inventam Muſicam vel ſaltem amplificatam, anteriores tantum pedes humanos dederint.

Quod in ſculpturis aliarum nationum expreſſum non videmus, in his Etruſcorum non ſolum HIPPOCENTAVROS, verum etiam HIPPOCENTAVRIDAS cernimus pugnantes cum ſaxis vel abietibus vel torribus, ut etiam docet Apollodorus (2), adverſus homines cuiuſcumque aetatis, ſive iuvenes, ſive viros, ſive ſenes. Specie quidem in his Vrnis videntur ſculpta bella eorumdem Centaurorum temulentorum contra Pirithoum in eius nuptiis, & contra univerſam Lapitharum gentem: e quibus compluribus caeſis, quos fortuna belli ſuperſtites reliquit, eos in Pholoen Arcadiae fugere compulerunt (3). Verum quum ex his monſtris immaniſſimis, unus tantum HIPPOCENTAVRVS, atque e feminis una dumtaxat HIPPOCENTAVRIS pugnans exhibeatur, non vero plures, ut in

(1) Vide Diodorum Sicul. Biblioth. Hiſt. Lib. IV. pag. 189. Nat. Comitis Mythol. Lib. VI. Cap. XVI.

(2) Biblioth. Lib. II. Cap. IV. §. IV.

(3) Ex eodem Diodoro Siculo, ibidem, & ex Pauſania in Eliac. Prior. Lib. V. Cap. X. Ex Hygino Fab. XXXIII. & Apollodoro ibidem.

in aliis ſculpturis & deſcriptionibus apud Graecos videre eſt (1), procul dubio haec feralia emblemata aliquid aliud, praeter Lapitharum cladem & fugam, deſignant: atque, uti cenſeo, Mortem ipſam vel Fatum malignum, a quibus omnia, atque ipſam quoque hominum vitam, pendere arbitrabantur: quin etiam, quum nec Fatum nec Mortem ſe evitare poſſe crederent, ipſos quoque Deos Fatis obnoxios fecerunt (2).

Anaglyphum Etruſcae Vrnae, e plaſtico opere, relatum in Tabula CLIII. num. I. homines multos diverſo cultu, diverſiſque armis, ac proinde e diverſis nationibus, adverſus teterrimum HIPPOCENTAVRVM pugnantes, exhibet. Hinc inde duo viri, nudo corpore, brachiis ſuſpenſi ſculpti ſunt, ea ferme ſpecie, uti exhibet pictura Etruſcae Cryptae, detectae prope moenia Corneti, iam editae apud Dempſterum Tabula LXXXVIII. ad finem Tom. II. in qua, ut ſupra diximus (3), damnatorum ſupplicia apud inferos proponuntur; quare & heic hae imagines idem referre poſſunt. Homines contra haec monſtra pugnant ſaxis, haſtis, ſudibus, malleis, iaculis: ad haec etiam bipennibus, ut in Vrna Peruſina apud Dempſterum Tabula XXI. num. II. Sub pedibus poſterioribus eorumdem monſtrorum iacent ſubſtrati Acherontici ſenes.

Alterum Sepulcrum marmoreum, relatum in eadem Tabula CLII. num. II. viſitur Volaterris in Aedibus ornatiſſimi Equitis Ludovici Maffeii, Patricii Volaterrani; in quo, quod rarum obſervatuque maxime dignum eſt, uti ſupra monuimus ad Tabulam LXXXV. (4), Furiae, quae eidem pugnae virorum cum HIPPOCENTAVRIDE, quae ingens & peracutum ſaxum iaculari nititur, ſpectatrices adſunt, omni cultu ornatae, quamquam ſine alis, palmas dextera praeferunt, quaſi eas fortibus horum monſtrorum victoribus daturae ſint. Virgilius, quo terribiliorem ſanguinolenti belli imaginem faciat, atque ob oculos ponat futuras clades, Mezentio Etruſcorum regi paratas, ob intolerandam crudelitatem regno expulſum, *Furias iuſtas*, iuſtum bellum adpellat (5):

Ergo omnis FVRIIS *ſurrexit* ETRVRIA *iuſtis*.

Notum Virgilio fuit, quam terribiles eſſent Furiae ex opinione veterum Etruſcorum, atque quam iuſtae ſcelerum vindices. Forte, ut hinc ſuſpicari poſſumus, ex divini Teſtamenti Libris, ad notitiam

(1) Lucianus ex his pugnam deſcribit Tom. I. pag. 30. contra eum, qui dixerat *Prometheus es in verbis*.
(2) V. Averanium Diſſ. VIII. in Virgilium.
(3) Vide Bonarrot. in Monum. add. Dempſteriano Operi §. XXVI. pag. 40. 43.
(4) Vide ſuperius pag. 190.
(5) Aeneid. Lib. VIII. verſ. 494.

tiam Etruscorum pervenit, Angelos, Dei ministros hominumque custodes, iuste pugnantibus adesse cum palmis & coronis, quasi certam de hostibus victoriam spondentes: iniuste vero pugnantibus, & impia scelera perpetrantibus, cum gladiis adesse vel flagellis, ad iram, ad vindictam & ad punitionem paratos: quod factum novimus a Cherubim, terrestris Paradisi custode, qui Dei iussu inde cum gladio flammeo ac versatili expulit post peccatum primos humani generis Parentes (1). Forte etiam innotuit Cherubim, pictos sculptosque in Templo Dei, atque iuxta eos palmas (2).

Altera Vrna marmorea elegantissima, edita in Tab. CLIII. nuper inventa est Volaterris in praediis Franceschiniis.

T A B V L A CLIIII.

HIPPOCENTAVRIDES

Monstris marinis comites additae ab Etruscis, in Sepulcris defunctorum sculptae.

FErunt (3), Centauros, ab Hercule pulsos ex Thessalia, in insulas Sirenum confugisse, qui earum cantibus deliniti, lethale exitium consecuti sunt. Alii a Neptuno receptos fabulantur. Tusci, uti colligimus e sculptura Vrnae marmorea, quae Clusii exstat apud egregium Virum Ristorum Paolotium Patricium Clusinum, quam habes in Tabula CLIIII. num. I. HIPPOCENTAVRIDAS cum SCYLLA, seu potius cum TEMPESTATE DEA coniunxere. Haec temonem utraque manu adtollit: hae saxa iaciunt: omnes vero impexis crinibus ac passis sculptae sunt, ut oculis spectantium horrorem incutiant. Peltae iacent sub ipsis: singulis rosa adsculpta, quasi muneribus & corollis placari velint.

Ex his veterum Etruscorum feralibus sculpturis, exemplum desumsere Romani, qui in sepulcris marinos Deos, compluraque marina monstra & HIPPOCENTAVROS & HIPPOCENTAVRIDAS sculpsere, ut alibi ostendimus (4). Horum monstrorum ludicra emblemata describit Philostratus (5).

TA-

(1) Genes. Cap. III. vers. 24.
(2) Lib. III. Regum Cap. VI.
(3) Ex Antimacho in Centomachia. Vide Nat. Comit. Mythol. Lib. VII. Cap. IV.
(4) Mus. Flor. Tom. II. Class. IV. pag. 146.
(5) Iconum Lib. II. pag. mihi 783. 784.

TABVLA CLV.

CHIMAERA ET GRYPS
insignia veterum Etruscorum monstra, litteris Etruscis inscripta, accuratius illustrantur.

De fabulosis animalibus & monstris Etruscae nationis, quum pauca disserere cogitaverim, a CHIMAERA initium ducendum esse censui: quod monstrum, e contrariis diversisque naturis, leonis, caprae & draconis compositum, multa, & quidem recondita, apud Tuscos significasse credendum est. Fabulantur, BELLEROPHONTEM Pegaso insidentem, sagittis vel hasta CHIMAERAM strenue confecisse (1). Homerum (2) & Hesiodum (3) inter eos auctores numero, qui omnium primi, huius monstri non meminere solum, verum etiam imaginem carminibus egregie expresserunt. Adferam Hesiodi versus, qui etiam Homericos fere comprehendunt:

Η δὲ ΧΙΜΑΙΡΑΝ ἔτικτε, πνέουσαν ἀμαιμάκετον πῦρ,
Δεινήν τε, μεγάλην τε, ποδώκεά τε, κρατερήν τε.
Τῆς δ' ἦν τρεῖς κεφαλαί· μία μὲν, χαροποῖο λέοντος,
Η δὲ χιμαίρης· ἡ δ' ὄφιος κρατεροῖο δράκοντος.
Πρόσθε λέων, ὄπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα,
Δεινὸν ἀποπνείουσα πυρὸς μένος αἰθομένοιο.

Tum parit horribiles efflantem ex ore CHIMAERAM
Flammas, ingentem, celerem, fortemque, trucemque.
Huic tria erant capita: primum fuit acre leonis,
Ast aliud caprae, atque aliud caput inde draconis.
Prima leo, postrema draco, media inde capella,
Quae graviter patulis spirabat naribus ignem.

Capra peculiaris est figurae: praelongas habet aures, cornua satis oblonga, acuta & valde retorta: sub mento barbula: collum laeve, non hispidum, dextra & sinistra vulneribus confossum, e quibus manant

(1) Ex Hygino Fab. LVII. CLI. Vide Servium in Virgil. Aeneid. Lib. VI. vers. 288.
(2) Iliad. Lib. Z. vers. 181.
(3) Theogon. vers. 319.

nant guttae sanguinis, aeri insertae ab artifice: ipsa paene iam moritura caput in laevam partem demittere videtur. Lucretius ita CHIMAERAM descripsit ad exemplum Homeri & Hesiodi (1).

Qua fieri potuit, triplici cum corpore, ut una
Prima LEO, *postrema* DRACO, *media ipsa* CHIMAERA
Ore foras acrem efflaret de corpore flammam.

Aegyptii, mortalium omnium vetustissimi, multa animalia, monstris simillima, commenti sunt, praesertim Sphinges, Gryphes, Feles, nec dubito etiam CHIMAERAM: verum hanc neque in Mensa Isiaca, neque in aliis monumentis caelatam video: frequenter tamen Sphinges, Gryphes, Feles, Dracunculos alatos, Leones quoque monstrosos observo. Hinc, haud omnino improbabilis coniecturae locus, Etruscos horum animalium figmenta, & mysticas allegorias ab Aegyptiis quidem didicisse; ipsos tamen omnium primos extitisse, qui horum notitiam in Italiam totam, universamque proinde Etruriam invexere.

Discordant inter se veteres Mythographi in adsignanda historica CHIMAERAE origine & significatione. Natam dicunt ex Typhone & Echidna, e quibus alia quoque monstra, quae Hyginus (2) describit, prodierunt. Alii hoc monstrum ea occasione confictum ferunt, quum Bellerophontes montem in Phaselide (3), vel, ut alii volunt, in Lycia (4), vel, ut Servius, in Sicilia (5), habitabilem reddidit; quum antea, ut aiunt, leonum in summitate, caprarum in medio, & serpentium in imo loco esset cubile. Heraclitus (6) putat fuisse antiquissimis temporibus mulierem, regionis cuiusdam dominam, quae fratres dominationis socios Leontem & Draconem adscivit: quae quum foedera violaret, & peregrinos mactaret, a Bellerophonte trucidata est. Pierius Valerianus (7) & Natalis Comes (8) putant designare passiones hominum omnium potentissimas, *amorem* & *iram*; nam ira in homine ignis est, quae primum eum inflammat: deinde pugnat veluti cornibus: deinde, ut efferbuit, consilia capit meliora: quae leo, capra & serpens denotant: amoris vero vim & effectus praesignat; quia priore insultu, ut leo ferox, amantem adgreditur: deinde, ut capra, procacitatem & lasciviam gignit: demum veneno adlato, fere ad internecionem, ut draco, perducit.

Ludo-

(1) Lib. v. vers. 902.
(2) Vide Fab. CLI.
(3) Plinius Lib. II. Cap. CVI.
(4) Hyginus Fab. CLI.
(5) Ad Virgil. Aeneid. Lib. VI. vers. 288.
(6) De Incredibilibus num. XV.
(7) Hieroglyph. Lib. I. versus finem.
(8) Mytholog. Lib. IX. Cap. III.

Ludovicus Bourguet, vir immortali nomine dignus, per epistolam me monuit, hoc CHIMAERAE aheneum signum vetustissimum, esse emblematicum, ab Etruscis inventum ad declarandam vindictam divinam. Id significant octo Etruscae litterae in dextra eius tibia in hunc modum scriptae ⅃IꟻƆMИIᚾ; quae Latinis litteris TINMCVIL sonant: cuius inscriptionis schema antigraphice sumtum ex eodem archetypo, expressum habes in eadem Tabula CLV. ipsissima litterarum figura. Hae igitur, ut Bourguet interpretatur, significant, *ad vindictam pronus*, sive, *ad vindictam paratus*. Iam ex eo tempore in votis fuit, ut idem Cl. Bourguet ad me humanissime, ut solet, rescribens, rationem suae interpretationis redderet, unde eam desumsit, quam adhuc desidero. Quod vero hoc monstrum symbolicum esse potuerit apud Etruscos, qui forsitan ad exemplum Aegyptiorum, id uti sacram notam commenti sunt: coniici, non obscure, ut arbitror, potest ex Virgilio, veteris Theologiae, ac Mythicae scientiae Etruscorum peritissimo; nam, ut supra vidimus (1), CHIMAERAM cum aliis monstris ad inferni portas statuit, tamquam ultionis divinae indicem.

Hoc igitur animal iuxta templa Deorum Tusci forsitan statuerunt, ut scelestos homines a templorum aditu & violatione, hoc proposito divinae vindictae symbolo, arcerent. Nam eadem bellua ita effičta est vulneribus confecta, rabie atque ira percita, valde horrentibus crispioribus iubis, celerrimo cursu quasi gradiens, retorto capite quasi interfectorem suum Bellerophontem intuens, ut irreligiosis cultoribus terrorem incutere videretur. Vetustissimus fuit mos Aegyptiorum, in foribus templorum, in soliis, thronis & basibus aedicularum, in quibus simulacra Deorum honorifice recondebant, ut colligo e caelaturis Isiacae Mensae, insculpere Leones, Gryphes, Accipitres, Vpupas, Crocodilos: quae quidem animalia, Numinum virtutem & potestatem non indicabant solum, verum etiam cultores de quibusdam arcanis religionis suae admonebant (2). Ab Aegyptiis hoc quoque exemplum Etrusci traduxere, multa hoc peculiari monstro docere rude vulgus volentes: vel forsitan, ut esset aliquod futurae rei signum, e vaticiniis vel ex oraculis acceptum. Sacra & mystica animalia describuntur in divino Volumine: ex his plura non ad ornatum solum, verum etiam ad instructionem Iudaeis proposita fuere, sculpta etiam in regia illa sede Salomonis, de quibus plura iam viri docti disseruere (3). Id etiam factum ab antiquis Christianis obser-

(1) Aeneid. Lib. VI. vers. 285. Vide etiam Servium, ibidem.

(2) Vide Plutarchum de Iside & Osiride.

(3) Clem. Alexandr. Strom. Lib. V. Villalpandus de Altari Hebraeorum. Causinus in Observ. de Symb. Aegypt. Sap. pag. 189.

observat Ciampinius (1). In fastigio tecti Basilicae Pisanae, ut notat Ioseph Martinius (2), adhuc cernitur animal Gryphi simillimum, quod quum sit antiquissimum, atque ex aere, facile crediderim Etrusco opere absolutum esse: quod in aliud tempus expendendum reiicio.

Cum Sepulcro & Orco similitudinem & connexionem quamdam habent GRYPHES, qui frequenter in Sepulcris Etruscorum sculpti observantur. Apud Dempsterum in Tabula LXXXV. ex Acheronticis specubus duo Gryphes erumpunt. In multis parergis eiusdem Operis Dempsteriani pro coronide ad finem singulorum librorum positis, Gryphes prosternunt armatos milites, eosque unguibus discerpunt (3). Illud interim adnotandum, Gryphes alios mares, alios feminas esse, quarum mammae duodecim, vel forte plures numerantur. In Etrusca Vrna, Volaterris eruta in praediis Franceschiniis, quam profero in Tabula CLIIII. num. I. Gryphem feminam frustra armati milites perdere nituntur: quae in his Vrnis Mortem & saevam Necessitatem designat. Cernitur in eodem Etrusco anaglypho, ad pedes militis fugientis urna proiecta, quae forsitan vel Acherontis fluminis, vel Stygis aquas, vel potius urnam fatalis sortis mortalium omnium denotat (4).

Eadem pura putaque Etrusca inscriptio, quae legitur in CHIMAERA Etrusca, legitur etiam in dextro armo GRYPHIS Etrusci ahenei, quem V. Cl. Galeottus Coratius Eques D. Stephani, Patricius Cortonensis, amicitia mecum coniunctissimus, servat in Museo suo, eximiis eruditae antiquitatis monumentis eleganter referto. Huius praeclari operis ectypam imaginem ceream idem ad me misit, ut, dum haec scriberem, illam contemplarer, & accuratius in Tabula CLV. num. I. incidendam curarem. Sculptus est cum rostro terrifico & immaniter hianti, cum lingua exserta, cum alis aquilae simillimis, ad volandum expansis, cum cauda leonis retorta & sursum recurva, ut animalia praesertim ferocia facere solent, si ad iram provocentur. Aures quoque & crines superne arrecti: pedes ad currendum, mira in eis indita velocitate, feliciter expressi: quae omnia ferme cum significatione Etruscae inscriptionis ⅃IVƆMИIT. hoc est TINMCVIL, *ad vindictam pronus*, sive *ad vindictam paratus*, convenire videntur. Monuit me per epistolam idem humanissimus Eques Coratius, paucis ab hinc annis inventum fuisse hoc perparvum signum in loco, dicto *il Campaccio*, prope Cortonam; quare superius ad Tabulam XXXVI. suspi-

(1) Vet. Monum. Par. I. Cap. III. pag. 31. 32.
(2) In Theatro Basilicae Pisanae Cap. IV. pag. 13. & Cap. XIV. pag. 98.
(3) Ad finem Lib. III. Tom. I. pag. 464. & Lib. IV. Tom. II. pag. 242.
(4) V. Horatium Carmin. Lib. II. Ode III.

suspicatus sum, pro donario positum dedicatumque fuisse in templo vel Apollinis, vel potius Deae Nemesis; quae Numina Cortonenses praecipuo honore coluerunt.

Quum igitur ipsissima inscriptio Etrusca, ⅃IꟻƆMИI† *Tinmcuil*, octo litteris, non vero novem, constans, tam in CHIMAERA, quam in GRYPHE caelata sit, ac fere eodem in loco, nimirum in parte dextra vel cruris vel armi eorumdem Monstrorum; in dubium revocatur explicatio, ceteroquin eruditissima, quam nuper tentavit V. Cl. Iohannes Swintonus, Regiae Societatis Socius (1), qui contendit, hanc Etruscam inscriptionem ex Hebraeo fonte תנים עזאל. TANNIMHESEL. haec significare, *Draco*, *Capra*, *Leo*.

Hoc figmentum Graeci & Latini, ex unica tantum parte, quae magis monstrosum animal reddit, CHIMAERAM dixere. Swintoni explicationem expendit, additisque observationibus illustravit Praesul doctissimus Ioseph Assemanus, edito Bibliothecae Orientalis praeclaro opere, iam toto orbe celeberrimus.

Illud praeterea observandum, quod Swintonus sextam litteram, vel ipse perperam, vel ab amico deceptus, longe ab archetypi fide exscripsit; nam pro ⅃IꟻƆMИI†; idem edidit ⅃IИƆMИI†, vertitque Latinis litteris TINMISFIL: postea vero, mutato consilio, verisimilius legendum esse censet TINMISVIL, vel TINIMESIL. Littera Etrusca Ɔ, iuxta Cl. Bourguet, est K, vel C Latinum: littera ⅃ Etrusca, est V: littera vero ꟻ Etrusca, est F, quae uti Aeolicum digamma, sonum V capit. Rei antiquariae peritissimus, idemque cautissimus Philippus Bonarrotius, doctis viris expendendum relinquit (2), an ⅃IꟻƆMИI† nomen artificis Tusci contineat, an Numinis, cui ea signa dicata. Artificis nomen praeferre non ita facile credi potest; nam CHIMAERA longe vetustius redolet opificium, quam GRYPHS, differuntque inter se metalla, quibus fusa sunt. Benvenutus Cellinius, sua tempestate inventam in Arretino agro CHIMAERAM describens (3), memorat, cum ea simul effossa fuisse complura Deorum parva ex aere simulacra, quae Cosmus I. Florentinorum Dux in suo Museo recondidit. At Georgius Vasarius CHIMAERAM inventam fuisse scribit Arretii anno CIↃ.IↃ.XXXIIII. dum aedificaretur Arx, & fossae excavarentur: remque valde notabilem memorat (4); nempe se invenisse caudam, quae ei deest, cum

(1) Eius explicatio subiicitur in Tom. V. pag. 304. qui ita inscribitur: *Saggio delle Transazioni Filosofiche della Società Regia dall' anno* 1720. *a tutto l' anno* 1730. *ec.* Haec Italica versione donavit Cl. Thomas Dereham Eq. Mag. Brit. Baronett. S. R. S.

(2) Ad Monum. Dempst. §. XLIII. pag. 93.

(3) In Vita sua, quam ipse scripsit vernaculo sermone pag. 286.

(4) In Libro, cuius titulus: *Ragionamenti del Sig. Cav. Giorgio Vasari Pittore & Architetto Aretino &c. Giornata I. Ragionamento III.* pag. 133. 134. Vide etiam in Tom. I. Vit. Pictor. pag. 170.

cum variis fragmentis ex aere & sigillis antiquis ibidem effossis. Hanc, multa adhibita diligentia, inter cetera, quae relicta supersunt in Museo Mediceo, invenire minime potui: verum non praetermittam investigare, donec spes aliqua adfulserit inveniendi. Alta est CHIMAERA Romanos pedes duos & uncias octo; longa vero pedes octo, quae nunc Medicei Musei perinsigne ornamentum habetur. Hoc eximium Etrusci artificis opus, censet Vasarius primo artis fusoriae & sculptoriae aevo conflatum esse; nam iubae rudi opere confectae sunt, quum postea ipsi Etrusci multo praestantius molliusque effinxerint, ut patet ex antiquis compluribus Etruscorum Sepulcris tum marmoreis tum fictilibus, in quibus caput Leonis horrifico rictu, mollioribus iubis, confectum est. Verum, si iubas excipias, totum corpus, rictus horrificus, crura, artus, ungues, si costas, nervos musculosque omnes eminentes bene observes, tanta ac tam pulchra radiant dignitate ac veritate, ut spectantium oculos ad stuporem perbelle adducant. Nos ex adversa parte CHIMAERAM incidendam curavimus, quae oculis forsitan minus grata est, quum caput haud cerni possit: id fecimus, quia apud Dempsterum edita est in Tabula XXII. cum prospectu partis dexterae, in qua Etrusca inscriptio incisa cruri legitur.

TABVLA CLVI. CLVII. CLVIII. CLVIIII.

DRACO. LEAENA

aliaque monstra Tuscorum: de suppliciis apud Inferos, & de Elysiorum beatitudine opiniones illustrantur.

PRaeter Chimaeram & Hyperboreos Gryphes, Capram (1), Hydram tricipitem (2), Voltam (3), alia quoque monstra fabulosa Etruscis cognita: praeter haec etiam multa huius generis vel omnino ab ipsis excogitata, vel partim curiosius variata, monstrosisque additamentis ex ingenio aucta fuisse, nul-

(1) Vide apud Dempsterum de Etrur. Reg. Tab. XXIII.

(2) Ibidem, Tab. VI.

(3) Ibidem, Tab. XXV.

nullus dubito. Exemplo ſit DRACO maxime horribilis, tribus alis inſtructus, cum roſtro pariter, ore ac barba, atque immaniter ventricoſus, ut exhibet Tabula CLVI. num. I. qui ſpiris iuvenem complexus, eum enecat: contra quem DRACONEM duo milites armati, fruſtra, ni fallor, pugnant, fruſtraque eum occidere conantur. Exemplo etiam ſint LEAENAE, quae, ut cernimus in eadem Tabula CLVI. num. II. cinerariam urnam cuſtodiunt: quarum capitibus horrificus cirrus imminet, quaeque ex ore immanem linguam exſerunt, forſitan ut violatores ſepulcrorum perterrefaciant; ſive quia Etruſci haec monſtra apud Inferos torquere noxios homines arbitrati ſunt. In ſequenti Tabula CLVII. num. IV. Leonis caput Vrnae fictili inſculptum, maleficum Fatum indicare poteſt, vel etiam Infernum & Mortem, quae in divinis quoque Libris leoni comparantur, vel etiam abſolute dicuntur. In altera Vrna ibidem ralata num. V. adnotandae atrae cupreſſus, & in medio caput DEAE TEMPESTATIS, non mitra ſolum, verum etiam cornibus inſtructum: quae feralia Etruſcorum Sepulcrorum emblemata, idem facile ſignificant.

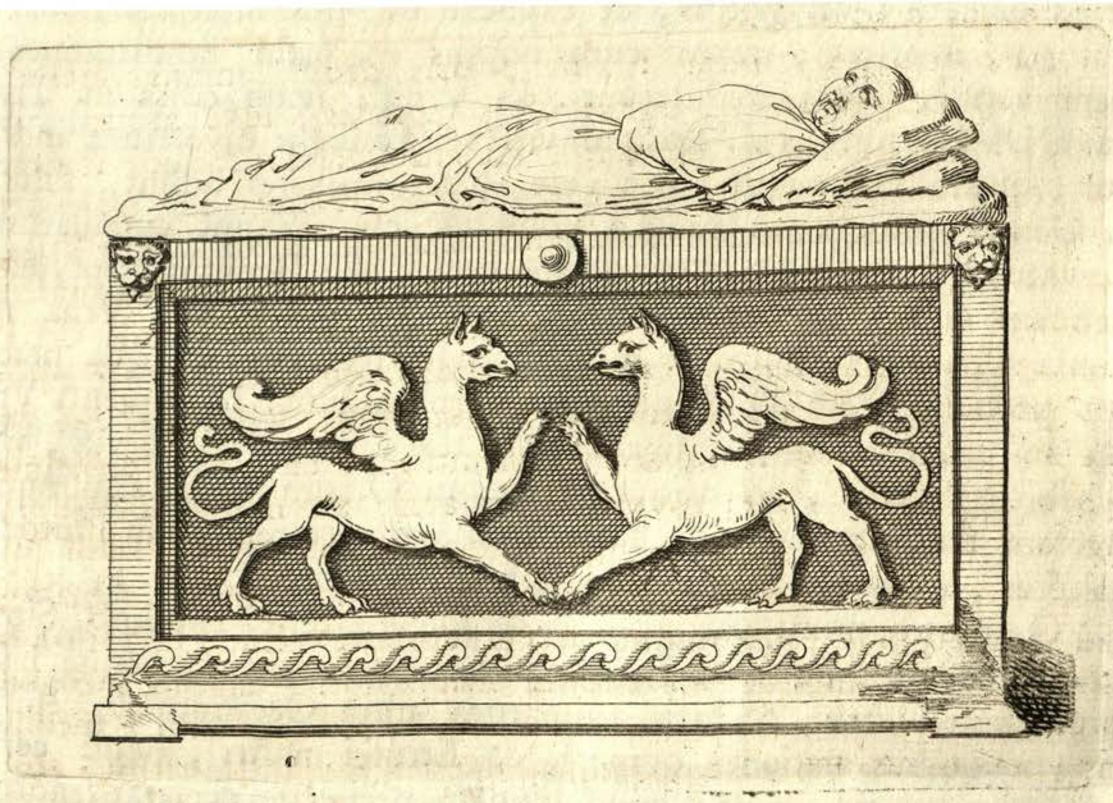
Nuptiae tam frequenter ſculptae in hiſce Sepulcris, luctum, extrema gaudii occupantem, forſitan deſignant, vel perbrevem voluptatis exitum: vel potius, ut explicat magnus interpres Bonarrotius (1), Mortem, quam cum nuptiis magnam ſimilitudinem habere veteres Tuſci crediderunt. In Vrnula fictili edita in Tabula CLVII. num. III. forſitan viri vel coniugis divortium indicatur, quum nec augur, nec ὑπονυμφίδες mulieres adſint, ſoluſque Genius ultor cum malleo adſiſtat, cuius caput cucullatum obſervatur; quem idem Bonarrotius cenſet eſſe Genium zelotypiae praeſidem (2): neque etiam iidem coniuges, ut in alia Vrna in Tabula CLVIII. num. I. in manum conveniunt: in qua praeterea prope uxorem Diſcordia cum harpe adſiſtit. In ſequenti Vrnula in eadem Tabula, ligatis poſt terga manibus, ſervus, uti ex habitu videtur, ab alio conſervo in Orcum ſempiternumque carcerem truditur: ni forte ſit Charon, in carcerem iuſſu Plutonis coniectus, quia Herculem ad infernum deduxit (3).

Omnium primi Aegyptii Sacerdotes, teſte Diodoro Siculo (4), docuere fabulas de Inferni poenis ac ſuppliciis, deque Elyſiorum beatitudine, & locis animarum ultra Oceanum amoeniſſimis; a quibus nationes omnes, & Etruſci noſtri, haud certe poſtremi, eas didicerunt: quod quidem perſpicue declarant adlata

eorum-

(1) Ad Monum. add. Dempſt. §. XXXIV.
(2) Ibidem, loco citato.
(3) Vide Averan. in Anth. Diſſ. LXXXII. 7.
(4) Biblioth. Hiſt. Lib. I. pag. 61.

eorumdem Tuſcorum monumenta, & Vas inſigne, Tuſcanicis picturis ornatum, quod exſtat Neapoli in Muſeo Celeberrimi Viri Matthaei Aegyptii, de erudita antiquitate optime meriti, qui ad me ſingulari prorſus humanitate accurate delinatum miſit; quod huic Claſſi perelegantem coronidem imponit. Picti piſces & undae, MERCVRIVM & HERCVLEM, Deos animarum ductores, per Oceanum ambulare, manifeſte declarant. Herculis caput leonina pelle contectum, iniuria temporis haud ita evanuit, ut nota eius effigies dignoſci non poſſit. Qui geſtat in humeris HEROIS animam, tenentem copiae cornu, Elyſiorum beatis fructibus ac floribus replendum, ni fallor, eſt eiuſdem Herois GENIVS; cuius caput, ut ſupra obſervavimus ad Tabulam LXXXVIII. canis pelle contectum eſt. Ea vero femina, a qua receſſiſſe videntur, ut opinor, eſt TETHYS Dea, quae ſedet in ſcopulo, ſceptrum praeferens. In aquam, e qua omnia nata, ut Homerus & Philoſophi vetuſtiſſimi opinati ſunt, omnia reſolvi Tuſcos crediſiſſe, ex his atque ex aliis monumentis coniicio. In poſtica eiuſdem Vaſis, picti ſunt tres Comoedi; nam Scenicos ludos & acroamata exhibita in parentalibus mortuorum, iam a me edita vetuſta marmora teſtantur.

MV-

MVSEI ETRVSCI

CLASSIS III.

SACRA. FESTA.
MINISTROS SACRORVM ET DONARIA TVSCORVM EXHIBENS.

DISSERTATIO III.

DE THYSIOLOGIA SEV RELIGIONE VETERVM ETRVSCORVM.

THeſaurum ETRVSCARVM ANTIQVITATVM aperienti mihi, illud, non ſecus ac cupidis divitiarum, evenit, ut eo maiores priſcae eruditionis opes conquirendae ſuperſint, quo plus laboris & ſtudii in iiſdem effodiendis impenſum eſt. Quamvis enim complura ſimulacra ETRVSCORVM DEORVM, quae ad hoc tempus incognita latuere, in lucem produxerim, meiſque qualibuſcumque notis illuſtraverim, atque hoc amplius oſtenderim ex antiquiſſimis ſculpturis ac picturis, FABVLAS, apud Homerum & Graecos Mythographos valde celebres ac pervulgatas, iam diu Etruſcis probe cognitas fuiſſe: tamen

veluti haec pauca ſint, atque ore tenus delibata, alia profecto multa dicenda ſuperſunt de priſca Tuſcorum RELIGIONE: quae quidem tanta ac tam incredibilis fuit, ut Arnobius merito genitricem & matrem ſuperſtitionis ETRVRIAM vocet (1).

ETRVSCI, quos aliqui origine Lydos (2), alii Pelaſgos (3), alii denique indigenas fuiſſe arbitrantur (4), impellente eos Paſtorum in Aegyptum inferiorem incurſione, quum in ingentem numerum excreviſſent, aliorumque ſedes invaſiſſent, iiſdemque potiti mutaſſent, ex Aegypto tandem in haec Italiae loca demigrarunt, uti egregiis argumentis non coniicit ſolum, verum etiam diſerte oſtendit magnus vir Bonarrotius (5): quae quidem opinio tum viris doctis adridet, tum etiam congruit cum monumentis, quae iam illuſtravimus, in quibus Aegyptiorum indoles non raro fulget. Vt igitur haec loca obtinuere, incolis ab omni ruditate ac feritate vindicatis, efformatiſque ad humanitatem; Deorum cultum omnium primi docuere, IANO auſpice atque auctore, ut veteres ſcriptores probatiſſimi teſtantur (6): qui ea de cauſa in ſacris ante omnes Deos adpellari, paterque vocari meruit (7). Iidem, qui Dii CONSENTES eſſent, ideſt, maximi omniumque gentium conſenſu recipiendi, ſanxerunt: ſingulis cultum & ſacras caerimonias adtribuerunt: ſimulacra, templa, aras erexerunt: divinos honores, SACRA ac FESTA indixerunt, SACRORVM MINISTROS adſignarunt: quae omnia ex antiquiſſimis eiuſdem gentis monumentis nunc illuſtranda ſuſcipimus.

Primum igitur, ut hinc ordine aliquo procedamus, memoranda ſunt Etruſcorum SACRA CONSENTIA, quae Etruſco vocabulo ita adpellata cenſet Pompeius Feſtus, quod ex multorum conſenſu eſſent ſtatuta. Ea celebrabantur in honorem, ut diximus, Deorum maiorum gentium, quorum propria nomina proferre Tuſci nefas habebant. Ea his verſiculis expoſuit Ennius (8):

Iuno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Singulis menſes ſingulos, in quibus colerentur, adſignarunt: Ianuarium *Iunoni*, Februarium *Neptuno*, Martium *Minervae*, Aprilem *Veneri*, Maium *Apollini*, Iunium *Mercurio*, Quintilem *Iovi*,

Sexti-

(1) Lib. VII. adverſus Gentes.
(2) Antiquos auctores adfert Th. Dempſterus de Etr. Reg. Lib. I. Cap. I.
(3) Dionyſius Halicarn. Ant. Rom. Lib. I.
(4) Idem, ibidem.
(5) Ad Monumenta addita Dempſteriano Operi §. XLVII.
(6) Ex Macrobio Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(7) V. Lactan. Div. Inſt. Lib. IV. Cap. III.
(8) Apud Martianum Capellam Lib. XV.

Sextilem *Cereri*, Septembrem *Vulcano*, Octobrem *Marti*, Novembrem *Dianae*, Decembrem *Vestae* (1). Hoc quidem ita factum, quia revera nihil aliud illi sunt, quam duodecim Zodiaci signa, quibus totus anni cursus disponitur (2).

Quod vero apud Etruscos religione quadam cautum esset proprio nomine in sacris Deos non compellare (exemplo fortassis ab Aegyptiis, vel potius ab Hebraeis accepto) iam supra tetigimus, ex addita compluribus pateris Etrusca inscriptione circa imagines Deorum, vel etiam exarata in eorum simulacris; nam Iupiter sive Iovis, ut Etrusci dicebant, eorumque exemplo Latini, cognominatur ex suo adtributo ANIT, *Tina*, hoc est *Tonans* (3): Bacchus, cum Iove fere aequali cultu & honore donatus, parum dissimili adpellatione AINIT, *Tinia*, & ipse *Tonans*, sive, ut ita dicam, *Tonitruans*, vocatur (4): Iuno ƧIQƎ, *Eris* sive *Hera* dicitur (5), itemque AИAΘ, *Thana* (6), quasi ut apud Graecos Θέαινα, *Diva*, *Dia*: Venus adpellata legitur AИᒧAΘ, *Thalna* (7), facile *Dea Genitrix*, *Dea alma*: Vulcanus vero MИAᒧΘƎƧ, *Sethlanm*, *Ignis dominus*, *praeses*, *potens* (8): Mercurius ИAQVT, *Turan*, & ƧMQVT, *Turms* (9): Mars ИAQAᒧ, *Laran* (10): quorum cognomina superius explicare tentavimus (11). Supersunt Apollinis & Minervae nomina, quae inscripta in iisdem pateris, parum variant a communi usitataque adpellatione; nam alterum scriptum legitur VᒧVΠA, *Apulu* & VVΠA, *Apul* (12): alterum vero haud constanti scriptura AVQИƎM. AVQИƎM. AVQƎИƎM. AVQƎИƎM, *Menrva*, *Menerva* (13). Aliorum CONSENTIUM Deorum nomina, quo nam modo Etrusci expresserint, non constat; quia adhuc latent monumenta, ut spero, aliquando in apricum ab aetate proferenda.

Memoratu digna sunt IANI sacra, quae apud Etruscos principem locum obtinuere, quemadmodum ipse Ianus in sacris primus ante omnes Deos praefationem, invocationem (14) & supplicationem meruit veluti parens, ut ait Festus (15), & a quo rerum omnium factum putabant initium. Memorant etiam, duodecim aras ei consecratas fuisse (16); quia annum in duodecim menses, & in dies trecentos sexaginta quinque distribuit: quam notam

 eius

(1) Vide Pomponium Laetum, & Caelium Rhodiginum Lib. XXV. Cap. XXX.

(2) Vide Diodorum Siculum Bibliothec. Lib. III. & Macrobium in Somn. Scip. Lib. I. Cap. XXI.

(3) V. in patera superius adlata in Tab. CXX.

(4) Apud Dempsterum Tab. III. Tom. I. pag. 78.

(5) Apud Dempsterum Tab. II.

(6) Vide in Tab. CXX. a me superius relata.

(7) In eadem Tabula.

(8) In eadem Tabula.

(9) Apud Dempsterum in Tab. III. & IV.

(10) Ibidem Tab. IV.

(11) Ibidem Tab. III. & IV.

(12) Ibidem in Tab. II. IV. V. & VI.

(13) Ad Tab. XXXVIII. XXXVIIII. & XL.

(14) Ex Macrobio Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

(15) Vide in voce *Chaos*.

(16) Ex eodem Macrobio loco citato.

eius ſtatua, a Rege Numa dedicata, praeferebat, quam ita Plinius deſcribit (1): *Praeterea* IANVS GEMINVS *a Rege Numa dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitis ita configuratis, ut trecentorum ſexaginta quinque dierum nota, per ſignificationem anni, temporis & aevi, ſe Deum indicaret*. Primitiae frugum totius anni ei oblatae: thure & vino litatum, uti ex his verbis Marci Catonis colligimus (2): *Priuſquam haſce fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, ſemen rapicium; thure, vino*, IANO, *Iovi, Iunoni praefato*. Subdit etiam alias precum rituales formulas ante immolationem porcae praecidaneae, & in commovenda Iano ſtrue: *Iane Pater, te hac ſtrue commovenda, bonas preces precor, uti ſies volens propitius mihi liberiſque meis, domo familiaeque meae*. In vino Iano dando ſic precatum: *Iane Pater, uti te, ſtrue commovenda, bonas preces bene precatus ſum, eiuſdem rei ergo macte vino inferio eſto*. Has irridet Arnobius, quem vide. Libum, quod Latini ex Etruſcis *Ianual* dixere, aris impoſitum a Sacerdote in honorem Iani, memorat Feſtus his verbis: IANVAL, *libi genus, quod* IANO *tantummodo libatur*. Molam ſalſam adiicit Ovidius in honorem IANI: cuius imago, virtus ac poteſtas, tum in caelo, tum in terra, magna deſcribitur (3):

Praeſideo caeli foribus cum mitibus Horis,
Et redit officio Iupiter, itque meo.
Inde vocor IANVS *: cui quum Cereale Sacerdos*
Imponit libum farraque mixta ſale.
Nomina ridebis: modo namque PATVLCIVS *idem,*
Et modo ſacrifico CLVSIVS *ore vocor.*

IANI igitur ſacra primo Tuſcorum aevo ſine victimarum ſanguine, libis tantum, farre & puro ſale confecta memorat idem Ovidius: poſtmodum aries additus, victima IANO conſecrata, caeſaque in Agonalibus ſacris ac feſtis: & hoc eſt, quod ait Feſtus, IANO Quirino agnum marem immolari ſolitum. Piaculum ſacrum, forſitan IANO Infero, inferorum Ianitori factum, exhibet Vrna ſepulcralis, edita apud Dempſterum Tab. XXXVI. cum duplici victima, ariete & agno: in quo praeterea muſica inſtrumenta, in ſacris Etruſcorum adhibita, notare poſſumus.

Magna quoque cum celebritate coronae primitus ei oblatae memorantur; quod earum fuerit inventor, uti teſtatur Draco Corcyraeus apud Athenaeum (4). Iam eius aheneum ſimulacrum ſupra

(1) Hiſtor. Nat. Lib. XIV. Cap. VII.
(2) De re ruſt. Cap. CXXXIV.
(3) Faſtorum Lib. I. verſ. 125.
(4) Deipnoſoph. Lib. V. Cap. IV.

supra observavimus Tabula I. num. 1. quod capite gerit coronam, e bulbo, instar floris, patulis foliis, ad modum radiorum distinctam. Dum novum annum ab eo auspicarentur, laurea corona eum coronare consuevere, ut notat Sidonius Apollinaris (1): quod etiam factum subsecutis temporibus, quum Consules Romani in eius templo insignia Consularia accipiebant, novumque annum de more aperiebant. Exstat inter mea Cimelia ex aere fuso pondus sive nummus, unciarum fere sex, cum nota ∽, quae selibrem indicat fuisse: cuius in antica parte impressum est caput barbatum, & laurea corona redimitum, quod referre suspicor ipsum IANVM: in postica vero ratem praefert cum eadem nota ∽.

IANI, uti etiam SATVRNI, adventum in Italiam, publico bono faustum ac felicem, facile crediderim ab Etruscis, atque etiam a Latinis, celebratum fuisse annuis sacris & festis: cuius quidem adventus, ut apud posteros notitia & memoria aeternum vigeret, in primis monetis eorum capita cum rate signata sunt (2).

Praeterea in sacris hymnos & carmina meruit IANVS, divinis honoribus consecratus, ob merita, quae Salii Sacerdotes, peculiaribus adhibitis vocabulis, canebant (3). *Deum Deorum & Patrem* constat eos IANVM invocare consuevisse. Macrobius complura adnotat cognomina, queis in sacris precibus & invocationibus compellabatur (4). Mentionem etiam facit idem Macrobius de iisdem antiquissimis Saliorum carminibus (5): quorum, ut suspicor, specimen aliquod adfert in his conceptis verbis, ex Marco Messala, qui per annos quinquaginta & quinque Augur fuit: *Qui cuncta fingis, eademque regis: aquae terraeque vim ac naturam, gravem atque pronam, in profundum dilabentem; ignis atque animae levem, immensum in sublime fugientem, copulasti circumdato caelo: quae vis caeli maxima, duas vis dispares colligasti.* Ad Salios adhibitae SALIAE Virgines, ut Cincius ait apud Festum, conducticiae: quae cum apicibus paludatae sacrificium faciebant in Regia cum Pontifice, de quibus mox disseram.

Quia vero IANVS pacis bellique arbiter cultus est ab Etruscis, dictusque CLVSIVS, teste Macrobio (6); nam bello valvae eius templi patebant, pace claudebantur: aram lapideam, adlatam in Dempsteriano Opere Tabula XLVI. sculpturis atque Etrusca epigraphe ornatam, suspicor IANO sacratam fuisse, ad quam facile

ictum

(1) Carm. II. vers. 8. Vide etiam Dempster. de Etr. Reg. Lib. II. Cap. III. versus fin.
(2) Vide Macrobium Lib. I. Saturnal. Cap. IX.
(3) Vide Tertullianum in Apolog. Cap. X.
(4) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(5) Ibidem.
(6) Ibidem.

ictum foedus; nam adstante Feciali cum lictoribus, dextras foedere iungunt duo viri, alter toga, alter trabea & galea habituque militari insignis. Auctor est Servius (1), IANVM foederibus faciundis praefuisse; per quem etiam iurare solemne fuit.

IANVS mythice Mundus, vel ut alii prodidere, Annus sive Sol est (2). Hunc supremum Deorum omnium, Ethnici antiquissimi Ιάω *Iao* vocarunt (3): & hinc forsitan, ut arbitror, Etruscis & Latinis IANVS dictus. Eum, uti & SATVRNVM, viri doctissimi esse ipsum NOAM arbitrantur (4). Iam a primo illo aevo factum intelligimus, ut viri prudentia ac sapientia clari, quique genus humanum immortalibus beneficiis adfecerant, apotheosi donati, in numerum Deorum, caelo digni, a gentibus censerentur. Quod vero apotheosis in usu apud Etruscos fuerit, a quibus omnes caerimonias Romani didicere, iam ex adlatis exemplis in superioribus Tabulis satis liquere arbitror. Nulla profecto post Aegyptios fuit natio in excogitandis Deorum ornamentis, variis diadematum generibus, ceteroque cultu, quo divina vis ac potestas declaratur, quae sagacior Etrusca fuerit.

Sed de his quum satis dictum sit, ad VERTVMNALIA sacra, sive, ut in vetustis Kalendariis legitur, VORTVMNALIA, gradum facio, quae plane antiquissima fuere, ab Etruscis longe ante Romam conditam, eorumque exemplo a Sabinis, atque etiam a Latinis celebrata. Vrbe condita, quum Romani, devictis Volsiniensibus, VERTVMNVM Deum evocassent, eiusque signum apud se collocassent, templa arasque ei dedicassent, sacra & solemnes ferias in honorem eius instituerunt. Eius simulacrum egregie describit Propertius (5): videturque esse illud ipsum Volsiniensium, a Mamurio egregio Tusco artifice caelatum, cuius nomen forsitan scriptum praetulit. Varro harum feriarum meminit, & initio Octobris celebrata fuisse tradit (6). *VERTVMNALIA a Vertumno, cuius feriae Octobri mense*. At in vetustissimo Kalendario populi Romani (forsitan haec alia sacra sunt) Eidibus Augusti celebranda in Loreto maiore adnotantur, unaque coniunguntur cum sacris Dianae in Aventino (7). Quo nam ritu, quibusve oblationibus peragerentur, ex antiquo marmore Musei Victorii, quod Romae exstat, adnotavi ad Inscriptiones Donianas (8). Spiceas coronas ac floreas,

(1) Ad Virgil. Aeneid. Lib. XII. vers. 198.

(2) Ex Macrobio loco citato. Vide Arnobium adversus Gent. Lib. III.

(3) Confer eumdem Macrobium Saturnal. Lib. I. Cap. XVIII. Huetium Propos. IV. Cap. X. Vossium de orig. & propr. Idololatr. Lib. I. Cap. XXXII.

(4) Vide Bochartum Geograph. Lib. I. Cap. I. & Huetium loco citato.

(5) Lib. IV. Eleg. II.

(6) Lat. Ling. Lib. IV.

(7) In Gruteriano Thesauro pag. CXXXIV.

(8) Vide ad Tab. IX. pag. LXXIII. & pag. 44. Cl. I. num. 127.

reas, poma autumnalia, flores, uvas, hortenses herbas sacro ritu oblatas ab agricolis, a messoribus, ab insitoribus, a pastoribus, a cultoribus hortorum ex descriptione Propertii constat. Siquidem memoriae proditum, VERTVMNVM vinearum, agrorum, hortorumque colendorum, itemque arborum pomiferarum serendarum & inserendarum rationem docuisse. Sacra etiam Vertumno fecisse Desultores & Aurigas, ut in ludis equos & currus bene verterent, atque Circensium victores essent, adde etiam Mercatores, non obscure ex eodem Propertio colligitur.

POMONA, pomorum arborumque pomiferarum praeses Dea, fere parem cum coniuge suo Vertumno cultum apud Etruscos, deinde etiam apud Latinos & Romanos obtinuit, de quo nonnulla superius diximus (1). In eius sacris (POMONALIA forsitan dicta sunt: etsi huiusce nominis auctorem nullum habeam) nova poma, pomorumque omnium temporum primitiae offerebantur (2). Locus ei sacratus in agro Solonio, Via Ostiensi, inter Laurentinum & Lanuvinum agrum, mare versus, in quo lucus aedesque ei dedicata, teste Festo: quem locum veteres POMONAL, proculdubio ex Etruscis, vocarunt. Flamen eiusdem Deae, licet apud Romanos minimae auctoritatis haberetur, omniumque postremus, POMONALIS dictus est (3). Absque huius Sacerdotis permissu, ut erat veteri lege sancitum, poma comedi minime poterant, nisi antea primitiae POMONAE Deae oblatae essent. Idem factum notat Plinius (4) in novis frugibus, ac vinis, quae ne degustabant quidem, antequam Sacerdotes primitias libassent. Ita etiam ad primitias pomorum, nova esse dicebant vetera, & alia exoptabant nova, ominis causa (5).

NORTIA Etruscorum, in vetustis aris, honoris & dignitatis causa, MAGNA DEA adpellata, quae eadem ac SORS & FORTVNA esse censetur a Martiano Capella (6), altaria ac templa tota Etruria habuit longe antiquissima & celeberrima, praesertim apud Volsinienses & Volaterranos, qui eam praecipuo honore coluerunt: cuius fidem facit marmoreum, quod ad hoc tempus Volaterris superest, simulacrum, a me accuratius editum in Tabula IIII. Quanta vero arte, splendore ac maiestate (7) veteres Tusci Deorum templa, quorum in Italia primi vel inventores vel perfe-

(1) Vide etiam Th. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. LVI.
(2) Vide Servium in Virgilii Aeneid. Lib. VII. vers. 190.
(3) Ex Alex. ab Alexandro Genial. Dier. Lib. VI. Cap. XII.
(4) Histor. Nat. Lib. XVIII. Cap. II.
(5) Vide Alex. ab Alexandro Genial. Dier. Lib. VI. Cap. VIII.
(6) De Nupt. Philol. Cap. IX.
(7) Confer Vitruvium Lib. IV. Cap. VII. *De Tuscanicis rationibus aedium sacrarum.*

perfectores fuere, exstruere solerent, ex eo coniici potest, quod Tarquinius Romanorum Rex, Gabiis receptis, pace cum Aequorum gente facta, foedere cum Tuscis renovato, Iovis templum in monte Tarpeio inaedificaturus, quod pater eius voverat, ut monumentum regni sui nominisque relinqueret, fabris undique ex Etruria adcitis, eorum opera & solerti ingenio usus est, ut memorat Livius (1).

Volsiniis in templo eiusdem Deae NORTIAE, illud memoratu dignum notat idem Livius (2), quod singulis annis, summa, ut opinor, cum celebritate, clavus annalis in pariete figebatur, qui aliis adpositus indicaret numerum annorum, sive epocham veterum Etruscorum. Id etiam in aliis aedibus Tuscorum & Latinorum factum innuere videtur Festus his verbis (3): *Clavus annalis adpellabatur, qui figebatur in parietibus sacrarum aedium per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum*. Hanc numerandorum annorum consuetudinem Romani sustulere, Tarquinio regum ultimo, urbe & regno exacto, anno ab Vrbe condita CCXLIIII. quo quidem anno per Consules, qui tunc primum creati sunt, numerare annos coeperunt.

Quae sacra habuerit ANCHARIA, Faesulanorum & Asculanorum Dea, quove mense celebrari solita, incompertum mihi est. Eam esse ipsam FVRINAM, supra observavimus (4), de cuius sacris mox dicam. Sacerdotes *Ancharii*, qui ANCHARIAE serviebant, furore ab eadem Dea correpti (5), futura vaticinabantur: ac forsitan, non secus ac *Bellonarii* in honorem BELLONAE, se se cruentabant: quod sacrum valde frequens apud Etruscos, ex antiquis sculpturis paullo inferius ostendam. Sacra Deorum Etruscorum mysteria, quia arcana erant, neque extraneis manifesta esse Pontifices volebant, ideo a vetustis scriptoribus, qui ea ignorarunt, silentio transiguntur.

Sacrificia & supplicationes habitas ad fanum VOLTVMNAE, tota Etruria celeberrimum, donisque opulentissimum, ex eo coniicere possumus; quia ad idem fanum conventus habere identidem consueverunt Etrusci in rebus gravissimis, ut diximus (6), deliberandis. Solemne enim fuit, priusquam in concilio considerent, thure ac mero supplicare apud aram eius Dei, in cuius templo coibant (7). Siquidem Etrusci, prisca religione, nonnisi in loco sacro inauguratoque, consilia capere consueverunt: quorum exemplo apud

(1) Decadis I. Lib. I.
(2) Decadis I. Lib. VII.
(3) In voce *Clavus annalis*.
(4) Ad Tab. XII. & XIII. pag. 39.
(5) Vide Turnebum Adversarior. Lib. XVII. Cap. XXIV.
(6) Class. I. pag. 33. 34.
(7) V. Suetonium in Augusto Cap. XXXV.

apud Romanos, more maiorum, Senatus consulta profanis in locis non fiebant; sed ea tantum iusta habebantur, quae in templis per Augures constitutis, peracta fuisse constabat (1).

Praetereo hoc loci sacra in honorem PILVMNI & PICVMNI facta a coniugibus, tum in iungendo connubio, tum etiam suscepta prole, de quibus nonnulla superius adnotavi ad Tabulas X. & XI. (2) Antequam sacra attingerent Etrusci, se aquis lustrare, deinde ad altaria accedentes, adorando totum corpus circumagere, humi procumbere, pandere palmas, & manibus ad caelum sublatis orare consueverunt (3): quo gestu, ut vidimus, frequenter, ipsi quoque Dii veterum Etruscorum sculpti sunt. Dum vero sacra Diis Inferis facerent, demissis ad terram manibus orabant, eosque invocabant: pateram quoque & simpulum, dum libationes facerent, invergebant. De his ita Pierius Valerianus (4). *In Etruscis quoque institutis hoc gestu manuum ad preces utebantur: neque non in devovendis civitatibus, evocandisque Diis, quumque Iovem dicebant, manus ad caelum sustollebant.*

FVRINALIA sacra in honorem FVRINAE Deae, quibus libationibus, donisve & caerimoniis ab Etruscis, Latinis quoque ac Romanis, peragerentur, quia forsitan arcana fuere, veteres auctores non declarant. Quo vero mense ac die peragerentur eius feriae publicae, adstante Flamine FVRINALI, iam supra adnotavimus (5). Ex adlatis insignibus pateris, & in eius sacris adhibitis, facile est coniicere, sacris libaminibus, vino, lacte, ac melle, ad haec etiam suffitu, eidem Deae litatum esse: sparsos item flores, suspensas vittas & corollas, aram quoque coronatam, ramos circa eamdem aram vel Deae simulacrum defixos, gestatosque in manibus, atque adlatas dono coronas, ut coniicimus, iliceas; nam arbor ilex ei sacra fuisse censetur, Etruscorum monumentorum auctoritate. Quia vero haec Dea scelerum ac sontium hominum vindex habebatur, ad eius aram, ut infra videbimus, verisimile est sceleribus obnoxios se expiasse, gladio se percutientes, ac sanguine eius aram respergentes, ex antiquissimo Etruscorum ritu atque instituto.

A TAGETE, Genii filio, Iovis nepote, qui sacra Acherontica, & Haruspicinae disciplinam duodecim Etruriae populis monstrasse dicitur, nomen accepere sacra TAGETICA, quorum mentionem facit Cincius in libro de Italia secundo, cuius verba adfert

(1) Vide Henr. Norisium in Cenotaphia Pisana Differt. I. Cap. IV.
(2) Class. I. pag. 35. 36. 37. 38. 39.
(3) De his Etruscorum ritibus fusius Th. Dempster. de Etr. Reg. Lib. III. Cap. VI.
(4) Lib. XXX. Hieroglyph.
(5) Ad Tabulam XII. & XIII. pag. 39. 40. 41. 42. 43.

Macrobius (1) : *Prius itaque & Tuſcos aeneo vomere uti, quum conderentur urbes, ſolitos, in* TAGETICIS *eorum ſacris invenio: & in Sabinis, ex aere cultris, quibus Sacerdotes tonderentur.* Ex his tamen verbis non liquet, TAGETICA ſacra in honorem TAGETIS facta fuiſſe; ſed potius intelligimus ab eo monſtrata fuiſſe, atque ex eius nomine adpellata. Romulus, in condenda Vrbe aeterna, uſus eſt ſacris TAGETICIS; nam adcitis Etruſcis Auguribus & Sacerdotibus, auſpicato Vrbem condidit (2).

Quandoquidem ſacrorum TAGETICORVM facta eſt mentio, opportune heic diſſerendum eſſet de priſca Tuſcorum religione in captandis auguriis, de haruſpicinae diſciplina, de divinatione per auguria, de ominibus, de prodigiis, de obſervatione oſtentorum, de evocationibus & excantationibus: item de avibus auguralibus, de auſpiciis, ſortibus, & oraculis; ſed quia de his non raro in hoc opere incidit ſermo, & quod caput eſt, de his luculenter egerunt Iulius Caeſar Bulengerus, & Thomas Dempſterus, qui hanc ſpartam occuparunt; ad alia ex ineditis Etruſcorum monumentis illuſtranda, ne ſobrias lectoris aures obtundam, ſi properem, operae pretium me facturum puto.

TERMINALIA ſacra in honorem TERMINI, Iovis Terminalis, & Deorum, qui finibus agrorum tuendorum praeerant, ab Etruſcis celebrata fuiſſe ad Tabulam XV. de BYGÖE Nympha Etruſca, quae artem ſcripſit arborum fulguritarum, & de terminis egit, diſſerentes, obſervavimus.

VOLTVRNALIA ſacra VI. Kalendas Septembres VOLTVRNO Deo Etruſco facta, peculiaria fuere, ut liquet ex dictis ad Tab. XVI.

IVTVRNALIA ſacra, & IVTVRNAS ferias, hi, qui artificium aqua exercebant, celebrabant in honorem IVTVRNAE Nymphae Etruſcae; quam Italiae populis ſumma beneficia contuliſſe, fama erat.

PORTVMNALIA ſacra, Portumno Deo, a quo dicta ſunt; quo die, quave celebritate peracta fuerint primum ab Etruſcis, deinde etiam a populis veteris Latii & a Romanis, ſupra ad Tabulam XVII. explicavimus.

MANTVRNALIA ſacra coniuges celebrabant, ut MANTVRNA Dea connubia ſtabilia redderet, ipſique iugiter concordes manerent, de quibus nonnulla adnotavimus ad Tabulam XVIII.

VACVNALIA, ad focum ſedentes agricolae, hieme peragebant, abſoluta agrorum cultura, ac perceptis fructibus, quum laboribus vacarent.

CLITV-

(1) Sat. Lib. v. Cap. XIX. Apud Dempſt. de Etr. Reg. pag. 288. corruptus eſt textus.

(2) Ex Livio Decad. I. Lib. I. Plutarcho in vita Romuli. Cic. Lib. I. de Divinat.

CLITUMNALIA sacra in honorem CLITUMNI, sive is Iuppiter sit, totius Vmbriae Genius Deus, sive ipsum flumen, celebrata fuisse usque ad sequiora secula, imperante L. Septimio Severo, ex antiquis monumentis superius adlatis ad Tabulam XVIIII. perspicuum est. Oraculum & sortes in templo eiusdem Dei fuere, ut Plinius Secundus docet (1). Ferunt, Clitumni amnis aquam potatam, candidas boves fecisse: quas inde petebant triumphantes, ut Iovi Capitolino sacrificarent (2).

TIBERINALIA, quae facta memorantur TIBERINO PATRI, non dubito ex Etruscis originem accepisse, atque ab ipsis multo ante Romanos solemnibus sacrificiis, festis & caerimoniis celebrata fuisse; nam Etrusci omnium primi iuxta Tiberim sedem suam locarunt: cui nomen dedit, ut ferunt, Tiberis Rex Etruscorum, mersus eodem flumine (3). Quod vero Etrusci insignia Italiae flumina pro Diis habuerint, ac sacra pro eorum cultu instituerint, haud mirum est; quum etiam Aegyptii, mortalium omnium vetustissimi, Nilum, propter eximia, quae accipiebant, beneficia, tamquam Deum maximum devenerati sint.

AQVILICIA sacra, ni mea me fallit opinio, ab Etruscis Romani traduxerunt. Ea Iovi fiebant, ut docet Tertullianus (4), quum in siccitate aquam elicere ab Iove Pluvio opus esset. Apud Carthaginienses Iuno huic curae praeerat (5). Sacerdotes, qui aquam eliciebant, *Aquilices* dicebantur. Quod vero hoc sacrum apud Etruscos in usu esset, cuius plane auctores extitere, ex eo patet, quod *manalis lapis*, ut adpellatur in Pontificalibus libris, tunc movebatur, & per limites trahebatur, quum pluviae exoptarentur. *Manalis*, ex Nonio Marcellino (6), significat *sacer*. De eo ita Fulgentius (7): MANALES LAPIDES: *Labeo, qui disciplinas Etruscas Tagetis & Bacchidis quindecim voluminibus explanavit, ita scribit: Fibrae iocinoris, sandaracei coloris dum fuerint, manales tunc vertere opus est petras; hoc est, quas antiqui solebant in modum cylindrorum per limites trahere, pro pluviae immutanda inopia.*

Huc usque SACRA localium Deorum Etruscorum: quia vero alia communia, alia etiam propria recensenda atque illustranda supersunt, ne taedio lectores adficiam, quin potius varietate ipsa recreem, inter haec statui complures Tabulas proferre, monumentis Etruscis ad hoc tempus ineditis refertas, quibus antiqua Tuscorum THYSIOLOGIA sive RELIGIO mirifice illustratur.

Qq 2 TA-

(1) Lib. VIII. Epist. VIII.
(2) Virgil. Georg. II. vers. 146.
(3) Vide Festum in voce *Tiberis*. Dempster. de Etrur. Reg. Lib. II. Cap. XVII.
(4) In Apologetico Cap. XL.
(5) Ibidem Cap. XXV. & XXXIII.
(6) De gen. vas. & poc. in voce *Trulleum*.
(7) Exposit. serm. ant. in voc. MANALES.

TABVLA CLX. CLXI.

CHOREAE IN HONOREM DEORVM.
Saltatio Saliorum & Saliarum Virginum circa aras. Mos Etruscis arbores Diis consecrare.

EO ipso die, quo Clusio eram discessurus, investigatis ubique Etruscis monumentis, forte fortuna contigit, ut in aedibus Paolotianis marmoream columellam, altam Romanos pedes circiter duos, ac totidem latam, iam diu fere neglectam ac latentem, detegerem. Anaglyphum opus, haud quidem valde prominens, sed artificio insigne, stupenti plane similis admiratus sum, statimque dignum censui, quod in conspectum litteratorum hominum veniret. Quod vero sit opus Tusci sculptoris longe eximium, cultus ipse vestium tredecim figurarum, quae in eadem columella exhibentur, maeandra implexa, sculpta in ima parte, ager ipse Clusinus, in quo eruta est, argumenta sunt manifestissima. Igitur hoc Etruscum monumentum nobilissimum ante meos oculos a Vincentio Franceschinio meo Pictore & Chalcographo accuratissimo, iuxta pereximii archetypi fidem, delineandum curavi: qui etiam perita manu aeri, ut alia, incidit. Superne in medio columellae inest foramen, quod indicat vel craterem, vel potius aliquod simulacrum Etrusci Numinis aereo clavo infixum fuisse: ni etiam forte haec ipsa columella sit ara, per cuius foramen sacra libamina infundebantur. Verum, antiquae Etruscorum arae, ut iam vidimus ad Tab. CXXV. & CL. & inferius adnotabimus, quum sint quadratae, non autem rotundae figurae; variis architecturae ornamentis, nullis tamen figuris, insignes; verisimilius videtur, hanc columellam pro basi, sive hypobasi inservisse, vel ad sustinendum Etruscum alicuius Dei simulacrum, vel etiam craterem, seu tripodem, aut candelabrum Diis sacrum. Mos enim fuit huiusmodi vasa, ut elegantiora nobilioraque adparerent, si praesertim Diis sacrarentur, collocare in basibus vel fastigiis; meminitque etiam Inscriptio Sigea vetustissima, & aliae apud Gruterum (1), non tantum crateris, sed etiam basis crateris. Alia vetus inscriptio apud eumdem Gruterum (2) memorat aram cum basi

(1) Pag. XVI. 12. XLVIII. 1. (2) Pag. VII. 1.

basi Iovi & Iunoni Reginae dedicatam fuisse; quare non est etiam inverisimle quod haec columella arae superimponi potuerit.

Septem, ut videmus, sunt figurae, quae stant: reliquae alternis pedibus saltant, varia saltatione, lasciva, delicata, volubili, cum lumborum circumvolutione, manuum supra caput commotione & complexione: ad haec accedit gesticulatio, manibus vel protensis, vel supra caput iactatis, vel obliquis, vel altera manu sublata, altera demissa & inflexa: quae omnia SACRAS CHOREAS, proculdubio in honorem Deorum, tum cantu, tum voce ad modulationem fistulae sex compactorum calamorum, qua accinit occinitque crepantibus buccis Choraules penulatus, fere in medio stans, peractas ostendunt. Prope eumdem Choraulen in medio stat Coryphaeus, totius sacri Chori, cantus quoque & musici temporis moderator: cuius gestui manuum, in dexteriore Chori parte respondet adsimili gestu mulier riciniata, quae iuxta eumdem Choraulen saltat. Inde cernitur Salius saltans, cuius caput more Saliorum, qui ab Etruscis originem habuere (1), est tutulatum: quo tutulo sive pileo, ad modum secti ovi acuminato, alii duo Salii ornati sunt: quibus etiam addendus est Coryphaeus, qui quidem non saltat, sed, ut diximus, musicam saltationem moderatur, qui eodem modo tutulatus est. Salium duae feminae saltantes comitantur, altera seminuda, altera succincta, Bacchantium specie corpus circumagens, quasi *Scopen*, seu aliam saltationem Bacchicam referat (2). Quaternionem hunc dirigit Χορολέκτης, *Chori congregator & ductor*, qui gesticulatur, & se sequentes intuetur.

Parte laeva, tribus feminis ac duobus Saliis aliter dispositis, praeest alter Chori dux & congregator; meminit enim Iulius Pollux (3) praesidum & ductorum tum laterum, tum dextrae & sinistrae alae Chori. Inter psallendum femina crustulis adlicit ad canendum, forsitan strophas, puellulam, quae stat iuxta arborem, capite velato capidulo, & sinistra aliud crustulum praefert, quod accepit. Forsitan non crustula, sed crotala aerea ea sunt, in sacris Deorum adhibita, ad modum sphaerularum sonora, quae quibusdam granis interpositis pro quantitate sui, & specie metalli, ut ait Ioannes Saresberiensis (4), a Pignorio citatus, qui horum schemata adfert (5), musicos sonos edebant, si scite pulsarentur. Etrusco more, rite addita est haec puellula innupta, Sa-

(1) Vide Thom. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. VIII.
(2) Vide Athenaeum Lib. XIV. Cap. VII.
(3) Lib. IV. Cap. XV.
(4) In Polycratico Lib. VIII. Cap. XII.
(5) De Servis pag. mihi 82. 83. Vide etiam Academic. Etruscor. Cortonae Dissert. V. pag. 59. Tab. II. Fig. 3.

Saliis tum maribus tum feminis, quae etiam in sacra familia templi Iunonis Etruscae apud Faliscos censebatur: quae, ut narrat Dionysius Halicarnassensis (1), Κάνηφόρος vocabatur. Os personatum habere, ipsum marmor inspicienti mihi, visa est, quum facies longe alia, quam quae puellae convenit, ei addita sit. Claudit sinistram alam Chori mulier riciniata, & ipsa gesticulans.

Duae, ut videmus, apud Etruscos saltationes, in sacris Deorum caelestium valde celebres, in usu fuere: saltatio *armata* sive *Pyrrhica*, ad numeros tibiarum peracta, ut videre est in Etrusco argenteo Vase inaurato, caelaturis insigni, iam edito in Dempsteriano Opere Tab. LXXVII. & LXXVIII. & saltatio *pacifica*, de quibus meminit Plato de Legibus (2). *Pacificam* saltationem, Diis maxime iucundam & gratam, ut mea fert opinio, repraesentat hoc insignis columellae anaglyphum opus. ETRVSCORVM CHORVM conficiunt personae dumtaxat sacrae, promiscui sexus, Salii nimirum capulati, & Saliae virgines, ac deinde alii Ministri sacrorum, qui nudo capite sunt. Illud notandum, quod Salii utramque laciniam vestis, non in humeros, ut solebant armatae virgines, de quibus Festus, sed in pectus reiectam habent. Omnes etiam nudis, ut videmus, pedibus saltant: qui ritus apud Aegyptios, dum sacra Deorum celebrarentur, maxime frequens fuit: videmusque in Isiaca Mensa tum ipsos Deos, tum etiam sacrificulos nudipedes effictos. In Choris agendis in honorem Deorum, Aegyptiae virgines & Choraulae a Romanis plurimi aestimabantur, quos ideo pretio conducebant, uti liquet ex Petronio (3):

Memphitides puellae
Sacris Deûm paratae:
Tinctus colore noctis
Manu puer loquaci;
Aegyptius Choraules.

Aegyptii ac Persae inter primos inventores chorearum in honorem Deorum numerantur. De Persis meminit Xenophon (4), qui ubi sacris perfuncti essent, eodem in loco plerumque choreas agebant, quarum erat Χορηγὸς ipse Rex. Ceteri in Oriente populi, qui sub ditione Persarum erant, in sacrificiis ritus suos a Persis accepere. De Aegyptiorum saltatione in sacris adhibita, mentio-

(1) Antiquit. Rom. Lib. I. pag. 17.
(2) Lib. VII. pag. 815. & 874.
(3) In Fragment. Satyr. pag. 669. 670.
(4) Lib. VIII. Vide etiam Iul. Caesarem Bulengerum in Eclogis ad Arnobium pag. 327.

mentionem facit Philo Iudaeus (1), quorum exemplo populus Israëliticus, diu in Aegypto pravis indigenarum moribus imbutus, fabricato aureo vitulo, circa eum choreas agitavit (2): coepitque ludis, saltationibus ac musicis organis oblectari (3).

Quia in hac rarissima columella Salii Saliaeque Etruscae sculptae sunt, per gyrum sacras choreas agentes, haud erit absurdum inferre, solitos fuisse Tuscos saltationem κυκλικὴν, ut Graeci vocant, *cyclicam* sive *orbicularem*, celebrare in honorem Deorum caelestium, ea de causa siderum varium motum, gressus & regressus exprimentes strophe & antistrophe. Id maxime faciebant ad aras Deorum, vel puras, vel donis epulisve oneratas; vel etiam ignitas, dum interim partes victimarum adolebantur: quod etiam apud Graecos in usu fuit, ut pluribus veterum scriptorum exemplis ostendit magnus vir Ezechiel Spanhemius, quem vide (4).

Sed cui nam Deo Etrusci has solemnes choreas celebrarint, quibusve in locis, quove festo die, difficile dictu est. Choreae orbiculares valde frequenter in honorem Apollinis, Dianae, Cereris & Bacchi apud Graecos celebratae leguntur, & quidem cum hymnis, & crebris eorumdem Deorum salutationibus invocationibusque, ut propitii ac praesentes adessent. Forsitan, quia mos Etruscorum fuit, ver novum solemnibus votis ac sacrificiis celebrare (5), Chorus hic in honorem IANI, qui temporibus anni praeerat (6), peractus credi potest. Huic enim, Etruscorum Deorum maximo, primum Salii, ut vidimus, adsignati fuere, qui eum rite colerent: hos etiam constat postea Iovi, quem iidem *Lucetium* in Saliari carmine dicebant; Iunoni, Marti, ac praesertim Herculi, cuius sacra Saliaria apud Tiburtes celeberrima fuere, cultus & honoris causa adtributos fuisse (7). Quod vero Etrusci ver Iano sacrum, choreis, hymnis & sacrificiis celebrarent, multae erant causae: quarum ea haud postrema est, quod verno tempore in Italiam advenisse, a maioribus suis traditum esset. En eximium Servii testimonium (8): *De his* (Pelasgis) *varia est opinio. Nam alii eos ab Atheniensibus, alii a Laconibus, alii a Thessalis dicunt originem ducere, quod est propensius; nam multas in Thessalia Pelasgorum constat esse civitates. Hi primi Italiam tenuisse perhibentur. Philocorus ait; ideo nominatos Pelasgos, quod velis & verno tempore advenire visi sunt: hoc etiam Varro commemorat.* Mos adhuc durat

tota

(1) In vita Mosis Lib. III. pag. 524. 536.

(2) Exod. Cap. XXII. vers. 19.

(3) Vide S. Hieronymum in Hoseae Cap. IV. vers. 15. Theodoretum Serm. VII. de Sacrif. pag. 584. D. Chrysostomum Homil. VI. in Matth. 2. 9.

(4) In Callimachi Hymnum in Delum vers. 242. 266. 267. 268.

(5) Adi Dempst. de Etr. Reg. Lib. I. Cap. V.

(6) Vide Macrob. Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

(7) Idem ibid. & Cap. XV. Lib. III. Cap. XII.

(8) In Virgil. Aeneid. Lib. VIII. vers. 600.

tota praesertim Etruria (vestigium forsitan antiquissimi huiusce festi Etruscorum) ut exortum ver, quotannis, Kalendis Maiis, totoque hoc mense, praesertim apud rusticos, cantilenis laudetur ac salutetur: choreis per compita, per vicos, & ad ostia patronorum, amicorum & amicarum tripudietur: ad haec etiam, quod magnopere ad rem nostram facit, rami maiores arborum, vittis ac floribus ornati, gestentur (1), & ubique cum pompa Cantorum & Symphoniacorum circumferantur. Priscum huiusmodi festum, ab antiquis Tuscis celebratum, ni fallor, indicat arbor, non multis foliis, adhuc initio veris, referta, quae facile humi, ut hodie etiam fit, defixa fuit. Iuxta hanc arborem, ut diximus, adstat puellula, quae os oscillo cavo occultatum habet; quasi eo detracto in fine Chorearum (ad serpentis exemplum (2), qui ineunte vere, vetus spolium abiicit, novo laetatur) designaret hiemem segnem ac fructibus vacuam recessisse: apertoque eleganti vultu, iuventae decore nitente, minioque picto, ver novum advenisse, cunctis exultantibus declararet. Altera vero femina, crustulis vel placentis puellulam, ut mihi videtur, ideo adlicit, ut personam sive oscillum e vultu suo exuat, quod ipsa forsitan haud facere debebat, nisi mulier, quae ceteris aetate provectior post eam sequitur, iussisset, vel postquam Choreae, in honorem, ut facile crediderim, IANI, omnium aetatum uti & veris domini, diutius celebratae essent: quibus peractis cum sacro, rursum ad exprimendum Zodiaci circulum Choreae agebantur.

Alia huiusce festi Etruscorum celeberrimi, ac maximae hilaritatis, accedit causa, quod mundum verno tempore conditum veteres quoque Ethnici Theologi credidere: quod ex Virgilio discimus, rituum praesertim Etruscorum & auspiciorum peritissimo (3):

Non alios prima crescentis origine mundi
Inluxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim. VER illud erat: VER magnus agebat
Orbis, & hibernis parcebant flatibus Euri;
Quum primum lucem pecudes hausere, virûmque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissaeque ferae silvis, & sidera caelo.

Hanc orbicularem saltationem nostri veteres Tusci dixere rid-

(1) Vide Adnotationes ad Cant. VII. 49. pag. 549. Poëmatis *il Malmantile Racquistato*, vernaculo sermone conscripti a Laurentio Lippio Pictore ac Poëta Flor.

(2) Ex Aeliano de Animalibus Lib. IX. Cap. XVI.

(3) Georgic. Lib. II. vers. 336. Vide eius Enarratores Philargyrium & Cerdam.

ridda, quam etiamnum noſtri homines ruris incolae retinent: eoque vetuſtiſſimo vocabulo vocitant feſtivas omnes choreas, vel nuptiales vel Bacchicas, Bacchanaliorum diebus valde frequentes: ea quidem, ut aliqui volunt, de cauſa, quod qui ſaltationem agunt, invicem adprehenſis manibus ſe ſe trahentes, in orbem ſinguli reducantur (1). Saltationem ipſam & locum, ubi choreas, ludos & feſta faciebant, alio vetuſtiori vocabulo maiores noſtri dixere *trebbio*: e quo, ut cenſet Vincentius Borghinius (2), rei antiquariae peritiſſimus, innotuiſſe putat illa verba ſacra ſatis frequentia in libris Auguralis diſciplinae Etruſcorum, *terripavium*, *terripudium*, *tripudium*. Id nomen Florentiae adhuc retinet locus *il Trebbio*: in quo veteres Tuſci ad agendos in honorem Deorum ſolemnes dies feſtos, ludos & χοροσταςίαν, convenire ſolebant; quem locum poſtmodum primi noſtrae Chriſtianae Religionis parentes exſecrati ſunt, ſuperpoſita marmoreae culumnae Chriſti Reparatoris noſtri Cruce. Eſt etiam in agro Mugellano, prope Caſaggiolum villa antiqua Mediceae Domus, *al Trebbio* dicta.

His obſervatis, doctorumque virorum iudicio traditis, non erit etiam abſurdum ſuſpicari, facile exhiberi poſſe in hac inſignis columellae ſculptura ſacras Choreas, peractas in dedicatione arboris illi Deo, cui magis convenire videbatur; videmus enim circa arborem Choreas agitari. Mos enim fuit, ſingulis Diis proprias arbores & plantas conſecrare, ut Iovi quercum & eſculum, Apollini laurum, Iunoni & Veneri malum punicum, Minervae oleam, Herculi oleaſtrum & populum, Cybeli, Pani & Silvano pinum: atque ita ſingulis Diis, ſingulas arbores, plantas & herbas. Circa has arbores ſaltare & choros ducere ſolebant: quin etiam eas unguentis ungebant, vino ſacro inſpergebant: Deorum & ſimulacrorum in morem coronabant, encarpis vittiſque feſtivis velabant, omnique ſuperſtitione colebant: aliquando etiam oracula reddidiſſe fabulati ſunt. Conſtat etiam, quo maxime colerentur, ardentes lucernas iiſdem arboribus ſuſpendiſſe, nec etiam dubito ſacra donaria, auctore Prudentio contra Symmachum (3):

Et quae fumificas arbor vittata lucernas
Suſtinuit, cadit ultrici ſucciſa bipenni.

Quod vero omni cultu Etruſci colerent arbores Diis ſacras, quas ab Heroibus plantatas, atque ex his etiam ortas Nymphas

Rr Drya-

(1) Vide Tom. IV. Vocabul. Academicor. *della Cruſca* in voce RIDDA.

(2) De Orig. Florentiae pag. 172. & ſeqq.

(3) V. Mart. de Roa Sing. Lib. I. Cap. XIX.

Dryadas & Hamadryadas credebant, disertissimum apud Plinium exstat testimonium (1): e quo colligimus, Etruscos consuevisse sacras arbores inscribere, addito titulo, quo constaret eas esse religiosas. *Vetustior autem*, inquit, *Vrbe, in Vaticano* ILEX, *in qua titulus aereis litteris Etruscis, religione arborem iam tum dignam fuisse significat. Tiburtes quoque originem multo ante Vrbem Romam habent. Apud eos exstant ilices tres, etiam Tiburto conditore eorum vetustiores, apud quas inauguratus traditur*. Arbores si forte de caelo tactae essent fulmine sive fulguritae, piaculis fulgur luebatur: arbores, ne impurae ac parum castae haberentur, ab Haruspicibus sacrificio facto expiabantur. De arboribus fulguritis scripsit, ut diximus, Nympha Bygöe. Exstat in Museo Bonarrotio fragmentum aheneae lamellae, litteris Etruscis inscriptae, quam ad finem Operis Dempsteriani proferens Cl. Senator Bonarrotius Tabula LXXXIII. num. 9. censuit esse titulum sepulcralem. Investigandum esse censeo, an possit esse titulus infixus arbori, quae, quum fulgurita fuisset, Etruscae religionis sacris mox expiata fuit. Litterae ita se habent:

: M И A M ⅃ Y Ɔ

A Ƨ И O ∃ q 1 : ∃

Hoc est: *Vl manm : e : praethnsa*. Explicationem huiusce tituli ita tentarem, relicta priore littera, quae postrema alterius vocis esse potest; nam in principio & in fine titulus fractus esse videtur: *Arbor sacra : fuerat igne tacta :* vel etiam: *Arbor sacrata : fuerat fulgurita*. Igitur ⅃Y. manifeste respondet Graeco ὕλη; hoc est, *lignum*, *materia*, *arbor*; unde *silva*: & antiquitus scriptum SVLVA. SVLVEIS CAMPESTRIBVS, ut legitur in antiquo lapide votivo. Sequitur MИAM. *Manm*, quae Etrusca vox significare videtur *sacra*. Testem advoco Nonium Marcellinum, cuius verba paullo ante dedimus, *Aquilicia sacra* illustrantes, qui ait, *manalem* (Tusca vox *manal*, *manm*) vocari *sacrum*. Aliter Festus, quod adtinet ad vocem *manalis lapis*; attamen ab Auguribus, defunctos adpellari *manes* adfirmat, quasi *bonos*; nam *mana* dicitur *bona*: & *mane*, quum invicem nos salutamus, a *Diis Manibus* dictum adfirmat. Stat ∃ forsitan loco verbi *fuerat* vel *fuit*, intellige *quae fuerat*, a Graeco ἦ verbo. Alterum Etruscum vocabulum AƧИO∃q1. *prethnsa* (nam O saepe, ut in Graecis saxis, occurrit absque puncto, quod plerumque detritum est temporis iniuria, adeoque esse etiam potest ⊙ (2), idem ac Graecorum *theta*) deduci potest, ni fallor (quod in rebus perobscuris est

(1) Nat. Hist. Lib. XVI. Cap. XLIIII. (2) Vide supra ad Tab. LXXXIII. pag. 195.

est facillimum) a Graeco πρήθω , *incendo* . Homerus (1) : Πρῆσαι δὲ πυρὸς δήιοιο θύρετρα : vel potius a πρήθομαι , *incendor* , item *disrumpor* , *crepo* : adeoque , ᴙꓭꟻᴎO∃ᑫᒣ *prethnsa* , explicari posset *igne tacta* , *igne discissa* , *disrupta* . Ioannes Lamius , Vir doctissimus , a me rogatus , quid sentiret de hac Etrusca inscriptione , conatus meos laudavit : deinde , ut est humanissimus , postridie per epistolam respondit , quod illud PREONSA (ita enim legit) valere potest , *excelsa* , *procera* , a Graeco πρήων , πρήωνος , *eminentia* , *cacumen* : sive etiam verti posset *frondescens* , *virescens* , *ramosa* , ab Graeco πρεμνιάζειν , *ramos emittere* , *pullulascere* , *radices producere* . Vtcumque res sit , alii haec , quae moliti sumus , diligentius expendent : meliora dantes , gratiam apud nos longe maximam inibunt .

Huiusmodi arbores de caelo tactae , ut quercus & orni annosae , dicebantur *fulguritae* , atque etiam *fanaticae* , teste Festo : forsitan , quia more fanaticorum mala ominabantur . Hinc Tityrus Virgilianus (2) :

Saepe malum hoc nobis , si mens non laeva fuisset ,
De caelo tactas memini praedicere quercus .

Etrusci ab Aegyptiis accepere morem consecrandi arbores Diis ; itemque iuxta frondosas arbores erigendi aras & aediculas Deorum : quod adparet ex antiquissimi Vasculi fictilis pictura , ut in Tabula CLXI. quod exstat in Bibliotheca Vaticana . Altum est uncias octo veteris pedis Romani . Quam sit rarum & insigne , ipsum picturae genus , & ea quae repraesentat , perspicuo sunt argumento . Hoc singulare exemplum , nondum antea observatum , ad quod provocare possum , ostendit , Etruscos artem pingendi Vasa ab Aegyptiis didicisse , atque etiam artem ea ex argilla fingendi : quam quidem postea ipsi Etrusci , solerti ingenio praediti , novis ornamentis , elegantiis , maiorique opificio nobilitarunt atque consummarunt : uti ex his , atque aliis iam editis abunde liquet . Igitur ante signum Phoenicopteri Isiaci , capite velato effictum , quod secespitam tenet , sedet vir , qui aliquid vovet ; nam vota sedentes antiquitus concipere solebant . Inde sacrificulus ad Numen accedit , ferculum portans cum vino , ad libationes & propinationes faciendas . Post eum cernitur vas lati oris , forsitan aquae , qua ante sacrum lustrari solemne fuit . In altera parte vasis , post ipsum Numen , atque eius aram , visitur frondosa arbor plantata ; quare perspicuum est , etiam apud Aegyptios in more positum , arbores sa-

(1) Iliad. Lib. B.

(2) Ecloga 1. vers. 17.

ſacras Diis facere, atque iuxta eorum aras & fana collocare: de quo inſtituto quum alibi dixerim, non vacat diutius in re nota immorari. Sequitur ſacrorum Deſignator, virgam tenens, indutus tunica talari, laxiore, ad utrumque latus aperta, non manuleata; quod genus veſtis ſacrae eſt antiquiſſimum. Hinc aliud vas diverſae figurae poſitum, ad ſacrorum miniſterium.

TABVLA CLXII. CLXIII. CLXIIII.

IOVIS FESTVM ET SACRVM pictum in Vaſe Etruſco Bibliothecae Vaticanae. Deorum Epiphaniae. Iovi plures Genii ab Etruſcis adſignati. Dii in feſtis omni cultu exornati.

CReſcente in dies Etruſcarum Antiquitatum ſupellectile, crevit hoc opus MVSEI ETRVSCI in tantam molem, ut complura eximia monumenta, ac praeſertim Vaſa veterum Etruſcorum, elegantiſſimis picturis exornata, artificio atque eruditione, quam continent, pulcherrima, quae iam aereis Tabulis incidenda curaveram, praetermittere, atque in aliud Volumen reiicere opus fuerit. Nolui tamen relinquere hoc Vaſculum Etruſcum, triplici ſchemate ſive proſpectu in his Tabulis delineatum, quod Vaticanam Bibliothecam nobilitat; quia omnium eſt elegantiſſimum, ab eximio Tuſco pictore pluribus coloribus abſolutum, quod etiam multa notatu digna continet, quae nunc indicabimus. Altum eſt Romanos pedes II. & uncias undecim. In ſacra pompa delatum, vel pro donario dedicatum fuiſſe non dubito. FESTVM & SACRVM Etruſcorum exhibet, tum a viris, tum a feminis Iovi factum; nam ipſe Iupiter, ut in Tab. CLXIII. habitu ſedentis in aëre adparens, dextra pallium removet e capite, quod forſitan antea velatum habebat, ut ſit manifeſtior; tenetque ſiniſtra aureum ſceptrum. Arae eiuſdem Iovis innititur femina, quae dextra ſpeculum, ſiniſtra flabellum, vel folia ſimul concinnata, Iovi donanda, praefert: inde bos adductus, non mactandus, ſed

ſed tantum Iovi offerendus a feminis. Poſt has ſequitur iuvenis tibicen chlamydatus, cum petaſo viatorio poſt terga religato, qui adfert corollam. Genius, ut credibile eſt, eiuſdem Iovis, ſuperne adparens, alteram feminam, quae bovem procumbentem adprehendit, dextra manu coronat: ſiniſtra ramum ſacrae plantae defert & vittam, forſitan rite ſacrificantibus praemia daturus.

In eodem Vaſculi ſegmento, picti ſunt duo iuvenes, quorum alter ſedet in ſcopulo, habetque caput coronatum, ſiniſtra tenet ramuſculum: alter iuvenis ſtans, innixus baculo auxiliatorio, coronam, Etruſco peculiari modo contextam, oſtentat. Inde ſacra facturae adſtant tres feminae, quarum altera coronam e roſis, & vittam adfert ſuſpendendam: ea vero, quae in medio ſedet, craterem & caulem plantae ſeu arboris tenet: altera ſtans ſpeculum oſtentat, veſtem dilatat atque expandit.

In anguſtiori Vaſculi faſcia, ſeu, ut ita dicam, zona, picti ſunt piſces multiplicis generis, quibus abundat locuples mare Tyrrhenum. Hos piſces, cenſebit forſitan aliquis, potius Neptuni, quam Iovis Sacra deſignare in picto Vaſe, cui etiam taurum mactari ſolitum ſcimus. Verum, quum in alio quoque Vaſe Etruſco Bibliothecae Vaticanae, eodem prorſus ordine ac modo picti ſint piſces, & in eodem Vaſe Heroum praeclara geſta exhibeantur; iam manifeſtum eſt, piſces non indicare ſacra Neptunalia. Piſces Iovi oblatos in ſacris ab Etruſcis, hinc libet arguere: quos tamen, more Hebraeorum, Aegyptiorum & Syrorum non ſacrificabant (1). In ludis *piſcatoriis*, *Menſe Iunio trans* Tiberim fieri ſolitis, a Praetore Vrbano pro piſcatoribus Tiberinis, piſciculi vivi Vulcano Deo dabantur pro animis humanis (2).

In inferiore adlati Vaſculi Etruſci ſegmento, picti ſunt duo iuvenes: ex his alter ramum & lancem praeferens ſedet: alter curſitat, ramuſculum & diota tenens, forſitan ad vina in honorem Iovis fundenda in libationibus, vel ad propinationes faciendas. Iuvenibus mulieres quinque, pereleganti cultu capitis & veſtium ornatae, iunguntur, ut ſacra peragant. Ex his duae ſedent; nam priſco more adoraturi, ſacraque facturi, iuxta altaria interdum ſtabant: interdum etiam ſedentes ſupplicabant, qui, ut apud Suidam, βωμολόχοι dicebantur. Altera parvam ſcalam & crateram: altera corollam & crateram oſtentat, ac forſitan dono exhibet Geniis, qui, utpote rite agentibus Iovis ſacra & feſta, manifeſti ac praeſentes adparuere. Duae ex reliquis feminis, ſaltantes vel curſitantes, vittam, arculam, ſive ciſtam, ſolutam quoque floream

(1) Vide Saubertum de Sacrif. Cap. XXIII. (2) Ex Feſto. Vide in voce *Piſcatorii Ludi*.

floream corollam, & discum sive lancem donis refertum offerunt, praeferuntque. Altera femina dextro pedi insistens, post humeros Genii sedentis, vel facem accensam tenet, vel potius aliquod bacillum cum vertebra in fastigio, quo uti possit in suspensione vittarum & coronarum in honorem Iovis. Hae vittae ac solutae corollae (addantur etiam his placentae) frequenter in hisce antiquissimis Etruscorum Vasculis suspensae visuntur. Siquidem haec sacris operantium donaria ideo suspendebantur, ut vota Diis nuncupata, supplicantesque votorum compotes, benignitate Numinum, facti declararentur. Mos enim fuit apud Etruscos frequentissimus, ad Deos non accedere, nisi tenentes manibus vittas & ramos: quod etiam faciebant qui pacem petebant, Etrusco ritu, quem Virgilius frequenter indicat (1).

Iovi singulis Idibus Tusci publica sacrificia statis in locis facere consuevere: quae luculenter describit Macrobius (2); nam Iduum nomen Etrusca voce *Itis* vocabatur. Haec vero SACRA ac FESTA, quae in adlato Vase exhibentur, non menstrua, sed anniversaria fuisse videntur, solemni pompa, adparatu ac laetitia celebrata: & quidem incruenta, adducto oblatoque candido tauro, non vero caeso, quod genus sacrificii est omnium antiquissimum (3): extantque in Dempsteriano Opere exempla in Tabula XII. XXXVI. LXXVII. LXXVIII. in quibus victimae, aries, agna, porcus, caper ad sacrificia adducuntur, altaribus ignitis admoventur, in humeris atque in manibus deferuntur, non vero mactantur; quamquam etiam mox secutis temporibus victimas immolatas & mactatas fuisse constet.

Multa notatu digna ex hoc Etrusco Vase, atque ex aliis similibus, colligi possunt. Primum nonnulla delibanda sunt de *Epiphaniis* sive Adparitionibus Deorum, quos ad festa & sacra accedere, palam & manifestos fieri credidere: quin etiam, quasi peregrinantes advenirent, hospitalibus muneribus eosdem excipere consueverunt: idque indicant viri ac feminae pictae in Tuscanicis Vasculis, quae lances, fercula & crateres tenent, quas iisdem Diis advenientibus pro sacris xeniis offerunt. Crateras Homerus inter hospitalia dona enumerat (4). De Apolline Ἐπιδήμου haec Virgilius (5):

Qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit; ac Delum maternam invisit Apollo.

In

(1) Aeneid. Lib. VII. verf. 137. Lib. VIII. verf. 128. & 664.
(2) Saturnal. Lib. I. Cap. XV.
(3) Vide Saubertum de Sacrif. Cap. XXI.
(4) Odyff. Lib. O. verf. 115.
(5) Aeneid. Lib. IV. verf. 143.

In hunc locum Servius: *Constat, Apollinem sex mensibus hiemis apud Pataram Lyciae civitatem dare responsa, & sex mensibus aestivis apud Delum*. Credebant etiam delubra insolito splendore collustrari, ac Dei praesentiam sentire & testari, quod liquet ex Claudiano (1):

Iam mihi cernuntur, trepidis delubra moveri
Sedibus, & claram dispergere culmina lucem,
Adventum testata Dei. ———

Id Etrusci ab Aegyptiis accepere: quod colligo ex antiquissimis Mensae Isiacae sculpturis, in quibus Dii praesentes adorantur flexo genu, muneribusque donantur. Quod igitur Ethnici crederent, Deos sacris adesse praesentes, & signa adventus sui ac praesentis maiestatis testari, e veteri Foedere, seu sacris Hebraeorum ritibus desumtum censet doctissimus Spanhemius (2): siquidem haud incognita, sed celebris, atque ad posteros demissa, Iacob visio Dei viventis, qui Deum vidit facie ad faciem (3); & Mosis cum Deo adlocutio, eidemque adparitiones factae. Sed de Deorum Etruscorum Επιφανῶν *Praesentium* adparitionibus, haec satis sunto: alia complura qui cupit, adeat Cl. Senatorem Bonarrotium ad Monumenta addita Operi Dempsteriano (4).

Sacra facientibus adparent cum Iove tres Genii, qui, expansis ingentibus alis, praesentiam suam, dona ultro dantes & accipientes, testantur. Hi, ut arbitror, eiusdem Iovis Genii sunt: cui Etrusci tres, ut cernimus, adsignarunt, ut eius supremam potestatem dignitatemque declararent. Id non sine ratione factum puto; nam ex Haruspicum Etruscorum libris constat, Iovem tres caeli partes obtinere (5), ac tres manubias (6): in quo imperio, trium Geniorum opera, eum uti forsitan crediderunt; idcircoque eius comites ac famulos sacrorumque participes fecerunt. Ceteris Diis vel unicum Genium, vel duos adsignarunt. In Museo Florentino insignem Gemmam protuli (7), in qua magna Deum mater Cybele, sive Terra, sive Ceres, a duobus Geniis, supra eius caput in aëre suspensis, coronatur: alter etiam Genius ante eam stans, tympanum, terrae symbolum, ab ea cupit accipere. Genii boni ac benefici, non secus ac Iupiter *Elicius*, e caelo evocabantur atque eliciebantur, ut Suidas docet (8).

Duae

(1) De Raptu Proserpinae Lib. I. vers. 7.
(2) In Hymnum in Apoll. vers. 13. pag. 56.
(3) Genes. Cap. XXXII. vers. 30.
(4) Toto §. XXII. pag. 30. 31.
(5) Vide Acronem in Horatium Carmin. Lib. I. Ode XII. vers. 18. Plinium Lib. II. Cap. LII. LIII. Ciceronem Lib. II. de Divinat. Senecam Lib. II. Nat. Quaest. Cap. XXXII. & Cap. XLI. XLV. & L.
(6) Ex Festo in voce *Manubiae*.
(7) Tom. II. Tab. XXXVIII. pag. 87.
(8) In voce Γοήτεια. Tom. I. pag. 490.

Duae feminae ſacrorum Miniſtrae, pictae in hoc Vaſe, ſpeculum praeferunt: in aliis Vaſculis frequenter id etiam viri faciunt, ut videre eſt in editis apud Dempſterum Tabula XXVI. XXVII. LXXXVIIII. XC. Neque vero ſpecula tantum, ſed etiam flabella peculiaris figurae & ornatus, in ſacris Deorum adferunt. Senator Bonarrotius de his nihil diſſeruit: recenſuit tamen, & ad muliebrem mundum & domeſticam ſupellectilem pertinere adfirmavit (1). Sed cur in ſacris haec inſtrumenta ab Etruſcis adhibita ſint, paullo diligentius eſt anquirendum.

Ad exornanda Deorum ſimulacra arbitror Etruſcos ſpecula adhibuiſſe in feſtis ſolemnibus, quando eadem ſimulacra in thenſis omni cultu ornata (2), aquis fluminum lota (3), minio picta (4), perſaepe etiam inaurata (5), veſtibus pretioſiſſimis induta, tenuibus velis velata (6), torquibus, armillis, inauribus aureis, vittis, floreis corollis, atque encarpis decorata ac nobilitata, ad delubra ſive ad aediculas cum ſolemni pompa, cum hymnis & choreis deducebant; quare tam frequenter in Vaſculis Etruſcorum, quibus etiam in iiſdem ſacris uſi ſunt, vel eadem ſigna in pompis Deorum geſtata, vel in aediculis Dii repoſiti viſuntur, habitu ſedentium, vel ſtantium, ad exemplum Aegyptiorum, ut cernimus in Menſa Iſiaca. Si autem geſtum quoque, quem faciunt, obſervemus, id clarius fiet; nam ſpecula ad os admovent circumſtantium, & quaſi velint, ut ea conſulant, obiiciunt, & obviam ea offerentes incedunt. Neque haec inſtrumenta interdum eſſe videntur paterae: quum frequentius orbicularis figurae occurrant, & in extimo orbe ornata ſint pluribus globulis, forſitan gemmis, vel aliis Tuſcanicis operibus, elegantioris ornatus & cultus gratia.

Opinionem hanc meam ſatis probabilem reddunt aliae feminae, aliique viri ſimul picti in Vaſculis Etruſcorum, qui arculas & ciſtulas manibus praeferunt, ut in Tabula CLXIIII. & in Tabulis iam indicatis apud Dempſterum. In his arbitror, Etruſcos Ciſtophoros, Ciſtophoras atque Canephoras ſacra myſteria, occulta quidem, nec profanis revelanda, ſi ciſtae clauſae ſint, praetuliſſe: interdum etiam ſacra dona, electa ac pretioſa ornamenta geſtaſſe ad exornandos Deos, ac praeſertim unguenta & olea, quibus eorumdem Deorum ſimulacra, antequam in pompis cum laetitia deducerentur, perfunderent, omnique cultus elegantia exornarent, quod fieri conſueviſſe oſtendit Pauſanias (7).

Igitur

(1) Ad Mon. Dempſt. §. XXXIII. pag. 63.
(2) Fuſius G. Cuperus in Harp. p. 165. 166.
(3) Ovidius Faſtor. Lib. IV. verſ. 336.
(4) Vide Plinium Lib. XXXIII. Cap. VII.
(5) Ex Athenaeo Deipnoſ. Lib. V. Cap. VII.
(6) Vide Spanhemium in Hymnum Palladis verſ. 70. pag. 559.
(7) In fine Lib. IX. Boeotic.

Igitur, ut ad id redeam, quod probare volebam, ſpecula in pompis Deorum praelata, cum a viris tum a feminis, perſpicue indicant, ſimulacra Deorum Etruſcorum ad ſpeculum comta fuiſſe, priſca ſuperſtitione. Quemadmodum enim, tum viris tum mulieribus lautioribus, erant Κοσμοπλόκοι *Ornatores*, & Κοσμήτριαι *Ornatrices*, quae componendae comae & muliebris mundi curam gerebant; ita etiam Ornatores & Ornatrices Diis adſignatae ab Etruſcis videntur, quae eos in feſtis comerent atque exornarent. Hanc Ethnicorum inſaniam ita aperit Auguſtinus (1): *Sunt, quae* IVNONI *ac* MINERVAE *capillos diſponunt, longe a templo, non tantum a ſimulacro ſtantes, digitos movent, orantium modo: ſunt, quae* SPECVLVM *teneant*. Ad rem etiam Tertullianus (2): *Vnde & qui in* IDOLIS COMENDIS, *& in aris ornandis, & ad ſingulas horas ſalutandis, adulantur, curationem facere dicuntur*. In Iſiacae pompae ſolemniis geſtata ſpecula & pectines, docet Apuleius (3): *Aliae* (mulieres) *quae nitentibus* SPECVLIS *pone tergum reverſis*, VENIENTI DEAE *obviam commoſtrarent obſequium: & quae pectines eburneos ferentes, geſtu brachiorum, flexuque digitorum, ornatum atque oppexum crinium regalium fingerent*. Idem Apuleius de templo Iunonis Samiae agens (4): *Ibi donarium Deae perquam opulentum: plurima & argenti ratio in* LANCIBVS, SPECVLIS, POCVLIS, *& huiuſmodi utenſilibus* (5). Ex quibus etiam colligere poſſumus, ea, quae in pompis Deorum deferebantur, corollas, ciſtas, lances, ſpecula, vaſa, taenias, in templo eorumdem Deorum, quorum feſtum agebatur, pro donariis relicta fuiſſe.

Neque inobſervata abibit femina illa, ut in Tab. CLXIII. quae ſedet, tenetque dextra parvam ſcalam: cuius munus fuiſſe arbitror, ſacra donaria, corollas, taenias, vittas & placentas ſuſpendere in honorem eiuſdem Iovis: vel etiam, admota ſcala, ſimulacrum eius comere atque exornare.

Viſitur etiam in eodem Vaſe ſolum ſparſum variis floribus feſtiſque frondibus, quae ex eo quodammodo natae videntur. Siquidem viae, per quas in pompis Dii deducebantur, floribus & ramuſculis conſpergi ſolebant. De Cybele haec Lucretius (6):

Aere atque argento ſternunt iter omne viarum,
Largifica ſtipe ditantes, ninguntque roſarum
Floribus, umbrantes MATREM *comitumque catervas*.

Sſ TA-

(1) De Civitate Dei Lib. VI. Cap. X.
(2) De Ieiuniis Cap. XVI.
(3) Mileſ. Lib. XI.
(4) Florid. Cap. XV.
(5) Si plura cupis adi Spanhem. in Obſerv. in Hymnum in Palladem verſu 21.
(6) Lib. II. Vide Gevartium in Statium Silv. Lib. I. pag. 54.

TABVLA CLXV.

SACRA CEREALIA ET LENAEA
ex anaglypho antiquissimae Ollae fictilis expenduntur & illustrantur.

ANno CIↃ.IↃ.CC.XXV. Adriae Venetorum, celeberrimae Etruscorum Coloniae, quae Adriatico mari nomen dedit, & flumini Adriano, atque Adrianis finitimis paludibus, effossum est fictile Vasculum, seu potius Olla, cum unica ansa, ore lato, colore subrubro, flavedinis etiam nonnihil habens, figuris undique e plastico opere vetustissimo ornata, quam in suo Museo recondidit Vir Praeclarissimus Octavius Bocchius, Nobilis Adriensis, Iurisconsultus Venetus eruditissimus, qui singulari humanitate, accuratissime delineatam ad me misit: cui etiam ob alia complura huius generis eximia veterum Tuscorum monumenta mecum communicata, minime pares gratias referre possum. Ab hoc viro praestantissimo quamprimum, ut sperare libet, publici iuris fiet Historia Adriae, antiquae Etruscorum Coloniae, locorumque omnium, rerum gestarum, & virorum illustrium, qui ad eam pertinent: quo insigni opere, mirum quot & qualia adhuc incognita in lucem proferentur.

Primum in altero huiusce Ollae prospectu duo viri, quorum alter nudus, alter tunica sine manicis indutus, gesticulantes contum agitant, e quo utrimque in summo ligati pendent veluti lances, quos panes esse reor. Alii item duo viri nudi, idem, ut videtur, alternatim facere cupiunt, & ipsi vario modo gesticulantes. Pileum capite gerunt in acumen desinentem, qui in usu facile apud veteres Adriae populos fuit. Mos veterum Etruscorum panes, placentas & marzas suspendere in honorem Deorum: quo ritu nil frequentius in eorum pictis Vasculis, praesertim in Vaticanis, cernitur; quamvis apud Dempsterum unicum sit exemplum in Tabula XI. Hi panes duobus lineis divisi sunt, quae crucem quodammodo referunt, ut videre licet in Vase superius adlato in Tabula CLVIIII. Veteres Latini *quadras* dixere hos panes, quod in quatuor partes essent divisi. De eorum usu, tum apud Romanos

manos tum apud veteres Christianos, luculenter differit Praesul Praestantissimus Ioannes Bottarius in Observationibus in Christianos Sarcophagos Romae Subterraneae (1), quod quidem eximium opus, omnigenae eruditionis fruge est refertum. Igitur Etruscos nostros, panes ita confecisse, & in quatuor partes divisisse, suspendisseque in honorem Deorum, praesertim in Cerealibus sacris, ex his aliisque monumentis constat: quem morem iam pridem V. Cl. Franciscus Ficoronius, de Tesseris & Talis lusoriis veterum Romanorum erudite differens, observavit (2). Panem, in hunc modum factum ⊕, vel placentam saepenumero manu gerit Ceres Etrusca, cuius simulacrum supra observavimus num. I. Tabula XLVII.

Igitur, si coniecturis non male adsequi videor, in hac Ollae facie, sacra in honorem CERERIS celebrantur a quatuor viris, eius sacrorum ministris, Saliorum more tutulatis: quod sacrum cum ludicra saltatione, ac panum agitatione & suspensione, de qua Suidas (3), peractum videmus. Apud Romanos in VESTALIBVS sacris, V. Eidus Iunias in honorem Vestae celebratis, quae eadem est ac Ceres, cibi in puris patellis, molae floreis sertis coronatae, & panes, ex asellis coronatis dependentes, dono mittebantur, atque offerebantur (4). In medio eorumdem quatuor virorum adstat femina cum veste succincta, quae pectori sinistram manum admovens, altera canistrum gestat; ni forte sit μύλλος, ex sesamo & melle fictus: qui etiam in Thesmophoris Syracusanis in honorem eiusdem Cereris circumferri solebat, ut auctor est Athenaeus (5), redditque rationem Vossius (6), quem vide.

Cum sacris CERERIS, sacra LENAEA, in honorem Bacchi Vindemiarum tempore fieri solita, coniunguntur, expressa in altera Ollae facie; nam vir, porcellum Cereri immolandum in humeris ferens, dextra manu tenet vasculum, quod capedunculae figuram habet. Alter vir sacrificulus, obviam ei factus, utrem vinarium in sinu defert. Sequitur deinde victimarius, qui caprum, Bacchi victimam, adprehensis eius cornibus, ictu fustis mactare videtur. Inde venit femina, ut videtur ex gestu & habitu corporis, temulenta: quae duas lagenulas vino plenas deferens, puellum altera inebriat. Dum haec aguntur, vir in lectulo iacens, forsitan etiam personatus, feminam ad se abductam complectitur.

Si vero in prima quoque Ollae facie non Cereris, sed Bacchi Orgia repraesentari aliquis censeat, quod in pertica non panes, sed oscil-

(1) Vid. & Bonarrot. in Vasa vitr. pag. 59.
(2) Pag. 9. & 10.
(3) In voce Εἰρεσιώνη. Tom. II. pag. 29.
(4) Hoc sacrum describit Ovidius Fastor. Lib. VI. vers. 390. Vide etiam Fabrettum ad Tabellam Iliadis pag. 339.
(5) Deipnosoph. Lib. XIV.
(6) De orig. Idolol. Lib. II. Cap. LVIIII.

oſcilla potius ſuſpenſa videantur; ita ut Bacchi luſus ille, per pagos & compita fieri ſolitus, ſatis etiam frequens apud Oſcos, & per Italiam ſparſus, ut notat Philargyrius (1), referatur; hanc explicationem cum anaglypho opere magis convenire adfirmabo: praeſertim quum a Virgilio, veterum conſuetudinum obſervatore diligentiſſimo, ita deſcribatur, ut cum hoc ſchemate perbelle congruat (2):

Non aliam ob culpam BACCHO *caper omnibus aris*
Caeditur, & veteres ineunt proſcenia ludi:
Praemiaque ingentes pagos & compita circum
Theſidae poſuere, atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos ſaliere per utres.
Nec non Auſonii, Troia gens miſſa, coloni
Verſibus incomtis ludunt, riſuque ſoluto,
Oraque corticibus ſumunt horrenda cavatis:
Et te, BACCHE, *vocant per carmina laeta, tibique*
Oſcilla ex alta ſuſpendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubeſcit vinea foetu:
Complentur valleſque cavae ſaltuſque profundi,
Et quocumque Deus circum caput egit honeſtum.
Ergo rite ſuum BACCHO *dicemus honorem*
Carminibus patriis, lanceſque & liba feremus;
Et ductus cornu ſtabit ſacer hircus ad aram,
Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.

TABVLA CLXVI.

GENII SACRVM
hymnis, ſuffitu, muſicis modis & ſaltatione a feminis celebratum.

MAtthaei Aegyptii, viri longe celeberrimi, deque litterarum republica optime meriti, tanta ac tam ſingularis in me ſemper fuit & humanitas & benevolentia, ut ſtatim accepto nuntio huiuſce mei operis, complura, quae ad Etruſcos pertinent, monumenta, & quidem inſignia, e ſuo

(1) Ad Virgil. Georgic. Lib. II. verſ. 389. (2) Ibidem verſ. 380.

ſuo Muſeo probe delineata mittenda curarit. En alterum eius Vaſculum, Etruſca pictura praenobile, in quo tres feminae, ſacra, ut arbitror, faciunt GENIO, forſitan NATALI, vel, ſi mavis, etiam AMORI. Vtrumque ſacrum in tota antiquitate celebre admodum eſt. Siquidem apud omnes gentes, e divini Voluminis hiſtoriis, pervulgatum perſuaſumque fuit (1), eſſe Spiritus, quorum miniſterio utatur Deus in orbe adminiſtrando: eſſe etiam alios Spiritus, quos GENIOS dixere, quorum in tutela, ut quiſque natus eſt, vivat (2). Doctrinam omnem & cultum GENIORVM Etruſci, ut etiam paullo ſuperius obſervavimus (3), ab Aegyptiis accepere, qui quatuor GENIOS homini naſcenti adſignarunt, ut auctor eſt Macrobius (4): *Aegyptii* DEOS PRAESTITES *homini naſcenti quatuor adeſſe memorant*, ΔΑΙΜΟΝΑ, ΤΥΧΗΝ, ΕΡΩΤΑ, ΑΝΑΓΚΗΝ. hoc eſt, GENIVM, FORTVNAM, AMOREM, NECESSITATEM. Diem natalem quotannis celebrantes, GENIVM coronabant floreo ſerto, perfundebant unguentis, libum ei offerebant, thure & mero ſacrum faciebant: quod a Plauto (5) & a Tibullo (6) deſcribitur.

Quo vero ritu Etruſci GENIO ſacra fecerint, ex hoc inſigni Vaſculo aperte liquet. Ara tripes, ſatis elegans, fere in medio ſaltantium feminarum poſita eſt: e qua ſupra quatuor ordines liliorum, quorum etiam fit mentio in divinis Paginis, quum templi candelabrum deſcribitur (7), ſurgit crater, in quo poni ſolebant odoramenta, quae adolebantur in honorem Numinum, ut eorum ſuffitu delectarentur. Trigonum pulſante Sambuciſtria, quae ſedet, reliquis duabus feminis interim ſacras choreas agentibus, atque inter haec hymnos de more canentibus, ad aram praeſens, elatis expanſiſque alis, adſtat GENIVS, & ipſe ſaltans, qui dextra manu neſcio an tibias, an vero faculas duas praefert. Adparente GENIO, feminae, omni cultu ornatae, ut ſolebant, natalem diem celebrantes, admirabundae eum intuentur. Eaedem feminae circa aram ſaltare, ex ipſa figurarum conſtitutione, videntur. Lubet igitur hinc colligere, apud Etruſcos GENIVM, & ut ſuſpicor, NATALEM, ſuffitu, hymnis, muſica modulatione & ſaltatione in annuis ſacris cultum fuiſſe. Non dubito etiam ad bibendum & epulandum invitari conſueviſſe. Credebant enim Deos, conviviorum, uti & ſacrificiorum participes fieri, atque oblatas dapes & vina, quae libabantur, deguſtare (8).

Quan-

(1) Voſſius de orig. Idol. Lib. I. Cap. VI.
(2) Vide Cenſorinum de Die Nat. Cap. I.
(3) Ad Tab. LXXXVIIII. pag. 212.
(4) Saturnal. Lib. I. Cap. XIX.
(5) In Prologo Aululariae.
(6) Lib. II. Eleg. II. Lib. IV. Eleg. IV.
(7) Exodi Cap. XXV. verſ. 31.
(8) Vide Reineſium Synt. Inſcript. Cl. I. num. LXXXV. Obſervationes ad Inſcript. ant. Etr. Vrb. Par. I. pag. 322. 323.

Quandoquidem ex Macrobio compertum est, AMOREM quoque inter Deos Praestites numerari, quem Aegyptii singulis hominibus ab ortu adsignarunt; non erit, opinor, improbabile, si AMORI, Deorum antiquissimo, ut ait Hesiodus, eodem ritu iisdemque caerimoniis sacra a feminis Etruscis facta suspicemur, ut sibi vel iam nuptis vel nupturis faveret. EPΩTICA ea sacra Graeci dixere; quae Plutarchus (1) & Pausanias (2) describunt. Sed de his sacris ad sequentes Tabulas dicam.

TABVLA CLXVII. CLXVIII. CLXVIIII.

SACRA VENERI AMORI ET HYMENAEO facta a Sponsis, ex Etrusco Vase illustrantur. Nova Nupta, novusque Maritus carpento ducti ad sacra facienda.

NVptiis, apud veteres Tuscos, nil sanctius nilque augustius fuit. Siquidem dum nuptiae celebrabantur (mos enim Etruscorum fuit ante ostium domus clausum, quod nuptiis perfectis aperiebatur, dextras iungere) Deos nuptiarum & coniugiorum praesides, de quibus diximus, sibi praesentes ac faventes adesse credidere, si bono animo, pura mente, castoque ritu in manum convenirent: sin minus, opinati sunt adesse eosdem Deos ultores: adesse etiam ultrices Furias, maxime omnium terribiles, cum gladio & face, quae adversa fata, aerumnas, luctum & mortem imminentem declararent: quod ex adlatis monumentis apud Dempsterum, & ex Tab. LXXXIIII. num. II. huiusce operis apertissime liquet. Neque etiam nuptias celebrare consueverunt absque praeviis auspiciis & sacris, quae luculenter exponit Dempsterus (3). Primum in his Cereri porcus immolabatur, ut auctor est Varro (4): *Nuptiarum initio antiqui Reges, ac sublimes viri in ETRVRIA, in coniunctione nuptiali, nova nupta, & novus mari-*

(1) In Erotico in principio.
(2) In Atticis Lib. I. Cap. XXX. in Boeoticis Lib. IX. Cap. XXVII. & Cap. XXXI.
(3) De Etruria Reg. Lib. III. Cap. XIX. pag. 294. 295. 296. 297.
(4) De re rust. Lib. II. Cap. IV.

maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Graeci, in Italia idem factitasse videntur; nam & nostrae mulieres, & maxime nutrices, naturam, qua feminae sunt, in virginibus adpellant porcum, & Graeci χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum. Praeerat nuptiis Ceres, Tuscorum opinione. Calvus antiquus Poëta:

Et leges sanctas docuit, & cara iugavit
Corpora coniugiis, & magnas condidit urbes.

Ad sacra vel Cereri, vel etiam Veneri & Iunoni Iugali facienda, in more apud Etruscos positum fuisse video, ut nova nupta, novusque maritus irent carpento vecti. Id non obscure declarant plures Vrnae sepulcrales, in quibus nuptae flammeo velatae, vel solae, vel cum novo marito, pretiosis pulvinis innixae, in diviti carpento a mulis tracto, deducuntur. Exemplum nunc primum in lucem profero in Tabula CLXVIIII. ex Etrusco Sepulcro marmoreo, Volaterris eruto, quod exstat in Aedibus Nobilium Falconciniorum: cui alterum fere simile penes me habeo. Carpentum praeit servus lampadarius, accensa cum lampade viam collustrans: vel quia noctu sponsi euntes ad templum Veneris, pervigilia facere debebant: vel etiam quia sine taedis & facibus nuptiae minime auspicatae habebantur. Vir equo insidens, obviam sponsis factus, dextram manum, viamque cedit: quod decus Romani Virginibus Vestalibus (1), dignitatis causa, postea sanxerunt. Interdum Furia carpentum praeire solet, ut cernitur in meo Etrusco Sepulcro. Vir dextrum, coniux sinistrum latus tenet in carpento. Carpentum sequitur ancillula, quae in aliis Vrnis Etruscis, hoc ipso emblemate sculptis, canistrum sive calathum tenet, donis, ut reor, plenum, Veneri SPONSAE, cuius simulacrum Etruscum supra dedimus in Tabula CIII. dedicandis. Adest etiam servus pedisequus, in aliis Vrnis Etruscis interdum duo vel tres, ex ea familiae turba, quam describit Plautus (2).

Nunc primum ex hoc Vrnae anaglypho discimus, quae fuerit carpenti Tuscanici structura & ornatus: quod ab Etruscis, qui eius inventores fuere, minime dubitandum est Romanos accepisse; nam, Tuscorum exemplo, Virgines Vestales & Flamines, ad sacra in Capitolio facienda euntes (3), postea etiam Praefectus Vrbi, Praefectus Praetorio, & Vicarius Vrbis, carpento usi sunt (4).

Sacra

(1) Vide Senecam Controv. II. & VI. ult. & Lipsium de Vesta & Vestal. Cap. XI.
(2) In Aulularia Act. III. Sc. V.
(3) V. Tacitum Annal. Lib. XII. Cap. XLII. & quae adnotantur a viris doctis.
(4) De honore carpenti eiusque usu apud veteres Romanos, vide Schefferum de re Vehiculari Lib. I. Cap. XVIII.

Sacra, quae Graeci dixere ΠΡΟΤΕΛΕΙΑ (1), in honorem Veneris, apud Etruſcos celebrata a nova nupta novoque marito, ni fallor, exhibet perinſigne Vaſculum, quod ſervatur in Muſeo Presbyterorum Oratorii Neapolitani: quodque duplici ſchemate, tum in anteriore, tum in averſa parte egregie delineatum, ut oſtendit Tabula CLXVII. & CLXVIII. ad me miſit Iacobus Del Monaco, eiuſdem Oratorii Praepoſitus meritiſſimus. Cernitur VENVS SPONSA ſedens in ſella, quae Homero dicitur κλισμὸς, ut advertit Athenaeus (2), digniſſimis quibuſque adponi ſolita: peculiaris tamen figurae; nam tripes eſt, utrimque anconibus pro fulcris brachiorum inſtructa: cuius pluteus ſeu anacliterium, ad humeros & caput reclinandum, figuram habet crucis, eiuſque extremis anſae quaedam, tamquam monilia, adiunctae ſunt; quo facilius, ut arbitror, loco moveri & exportari poſſet. Sedem Etruſcam huius generis, numquam antea viſam, quae throno ſeu faſtigio impoſita eſt, dignitatis cauſa, alii felicius explicabunt. Valerius Chimentellius, vir doctiſſimus, nullam mihi ſtipem contulit. Pedibus eius ὑποπόδιον ſubiectum cernimus, mobile ſcabellum, in quo, ut videtur, depoſita eſt zona virginea, quam Etruſcae novae nuptae Veneri offerebant conſecrabantque.

Adſtat coram Venere nova nupta, flammeo velata, ornataque monili, armillis, ac pretioſis veſtibus, quae dextram cum dextra Veneris iungit, quaſi ſpondeat, ſe iura connubialia ſervaturam. Inſidet capiti Veneris columba ei ſacra, coniugalis amoris inſigne, quae corollam praefert, ut videtur, myrteam. Veneri famulantur duae feminae, forſitan Nymphae vel Charites: quarum altera arculam muliebris mundi eiuſdem Veneris aperit: altera ceſtum eius praefert. Non procul etiam parata menſa, in qua vas, ni fallor, unguentarium repoſitum. Cernitur quoque iuvenis, pectorali faſcia cum bulla in medio eminente, & veſte picturata amictus; qui duas faces accenſas atque erectas praefert: qui, ut opinor, eſt HYMENAEVS, *boni coniugator amoris: qui rapit teneram ad virum virginem*, ut canit Catullus (3), quique ex geſtu ſaltare videtur.

Superne, inter Venerem & novam nuptam, volitant duo GENII, eiuſdem Deae individui comites & famuli, EMEROS & EROS (4): vel e numero eorum, quos Aetion, in nuptiis Roxanes & Alexandri, pinxit in inſigni tabula, quam ſpectandam in Olympiam portavit (5). Ex his Geniis alter taeniam nuptialem, vel eiuſdem

Vene-

(1) Meurſius illuſtrat in *Graecia Feriata* pag. 237.
(2) Lib. V. Cap. VI.
(3) Carm. LX.
(4) Hos deſcribit Lucianus in *Iudicio Dearum* Tom. II. pag. 38.
(5) Vide eumdem Lucianum Tom. III. in *Herodoto & Aetione*.

Veneris cingulum: alter dextra vasculum olei odorati, quasi Deae capiti infundat, & sertum myrteum praefert, quo eam coronet.

In altero eiusdem Vasculi elegantissimi prospectu, sacra AMORI facientes Sponsae, toto corpore nudae, pictae sunt: quarum altera speculum, altera cingulum solutum tenent: stantque iuxta aram, in qua insidet manifestusque sacra sua celebrantibus adparet AMOR, qui dextra aviculam bene caudatam, hirundinem suspicor, ostentat; haec enim avis ingeniosissima, contubernii hominis amica, atque amoris symbolum, perhibetur (1). Palmae ramos, velis seu taeniis maioribus ornatos, non procul positos videmus; quia forsitan mos fuit Etruscorum cum huiusmodi ramis ad sacra ΕΡΩΤΙΚΑ accedere. Ara AMORIS, ut cernimus, celsissima est, qualis Diis Caelestibus, Etrusco ritu, poni mos fuit (2). Impositus est columellae, quae a duabus basibus sustinetur, crater satis latus ac rotundus, in quo sacra libamina infundebantur, lectaque odoramenta cremabantur. Id etiam fecisse Romanos, testatur vetus inscriptio apud Fabrettum (3), quae cetera inter donaria recenset ARAM ODORIBVS REPLETAM. Neque vero de huiusmodi arae figura dubitare possumus, quum frequens sit in Etruscorum monumentis apud Dempsterum, praesertim in Tab. XVI. in qua forsitan eadem sacra a nova nupta, novoque marito celebrantur, adparente eis super aram CVPIDINE: atque etiam in Tabula LXXVIII. in qua ara vasi est longe simillima. Omnium vero antiquissimae arae, apud Etruscos fuere quadratae, undique purae, vel altiores vel humiliores, pro ut Diis conveniebant, quibus consecrabantur: non raro etiam festa fronde, tamquam monili, exornatae. Secutis temporibus, quo elegantiores essent, capitibus arietinis & bubulis, itemque sigillis Deorum, atque aliis sacris emblematis, Romani eas ornare consueverunt. Suspicor etiam ex gestu, Sponsas circa aram AMORIS, sacras choreas agitasse.

Iuxta eamdem aram AMORIS, sedent duae feminae, Veneris ornatrices, quae templo eius serviebant: quorum altera speculum, altera, ut reor, strigilem, praefert; qua, qui munditiei corporis studebant, utebantur. Ad sacra accedit alia femina, quae arculam cum donis portat; forsitan una e Psecadum numero, quarum officium erat, crines tincturis, coloribus, gemmis, auroque eleganter disponere: fibulas, monilia, inaures ad formae decus adiicere, de quibus luculenter eruditissimus Spanhemius (4). E fenestella profert caput femina, quae nescio an Veneris, an vero Sponsae imago

(1) Ex Aeliano de Animal. Lib. I. Cap. LII.
(2) Vitruvius de Archit. Lib. IV. Cap. VIII.
(3) Inscr. ant. Cap. II. num. 93. pag. 79.
(4) In Observat. in Hymn. Palladis vers. 22.

esse possit . In altera Vasculi facie picta est eodem modo fenestella, postibus antrorsum reseratis, sed omnino vacua.

TABVLA CLXX.

SACRA ETRVRIAE.

Cista & mysteria Bacchi a CABIRIS *seu* CORYBANTIBVS *in Etruriam delata: his Etruscorum initiationes, ex antiquis monumentis elucidantur.*

REm plane arduam ac perdifficilem adgredior, dicturus pauca nunc pro opportunitate, multa, ut spero, dum erit otium, de SACRIS ETRVRIAE: quae, quoniam vulgari nefas habebatur, minime mirandum, si tamquam recondita & arcana, sagaci silentio maxime omnium a vetustis Ethnicis scriptoribus occultentur. Qui enim his sacris initiabantur, iurare debebant, nemini ea se ullo umquam tempore revelaturos. Exstat Arretii haec insignis inscriptio, sub statua L. Valerii Iunioris, ut arbitror, posita a Plebe Vrbana, decreto Decurionum Arretinorum, quae eum AD SACRA ETRVRIAE IVRATVM edocet (1):

L . VALERIO
L . F . POM
IVNIORI . EQ . P
IVRAT . AD SACRA
ETR . PONT . Q . AED . II . VIR
ACCENSO . VELATO
PLEBS VRBAN
L D D D

Iuramento adactos, qui sacris BACCHI initiati erant, testatur etiam Livius, agens de Bacchanalibus (2), cuius verba lubet adferre: *Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, praeeunte verba Sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne*

(1) Hanc protuli & illustravi in Par. II. Inscr. ant. Etr. Vrb. num. 13. pag. 279.

(2) Decad. IV. Lib. VIIII. Vide etiam Cl. M. Aegyptium ad S. C. de Bacch. pag. 63.

omne facinus ac libidinem continebatur : nec earum rerum ullam , in quas IVREIVRANDO OBLIGATI ERANT , *in se aut alios admiserant , eos in vinculis relinquebant .*

Nullus igitur dubito , SACRA ETRVRIAE , ad quae initiati iurare cogebantur , fuisse sacra BACCHI mysteria , quae ab Etruscis Romani accepere . Laconum coloni , qui in Italia plurimi fuere , etiam ante Troiae excidium (1) , omnium primi Italos ea docuere . Cum Laconibus diu versati Tyrrheni , ut observat doctissimus Matthaeus Aegyptius in Explicatione S. C. de Bacchanalibus (2) , sacra , quae apud eos omnium celeberrima erant , SAMOTHRACIA sive CABIRIA , maximo in honore usuque habuerunt : quo factum proculdubio est , ut Phoenicum Aegyptiorumque religiones , ac praecipue BACCHI cultum Tyrrheni addiscerent , in Italiam importarent , Tyrrhenosque Ionii sinus accolas docerent : a quibus tamdem BACCHANALIA , DIONYSIA , CORYBANTIACA , sive quocumque tamdem adpelles nomine , foeda illa mysteria , Etruscis Campanis tradita sunt , unde ad Romanos pervenere .

Ex adlato superius in Tabula LVI. aheneo simulacro vetustissimo unius e Diis CABIRIS , prolatoque in observationibus Clementis Alexandrini (3) testimonio disertissimo , quod supervacaneum est rursum repetere , clarissime liquet , Etruscos sacra BACCHI mysteria , initiationes & mysticam cistam a CABIRIS sive CORYBANTIBVS accepisse . Hos vero puros putosque fuisse homines , Rheae & Baccho initiatos , censet idem Cl. Aegyptius ; qui horum Deorum sacra & cultum in Etruriam invexere . Cista ipsa , in qua hi CABIRI Bacchi veretrum , & alia quaedam , profanis incognita , occultarunt , ex antiquissimis hisce sculpturis , quae nunc primum mea cura in lucem prodeunt in Tabula CLXXX. num. I. & II. manifeste evincit , quanto honore Bacchum coluerint Etrusci ; nam in aedicula eam repositam cernimus , loco valde edito atque honorifico : in aediculis vero , ut videre est in aliis , his simillimis , apud Dempsterum Tabula XXVI. XXVIII. XXX. & XXXII. praeter simulacra Deorum , nil aliud Etrusci collocare consueverunt ; quare perspicuum est , huiusmodi sacram cistam , quam Apuleius , *secretorum capacem* , ac Valerius Flaccus *tacitae formidinis plenam* , adpellant , Etruscos maximo in honore & cultu habuisse .

Ea viminibus contexta apertissime videtur , cuius fastigio seu tholo imminet globus , quo facilius adprehensa , velatis manibus ,

(1) Ex Dionysio Halicarnassensi Lib. II. & Plutarcho in Numa.

(2) Pag. 16. quem vide.

(3) Pag. 137. 138.

Etruſco more (1), a Ciſtophoris in Orgiis, ſacraque Bacchi pompa circumferretur. De ciſtarum ſacrarum figura, ſtructura, uſu & conſecratione, Diiſque quibus tribuebatur adſignatione, omnium cumulatiſſime nuper diſſeruit vir exquiſitae multipliciſque eruditionis, amicus meus, Ioannes Lamius: qui etiam de ſacris Bacchi Orgiis multa luculenter in medium protulit (2).

Ciſtae Etruſcae rotundae, atque omnino clauſae, ſinuoſus ſerpens advolvitur; non vero ut in ciſtis aliarum nationum, quae in antiquis monumentis obſervantur, ex ea ſemiaperta erumpit: qui quidem ſerpens multis de cauſis ipſum Bacchum, eiuſque virtutem & divinitatem exprimit, eique ſacer eſt, atque in eius ſacris, quum aliquis initiabatur (3), ut exploratum, multa cum religione adhibitus (4). Etruſca ciſta Aegyptiae eſt valde ſimilis.

In priore Etruſcorum Sepulcro, Volaterris defoſſo in praediis Franceſchiniis, relato in eadem Tabula CLXX. videmus adſimilem aediculam elegantiſſimam: eius vero poſtes clauſi ſunt, neque in ea repoſita ciſta conſpicitur: ſacrae tamen initiationes eodem ritu iiſdemque caerimoniis peraguntur a feminis, quae adſtant, monili, armillis & zona unionibus diſtincta, admodum ornatae. Siniſtra gladium tenent, qui e balteo, zonae adnexo, dependet: dextra manu e patera, quam invergunt, neſcio an aquam, an ſanguinem, ſuper caput virorum, in ſella curuli ante ipſum tabernaculum ſive aediculam ſedentium, effundunt. Sedentes, ut diximus, veteres vota concipiebant: quod & factum ab initiatis hinc notare poſſumus. Numa quoque Pompilius in arcem deductus, in lapide ſedens, velato capite, ad meridiem verſus, Romae Rex inauguratus eſt ab Etruſco Augure, qui ad laevam eius ſedem cepit (5). Heic quoque Antiſtitae expiatrices ſtantes, laevam initiatorum tenent: ipſi vero initiati, corpore in dexteram verſo, reſpicientes initiantes mulieres, ad laevam ſe convertunt: dextra vero pars, ut video, apud Etruſcos in ſacris expiationibus fuit auſpicatiſſima. Oreſtem, maternis Furiis agitatum, Troezenii, aqua ex Hippocrene hauſta, expiarunt, ut auctor eſt Pauſanias (6). Mulieres Εγχυτρίστριαι, quarum etiam meminit Plato (7), vocabantur, quae homines piaculo obſtrictos luſtrabant, ſanguineque victimae eos adſpergebant, de quibus Suidas (8). Homines, piaculis obſtricti, profani & abominabiles,

(1) Ex Livio Lib. v. de Iunone Veientum.
(2) Diſſertat. vi. inter ceteras Academicorum Etruſcorum Corton.
(3) Vide eumdem Cl. Io. Lamium ibidem, & Fabrettum Inſcription. ant. Cap. vi. pag. 429.
(4) Vide Voſſium de orig. & progr. Idolol. Lib. II. Cap. xiv. & Lib. III. Cap. xi.
(5) Ex Livio Lib. I. Hiſtor.
(6) In Chorinthiac. Lib. II. Cap. xxxi.
(7) In Minoe, ſive de Lege.
(8) In voce Εγχυτρίστριαι. Tom. I. pag. 677.

les, Εναγεῖς dicebantur (1). Igitur gladius, quo accinctae sunt Etruscae Antistitae, tenentque, dum eos viros imberbes ac minime rasos capite initiant, facile persuadet, sanguine vel sacrae victimae (pronius vero crediderim agni vel ovis (2), quam etiam ab Aegyptiis mactatam scimus, & in sacris lustrationibus ab Etruscis adlatam ex sequenti Tab. CLXXII. constabit) vel potius eorumdem sontium hominum elicito cruore perfusos fuisse. Neque etiam mirandum, id muneris initiandi sacris Bacchi, penes Etruscas feminas Antistitas extitisse; quum ex Livio constet, occultis Bacchi mysteriis tum viros tum feminas initiavisse (3).

Quod vero in his Etruscorum sculpturis, praeviae ad Bacchi mysteria initiationes & expiationes celebrentur, praeter arcanam cistam, indicant etiam amphorae sculptae in tympano aediculae: quamvis non negem a Tusco artifice tamquam ornamenta adponi potuisse: tum etiam, quia in Deorum templis amphorae sacrificales servabantur in usum sacri ministerii. Quod vero me magis movet, observatuque dignum est, quod initiati manus decussatas, quae etiam vinculis colligatae sunt, pedesque habent cothurnis ornatos, qui maxime omnium Baccho tribuuntur: ac praeterea chlamyde, quam bulla in medio adstringit, amicti visuntur. Illud praeterea adnotandum, quod quum in curuli sella eminentiore sedeant, pedes, patriciis calceis ornatos, imponunt cumulo lapidum, qui pelle instratus cernitur, ut mihi, ipsa archetypa diligenter observanti, visum est: neque id est inverisimile, quum Suidas testetur (4), caesarum victimarum pelles substratas fuisse pedibus eorum, qui piaculo polluti lustrabantur: atque hinc colligimus, qua de causa id sacrum suscipiant viri non vulgares, sed primarii Etruscorum; ut piaculis expiati, iusti evaderent, & ita futurae beatitudinis, ut miseri credebant, pignus consequerentur. Neque dumtaxat post mortem, verum etiam in vita aliis feliciores & honoratiores initiati habebantur. Porro duplex fuit lustratio, ut ostendit doctissimus Ioannes Marshamus (5), vel expiatio a caede & a delictis, vel praeparatio ad sacra maiora percipienda. Vtramque lustrationem sive expiationem haec Sepulcrorum anaglypha referre possunt. Haec pauca delibasse sufficiat; alia mox in medium proferam, quum temporis angustiis consulere non oportebit.

TA-

(1) Ex eodem Suida Tom. I. pag. 732. in eadem voce.

(2) Vide Strabonem Lib. XVII. pag. 803.

(3) Decadis IV. Lib. IX.

(4) Vide in voce Διὸς κώδιον. Tom. I. p. 604.

(5) Seculo XI.

TABVLA CLXXI.

SACRA CABIRIA

five SAMOTHRACIA *expiatoria, ab Etrufcis celebrata, ex antiquiffimis monumentis expenduntur.*

CABIRIA facra, a Diis, quos Samothraces maxima religione profecuti funt, nomen ac dignitatem accepere. Qui autem fuerint CABIRI DII, qui in libris Augurum Etrufcorum, tefte Varrone DIVI POTES vocantur (1), ex dictis iam conftare video. Horum facra occultaque myfteria adeo celebria, totoque fere orbe pervulgata fuere, ut plurimi etiam Heroes, inter quos Iafon, Orpheus, Hercules, Caftor, Pollux, Agamemnon, Vlyffes aliique, iis initiari voluerint (2); credebantur enim imbuti iuftiores fieri & fanctiores, & in quibufcumque periculis praefentiffimos habere Deos, & naufragio maxime effe prorfus immunes. Ex quibus omnibus erui ratio poteft cur in Sepulcris veterum Etrufcorum, tam frequenter pro emblematis hi Heroes fculpti fint, praefertim Vlyffes Sirenas praetervectus, & viri, itemque iuvenes ac pueri iifdem facris initiati, ut in hac Tab. CLXXI. num. II. & in fequentibus nunc primum cernimus. Iifdem religionibus myftice imbutus memoratur etiam Tarquinius, Demarati Corinthi filius, qui factionem Cypfeli fugiens, Tarquiniis confedit, & in Etruria eadem myfteria, iam cognita, vel inftauravit vel amplificavit; quique Deos Penates uno templo ac tecto colendos propofuit ac coniunxit, ut notat Macrobius (3) ex Varrone (4).

Quo vero ritu ac caerimoniis, & quibufnam praefentibus haec facra CABIRIA initiati perciperent, ni fallor, haud obfcure indicat infigne Sepulcrum marmoreum, Volaterris erutum in praediis Francefchiniis, quod ipfe diligenter obfervavi, & me coram, ut & alia, delineari feci, quod exhibeo in Tab. CLXXI. num. I. Iuvenis, qui initiatur, laevo genu flexus, arae humili innititur, brevi tunica fine manicis amictus. Pedes ufque ad genua nudos

(1) Lib. IV. Ling. Lat.
(2) Vide Diodorum Siculum Lib. V.
(3) Lib. III. Saturnal. Cap. IV.
(4) Rerum Humanarum Lib. II.

nudos habet, capite pileum gerit, qui ſectum ovum imitatur. Dextra & ſiniſtra, quod notatu dignum, tenet rotam, compluribus radiis, forte duodecim, conſtructam, quot ſigna caeleſtia habet Zodiacus: qua etiam rota, humana aetas, & converſio eius ad meliorem frugem, item iuxta veteres Aegyptios, ut docet Plutarchus (1), poteſt deſignari. Suſpicor etiam, CABIRIIS SACRIS initiatos, antequam a Sacerdote expiarentur, peccata ſua confiteri conſueviſſe; nam huius rei gratia ea ſacra ſuſcipiebant, ut integri vitae ſceleriſque puri evaderent. Mos fuit vetuſtiſſimus, ut ſontes homines, ad rotam adligati, ſcelera ſua confiterentur: quem indicat Ariſtophanes in Pluto (2): & adfert eius verba Suidas (3), qui notat, id etiam in proverbium tranſiſſe; nam Athenis erat rota, ad quam ſervi adligati poenas dabant. Igitur probabile eſt, ut dixi, huiuſmodi homines initiatos, rotam tenentes, ſcelus, quo foedati erant, palam aperuiſſe, ſeque obnoxios confeſſos eſſe, ut ita ſacrae expiationis capaces haberentur. Quod vero Myſtagogae, quum aliquos initiarent, peccati ſaltem gravioris confeſſionem poſtularent, in Apophthegmatis oſtendit Plutarchus, ac ſimiliter in Laconicis, cuius teſtimonium adfert Lomeierus (4).

Dum haec aguntur, Antiſtita, ornata monili (iam enim ex praecedenti Tabula apertum eſt, omni cultu ornatas Etruſcas Antiſtitas ſacra miniſtraſſe) rotam e manibus eius iuvenis, qui initiatur, divellere nititur: quaſi forſitan ita oſtendat, iam habita ſcelerum confeſſione, initiationem optime promereri. Adſtat etiam non procul e Furiis una, cothurnis calceata, veſte ſuccincta, lataque zona praecincta: ipſam Antiſtitam impellens dextra; laeva vero facem intentans, quaſi eum terreat, ſi peccata ſua fateri noluerit.

Ad dexteram, adprehenſis initiati capillis, irruit in eum diſtricto gladio vir nudus, qui necem non veram, ſed adparentem minitatur: non enim credibile, SACRIS CABIRIIS initiatos homines internecione deletos eſſe; ſed, ni fallor, levi vulnere percutiebantur, ut ſe, & aram quoque, proprio cruore reſpergerent; atque ita criminum, quibus obnoxii erant, remiſſionem conſequerentur. Prope percuſſorem adſtat Sacerdos CABIRORUM Deorum, qui luſtrationem fieri mandat, & ſedulus obſervat. Hunc Graeci *Coëen* vocabant: ad quem pertinebat luſtrare homines ſceleratos, ut docet Heſychius: Κοΐης Ιερεὺς ΚΑΒΕΙΡΩΝ ὁ καθαίρων φονέα, οἱς γὰρ Κόης. Coëes *Sacerdos CABIRORUM, homicidam luſtrans; aliis* Coës. Ex Hebreo fonte *Coës*, ideſt *Cohen*, valet *Sacerdos*, ut oſtendit vir

(1) In vita Numae edit. Pariſ. pag. *69.* 70.
(2) Pag. 87. (43. editionis Baſil.
(3) Tom. 1. in voce ἐπὶ τροχοῦ. pag. 839.
(4) De vet. Gent. Luſtration. Cap. XXXIII.

vir magnus Bochartus (1). Ex hoc vero monumento intelligimus, Cabirorum Sacerdotem, eorumdem ſacrorum forſitan Regem, apud Etruſcos, non per ſe, ſed per miniſtrum ſuum luſtraſſe ſontem hominem, ſive homicidam. Hi forſitan miniſtri ab Etruſcis CADOLI dicti ſunt, quorum meminit Dionyſius Halicarnaſſeus his verbis (2): Οσα δὲ παρὰ Τυῤῥηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον παρὰ Πελασγοῖς, ἐτέλουν ἐπί τε ΚΟΥΡΗΤΩΝ, καὶ Μεγάλων Θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν ΚΑΔΩΛΟΙ, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς Ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν παρὰ Ῥωμαίων ΚΑΜΙΛΛΟΙ. *Quae autem apud Etruſcos, ac prius etiam apud Pelaſgos, in CVRETVM, & Magnorum Deorum myſteriis peragebant ii, qui vocabantur CADOLI; haec miniſteria eodem modo Sacerdotibus praeſtabant, qui nunc a Romanis dicuntur CAMILLI.* CVRETAS eoſdem ac CABIROS & CORYBANTES fuiſſe iam ſatis exploratum eſt (3). Ex hoc etiam Etruſco Sepulcro perſpicuum eſt, qui fuerit huius generis Sacerdotum cultus: barbatus eſt, & tutulum capite gerit.

In Samothracia, hi, qui initiabantur, in antrum *Zerynthium*, ſive ſpeluncam caliginoſam, Diis CABIRIS ſacram, deſcendebant: in qua etiam HECATES ſacra peragebantur, cui canes immolabant: quae ex Lycophrone, eiuſque Scholiaſte, Stephano, Suida, aliiſque pluribus auctoribus notat idem Bochartus (4). In his ſacris ſolemne etiam illud fuit, ut initiati in ſolio collocarentur, aliis interea Myſtis agitantibus in circulo choreas: quem ritum θρονισμὸν & θρόνωσιν dixere, cuius meminit Dio Chryſoſtomus (5). Id in his ſacris, vel etiam in honorem Bacchi, factum fuiſſe oſtendit adlata nuper Tabula CLXX. in qua viri, in curuli ſella valde eminenti ſedentes, ſacra ſuſcipiunt.

Myſteria CABIRIA ſive SAMOTHRACIA fuiſſe occulta & arcana, coactoſque initiatos ſilentii ſui iuſiurandum praeſtare ad aram, praeter complures auctores, docet Iuvenalis (6):

> ———— *Iures licet & SAMOTHRACVM,*
> *Et noſtrorum aras.* ————

CABIROS Deos Etruſci cultu omnium maximo devenerati ſunt, eorumque numen non ſecus ac FVRIARVM, praeſentiſſimum habuere. Hos etiam, quemadmodum & Furias, cruciare apud Inferos noxios homines crediſſe, liquet e picturis Etruſci Sepulcri,

(1) Georg. Lib. I. Cap. XII.
(2) Ant. Rom. Lib. II. pag. mihi 92.
(3) Aſtorium de Diis Cabiris §. VII. & IX.
(4) Ibidem, loco ſuperius adlato.
(5) Orat. XII.
(6) Satyr. III. verſ. 144.

cri, prope moenia Corneti detecti: quod exhibetur in Dempsteriano Opere Tabula LXXXVIII. Picti in eo sunt damnati variis tormentorum generibus, quos Furiae facibus adurunt, & cum uncinis accedunt, ut eos lacerent. Adest etiam cum Furiis unus e Diis CABIRIS, qui sinistra consertum uncinis instrumentum, dextra malleum gerens, ad damnatum, in aëre manibus suspensum, accedit, ut lancinet & torqueat; quia, criminibus foedatus, sacra forsitan CABIRICA, vel etiam EVMENIDVM suscipere noluit. Eodem cultu vestium, iisdemque cum instrumentis, ut in picturis Etrusci Sepulcri, sculptus est unus e CABIRIS Diis in nummo Thessalonicensium in Macedonia, qui peculiarem honorem his Diis praestitere, & CABIRIA certamina, de eorum nomine dicta, celebrarunt: ut etiam constat ex nummo Gordiani Pii apud Vaillantium (1). Forsan etiam, ille pictus in postremo segmento, qui palliatum hominem ad Orcum deducit & trahit, alter CABIRVS est; quum eodem vestium cultu sit exornatus.

T A B V L A CLXXII.

S A C R A M I T H R I A C A.

Solemnis Etruscorum BAPTISMVS, quo ritu quibusve caerimoniis traditus ac susceptus, ex antiquissimis monumentis ostenditur.

SOlemnem apud Etruscos BAPTISMATIS traditionem per manus Sacerdotis, aliis sacris Ministris adstantibus, additis modulationibus, precibus & carminibus, ceterisque caerimoniis, quas mox indicabo, nemo alius certe, quam Diabolus, nequissimus humani generis hostis, excogitavit docuitque: qui, ut insanas gentes, divinae lucis expertes, in sui servitium & obedientiam miserandum in modum captivaret, lustrandi complura genera, aëre, aqua, igne, sanguine, aliasque februationes monstravit, ut Deum divinae legis conditorem sapientissimum aemularetur. Callidissimas eius artes ita aperit, Tertullianus (2): *Diabolus ipsas quoque res Sacramentorum, in Idolorum mysteriis aemulatur. Tinguit & ipse quosdam, utique credentes & fideles suos, expiatio-*

(1) Imp. Num. Graec. pag. 91. 144. (2) De Praescript. adv. haeret. Cap. XL.

tionem de LAVACRO *repromittit, & sic adhuc initiat* MITHRAE*: signat ille in frontibus milites suos: celebrat & panis oblationem, & imaginem resurrectionis inducit, & sub gladio redimit coronam. Quid? quod & summum Pontificem in unis nuptiis statuit? habet & virgines, habet continentes. Ceterum si Numae Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotii officia & privilegia, si sacrificalia ministeria, & instrumenta & vasa illa sacrificiorum & piaculorum, & votorum curiositates consideremus, nonne manifeste Diabolus morositatem Legis Mosaicae imitatus est?* Addo etiam, Etruscos, compluribus seculis ante Numam Pompilium, non solum in usu habuisse BAPTISMA, verum etiam sacram χειροτονίαν; nam Etruscae Antistitae manus imponunt iis, quos initiant, ut alibi ostendam, adlato Etruscae Vrnae anaglypho opere. Constat enim, initiatos complura probationum genera experiri debuisse, antequam sacris Deorum, ac praesertim MITHRAE, admitterentur: quae mox considerabimus.

Quod vero adtinet ad BAPTISMI apud antiquiores gentes originem, aliqui sunt, qui referunt ad pervulgatam illam de magno diluvio notitiam (1): quod Deus misit, ut terram, scelestissimorum hominum pessimis criminibus foedatam ac corruptam, aquis lustraret: eoque lubentius credunt, lustrales aquas ex hoc fonte apud Ethnicos profluxisse, quod S. Petrus BAPTISMVM orbis Christiani καθάρσιον, diluvio ἀντίτυπον esse dixerit (2).

Praecipuum hoc antiquissimae religionis caput apud Etruscos, peculiarem ac valde luculentam dissertationem postulat. Nunc vero paucis tangam, quae observatu digna sunt; in aliud tempus lautiora daturus, atque hanc celeberrimam lustrationem elucidaturus. Figurae, quae in Sepulcro marmoreo, relato num. I. sculptae visuntur, sunt tredecim. Primum iuvenis, qui initiatur, nudo capite, praelonga veste sine manicis indutus, cingulo praecinctus cernitur: quem adprehensum in ulnis ita tenet elevatque parte dextra eius Susceptor, militari habitu & chlamyde amictus, caput habens pileo tutulato adopertum, ut arae rotundae, encarpiis coronatae, incubare faciat, & ut aqua superfusa, e capite eius in ipsam aram effluat. Ad sinistram Sacerdos, sive sacrorum Rex tutulatus, sacerdotalibus vestibus & toga, duplici clavo distincta, conspicuus, dextra manu pateram invergit super caput eiusdem iuvenis, qui initiatur, solemnique ritu eum baptizat. Laeva manu aliquid praefert: non vestem, sed forsitan fasciculum hyssopi, quam in purgationibus magnae vis fuisse, etiam Ethnici observarunt

(1) Vide Io. Spencerum de Leg. Hebraeor. Vol. II. Lib. III. Differt. III. Cap. II.

(2) Epistol. I. Cap. III. vers. 21. & Geneseos Cap. VII. vers. II.

runt adhibueruntque (1) . Hinc inde circumstant Mystae , inter quos alii duo capite gerunt tutulum , sacerdotale insigne : e quibus alter, qui adstat iuxta Sacerdotem baptizantem, utroque genu flexo, humi provolutus conspicitur . Est etiam Mysta chlamydatus , qui praelongo conto ad aram admoto , omni conatu ita eam sistit , ne collabi possit : vel hoc fieri solebat , ne sacrum malo aliquo omine disturbaretur : vel forsitan ut impediretur Sacerdos si fugam cuperet adripere ; nam ita sculptus videtur, ut pedibus non consistat , sed quasi fugam simulet . In aliis huiusce generis Etruscorum sculpturis , sacrum BAPTISMA referentibus , ut in adlata num. II. arae quadratae confectae sunt : quarum etiam in medio ardet ignis, qui, ut in adlata Vrna, in terram cecidit, quod veteres male ominosum existimarunt. Iuxta Susceptorem tres alii Mystae, qui & Epoptae dicebantur, circumstant, quorum alter, eodem modo in terra postratus, pedes initiati retinere videtur.

Inter hos Mystas duae etiam feminae adsistunt , officium suum implentes , vel , ut in aliis huic simillimis Sepulcris veterum Etruscorum , ferculum vel agnum deferunt, vel cymbalum pulsant . In medio unus e collegio Vatum adstat, tabulam utraque manu sublatam deferens, e qua axamenta, ut reor, canit, nimirum carmina in laudem eius viri, qui BAPTISMA suscipiebat. De his ita Festus : *Axamenta dicebantur carmina Saliaria, quae a Saliis Sacerdotibus canebantur, in universos homines composita ; nam in Deos singulos versus facti , a nominibus eorum adpellabantur , ut* Ianulii , Iunonii, Minervii. Haec sacra carmina, quae cantari solebant, in axibus seu tabulis descripta fuisse videmus : quod quidem Iosephi Scaligeri opinionem in eum Festi locum confirmare potest.

Intersunt etiam solemni sacri BAPTISMATIS traditioni e suis collegiis Fidicen, qui fides citharae seu lyrae plectro pulsat, & Tibicen, qui canit paribus tibiis; nam ad tibiarum cantum mos apud Etruscos fuit clarorum virorum res gestas cantare. Hinc exemplum Romani accepere, qui in sacris, praesertim publicis, Tibicines & Fidicines, institutis eorum collegiis, interesse sanxerunt (2).

Etrusci BAPTISMATIS traditionem expressam esse in hac perinsigni Vrna marmorea, quae exstat Perusiae in aedibus Nobilium Comitum Ansidaeorum praeteriit , neque observavit Amplissimus Senator Bonarrotius; nam pictor apud Dempsterum in Tab. IX. num. II. multa cum incuria & oscitantia, uti & alia Sepulcra, quae BAPTISMATIS lustrationem referunt, & Tabulam XXXVII. num. I. & II. delineavit; quare nil mirum, si haec oculatissimum

(1) Ex Porphyrio de Abstinen. Lib. IV. §. VI. (2) Rosinus Ant. Rom. Lib. III. Cap. XXXI.

Bonarrotium fugerunt. Quum versaret Perusiae, contuli Dempsterianas Tabulas cum his archetypis: quae quum vidissem nec diligenter, nec fideliter expressa, rursum, me praesente, a meo pictore accuratissime delineanda curavi. Bonarrotius a pictore deceptus, qui longe ab oculis suis haec delineavit, censuit, in hac Vrna repraesentari Bacchi mysteria; ei enim videbatur miles ille imaginem pueri Dionysii in lebetem coniicere: ad fabulam respiciens, qua ferunt (1), Dionysium puerum cum Curetibus choreas ducentem, crepundiis deceptum, dilaniatum fuisse: cuius membra primum in lebete elixaverint, & deinceps verubus infixa igne assaverint. Longe aliter res se se habet: equidem nullum heic lebetem cerno, sed aram rotundam, in aliis Sepulcris quadratam, modo frigidam, modo ignitam: eum vero, quem lustrat Sacerdos, non nudum, sed tunica forsitan lanea, eaque alba satis longa vestitum conspicimus, qui color sacris initiatis convenit. Ipsum anaglyphum marmoreum est in quibusdam locis mancum & detritum; verum quae supersunt, a schemate delineato, & in hoc opere edito, minime variant.

Accedit, quod complura huic similia Sepulcra Perusiae occurrunt: nulla vero cum hoc emblemate in aliis totius Etruriae urbibus observavi; quare suspicari pronum est, Perusiae frequentius haec sacra Etruscorum tradita fuisse: vel quia in ea urbe, quae inter Etruriae capita numerabatur, locus fuit peculiaris huic sacrae lustrationi destinatus: vel quia tam solemniter alibi non tradebantur: & forsitan ibi magnus Sacerdos & Rex huiusce sacri Etruscorum in honorem DEI MITHRAE, sedem habebat.

In altera Vrna marmorea, quae sequitur, quaeque adservatur in suburbana Villa Vgolinia, quarto a Perusia lapide, orantis ritu iuvenis ille, qui initiatur, manus expandit: e cuius sinistro brachio soluta corolla, e lauri foliis conserta, dependet; nam lauri ramos in sacris expiationibus adhiberi solitos, satis exploratum est (2). Illud vero observatu dignum, quod tum Sacerdos, tum etiam Minister prope eum stans, eo corporis motu ac gestu sculpti sunt, ut fugam vel metum indigitent. Minister etiam, ut in aliis Vrnis, dextra manu firmum atque immobile tenet caput Sacerdotis BAPTISMA ministrantis: quod etiam fit, dum alio ritu piaculum Etruscorum celebratur, ut videre est in alia Vrna apud Dempsterum Tab.° XXXVI. Quid vero hic gestus significet, alibi explicabimus. Accedit ad sacrum femina, ovem in ulnis deferens

pro

(1) Vide Clem. Alexandrinum in Admonit. ad Gentes, & Eusebium de Praeparatione Lib. II. Cap. VI.

(2) Ex Theocrito Idyll. XXIV.

pro expiatione peccati; nam initiatus pecuniam λύτρον, vel huiusmodi animalia legituma offerre debebat.

In hac baptismali lustratione credi potest adhibita potius aqua marina, quam naturalis, vel e puteis vel e fontibus ac fluviis petita. Siquidem putabant, ut auctor est Proclus, aquam marinam vim purgandi magnam habere; eo quod salis sit particeps, qui aliquam in se continet ignis particulam: ideoque Gentilium Sacerdotes ea in lustrationibus suis utebantur, eaque adspergebant, quae lustrare volebant: sordes vero lustrati hominis in mare proiiciebant (1). Res sacras singulari puritate tractandas ipsi quoque Ethnici sanxerunt; quapropter nec vota nec sacra facienda illotis manibus: neque ad sacra accedendum, nisi puris ac mundis vestibus: & vasa dumtaxat munda in sacro ministerio adhibenda omni cum puritate censuerunt.

Ex adlato superius Tertulliani testimonio apertissimum est, BAPTISMVM ad sacra MITHRAE mysteria pertinuisse: quod etiam alibi idem Tertullianus declarat (2): *Nationes*, inquit, *sacris quibusdam per* LAVACRVM *initiantur*, *Isidis alicuius*, *aut* MITHRAE. *Ipsos etiam Deos suos lavationibus efferunt. Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes adspergine circumlatae aquae expiant passim. Certe ludis Apollinaribus & Eleusiniis tinguntur: idque se, in* REGENERATIONEM *& impunitatem periuriorum suorum, agere praesumunt*. Ex his vero genuinis Etruscorum monumentis liquet, initiatum MITHRAE mysteriis, non solum aqua lotum ac baptizatum, verum etiam igne probatum fuisse; nam in aliis sculpturis idem Mithriacus initiatus aquam Baptismatis ita suscipit, ut admotus ad aram a Susceptore, ignis in ea accensi flamma aduratur: quod quidem probationis genus, aliquando factum, aliquando etiam praetermissum, ex iisdem Etruscis Vrnis colligimus.

Haec in honorem DEI MITHRAE, quem Etrusci quoque peculiari religione coluere, eumdemque cum Sole credidere (3), cuius etiam simulacrum aheneum supra dedimus in Tab. XXXIIII. agebantur ab insanis eius cultoribus: quae quidem a Persis & Chaldaeis accepisse credibile est; nam apud eos celeberrima MITHRAE mysteria fuisse compertum est. Aegyptiis quoque adsimile BAPTISMA, in sacris Isidis celebratum, colligimus ex Tertulliani superius citato testimonio, & ex hoc Apuleii (4): *Sacerdos, stipatum me religiosa cohorte, deducit ad proximas balneas: & prius sueto* LAVACRO *traditum, praefatus Deûm veniam, purissime* CIRCVMRORANS *abluit*.

Mi-

(1) Ex Homero Lib. I. Iliad. vers. 313.
(2) De Baptismate Cap. v.
(3) Ex Strabone Lib. xv. Suida, Hesychio.
(4) Metamorph. Lib. IX.

MITHRAE initiati ac Myſtae, tamquam novo militiae ſacramento auctorati, milites DEI INVICTI dicebantur; quare in his etiam Etruſcorum ſculpturis, tum Sacerdos, qui initiat, tum etiam Suſceptor initiati, ac circum aram adſtantes Myſtae, omnes militaribus ornamentis inſignes ſunt. Exſtat inter Donianas Inſcriptiones ara Romana (1), quam MITHRAE DEO INVICTO ex voto ſuſcepto dedicatam fuiſſe ſuſpicatus ſum, quod a L. Aponio Chryſomallo poſita fuerit OB GRADVM PERSICVM; quia a Perſis MITHRAE cultus & myſteria manarunt. Complures enim fuere gradus probationum, quas ſi initiati patienter ferrent, tunc demum perfectiora myſteria edocebantur: de quibus paullo inferius dicam.

TABVLA CLXXIII.

SACRA MITHRIACA apud Etruſcos etiam igne peracta, ad purgationem & expiationem animae, & quo ritu, ex Etruſco Vaſe declarantur.

NOn minorem in igne quam in aqua purgandi vim ineſſe, veteres Etruſci credidere: e quibus elementis quum omnia conſtare arbitrarentur: nec ignorarent, aquis diluvii mundum purgatum renatumque, & in fine ſeculorum igne renovandum (2); ob id homines quoque criminibus obnoxios, ad meliorem frugem puritatemque vitae, per aquam & ignem reſtituendos eſſe non dubitarunt. Nullam in homine corporis partem expiatione vacare debere exiſtimarunt: linguam melle ab omni peccato expurgabant, ut tradit Porphyrius (3): per quinquaginta dies ieiunare, verſari in ſolitudine, biduum flagris caedi, in nives viginti dies immitti, & alia huiuſmodi per gradus perpeti voluerunt (4). Addit Gregorius Nazianzenus (5) in SACRIS MITHRIACIS cruciatus, ſtigmata notaſque, aut etiam myſticas VSTIONES initiatos ſuſtinuiſſe.

Quo nam autem modo hae uſtiones fierent, oſtendit Etruſcum

(1) Claſſ. II. num. 12. pag. 66.
(2) Scriptorum veterum teſtimonia adducit Lomeierus de Luſtrationibus veterum Gentilium Cap. XIX. quem vide.
(3) De Antro Nymph. pag. 260.
(4) Vide Phil. a Turre de Mithra Cap. V.
(5) Orat. III. Stileut. in Iulianum. Vide Cl. Montfauconium in Diar. Ital. Cap. XIV.

ſcum Vaſculum, picturis inſigne, ac maxime ſingulare, quod adſervatur in Muſeo V. Cl. Abbatis Ludovici Conſtantii: quodque peraccurate delineatum ad me miſit Clariſſimus Praeſul Ioannes Bottarius, de antiquitate optime meritus. Itaque, ut eius perrarum emblema deſcribam, cernitur DEI MITHRAE ſimulacrum impoſitum baſi & faſtigio valde eminenti, reconditumque in aedicula, duabus columnis ſuffulta. Neque vero, quia in adlata Tabula XXXIIII. ſpecie iuvenis MITHRAM effictum vidimus, cenſendum eſt, hanc effigiem ei minime convenire poſſe. Haud enim eum dedecet barba, quam vetuſtiſſimo exemplo ei Perſae & Chaldaei tribuerunt (1), atque etiam Aegyptii, qui pari modo Bacchum primum, antiquiſſimum, atque etiam Indicum, cum talari veſte (2), & Mercurium (3) barbatos effinxere: eoque modo Etruſci noſtri Ianum expreſſerunt: qui Dii, uti & MITHRA, idem ac Sol habiti ſunt (4). Maxime vero peculiaris eſt cultus veſtium; nam iiſdem fere, quae etiamnum apud nos in uſu ſunt, Sacerdotum veſtibus, palla ad imos pedes demiſſa, & pallio, veluti ſuperhumerali, amictus cernitur. His veſtibus DEVS MITHRA exornatur, vel quia tamquam princeps Sacerdos ea ſacra inſtituiſſe creditus eſt: vel etiam, quia Dii alba defluente, & veſte ſatis prolixa ſacris adparere cenſebantur: iidemque cum hoc ornatu, ad virtutem & maieſtatem magis teſtandum, ut adparerent, invocabantur exorabanturque (5).

Igitur ante imaginem MITHRAE, duo viri, ad imitationem eiuſdem *Dei, cui ſe devovebant*, cultumque & ſacra ſilentia iurabant, eodem modo barbati, ad focum in humo accenſum, ſimul expiantur; ſed diverſo plane expiationis modo. Nam, qui in dextra eſt, toto corpore nudus, velatis panniculo dumtaxat pudendis, iacet in carruca, manetque immobilis, ligatis manibus ac pedibus, quaſi reus, & criminum conſcius; pedibuſque dumtaxat ad ignem, qua in parte acrior eſſe ſolet, admotis, expiatur. Alter, qui laevam tenet, quaſi iam tyrocinium faciens, ad alios maiores gradus luſtrationis poſtea aſcenſurus, toto corpore liber, indutus tunica oblonga, pariterque ſuccincta & manuleata, laevo genu tantum humi flexo, dextro incurvato innixus, MITHRAM ſuſpi-

(1) Vide Iul. Caeſ. Bulengerum in Eclog. ad Arnobium Cap. VI. Philippum a Turre de Mithra Cap. III.
(2) Ex Diodoro Sic. Lib. III. & Lib. IV. pag. *mihi* 138. & 149. Pauſania in Corinthiacis Lib. II. Cap. XXX. Vide Bonarrotium ad Numiſm. max. mod. pag. 440. Muſei Flor. Tom. II. Gemm. Tab. VI.
(3) Vide quae obſervavi ad Muſei Flor. Tom. I. Gemm. Claſſ. IV. pag. 138.
(4) Ex Macrobio Sat. Lib. I. Cap. XVIII. & Cap. XIX.
(5) Ex Tibullo Lib. III. Eleg. IV. verſ. 35. Lib. IV. El. IV. verſ. 35. Propertio Lib. II. Eleg. XXI. verſ. 16. Adde Virgilium Aeneid. Lib. I. verſ. 404.

ſuſpiciens, iunctas manus ad extremum flammae apicem adurit. Perſpicue igitur videmus ex hac inſignis Vaſculi pictura, quomodo Etruſci SACRIS MITHRIACIS initiati, igne probati fuerint: ac pariter quanta & quam intolerabilia a ſuis cultoribus ſibi tribui voluerit Diabolus, qui eſt ἀνθρωποκτόνος ἀπ' ἀρχῆς. Id etiam faciebant miſeri homines deſiderio beatitudinis poſt mortem conſequendae; nam initiati ſacris hiſce myſteriis, poſt mortem ſtatim apud Elyſios in beatorum coetum admitti credebant: quare etiam Herculem, in Oeta monte combuſtum, ad Deos migraſſe, & ipſum Deum factum tradunt (1). Secus vero nocentes homines, qui nullum luſtrationis genus in vita percepiſſent, apud inferos pati poenas adſimiles luſtrationibus cum aëre, aqua, & igne inſtitutis, credebant, quas ita Virgilius deſcripſit (2):

Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliae panduntur inanes
Suſpenſae ad ventos; aliis ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.
Quiſque ſuos patimur Manes: exinde per amplum
Mittimur Elyſium, & pauci laeta arva tenemus:
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium ſenſum, atque aurai ſimplicis ignem.

Quamvis autem haec luſtratio, percepta ad ardentis ignis flammas, privata videatur, nullo adſtante Sacerdote, eamque praebente; tamen in loco religioſo peractam, ac forſitan in templo eiuſdem Dei MITHRAE, ante eius imaginem, quod auget huius probationis ſeu καθαρμοῦ dignitatem, ſuſpicari poſſumus. Fiebant pariter huiuſmodi luſtrationes non ſolum igne, verum etiam fumo & ſulphure, & taedarum ardentium mutua per manus traditione, quarum frequens mentio apud Lucianum. Interdum etiam peractae memorantur titione ardente ex ara ſumto, quum victima adolebatur, eoque in vaſe luſtralis aquae merſo: qua, ut docet Euripides (3) & Athenaeus (4), eos, qui adeſſent, conſperſos purificabant.

Quod vero vir ille τελεσχόμενος, nudus, in carruca poſitus ſit, dum igne expiatur, etſi id rei peragendae, & corporis commodo

(1) Vide Lucianum in Hermotimo Tom. I. pag. 182.

(2) Aeneid. Lib. VI. verſ. 739. Vide etiam Servium ibidem.

(3) In Hercule fur. verſ. 928.

(4) Deipnoſoph. Lib. IX. Cap. XVIII.

modo fieri potuit; video tamen, Etruſcos tanto honore proſecutos eſſe homines ſacris myſteriis initiandos, ut eos ad myſteria in curru deducere & comitari conſueverint. Huius honoris & dignitatis eximium exſtat exemplum in Tabula XLVII. Operis Dempſteriani, e pictura inſignis Vaſis Etruſci deſumtum: in quo iuvenis, triumphantium more, corona redimitus, dextra craterem, ſiniſtra vel ſceptrum, vel potius aſpergillum praeferens, procedit, ut etiam explicat Cl. Bonarrotius (1), ad Cereris ſacra myſteria Eleuſinia celebranda, quae proculdubio Etruſcis cognita atque in uſu fuere: & quod obſervatu dignum, ſedet in curru alato, a dracunculis tracto, ad imitationem currus eiuſdem Cereris, cuius ſacris erat initiandus; nam eum praecedunt tres feminae, quarum proxima facem ardentem & hamulam praefert, altera craterem, tertia vero amiculum e capite tollit: deinde initiando occurrit Sacerdos coronatus: nec procul etiam poſita cernitur ara, ad quam profiteri & iurare debebat. Currum ſequitur altera femina cum face ardente: poſt hanc laureato capite venit ſacrorum Rex, tenens haſtam ſeu ſceptrum: demum femina lancem ſeu craterem oſtentat. Igitur perſpicuum eſt, apud Etruſcos in uſu fuiſſe, ut homines ſacris myſteriis initiandi, ſedentes in curru deducerentur, ac ſolemni pompa & comitatu honorarentur.

Memorant multi nobiles ſcriptores, cumprimiſque Virgilius (2), Strabo (3), Plinius (4), & ex eo Solinus (5), haud procul Vrbe Roma in Faliſcorum agro, perpaucas exſtitiſſe familias, quas *Hirpias* dicebant, *quae ad Soractem montem, annuum ſacrificium in honorem Apollinis facientes, per ignem ambulare conſueverunt, quae tamen non adurebantur.* Hoc ſacrum haud cenſeo in hoc eximio Vaſculo expreſſum eſſe; nam viri illi ab his longe diverſi videntur: nec aliud ſacrum, quam MITHRIACVM, cum probatione ignis peractum exhiberi, multa, quae adnotavimus, ſuadent.

Ceterum ſalitio per flammas, piaculi cauſa fiebat ad placanda Numina, quod a Romulo antequam aeternae Vrbis moenia conderet, & in Palilibus factum ſcimus (6). Id quoque factitatum conſtat a virginibus in honorem Perſicae Dianae, cuius templum ſummae religionis fuit Caſtabili Ciliciae oppido (7). Conſuevere etiam parentes, ut notum eſt ex divinis Libris (8), filios ac filias ſuas tranſducere per ignem, non ſolum ut eos purgarent; ſed ut hoc ritu idolorum ſuorum cultui aeternum conſecrarent.

(1) Ad Monum. addita Dempſt. §. x.
(2) Aeneid. Lib. xi. verſ. 785.
(3) Geograph. Lib. v. pag. 226.
(4) Hiſtor. Nat. Lib. vii. Cap. 1.
(5) Cap. 11. & vide Salmaſium pag. 60.
(6) Ex Dionyſio Halicarnaſs. Lib. 1.
(7) Vide Seguinum in Numiſ. ſel. pag. 12.
(8) Regum Lib. iv. Cap. xvi. & xvii.

TABVLA CLXXIIII.

SACRA MITHRIACA
cum effusione sanguinis suscepta apud Etruscos: an id etiam factum in honorem VENERIS, HECATAE, MATRIS DEVM & FVRIARVM. *De victima humana, iuvenum puerorumque immolatione.*

SIncera haec & genuina veterum Etruscorum monumenta, quae exhibent MITHRIACOS initiatos, quos milites vocat Tertullianus (1), districto gladio, non alieno, sed proprio cruore in honorem DEI MITHRAE se expiantes; apertissime evincunt, Diabolum, infensissimum CHRISTI Servatoris nostri hostem, quamplurimis seculis ante exordium Christianae religionis, sese ei obiicere, & obviam ire omni ope & calliditate conatum esse. Etenim quia iam ab initio praesenserat, eum pretioso suo sanguine quandocumque redemturum humanum genus (2), innumerosque Martyres inde prodituros, qui eius gloriosum nomen toto terrarum orbe palam confiterentur; idcirco ei se opponens, simulacrum suum, MITHRAE nomine, obcaecatis cultoribus adorandum proposuit: & quemadmodum IESVS CHRISTVS Dominus noster, virtute sua, Sol, Ignis, Leo, Victor adpellari meruit; ita & hic vaferrimus hostis, Sol, Ignis, Leo, atque etiam Invictus dici voluit (3): quin etiam, ut novo militiae sacramento deceptos omni fraude cultores suos obstringeret, ac nefariae superstitionis iugo subiiceret, MITHRIACA sacra ubique gentium invexit. His per varios gradus traditis, Baptismi sacrosanctum mysterium adumbravit ac praevertit, expiationem delictorum, & interioris hominis renovationem de lavacro repromisit, ut verbis utar Tertulliani (4). Insuper divinae Eucharistiae imaginem ingessit, proposito in iisdem sacris pane & poculo aquae, ut consideravit Iustinus Martyr (5): & hoc amplius publicam exegit scelerum confessionem, igneque suos initiatos probari praecepit: quae omnia quum

(1) De Baptismo Cap. V.

(2) Vide D. Augustinum in Cap. I. Ioannis Tract. VII. num. 6. edit. Bened. Tom. III. part. 2. pag. 344.

(3) Phil. a Turre de Mithra Cap. V.

(4) De Praescriptionib. Haeretic. Cap. XL.

(5) Apolog. II. pag. 98. edit. Parisien. Graecolat. MDCXV.

quum patienter tulissent, ad penitiorum mysteriorum religionem iam provectis, summam in vita & post mortem felicitatem spopondit, quam dare minime potuit. Haec omnia dum cernimus apertissime testata in vetustissimis sculpturis Etruscorum, e quibus maiores nostri orti sunt, gratias omnipotenti Deo agamus perpetuas, qui nos, ineffabili sua pietate, de tenebris vocavit in admirabile lumen suum, fecitque genus electum, regale sacerdotium, gentem sanctam, populum acquisitionis (1).

Igitur ex octoginta gradibus suppliciorum, forsitan praecipuus ac summus fuit, cruentum illud martyrium, quod ficte subire cogebantur, qui MITHRIACA SACRA perficere voluissent; nam iuvenis ille initiatus, ut cernere est in Tab. CLXXIIII. num. I. palmam, suae confessionis & testimonii praemium, laeva tenet: dextra vero quum gerat districtum gladium, eo se percussisse indicat, & suo sanguine aram DEI MITHRAE respersisse, cui flexo dextro genu innititur. Neque vero solam palmam arbitror in praemium traditam his initiatis, qui sanguinem suum profudissent; verum honoris caussa pileum quoque, sive mitram & tiaram Persicam, quam in his Etruscorum monumentis peculiari ornatu factam cernimus, quam etiam in his tantum cruentis sacris initiati praeferunt; ceteros vero homines, reliquis minoris ordinis SACRIS MITHRIACIS devotos, caput nudum habere videmus. Hoc insigne capitis Mithriacorum militum indigitare videtur Tertullianus, qui exprobrans fidelibus, quod caput, diademati Christi reservatum, rosis & auro damnarent, ita ait (2): *Erubescite commilitones eius (CHRISTI) iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo MITHRAE milite: qui quum initiatur in spelaeo, in castris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam, quasi MIMVM MARTYRII, dehinc capiti suo accomodatam, monetur obvia manu, a capite depellere, & in humerum, si forte, transferre, dicens, MITHRAM esse coronam suam; atque exinde numquam coronatur: id quod in signum habet ad probationem sui, sicubi tentatus fuerit de sacramento: statimque creditur MITHRAE miles, si deiecerit coronam, si eam in Deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia Diaboli, idcirco quaedam de divinis adfectantis, ut nos de suorum fide confundat & iudicet.*

Ex his Tertulliani verbis explicari forsitan potest, qui sit alter iuvenis, qui dextram manum ita capiti suo imponit, ut ex eo videatur in humeros reiicere pileum, quo coronatur. Hoc gestu facile testatur, se iam probatum esse, solumque MITHRAM agnoscere coronam suam. Sinistra eius manus, iniuria, vel tempo-

(1) Ex Epist. D. Petri Cap. II. vers. 9. (2) De Corona milit. in fine.

rum vel fossorum, trunca est, nec facile est divinare, quid ea praetulerit.

Haec mihi consideranti, illud mirari subit, Diabolum feminas quoque ad hoc nefarium martyrii genus non instigasse, ut etiam hoc capite divini AGNI gloriam aemularetur, quem tot inclytae virgines, sanguine effuso, cum martyrii palma secutae sunt; nam in antiquissimis hisce aliisque sculpturis, quae in Etruria frequenter erutae sunt, praesertim in agro Volaterrano finitimisque locis, & circa castrum Pognam, his MITHRIACIS SACRIS humano cruore foedatis, numquam feminae initiatae observantur: eae tamen adstant, ut vidimus, tamquam ministrae, solemni Baptismati ceterisque lustrationibus, quas elucidavimus ad Tab. CLXX. CLXXI. & CLXXII. Has coniicit egregius Antonius Van-Dale adpellatas fuisse *Matres Sacrorum*, quemadmodum Sacerdos Sacrorum Mithriacorum, *Pater*, atque etiam *Pater Patrum*, & *Pater Patratus* vocabatur; id testante Eunapio & vetustis inscriptionibus (1).

Iuxta initiatum, mitra & palma donatum, notanda est praealta columella ordinis Ionici, in qua superposita est nux pinea. Hanc inter mysteriorum symbola praecipuum locum habuisse, scimus ex Clemente Alexandrino (2), qui arcanas Gentium initiationes aperit ac refellit. Ad eamdem columnam adligata est vestis militis Mithriaci, quae e clavo seu bulla dependet, quod multis de causis factum puto: forsitan ut initiatus meminisset, se MITHRAE DEO eiusque sacris iureiurando devinctum & obligatum fuisse. Id a me dictum, quia idem amiculum retinet initiatus, idemque columellae pariter adligatum cernitur. Ceterum in more positum fuisse ex Aristophanis Scholiaste constat (3), ut homines vestimenta illa, quibus induti erant, dum initiarentur mysteriis alicuius Dei, huic dedicata suspenderent: alii contra ad fascias infantium ea reservabant, ut his involuti, aut liberi a fascino essent, aut sub eorum Deorum, quibus illi initiati fuerant, tutela essent. Alii numquam exuebant, donec omnino detrita ac dissipata evanescerent. Exstat apud me adsimilis Etrusca Vrna marmorea, sed mutila, in qua unus ex circumstantibus, dum MITHRIACVS sanguinem fundit, in utrumque genu in terram prostratus, aliquid agere videtur: forsitan quia sanguis ille effusus excipi solebat a mystis, in varios usus servari solitus.

Peractis sacris, initiati sive lustrati, palmam tenentes, felicitatem suam testabantur, laetis vocibus clamantes: ἔφυγον κακὸν,

εὗρον

(1) De orig. ac rit. sacri Taurobolii Cap. IV.
(2) In Admonit. ad Gentes pag. 11. & 12.
(3) Hunc citat & illustrat Van-Dale ibidem Cap. IV. pag. 50. 51.

εὗρον ἄμεινον: *effugi mala*, *reperi meliora*, uti ex Demosthene (1) adnotarunt docti homines. Hinc observandum est, quod in compluribus titulis, quos in memoriam perceptorum mysteriorum ponere initiati solebant, frequenter illa adclamatio legitur FELICITER: & in alio penes Gruterum TAVROBOLIVM. PERCEPI FELICITER. Fuit enim Taurobolium & Criobolium his sacris valde adfine, de quo non est hic differendi locus, quum ex his Etruscorum sacris, secutis temporibus, ortum habuisse facillime credam. His enim nunc primum adlatis Tuscorum vetustissimis monumentis, manifeste evincitur, MITHRIACA SACRA, compluribus seculis ante Christum natum, non in Etruria solum, verum & in tota Italia viguisse, nec aliunde ad Romanos pervenisse quam ab Etruscis, atque a primaevis Italis: quod dum negat Antonius Van-Dale (2), hac in re valde alucinari perspicuum est; sed ei venia danda, quia haec sincera Tuscorum anaglypha opera, quae nuper in Etruria inventa sunt, minime vidit.

MITHRIACIS initiatis ab adstantibus quoque Epoptis & Mystis adclamatum FELICITER & VIVAT, ad quae proculdubio Tertullianus adludens, ait: *Talia initiatus & consignatus* VIVES IN AEVVM; nam in praesenti summam animi tranquillitatem, priorum molestiarum vacationem augurabantur spondebantque: & post mortem meliora sperare hortabantur. Haec promissa colligimus ex Apuleio, sacris Isidis initiato (3): *Vives autem beatus*, *vives in mea tutela gloriosus: & quum spatium seculi tui permensus, ad Inferos demearis, ibi quoque in ipso subterraneo semirotundo, me, quam vides, Acherontis tenebris interlucentem, Stygisque penetralibus regnantem, campos Elysios incolens ipse, tibi propitiam frequens adorabis. Quod si sedulis obsequiis, & religiosis ministeriis, & tenacibus testimoniis numen nostrum promerueris; scies, ultra statuta* FATO TVO *spatia*, *vitam quoque tibi prorogare tantum mihi licere*.

His breviter explanatis, ad alia sacra, MITHRIACIS, ut reor, adfinia, in hac insigni Vrna cineraria, Volaterris eruta, pervestiganda, gradum facio. Cernitur ad dexteram, non longe a Mithriaco milite, Dea, quae nudo corpore alisque expansis adstat, non ad Mithriacum initiatum, sed ad alium iuvenem, qui gladio pectus suum vulneribus caedit, blando ore conversa. Amiculo caput obnubere videtur, quo ad dextrum latus recidente, eoque collecto manu dextera, pudenda sua contegit. Non in hac tantum Etrusca Vrna, sed etiam in aliis visitur haec Dea: nec tantum

moni-

(1) Oratione de Corona. Cap. I. pag. 12. & 13.
(2) De origine & ritibus sacri Taurobolii
(3) Metamorphos. Lib. XI.

monili, verum etiam armillis ornata Etrusco more, quae caput quoque suum amiculototum velat obnubitque. Iuvenis ille identidem & gladium & clypeum gerit, uti alibi observabimus. Haud ita facile dixerim, quae nam haec Dea esse possit. Credi haud difficulter posset VENVS MITHRA seu MITRA, cuius meminit Herodotus, agens de cultu Deorum apud Persas (1); verum quum pervulgatam apud has gentes Solis adpellationem siluerit, vero admodum simile censet Philippus a Turre, vir eximii iudicii & eruditionis, eum memoria lapsum, vel ignorantia Persicae linguae, vel falsa traditione deceptum, MITHRAE nomen, quod Solis erat, Veneri tribuisse. Credendum potius Straboni oculato testi, qui in Perside versatus est, religionemque Persarum curiose pervestigavit, licet eorum sacra occulta non viderit, qui Persas Solem tantum MITHRAM vocasse, coluisseque adfirmat: testatur etiam, eos coluisse Lunam, & Venerem, & Ignem, & Tellurem, & Ventos, & Aquam (2). Quare si quis testimonio Strabonis hanc Deam credat Venerem, quam Etrusci, Persarum exemplo, coluere, ac forsitan sacra communia cum DEO MITHRA vel valde adfinia retinuere, dummodo non dicamus & ipsam *Mithram*, sive, ut aliqui volunt, *Mitram* adpellatam fuisse, cuius nemo unus praeterquam Strabo meminit, non refragabor.

Probabile est, quod ea sit VENVS INFERA, sive, ut Romani dixere, LIBITINA, eadem ac PROSERPINA seu HECATE, cuius imagines supra dedimus in Tabula LXXXII. & LXXXIII. Hanc Argivi Τυμβωρύχον dixere; quod sepulcra effodiat, reique funerariae praesit, ut docet Clemens Alexandrinus (3). Eadem etiam dicta Επιτυμβία: cuius, ut auctor est Plutarchus (4), Delphis fuit pulcherrimum simulacrum, ad quod, dum sacras libationes faciebant, manes evocabant defunctorum; quare hinc coniecturae locus haud improbabilis, quod Etrusci ante eius imaginem inter sepulcra defunctorum sanguinem hominum ad id mercede conductorum, effundere consueverint, ut ita pro mortuis expiationem facerent. Porro Venus Libitina Lunam signat, quatenus est corruptionis causa: eamque idcirco tum principio vitae, tum fini praeesse crediderunt (5). Accedit Pausaniae testimonium magnae auctoritatis, qui Venerem Οὐρανίαν, *Caelestem*, e Parcis unam credidisse mortalium vetustissimos adfirmat (6), & quidem natu maximam, quippe quae rerum praesit generationi; quemadmodum etiam Fortunam

(1) Lib. I. Cap. CCCXXXI.
(2) Geograph. Lib. XV. pag. 732.
(3) In Admonit. ad Gentes pag. mihi 24.
(4) Vide in Causis &c.
(5) Vossius de Idol. Lib. II. Cap. XXVII.
(6) In Atticis Lib. I. Cap. XIX.

nam esse unam Parcarum (1), eamque sororibus potestate antecellere, tradit (2). Nec mirum, hanc Deam cruentis hisce expiationibus cultam fuisse; quandoquidem obcaecati illi homines, his perceptis lustrationibus, ad novam vitam se renasci & regenerari credebant: quibus rite perfectis, quasi natalem diem novae militiae celebrarent, oleo odorato perfundebantur (3), epulis reficiebantur, ut vidimus, mel gustandum praebebatur: nec solum palma, sed etiam mitra, &, ut apud alias quoque nationes in more positum, coronis pulcherrimis donabantur (4).

Quia vero in Thesauro Romanarum Antiquitatum (5) complures arae & tituli leguntur, qui ostendunt MITHRAE sacra cum sacris MAGNAE DEVM MATRIS coniuncta, iisdemque simillima fuisse; haud erit, opinor, absurdum coniicere, eam Deam alatam, esse posse CYBELEN, quae ex Phoenicum Theologia eadem est ac VENVS, Aegyptiis vero ISIS: quemadmodum SOL MITHRA idem est ac OSIRIS sive SERAPIS (6). Porro in Magnae Deae sacris, Gallos (ita initiatos vocabant) virilia sibi testa Samia exsecuisse, brachia etiam & lacertos ferro cruentasse, proprioque cruore praesentis Deae simulacrum adspersisse, iam apud eruditos probe exploratum. Satis erit Statii versus adferre (7):

Sic Phryga terrificis genitrix IDAEA *cruentum*
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines, ac vulnera cursu
Exanimat. ――――――――――

Idcirco eiusdem Deae simulacrum, quod portatile fuisse videtur, in flumine lavare solitos legimus, ut sanguinis maculas delerent.

Neque etiam ab his sacris abludit nux pinea superposita columnae, ut cernimus in adlata Vrna Etrusca. Memorat Lampridius (8), Commodum Imperatorem Sacra Mithriaca homicidio vero polluisse: Bellonae servientes vere exsecare brachium praecepisse, studio crudelitatis: Isiacos vero pineis usque ad perniciem pectus tundere coëgisse. Initiatis Deae Syriae, quae eadem est Magna Deûm Mater, ut auctor est Lucianus (9), lingua incidebatur: iidem-

(1) In Achaicis Lib. VII. Cap. XXVI.
(2) Vide Vossium ibid. Lib. II. Cap. XLIV.
(3) Ex Iulio Firmico.
(4) Vide Suidam in voce Λεύκη.
(5) Vide Gruterum pag. XXVIII. 2. 6.
(6) Vide Vossium de orig. & progr. Idolol. Lib. II. Cap. X.
(7) Thebaid. Lib. X. vers. 170. Vide Vossium de Idolol. Lib. II. Cap. LIII. Saubertum de Sacrificiis Cap. XXVII. Lomeierum de Lustration. Cap. XXII. Reinesium in Synt. Inscr. Class. I. num. 40. 41. 42. 220.
(8) Cap. XIX.
(9) De eadem Dea Syria.

iidemque verberabantur caedebanturque. Perpauca haec de ſacris eiuſdem Deae delibata ſufficiant: mox nonnulla ſubiiciam in explicatione ſequentis Tabulae CLXXV.

Cruentis hiſce ſacris praeſens adſtat, ut cernitur, in ſiniſteriore Etruſcae Vrnae parte altera Dea alata, induta ſuccincta veſte, cum faſciis ad pectus decuſſatis, quae facem, ut in funeribus fieri ſolebat, inverſam laeva tenet, dexteram vero manum, ut mos eſt miſerantium, ad initiatos protendit. Habitus ipſe & corporis ſpecies unam eſſe e FVRIIS haud obſcure declarat. Cum magna Deûm matre probe FVRIA coniungitur. Nam Diodorus (1), dum narrat originem ſacrorum Cybeles apud Phryges, qui quum nihil de cadavere Attidis vetuſtate conſumti haberent, imaginem adoleſcentis fecere, quam, lamentis & planctu honoribuſque aliis ad funus eius accommodatis, proſequerentur, memorat etiam, ob piaculum a ſe commiſſum, FVRIAS placaſſe. Neque abſurdum eſt, aliorum etiam Etruſcorum monumentorum teſtimonio (2), coniicere caeſam humanam victimam in honorem EVMENIDVM, earumque numen fuſo humano cruore placatum fuiſſe: quod etiam veteres ſcriptores teſtantur. Immane hoc ſacrificium, praecipue in funeribus virorum principum, uſurpatum fuiſſe arguit Cl. Bonarrotius (3); ut non tantum gladiatorum, qui tamquam humanae victimae habebantur, ſed etiam mactati hominis ſanguine Numina Tartarea erga defunctorum manes mitiora & propitia redderentur. Iuxta FVRIAM erecta eſt parva columella ſive cippus, in quo vetus veſtimentum, forſitan hominis initiati, impoſitum eſt: quae columella ſepulcrum vel manalem lapidem deſignare poteſt. Hunc enim, ut Feſtus docet (4), putabant eſſe oſtium Orci, per quod animae inferorum ad ſuperos manarent, qui manes dicuntur. Fiebant etiam fuſo humano ſanguine expiationes ſcelerum in honorem defunctorum, quorum animas, ſanguinis cupidiſſimas, ab Acheronte evocari credebant.

In altera Vrna Etruſca marmorea, Volaterris pariter effoſſa in praediis Franceſchiniis, puer e matris ſinu abreptus, quae in medio cernitur moerore tabeſcens, Diis immolandus ducitur. Adſtat etiam Sacerdos ſtricto gladio, quem vir chlamydatus adgreditur, eumque cohibere conatur. Feralem hunc ſacrificandi ritum vetuſtiſſimum eſſe, ante Abrahami tempora uſurpatum, & a Saturno traditum, compluribus ſcriptorum teſtimoniis adſtruit Ioannes

(1) Biblioth. Hiſt. Lib. III. pag. 135.

(2) Vide apud Dempſterum Tab. LXXXI. num. I.

(3) Ad Monum. addita Dempſter. Operi §. XXIII.

(4) Vide pag. XCI. *Manalem lapidem*.

nes Marshamus (1). Deo *Moloch*, qui idem est ac Saturnus, ubique gentium vetustissimi mortalium, primique omnium Phoenices, Syri, Poeni, Pelasgi, Etrusci & Latini humanas victimas, ac praesertim pueros, immolare consueverunt: quae viris doctis adeo perspecta sunt, ut de his fusius differere omnino sit supervacaneum (2). Hercules, ut ferunt, in Italiam reversus, suasit, ut faustis sacrificiis infausta mutarent: inferrentque, non hominum capita, sed oscilla, ad humanam effigiem arte simulata, & lumina pro viris accenderent.

Quia vero in his feralibus Vrnis Etruscorum haec puerorum immolatio exhibetur; verisimilius est, has victimas in parentalibus defunctorum, in honorem Ditis patris ceterorumque Deorum Infernorum mactatas fuisse: quod etiam legentibus Dionysium Halicarnassensem (3) & Macrobium perspicue liquet (4). Memorantur etiam viri principes ipsique Reges pro salute populorum, & ad propellenda urbium mala, pestem scilicet, famem, aliaque exitia, immolati: quod & ab Etruscis factum forsitan indicat Vrna, adlata in Dempsteriano Opere Tab. LXXXI. num. 1. ni etiam in hac velimus, Diis Inferis piaculum factum, caesa humana hostia, repraesentari: quae alibi fusius & accuratius expendemus.

TABVLA CLXXV.

SACRA ACHERONTICA

Sacra DEAE BELLONAE, ANCHARIAE *sive* FVRINAE, *quae apud Etruscos in usu fuere, ex antiquissimis monumentis illustrantur.*

QVaenam fuerint SACRA ACHERONTICA, quove ritu & caerimoniis ab Etruscis facta, sicuti eorum auctor Tages instituit, nunc primum (quod neque a Dempstero, neque a Bonarrotio declaratum fuisse video) auctoritate vetustissimorum marmorum, anaglypho opere exsculptorum, ostendere in animo mihi est. Horum diserte meminit Servius (5):

(1) Seculo v. pag. 77. 78.
(2) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. I. Cap. XI.
(3) Rom. Antiquit. Lib. I. pag. 30.
(4) Saturnal. Lib. I. Cap. VII.
(5) Ad Lib. VIII. Aeneid. vers. 398.

traditque, ut rite fierent, Acheronticos libros a Tagete compositos Etruscos habuisse, qui Sacra Deorum Inferorum, & Fatorum sortes, averruncationes & impetrationes, aliaque praescripta continebant; nam ab Acheronte Tagetem prodiisse forsitan crediderunt (1). Lubet eius verba adferre, quia frequenter apud antiquos scriptores memorantur Etruscorum libri ACHERONTICI; sed de ACHERONTICIS SACRIS rarior mentio habetur. *Sed sciendum secundum Haruspicinae libros & SACRA ACHERONTIA, quae Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri.*

Quod vero SACRA ACHERONTICA (hoc nomine nuncupata ab Acheronte inferi regni fluvio) ad placandos Inferos Deos, & pro defunctorum Manibus fierent, ex Arnobio, ita contra gentes differente, intelligimus (2): *Neque, quod Magi spondent, commendatitias habere se preces, quibus emollitae nescio quae potestates, vias praebent ad caelum contendentibus subvolare: neque quod ETRVRIA in libris ACHERONTICIS pollicetur certorum animalium sanguine, Numinibus certis dato, divinas animas fieri, & ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta haec cassa sunt, & inanium fomenta votorum: servare animas alius nisi Deus omnipotens non potest.* Fuso igitut circa aras & sepulcra Deorum Manium sanguine, putabant Etrusci, hominum animas divinas fieri, easdemque evocatas ex infero specu, in coetu beatarum collocari. Arnobius, ut opinor, id quod sua tempestate fiebat adnotavit, confutavitque: at primo ac vetustiore aevo, humano sanguine humanaque victima caesa, ab Etruscis parentatum esse extra omnem dubitationis aleam evincunt monumenta iam adlata, & quod nunc illustramus in Tab: CLXXV. Nam in hoc Sepulcro pro ferali emblemate sculpti sunt sex homines, militari habitu insignes, qui ense & clypeo seu pelta armati, mutua caede digladiantur, suoque sanguine aram in medio positam, cui genibus & pedibus insistunt, lymphatico furore perciti, respergunt. Ex his duo semianimes, vulneribus acceptis in terram collapsi cernuntur: ceteri mutua nece se vulnerant. Quam hic mos sit vetustus, ex eo etiam constat, quod sapientissimus Legislator Deus haec omnino fieri vetuit Iudaeis (3): *Super mortuo non incidatis carnem vestram: neque figuras aliquas aut stigmata faciatis*; id enim in carorum funere faciebant Syri, Scythae, aliaeque barbarae gentes (4). Id etiam apud Graecos in more positum; nam Achilles apud Homerum duodecim adolescentes Tro-

(1) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. I. Cap. XL.

(2) Lib. II. adversus Gentes.

(3) Levitici Cap. XIX. vers. 28.

(4) Vide Plutarchum in consolatione ad Apollonium. Lucianum de Luctu.

Troianos Patrocli Manibus mactari iussit. Quia vero id nimium immane ac saevum visum est, ideo sontes homines, vel captivos vel perditos servos aliosve peregrinos mercede conductos, satius accipere consultum est; quod ita adnotavit Tertullianus (1): *Officium mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim, quoniam defunctorum animas HUMANO SANGUINE propitiari credebant, captivos vel malo ingenio servos mercati, in exequiis immolabant: postea placuit impietatem voluptate adumbrare; itaque quos paraverant armis, quibus tum & qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos enecabant; ita mortem homicidiis consolabantur. Haec muneris origo; sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem, quia ferrum voluptati non satisfaciebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur*. De Acheronte apud Tartarum fluvio, eius nomine situque, nihil dico; quum de eo Florentinus Cicero Benedictus Averanius luculenter disserat (2).

In Dempsteriano Opere Tab. LI. num. I. & II. Tab. LII. num. I. & II. & in aliis tribus sequentibus complura Etrusca Sepulcra adferuntur, quae hoc ipsum emblema exhibent: &, ut arbitror, ad SACRA ACHERONTICA sive piacula pro defunctis peracta referenda sunt; in his enim non duo, sed quatuor vel sex homines, e quibus aliqui interdum exorornati chlamyde visuntur, vel se ipsos ad aram, vel alios circumstantes vulneribus caedunt. In his quoque unus Bustuariorum seu arae seu rudi saxo, taeniis quibusdam quasi reticulato opere revincto, innixus, sibi vel aliis caedem intentat. Cetera vero Sepulcra, ut in Tab. LII. num. II. LIII. num. I. & II. LIV. num. I. & II. & Tab. LV. in quibus ara in medio posita non cernitur, ni mea me fallit opinio, non ad SACRA ACHERONTICA, sed ad funebres ludos pertinent. Hinc arguit Amplissimus Senator Bonarrotius (3), morem accepisse Romanos ab Etruria conducendi Gladiatores, qui in funeribus principum virorum ludos committerent, suoque sanguine Manibus defunctorum parentarent.

Neque vero humano tantum sanguine litatum Diis Inferis & Manibus, verum etiam fuso caesarum victimarum cruore, inlatisque lactis, vini mellisque libamentis: quae dum peragerent, Deos Manes (Graecis Δαίμονες) ab Orco evocabant. Magna siquidem sanguinis, cum hominum, tum animalium, habita est ratio, ad quem bibendum convolare animos exsangues putabant:

Yy 2 quod

(1) Lib. de Spectaculis.
(2) Differt. LXXXIII. in Anthol. num. 14.
(3) Ad Monum. add. Dempstero §. XXVI. pag. 39.

quod etiam apud Graecos solemne fuisse, tota ostendit Homeri Νεκύα.

Quia vero in multis veterum Etruscorum Sepulcris, quae paullo ante protulimus, frequenter, ut vidimus, pro emblematis sculpta sunt sacra Mithriaca, quae tum pro se, tum etiam pro expiatione defunctorum percipiebant; haud sane erit improbabile, quod in hoc ipso Sepulcro exhibeantur SACRA BELLONAE, quibus qui initiabantur, se vulnerantes, aram eiusdem Deae vel simulacrum proprio cruore adspergere cogebantur. Habuit enim BELLONA, maximum ac praecipuum Etruscorum numen, sacra quaedam peculiaria, orgia, mysteria & cistas, item Cistophoros, sacrosque Ministros & Hierarchas, qui sacris initiationibus rite tradendis praeerant: quae quidem mysteria adeo celebria fuere, tantoque cultu tota Etruria frequentata, ut etiam sub Caesarum imperio, florentibus Romanorum rebus, diutius viguerint, ut ostendi ad insigne monumentum Cistophori aedis Bellonae Pulvinensis, in Tab. VIII. inter Inscriptiones Donianas relatum. Illud etiam me movet, quod viri illi, militaribus armis ornati, choreis circumire aram Deae videntur, insano quodam furore correpti: idque accidebat, quia divino spiritu impleri ab eius numine credebant: eaque de causa absinthium bibere solebant (1); quare vaticinia rerumque futurarum eventus, dum haec agerent, praedicebant. Haec sacra in hunc modum egregie describit & irridet Prudentius (2):

Sunt SACRA*, quando vosmetipsi exscinditis,*
Votivus & quum membra detruncat dolor.
Cultrum in lacertos exserit FANATICUS*,*
Sectisque MATREM *brachiis placat Deam:*
Furere ac rotari ius putatur mysticum:
Parta ad secandum dextra fertur impia:
Caelum meretur vulnerum crudelitas.

Eodem modo saevitum in sacris magnae Deûm Matris Ideae, Isidis, Dianae Tauricae & Triclariae: siquidem probe compertum est, ut docet Apuleius (3), *BELLONAM, Matrem Deûm, Isidem, Dianam, Venerem, Deam Syriam*, unum idemque numen veteres credidisse. Omitto, quae ad haec sacra illustranda maxime pertinent, de BELLONARIIS BELLONAEQVE FANATICIS, Iuvenalis (4) & Ti-

(1) V. Gyraldum Synt. XVII. Hist. Deor.
(2) Peristephan. vers. 1056.
(3) Metamorph. Lib. XI.
(4) Satyr. IV. vers. 285.

Tibulli (1) loca, itemque Tertulliani (2) & Lactantii (3), quae centies in libris repetita leguntur.

Haud igitur inverisimile est, in hac Etrusca Vrna, aliisque simillimis apud Dempsterum, BELLONAE quoque sacra exhiberi: humanoque sanguine Deam placatam in sacris Parentalibus sive ACHERONTICIS; quum & ipsa inter Infera Numina censeatur, sedemque suam apud Tartarum habeat: e quo cum reliquo choro solet emergere, ut fingit Seneca (4) & Petronius, qui eam ita describit (5):

At contra, sedes Erebi qua rupta dehiscit,
Emergit late Ditis chorus, horrida Erinnys,
Et BELLONA minax, facibusque armata Megaera.

In eodem Etrusco Sepulcro utrimque sculptae sunt, uti & in utroque latere (quorum emblemata vide in Dempsteriano Opere Tab. L. num. I. & II.) FVRIAE, scelerum ultrices Deae, quae piacularibus sacris maxime gaudent: alterae minaci gestu faces iactare videntur: alterae vero ardentes lampadas tenent, & supra tumulos quosdam, ni fallor, erigunt. His lustrare solitas mortuos, simulac ad infera regna deiecti sunt, testatur Papinius de Amphiarao, quem vivum absorpserat humus, sic canens (6):

Necdum illum trunca lustraverat obvia taxo
EVMENIS, aut furvo PROSERPINA poste notarat
Coetibus assumtum functis. ——————

Mercurio quoque, animarum ad Inferos ductori, ut videre est in adlata superius Tabula XXXVIIII. facem Etrusci dederunt.

Si quis vero censeat, in SACRIS ACHERONTICIS Etruscos humano cruore placare consuevisse non solum BELLONAM, verum etiam FVRIAS, earumque maximam FVRINAM DEAM, quae ut vidimus ad Tab. XII. & XIII. eadem est ANCHARIA, non repugnabo. In hoc enim Sepulcro, praeter usitatum Etruscorum morem, non duae FVRIAE, sed quatuor sculptae sunt: quae id forsitan denotare possunt, quaeque alii post me impensius excutient.

Imaginum honorem a Diis ad homines quoque illustres fato functos prorogarunt Etrusci, Romani deinde imitatores latius ampli-

(1) Lib. I. Eleg. VII. vers. 40.
(2) De Pallio Cap. IV.
(3) De falsa Rel. Lib. I. Cap. XXI.
(4) In Hercule Oet. vers. 1311.
(5) Satyric. Cap. CXXIV. pag. 591.
(6) Thebaid. Lib. VIII.

amplificarunt. In Sepulcris icones cum virorum, tum feminarum nobilissimarum frequenter visuntur, & quidem eodem semper habitu corporis ita recumbentium, ut in laevo Vrnae cornu caput, in dextro pedes habeant. Quantus fuerit veterum Etruscorum luxus, hinc etiam argui potest. Siquidem pretiosis insident stragulis, varioque opere elaboratis: pulvillis ornatissimis laevo cubito incumbunt, eo prorsus more, ut in tricliniis discumbere, atque in lectis epulari solebant. Viri interdum nudo pectore, reliquo corpore & capite operto cenatoria veste, genio indulgent, hilares, coronis varii generis ornati, e collo vero ad pectus pendentibus corollis tamquam torquibus, seu laneis pretiosissimis, seu floreis, quas unguentis perfundebant. Convivarum more scyphos, vel pateras manibus gerunt: in hunc modum ab Etruscis expressi, quasi cupientes funebrium epularum participes fieri, vel quasi iam Deorum immortalitate donati, apud Elysios in deliciis & conviviis beatam vitam transigant. Interdum etiam toto corpore iacentes repraesentantur, quasi exoptata apud Elysios beatitate & quiete iam potiti. Quid de feminis, quae omni cultu ornatissimae semper inducuntur? Anulos digitis praeferunt non secus ac viri, armillas, mitras, fibulas complures, inaures, totumque muliebrem mundum gerunt: flabella, specula, vascula unguentaria ostentant: interdum quoque aviculas, quas in deliciis habuere: non raro etiam malum punicum tenent, perinde ac Veneri, Iunoni ac Proserpinae similes, quibus Etrusci hoc immortalitatis symbolum dedere. Sed de his alibi etiam differendum erit.

Plura heic dicenda essent cum de ceteris sacrificiis, tum etiam de Ministris Sacrorum, qui apud antiquos Etruscos magno in honore fuerunt: nimirum de Rege sacrorum, sive de Pontifice Maximo, de Sacerdotibus, de Auguribus, de Haruspicibus, eorumque numero & Collegio, de Flaminibus, de Saliis, de Camillis, de Vatibus, de Arvalibus, quos ab Etruscis duxisse originem, & ab his Romanos accepisse suspicor: item de Fecialibus, deque ceteris ritibus & caerimoniis, quas in re divina facienda Etrusci instituerunt. Plura etiam adferenda de templis, de victimis, de vasis sacrificalibus, de sacris donariis, de pompis, de hymnis & sacra Musica veterum Etruscorum. Sed quia hic liber iam mole laborat sua, aliaque notatu digna mox dicenda supersunt, iam manum de tabulâ tollere invitus cogor, & in aliud tempus has curas reiicere: quod deinceps eo lubentius faciam, si haec iam in medium adlata, & pro tenuitate ingenii mei illustrata, viris eruditis accepta fuisse intelligam.

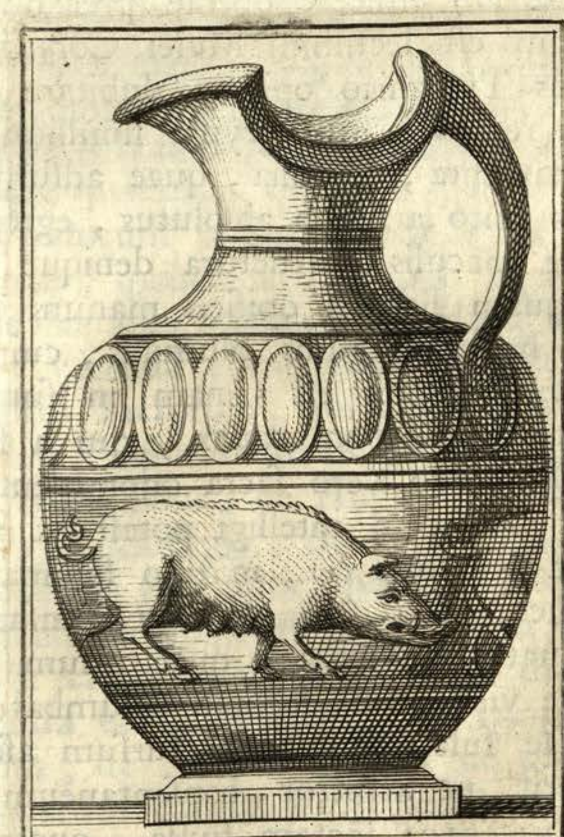
TABVLA CLXXVI.

ETRVSCA ARVLA TRIPES *ex aere, in agro Cortonensi nuper eruta: serpente & aviculis exornata. Cui nam Deo suffitibus adolendis dedicata fuerit, investigatur.*

EXimia ac propemodum singularis Ornatissimi Equitis Galeotti Coratii, Patricii Cortonensis, in me humanitas, qui hanc Tabulam, sua impensa aeri diligenter incisam, veluti perennem amicitiae suae tesseram, mecum communicavit, ita me devinxit, ut hanc insignem ARVLAM ETRVSCAM pro coronide huius Classis adiicere operae pretium duxerim. Ea profecto non ultimum est lectissimi Musei Coratii ornamentum. De elegantissimo eius Tuscanico opificio dubitare neminem posse arbitror. Pedes eius recurvi, qui gryphi simillimi sunt, aliaque inter eos adiecta ornamenta, & folia, quae adsurgunt ex inferiore coronide, serpens miro artificio absolutus, egregie expressis internitentibus undique maculis, structura denique ipsa, & ingenium, non aliam quam Etrusci opificis manum perspicue declarant. Suffitibus, in honorem illius Numinis, cui dedicata erat, adolendis inservisse manifestum est; nam in summo quadratae mensae cernitur cratera, odorum capax, qui a sacra facientibus incendi solebant. Quomodo vero sacra odoramenta summis digitis in arula immitti solerent, intelligi potest ex anaglypho marmoreo, quod adfert Fabrettus (1), in quo femina stans ad aram tripodem, Genio sacra facit. In quatuor mensae angulis prope crateram insident quatuor aviculae, quae quum incubare, non vero pedibus insistere videantur, forsitan columbas referre possunt. Altera avicula arulae fulcro adrepens, sursum ascendere nititur. Si columbae sint, erit, ut arbitror, consentaneum suspicari, hanc arulam VENERI GENETRICI sacram fuisse, quam designant eaedem sacrae aves, fecundae generationis indices (2). Sed quid cum VENERE serpens columellae, seu fulcro eiusdem arulae circumvolutus? Nusquam me legere memini, serpentem Veneri sacrum esse,

(1) Inscr. ant. Cap. V. pag. 360. num. XII. (2) V. Aelianum de animal. Lib. IV. Cap. I.

esse; quamvis non negem, id fieri potuisse. Huic difficultati consuli potest, si non columbas, sed cornices esse dicamus, quas haud difficulter repraesentant, uti me monuit idem splendidissimus Eques Coratius. Quae quum ita sint, AESCVLAPIO potius adsignandum videtur hoc donarium; nam serpens vigilantissimum animal in eius tutela est: eique multis de causis tribuitur, quae supra ad eius imaginem in Tab. XXXVII. adnotavimus. Cornix vero Aesculapio adscribitur; quia animal longaevum, quodque hominum quatuor aetates superat: eaque de causa habitum ab Etruscis optimae valetudinis symbolum, atque AESCVLAPIO dignum. Hanc avem manu praefert idem Aesculapius, ut ostendit antiqua gemma penes Fabrettum de Columna Traiani disserentem pag. 211. quam etiam gemmam illustrat Aeliani auctoritate. Eamdem avem pro symbolo datam quoque Hygiae, nuper observavi in numismate maximi moduli, quod exstat in Museo Mediceo.

MVSEI ETRVSCI
CLASSIS IIII.

ETRVSCORVM MILITIAM FOEDERA . TRIVMPHOS . LVDOS . VENATIONES NVPTIAS . CONVIVIA . MVSICAM ET FVNERA COMPLECTENS.

DISSERTATIO IIII.

DE MORIBVS INSTITVTISQVE TVSCORVM QVORVM ETHOLOGIA ILLVSTRATVR.

QVale ac quantum terra marique fuerit opulentiſſimum TVSCORVM imperium, qua virtute & potentia per omnem Italiam feliciter propagatum, breviter & accurate exponam, ſi eximium Livii proferam teſtimonium, qui libro primo ita ſcribit: *TVSCORVM, ante Romanum imperium, late terra marique opes patuere: mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento, quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuſcorum colonia, vocavere Italicae gentes.*

Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, colonis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere.

Parva haec forsitan videbuntur, si cum primordiis aeternae Vrbis conferantur: neque enim haec suae felicitatis & magnitudinis originem aliis quam Etruscis debet, qui imperii sedem deligentes, eam auspicato condiderunt, ut ab Alcimo, Historico vetustissimo apud Festum, memoriae proditum est (1). Aucta Etruscorum fama ac potentia, rebusque, regnante Iano, legesque tradente, feliciter constitutis, ultra etiam Etruriae fines terra marique proferre imperium ausi sunt. Siquidem proximas Siciliae regiones, quamplures insulas in mari Tyrrheno sitas, Sardiniam, Ligures, Campaniam fere totam, Picenum totum, Rhaetiam, Galliam Cisalpinam, Vmbriam, debellatis Vmbrorum trecentis oppidis, ut auctor est Plinius (2), occuparunt: veteres Cumanos suis sedibus expulerunt: cum Gallis & Latinis populis strenue dimicarunt (3): bella cum antiquissimis Italiae exterisque gentibus fere perpetua gesserunt: Romulo, contra Sabinos ad internecionem usque pugnanti, ea auxilia praebuere, ut vinceret; quum dextro cornu praeesset Romulus, laevo Lucumo Etruscus, rei bellicae peritissimus, ut auctor est Dionysius (4). A Tyrrhenis Romani omnem ferme belli gerundi disciplinam, adparatus, phalangas, atque pugnas, & in aciem ducendi exercitus scientiam didicerunt, uti ex Athenaeo colligi potest (5). Inita cum Carthaginiensibus societate, sexaginta navibus instructi adversus Phocaenses pugnarunt, eorumque potentiam fregerunt, teste Herodoto (6). Navalibus proeliis expeditionibusque utroque mari Hadriatico & Tyrrheno in suam ditionem redacto, inventis anchoris, gubernaculis, rostris, ac navium munimentis, eo potentia, rerumque gestarum gloria provecti sunt, ut Lunensem portum in Etruria praecipuum ac nobilissimum constituerint (7). Romanos sibi decimas quotannis solvere coegerunt: aequalibus animis opibusque cum his quingentis annis proeliati sunt: demum, rerum omnium copia, luxu & conviviis marcescentes, e tanto felicitatis deiecti fastigio, victi victoribus obedire compulsi sunt. Ea enim, collabente Etruscorum virtute & imperio, apud illos invaluit consuetudo, ut singulis diebus

(1) Lib. XVI. vide etiam Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. IX.
(2) Hist. Nat. Lib. III. Cap. XIV.
(3) Ex Strabone Geograph. Lib. V.
(4) Antiquit. Rom. Lib. II.
(5) Lib. IV. Cap. VIII.
(6) Lib. I.
(7) Strabo Lib. V. Plinius Lib. III. Cap. V.

diebus bis mensae lautissimae ponerentur, lectique floridi, & varia pocula argentea, magnaque formosorum servorum adstaret multitudo, qui sumtuosis vestibus induti convivis ministrabant. Nihil dico de ludis theatralibus & scaenicis: nihil de histrionibus & mimis: nihil de acroamatis: nihil de reliquis spectaculis, quibus Etrusci, genio suo & voluptati indulgentes, mirifice delectabantur; quare nil mirum, si a prisca gloria & nominis celebritate desciscentes, Romanis servire coacti sint. Verum, quum haec doctis viris satis cognita perspectaque sint, satius ac consultius puto, si singula, quae in hac Classe illustrare mihi proposui, ex ipsis Etruscorum genuinis ac sinceris monumentis cum ordine ostendam. Primum omnia arma describenda essent: vestes item militares, thoraces, clypei, ocreae, galeae, hastae, lanceae, conti, unci praegrandes, gladii, secures, faces, quibus etiam vetustissimis temporibus in bello Tusci usi sunt. Animalia quoque ferocissima, ut leones, in proelium adducere consueverunt, sicut Etrusca Vrna apud Dempsterum in Tab. LXXI. num. 1. ostendit. Sed quum haec aliaque Etruscorum arma diligenter & erudite illustraverit Philippus Bonarrotius vir doctissimus, eadem iterare supervacaneum existimo; eumque eruditus lector adire poterit.

TABVLA CLXXVII.

GALEA EX AERE
non Phoeniciis, sed Etruscis characteribus inscripta, illustratur.

HAud praeterire possum in hoc opere GALEAM illam, Etrusco opificio & raritate insignissimam, quae olim in Andreinio, nunc in regio Museo Mediceo adservatur. Tota constat ex aere, non percusso, sed fuso, quod est maxime mirandum. Ea adpensa, duplicataque bucula (nam altera deest) pondus conficit sex librarum Florentinarum. Petrus Andreas Andreinius, veterum elegantiarum admirator & conquisitor eximius, dum viveret, identidem adfirmabat, se Neapoli pretio comparasse, accepisseque, inventam sua tempestate fuisse apud antiquas Cannas, Romani exercitus clade celeberrimas,

nunc *Canuſium*, ut Leander memorat. Hinc, Antonio Maria Salvinio, praeceptore meo, viro doctiſſimo, eodemque Andreinio, dum viverent, auctoribus, eas litteras, quae in interiore ora eiuſdem GALEAE inciſae ſunt, Phoenicias eſſe dixi; ſed paucis ab hinc annis, ad Etruſcas antiquitates animum adpellens, amicis meis, dum occaſio data eſt, ſententiam aperui meam, eaſque litteras non Phoenicias, ſed revera Etruſcas eſſe me animadvertiſſe teſtatus ſum: quod nuper ex Academicis Etruſcis adnotavit (1) Vir Nobiliſſimus F. Ioſeph Claudius Guyot de Marne, Hieroſolymitani Ordinis Commendator: qui tamen fallitur, adfirmans eas litteras inſcriptas eſſe in marmore Punico, quae revera in hac aerea GALEA inciſae ſunt.

Igitur ſi ſingulae litterae cum iam editis Etruſcis inſcriptionibus conferantur expendanturque, non cum Phoeniciis, ſed cum Etruſcis probe convenire comperiemus. Ita vero ſe ſe habent: ſiquidem curavi, ut ex archetypo ectypographice expreſſae, in hoc ſchemate & in Tab. CLXXVII. quam accuratiſſime exhiberentur.

Prior littera ↑ quomodo reddenda ſit, cum Bonarrotio (2) ingenue fateor ignorare. Forſitan duplex ˥ nempe P valet: an reddi poſſit M neſcio. Huic alia fere ſimilis littera inciſa occurrit in ſuperiori Tabula CLXX. num. 1. quae, ut videtur, praepoſita eſt notis quibuſdam numeralibus: in hoc vero differt, quod ea ſuperne arcuatur; at ea, quae in hac GALEA ſcripta eſt, in acutum apicem adſurgit. Tertia littera, quae ſequitur ↓ in hunc modum ſcripta, in aliis quoque Etruſcorum monumentis invenitur, ut puto, duas complectitur litteras V & ˧. nimirum V & L. Igitur priore littera excepta, quae forſitan indicat quot bella ſtrenuus ille Etruſcorum dux, qui ea uſus eſt, confecerit, reliquae a me in hunc modum interpretantur: PVL KERNA.

Lubet etiam divinationes quaſdam meas ſubiicere; quandoquidem excitare doctorum hominum ingenia ad inveſtigandas Etruſcae Linguae voces, nemo eſt qui vetet: quin potius omnes ſummopere hac aetate deſiderant. Igitur PVL, ſi a Graeco fonte Etruſcarum vocum, ſi non omnium, plurimarum ſaltem interpretatio petenda eſt, quod etiam probabilius videtur, poteſt idem ſignificare quod πολεῶν, videlicet *urbium*. Conſtat enim etiam apud pri-

(1) Vide Tom. 1. Diſſert. 1I. pag. 31.

(2) Ad Monum. add. Dempſt. §. XLI.

priſcos Latinos v in o mutua vice converti, ut POPLICOLA factum etiam PVBLICOLA, & frequenter in hunc modum in antiquis ſaxis. Quod vero ſequitur KEPNA, ſonat quaſi κεραύνος *fulmen:* ideſt *urbium fulmen:* vel etiam PVL, ſi ἀπὸ τοῦ πόλεμου ducendum ſit, ſonat *belli fulmen*. Hoc enim titulo decorari ab Etruſcis meruit dux ille fortiſſimus, qui hac GALEA, & quidem pluribus in locis contuſa, in nonnullis fracta, in bello uſus eſt: quique, ut arbitror, eam ita inſcriptam inter militaria dona, quae victoribus dari etiam ab Etruſcis ſolebant, ut oſtendit Senator Bonarrotius (1), ſuae virtutis inſigne praemium & monumentum obtinuit. Iam ſatis perſpectum eſt, hoc praeconium ab aliis uſurpatum in mentione virorum militarium: ita & Virgilius (2) & Lucretius (3) Scipionem utrumque Africanum, *belli fulmen* adpellant:

Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.

Nam duces rei militaris peritiſſimi, ſicut fulmina, momento temporis altiſſima quaeque percellunt, ſcindunt, evertunt. Apud Pauſaniam (3) Ptolemaeus adpellatus eſt cognomento κεραυνὸς *fulmen*, propter eximiam in bellicis rebus gerendis celeritatem.

Inſculptae litterae in hac ETRVSCA GALEA, ſi docti viri has divinationes nolint admittere, facile notabant ducis nomen: quod tum in galeis, praeſertim puris, quae nulla praeferebant inſignia vel ſymbola, ut ex his, qui eas geſtabant, dignoſci poſſent, tum etiam in clypeis inſcribi ſolebat: cuius rei complura adferre poſſem, ſi vacaret, exempla, ex antiquitatis penu depromta.

Etruſcam eſſe GALEAM, praeter inſcriptionem, indicat etiam ipſum Tuſcanicum opificium, quod quoties contemplor, admirabundus ſumma ſemper voluptate perfundor. Huic alia ſimilis eſt, quam habet miles, expreſſus in Etruſca Vrna, quae adfertur in ſequenti Tab. CLXXVIII. In utraque non criſta, non conus in vertice, ſed grana ſimul collecta, & tota galea caput conveſtit. In interiori labro, in poſtica parte duo anuli mobiles adnexi ſunt, ut ex his traiectis loris ſuſpendi poſſet: ut videre eſt etiam in militibus iter facientibus ſculptis in marmorea Traiani columna, qui galeam ſcuto appenſam ferunt: idque etiam Etruſcos milites facere conſueviſſe oſtendit Tabula CIIII. ſuperius adlata num. I. & II. Alia adferre non lubet, ne, quae ſcripſimus, iterum inopportune recoquere videamur.

TA-

(1) Ad Monum. add. Dempſt. §. XXVII.
(2) Aeneid. Lib. VI. verſ. 843.
(3) Lib. III. verſ. 1047.
(4) In Atticis.

TABVLA CLXXVIII.

FOEDVS

ab Etruscis ictum iunctis dextris, ex anaglypho Vrnae emortualis illustratur.

Etrusca Vrna marmorea emortualis, quae adfertur in Tabula CLXXVIII. nuper inventa est Volaterris in praediis Franceschiniis. FOEDVS referre videtur, ictum iunctis dextris, solemnibusque verbis conceptum. Quomodo vero hoc emblema defunctorum Manibus conveniat, alii accuratius inquirent. Forsitan quia in foederibus sanciendis iurantes, non solum superos & terrestres, sed etiam INFERNOS Deos testes foederis invocabant ac deprecabantur: idque etiam faciebant, quum bellum indicerent, ut memorat Livius (1): *Iupiter & tu Iuno, Quirine, Diique omnes caelestes, vosque terrestres, vosque* INFERNI *audite: ego vos testor*. Fiebat etiam sepulcri mentio a Feciali, dum iuraret: sumtoque in manibus lapide, postquam de foedere conventum erat, ita fabatur (2): *Si recte ac sine dolo malo hoc foedus atque hoc iusiurandum facio, Dii mihi cuncta felicia praestent: sin aliter aut ago aut cogito, ceteris omnibus salvis in propriis patriis, in propriis legibus, in propriis laribus, in propriis templis,* IN PROPRIIS SEPVLCRIS, *solus ego peream, ut hic lapis e manibus meis decidet*. Igitur, si in rebus maxime obscuris divinari non omnino absurdum censetur; hoc emblema sculptum facile crediderim in Etrusca Vrna sepulcrali, ut fidei & sanctitatis religionisque erga defunctos servandae, praesertim ut sacrae inferiae statis temporibus mitterentur, spectantibus esset luculentissimum monimentum.

Multa in hoc pulcherrimo anaglypho notari possunt, quae ad militiam, & militaria ducum ornamenta pertinent. Illud principe in loco animadvertendum, Etruscos in bello vexillum in hasta suspensum elatumque gerere consuevisse. Id insigne praefert miles ille, qui fraeno cohibet currentem equum, cuius pectus gemmato duplici monili, vel pectorali variis bullis ex ebore undique distincto, ornatur. Forsitan hic equus χρυσοχήνιος, dono dandus adduci-

tur;

(1) Decad. 1. Lib. 1. Vide Ioannem Rosinum Antiq. Romanar. Lib. x. Cap. 11.

(2) Lib. XXII. de foedere icto inter Carthaginienses & Romanos.

tur ; nam singulari equo Etruscos in bello usos esse , nondum constat ex antiquis monumentis : constat tamen ex adlatis in Dempsteriano Opere Tabula LXX. num. I. & II. pugnasse in proeliis Etruscos Heroes nonnisi biiugis vel quadriiugis curribus vectos , antiquissima consuetudine , quae maxime apud Aegyptios viguit , uti divinae Litterae testantur : eaque etiam ex Homero apertissime elicitur , qui Achillis , Hectoris , Diomedis & Rhaesi equos & currus eorumque aurigas describit (1) . Ille vero miles squamata lorica armatus , qui singulari equo vectus pugnat , ut cernitur in Vase Etrusco penes Dempsterum Tabula LXV. non Etruscus , sed barbarus esse videtur , quod etiam adfirmo de alio expresso in superiore Tabula CXXXVI. huius operis.

Redeo ad Etruscum Vexillarium . Hic hasta suspensum gerit quadratum velum , in quo suspicor vel ducis , vel cohortis , seu phalangis nomen scriptum fuisse , vel aliquod symbolum , quod adspicientes milites , in acie sua continerentur , eoque praelato proficiscerentur . Ex hoc enim vexillo colligimus , Etruscos in bello per varia signa in ordinem disposuisse exercitum . Hoc vexillum , quod insecutis temporibus *labarum* dixere , ab Etruscis Romani , ut hinc lubet arguere , acceperunt : & , ni fallor , etiam aquilam hastae praefixam ab his in bello praeferre didicerunt ; quandoquidem Plinii auctoritate (2) & Vasis Etrusci Bibliothecae Vaticanae , quod alibi proferam , sceptrum regium & consulare , aquila praepeti ornatum Etrusci monstrarunt : quos & hac in re Romani imitati sunt .

Non *solum milites , verum & duces , more priscae* militaris disciplinae , *intectis* pedibus adstant : duces brevi tunica & trabea sive chlamyde ornantur , quam fibula seu bulla in medio pectoris adstringit : at reliquorum militum chlamydia in humero dextro fibula seu bulla subnectuntur . Singuli cingulo insignes sunt , bullis vel clavis gemmisve distincto : quae quidem strenuis militibus , bello egregie functis , aurea donabantur , ut etiam docet Virgilius (3) . Haec inter militaria ornamenta enumerat Claudianus (4) :

Quin & Sidonias chlamydes , & cingula baccis
Aspera , gemmatasque togas , viridesque smaragdis
Loricas , galeasque renidentes hiacynthis ,
Gestatosque patri scapulis radiantibus enses ,
Et vario lapidum distinctas igne coronas .
Dividis ex aequo . ——————

Ex

(1) Loca enumerat Ever. Feithius Antiquit. Homericarum Lib. IV. Cap. XI. Cap. XLVIII. & Lib. IX. Cap. XXXIX.

(2) Vide Plinium Historiae Nat. Lib. VIII.

(3) Aeneid. Lib. IX. vers. 359.

(4) Lib. II. de laudibus Stiliconis.

Ex his ducibus ac militibus, uno excepto, qui singularem hastam, reliqui duas velitares praeferunt: gladium quoque non districtum nudumque, ut pugnantes solent, sed inversum ac tectum vagina nonnulli dextra gerunt. Signiferum sequuntur buccinatores duo: & quod observatu dignum, raroque in aliis anaglypticis sculpturis Etruscorum occurrit, ne quid dicam de Graecis & Romanis, hi qui sunt ordine primi, statura valde minores expressi sunt: qui vero secundo ordine succedunt, maiores ita eminent, ut clarius adpareant: quod nolui praeterire, ut hinc ex antiquissimis Etruscorum sculpturis, in dispositione singularum figurarum, rudimenta quaedam nascentis prospectivae dignoscamus, quae nonnisi sero inventa, sculptoribus ac pictoribus innotuit. Quod adtinet ad buccinatores, quibus Etrusci in bello usi sunt, hi, dum FOEDVS iunctis dexteris firmatur, tubis aereis canunt. Tubam bellicam, ut observant Athenaeus (1), & Isidorus (2), Etrusci, in rebus excogitandis sagacissimi, invenere. Origo eius a buccina seu concha praedonum Tyrrhenorum accepta creditur, qua in navali re usi sunt, ut facilius eius sono, socios per mare dispersos ad praedam convocarent: eiusque usum primus omnium Tyrrhenus Herculis filius monstravit, ut docet Hyginus (3). Hinc ad terrestria certamina traducta est: eaque duplex fuit, recta, quae etiam in usu fuit apud Tuscos, ut ostendit Tabula VI. num. IV. & Tabula CXXXIII. num. I. superius adlata, quaeque Bellonae classicum canenti tribuitur: altera reflexa & ductilis, qua hi buccinatores concinunt, & ex sequenti bula CLXXVIIII. liquido constat, eam quoque Etruscos adhibuisse in triumphali pompa.

Canentibus igitur buccinatoribus, ceterisque ducibus ac militibus adstantibus, dextras foedere iungunt Dux exercitus & Fecialis. Toga calceisque indutus Fecialis laevam manum tenet. Penes Feciales omne belli indicendi pacisque constituendae arbitrium fuit: hi namque publicae fidei praeerant, bellaque concipiebant iusta, iidemque omnium gentium consensu sacrosancti erant, eosque violare nefas habebatur. Ab Homero θεῖοι κήρυκες frequenter adpellantur. Hos etiam Etrusci divinis honoribus prosecuti sunt: & statuas ex aere, ni fallor, auro etiam intectas, eis posuere, ut argumento est illa stupendi artificii ac maxime insignis aerea statua, quae Museum Mediceum nobilitat (4). Eam in hoc opere, iterum duplici schemate accuratius expressam, proferre decreveram; sed

quia

(1) Lib. IV. Deipnosoph. versus finem.

(2) Lib. XVII. Cap. IV.

(3) Fab. CCLXXIV.

(4) Interim adlatam vide apud Dempsterum Tab. XL. & in Museo Florentino Tab. LXXXI.

quia eam peculiari dissertatione illustrare meditor, in alio volumine mox adducam. In limbo eius vestis, Etruscis characteribus exarato, scriptum est: ꟽꟼꟼꟼ ꟼꟼꟼꟼ. *Vesial suprem*. quae Celeberrimus Ludovicus Bourguetius FECIALIS SVPREMVS interpretatur. Huic statuae cultu simillima est Fecialis imago, sculpta in hac Vrna: in eo differt, quod ille sine barba, hic barbatus effictus est. Feciales, eorumque in bellis indicendis, paceque firmanda caerimonias, Romani ab Etruscis accepere: at dextras iungere, ad fidem declarandam, Etruscos a Persis didicisse pronius est credere, quae alibi luculentius expendam.

Quoniam vero nil sine ratione in monumentis veteres insculpere consueverunt, suspicor, in hac Vrna cineraria expressum esse foedus illud memorandum, quod Romulus cum Tito Tatio fecit (1): quo confecto, Iani simulacrum duplicis frontis effictum esse memorat Servius (2), quasi ad imaginem duorum populorum, qui foedere (cui Ianus praeesse credebatur) simul coiere. Forte etiam vir ille togatus Caelium Vibennium Etruscum refert, bello egregium, qui cum expedita manu Romulo contra Latinos praesidio venit (3): ideoque exhibetur Romulo spondens ac paciscens, iunctis dextris, se ei suppetias laturum. Potest etiam cum ferali emblemate, quod huic sepulcro non male convenit, illud congruere, quod de Mezentio Etruscorum rege memorant Livius (4), Iustinus (5), aliique veteres scriptores (6), qui florentibus Etruscorum opibus, Caere, opulento tum oppido, imperitans, iam inde ab initio *minime laetus novae origine Vrbis*, & tum nimio plus tutam, quam esset accolis satis, rem Troianam crescere ratus, haud gravate socia arma Rutulis iunxit. Siquidem, quum Aeneas cum patre in Italiam venisset, & propter invasos agros contra Latinum Turnumque pugnasset, in quo proelio periit Latinus; Turnus postea ad Mezentium confugit, eiusque fretus auxilio bella renovavit, quibus Aeneas Turnusque pariter rapti sunt: migraruntque postea in Ascanium & Mexentium proelia, in quibus, quum singulari certamine dimicassent, Mezentius occubuit: vicit autem Ascanius Iulius, qui Aeneam *Indigetem* adpellavit, quod cum Mezentio pugnans nusquam adparuisset. Haec, ut opinor, melius cum hoc ferali Vrnae emblemate conveniunt: ideoque, si haec admittentur, vir ille toga amictus erit Mezentius, qui cum Turno de coniungendis cum Rutulis, quibus ille imperabat, armis suis, data dextera paciscitur.

(1) Ex Livio Dec. I. Lib. I.
(2) In Virgilium Aeneid. Lib. XII. vers. 198.
(3) Livius ibid. Alex. Gen. Lib. V. Cap. III.
(4) Lib. I. Dec. I.
(5) Lib. XLIII. Cap. II.
(6) Ovidius Lib. IV. Fastor.

TABVLA CLXXVIIII.

TRIVMPHVS ET OVATIO

Etruſcorum inventum : eius pompa ſive adparatus e vetuſtiſſimo Vrnae ſepulcralis emblemate elucidatur.

PArta de hoſtibus inſigni victoria, revertentibus in patriam fortiſſimis ducibus, TRIVMPHVM, egregiae virtutis praemium, decrevere Etruſci reges : idque tanto conſilio ac prudentia factum fuiſſe cernimus, ut potius ſapientiae, quam militaris claritudinis & gloriae inſigne monumentum ſpectantibus videretur. Siquidem triumphalem currum, omni ornatu cultuque elegantiſſimum, lictores cum faſcibus praecedere iuſſi : quibus inſignibus declararunt, triumphantem in tanto honoris & gloriae faſtigio collocatum, de re publica optime meruiſſe. Faſces vittis religati ſunt, haud ornati ſecuribus, ut etiam in ara Etruſca apud Dempſterum Tab. XLVI. lictores tamen ibi alio cultu veſtium inſignes. Bulla & torque aureo triumphantis collum ornari, anulum tamen ferreum in digito praeferre imperarunt : ſervumque in eodem triumphali curru cum duce clariſſimo triumphante vehi placuit, a quo identidem moneretur, ut poſt ſe reſpiceret, & ſe hominem eſſe meminiſſet ; quemadmodum etiam exhibetur in hoc Vrnae ſepulcralis rariſſimo emblemate, quod obſervavi in Villa *ad Bonazam* Nobilium Giacominiorum, meque praeſente diligenter delineandum curavi. Aequam hanc triumphantis & ſervi fortunam, quam Etruſci ſapienter praeſcripſere, adnotavit Plinius (1), qui triumphum deſcribens, haec ſubiungit : *Vulgoque ſic triumphabant, & quum corona ex auro Etruſca ſuſtineretur a tergo, anulus tamen in digito ferreus erat : aequa fortuna triumphantis, & ſervi coronam a tergo ſuſtinentis.* Audiendus etiam Tertullianus (2) : *Hominem ſe eſſe etiam triumphans in illo ſublimiſſimo curru admonetur ; ſuggeritur enim ei a tergo : Reſpice poſt te : Hominem memento te. Et utique hoc magis gaudet tanta ſe gloria coruſcare, ut illi admonitio conditionis ſuae ſit neceſſaria.* Atque hanc eſſe cauſam arbitror, cur

(1) Lib. XXXIII. Cap. I.   (2) In Apologet. Cap. XXXIII.

cur in hoc pulcherrimo ſepulcro marmoreo, pro emblemate ſculptus ſit triumphans, ſtans in curru quatuor equis vecto, cumque triumphali lictorum & tubicinum pompa; nimirum, ut id ſpectantes viatores, humanae conditionis, humanaeque gloriae caducitatis admonerentur: & Elyſiorum gaudia perpetua atque immortalia, ut credebant, poſt fata exoptarent. Videmus etiam ex hac ſculptura Etruſca triumphantem, quaſi haerentem, obtutuque defixum reſpicere in ſervum: quem Iſidorus (1), aliique ex eo, comice nimis, carnificem vocant: caputque eiuſdem triumphantis obvolutum panno: quod factum crediderim, ne clamantium ac plaudentium laetis vocibus triumphator delinitus, ſuperbe ſe efferret, atque aliquid ſupra mortale faſtigium (nam & minio eius facies pingebatur (2) more Deorum, quorum ſimulacra feſtis diebus in tenſis circumducebantur) ſe eſſe crederet: ideoque nimia gloria & felicitate inſoleſceret. Nemo eſt veterum auctorum, qui de hac conſuetudine velandi capitis triumphantis ducis meminerit, quam heic perſpicue expreſſam cernimus. Triumphantem ducem ſequitur pediſequus ſervus, brevi tunica ſine manicis & pallio indutus, qui e manubrio pendentem arculam ſuſtinet. In hac faſcinum, invidiae triumphantium medicum, ut ait Plinius (3), reconditum fuiſſe arbitror, qui etiam interdum e curru pendere ſolebat: geſtabantque triumphantes amuleta collo dependentia, contra invidiam incluſa bullae: quae, licet ſit Etruſcorum inventum, ea tamen hunc triumphantem ducem carere videmus. Siquidem triumphus *honorum omnium ſummus*, & cum divinitate conferendus cenſebatur: ipſique triumphantes non homines, ſed quaſi egreſſi humanae conditionis terminos, Dii quodammodo exiſtimabantur; quare quum in clariſſima gloriae luce verſarentur, aliorum invidiam, nimiae felicitatis vindicem, metuebant: ſuamque ipſi ſuperbiam elationemque animi formidabant. Hinc captis Veiis, Camillus, teſte Livio (4), ita precatus fertur: *Vt ſi cui Deorum hominumque nimia ſua fortuna populo Romano videretur, ut eam invidiam lenire ſuo privato incommodo, quam minimo populi Romani liceret*. Immenſum hunc gloriae ſplendorem, ut temperarent Etruſci, non ſolum pari fortuna ſervum in eodem curru cum triumphante procedere voluerunt; verum & triumphalem pompam ducere ac praeire iuſſerunt perſonatos viros, referentes Satyros, Bacchantes & Mimos, qui inconcinno corporis motu, ſcommata & dicteria in triumphantem ducem iactarent, iocoſaque ſaltatione & ludicra muſica opi-

(1) Orig. Lib. XVII. Cap. III.
(2) Ex Plinio Lib. XXXIII. Cap. VII.
(3) Lib. XXVIII. Cap. IV.
(4) Lib. V. Cap. V.

opinionem hanc ſummi honoris & dignitatis in iocum verterent, ſpectantiumque mentes ab invidia revocarent. Quamquam vero id perſpicue non eliciatur ex hoc anaglypho, plane omnium vetuſtiſſimo; id tamen ab Etruſcis factum fuiſſe compertum habeo ex auctoritate Appiani Alexandrini (1), qui memorat, lictores puniceis veſtibus indutos praeceſſiſſe triumphantem, chorumque Cythariſtarum & Satyrorum, Etruſco more, cinctorum ornatorumque, coronas aureas detuliſſe, itemque ludiones cum cantu & tripudio geſticulaſſe. Accedit pictura inſignis Vaſis Etruſci, quod adfertur in Dempſteriano Opere Tab. XLVIIII. quae, ut etiam advertit Bonarrotius (2), id ipſum evincit.

In hoc marmoreae Vrnae emblemate, duo tantum tubicines & duo lictores cum faſcibus puris, nec laureatis, neque etiam ſecuribus ornatis, omnem Etruſci triumphi pompam conſtituunt: deinde ſequuntur quatuor equi, elegantiſſimis monilibus ſeu pectoralibus ornati, iunctique ornato currui, in quo ſculptus gryphus, animal Soli ſacrum: denique triumphantem monitor in eodem curru ſtans, & alter ſervus pediſequus comitantur: quae pompa & adparatus triumphalis, quum minime ſit ſplendidiſſimus atque ampliſſimus, ſpecimen exhibet, ut mea fert opinio, triumphi illius modeſtiſſimi, quem Etruſci multis ante Romam conditam annis inſtituerunt. Nam in Etruſco Vaſe, apud Dempſterum adlato in Tabula XLVIII. quia forſitan non eſt tam antiquum, pompa ſplendidior expreſſa eſt. Vir ille, qui triumphum agit, laurea redimitus ſedet, non ſtat in quadriga: torque ornatus & tunica picta abſque manicis indutus conſpicitur: togamque ſiniſtro brachio ſuſtinet, dextra longius ſceptrum ſeu haſtam tenet. Comitatur pompam vir laureatus, cum tunica, undulato opere texta, & haſtam tenet: qui forte cenſendus eſt dux aut miles alter, qui ob res bene geſtas, ſecundis honoribus ornatus, comes datus ſit triumphanti. Miles armiger, pariter laureatus, galeam triumphantis praefert. Pompam & currum praecedit tubicen cum aerea tuba Tyrrhena, in plures ſpiras circumvoluta, qui gratulationis officia a viro iuxta aedificium ſedente ſuſcipit. An id aedificium referat potius templum, quam triumphalem arcum, alii expendent. Lubentius crediderim templum Iovis, in cuius gremio triumphantes coronam deponebant. Alter vero, qui e regione ſedet, forſitan eſt Augur; nam triumphos nonniſi auſpicato agebant.

Conſecutis temporibus, nullis terminis triumphum eiuſque pompam circumſcripſere Romani: pro corona ex auro Etruſca, quae

(1) De Bello Punico pag. 35.

(2) Ad Monum. add. Dempſtero §. xxx.

quae sustinebatur a tergo, ut auctor est Plinius (1), innumerae propemodum aureae coronae praelatae, additae laurus fascibus, lauro redimiti milites, iuncti currui interdum sex equi, non raro etiam leones & elephantes: circumlata urbium, montium & fluviorum simulacra, sparsae frondibus & floribus viae, cremata odorum & thuris magna copia, adiecti captivi ante currum incedentes, currus aureus triumphalis undique gemmis distinctus, aliaque sexcenta ornamenta, ut luxuriantis reipublicae potius magnifica deliramenta, quam prisca illa virtutis decora videantur.

Nec TRIVMPHI solum, verum etiam OVATIONIS auctores extitisse Etruscos, notat Dempsterus (2). Sex millibus hostium interfectis, vel ut minimum quinque, ex lege triumphali, moris erat & instituti Etrusci triumphare: ovare vero his concessum, qui minus insigni causa hostem in acie profligassent. Primum ovantes urbem pedibus ingredi solitos, notat Plinius (3): aucta paullatim apud Tuscos triumphali pompa, auctum quoque ovationis decus, ideoque equis invehi ovantes consueverunt. Id apud Etruscos in more positum fuisse, docet idem anaglyphum emortualis Vrnae; nam prope triumphantis currum, alter dux victor, ornatus galea, quae quodammodo Phrygium pileum refert, equo monili gemmato, frenisque insigni inequitat. *Ovare*, ab ove, quae post ovationem in sacrificio, pro gratiarum actione peracto, mactari solebat, derivatum docet Plutarchus in Marcello: at verisimilius Festus ab *o o* gemina littera, nimirum a fausta illa adclamatione *laetoque clamore, quem faciebant redeuntes* ex pugna milites victores, derivat. Ovantibus virtutis ergo datam ovalem coronam myrteam, observat idem Festus. Ovatio denique concedebatur, quum bella non erant indicta, aut sine sanguine confecta.

Ex hac igitur insigni sculptura colligimus, qui fuerit vetustissimus omnium TRIVMPHI & OVATIONIS adparatus & pompa apud Etruscos: a quibus haec omnia Romanos accepisse, deinde etiam ampliasse, iam in confesso est; accedente praeterea Appiani Alexandrini & Strabonis auctoritate, quorum insignia testimonia Dempsterus elucidat (4). Tropaea vero apud Etruscos utrum fuerint in usu, nunc expendendum esset; sed quia nondum in publicum prodiere Tuscanica monumenta, quae id declarent, in alium locum haec pervestiganda reiicimus: constat tamen victores bellica spolia & arma, itemque triumphalia ornamenta in templis Deorum suspendisse & consecrasse (5).

TA-

(1) Lib. XXXIII. Cap. I.
(2) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. XXXVII.
(3) Lib. XV. Cap. XXVIIII.
(4) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. XXXVI.
(5) Tab. XXVIII. & XXXII. apud Dempst. & Bonarrot. ad Monum. add. §. XXV.

TABVLA CLXXX.

LVDVS TROIAE

Ludi equestres, curules & gladiatorii Etruscorum, ex antiquis sculpturis ac picturis illustrantur.

VIctorum ducum Etruscorum triumpho eiusque pompa, uti vetustiore aevo instituta est, breviter illustrata, ad ludos varii generis gradum facio; hos enim Tusci triumphantes, amicti triumphali veste, edere consueverunt, peracto sacro in honorem Iovis ceterorumque Deorum: quorum auspiciis parta de hostibus victoria adscribebatur, ut adeptae gloriae reparataeque publicae salutis, gestientibus laetitia spectatorum animis, monumentum exstaret sempiternum. Cur vero Etrusci, eorumque exemplo Romani, non in vasculis tantum, quae praclaris victoribus dono dabantur, verum etiam in sepulcris, ut in adlatis Tabulis cernimus, hosce ludos pingere atque insculpere voluerint, non una eademque occurrit causa, quae adsignari possit. Ea cumprimis facile, ut reor, fuerit; quia hisce emblematis, in quibus cum gaudio luctus multorum frequentissime miscebatur, hominum vita fragilis & caduca, ludo per omnia similis (1): itemque fatum & mors, quae omnes manent, non obscure declarabantur; nam exultantibus gaudio spectatoribus, laudis & gloriae cupidi decursores ex equo deiecti, mortem identidem oppetebant, ut in hac Vrna cernimus: idque etiam aurigis, athletis, gladiatoribus & bestiariis accidebat; quare publica illa voluptas & gaudium, beatorum apud Elysios, ut credebant, laetitiam, risum & tranquillam vitam: luctus vero, mortem atque humanae vitae vicissitudines, quae evitari a mortalibus minime possunt, designabant, spectantesque ita erudiebant.

Horum spectaculorum ludorumque origo, quorum Etruria, non secus ac superstitionis, parens fuit, ab Heroicis temporibus petenda videtur, in qua iidem Heroes, ut Hercules & Theseus aliique fecere (2), luctare, decurrere, currus in Olympicis agitare, certare cursu, disco, saltu, ceterisque gymnicis exercitatio-

(1) Terentius in Adelph. Act. IV. Sc. VII.

(2) Ex Diodor. Sicul. Bibl. Lib. IV. pag. 155.

tionibus operam dare, quammaxime gloriati sunt, quasque etiam instituisse memorantur (1).

Prima vero ludorum causa, ut videtur, fuit religio; nam ut homines, feriantibus animis, ab humanis occupationibus abstracti, ociosam mentem ad Deum converterent, recteque eum colerent, Musicam, variaque Musica certamina invenere; id vero fieri maxime credebant gaudendo, dies festos agitando, Poëtica ac Musica certamina exercendo, mente philosophando, comparandae virtutis studio, corpore ludos exercendo, quemadmodum ex Strabone colligimus (2).

Mortalium omnium primi, qui in Italiam haec sacra certamina, ludosque omnis generis invexere (Curetibus (3) id tribuunt nonnulli) Etrusci, divinae religionis auctores atque amplificatores ingeniosissimi, extiterunt: quod iam omnes fatentur. Hi Musicam in sacris Deorum adhibendam, eorumque divinas pompas, harmonico concentu agendas, Paeana in honorem Apollinis, Pyrrhichen armatam saltationem & choreas, quo nam modo celebrare oporteret, praescriptis musicis modis, instrumentis, carminibus primi monstrarunt, de quibus loco magis opportuno disseram. Hi ludos theatrales, scenicos: hi athleticos, gladiatorios, funebres, equestres, pedestres, curules docuere, quibus acceptos referunt Romani, qui ab hac natione cultissima belli pacisque studia desumsere. Id Livius diserte memorat (4): *Ludicrum, equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti*. Ludos quoque scenicos, ac ludiones ex Etruria accitos, qui *more Tusco ad tibicinis modos haud indecoros motus saltarent*, idem Livius (5) narrat: additque causam, ut grassante peste, irata Numina placarent. Tacitus quoque expresse adfirmat (6), a Tuscis non histriones tantum, verum etiam equorum certamina Romanos esse mutuatos. Id nonnisi religionis causa, ut supra monebam, Etruscos factitasse notat Tertullianus (7): *Igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituunt: inde Romani accersitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem, ut ludi a Lydis vocarentur*.

Hisce eximiis veterum scriptorum testimoniis, accedit auctoritas sculptorum marmorum, pictorumque Vasculorum, quae tum in hoc opere, tum in Dempsteriano adferuntur, quae ad ludos Etruscorum illustrandos maximo certe sunt adiumento. In insigni Vrna cineraria, Etruscis litteris inscripta, Perusiae nuper eru-

(1) Vide Hyginum Fab. CCLXXIII.
(2) Geograph. Lib. x. pag. 467.
(3) Vide Val. Max. Lib. II. Cap. IV. num. 4. eiusque interpretes.
(4) Lib. I. Decad. I.
(5) Lib. VII. Decad. I.
(6) Annalium Lib. XIV. num. 21.
(7) Libro de Spectaculis Cap. II.

eruta, quae exhibetur in Tabula CLXXX. etſi temporum iniuria ac vetuſtate aliquantulum ſit labefactata, inſculptos cernimus LVDOS EQVESTRES EQVORVMQVE CERTAMINA, quibus agendis tractandiſque valde praeſtantes extitiſſe Etruſcos, aperte intelligimus. Propter anguſtias marmoris, licet Etruſcus ſculptor maiorem equitum militumque pedeſtrium numerum exhibere non potuerit; cernimus tamen diviſas bifariam acies concurrere ad ſimulacrum pugnae: quod etiam conſecutis temporibus ſervatum docet Livius, qui has decurſiones deſcribit (1). Siquidem ex his aliqui intecto capite, thorace armati, aliqui etiam brevi tunica ſuccincti, equis inſidentes, curſu quamociſſimo decurrunt. Pedeſtres aliqui pugnant partim nudo capite, partim galea tecto, & clypeis armati. Dum haec aguntur, alii equites, amicti chlamyde ſtantes viſuntur, qui equum ducunt: forſitan, opinor, ut alteris equitibus decurſione ſua functis, poſt editum primum ludicrum ſpectaculum, ſuccedant. Nudus ille vir, qui conſpicitur in caput praecipiti lapſu deiectus, equorumque pedibus protritus, haud dubie defuncti ſupremum fatum, adeoque hos funebres ludos priſco Etruſcorum inſtituto circa rogum ſive ſepulcrum celebratos deſignat.

Vetuſtiſſimum hoc ſpectaculum Latini dixere TROIAE LVDVM, quem celebrare conſueverunt non in funeribus tantum, in memoriam decuſque ſempiternum egregiae virtutis Heroum; verum etiam ob memorandum aliquod factum, uti ex Virgilio conſtat (2), qui hoc certamen ab Aſcanio editum fingit, quum Albam moenibus cinxiſſet, a quo Latinos accepiſſe tradit. Quamquam vero haud ita facile indicari poſſit auctor, qui in Etruriam haec certamina equeſtria invexit; tamen ex hac inſigni ſculptura evincimus, apud Etruſcos in uſu fuiſſe. Id etiam non obſcure colligimus ex eodem Virgilio, qui parem laudem Aeneae & Tarchonti tribuit in celebratione horum ludorum in honorem defuncti Pallantis, quibus etiam funeris ignem ter circa rogum decurrentes ululanteſque luſtrabant. Conſtat enim ex eodem Virgilio (3) & ex Strabone (4), Tarchontem Etruſcorum ducem ac regem fuiſſe, ab Aty Tyrrheni filio praefectum duodecim urbibus, quas condidit, Tarquiniiſque urbi nomen dediſſe. Audiendus igitur Virgilius (5):

Iam pater Aeneas, iam curvo in littore Tarchon
Conſtituere pyras: huc corpora quiſque ſuorum

More

(1) Lib. x. de Bello Macedonico.
(2) Aeneid. Lib. v. verſ. 596.
(3) Loca Virgilii adfert Th. Dempſterus, qui plura de Tarchonte Etruſco ſcribit, quem vide de Etruria Regali Lib. II. Cap. XXXII.
(4) Lib. III. Geograph. pag. 151.
(5) Aeneid. Lib. XI. verſ. 184.

More tulere patrum : subiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine caelum .
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos : ter maestum funeris ignem .
Lustravere in equis , ululatusque dedere .

Igitur, quum Virgilius memoret, Tarchontem Etruscum TROIAE LVDVM cum Aenea celebrasse in funere Pallantis, sive is Tarchon ille sit, quem omnium primum Tyrrhenus rei Etruscarum urbium praefecit, sive alius posterior, eodem cum nomine, & quidem Etruscus; perspicuum certe est, eum, utpote rituum & consuetudinum Etruscae nationis peritissimum, probe scivisse, huiusmodi ludum apud Tuscos solemnem ac frequentem fuisse.

Vetus fuit lex & consuetudo, praesertim in hoc ludo ceterisque, qui motum corporis exigunt, rite servata, ut equites peditesque armati laevos orbes agerent, circumque sinistram primum motu facto, deinde ad dexteram decurrerent: quod, accedente Statii auctoritate (1), observat Turnebus (2), Budaeus (3), Kirchmannus (4) aliique: idque etiam in Circorum decursionibus obtinuit, ut notat Fabrettus (5), seu ex principio naturalis motus, seu fortasse ex militari disciplina; nam circuitio ad ictum inferendum commodius ad laevam, quam ad dexteram fieri visa est. Id etiam ab Etruscis usurpatum in hoc equestri certamine, manifeste ostendit sculptura huiusce emortualis Vrnae, in qua equites a laeva in dexteram decurrunt. Decursio ut accuratius in orbem fieret, in dextra Vrnae parte adsurgit praealta turris rotunda, non quadrata, superne pinnis coronata, cum specula maiore in medio, & quatuor aliis praesertim in utroque latere valde angustis.

Hinc Circi & Circensium ludorum exemplum a Tuscis Romanos accepisse perspicuum est. Primus omnium, qui Romanis Circenses ludos monstravit, ut auctor est Livius, fuit Tarquinius Priscus, Tarquiniis Etruscorum urbe profectus, qui designato Circi loco, equos pugilesque ex Etruria accivit. Quod enim Circenses ludos ediderint Tusci, usique sint quadrigis & bigis, ludisque curulibus, manifeste ostendunt antiqua Etruscae gentis monumenta, quae Bonarrotius indigitat atque illustrat (6). Aliud etiam in Dempsteriano Opere Tabula LXVIIII. adfertur insigne monumentum num. I. huic Vrnae Perusinae valde simile, in quo

(1) Theb. Lib. VI. vers. 213.
(2) Adversar. Lib. V. Cap. VIII.
(3) Adnot. in Pandect. prior.
(4) De Funerib. Rom. Lib. III. Cap. III.
(5) De Col. Traian. Cap. VI. pag. 144. 146. 147.
(6) Ad Monumenta addita Dempstero §. XXXVI.

Circenses ludos curules & equestre certamen, exhiberi arbitror: non vero Amazonum proelium, ut suspicatur Bonarrotius (1). Siquidem praeter equites decurrentes, cernitur etiam currus: equi vero, quum sit marmor eo loci fractum, desiderantur. Pugnantes & decurrentes equites nonnulli militaribus armis insignes, galea caput armatum habent: nonnulli vero tunicati, caput quodam panno, in speciem cuculli, circumvolutum gerunt; quod factum opinor, ut ita facilius ludentium factiones distinguerentur.

LVDOS CVRVLES & AGONIA sive AGONALIA edere consueverunt Etrusci, quod & Graeci fecere, mense Ianuario, ob laetitiam ineuntis anni, in honorem Iani, cuius numen maximo cultu venerabantur, eiusque in festo munera sibi invicem missitabant: quod etiam a priscis Latinis factum fuisse constat (2). De his Corippus (3):

Dona Kalendarum properant vicina mearum
Vos vestris adstate locis, properate, parate,
Promissaque die nostros spectate CVRVLES.

His addendi sunt gladiatorii ludi; quandoquidem Herodotus ludorum omnia genera Etruscos in Italiam invexisse memoriae prodidit (4). Maxime vero Gladiatores omnium primi Etrusci invenere (5). Horum spectacula non solum in funeribus & in conviviis, verum etiam in publicis ludis & theatris (quae in Etruriae urbibus exstitisse perspicue ostendunt rudera & ingentes substructiones, quae Arretii & Volaterris adhuc visuntur) triumphantes duces, aliique principes viri edere consueverunt. Gladiatorum funebres ludi frequenter in sepulcris Etruscorum sculpti occurrunt: at Gladiatorum munera a triumphante edita, ut observat Bonarrotius, exhibet pictura insignis Vasis Etrusci, quae apud Dempsterum adfertur in Tabula XLVIII. nosque ad ornatum huius Classis IV. in principio proposuimus.

Ad Tabulam CLXXVIIII. revertor, in qua, quod memoria excidit, notandum, unum tantum lictorum, qui fascibus in sinistro humero impositis, triumphantem praecedunt, gerere etiam bacillum, quo a dextris populum, ut opinor, submoveret, ne viam impediret.

A TA-

(1) Ad Monum. add. Dempst. §. XXXVI. pag. 48.
(2) Vide Corradini Veteris Latii Lib. I. Cap. XXV.
(3) Lib. II.
(4) Lib. I.
(5) Ex Nicolao Damasc. apud Athenaeum Lib. IV. pag. 155.

A TABVLA CLXXXI. AD CLXXXV.

SALTATIO ARMATA

Ludi gymnici & venationes veterum Etruscorum. In natali NOVI SOLIS *sacra & ludi Mithriaci celebrati, ex anaglyphis sculpturis marmoreae Cathedrae arcuatae illustrantur.*

COelium montem prisci auctores Varro (1), Festus (2) & Dionysius (3) tradunt ab Etruscis occupatum fuisse, atque a Coelio Vibennio, Etruscae gentis duce, qui eum sibi delegit, post eius mortem adpellatum fuisse; nam antiquitus Querquetulanum cognominarunt, quod talis silvae frequens fecundusque esset, teste Tacito (4). Igitur in eius clivo, qui Euro-Austrum respicit, atque interiacet Lateranensi Basilicae & muris Vrbis, anno CIƆ.IƆ.CC.XXXII. effossa est marmorea Cathedra arcuata, *anaglypticis sculpturis insignis*, quam exhibeo in Tabulis CLXXXI. CLXXXII. CLXXXIII. CLXXXIIII. CLXXXV. Ea nunc exstat Romae in Museo Principum Corsiniorum. Viri antiquitatis periti, inter quos vir Celeberrimus Antonius Maria Lupi Societatis Iesu Presbyter, nemini secundus, civis & amicus meus suavissimus, eiusdem Cathedrae anaglypha Etrusci artificii esse, fabulasque sive ignotas historias praeferre suspicantur (5). Mihi quoque nonnihil Etrusci opificii praeferre visa est. Peraccurate delineatam ab Equite Hieronymo Odam, eam ad me misit vir Praestantissimus Ioannes Bottarius, Praesul a secretiori Clementis XII. Pontificis Maximi Sacello.

Quod vero haec Cathedra, quam MITHRAE INVICTO dedicatam fuisse auguror, ex nonnullis coniecturis, quas mox adferam, Etrusci artificis manum redoleat, ex eo intelligo, quia praeter coro-

(1) Lib. IV. *Ling. Lat.*
(2) Lib. III.
(3) Lib. II. *Antiquit. Rom.*
(4) Lib. IV. Annal.
(5) Differt. ad Epitaphium Severae Martyris pag. 43.

coronides & maeandra, aliaque ornamenta, quae in monumentis Etruſcis ſaepenumero occurrunt, complures figurae, ut viri, qui inequitant armati cum peditibus: itemque virgo Ciſtophora & ſacrificuli, qui ad ſacrificium procedunt: & venationes eodem fere modo exhibentur, ut in Vaſculo ex argento inaurato, Etruſcis litteris inſcripto, quod nunc exſtat in Theſauro Mediceo, atque in eius patera, quae adferuntur apud Dempſterum in Tab. LXXVII. & LXXVIII. Hoc Vaſculum manu Etruſca omnium antiquiſſima caelatum eſſe cenſet Cl. Bonarrotius (1).

In ſuperiore zona, quae anaclinterium intrinſecus ornat, ut exhibent adlatae Tabulae CLXXXI. & CLXXXV. ſex equites cernimus, equis inſidentes, quos, ut antiquiore aevo mos fuit, nullis nec frenis nec velis regunt. Armati ſunt galea, clypeo & gladio, induti vero brevi tunica. Singulis equitibus praeeunt pedites, iiſdem armis, ac praeterea haſta lati mucronis, inſtructi. Hi, ut puto, ad ludos proficiſcuntur, in honorem DEI MITHRAE celebrandos, quem coluiſſe Etruſcos, ex adlatis monumentis ſatis ſuperque conſtat. Siquidem ita armati decurrere ſolebant, & circa aram, in qua ſacer ignis ardebat, Deo ſacra facientes, ſaltabant ſaltatione armata, quam Pyrrichen dixere. Saltantes, variis geſtibus vel arationem vel aliquid aliud repraeſentare ſolebant, uti videmus etiam in adlato Vaſculo apud Dempſterum Tabula LXXVIII. Ad tibiarum duplicium concentum, ad muſicos modos & hyporchematum cantum ſaepenumero haec ſaltatio fiebat, ut cernitur in eodem Vaſculo: in quo tum a dextra verſus laevam, tum a laeva verſus dexteram, mutua vice ſaltationem agunt, ut Zodiaci referant imaginem quamdam, cuius motus caelo diverſus adparet, ab occaſu ad exortum (2).

In altera zona, qua anaclinterium eiuſdem marmoreae Cathedrae ornatur, inſculpta eſt venatio. Tres apros, diverſa via fugientes, venatores cum canibus, armati ſagittis & venabulo lato ferro, ut eos confodiant, inſequuntur. Apri & cervae & tauri ſilveſtres, uſitatiores apud Etruſcos ferae, quas venari conſuevere. Vſi etiam ſunt aliis inſtrumentis venatoriis, nempe verubus, ſecuribus & malleis, & duplici haſta & clypeo, uti in aliis Etruſcis ſculpturis ac picturis animadverti.

In tertia zona, quae inferiorem Solii partem ornat, nil notatu dignum, praeter flores & folia, ut videntur, hederacea, occurrit. In infima vero zona, totius ſculpturae eiuſque eruditionis cardo

(1) Ad Monumenta addita Dempſtero §. XXXII. pag. 55. 56. & 69.

(2) Vide Caelium Rhodiginum Lib. V. Cap. III.

cardo in eo versatur, ut explicemus, quem referat, quidve significet vir ille magnae staturae, qui nudus corpore, brevibus brachiis, ingenti capite, in aram ita incumbit, ut in ea non se abscondere, sed potius, ni fallor, ex ea adsurgere paullatim videatur. Diu multumque mecum animo cogitavi, qui nam vir ille ita expressus esse posset. Tandem, ex multis ea coniectura verisimilior visa est, quod facile referre possit DEVM INVICTVM MITHRAM, cuius natalem diem veteres Etrusci, ac deinde Romani, Persarum atque Aegyptiorum exemplo, ut erudite ostendit vir doctissimus Philippus a Turre (1), equorum decursione, ludisque Circensibus celebrare consueverunt. Natalis eius dies, in vetustis Kalendariis consignatus (2), multa cum celebritate & laetitia agebatur VIII. Kalendas Ianuarias, nimirum die vigesimaquinta Decembris. Siquidem Sol, integro Zodiaci circulo per anni tempestates emenso, quum ad extrema hiberni tropici delapsus est, tunc quasi ab imo & profundo loco emergens, ad superiora revertitur, novumque cursum inchoando, quodammodo renasci videtur. Id etiam adnotavit Iulianus Imperator, de hac ipsa die solemni nativitatis MITHRAE, id est SOLIS, disserens (3), ut observat idem Philippus a Turre. Nam Solem, anni curriculum permeantem, veluti per aetatum vices transire fingebant antiqui: & ita quum ad eius finem pervenisset, tamquam completo vitae spatio, ad senectutem delapsum esse dicebant. Ita eum ad Deorum consistorium accedentem describit Capella (4): *Facie autem, mox ut ingressus est, pueri renidentis, in incessu medio iuvenis anheli, in fine senis adparebat* OCCIDVI. Quum igitur occiduus Sol in extrema senectute, dum novum cursum instaurat, quasi in novam vitam prodeat; nil mirum quod denuo nasci crederetur, isque DIES eius NATALIS adpellaretur. Nam vere tunc *parvus & infans videtur, qualem Aegyptii proferunt ex adyto*, ut ait Macrobius (5), qui luculentius rem nostram adtingit (6). *Quum* (inquit) *ad minimum diei* SOL *pervenit spatium: quod veteres adpellavere brumale solstitium, brumam a brevitate dierum cognominantes. Ex quibus latebris vel angustiis rursus emergens, ad aestivum hemisphaerium tamquam* ENASCENS, *in augmenta porrigitur*. Alia, quae erudite observat idem Philippus a Turre, de natali die SOLIS eiusque festo, ne taedio lectores adficiam, praetermitto.

Praeter quatuor equites, quatuorque pariter milites pedestres ad decursionem properantes; in honorem MITHRAE vel in Circo vel

(1) De Mithra Cap. VI. pag. 225.
(2) Vide Aegil. Bucherium de doctr. temp. pag. 288. Lambecium Tom. IV. Bibl. Caes. pag. 300.
(3) In Oratione IV.
(4) Lib. I. de Nupt. Philol. pag. 20.
(5) Lib. I. Saturnal. Cap. XVIII.
(6) Vide ibidem Cap. XXI.

vel circa eius aram celebrandam, qui forsitan quatuor anni tempora designant, editos quoque, propositis eximiis praemiis victoribus, ludos gymnicos, & venationes sacrumque peculiari ritu peractum, cernimus. Recte vero nec sine consilio factum videtur, ut idem SOL, giganti quodammodo similis, ex ara se se adtollens atque exsurgens exprimatur, & hac specie sculptus sit in quarta zona inferiore huiusce marmoreae Cathedrae, ut ostendatur ex inferiore hemisphaerio ad superius eo temporis adsurgere.

Prope aram NASCENTIS SOLIS adstat iuvenis aperto capite, brevi tunica amictus, qui dextra sublata manuque aperta eum evocare atque excitare videtur, forsitan etiam cantatis de more quibusdam carminibus, & faustis adclamationibus: sinistra vero breve iaculum tenet, quasi radiorum Solis in novo ortu haud multum activam virtutem notet. Hiemis tempus indicant apri in altera zona sculpti, quos venatores occidere conantur; nam Adonidis fabula ab Apro interemti, ex prisca Mythologia nihil aliud praefigurat, quam Solem, quum in hiemalibus signis moratur, quae nobis videntur inferna, ut observat Macrobius (1): qui etiam memorat, Assyrios & Phoenices Venerem Architidem eximia religione deveneratos esse, & hanc propter Adonidis interitum lugentem lamentantemque induxisse, eamdemque eo reddito, ab Inferisque revocato laetantem: qua fabula nihil aliud significare voluerunt, quam terram Sole, quem Adonis exprimit, hiemalia signa peragrante, quodammodo tristari: ad laetitiam rursus hilaritatemque componi, quum illis decursis, ad alteram signiferi partem transit (2). Maximus primusque Deorum omnium Ianus ab Etruscis cultus, idem ac Sol a Macrobio censetur: ideoque *Tatuleius* & *Clusius* adpellatus (3), quod ortus mundum aperire videatur, occidens vero claudere: ideoque quia ortum & occasum, meridiem & septentrionem illustrat, tum bicipitem, tum quadricipitem expressere.

Interim SOLE NASCENTE iuxta eius aram, Etrusco ordine ac symmetria exstructam, quae etiam altera, in qua ardet sacer ignis, humilior est, in signum publicae laetitiae, ludi gymnici duplicis generis spectantur: iisdemque duo Agonothetae sive Gymnasiarchae praesunt sedentes, ut clarius adlata Tabula CLXXXIIII. ostendit. Ita quoque in Hypogeo Etrusco, quod prope Clusium detectum est anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIV. picturis undique exornato, quas alibi proferam, dum pugiles Etrusco more, ut etiam tradit Athe-

(1) Saturnal. Lib. I. Cap. XXI.
(2) Vide Benedictum Averanium Dissert. X. in Euripid. num. II.
(3) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

Athenaeus (1), ad tibiarum concentum certant, in medio posita est columna, in qua, ut opinor, praemia victoribus danda proponi solebant: sedentesque Agonothetae in sua sede, eodem fere modo intersunt, & virgam tenent. Hoc vero notandum, quod in hac sculptura vestiti, in Clusina vero pictura nudi pugiles decertant. Ante eosdem Agonothetas, in hac Cathedra expressos, binae hastae humi defixae visuntur: quae, ut arbitror, praemia esse possunt eorum, qui luctantur; nam eorum, qui halteribus armati certant, in medio proposita est galea, quae cur tantae magnitudinis facta sit, adhuc mihi ignotum. De halterum forma, Halteristarumque certamine, quum nonnulla ad Monumenta addita Donianis Inscriptionibus, nuper editis, observaverim, non vacat ea rursum heic procudere. Halteres in usu apud Etruscos fuisse, hoc loci adnotare lubet: quod eo magis credibile est, quia cesto, bubulis loris contexto, manus quoque armasse perspicue ostendunt Etruscae monetae, sive pondera, quae apud Dempsterum in Tabula LX. num. III. & IV. edita observantur (2).

Quae supersunt anaglypha in infima Cathedrae seu Throni zona, primum ostendunt in celebrando NATALI DIE SOLIS, sacrificium solemni ritu & caerimoniis peractum fuisse. Primum iuxta arborem, quatuor tantum maioribus foliis frondosam, ad indicandam temporum instaurationem renovationemque, ara sublimior sacro igne accensa est. Insunt in eadem ara sacrificalia quaedam instrumenta, quae mihi ignota sunt. Ad sacrificium accedit iuvenis equo *invectus, qui, quod notatu dignum, hoc* tantum in loco equum *frenis* ac *loris* moderatur. Forsitan is est Sacerdos SOLIS INVICTI MITHRAE, elegantiore prae ceteris vestium cultu insignis, qui honoris causa, ad hoc solemne sacrum peragendum, equo vectus proficisci solitus: vel potius eumdem SOLEM exprimit, qui sacrificio sibi praeparato praesens advenit. Iam enim perspicuum est ex aliis monumentis, Etruscos credidisse, singulis hominum actionibus praesentes Deos adesse, praecipue vero sacris in honorem divini Numinis peractis: quod etiam luculenter ostendit Senator Bonarrotius, differens de Epiphania Deorum apud veteres Tuscos (3). Victima, in hoc sacro immolari solita, taurus fuit, quem, absoluta sacrificii pompa & circumductione, instita sacra seu vitta coronatum, nec dubium etiam, ut mos erat, cum cornibus inauratis, ad aram immolandum adducit popa seu victimarius, qui laeva acierem, ut ait Festus, sive securem defert.

Tau-

(1) Deipnosoph. Lib. IV. Cap. XIII.

(2) Vide etiam Bonarrotium ad Monum. addita Dempst. §. XXXVIII. pag. 80.

(3) Ibidem §. XXII. pag. 30.

Taurum ſequitur alter iuvenis e ſacro MITHRAE famulitio, dextra ſtimulum, laeva cymbium, forte ad colligendum taurinum ſanguinem, portat. Sequuntur alii duo, lagenam ad fundendum vinum, vel arferiam innexam conto, ex eoque humeris ſuſpenſam, ferentes: poſterior vero gerit ad haec etiam capedunculam. Hos ſequitur Canephora, velato capite longiori panno, amicta ſtola ſuccincta, quae ciſtam ſacris arcanis plenam capite defert, dextra quoque vaſculum portat. Agmen claudunt duo viri ſimul euntes, eodem modo ornati palliolo, latitantibus brachiis ac manibus: qui vel ſacrificuli eſſe poſſunt, vel potius hymnologi, vel mimi & hiſtriones, qui in hunc fere modum palliati in compluribus Etruſcorum Vaſculis inducuntur; nam poſt ſacra, ut diximus, ludi omnium generum ad populos exhilarandos edebantur. Illud praeterea adnotandum hoc loci videtur, de quo ſuperius monebam, in hiſce quoque MITHRAE ſacris, ſacrificulos omnes nudis pedibus rem divinam peregiſſe.

In his annuis ſacris, ut opinor, erat aliquis, qui ad aram, ut in marmore exhibetur, SOLIS perſonam indutus, eum geſtu niſuque quaſi e profundo emergentem NASCENTEMQVE repraeſentabat. Hanc vero Cathedram, Thronum, Solium, quove alio nomine adpelles, SOLI MITHRAE INVICTO ſacrum fuiſſe arbitror. In hoc etiam eiuſdem Numinis Epoptae honoris cauſa, quaſi ὁμόθρονους, Diis aequales ſeſſores, ut reor, initiatos ſedere faciebant, poſtquam SACRA MITHRIACA, emenſis omnium probationum gradibus, percepiſſent: idque in hac Cathedra *myſtice* agebatur, ut intelligerent, non ſecus ac SOLEM in hiemali Solſtitio, exuto ſenio, ad novam melioremque vitam renatos eſſe. Haec initiatorum *collocatio in ſolio*, agitantibus circum choreas aliis Myſtis, Θρονισμὸς ſive Θρόνωσις dicebatur, cuius, ut obſervat Ioannes Meurſius (1), meminit Plato in Euthydemo, ad quem locum reſpexit Proclus (2). Meminit etiam Dio Chryſoſtomus (3), Heſychius aliique (4). Haec praeſertim fiebat in ſacris Samothracibus & Cabiriis, quae, ut diximus, ad expiationem animarum Dii Cabiri ſive Corybantes, qui idem ſunt (5), inſtituerunt. Deſcripſerat huius in ſolio collocationis ritum Orpheus ſive Nicias Eleates, ut alii volunt, & Poëma Θρονισμοὺς inſcripſerat, de quo Suidas (6). Praeterea initiatorum caput oleae germine coronabatur (7), eorumque ven-

(1) Lib. IV. Graec. Feriat. pag. 175.
(2) Theol. Plat. Lib. VI. Cap. XIII.
(3) Orat. XII.
(4) Vide Robinſonum Lib. V. quem citat Aſtorius de Diis Cabiris §. XII.
(5) Vide Clementem Alexandrinum in Protreptico.
(6) Vide Tom. II. pag. 719. in voce Ορφεύς.
(7) Adeundus Proclus in Platonem de Rep.

venter fascia purpurea circumligabatur (1). Horum sacrorum arcana prodit nobis Arnobius (2): *Oblivioni etiam* CORYBANTICA SACRA *donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur: frater trucidatus a fratribus*. Firmicus (3): *In sacris Corybantum parricidium colitur; nam unus frater a duobus interemtus est*. Idem etiam: *Qui fraternum desiderat sanguinem, Corybantum sequatur institutum*. Id hoc loci, quia paullo ante exciderat, nolui praetermittere; nam in adlato superius Sepulcro Etrusco Tab. CLXXV. mutua caedes circa aram a sex militibus patratur; quare facile crediderim, haec quoque SACRA CORYBANTICA in eodem Sepulcro repraesentari: quae Etrusci dubio procul usurparunt, tum pro expiatione suorum scelerum, tum etiam defunctorum sibi carorum.

TABVLA CLXXXVI. CLXXXVII. CLXXXVIII.

MVSICA ET POËSIS ANTIQVA Etruscorum: Ludi Scenici, Tragoedi, Comoedi, Ludiones personati, Histriones, Mimi, Saltatores ceterique artifices, ex vetustis monumentis illustrantur.

MVSICAM, Deorum inventum divinumque opus, Romanos gentium victores, non ab aliis quam ab Etruscis accepisse, Strabo testatur (4). Siquidem quum Tusci Citharodia atque Auletica arte, canendisque modis praesertim Lydiis mirifice praecellerent, eorum exemplo Romani, Numa auctore (5), Collegia Fidicinum & Tibicinum instituere, qui publicis sacris praesto essent (6). Quod vero Etrusci Musicam summo in honore ac pretio habuerint, caelestemque eius originem esse crediderint, ex eo lubet arguere, quia omnium primi simulacra Deorum Melopoeiae inventorum, cum musicis instrumentis sculpta, Italis gentibus monstrarunt, eaque adoranda pro-

Ccc posue-

(1) Ex Apollonii Scholiaste Lib. I. ubi agit de Samothracum mysteriis.
(2) Lib. IV. adversf. Gent.
(3) De errore prof. Relig.
(4) Geograph. Lib. V. pag. 220.
(5) Vide Plutarchum in vita Numae, & in Quaestionibus Romanis pag. mihi 277.
(6) Gruter. CLXXV. 10. Reinef. Cl. I. 167.

posuerunt. Iam enim ex adlatis signis constat, eos Apollini & Musis citharam ac plectrum, Pani tibias & fistulam, Baccho quoque eiusque famulis haec aliaque musica organa pro insignibus tribuisse & consecrasse. Quam ob rem quum crederent Deos musicis cantibus & modulationibus magnopere delectari: putarentque identidem, sacra rite facientibus adesse praesentes; Musicam in sacris adhibendam esse sanxerunt. Putabant etiam musicis cantilenis, homines primum agrestes, omni exuta feritate ac ruditate, ab humanis occupationibus abstractos, ad Deum colendum conversos esse. Igitur cum ipsa religione ac pietate in Deos, Musicam apud Etruscos ortum atque initium habuisse, verisimile est.

Perspicue id testantur adlata tum in Dempsteriano, tum in hoc opere antiqua Etruscorum monumenta. Omnium musicalium organorum antiquissima fuit fistula, ex pluribus calamis compacta, ac primum quidem paribus, postea imparibus: ad cuius sonum cantumque, & ad carminum melismata, sacras choreas in honorem Deorum agitare consueverunt, uti iam ostendimus ad Tabulam CLX. Postea etiam choreae agitatae ad tibiarum & fidium concentum, & dum sacra ad aras Deorum fierent, ut in superiore Tabula CLXXII. & apud Dempsterum Tab. XXXVI.

Neque etiam sacros conventus habere, pompas Deorum celebrare, sacra libamina offerre, hymnos cantare solitos sine musicis instrumentis exploratum est. Iam sacra Mithrae, ab initiatis suscepta ad synodiam tibiarum & fidium; atque etiam ex tabula pugillari cantata sacra carmina & preces; perspicue ostendit Vrna Perusina, superius illustrata atque edita in Tab. CLXXII. Qua vero celebritate Paeana in honorem Apollinis caneretur, ostendit insigne Vas Etruscum, editum a Dempstero Tab. LXIII. in quo adhibitam lyram & tibias duplices cernimus: ac praeter Citharoedum, Citharistriam & Hymnologum, Nomothetem quoque, & sacrarum modulationum moderatrices feminas interesse perspicuum est. Quid de Saliis, Poëtis, Cantoribus, Choraulis, Fidicinibus, Thymelicis, Symphoniacis, Sabulonibus, Sambucistis, Phonascis: quid de Choragiis & Chori moderatoribus dicam? Quanta hinc seges eruditionis colligi potest, si quis accuratius de his omnibus, deque prisca Etruscorum Musica disserere velit! de qua paucis quidem, & satis ieiune, ad hoc tempus tractatum esse probe video. Quid de sacris Bacchi Orgiis? Quanto cum adparatu musicorum instrumentorum ea celebrata novimus ex elegantissimis Etruscorum Vasculis, Dempstero additis Tab. XI. XII. XVII. & XVIIII. In his lyram, tibias, buccinam, tympana, cymbala,

crota-

crotala, scandulas aliaque harmonica organa adhibita cernimus, quae amplissimus Bonarrotius luculenter illustrat.

Neque vero in sacris tantum, sed & in conviviis, in nuptiis, in funeribus MVSICA usi sunt veteres Tusci: idque antiquiore aevo factum religionis causa, quia in his Deorum & Heroum laudes canebantur. In bello etiam Heroes & milites perstrepente buccina tubaque pugnare solitos, ex adlatis monumentis observavimus. Puto etiam, Epinicia in laudem victorum cantata fuisse. Pugilum certamina, ad concentum tibiarum a Tyrrhenis edita, ostendunt antiquissimae Etruscorum picturae & sculpturae, traditque Eratosthenes apud Athenaeum (1). In funeribus Tragicam saltationem (Graeci Εμμέλειαν vocarunt) ad graviorem maioris fistulae cantum, exhibitam fuisse ostendit Etrusca Vrna, quae Perusiae exstat, a Dempstero edita in Tabula LXXIII. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia & aequitate libido atque superbia luxusque invasere, nullus Musicis acroamatibus modus fuit, praesertim in conviviis, quae splendidissima ac sumtuosissima fuere: quaeque primum ad virtutem tendebant, omnia in luxum conversa.

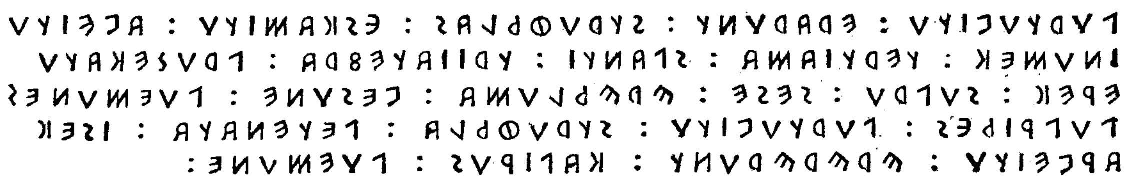
Haud etiam absurdum erit suspicari, Musicos ludos habuisse veteres Tuscos. Musici certaminis fidem, ut arbitror, facit adlatum supra in Tabula LXX. pulcherrimum Vasculum ex Vaticana Bibliotheca, in qua Hymnologus sive Poëta pictus cernitur: cui, quod omnium aures carminum & cantus dulcedine pellexisset, *Musarum una, Calliope princeps, ut videtur, in aëre suspensa adparet, citharamque argutis digitis percurrit*; quasi Musarum celebratione & laude dignus designetur *ille* Poëta, cui idem Vasculum in Musicis Poëticisque certaminibus pro praemio, honoris causa, datum fuisse auguratus sum.

Apud veteres Tuscos sicuti Musica, ita etiam Poësis est antiquissima, & cum religione ipsa nata videtur. Memorant prisci auctores Saliorum carmina, quae saltantes canebant in honorem Deorum: cuius insigne specimen, ut paullo superius monebam (2), adfert Macrobius (3), quod nescio an alii ante me observaverint. Alterum specimen Etruscae Poësis nobis aperuit Adrianus Scrieckius Rodornus (4) in Tabula Eugubina, Etrusce scripta, quam Gruterus primum edidit (5): eaque prima est in Dempsteriano Opere. Lubet quinque priores lineas adferre, quas, ut ipse ait, auxilio Teutonicae linguae, quam quidem Hebraicae

Ccc 2 valde

(1) Deipnosoph. Lib. IV. Cap. XIII.
(2) In superiore Differt. III. Classis III. pag. 301.
(3) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(4) Origin. in Indice III. in voce HETRVSCA post Lib. V. Monitorum secundorum edit. Ypris Flandr. MDCXV. in fol.
(5) Pag. CXLII.

valde adfinem credit, interpretatus eſt, iuxta Alphabetum a Bernardino Baldo concinnatum:

Rũdfûcîfũ êdâdũnf sfdõblãs êskâmîfû âçẽifũ
ĩnûmêk fẽdfiamã ſrânfì fdĩafẽgdã rdûſêcãſũ
ẽpẽk ſũrdû ſêſe ẽdêblûmã cêſûnẽ rũemũnẽs
Rũrpîbês rũdfûcîfũ sfdũõblâ rêfẽnâſâ ĩſẽk
ãpkĩfũ ẽdẽdẽdũnf câripũs rûẹmũnẽ.

Rubicunde flagrans ignis. ardor circunfuſe. faciens ſuperne inflationem. aquis egrediens ignis. ſilvarum ignis.
In veſtra potentia. facientes flammam violenter. quae deverrebat tranſpenetranti igne.
Plana rudia. conſidenteſque camporum flores. viarum altarum Romanarum.
Etruriam propinquam. rubicunde flagrans ignis. facto ſuper flatu. deplanaſti horribiliter.
Voranti igne. ardore circumfuſo. conglomeratus ſupra altitudinem. Romanam.

Quae ſi vera ſint, intelligimus Etruſcos Haruſpices & Augures in expiatione fulminum ſacra quaedam carmina cantaſſe, quae in eadem Eugubina Tabula ſcripta eſſe putat idem Scrieckius Rodornus.

Adlatos priores quinque verſus huiuſce Tabulae I. quae apud Eugubinos exſtat, ut huius rei experimentum facerem, convertere volui, expoſitis litteris iuxta interpretationes & expoſitiones legeſque praeſcriptas in Alphabeto, primum a Bonarrotio, deinde a Bourguetio concinnato, exempli gratia, primum verſum in hunc modum:

PV̄R̆T̄VK̆ĪTV : ĔRĂRVN̄T : STRV̆ĔBL̄AS : ĒSKĀMĬTV̆ : AKĒĪTV

ſinguliſque verbis, aurium iudicio, adpoſita temporis vel brevis vel longi menſura, comperi carminis quaſdam leges cum metro in modum hexametrorum continere.

Quod vero hae Tabulae Eugubinae, maxima ſaltem ex parte, ſacra carmina continere poſſint, ex eo haud difficile argui poteſt,

test, quia ad modum carminum, non prosae scriptae sunt: quilibet etiam versus ab alio distinctus, seorsum incipit desinitque, post se relicto vel maiore vel minore spatio; non enim singula verba simul coniunguntur & continuantur, ut in soluta oratione fieri solet; quare & in reliquis quoque Tabulis Eugubinis, ubi versus non sunt adeo longiores, carmina eodem modo scripta esse crederem. Probabile igitur videtur, has Eugubinas Tabulas, potius continere sacra quaedam carmina, vel pro fulminum tactique loci expiatione, vel sacras preces carminibus conceptas ad averruncanda mala, puta pestem, famem, siccitatem, nimiam pluviam, aliasque armentorum & agrorum & populorum calamitates, quam communes cum finitimis populis pactiones, vel circa fines, vel circa alia, ut suspicatur Bonarrotius (1) aliique etiam augurati sunt. Profecto dum sacra apud Etruscos agerentur, adlatas tabulas scriptas in hunc modum, atque ex ipsis lectas & cantatas fuisse sacras preces carminibus conceptas, perspicue ostendit edita superius Vrna Tab. CLXXI. num. 1. in qua sacra Mithriaca exhiberi, solemniterque Baptismum initiatis tradi, accedente scriptorum fide & auctoritate, observavi. Illud praeterea adnotandum est, quod musicae modulationes tibiarum & fidium fiunt, dum sacra traduntur, & sacrae preces canuntur a Lectore seu Cantore Mithriaco: quare ad musicum concentum nonnisi sacra carmina cani potuisse, nemo est qui non videat. In hunc fere modum carminibus forsitan conceptam suspicor Eugubinam Tabulam VI. quae apud Dempsterum exhibetur, continetque *Pelasgorum* sacras preces sive Litanias, ad avertendam siccitatem omnium deterrimam, aliaque pecoris & agrorum maxima infortunia, Iovi potentissimo ceterisque Diis solemniter decantatas, quas maximo litteratorum plausu nuper interpretatus est vir doctissimus Ludovicus Bourguetius.

Ad MVSICAM Theatralem gradum facio. Hanc veteres Tuscos adhibuisse in Scenicis ludis, constat ex adlatis monumentis apud Dempsterum. In Vrna prolata in Tabula LXXIII. in qua scena Etruscorum exhibetur, duo Mimi saltant, pariterque musicis canunt instrumentis, fistula nimirum, e septem calamis imparibus composita, & alia fistula minori diversique soni, ut videtur. Lubet Livii insignem locum adferre (2): quo constat, quo tempore quave occasione Romani ab Etruscis acceperint ludos scenicos, & quantum iampridem in his edendis, nec sine musicis modulationibus, Tusci excelluerint. *Insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone Consulibus, pestilentia fuit: eo nihil dignum memoria actum, nisi* quod

(1) Ad Monum. add. Dempst. §. XLVI. (2) Decad. I. Lib. VII. in princip.

quod pacis Deûm exposcendae causa, tertio tum post conditam Vrbem lectisternium fuit: & quum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, LVDI quoque SCENICI, nova res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, Ludiones ex Etruria acciti, ad Tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus coepere: nec absoni a voce motus erant; accepta itaque res, saepiusqne usurpando excitata. Vernaculis artificibus (quia Hister, *Tusco verbo* Ludio *vocabatur) nomen Histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino similem versum, compositum temere ac rudem alternis iaciebant; sed impletas modis Satyras, descripto iam ad Tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab Satyris ausus est primus, argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, quum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat: inde ad manum cantari Histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum, ab risu ac soluto ioco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat; iuventus, Histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare coepit: quae inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt: quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus, nec ab Histrionibus pollui passa est: eo institutum manet, ut auctores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est; ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit.* Haec, quae Livius memorat, evenere anno ab Vrbe condita CCCXCIV. si attendas Fastos Consulares Anonymi.

Iam igitur ab initio, quum valida Etruscorum res esset, spectacula omnia, atque haec inter Theatralia, nimirum Tragica, Comica & Satyrica, religionis causa, ut ait Tertullianus (1), instituta esse constat: quorum fama longe lateque ita percrebuit, ut ab his Romani omnes ludicras artes didicerint. Celebre est Volumnii nomen, qui Tragoedias Tuscas scripsit, teste Varrone (2), Etruria nondum imperio populi Romani subiecta, quo tempore Roma non-

(1) De Spectaculis Cap. II.

(2) Lib. IV. de Ling. Lat.

nondum Tragoediae usum noverat. Tusci omnium primi Tragicas personas, Tragicam saltationem, adhibitam quoque in funeribus, ut ostendit Etruscum Sepulcrum in Tabula LXXIII. penes Dempsterum, Tragicos cothurnos, vestes, personas, faces, aliaque ad Tragicum Choragium pertinentia, invenere. In Choris Tragoediae, quod & ab aliis postea factum novimus, Furias cothurnis indutas, faces iactantes, Etruscos introduxisse arbitror: quae forsitan eo prorsus modo, ut in Tragica Scena inducebantur, frequenter idcirco in sepulcris sculptae occurrunt. Tragicarum personarum usus apud Etruscos quam fuerit antiquus, perspicue ostendit fictilis Vrna addita Operi Dempsteriano (1). Inde etiam usus apud Tuscos invaluit, ut columnis, ad sepulcrorum ornatum, quasi humanae imbecillitatis indices, personae ac larvae Tragicae imponerentur: quod etiam a Romanis usurpatum fuisse in funeribus & in sepulcris exploratum est.

Quemadmodum in Choris Tragoediae, ad exhilarandos spectatores, ludicra saltatio cum Melopoeia, tibiarum & fistularum cantus praecipuum locum obtinuit, uti iam antea monuimus; ita & in Choris Comoediae, tum viros, tum feminas psallentes & canentes musicis modis, Ludiones quoque personatos, introductos constat ex compluribus Etruscorum monumentis: inter quae non ultimum locum occupant, quae in hisce Tabulis CLXXXVI. CLXXXVII. & CLXXXVIII. nunc primum a me proferuntur: quibus alia etiam, quae supersunt valde insignia, addi possunt, alibi *proferenda*.

Quae vero fuerit *Etrusci Proscenii species*, quaeve ornamenta, ostendunt tres paterae adlatae in Tabula CLXXXVI. quas archetypis paullo minores proposui, ut Tabulae angustiis consulerem. Patera, quae in medio est, adservatur Cortonae in locupletissimo Museo Corazio. Tribus columnis exornatum Proscenium cernimus, impositoque columnis Ionici ordinis epistylio, ac Tuscanico parergo, e maioribus foliis composito. In altera patera tribunal quoddam cum rotundo fastigio columellis & basi impositum exsurgit. In altera patera, quaedam tabula, forsitan versatilis, defixo humi veru imposita, adnotanda est, in qua, ut arbitror, ordine quodam scripta vel picta erant, figurisque minoribus expressa (quod etiam fieri solitum notat Athenaeus (2)) hyporchemata, variaque saltationum genera, quae fieri debebant in exodiis, quae Romani, Etruscorum & Oscorum exempla secuti, invexere. Nam Exodiarii moestitiam ex Tragicis affectibus conceptam, risu excitato

in

(1) Vide in fine Praefationis Tom. I.

(2) Deipnosoph. Lib. XIV. Cap. VI.

in ſpectatoribus, ſaltatione, obſcenis corporis motibus, geſticulatione, vel ludicra vel loquaci, ridicula denique verſibus intexta iacientes, diluebant (1). Inſigniora Tragoediarum themata, Etruſcis maxime nota, ut iam ex adlatis Tuſcanicis ſculpturis oſtendimus, fuiſſe reor, Oreſtis facinora, fatum Andromedae, Perſeum Meduſae interfectorem, Medeam in Iaſonem & in filios neci datos ſaevientem, Tyrrhenos in delphines a Baccho converſos, aliaque huius generis argumenta, in quibus elucubrandis forte Volumnius Tuſcarum Tragoediarum ſcriptor, magnam nominis celebritatem conſecutus eſt, ut Varro commemorat. Sed ut redeam ad tabulam Comicam ſeu Tragicam, quae adnexa eſt tigillo humi defixo, ut videre eſt in propoſita patera num. v. aliam huic ſimilem obſervare non pigeat, ſculptam in eximia Gemma nuper edita in Muſeo Florentino (2): in qua vir inclinans ſe, ſchemata quaedam ſive Comoediae ſive Tragoediae argumenta, ſive exodiorum ordinem & partes, ſtilo inſcribere videtur. Adnotandi etiam Saltatorum Etruſcorum galericuli, quos gerunt, in modum pilei Phrygii, & tibialia reticulato opere confecta, quae inde in Scenam Romanam cum reliquis ornamentis migrarunt (3).

Veſtis brevis eſt, exomidi ſimilis, abſque manicis, itemque ſuccincta, ut Saltatores ad motus concinnos ludicroſque edendos expeditiores eſſent. Scuta quaedam (forte Caſtorum ſaltationem imitantur) ſeu levia tympana poſt ſe habent, quae, ut ſuſpicor, alterno pede ſaltantes pulſabant. In patera, quae num. III. in medio propoſita eſt, *Mimae puellae exodia agunt*, ſcite manibus loquacibuſque digitis geſticulantes: altera compoſito crine, altera galericulo comta, humilioribus denique ſoccis ambae inſignes.

Alia ſuperſunt Etruſci Proſcenii ornamenta, ianua nimirum & pulpitus ſive ſuggeſtus, in quo fabulae perſonatae repraeſentabantur. Ianuam ſculptam exhibet Etruſca Vrna ſaepius memorata apud Dempſterum in Tabula LXXIII. quae etiam ianuam Orci & Sepulcri denotare poteſt. Ea rudi ornatu effícta eſt: ſecutis temporibus Scenam ornatiorem Romani aperuere: aulaeis, velis, encarpis, capitibus bubulis, ceteriſque ornamentis, quae Vitruvius commemorat, mirifice auctam. Huius exemplum nuper nobis exhibuit in Tabula II. Vir Cl. Franciſcus Ficoronius, bono antiquariae eruditionis augendae natus, in opere de Scenicis Perſonis: in quo rariſſimis monumentis mirum in modum Scenici ludi

(1) Ex antiquo Iuvenalis Scholiaſte. Vide Bulengerum de Theatro Lib. I. Cap. x.

(2) Vide in Tom. II. Tabula LXXXVI. num. II. pag. 135. 136.

(3) Vide Cl. Ficoronii librum *Le Maſchere Sceniche, e le Figure Comiche degli antichi Romani*. Tab. XI. editum Romae, anno MDCCXXXVI. cum Tab. LXXXIV.

ludi ; vetuſque Comoedia & Tragoedia , earumque Chori illuſtrantur .

Etruſcos Hiſtriones ac Mimos perſonatos in pulpito ſive ſuggeſtu fabulas & diverbia egiſſe, perſpicue declarat Etruſcum Vaſculum, editum in Tabula XC. in fine Dempſteriani Operis. Siquidem Mimi duo , nani homunciones perſonati , nudipedes , cum fictitio gibbo & ventre, in pulpito rem agunt , obſcenis, ut arbitror , ſcommatis : dicteriis , iocis & facetiis ſpectatores ad riſum excitantes ; nam alter ciſtulam vimineam ferens , vel caveam , in qua deliciarum cauſa aves peregrinae ſervari ſolebant , adſtat , immani verpe proludens. In altera eiuſdem Vaſculi parte duo viri palliati , fabulam agunt : alter pallio totus obvolutus : alter vero e pallio exſerto dextro brachio , baculo innititur. In hunc modum perſaepe Comoedi palliati tenentes baculos in Vaſculis Etruſcis picti obſervantur ; ita enim tum in Scenam , tum in convivia prodibant & ſpectabantur . Horum exemplo Rhapſoedi ſive , ut vult Euſtathius , Rhabdoedi in theatris , & in conviviis inducti , carmina Homerica recitantes , vel aenigmata , nugas , garrulaque verba effutientes , ut auctor eſt Suidas (1) , virgas & baculos praeferebant.

Pulpitum non rude , ſed longe Etruſco opere ornatiſſimum , lubet animadvertere in parvis ſigillis ex aere , duplici ſchemate cum antica tum poſtica parte delineatis in Tabula CLXXXVI. num. I. & II. quae adſervantur in Muſeo Corazio Cortonae , eiuſque in agro eruta ſunt . Tres Mimos ſive Hiſtriones perſonatos repraeſentant , *pedibus alatis* , *vel diſtortis inverſiſque* , ad exhilarandos ſpectatores : quod frequenter feciſſe Etruſcos , oſtendit inſignis Vaſculi Etruſci pictura apud Dempſterum in Tabula XLVIIII. Obſcenam forſitan fabulam agunt , & , ut reor , adulterium. Conſtat enim , Deorum probra ſpecioſiora & adulteria , quemadmodum illud Veneris & Martis , Sole auſpicante , Mimos in Scena ſaltaſſe , & expreſſiſſe obſcenis motibus corporis & geſtibus (2) . Prior figura feminam refert adulteram riciniatam , ſive capite cooperto rica : ea virum blando geſtu complectitur , atque ita demulcet , ut eum oſculari ſe velle videatur : altera figura in medio , eſt adulter , qui blanditias reſpuens , nolle ſe fingit , refugitque , iniecta capiti , quod retrahit , dextra manu . Hunc leno , cum ridicula perſona immaniter hianti , poſt humeros , ut auguror , ad adulterium ſollicitat , admotaque manu impellit . Haec , quod plures agerent perſonae , diverbia dicebantur .

(1) Tom. III. pag. 254. in voc. Ραψῳδία.

(2) Ex Luciano de Saltatione. Vide etiam D. Cyprianum Lib. II. Epiſt. II. Caſſiodorum Lib. IV. Var. Epiſt. ultima.

Personatos Deos & Heroas induxere Etrusci in pompis & in Orgiis Deorum, atque in sacris solemnibusque conventibus & festis, itemque in triumphis, in conviviis & in theatris: quod ostendunt complura Vasa elegantissima, quae apud Dempsterum proponuntur. In Tabula XII. vides Faunos personatos cum Dionysiarcha, qui Liberum Patrem refert, quique ramos gestat, ut fieri solebat in Orgiis & festis Bacchi. Alii Fauni & Bacchantes personati saltant & vascula deferunt, excitante eos Citharistria ad Bacchicam saltationem, ut in Tabula XVII. In alio Vasculo Tabula XX. Circes & Vlyssis fabula picta est: & Comoedi cum baculis acroamata recitant. In alio Vasculo Tab. XLVIIII. Bacchi triumphum & pompam referunt viri personati, simul cum feminis incedentes. In altero Vase in Tabula LXXIV. forsitan Iovem personatum, in throno sedentem, comunt atque exornant duae feminae, quae Charites vel Nymphae esse possunt. In altera eiusdem Vasculi facie Minerva Tritonia Neptunum, vel etiam eumdem Iovem, in quadriga vectum, comitatur.

Id ut in hoc quoque opere ob oculos ponerem, selegi eximium Vasculum ex Bibliotheca Barberinia, quod habes in Tabula CLXXXVII. Illud iampridem Michaël Causeus (1), longe tamen aliter expressum, aliterque explicatum, evulgavit: nos vero ex archetypo diligenter delineatum accepimus. In altera eiusdem Vasculi facie personati Ludiones referunt Bacchum, cornu & ramos manibus praeferentem. Baccho Silenus seu Satyrus vinum offert, paratus miscere e vasculo, quod gerit. Adstat Libera Dea seu Ceres, ni fallor, velatis manibus. In altero prospectu personati item tres Ludiones Deos comites referunt, Mercurium cum caduceo & talaribus in pedibus: Herculem cum clava, arcu & pharetra: demum Minervam cum aegide & fimbriata veste, quae dextra hastam, sinistra galeam praefert: ad pedes animal, forsitan cerva, observatur.

Pertinent etiam ad Proscenii Etrusci decora & ornamenta (2), columellae & arae, non humiles, sed excelsae; utpote Diis caelestibus sacrae: Iovi primum, quem Histriones invocabant antequam prodirent in Scenam: idque prisco more factum, indicat Plautus (3):

Etiam Histriones, anno, quum in proscenio hic
Iovem invocarunt, venit. ———

dein-

(1) In Museo Romano Sect. v. Artic. 1. Tab. 1. & 11. pag. 101. & 102.

(2) De his Iulius Caes. Bulengerus in Descript. Theatri Romani & Graeci pag. 217.

(3) In Prologo Amphitruonis vers. 91.

deinde Baccho, cui praesertim ludi Scenici sacri erant (1). Ponebantur etiam arae Apollini in Comoediis, & quidem ad dexteram: ad laevam vero ei Heroi Deove, aut illi Deae, in cuius honorem ludi celebrabantur. Hae arae coronis decorabantur: idque ex Terentio colligitur, qui ait (2):

Ex ara hinc sume verbenas tibi.

Verbenae imponebantur aris Apollinis, hederae vero aris Bacchi. Verum in omnibus Etruscorum monumentis arae purae sunt, atque interdum rudes, nulloque cum ornatu, ut videre licet in Tabulis XI. XX. LXXXVIIII. XC. penes Dempsterum. Visuntur tamen non raro vela parva suspensa, seu sacrae taeniae ac vittae, itemque placentae & panes in quatuor partes dispertiti: visuntur quoque ramusculi & corollae adpensae: quae quidem, licet lusus quidam ingeniosorum pictorum credi possint, haud tamen improbabile est, ad Scenae ornatum adhibita fuisse. His accedit tabula quaedam quadrata, longioris tamen formae, tribus chordis transversim positis instructa, quibus plectrum insertum est, quae, ubi Comoedi fabulam agunt, suspensa spectatur. Hoc rude instrumentum trichorde, suspicatur Bonarrotius (3) illud ipsum esse, quod Assyrii, teste Polluce (4), invenerunt, & *panduram* vocarunt. Verisimilius credam, esse citharam illam omnium antiquissimam, eaque rudi arte, ut primum inventa est, constructam: & quidem trium chordarum, quae, teste Suida (5), ἀσιάτις dicta est, quod in Asia urbe Lydiae, sita in Tmolo Lydiae monte, inventa fuerit: vel etiam ab Asio Lydo, eius inventore, ita adpellata: quam forsitan Etrusci, ex Lydia, ut complures volunt, in Italiam profecti, retinuere, omniumque primi nobis monstrarunt. In nummis seu ponderibus aereis haec ἀσιάτις cithara trichordis est, sed multo ornatior, magade etiam & echeo instructa, ut apud Dempsterum videre licet in Tab. LX. num. IV. & V.

Aram peculiaris figurae, capitulo & latiore base ornatam, positamque in Proscenio, exhibet pictum Vasculum Etruscum, altitudinis unciarum quindecim, latitudinis vero sexdecim cum dimidio, quod adfertur in Tabula CLXXXVIII. Effossum est hoc anno CIↃ.IↃ.CC.XXXVI. apud Adriam, in praediis spectatissimi civis & Chirurgi Adriensis Nicolai Franzoso: quod diligenter

Ddd 2 pictum

(1) Vide Donatum in Andriam Terentii Act. IV. Sc. III.
(2) Ibidem, Act. IV. Sc. III. vers. II.
(3) Ad Monum. add. Dempst. §. XXXVI.
(4) Lib. IV. num. 60.
(5) Tom. I. in voce Ἀσία. pag. 350.

pictum delineatumque ad me misit Nobilis Vir Octavius de Bucchis, mihi amicissimus. Quam frequenter pretiosa & insignia monumenta antiqua, pulcherrimas columnas e peregrino marmore ex suis ruinis nobis suppeditarit Adria, inclyta olim Etruscorum colonia, nunc Venetorum urbs celeberrima, iam viris doctis exploratum est (1). Sex Ludiones planipedes in hoc insigni Vasculo picti sunt: tres in antica, tres in postica parte, omnes personati, varioque motu corporis inter se ludentes, seu potius pugnantes: tres cum longis barbis, tres cum iuvenili persona: ex his quinque, ut videtur ex picto colore carnem imitante, nudi, altero excepto palliato, qui fuscinam vibrat. Praeterea observandum est, quod singuli galea sive galericulo ex aere, caput armatum habent.

Quid de his sentiant viri docti, perlubenter audiam. Interim proponam opinionem meam, quam vel amplexabuntur, vel reiicient, si meliora dabunt. Illum, qui fuscinam tenet, Retiarium esse arbitror, reliquos Secutores, & cum his etiam pugnantes Myrmillones. Retiario, ut ait Festus, adversus Myrmillonem pugnanti, cantabatur: *Non te peto, piscem peto*; quia Neptuni armis pugnabat. Myrmilloni sive Secutori cantabatur: *Vivum te capere volo* (2). Secutorum arma tam belle describit Isidorus (3), ut cum hac pictura valde convenire videantur: *Secutor est ab insequendo Retiarium dictus. Gestabat enim cuspidem & massam plumbeam, quae adversarii iaculum impediret, ut antequam ille feriret rete, iste exsuperaret.* Neque enim sola fuscina, sed etiam rete, arma Retiariorum fuere; at fuscina, ut hinc patet, multo antiquior ex primaevo instituto. Perspicuum est ex hac Vasculi pictura, Etruscos Secutores gestasse quaedam arma, quae plumbeam massam vel malleos, Vulcani proprios, referrent, qui in summa erant lati, in ima vero parte forsitan in cuspidem desinebant. Rationes deinde adfert idem Isidorus, huius ludicri certaminis, quamque ob causam his cum armis institutum esset, nimirum quia Retiarius Neptunum aquis praesidem, Secutor Vulcanum ignis dominum, pugnamque ignis cum aqua referebant. *Haec armatura* (nempe Secutorum) *sacrata erat Vulcano. Ignis enim semper aquam insequitur: ideoque cum Retiario componebatur; quia ignis & aqua semper inter se inimica sunt.* De his, qui plura cupit, Lipsium adeat.

Pugnante Retiario cum Secutore, ut in antica Vasculi facie, prope columellam sive aram adstat alter Secutor, qui, ut opinor, vicit,

(1) Haec indicat Aloysius Grottus, cognomento Coecus Adriae, in Oratione funebri in laudem Rectoris eius Vrbis, quam recitavit anno MDLXXV. edit. Venet. MDCII. pag. 91.

(2) Ex Quinctiliano, quem citat Lipsius Saturnal. Serm. Lib. II. Cap. VIII.

(3) Etymol. Lib. XVIII. Cap. LV.

vicit, praemiaque consecutus est; nempe torquem, qui ex eius collo dependet, & hastam puram. Secutis temporibus victoribus in his ludis palma dono data est: quod docet eburnea tessera, quam adfert Laurentius Pignorius, in qua sculpta est fuscina & palma, & spectati victoris nomen. In postica parte huius Etrusci Vasculi pictus est Secutor cum Myrmillonibus pugnans.

Quam igitur antiqua fuerit Retiariorum & Secutorum ludicra pugna, ni fallor, hinc probe intelligimus. Hanc apud Etruscos in usu fuisse, atque in ea exhibenda excelluisse Adrienses, Etruscorum colonos, forsitan eius inventores, a quibus postea Romani accepere, ex hisce picturis rarissimis non absurde forsitan coniicimus. Alios ludos, ad risum in spectatoribus excitandum, Etrusci invenere, inter quos Ascolia enumeranda videntur. His adde talorum & pilae ludos, in quibus Etrusci inventores praecelluere, teste Herodoto, de quibus alibi opportunius differendum erit.

Interim pro coronide adnotandum erit, non aliunde Italis & Romanis innotuisse Bacchanalia & Personas, quas nunc *Mascheras* dicimus, nisi ab Etruscis, qui Tragicas, Comicas, Satyricas, honestas, obscenas invenerunt, primique monstrarunt; quod ex his, aliisque apud Dempsterum editis monumentis manifestum est. Origo eorum fuere rusticorum festa Cerealia & Lenaea, de quibus paullo ante ad Tabulam CLXV. diximus.

TABVLA CLXXXVIIII.

NVPTIIS ETRVSCORVM

Dii Deaeque vindices scelerum praesentes: quibus sacris praemissis, quibusve caerimoniis & auspiciis iunctae dextrae. Augures, ac pronubae mulieres, pueri patrimi & matrimi adesse soliti.

QVum veteres Tusci, divinandi augurandique scientia praestantissimi, in quamplurimis cinerariis Vrnis NVPTIAS, ante ostium domus iunctis dexteris peractas, expresserint, optime arguit Senator Bonarrotius omni aevo celebrandus, eos credidisse, nuptias cum funeribus maximam habere similitudi-

tudinem. Quia enim tam nuptias, quam mortem fines hominibus esse videbant, utrisque communia dona, faces, coronas, aromata, & unguenta esse voluerunt: adeoque quemadmodum funera ad ostium Sepulcri, ita nuptias ante ostium domus clausum, quod postea peractis nuptiis aperiebatur, magno hominum ac mulierum comitatu peragendas sanxerunt.

Quanta vero cum religione Tusci nuptias celebrarint, ex eo intelligi potest, quod his potissimum credidere, praesentes adesse Furias Deas, scelerum ultrices, sontiumque hominum vindices: & quidem gerentes ardentes lampadas, manusque capiti vel Sponsi vel Sponsae admoventes: adesse etiam Genium familiarem cum malleo, sive Picumnum vel Pilumnum, coniugum auspices Deos: Discordiam, seu potius Iunonem inferam vel Hecaten, nudato gladio adspectuque terribilem, ut videre est in Sepulcro adlato superius in Tab. LXXXIIII. quibus etiam Deis verisimile est, sacra ante nuptias facta fuisse, ut mala omnia omina averruncarent, atque ut connubiis non severi, sed mites adessent. Horum igitur Numinum praesentia, ut ex his Sepulcrorum emblematis liquet, eos, qui ad nuptias accederent sine morum sanctitate, castaque fide & religione, Etrusci deterrere voluerunt: qui, si in manum convenirent scelerata mente, scirent in ipso limine domus adesse Deos, ultionem illaturos, maximaque infortunia, flagella & calamitates, fatales denique nuptias se mox subituros: e contrario si pura mente optimaque voluntate connubia inirent, se omnia bona consecuturos, & pericula omnia evasuros pro certo haberent. Deos bonis nuptiis praesentes ac faventes adesse, veteres etiam Graeci crediderunt: quod maxime ex Diodoro Siculo intelligi potest (1), qui Cadmi Agenoris filii cum Harmonia Iasionis sorore iustissimum connubium, donis condecoratum secundatumque a Diis, & festis choreis atque adclamationibus celebratum, describit.

Ante quam dexteras Etrusci Sponsi & Sponsae in nuptiis iungerent, quo comitatu, quave pompa carpento vecti ad sacra facienda pergere, quae dona Diis coniugalibus adferre, quae vota nuncupare, quamve victimam immolare solerent, iam dixi in observationibus ad Tabulas CLXVI. CLXVII. CLXVIII. & CLXVIIII. nunc ad ostium domus dextras iungentes observemus.

Multa in adlatis Sepulcris in Tab. CLXXXVIIII. adnotari possunt, quae ad ritus & caerimonias nuptiarum Etruscarum pertinent. Duo vero haud praetereunda sunt, nempe auspicia captata: de quibus Cicero adeundus (2), antequam dextrae more anti-

(1) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 223.

(2) De Divinatione Lib. 1.

antiquiſſimo, a Perſis accepto, iungerentur, quo concordia & mutua fides coniugum declarabatur. Aequale imperium, aequale ius, omnia ex aequo inter coniuges partienda indicant ſervi, trabem per medium ſecantes. Duo etiam Augures ſedent, auſpicata inſtrumenta verſantes: alter forſitan avem, quam labefactato marmore, non bene dignoſcimus: alter cum malleo, boni ominis cauſa, diſiicit aliquod inſtrumentum, forte fictile, factum in ſimilitudinem humeri Pelopis, quem ad Troiam delatum, fatalem fuiſſe, Etruſcis quoque compertum fuit. Adſtant etiam duo viri, forſitan Hymnologi, Hymenaeum canere ſoliti, & nuptialia carmina, quae Feſcennina dixere Etruſci, qui ea invenerunt (1).

In altera Vrna adſunt Augures, item Pronubus & Pronuba, & pueri tres patrimi & matrimi, quorum uterque parens ſuperſtes erat. Hos, teſte Feſto (2), Romani, Etruſcorum exemplo, in nuptiarum ſolemnibus adhibuere. Patrimus, qui prope Sponſum ſculptus eſt, arculam tenet, ut opinor, nuptialibus donis mundoque muliebri refertam, quem Sponſa a Sponſo accipiebat. Apud Athenienſes in nuptiis panes in caniſtris deferebantur. Memorat Varro adlatam in nuptiis aquam e puro fonte, qua nubentibus ſolebant pedes lavari (3). Quod in aliis Etruſcorum ſculpturis non occurrit, vir baculum, poteſtatis ſuae inſigne, laeva praefert; uxor vero, velato capite, dextram cum viro iungit.

A TAB. CXC. AD CXCV.

TRICLINIA ETRVSCA.

Vaſculorum, coronarum & unguentorum luxus: Servi epulas & vina miniſtrantes: acroamata in conviviis. Vrnae cinerariae Etruſcorum illuſtrantur.

TRICLINIA veterum Etruſcorum pretioſis aulaeis & ſtragulis, lectis pulviniſque ornatiſſima, feſtis encarpis, e lana pulcherrimi coloris compoſitis, unguentiſque delibutis coronata, ſplendide ac magnifice inſtructa fuiſſe, ex adlatis duobus Sepulcris Etruſcis in Tabula CXC. aliiſque monumentis apud

(1) Vide Dempſterum de Etruria Regali Lib. IV. Cap. XLVI.

(2) Lib. XVI.

(3) V. Servium in Lib. IV. Aeneid. verſ. 167.

apud Dempsterum facile intelligere possumus. Id etiam diserte testatur Athenaeus (1), qui memorat, apud Tuscos bis quotidie sumtuosas mensas parari solitas, ornatas stragulis florido colore tinctis, & omnifariis ex argento poculis, ac magno Servorum numero, qui decoris pretiosisque vestibus induti convivantibus dominis adsistebant. Praeter Servos fercula ministrantes (nam ex mensa cibum cepisse Etruscos, non constat ex antiquis sculpturis: hincque licet arguere, eos voluptuosissimos ac delicatissimos fuisse) aderant etiam Pocillatores, quorum imagines alibi proferemus: aderant Saltatores & Psaltriae: Comoedi, Mimi, Histriones, Citharoedi & Citharistriae, Symphoniaci & Poëtae aderant, qui carmina, improviso enthusiastico furore concepta, qua laude semper Etrusci floruere, exstantque etiam apud Homerum in Demodoco, & apud Virgilium in Iopa illustria exempla, acroamatibus convivas mirifice exhilarabant.

Tuscorum phialas ex auro sculptas, laudat Critias apud Athenaeum (2). Admirando artificio perfecta sunt pocula, in capita diversorum animalium desinentia, scyphi, aliaque vascula, quae convivas praeferre videmus. Pictorum vero Vasculorum quanta copia, quam variae & elegantes figurae, quam ingeniosae symmetriae! Convivae myrto redimiti, onusti sertis & corollis, in modum torquis e collo pendentibus, vel floridis vel laneis, multo unguento perfusis, tenuibus vestibus amicti, discumbebant, tenentes dextra pateram vel scyphos; nam Diis cum ante, tum post epulas vina libabant: *eosque ad vescendum invitabant*. Vxores, non ad pedes, aut in gremio, sed pari gradu ad latus virorum discumbebant, sumtuosis stragulis & pulvinis insidentes: siquidem memorat Plutarchus, Tuscas mulieres mirum in modum maritos suos dilexisse.

Tusci in delicias maxime effusi, Genio lautius indulgebant, memores brevis aevi. Hinc, ut exhibet Tabula CXCI. num. I. & II. in cinerariis Vrnis lecti discubitorii sculpti sunt: nec raro etiam rosae, quibus Sepulcra spargebantur. Perpauca, post Bonarrotium, de Tuscorum funeribus, deque eorum opinione circa defunctos, adnotanda supersunt. Interim eorum Sepulcra Thracicis peltis, vittis, delphinibus, atrisque cupressubus ornata, & Etrusca epigraphe inscripta, observanda propono.

MV-

(1) Deipnosoph. Lib. IV. Cap. XIII.

(2) Deipnosoph. Lib. I. Cap. XII.

MVSEI ETRVSCI

CLASSIS V.

ETRVSCORVM LITTERAS MONETAM . GEMMAS . ARTES . INVENTA INSIGNIORA COMPLECTENS.

DISSERTATIO V.

DE PRISCA TVSCORVM SCRIPTVRA LINGVA ARTIBVS ET INVENTIS.

DVae ſunt potiſſimum res , quibus potentia & gloria ETRVSCORVM mirifice aucta eſt , ARMA & LITTERAE . Imperium late terra marique armis amplificatum : Religio litteris adeo inclaruit , ut Romani , non ab aliis quam a Tuſcis ſacras caerimonias , ritus cultumque Deorum didicerint : miſſis etiam , in ipſis aeternae Vrbis primordiis , ad ſingulas Etruſcorum urbes ſex nobiliſſimis pueris , qui , ut plures ſcriptores teſtantur , eorum litteris ſacriſque inſtitutis imbuerentur . De Etruſcorum litteris ſtudiiſque ſermo nunc inſtituendus : in quibus quam praeſtantes fuerint , his verbis diſerte teſtatur Diodorus

Siculus (1): Γράμματά τε καὶ Φυσιολογίαν ἐξεπόνησαν ἐπὶ πλεῖστον, καὶ τὰ περὶ τὴν Κεραυνοσκοπίαν μάλιστα πάντων ἀνθρώπων ἐξειργάσαντο. διὰ καὶ μέχρι τῶν νῦν χρόνων οἱ τῆς οἰκουμένης σχεδὸν ὅλης ἡγούμενοι θαυμάζουσί τε τοὺς ἄνδρας, καὶ κατὰ τὰς ἐν τοῖς κεραυνοῖς διασημείας τούτοις ἐξηγηταῖς χρῶνται. *Litteris atque cumprimis naturae cognitioni plurimum studii impenderunt: fulminum observationi prae cunctis mortalibus summopere intenti; quapropter hac etiamnum aetate, totius paene orbis moderatores hos viros admirantur, iisdemque ad interpretanda fulminum ostenta utuntur*. Proprias litteras & dialectum, ut & proprios mores, habuisse Tuscos (2), dudum etiam ante Troiana tempora, iam satis superque constat. Meminit Plinius (3) ilicis, Vrbe vetustioris, in qua titulus aereis litteris Etruscis sculptus, religione arborem iam tum dignam fuisse significabat. Censorinus laudat (4) rituales Etruscorum libros, & Historias octavo eorum seculo scriptas. De Tagete, Bacchetitide & Bygoë Haruspicinae auctoribus, de libris fulguritarum arborum, sacrorum Acheronticorum, deque ceteris praeclaris disciplinis & traditionibus, iam ad Tabulas XIIII. & XV. superius adlatas disserui.

Neque vero Romani sacros dumtaxat ritus sacrasque caerimonias, verum etiam iura Fecialia & supplementa duodecim Tabularum ab Etruscis accepere (5). Astronomiae scientia clarissimos fuisse Tuscos, ex eo coniicere possumus, quod caelum in sexdecim partes diviserunt: idque plurimum referre arbitrati sunt, ut notat Plinius (6), ut facilius unde venirent fulmina, quove concederent, explicarent. *Constat etiam annorum*, aetatum sive seculorum, & magni anni revolutionem eos observasse (7). Memorandus est Ianus Geminus, a Rege Numa dicatus (8), qui pacis bellique argumento colebatur, digitis ita figuratis, ut trecentorum sexaginta quinque dierum nota, per significationem anni, temporis & aevi, se Deum indicaret. Minime dubitandum est, Numam Regem omnem numerandi scientiam ab Etruscis, ut alia praeclara, didicisse. Constat etiam, eum non Graecos (nullum enim cum Graecis commercium tunc fuit) sed Tuscos (9) secutum esse in constituendo anno trecentis quinquaginta quatuor diebus, eoque partiendo in duodecim menses, observato non Solis, quod Graeci fecerunt, sed Lunae cursu motuque. Id etiam perspicue adparet ex

(1) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 219.
(2) Vide Dionysium Halicarnass. Lib. I. Cap. XXX. Strabonem Lib. v.
(3) Hist. Nat. Lib. XVI. Cap. XLIV.
(4) De Die Natali Cap. XI. & XVII.
(5) Ex Servio in Lib. VII. Aeneid. Virgilii pag. 479.
(6) Hist. Nat. Lib. II. Cap. LIII.
(7) Vide Censorinum de Die Nat. Cap. v. & Plutarchum in Sylla.
(8) Consule Plinium Hist. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII.
(9) Vide Macrobium Saturnalior. Lib. I. Cap. XV.

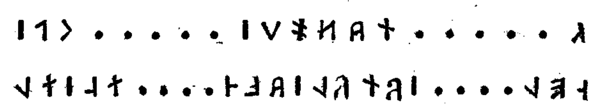
ex Tuſcis nominibus Iduum & Nonarum (1), atque ex delectu imparis numeri, ex Pithagorae placitis, ut obſervat vir doctiſſimus Benedictus Averanius (2). Omnibus Idibus Iovi immolabatur a Flamine Tuſco, quod & Romani fecere: tranſactiſque novem diebus, Nonae apud Tuſcos habebantur: qui nono quolibet die Regem ſuum ſalutabant, deque ſuis negociis conſulebant (3). Quae fuerint veterum Etruſcorum notae numerales, ex eorum inſcriptis monumentis mox indicabo. Heic peropportune in lucem proferre cupiebam columellam e Tiburtino lapide, duos pedes altam, quae exhibet Solis imaginem & ſigna Zodiaci, deſcripta Etruſcis notis. Inſigne hoc monumentum exſtat Peruſiae iuxta portam Sanctae Suſannae; ſed quia hodie, temporum iniuria ac vetuſtate, eius notae Aſtronomicae, diverſae ab Etruſcis characteribus, omnino deletae fugerunt, lectorem adlego ad Felicem Ciattium, qui ſua tempeſtate eam, non tam male labefactatam, exſcripſit, protulitque inter monumenta Peruſiae Etruſcae (4). Iam in confeſſo eſt, quam eximia naturae rerum ſcientia Etruſci praecelluerint: quantum etiam Philoſophiae ſtudio, quum ex Etruria, Italicae Philoſophiae parens, Pythagoras prodierit (5).

Sed quum haec alii accuratius pertractarint, in his illuſtrandis diutius immorari haud eſt operae pretium. Conſilii mei ratio eo potiſſimum tendit, ut vetuſtiſſimas Etruſcorum litteras, eorumque poteſtatem, concinnato, quanta fieri poterit diligentia, priſco Alphabeto, ex genuinis monumentis, clariſſime adſtruam. Nulla exſtant litteris *inſcripta monumenta*, Aegyptiis & Phoeniciis exceptis, quae Etruſcis ſint antiquiora. Tabulae Eugubinae, aeri inſcriptae, tantam praeſeferunt vetuſtatem, ut duabus ferme aetatibus ante Troianum bellum ſcriptae credi poſſint. Hac ſiquidem tempeſtate, quum Pelaſgi maximis calamitatibus & aerumnis premerentur: terraque, penuria imbrium atque aeſtu exhauſta, nullum maturum ferret fructum, exſiccati eſſent fontes, mulierum foetus interirent, ſiti ac fame vexata armenta mortem paſſim oppeterent: quas calamitates ex Myrſilo Leſbio luculenter deſcribit Dionyſius Halicarnaſſeus (6); hymni, vota preceſque conceptae ſunt, atque in iiſdem veterrimis Tabulis exſcriptae, quae ſtatis ſolemnibus conventibus canerentur a Pontifice eiuſque ſacro Collegio, queis opem Iovis Patris, & Martis plebs univerſa imploraret. Ex his Tabulis unam heic mox proferam, ex archetypo, charta

(1) *Ibidem*. Vide etiam Feſtum.
(2) In Livium Diſſertat. xxx.
(3) Ex eodem Macrobio, ibidem.
(4) In Tom. I. Peruſiae Etruſcae. Lib. VI. pag. 197.
(5) Vide Clementem Alexandr. Strom. Lib. I. de quo fuſius.
(6) Antiquit. Roman. Lib. I.

charta antigraphice in eo diligenter impreſſa, deſumtam, quam ut eruditorum gratiam inirem, mecum communicavit V. C. Franciſcus Victorius Eques, omnis antiquitatis aeſtimator eximius. Buxeae potius Tabulae, quam aereae incidendam curavi diligenter, quia melius ita litteras archetypis ſimillimas repraeſentari poſſe cenſui. Ea eſt ſecunda in Dempſteriano Opere Tom. I. poſt pag. 90. nam priorem edidit omnium primus Baldus, deinde Gruterus (1).

Neque tantum aeri, verum & in plumbeis laminis Tuſci ſcribere conſueverunt. Vnicum exemplum proferre poſſum ex tenui plumbea lamella, Volaterris effoſſa anno CIↃ.IↃ.CC.XXXII. in praediis Franceſchiniis, quae repoſita erat ſuper calvariam defuncti hominis, in duo fragmenta diffracta, iniuria etiam temporis aliquantulum ita labefactata.

Sepulcra litteris inſcripta in hoc opere frequenter occurrunt: Cineraria quoque marmorea & Vrnae fictiles cum litteris in argilla ſtilo ſculptis. Frequenter etiam litteras Etruſci in fictilibus Vrnis pinxere vel colore rubro, vel atramento nigerrimo, quod ad hoc tempus, quaſi litterae heri aut nudiuſtertius pictae ſint, viget maxime, omniumque ſtupore perennat. Gemmas quoque anulares ornarunt epigraphe, ut ſequentes Tabulae oſtendunt. Inſignem eburneam teſſeram, *Etruſcis litteris inſcriptam*, haud fas eſt praeterire, quam e Muſeo Gervaſonio depromſit, primuſque edidit, atque oppido erudite interpretatus eſt V. C. Annibal de Abbatibus Oliverius (2). Simulacra Deorum tum aerea, tum marmorea, litteris Etruſcis exarata, habes apud Dempſterum & in hoc Muſeo Etruſco. Inſcriptiones cum in femore & cruribus, tum etiam in veſtibus ſculptae. Id potiſſimum ab Aegyptiis didiciſſe Etruſcos cenſet Bonarrotius (3). Memorat enim Herodotus (4), in antiquo Seſoſtris ſimulacro in Ionia, ex altero ad alterum humerum ſcriptas extitiſſe ſacras litteras Aegyptias in haec verba: *Hanc ego regionem meis obtinui humeris*. Cicero in Verrina V. laudat Apollinis ſignum, in cuius femore litteris argenteis nomen ſcriptum erat, ut puto illi perſimile, quod ſuperius in Tabula XXXII. exhibuimus. Iam illud etiam pervulgatum, quod Beatus Ioannes in di-

(1) Vide pag. CXLII.
(2) In Explicatione ad Monumenta Pelaſgica, in Tabula in fine Fig. V.
(3) Ad Monumenta addita Dempſtero §. XLVII.
(4) Lib. II. quem vide.

divina Apocalypsi Dei imaginem pingens, ait (1): *Et habet in vestimento & in femore suo scriptum:* REX REGVM ET DOMINVS DOMINANTIVM.

Ad scribendi rationem quod adtinet, illud notandum est, Etruscos scripturam & versus, ad dextro latere inchoatos, in laevum duxisse, exemplo Phoenicum aliarumque Orientis gentium, & cumprimis Aegyptiorum, a quibus multa didicere; quos ita versus exarasse, docet Herodotus (2). Exstant (paucissima tamen) monumenta Etruscae gentis, quae sive artificum oscitantia, sive aliquo alio casu, id acciderit, non semper eos ita scriptitasse ostendunt; sed haec, ut monebam, paucissima exempla sunt: neque obstant, quominus adfirmemus Etruscos perpetuo a dextra in laevam litteras exarasse. Litterarum quoque figura identidem in scripturis aliquantulum variat: quod & a Graecis atque etiam a Romanis, proindeque ab universis nationibus in singulis aetatibus factitatum fuisse exploratum est; sed si singulae litterae, probe ac diligenter ex archetypis characteribus exscriptae, in suas species accurate redigantur, omnes difficultates cito evanescunt. Id feliciter factum est nostra aetate cura & studio primum celeberrimi nostri Coryphei Philippi Senatoris Bonarrotii: deinde ingenio perspicacissimo immortalis viri Ludovici Bourguetii: quo auspice, quantum profecerimus in cognitione Etruscae ac Pelasgicae linguae, iam uno omnium ore, aeternaque commendatione ubique praedicatur. Lubet in hac sparta meam quoque qualemcumque operam ponere, atque experiri ingenium meum, licet sentiam quam sit exiguum & imbecille.

Igitur in manus capiamus priscum Graecorum Alphabetum; nam Phoeniciis & Graecis litteris vetustissimis, quales in Sigeo lapide apud eruditissimum Edmundum Chishull, scriptae occurrunt, admodum similes sunt Tuscorum litterae.

I. A. Primum, ut ordine procedam, *Alpha* Graecorum, sive A Latinorum, ita a Tuscis scribitur. 𐌀. 𐌀. 𐌀. 𐌀. 𐌀. Quod haec littera, A sonet, ipsa Etruscorum Deorum Heroumque propria nomina ostendunt, quae litterarum potestatem clarissime evincunt: & quum scripta sint iuxta eorum imagines, nullum dubitandi locum relinquunt. Minervae nomen quater scriptum est in pateris sacrificalibus, quae apud Dempsterum adferuntur, nimirum in Tab. II. IV. V. & VI. in queis omnibus A eodem modo scripta occurrit. 𐌀𐌅𐌓𐌍𐌄𐌌 : 𐌀𐌅𐌓𐌍𐌄𐌌 : 𐌀𐌅𐌓𐌄𐌍𐌄𐌌 : 𐌀𐌅𐌓𐌄𐌍𐌄𐌌. nimirum *Menrva : Menerva*. Quamvis in singulis admodum variet figura quatuor litterarum, non variat tamen 𐌀. Neque etiam nos

(1) Cap. XVIIII. vers. 16.

(2) Lib. II.

nos dubitare sinit de huius litterae potestate Apollinis nomen, quod legitur in duabus pateris: ita enim duobus modis scriptum est, primum in Tab. III. litteris a dextra ad sinistram, ΑΓVLV: *Apulu*, quod scalptoris oscitantiam arguit; nam Bacchi & Mercurii nomina e contrario, more Tuscis usitatiore, exarata sunt. In altera patera in Tabula IV. ita legitur LV1Α. hoc est *Apul* inverso *lambda*: quod etiam non raro fecisse Tuscos in scribendis reliquis litteris, liquet ex compluribus inscriptionibus; quare id scribendi genus inusitatum docti viri non advertentes, rem difficillimam esse censuere legere Etruscos characteres. His addendum, Castoris nomen, ita inscriptum in patera Tabula VII. apud eumdem Dempsterum: ϤV+ƷΑꓘ, id est *Kastur*.. Adde etiam, si vis, nomen Deae Ankariae, quod inscriptum in duobus pateris fictilibus a me adlatis in Tabula XII. & XIII. iam explicavi.

* B. Ita scriptum non observatur, nisi semel in Tab. XCII. penes Dempsterum. Exscriptorem errasse puto; numquam enim in titulis Etruscorum, quos αὐτόπτης exscripsi diligenter, B observavi. In Tabula Eugubina, quam mox subiiciam, saepius occurrit Ԁ, semel 8. Bonarrotius incertus pendet utrum valeat D, an vero O diversimode pronuntiatum. Huc facit C. BILIOS in columna rostrata, post ducentos & amplius annos C. DVILIVS adpellatus: item *duellum*, *duellona*, quae Etruscorum voces censentur, factum *bellum*, *Bellona*. Perspicuum est, deesse in antiquissimo Etruscorum Alphabeto B. quemadmodum etiam defuit in Alphabeto Graecorum vetustissimo, *cuius loco* Tusci 1 *nempe* P vel potius ꟻ consonanti V, uti potuerunt.

* Γ *Gamma* quoque deest in Alphabeto Etrusco. Cl. Bourguettius unicum huius litterae exemplum se reperisse, insculptamque hanc litteram, Hebraico ductu ac more, adfirmat in titulo cinerariae Vrnae penes Dempsterum Tabula LXXXIV. num. IV. ΑΕϚΙΑLΙƧƧΑ.. AEGLALISSA. Mihi vero, qui hoc operculum Vrnae emortualis, apud Bonarrotios exstans, consului, potius videtur ϛ, nimirum S inversum. Vnicum exemplum, & ut in veteri proverbio, unica hirundo ver non facit, non sufficit, ut adfirmemus G fuisse in usu apud veteres Tuscos. Loco G arbitror usos esse ꓘ *Kappa*: idque ex multis coniicio, praesertim vero ex asse Etrusco apud Dempsterum Tabula LIX. num. IV. in quo scriptum est ꓲИIↃVꓘI. hoc est *Ikuvini*: pertinetque, ut creditur, ad *Iguvinos*, sive, ut nunc dicimus, *Eugubinos*. Adsimile saepe occurrit in Tabulis Eugubinis tum Etrusce tum Latine scriptis ΑИIↃVꓘII Ϥ1ΑYV+. *tutaper ikuvina*, hoc est *per totam iuventutem*. Veteres quoque

La-

Latini C pro G uſi ſunt, dixeruntque MACESTRATOS . CARTACINIENSIS . CERENS . COCNATOS . ERCO . pro MAGISTRATVS . CARTHAGINIENSIS . GERENS . COGNATOS . ERGO, ut in columna roſtrata.

* D quoque, ut etiam obſervat Bonarrotius, deſideratur in Tuſcorum Alphabeto. Bourguetius in quodam operculo Vrnae cinerariae apud Bonarrotios, ſe detexiſſe gloriatur hanc litteram apud Tuſcos: ſcriptumque in eo adfirmat 𐌀𐌓𐌌𐌀𐌃, *damra*, quae vox explicatur, *uxor*. Suſpicor tamen τὸ 𐌃 ſculptum pro 𐌓, nimirum R de qua dicemus; ſiquidem ſuperne & inferne eſt haſta protracta, quae fabrilia & quidem levia errata non curanda ſunt. Sed expectandum cenſeo, dum alia effodiantur Etruſcorum monumenta, ut id clarius confirmetur; non enim puto viris doctis ſufficere poſſe unicum exemplum. Loco D, ut reor, uſi ſunt 𐌕 𐌕, nempe T. Haud eſt difficillimum ex ipſa quoque Tuſcorum ſcriptura exempla proferre. In compluribus aſſibus ſeu nummis penes Fabrettum, Fontaninum & Dempſterum ſcriptum eſt 𐌄𐌓𐌄𐌕𐌖𐌕, nempe *Tutere*: quae vos *Tutertum*, ſive *Tudertum* ſignificare creditur. Ita etiam factum a Pelaſgis videmus in Tabulis Eugubinis, & in aſſibus ſive ponderibus mox adferendis in Tabula CXCVII. & CXCVIII. in quibus ſcriptum HAT. nempe HATRIA vel HATRIANI, pro *Hadria*, *Hadriani*. Priſci quoque Latini *aput* & *ſet*, pro *apud*, *ſed*, aliaque huiuſmodi dixerunt.

II. E. In ſcribenda hac littera nihil ferme differunt Tuſci a Graecis: idque perſpicuum eſt ex Inſcriptione Sigea & Deliaca, quamvis modo erectam, modo inclinatam, cruraque tridentis vel recta vel obliqua in hunc modum faciant 𐌄 . 𐌄 . 𐌄 . 𐌄 . 𐌄 . 𐌄 . 𐌄 . Quod vero haec littera abſque dubio ſit *Epſilon* Graecorum & Latinorum E, manifeſte adparet ex nomine Minervae, quod ſupra vidimus, quo modo ab Etruſcis quater ſcriptum fuerit. Adparet etiam in nomine Herculis, quod ita bis ſcriptum in pateris occurrit apud Dempſterum Tab. II. & VI. 𐌄𐌋𐌂𐌓𐌄𐌇 . & 𐌇𐌄𐌓𐌊𐌏𐌋𐌄, *Hercle*. Alia etiam ſuppetunt evidentiſſima exempla ex Tab. VII. nam iuxta caput Meleagri ſcriptum eſt 𐌄𐌓𐌊𐌀𐌋𐌄𐌌 . *Melackre*: iuxta caput Pollucis 𐌄𐌊𐌖𐌕𐌋𐌖𐌐. *Pultuke*: prope imaginem Menelai 𐌄𐌋𐌍𐌄𐌌. *Menle*. Nolo etiam aliud praeterire exemplum e patera relata in Tabula XCI. penes Dempſterum; nam ſupra imagines Pelei & Thetidis ſcriptum eſt 𐌄𐌋𐌄𐌐 *Pele*. 𐌔𐌉𐌈𐌄𐌈 *Thethis*, vel *Tetis*, pro *Peleus*, *Thetis*, cuius nota eſt fabula ex Hygino.

* Z non reperitur inter Etruſcos Characteres. Plinius additam Graeco Alphabeto a Simonide Melico adfirmat, ut videtur,

poſt

post Troianum bellum (1). Tuscis ST eumdem sonum Z reddidit.

III. Θ. Loco adspiratae H, usi sunt Θ Etrusci, ut colligimus ex Herculis nomine iuxta eius imaginem scripto, ac superius relato ex pateris editis a Dempstero in Tabula II. & VI. Variat frequenter eius figura in monumentis Etruscis. In patera apud Dempsterum Tabula V. sculptus est Perseus cum Minerva, quae Gorgonem, confosso eius capite, hasta interficit. Etruscorum fabulis, uti ex hac sculptura arguere possumus, pervulgatum fuit, Gorgonem non a Perseo, sed a Minerva interemtam fuisse: caput vero Perseum obtruncasse, atque in pera recondidisse. Iuxta Persei caput scriptum est ꟻMꟼꟻΘ. Forsitan prior littera est adspirata H, ut dicat *Herme*; ita enim adpellatur a Graecis Mercurius; quasi Perseus, Mercurialibus armis indutus, alter Mercurius fuerit: ni tamen M sit inversa, & legendum sit *Herse*, idest *Perseus*. Accuratius iterum inscipienda est eadem patera, quae exstat Perusiae in Museo Comitum Ansideorum, utrum ductus extimi pilei Persei occupet 1, ita ut scriptum sit ꟻMꟼꟻΘ1, id est *Therse*. In nomine Castoris ꟼV+ƷAꓘ, inscripto in patera Tabula VII. apud Dempsterum, Ʒ quodammodo referre videtur Ʒ inversam & iacentem, adeoque in nomine Persei potius erit S iacens, quam M.

IV. ⊙ O utroque modo cum puncto & sine puncto in centro scripta frequenter invenitur in prisca Tuscorum scriptura. Inter quatuor litteras, a Palamede adiectas Graecorum vetustissimo Alphabeto, a Plinio (2) recensetur ⊙, quae etiam apud Etruscos valet TH, ut notat Bourguettius. Bonarrotius dubitat; saepius enim notat occurrere in Tuscorum inscriptis monumentis I⊙ꟼAꓲ. aliterque sine puncto IOꟼAꓲ. quasi diverso sono pronunciandum. Sed videtur legendum LARTHI. nullaque difficultas esse potest, quum significet *Larti*, *Larthi* positum esse sepulcrum: quas voces Etruscas esse omnes antiqui scriptores testantur. Exemplum potestatis huius litterae suppeditat patera Etrusca penes Dempsterum Tabula XCI. in qua supra imaginem Thetidis scriptum est ƧIOꟻO. hoc est TETHIS, ut Bourguettius interpretatur. In basi simulacrorum, quae Iunonem & Venerem, seu potius Nortiam Deam exhibent, ut supra adnotavimus, scriptum est AИAO. hoc est *Thana*; videlicet *Dea*, *Diva*. Graecis Θέαινα. Igitur a Tuscorum Alphabeto removenda non est littera ⊙ O, quamvis antiquiori ac primigenio Alphabeto serius additam facile crediderim. Quod vero adtinet ad propriam huius litterae ⊙ O potestatem, credo, utramque

& T

(1) Lib. VII. Cap. LVI.

(2) Ibidem.

& T & TH apud Etruſcos & Pelaſgos habuiſſe promiſcue: ecce exemplum, quod mihi nunc occurrit in Eugubina Tabula, quae eſt prima in Dempſteriano Opere. Legitur in linea 20. VΘIƆVYAV1 ideſt *purtuſitu*, ſeu *purtuvitu*: & in linea 22. pro ⊙ ponitur ᛏ. ita enim ſcriptum VᛏIƆVYAV1. In eadem Tab. I. linea 1. ſcriptum eſt ᛏИVAЯAƎ. *erarunt*; at in Tabula IV. linea 23. idem verbum ita ſcriptum eſt ᛏИVΘЯAƎ. quaſi ⊗ valeat duo ⊖ inter ſe complexa; ſed aliquid etiam Tuſcis quadratariis tribuendum eſt; nam errata fabrilia fere in omnibus inſcriptionibus cum Graecorum, tum Romanorum pervetuſtis occurrunt. Certe frequentius ○ ⊙ pro T & TH ſcribuntur: eademque littera frequenter praecedit, & coniuncta cum ᛏ, id eſt T, cernitur. Saepe etiam multa verba in ⊙ & ᛏ deſinunt.

V. 1. Minime dubitandum eſt, Etruſcos ita I ut Graecos *Iota*, & ut Latinos I ſcripſiſſe, nulla variatione aut mutatione facta. Id adſtruitur ex adlato nomine ƧIOƎΘ *Thetis*, ut in patera nuper deſcripta. Adferri etiam in exemplum poteſt Iunonis nomen ab Etruſcis uſurpatum, quod legitur in patera relata in Tab. II. Dempſteriani Operis, nempe ƧIAƎ, *Eris*: quod nomen, ut notat Bonarrotius (1), redolet aliquid Graecae originis; nam apud Graecos Iuno Ηρα, *Hera* vocatur. Occurrit etiam I in nomine Aeternitatis ſeu Nemeſis, quae conſecrat Herculem, ut videre eſt in eadem patera, ita inſcriptum, ƧIOƎ, *Etis*, unde Latinis *aetas* (2). Praeterea Etruſca nomina fere ſimilia Iovis & Bacchi ЯИIᛏ. *Tina*. ЯIИIᛏ. *Tinia*, hoc eſt *Tonans*, ut explicat Bourguettius. Poteſt etiam hoc cognomentum, Iovi & Baccho ab Etruſcis datum, oriri, uti & multa Tuſca vocabula a Graecis originem habent, a τίω ſeu τίνυμαι, hoc eſt *ulciſcor*, *vindico*, *punio*; nam Tuſci Deos, quibus fulmina adtribuere, praecipue vero Iovem & Bacchum, *ultores*, *vindices*, ut opinor, vocarunt: vel etiam illud cognomen deduci poteſt a τινάσσω, *concutio*, *vibro*, *iaculo*: adeoque TINA, TINIA, *concuſſor*, *fulminator* reddi poteſt.

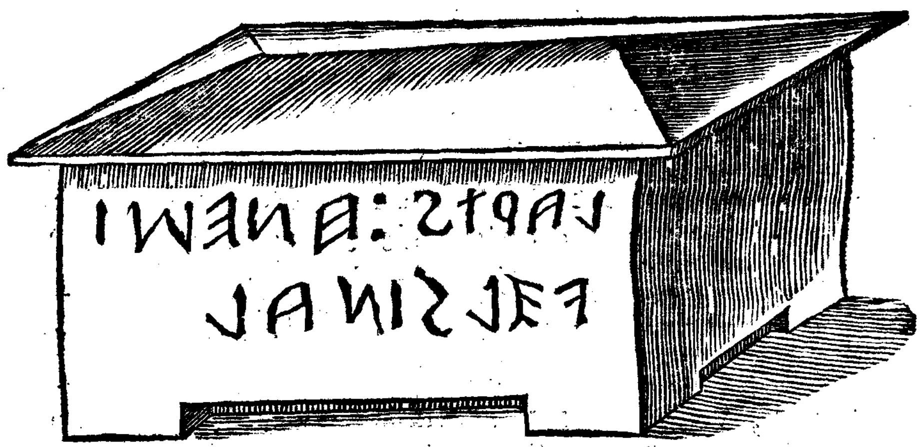
VI. ꓘ habetur pro K, *Kappa*: ita occurrit ſcriptum in monumentis Etruſcis. In pronunciatione ſonum & poteſtatem habuit C Latinorum: idque argui poteſt ex nominibus Deorum Herculis, Caſtoris & Pollucis, quae ſculpta ſunt prope eorum imagines in pateris, ut paullo ante obſervavi. Figura huius litterae primaeva ac primigenia eſt ꓘ; ſed videtur interdum variaſſe figuram apud Etruſcos: quod factum puto, vel ornatus gratia, ex varietate multiplicis figurae characterum reſultantis; vel quia interdum > > diverſo

Fff ſono

(1) Ad Monum. add. Dempſt. §. 11 I. pag. 10. (2) Ibidem §. XIII. Vide ſuperius pag. 199.

ſono pronuntiari debebant, vel magis leni, vel magis aſpero. Siquidem aliquando ꓘ deeſt haſta I; quia in ſcribendo ſemper id quod maioris facilitatis & commodi eſt inquiritur curaturve: ideoque haſta praetermiſſa, fecere ɔ >. quae valent κ. Id evidenter adparet in nomine Herculis bis ſcripto in Tab. II. & VI. apud Dempſterum, priore in loco ƎꓶƆᑫƎꓭ, ſecundo retrogradis litteris ꓭEDKoLE: ideoque ex ɔ > ſine haſta, c Latini fecerunt. Loco G eamdem litteram adhibitam, ſuperius quoque adnotavimus in voce IИIƆVꓘI *Iku-vini*. Vmbris quoque κ pro c & G inſervit.

VII. ⅃ ita Etruſci Graecorum *Lambda* exararunt, inverſa ʌ Graeci forma. Erectum crus Etruſci ⅃, per planum Latini L extenderunt. Quod igitur valeat L, manifeſtum eſt ex nominibus Herculis, Apollinis, Meleagri, Menelai & Pelei, quae in pateris, apud Dempſterum iam indicatis, leguntur. Aliquando huius litterae ⅃ crus adeo eminet, ut V referre videatur, ut in patera apud Dempſterum Tabula IV. quare ſedulo diligentia adhibenda eſt in diſtinguendo ⅃ ab V. quum maxima inter utramque figuram non raro intercedat ſimilitudo. Non raro etiam adverſa facie ſcribitur hoc modo L.

VIII. M eſt M. Quamvis Etruſci diverſimode ita figurarint M. M. m. m. M. m. tamen ſemper eumdem ſonum habet M, non ſecus ac apud Graecos & Latinos. Id perſpicuum eſt ex nominibus Deorum inſcriptis in pateris iuxta eorum imagines, quemadmodum in nomine Minervae, Menelai & Meleagri in Tab. II. IV. V. & VI. apud Dempſterum. Interdum etiam inverſa figura W ſcriptum occurrit; ut in adlato marmoreo Cinerario, quod exſtat Cortonae in Muſeo Academicorum Etruſcorum. Defuncti nomen ita interpretandum videtur: *Larts*, vel *Lartis Hnemi Velſinal*. hoc eſt *Felſinal*, ſeu *Felſinatis:* unde Bononiae Etruſcum nomen.

VIIII.

VIIII. И est N. De И Etruscorum eadem dici possunt, quae de M. Quater in nomine Minervae, semel in Menelai nomine occurrit. Interdum И. И. Ч. Ч. И. И. linea in medio, quae duas hastas iungit, vel ab imo vel a medio, vel superne adsurgit. Semper tamen est N. nec sonum variat, licet aliquantulum variet figuram.

* Ξ. sive CS ab Etruscis excogitatam censet Bourguettius; duplices namque litteras habuisse atque invenisse Etruscos observat. Huius litterae exemplum indicat in Gemma Etruscis litteris inscripta, quam nos infra in Tabula CXCVIIII. exhibemus. Sculpti sunt Salii Sacerdotes ancilia in pertica suspensa gestantes & ostentantes. Ita enim Ꜿ duo C superpositi utrique contrario modo, quasi efficiant CS simul coniunctum. Censet Bourguettius scriptum esse X . APVTVX ALXE . *Clypeorum ostentatio*.

* O carent Etrusci; siquidem loco O usi sunt V, ut factum videmus in nomine Apollinis, quod duobus in locis scribitur cum V, nimirum AΓVLV *Apulu*, & LVΓA *Apul*, pro *Apulu* & *Apul*. Item in nominibus Castoris; scriptum est enim ЯVꓕƧAK *Kastur*, & Pollucis ƎKVꓕJVΓ *Pultuke*. Iurantes dicebant *Aedepol*, per aedem Pollucis: feminae vero *Ecastor* vel *Aedecastor*: de qua iurandi consuetudine vide Gellium Lib. XI. Cap. VI. Vnicum O exstare exemplum forsitan aliquis censebit in Tabula VI. apud Dempsterum, in qua sculpta est Minerva alata, opem ferens Herculi hydram tricipitem interficienti; ita enim nomen Herculis exaratum litteris retrogradis Ǝ⅃OKDƎB *Herkole*. Verum unicum in tot Etruscorum inscriptionibus exemplum non me movet; quamvis eo non caruisse vetustissimam Graecorum scripturam constet, auctoritate lapidis Sigei & inscriptionis Deliacae. Pictorem potius errasse puto in describendo Herculis nomine in eadem patera expresso: erroris que causa, ut arbitror, fuit, quia inter K & L forsitan adest in archetypo, uti etiam in aliis observavi, aliquod foramen, vel aeris vitio, vel fortuito casu eo in loco inductum. Vtcumque res se se habeat, nisi certiora in posterum habeamus documenta, per me O in praesenti non erit in Tuscorum Alphabeto. Tusci dixere dubio procul HERKLE, quod ex altera patera edita in Tabula II. evincitur. Accedit etiam, quod Latini iurantes *Hercle* dicebant. Ea vero littera ⊙, quae frequenter occurrit in Etruscis scripturis, est TH, vel etiam T sono forsitan diverso a ꓕ idest T pronunciata, de qua mox dicam. Et quia Tusci O carebant; ideo parum curarunt punctum addere in centro O; quare passim O ⊙ ita scribitur, reddique debet TH, vel T, si mavis non adspiratum, ut supra observavimus.

X. ꟼ est Γ Π Graecorum. Quod Etrusci hac littera ꟼ . ꟼ . ꟼ . q. capite modo angulari, modo rotundo, modo magis vel minus inclinato, pro P usi sint, haud relictus est dubitandi locus. Quater in Deorum nominibus eodem modo constanter expressus cernitur, nimirum in nomine Apollinis in Tabula III. & IV. apud Dempsterum, in Tabula VII. in nomine Pollucis ЭꓘVꓕVVꟼ *Pultuke*, & in Tabula XCI. in nomine Pelei ЭɅЭꟼ *Pele*. Hinc Latini prisci suum Γ P efformasse videntur: postea crus in semicirculum ductum, efformavit P. In Sigeo lapide, Graecorum Π, ita effictum ꟼ Γ videmus.

XI. ◁ est R. Complura habemus ex Etruscis pateris exempla, quae proculdubio hanc litteram, apud Etruscos ita efformatam, ◁ . ɑ . q . |>. evidenter indicant, ac proinde pro R sumendam esse. Id adparet in nomine Iunonis, quae ab Etruscis dicta est ƧIɑЭ *Eris*, fere ut apud Graecos Ηρα. Clarius vero huius litterae potestas adparet ex nomine Herculis bis scripto in pateris Etruscis ЭɅƆɑЭB: quater etiam ex nomine Minervae in Dempsterianis Tabulis II. IV. V. VI. & in alia superius edita Tab. LXXXVI. quae referre supervacaneum est. Occurrit etiam in nomine Castoris & Meleagri Tab. VII. ɑVꓕƧAꓘ *Kastur* & ЭɑꓘAɅЭM *Melakre*. Haec quoque littera interdum inversa occurrit, ut in Vrna apud Dempsterum Tab. LXXXII. num. 1I. PIЭꓕVN. Liquet igitur, Etruscos scripsisse ◁ quasi D Latinorum inversum. Saepenumero etiam eadem littera caudata occurrit hoc modo ꟼ: nec dumtaxat triangulus totam hastam complectitur, verum etiam semicirculus, hac figura q ɑ. praesertim in Tabulis Eugubinis. Aliquando etiam ꟼ ita sculptus est, ut R Latinorum inverso admodum simile sit: vel hasta nimirum superne & inferne sic eminet ɋ: tamen pro ɑ . ◁ . q. semper accipe. Huc pertinent, quae notat multae lectionis summique ingenii vir Matthaeus Aegyptius in explicatione S. C. Romanorum de Bacchanalibus, quae, ut ab eo scripta sunt, referre libet (1). „ ARF pro ADF; nam R pro D saepissime apud veteres. „ Sic inferius (*in eadem Tabula S. C.*) ARFVISE, pro *adfuisse*, „ ARVORSVM, pro *advorsum*. In lapide apud Gruterum (2) legitur „ ARVORSARIVS, pro *adversarius*. Sic olim dictum ARVOCATVS, „ ARFINES, ARVOLARE, pro *advocatus*, *adfines*, *advolare*. Hinc „ ab AVRIS factum est *audio* (3): & conversa ratione pro AVDI- „ CVLAS dicimus *auriculas*; & MERIDIEM, pro *medio die*: itaque „ olim scriptum FEDETRIO, pro *Feretrio* (4). Certe inversum ɑ „ Etru-

(1) Pag. 148. & 149.
(2) Pag. DVII.
(3) Lactant. Cap. VII. de Opificio Dei.
(4) Varro Lib. V. L. L. Vel. Longus de Orth.

„ Etruſcis, Romanorum finitimis, ſonabat R, ut ex vetuſtiſſimis
„ monumentis merito ſuſpicatur Cl. Philippus Bonarroti, in Additamentis ad Etruriam Regalem Dempſteri, *pag.* 22. Veriſimile
„ eſt igitur, rudi adhuc Lingua Latina, priſcos illos pronuntiaſſe
„ *arvocatus*, ſcripſiſſe AᗡVOCATVS: poſt R vero litteram ab Appio
„ Claudio Craſſo inventam (1), qui Coſ. cum Camillo A. V. CCCCV.
„ ſcriptum fuiſſe ARVOCATVS; ac tandem, abiecta canina littera,
„ reditum ad imaginem priſci characteris, & dulcioris ſoni gratia ſcriptum pronuntiatumque fuiſſe ADVOCATVS. Horum ignoratione, ut puto, Heſychius ait, Tyrrhenos pro PEA dixiſſe
„ ΔEA (2); nam ◁. ▽. Etruſcorum, figura quidem accedebat ad Δ,
„ pronunciatione vero erat ipſum Graecorum P. Exarabant igitur
„ ΔEA, efferebant PEA. Et hinc, nec mirum, in veteribus Crotoniatarum quibuſdam nummis P, ſecundam litteram ſyllabae ϘPO,
„ ſculptum eſſe veluti caudatum P. Rem doctioribus examinandam relinquo; nam & in his nummis non ſine laude verſari
„ quandoque poſſunt.

XII. Ƨ. Etruſcis eſt S. quae vel imitatur Graecorum inverſum *Sigma* Ƹ, vel S Romanorum, qui a Tuſcis hanc quoque litteram accepiſſe videntur. Illud etiam de figura huius litterae notandum, quod interdum ita efformata eſt, ut Z referat: cuius haec ſunt exempla apud Dempſterum Tab. LXXXIII. num. VI. ſcriptum eſt ita AƧIᒧA, videlicet *cymba*, *urna*: at num. III. AZINAIV. & in Tabula LXXXIV. num. III. AZIᒧA. In operculo ibidem adlato num. IV. *in quo Bourguettius* G *putat ſe reperiſſe*, Ϛ apud Etruſcos, *ſcriptum videtur non* AEGIALISSA, *ſed* AEϚIALISƧA. hoc eſt AEϚI ALISƧA. litteris inverſis. Interdum etiam SS geminatur, quod rariſſime, vel numquam accidere aliis litteris videmus. Exempla habemus in Vrnis editis in Dempſteriano Opere alterum in Tabula LXVIII. num. I. ubi NAᒧϽ : ƧƧINAM *Maniſſ: klan*. quaſi *Manibus deflendis*; nam Manium Deorum nomen ab Etruſcis: alterum in Tab. LXXXIII. num. VII. INIYƧƧƎᒧ : Oᒧ. forſitan *Lartis Leſſtini*, ſeu *Leſtini*. Forſitan veteres Etruſci ƧƧ geminabant in vocibus, ut nos hodie in patrio ſermone facimus, quum S maiori ſibilo pronuntiare oportebat. Quod vero Ƨ ab Etruſcis pro S adhibita ſit, indicat nomen Caſtoris ſcriptum in patera Etruſca apud Dempſterum Tab. VII. in qua iuxta eius imaginem legitur ᗡVTƸAK. *Kaſtur*. Indicat etiam nomen Thetidis ſcriptum in patera Tabula XCI. ƧIOƎO *Thetis*. Praetereo alia exempla in Ta-

(1) Dempſterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. I.

(2) Citatus a Clariſſ. Editore Dempſteri Tom. I. pag. 91.

Tabula I. II. III. apud eumdem Dempſterum, Deorum imaginibus adſcripta.

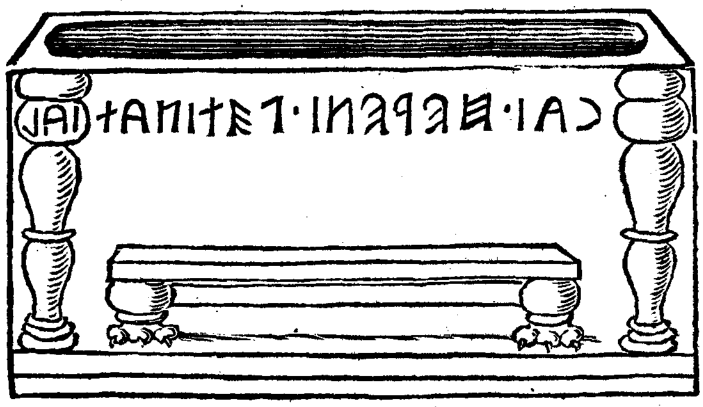
XIII. ✝ eſt T. Aliter quoque ſculptum cernitur in antiquis Tuſcorum monumentis in hunc modum ✝. ✝. ✝. Y. Y. ⊦. ⊣. eumdem tamen, ut apud Graecos & apud Latinos T, ſonum & poteſtatem habet. Diligenter expendenda eſt huius litterae figura, quia interdum ſi crus haſtae adnexum diffunditur & valde diſpeſcitur hoc modo Y Y, facile eſſe poterit non T, ſed V. Ex quibus omnibus perſpicuum, quanta diligentia adhibenda ſit in exſcribendis Etruſcis Inſcriptionibus; quia ex minima varietate, probe & accurate non obſervata, poſſunt facile perſimiles litterae confundi. Aperte T poteſtatem indicant Caſtoris & Pollucis nomina, ſcripta iuxta eorum imagines in patera edita apud Dempſterum Tabula VII. ΑV✝ƧAK *Kaſtur*, ƎKV✝⅃V⅂ *Pultuke*. Indicant etiam aſſes ſive pondera in Tabula LX. Dempſteriana, in quibus ſcriptum eſt ƎΑƎ✝V✝ *Tutere*, & ad *Tudertum* pertinere cenſentur. Haec littera, ut dixi, variis figuris ſcribitur ab Etruſcis: frequentius tamen ita ✝. ✝, vel hoc modo ✝. ✝: non raro etiam, ut videre eſt in Tabulis Eugubinis, ita occurrit Y. Y. & ⊣. ⊦. Quod vero Y ſit idem ac ✝. exempla profero ex Tabula III. verſ. 10. in quo ſcriptum ΑVYΑƎ8ϘA. *arſertur*: & in Tabula V. verſ. 16. ΑV✝ΑƎ8ϘA. *arſertur*. In Tabula I. verſ. 5. VYIƎƆϘA. *arveitu*: & in Tabula IV. verſ. 6. V✝IƎƆΑA. atque ita paſſim. Pro *Delta* Δ Graecorum, ſeu D Latinorum mihi inſerviſſe videtur Vmbris, Pelaſgis & Etruſcis. Hanc quoque litteram geminatam ſuſpicor, atque ita deſcriptam unica figura ✱ ✱, quae non raro occurrit in compluribus Etruſcis Inſcriptionibus.

XIIII. V eſt V vocalis. De huius litterae figura & poteſtate nullus ambigendi relictus eſt locus. Quamvis enim alterum crus interdum parum emineat aut adſurgat, hoc modo V V, vel in medio haſtae adſurgat, in hunc modum Y Y. interdum etiam ita quaſi aequet alterum cornu V V. abſque dubio pro V accipiendum eſt. Id perſpicue liquet ex nomine Apollinis bis ſcripto, AᑭV⅃V. *Apulu*. & ⅃V⅂A *Apul* in Tabulis Dempſterianis Tabula III. & IV. & Tabula VII. in nomine ΑV✝ƧAK *Kaſtur* & ƎKY✝⅃V⅂ *Pultuke*, hoc eſt Caſtoris & Pollucis. Notandum etiam, quod interdum inverſa figura exhibetur, ut in aſſibus ſive monetis, in quibus ſcriptum eſt ƎΑƎ✝V✝. vel ƎΑƎ✝V✝. *Tutere*, ut in Dempſteriana Tabula LX. & in nomine Apollinis in Tabula IV.

At V conſonans alio modo ſcribitur ab Etruſcis, nimirum duplici ſchemate: alterum in hunc modum ⅂. Ⅎ. ⅂. Ⅎ. Ⅎ. ^

quaſi

quasi geminum v inversum contineat : alterum vero ita scribitur ℶ . כ . ℶ . ב . vel etiam inversum ⊏ & ꓘ : semper enim v consonans ita pronunciari debet , ut aspero sono aliquantulum F Latinorum quodammodo retineat , ac proinde exprimat digamma Aeolicum , quod occurrit etiam in Inscriptione Deliaca : quo pariter usi sunt consecutis temporibus veteres Latini pro v consonanti . In marmore Tiburtino , quod adfert Gruterus (1) & Fabrettus (2) , de Imperatore Claudio legitur , quod quum esset CENSOR . P. P. AVCTIS. POPVLI . ROMANI FINIBVS . POMERIVM AMPLIAꟻIT . TERMINAꟻITQ. At Cl. Ficoronius (3) , iterum invento hoc lapide , exscripsit POMERIVM AMPLIAꟻIT . TERMINAꟻITQ. quod verisimilius videtur.

In hac quoque fictilis Vrnae inscriptione , quae Florentiae exstat in Museo Nobilium Cerretaniorum , videmus aliter ꟻ scriptum esse. Titulus vero , nigerrimo atramento scriptus , forsitan ita explicari potest : *Kai Hvrvni Petinatis* : & forte Herenniam familiam ex Etruria ortam esse , hinc discimus . Huius igitur litterae ꟻ Ⅎ potestatem apud Tuscos perspicue ostendit nomen Minervae inscriptum pateris adlatis apud Dempsterum Tab. II. IV. V. & VI. in quibus v in MINERVA , scriptum est variis schematibus , AꟻAЯꟻИꟻM . AꟻAЯꟻИꟻM . AꟻAИꟻM . AꟻAИꟻM . In Tabula Eugubina , quae est II. apud Dempsterum vers. 21. legitur ꟻAYATꟻꟻVI . hoc est IUVEPATRE . quod exponitur IOVIS PATER . & vers. 23. 28. & 29. AИIꟻVII AꟻTAYVY . *tutaper iiuvina* : id est *totam per iuventutem* : at in Tabula Eugubina , Latinis litteris scripta , quae est VI. apud Dempsterum , pluribus in locis legitur TOTAPER IOVINA ; quare manifestum est ꟻ ꟻ ꟻ & ℶ aliasque litteras his similes , eiusdemque classis , & , ut ita dicam , coloniae , esse v consonans.

XV.

(1) Pag. CXCVI. 4.
(2) Inscript. ant. Cap. x. num. 445.
(3) In Differtat. de Bulla aurea nobilium puerorum &c. pag. 68.

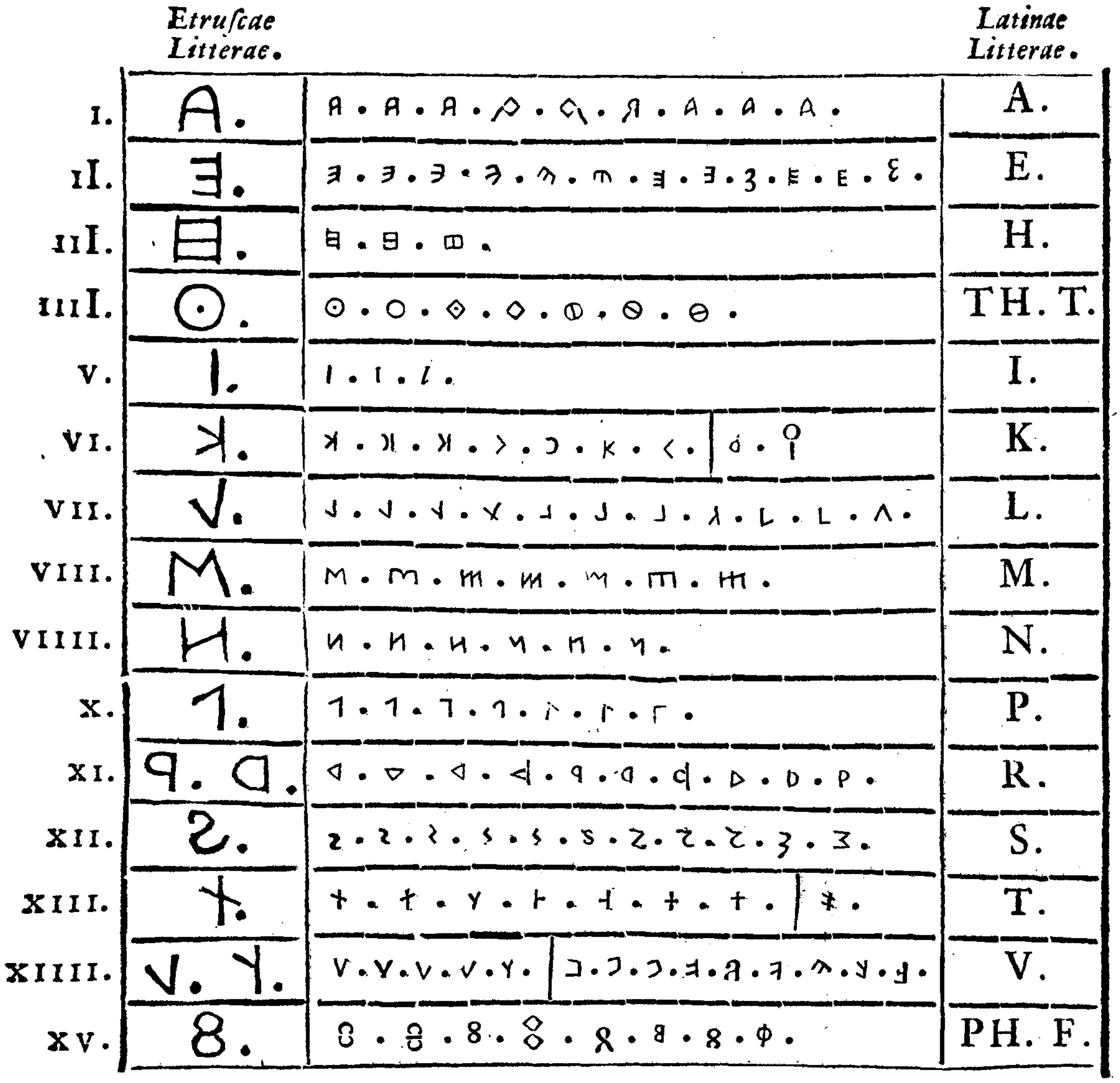
XV. Huic adfinis est 8 & 8 littera, quae mihi composita videtur ex duplici v v. quorum alterum, si cum altero componatur hoc modo ◊ ◊, & intersecetur 8 8, sonum asperum duplo maiorem reddet, ut Φ *Thi* Graecorum, & Latinorum F exprimat. Germanis W sonat F. In Tabula III. Eugubina apud Dempsterum vers. 6. scriptum est V∃ꟼ𐌊ꟼ𐌔: *sakreu*; in IV. vero vers. 65. 8∃ꟼ𐌊ꟼ𐌔. *sakref*. Si quis etiam bene animadvertat 8 8 Etruscorum, probe refert Φ Graecorum, si hastam non perpendicularem, sed transversam & diagonalem observes, ⊖ in hunc modum. Certe apud Etruscos sonat ut Φ Graecorum, & ut F Latinorum. In hunc ordinem referendae videntur litterae 8 & 8. in hanc speciem, forsitan scriptorum, ut solet oscitantia, ita exaratae, quae tamen rarissime occurrunt. Persaepe in Tabulis Eugubinis legitur ꟼ∃ꟼꟼꟼ8. Vꟼ†ꟼꟼ8. 𐌔𐌊∃ꟼVꟼ8: quibus FRATRES. FRATREM. FRATER. proculdubio exprimitur. Pro Φ forsitan scriptum est φ in marmoreo Cinerario, quod superius protulimus in Tab. CXCV. num. 1. in quo scriptum est MAIИVφA†. ni fallor, legi debet *tafuniam*; hanc tamen litteram nullibi, praeter quam in hoc Sepulcro, ita exaratam inveni.

Supersunt aliquot litterae, quas suis locis & classibus restituent viri docti. Igitur eas proponam, & meas qualescumque coniecturas subiiciam. Prima est ꟼ, quae in Tabulis dumtaxat Eugubinis occurrit. Forsitan est eadem ac 𐌊; nam in Tab. I. apud Dempsterum in vers. 26. legitur. 𐌔∃ꟼꟼ1V1. & vers. 24. ∃ꟼIꟼ1V1. *puprike*, hoc est *publice*: eademque vox in eadem Tabula vers. 10. scribitur ∃𐌊Iꟼ1V1. *puprike*, id est *publice*. & vers. 11. 12. & 13. eiusdem Tabulae 𐌔∃𐌊Iꟼ1V1. In Tabula II. vers. 27. & 35. habetur ∃𐌊Iꟼ1V1. *puprike*. Hanc litteram Etrusci, ut arbitror, a Phoeniciis desumserunt; nam interdum in eorum monumentis occurrit o inferius caudata, hoc modo ♀ ϙ. cuius exempla habes in superiore Tabula LVIIII. in qua Priapi simulacra exhibentur. Certe Q referre non potest; de qua littera ita Victorinus de Orthographia: *Sed nec* G, *nec* Q *Latinus sermo introduxit*. Cato de originibus ait, Sabinos & Etruscos Q littera caruisse; quamob rem CVRINVM pro QVIRINVM scribebant. Conflatam hanc litteram Q putarunt ex C & V, sic ↄ. teste Velio Longo (1). Vero propius censet V. C. Matthaeus Aegyptius (2) Q Latinorum (idem de ♀ ϙ Etruscorum adfirmo) esse Phoenicium ♀ *Koph*, iamdiu pro K usurpatum, ut liquet ex nummis Crotoniatarum, in quibus scriptum est ϘPO. In coxis equorum, qui iuncti sunt currui trium-

(1) De pronunciat. Ling. Lat. Cap. XIII. (2) In Explicat. S. C. Bacchanal. pag. 157.

triumphantis Etrusci, ut in Vase apud Dempsterum Tab. XLVIII. inusta est, more antiquissimo, & apud Tuscos usurpato, nota quaedam, quae ϙ refert, vel ɑ inversum: quam esse ɒ Etruscum diximus: eaque nota equorum patria, forsitan Kroton, notatur (1). Bonarrotius putat hanc notam esse Etruscum q inversum (2).

Alphabetum Etruscum.

Supersunt hae quatuor figurae litterarum, ꟻ. ✻. ↑. ↓. quas viri docti accuratius expendent. Prima est ꟻ. quae forsitan est ꟻ inversa; ac proinde pro v consonanti, sicuti ac digamma Aeolicum, cum aspero sono efferenda videtur.

(1) V. Begerum in Mus. Brand. T. 1. p. 332. (2) Ad Monum. addita Dempst. §. XXXI.

Altera eſt ⱶ, quae eadem ac ꓘ eſſe poteſt: vel duplex T. idque arguendum eſt ex hac voce, quae iiſdem figuris litterarum ſcripta eſt in Tabula IV. Eugubina verſ. 26. ⱶƎꓷꓯꓕ. poſtrema variante, & in Tabula I. verſ. 27. ꓘƎꓷꓯꓕ legitur. Nec mirum: quia Etruſci etiam T, ita ſcripſere linea tranſverſa vel integra vel dimidiata in hunc modum ✝ . ✝ . ⊣ . ⊢ . ✝ . ⊣ .

Altera eſt ↑ . T . ↑ . quam pro duplici P adhibuiſſe Tuſcos crediderim.

Altera eſt ↓ . ↓ . cuius exempla haud rara ſunt. Erit forſitan qui cenſebit eſſe Ψ *Pſi* Graecorum. Veriſimilius crederem referre duplicem litteram Etruſcorum vel V V, vel L L, ut ſupra dicebam ad titulum Etruſcae caſſidis Tab. CLXXVII. pag. 364. & poteſt eſſe V & ⅃. nempe V & L. ſed hac de re ſatius expectare hominum doctiſſimorum iudicium, & aliorum exemplorum auctoritatem. Neque enim inſolens Etruſcis fuit duas litteras ſimul coniungere, ut adlatae inſcriptiones in hoc opere & in Dempſteriano evincunt. Saepe etiam Etruſci, quemadmodum litterarum variant figuram, ita alteram litteram commutant cum altera, quae ſono ſit propior, ut M cum N . I cum Ǝ, & ⊣ cum ⅂, ut in Tabula II. Eugubina verſ. 15. 16. 17. 22. VYИƎYИA. at in eadem Tab. verſ. 23. V✝ИƎ⅂MA. Tab. II. verſ. 21. V✝IꓷAꓘ. Tabula IV. verſ. 33. V✝ƎꟼAꓘ. Tabula I. verſ. 1. ✝ИYꓷAꓷƎ. at in Tabula IV. verſ. 23. ſcriptum ✝ИVΘAꓷƎ. quaſi Θ pro duplici Θ ſit; nam & ſuperius in Tabula XIII. Ankariae Deae nomen ſcriptum eſt cum ꓷ, *in medio ſecta quadam lineola*, quod inobſervatum nolui relinquere. In Tab. IV. Eugubina verſ. 7. 51. 58. 64. 68. 8Ǝ✝Vꓘ. at verſ. 3. ⅂Ǝ✝Vꓘ. adeoque & 8 cum ⅂ commutatur. Item Θ cum ✝ ut in Tabula I. verſ. 20. VΘIↃV✝ꓷV⅂. & in eadem Tab. verſ. 18. & 22. in Tabula V. verſ. 24. 29. V✝IↃV✝ꓷV⅂. & in ⅂, ut habes in Tabula I. verſ. 14. ƎYI⅂VYꓷV⅂.

Igitur perſpicuum eſt, Etruſcas litteras Graecis admodum ſimiles eſſe, ſi earum figura invertatur, conferaturve cum litteris *Sigei lapidis, praeſertim in illis verſibus*, qui a dextro ad *ſiniſtrum latus ducti eunt*. Quod *vero frequenter variet* Etruſcarum litterarum *figura*, id elegantiae varietatique *ſcriptionis*, cum Bonarrotio, tribuendum eſſe cenſeo. Alia de Dialectis *Pelaſgico* & Etruſco, de Vocalibus, de Diphthonghis, de Orthographia, ſeu de interpungendi ratione, de Notis numeralibus, quae omnia *alia*que etiam heic non vacat expendere, *loco opportuniore*, in *altero* huius operis volumine adnotare *mihi propoſui*. Si qua vero in re *contrarium ſentiunt litterati homines*, per epiſtolam me quaeſo admoneant.

TA-

TABVLA CXCVI. CXCVII.

MONETA ETRVSCORVM.

Quid capita Deorum, litterae, notae, orbiculi aliaque emblemata significent, disquiritur.

ETruscorum MONETA dubio procul est vetustissima, ante Romam conditam, non typo expressa percussave, sed ex aere fuso conflata (1), quod ex opificio, notis, symbolis & emblematis, quae praefert, argui potest. Ea nunc in locupletissimis Museis rarissima est: suspicari etiam possumus & antiquitus perraram fuisse, quum nemo veterum scriptorum eam descripserit, quod paene incredibile videtur. Memorant quidem veteres auctores, Ianum apud Etruscos signandae monetae auctorem fuisse; sed notas, symbola, emblemata, litteras Etruscas, quae in his occurrunt, silentio praetereunt. Qua vero de causa aes primum signatum fuerit, his verbis declarat Macrobius (2): *Regionem istam, quae nunc vocatur Italia, regno Ianus obtinuit, qui, ut Hyginus, Protarchum Trallianum secutus, tradit, cum Camese aeque indigena terram hanc ita participata potentia possidebant, ut regio Camesene, oppidum Ianiculum vocitaretur. Post ad Ianum solum regnum redactum est: qui creditur geminam faciem praetulisse, ut quae ante, quaeque post tergum essent, intueretur: quod proculdubio ad prudentiam regis sollertiamque referendum est, qui & praeterita nosset, & futura prospiceret: sicut Antevorta & Postvorta, divinitatis scilicet apertissimae comites, apud Romanos coluntur. Hic igitur Ianus cum Saturnum classe pervectum excepisset hospitio: & ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum & rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset, regni eum societate muneravit. Quum primus quoque aera signaret, servavit & in hoc Saturni reverentiam; ut, quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur; quo Saturni memoriam ad posteros propagaret. Aes ita fuisse signatum hodieque intelligitur in aleae lusu; quum pueri denarios in sublime iactantes,* capita aut

 navim,

(1) Vide Bonarrot. ad Dempst. §. XXXVIII. (2) Saturnal. Lib. I. Cap. VII.

navim , *lusu teste vetustatis*, *exclamant . Hos una concordes regnasse , vicinaque oppida communi opera condidisse , praeter Maronem , qui refert*

Ianiculum huic , illi fuerat Saturnia nomen ;

etiam illud in promtu est , quod posteri quoque duos eis continuos menses dicarunt , ut December sacrum Saturni , Ianuarius alterius vocabulum possideret .

Theodorus Ryckius (1) animadvertens , Saturni & Iani tempora non posse simul congruere , nec utriusque pati consortium (nam Saturnus Iano sesquiseculo superior censetur) putat , Ianum a Sterce Pici patre in partem agri fuisse receptum : eique tamdem mortuo in regnum successisse , ac sub nomine Saturni divinos honores constituisse ; quemadmodum Athenis eos paullo ante Erechteo avo decretos noverat . Ex Eusebio ac Dionysio colligit idem Ryckius , exordium regni Iani in annum incidere sextum ferme & quadragesimum supra centesimum ante Ilii expugnationem. Ex quibus perspicuum est, quam antiquae sint hae Tuscorum monetae, vel etiam si secutis temporibus conflatas dicamus. Saturni effigiem , ni fallor , exhibet ille assis , qui adfertur in Tab. CXCVI. num. VIIII. Littera S. selibrem esse innuere potest: Saturni tamen nomen , haud crediderim declarare . Non male etiam convenire potest Iano , quem classe in Italiam advectum esse testatur Draco Corcyrensis apud Athenaeum (2) , praesertim vero quum laurea sit *ornatus ; nam , ut diximus ,* coronarum inventorem Ianum veteres existimarunt . Accedit etiam , quod nova laurea singulis Calendis mos fuit Ianum coronare (3) .

Ratem sive navim expressam praefert aes grave , adlatum in Tabula CXCVI. num. VI. quodque est rarissimum , cum rate caput Deae galeatum , Romae simillimum , quod cernimus in nummis , qui dicuntur Consulares . Galeae iungitur mitella , quemadmodum in simulacro Deae Valentiae superius edito in Tabula VII. observavimus : quam etiam potest referre . De hac effigie avide expecto doctorum hominum iudicium ; nam sunt etiam , qui Rheam sive Opin Saturni , alii qui Iani uxorem esse existiment . Tum in antica , tum in postica cernitur nota numeralis X ; sed & altera circa vultum Deae additur ƨ , quasi S imperfecta . Hoc insigne pondus ex aere exstat Romae in Museo Capponio : exactumque ad librae Romanae valorem , pendit uncias

(1) Dissertat. de primis Italiae Colonis Cap. V.

(2) Deipnosoph. Lib. XV. Cap. XIII.

(3) Sidon. Apollin. Carm. II. in princ.

cias quadraginta. Quum autem noſtra libra veterem ſuperet & excedat, facile eſt, antiquitus duobus aeris libris conſtitiſſe. Inter priſcam Etruſcorum & Romanorum monetam illud intereſſe diſcrimen videtur, quod Etruſcorum pondera ſive aſſes, ex aere fuſo conflatoque conſtant; Romanorum vero percuſſi cuſique ſunt: adeoque Etruſcae monetae antiquiores cenſentur, utpote ante artem cudendi conflatae. Apud Romanos ſignati aeris auctores alii Numam, alii Servium Tullium faciunt (1). Quae vero a nobis adferuntur monetae, profecto vel longe ſuperant, vel aequant Vrbis originem.

Has inter, illae monetae pro antiquiſſimis omnium haberi debent, quae vel ab uſitata forma recedunt, ut ea in Tabula CXCVII. num. II. ovalis figurae, quae exſtat Piſauri in Muſeo Paſſerio: vel Deorum non imagines, ſed notas quaſdam & emblemata praeferunt: quaeve referendae ſunt ad ea loca & urbes, ſive prope mare, ſive prope paludes ſitas, ſive aliquo opere & artificio ea tempeſtate valde celebres & ubique notas. Occurrit delphinus, vel turſo ſeu tyrſo (eſt piſcis delphino congener) qui cum Tyrrhenorum nomine congruit, quo primum Tyrſeni vocati ſunt: de quo nomine plura ex Spanhemio & Bocharto notat Bonarrotius (2). Videre etiam eſt, ut in Tabula CXCVI. num. V. in his Etruſcorum monetis expreſſos talos luſorios, qui originem Tyrrhenorum a Lydis, qui talos aliaque ludorum genera invenere, fortaſſe ſignificant. Accedit muſca, apis, ſeu potius cicada & tridens, ut in eadem Tab. CXCVI. num. III. bipennis & rota: pariterque rota & ancora ab Etruſcis inventa: & in aſſibus, qui ad Hatrienſes pertinent, Etruſcorum colonos, gallus & crepida, piſces ſpecie diverſi: in aſſibus vero Vtinenſium lancea & vas diota. His addenda eſt, ex monetis adlatis in Dempſteriano Opere, rana, aquila, & cornu frugum, uvarum pomorumque copia refertum: in aliis etiam aſſibus, quos vidi, fulmen utraque in parte exhibetur.

His breviter delibatis, ad numiſmata veterum Etruſcorum, quae biceps caput praeferunt, gradum facio. Diligentius expendenda eſt ampliſſimi Senatoris Bonarrotii coniectura, qui ſuſpicatur, bifrons caput facile reſpicere poſſe urbium peculiare regimen, quae duobus praeſidibus gubernarentur. Animadverſione etiam dignum cenſet, quod in Romanis caput intectum adparet: in Etruſcis vero quodam pileo tegitur, qui etiam, ut in nummo Pembrochiano, a Spanhemio adlato, in inferiore & extima parte glo-

(1) Vide Plinium Lib. XXXIII. Cap. III. (2) Ad Monum. add. Dempſt. §. XXXVIII.

globulis ſeu gemmis circumornatur ; unde pro dignitatis ſummae ornamento accipiendum eſſe cenſet . Accedit Draconis Corcyrenſis, paullo ante laudati , auctoritas , qui teſtatur bicipiti capite inſignita ſpectari numiſmata complurium civitatum Graeciae , Italiae & Siciliae . Quod vero Ianus in Italiam navigaverit , & in monte Romae vicino conſederit , quem ſuo nomine Ianiculum vocavit ; qui mons , quod in extrema Etruria cenſeatur : ea peculiari ratione Etruſci , Iani effigie monetam ſignare potuerunt . Facile etiam crediderim in templo fortaſſis communi tum Iani tum Saturni , aerarium Tuſcos conſtituiſſe ; quod de aerario Saturni & Opis apud Romanos , Etruſcorum imitatores , exploratiſſimum eſt .

Mihi quidem , etſi non parum adrideat haec viri doctiſſimi coniectura , nonnihil tamen difficultatis habere videtur , ſi gemina capita duorum ſummatum , praeſidum regumque peculiare regimen in urbibus ſignificare dicamus . Nam antiquiſſimis temporibus apud Etruſcos , uti & apud Graecos , cenſeo , nulla alia capita , niſi Deorum Heroumque , in numiſmatibus impreſſa fuiſſe , non vero regum & principum : quod etiam per complura ſecula ubique gentium , & apud Romanos , invaluit . Interdum etiam Etruſci ſive Pelaſgi , quum in numiſmatibus capita Deorum non expreſſere , eos per propria ſymbola declararunt . Exemplum ſuppeditat numiſma Ikuvinorum ſeu Eugubinorum , adlatum in Dempſteriano Opere Tabula LIX. num. IV. quod exſtat in Muſeo Mediceo : in quo in altera facie rota radiata , Solis index , in altera Luna ſilens , & *in extimo orbe quatuor aſtra* ſculpta conſpiciuntur , *cum hac epigraphe* ιηιɔvϰιι , *hoc eſt* IKVVINI ; nimirum , ut hodie dicimus , *Eugubini* . In nummo Tudertium , cuius iconiſmum profero ex Muſeo Comitum e Gherardeſca in Tabula CXCVI. num. x. penditque unciam unam & denarios quatuor , quia Apollinem vel potius Mercurium religioſiſſime coluerunt , ſculpta eſt lyra ἀσιάλις , & lupus dormiens , quem Etruſci & Sabini *Hirpo* ſeu *Irpo* dixerunt . Etruſcae litterae ƎꟼƎ+V+ , *Tutere* , ut diximus , *Tudertes* vel *Tudertum* indicant . Notandus etiam mos Etruſcorum , utraque in nummi parte quandoque inſcribendi urbium nomina . Iidem Tudertes , quia Dioſcuros Caſtorem & Pollucem , urbis ſuae tutelares Deos , devenerati ſunt , binas clavas , & manum expanſam , ceſto armatam , in numiſmatibus , eorumdem Deorum haud expreſſa effigie , repraeſentarunt . Iidem etiam aquilam Iovis Patris miniſtram , & copiae cornu fructibus abundans expreſſere , ut apud Dempſterum in Tabula LX. num. I.

Omnium

Omnium maxime insigne Etruscum pondus, librarum duarum totidemque unciarum, exstat Arretii in locupletissimo Museo Baccio, & adfertur in Dempsteriano Opere Tabula LXI. num. I. In eo anchora, superne in modum crucis efformata; utrimque etiam, quod notatu dignum, ansata exhibetur: in altera vero facie rota, cum his tribus Etruscis litteris ꟼVИ. Pertinet dubio procul ad Nucriam urbem, de qua Stephanus: ΝΟΥΚΡΙΑ, πόλις Τυρσηνίας. *NVCRIA*, *urbs Tyrrheniae*. Sed ne τὸ ꟼ adversari meae sententiae videatur, duos ex aere Etruscos nummos profero ex Museo Praeclarissimi Viri Matthaei Aegyptii, quos mecum cum duobus sequentibus aliisque non paucis delineatos humanissime communicavit: & vide in Tabula CXCVII. num. XII. & XIII. in quibus altera parte caput Deae, ut auguror, Dianae: altera canis currens sculptus est cum his litteris, quae etiam circa caput Deae in altero nummo leguntur, MVИIQꓘꟼVИ. hoc est *Nuukrinum*: scriptum quoque MVИV... vel VИVM... nescio an *municipium* significet. In adversa alterius nummi ad Nucrinos spectantis, visuntur duo Castores equitantes. Alii duo nummi inscripti sunt AИIQV. *Vrina* & VDIИA. *Vrina*. Testari videntur litterae, hanc Tuscorum esse urbem; utrum vero in Apulia, an in Messapia, de qua Herodotus (1), quem Strabo & Stephanus secuntur, expendit, adlato eodem numismate, Laurentius Begerus (2): in quo tamen litteras Graecas inscriptas esse censet, nil de Etruscis cogitans. In praesentia, quia ad alia propero, diligentius observandum viris doctis propono.

Neque tantum notas, insignia quaedam & symbola Deorum in numismatibus expresserunt Etruriae populi; verum etiam Deorum capita, quod ex adlatis tum in his, tum in Dempsterianis Tabulis perspicuum esse existimo. In Tabula CXCVI. num. I. in aereo triente, ponderis fere unciarum trium, expressum est caput biceps barbatum, ornatum pileo umbellato seu umbonato. In altero, qui sequitur num. II. eodem modo biceps caput, sed iuvenile & imberbe, non secus ac quoque cernitur in altero asse, edito in eadem Tabula num. XI. Notabile hoc discrimen me monet, alia via incedendum esse in explicatione horum numismatum. Quod si mecum censebunt viri antiquitatis gnari, haec capita non posse tam facile referre duos summates vel Lucumones, praesides aut reges, qui consorti regimine alicui urbi imperarent, accuratius, quod propono, investigabunt: videbuntque, an Her-

(1) Lib. VII. Historiarum. Vide Strabonem Lib. IX. pag. 404. & Holstenium.

(2) Vide ad Numism. Sel. Thesauri Brandemburg. Tom. I. pag. 320.

Herculis & Mercurii bifrontis imagines potius repraesentent. Multa id valde verisimile suadent: atque ea cumprimis, quod Etruscorum exemplo, ut notat Fabrettus (1), Herculem ponderibus praeesse docuerunt. Id testantur veteres inscriptiones HERCVLI PONDERVM sacrae (2): siquidem in eius tutela fuere pondera, propter insignem iustitiam & aequitatem, ab eo mirifice delectam. Id etiam adnotaram ad Inscriptiones Donianas, quas, si otium est, vide (3). Monstra ab Hercule ubique domita ac perdita, nil aliud quam hominum scelera, & publicum bonum iniquis fraudibus, eversoque iure, iustitia & aequitate corruptum, detecto fabularum velamine, perspicue ostendunt. Pileus, capitis tutamen, ei tribuitur propter itinera, quod orbem fere universum peragrarit. De Liguria ac Tuscia ab eo emensa, insigne est Diodori Siculi testimonium (4). Accedit clava, eius virtutis insigne: stipem aliqui sunt qui credunt; inde stipendium, quod Vestalibus, militibus, ac proinde emeritis dabatur. Ratis etiam, si quando in his antiquissimis ponderibus occurrat (ut in eo ibidem a me relato num. IX; quod etiam ad Herculem pertinere potest) ei bene convenit; quod per mare navigio vectus, ad multorum urbes adpulerit, & oppressos homines a fraudibus iniustorum regum liberarit. Ratio vero, cur bifrons sculptus sit, ea admodum probabilis esse potest, quod aequissimus utramque partem in contractibus & venditionibus respiceret.

Quod adtinet ad pondera, perrara quidem inter cetera, quae Mercurium bifrontem cum iisdem *insignibus praeferre* videntur, de his eadem, quae de Hercule, adfirmare possumus. Constat enim, Mercurium quoque ponderibus Romanos praefecisse: idque ad exemplum veterum Etruscorum designasse: quod indicant inscripti lapides, qui eodem modo, ut Herculi, a Magistris vicorum Mercurio quoque ponderum custodi (5), mercimoniarum praesidi, lucrorum Deo potenti (6), & thesaurorum auctori & conservatori vigilantissimo dicati sunt. Adfertur in Gruteri Thesauro ara votiva (7), MERCVRIO NEGOTIATORI: & apud Reinesium MERCVRIO NVNDINATORI sacra (8). Ob id etiam marsupium, nummis refertum, ei tribuit vetustas. Diodori Siculi auctoritate haec confirmari possunt (9), qui de Mercurio haec habet:

Φασὶ

(1) Inscript. Cap. VII. num. 375. pag. 527. & 528.
(2) Vide Fabrettum ibidem & num. 279.
(3) In Classe I. num. 96. & 97.
(4) Biblioth. Histor. Lib. IV. pag. 358. & 359.
(5) Vide apud Fabrettum Inscr. Cap. VI. num. 171.
(6) Inter Inscr. Donianas Cl. I. num. 168.
(7) Pag. LV. num. I. vide.
(8) Classis I. num. LXXX.
(9) Biblioth. Hist. Lib. V. pag. 236.

Φασὶ δὲ αὐτὸν καὶ μέτρα, καὶ σταθμὰ, καί τὰ ἐκ τῆς ἐμπορίας κέρδη πρῶτον ἐπινοῆσαι, καὶ τὰ λάθρα τὰ τῶν ἄλλων σφετερίζεσθαι. *Ferunt etiam, eum mensuras & pondera atque negotiationis lucra, & aliena clam intervertendi rationem, omnium primum excogitasse.* Quod vero aequas in negotiationibus partes respiciat, vel respiciendas esse mercatores ementes vendentesque moneat, idcirco geminus in ponderibus sculptus est; quamquam etiam interdum μονοκέφαλος, Arcadico pileo alato tectus, occurrat: & cum rate in aversa parte, ad indicanda terra marique prolata commercia & negotia, ut videre est in Tab. CXCVII. num. VI. in perraro numismate aereo, quod apud me exstat. Quod etiam ratis, vel ratis rostrum, assium signatorum imagine Mercurii, Herculis & Deae galeatae, sit ἐπίσημον, suspicor negotiationis, commercii & mercaturae esse symbolum. Alterum, quod ibidem sequitur num. X. longe est vetustius, eumdemque Mercurium cum rate exhibet, exstatque in Museo Comitum e Gherardesca. Ceterum etiam tricipitem Mercurium dedicavit vetustas, de quo Suidas (1), itemque Macrobius videndus, qui plura de eius duplici potestate (2).

Dum haec adnotarem, suspicio oborta mihi est, ut reor, non omnino contemnenda, an geminum illud caput, in Tuscorum moneta tam frequenter expressum, vel barbatum vel imberbe, indicare etiam possit Vertumnum seu Vortunum, quem Etrusci inter cetera, praesertim mercaturae Deum, religiosissime devenerati sunt. Romani, ut arbitror, Tuscorum exemplo, eius simulacrum pluribus in locis, ubi hominum praecipue negotiatorum frequens conventus habebatur, posuerunt, ut in vico Tusco, in vico Thurario, iuxta basilicas, in foris, praesertim olitorio: quod testantur complures veteres auctores, quos citat Dempsterus (3). Idem fere in omnibus Italiae municipiis factum notat Acro, Horatii interpres (4). Idem Horatius ait (5):

Vertumnum Ianumque liber spectare videris.

Ex eodem Acrone haec libet adferre (6): *VERTUMNUS & IANUS Dii sunt, qui praesunt rebus ementium & vendentium: ante quorum templa erant loca, in quibus cum ceteris rebus etiam libri venales erant: per Deos autem etiam loca designat* (Horatius). Eiusdem sententiae est quoque Porphyrio (7): *VERTUMNUS Deus est vertendarum rerum,*

 hoc

(1) Tom. III. pag. 303.
(2) Saturnal. Lib. I. Cap. XVII.
(3) De Etrur. Reg. Lib. I. Cap. XV.
(4) Ad Lib. II. Satyr. VII.
(5) Lib. I. Epistol. ultim. vers. I.
(6) Ad eumdem locum Lib. I. Epist. ult.
(7) In Comment. ad eumdem locum. Vide etiam, quae notat Iacobus Cruquius.

hoc est vendendarum & emendarum, qui in vico Thurario sacellum habebat. IANVS quoque, scilicet vicus, est a Iano Gemino adpellatus, qui in eo arcum sibi habet consecratum: per quos Deos (Horatius) *signat loca, in quibus cum ceteris rebus etiam libri venales erant*. Forsitan etiam Tusci in monetis hac de causa Iani & Vertumni capita simul coniunxere, quae facile ipsi dignoscebant, vel quod alter dexteram, alter sinistram teneret: vel ex tutulo galeroque magis minusve ornato, vel diversimode fabrefacto: quod haec quoque pondera, aliaque apud Dempsterum adlata, inspicientibus, perspicue patebit. De his coniecturis penes viros doctos liberum iudicium esto.

Dioscuros, Deos magnos ac potentes, Castorem ac Pollucem (qui Herculis quoque comites & socii fuere) ponderum, mensurarum nummorumque custodes & praesides Etrusci fecerunt; quare asses vel eorum imagine, ut videre est num. XI. Tab. CXCVII. capite pileato: vel insignibus, nimirum duplici clava, & manu cesto armata, Etruscisque litteris inscripti, occurrunt penes Thomam Dempsterum Tabula LX. Iuvenalis Castorem adpellat vigilem (1): notatque veterem consuetudinem ei committendae credendaeque pecuniae, quod divites in eius templo facere solebant. Id etiam designat inscriptio, litteris argenteis distincta, quam praefert pondus aeneum trilibre, editum a Fabretto (2) in hunc modum: III. EX A AD CASTO.

Quod vero supra dicebam, vetustiore aevo non consuevisse alia nisi Deorum capita *signari in monetis*, id & alia pondera, quae ad Pelasgorum & Etruscorum colonias pertinent, perspicue testantur. In numismatis Hatriensium sive Hadriensium exhibetur caput Neptuni, ut vides in Tabula CXCVII. num. I. item Apollinis, ni fallor, ibidem relatum num. V. Capilli, in elegantes tricas implexi, Apollinem coronant: aliudque ex iisdem tricis sertum superne eius caput complectitur: quod coronamentum in Apolline interdum etiam occurrit, praesertim in simulacris Graecorum, uti nuper ad Doniana monumenta observavimus (3): interim a nostris usurpatum, haud abs re erit adnotare.

Habes ex meo pondere, quod sequitur num. IX. in eadem Tabula, penditque ad nostros lances uncias quatuor, & scrupulos quatuordecim, expressa duo capita Dearum: primum videtur Opis, cui pone messoria falx addita est: alterum vero, ni fallor, Minervae; ea forsitan de causa in monetis sculpta, quia agricultu-

(1) Satyr. XIV. vers. 273.
(2) Inscript. ant. Cap. VII. num. 374.
(3) Ad Inscriptiones Donianas Tab. III. pag. XLIII.

culturae & artibus, quibus divitiae parantur, augenturque commercia in publicum bonum, praeesse credebantur. Hoc pondus ex aere apud me exstat: inventumque aiebat in agro Clusino Vir Nobilis Ristorus Paolotius, qui ut est animo humanissimo, mihi dono dedit. Addita nota ᔕ, ut diximus, semissem forsitan indicat: pondus tamen semissem non aequat; nam est mancum, penditque uncias IV. scrupulos XV. Alia quoque in Museis, quae in Etruriae urbibus perlustravi, exstant pondera, quae alibi, Deo iuvante, proferam & expendam.

Ad litteras sive epigraphen, quam praeferunt monetae adlatae tum in his Tabulis, tum in Dempsterianis, gradum facio. Constat igitur, Etruscos ac Pelasgos in his urbium suarum nomina consignasse; declarata urbe vel integro nomine, vel unica syllaba, vel etiam initiali tantum, vel duabus aut tribus dumtaxat litteris, ut mox ostendam. Integrum nomen habes in Tabula CXCVI. num. II. in asse, qui exstat inter mea Cimelia, & in altero num. XI. scriptum IᐊOꓤᐊᴙᴙ *Velatri*. Certum est indicare nomen urbis, vel etiam Etruscos populos: incompertum tamen an *Velitras* apud Volscos, Tuscorum coloniam, an potius *Velitrenses*, *Velitrinos*, antea forsitan *Velatrenses* nuncupatos, designet. Memoratur ab Isidoro *Veles*, urbs Etruscorum (1), unde *Velites* milites dicti sunt, & *velitares* hastae vestesque, quas Etrusci invenere. Videndum etiam, an *Veliates* Liguriae populos, Etruscorum colonos, significet: verisimilius crederem *Velitrenses*.

Alterum Etruscum nomen, inscriptum in asse Tab. CXCVI. num. X. ᴙᐊᴙᛏVᛏ, hoc est *Tutere*, *Tuder*, Straboni Τοῦδερ, posterioribus *Tudertum*, inter Vetonam & Ameriam, indigitari videtur. Incolae in vetustis monumentis *Tudertes* vocantur. Alios asses eodem modo inscriptos, sed emblematis diversis, vide apud Dempsterum Tabula LX. Ad Tudertes forsitan pertinet parvus assis, a me relatus in Tabula CXCVII. num. VII. quorum per primam syllabam Vᛏ. *Tu*, nomen indicatur. Aliud urbis vel populorum nomen unica priori syllaba indicatum occurrit in asse adlato in Tabula CXCVI. num. III. in quo ᒧI scriptum est *Il*. quod etiam occurrit in tribus aliis apud Dempsterum Tabula LXI. num. II. III. & IV. etsi in III. aliquantulum prior littera discrepet. In his anchora & rana pro typo sunt: at in eo, qui exstat in Museo Comitum e Gherardesca; tridens & cicada seu locusta expressa, ut videtur. Probabile admodum est spectare ad *Ilienses* Sardiniae populos; de quibus Plinius (2): *Celeberrimi*

(1) Etymolog. Lib. XVIII. Cap. LVII. (2) Lib. III. Cap. VII.

mi in ea (insula) *populorum Ilienses*, *Balari*, *Corsi*. Pomponius Mela de eadem insula : *In ea antiquissimi populorum sunt Ilienses*. De his plura Cluverius & Cellarius, quos vide. Sardis, teste Festo (1) & Plutarcho (2), Lydorum primaria urbs : inde in haec loca Lydi migrantes, insulae Sardiniae nomen dedere : omnesque ex his orti Etrusci in eo mari insulas & Corsicam & Nicaeam ditione tenuere (3). Ex his igitur numismatis clarius elucet Etruscorum origo.

Quandoque etiam, ut supra monebam, unica littera initiali indicatum urbium vel populorum nomen, ut videre est apud Dempsterum in Tabula LIX. num. v. nam in altera assis facie rota, in altera bipennis absque manubrio, sexque globuli visuntur, & littera sive Aeolicum digamma ꓱ. quo nomen ІᐊОAᒧƎꓱ. *Velatri* incohatur : adeoque ad hos populos pertinere videtur.

Etruscis rariores sunt aerei asses, qui nunc primum a me in lucem dantur in Tabula CXCVII. num. I. III. IIII. & V. qui praeter emblemata, litteras quoque non Etruscas, sed Pelasgicas HAT. praeferunt, & ad HATRIATES (ita enim vocat Varro *Atriates Tuscos* (4), qui atria, nobilissimum edificii genus, instituerunt, a Romanis imitatum) commutata, ut iam dictum est, T in D pertinere censentur. Priori edito num. I. alterum numisma persimile, sed minoris moduli, adfert Celeberrimus Havercampus inter monetas Siculas, & P. Cl. Du Molinet in Museo S. Genevefae Pauperum. In eo scriptum est HATRI. Neptunus coronam, tribus radiis & gemma in medio ornatam, praefert. Nostro aliud simile exstat Venetiis in *Museo C. V. Abbatis Honorii Arrigonii*, cum eodem typo litterisque HAT. *sed iuxta* caput Neptuni deest nota ✓ quae in altero minori apud Havercampum, nescio an diligenter sit delineatum, est V. Haec quatuor pondera, quae adfero, Florentiae adservata in Museo Gaddio, testantur Schedae, quas in eo inveni ; quibus etiam pro archetypis in his incidendis usus sum. Litterae a sinistra ad dexteram eunt. Has Latini a Pelasgis accepere ; nam, ut memorat Plinius (5), in Latium eas adtulerunt Pelasgi : ex quibus adparet aeternus litterarum usus.

Ponderi a me relato in eadem Tabula CXCVII. num. V. aliud adsimile exstat Venetiis in Museo Arrigonio ; sed in eo quatuor tantum globuli, in nostro quinque visuntur : differt etiam H figura. Primum numisma seu pondus referre censui caput Neptuni, quia Hatriatum sive Hatrianorum tutelare numen Neptunus: quod

(1) Lib. XVII. quem locum Scaliger restituit.
(2) Problem. Rom. Cap. LIII.
(3) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. LIV.
(4) Lib. IV. Ling. Latinae pag. mihi 39.
(5) Hist. Nat. Lib. VII. Cap. LVI.

quod etiam ex nummis insecutis temporibus percussis adparet, praesertim ex eo, qui servatur in Museo Mediceo, & describitur ab Holstenio (1). Stephanus: ΑΤΡΙΑ, πόλις Τυῤῥηνίας, Διομήδους κτίσμα. *Atria* (Hatria) *urbs Tyrrheniae, a Diomede condita*. De adpellationibus, situ, deque Diomede eiusdem urbis conditore, consulendus Cluverius in Italiae antiquae descriptione. Alia fuit Hatria in Piceno sita, longe diversa ab Hatria ditionis Venetorum, quae non solum Etruscorum, verum etiam Pelasgorum colonia fuit, sicuti testantur haec numismata, quae circa ea loca eruta sunt: quod accuratius ostendet in Historia veteris Hadriae V. C. Octavius Bucchius Nobilis Hadriensis, a quo ea, quae exstant in Museo Arrigonio, delinata accepi. De hac plura etiam Dempsterus, quem vide (2). Marini pariter pisces pro typo expressi, hanc indicant, frequentes in mari Hadriatico, cui haec urbs celeberrima atque opulentissima nomen dedit (3). Praecelluisse Hadrienses artifices vasculorum opificio, indicat vas diota insculptum, ut in nummo v. Duo longe antiquissima Vascula, picturis insignia, Hadriae nuper effossa, supra dedimus in Tabulis CLXV. & CLXXXVIII. in altera ludi in honorem Neptuni & Vulcani celebrati exhibentur. Neque silentio praetereunda est gallina, emblema monetae Hadrianorum, ut in eadem Tabula num. III. De his audiendus Plinius (4): *Est autem tanta fecunditas, ut aliquae & sexagena pariant, aliquae quotidie, aliquae bis die, aliquae in tantum, ut effoetae moriantur. Hadrianis laus maxima*. De natura & fecunditate soli, plura etiam Stephanus & Marcianus Heracleensis in Περιηγήσει.

Reliquum est, ut notas quasdam, ut reor, numerales, quae in his Etruscorum vetustissimis monetis insculptae sunt, nonnulla observem. Prior est obelus, ut in pondere, quod praefert talos lusorios, Tabula CXCVI. num. v. Alia habes exempla apud Dempsterum in Tabula LVI. num. I. & III. Tabula LIX. num. IV. in asse Eugubinorum & Tudertium in Tabula LX. num. I. Interdum duo obeli adnotantur, ut videre est in Tabula LVI. num. II. Altera nota, postquam obeli forsitan notari desiere, est ☾, silenti, ut aiunt, Lunae simillima, ut ostendit assis, a me productus in Tabula CXCVI. num. II. & x. nec aliter etiam apud Dempsterum; sed notandum utrimque expressam ☽ ☾ in asse num. x. cuius rei alia exempla non suppeditant Tabulae Dempsterianae. Quandoque etiam e contrario ☽ sculpta in

(1) In Stephanum pag. 9.
(2) De Etrur. Reg. Lib. IV. Cap. CXVII.
(3) L. Florus Epitom. Lib. V.
(4) Histor. Nat. Lib. X. Cap. LIII.

in hunc modum occurrit. Post haec ἐπισημάτια, ubi eadem praetermissa sunt, notantur globuli sive orbiculi, unum, duo, tres, quatuor, quinque, atque etiam sex. Hi procul dubio designare nequeunt pondus aeris; numquam enim cum unciis, quod diligenter observatum a me est, conveniunt atque concordant. Quid igitur significabunt? id perdiscere vehementer cupio: hac in re cognitu scituque satis digna, doctorum virorum iudicium ac sententia erit mihi gratissima. Coniecturas meas in tanta rerum caligine non invitus proponam, quas ipsi reiicient, si meliores ac verisimiliores dabunt. Mos fuit Etruscorum antiquissimus, annorum supputationem ex clavis fixis colligere: id factum a Volsiniensibus in templo Nortiae Deae Etruscae, memorat ex Cincio Livius (1): *Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae Etruscae Deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius adfirmat*. Clavus, ille quotannis defixus, *annalis* dictus. Festus (2): *Clavus annalis adpellabatur, qui figebatur in parietibus sacrarum aedium per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum*. Apud Romanos, qui hanc ab Etruscis numerandi consuetudinem primum accepere, penes Praetorem maximum, deinde penes Dictatorem figendi clavi munus fuit, teste Livio (3): *Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut qui Praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ea ex parte, qua Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus a Minerva inventus sit*. Hinc alia desumi potest causa, cur in monetis antiquissimis, ut in Tabula CXCVII. num. XI. Minervae imago sit efficta; quia nimirum Minerva monetam & pecuniam, invento numero, quo nam modo numeranda esset, monstravit. Igitur globuli sive orbiculi illi, qui in monetis Etruscorum & Pelasgorum occurrunt, quum sint clavis longe simillimi, facile indicant annos, quibus fusae sunt, vel si parum videtur, etiam secula: & fortasse, ut crediderim, ius conflandi monetas iisdem urbibus concessum, vel id factum ob alias causas, memoratu dignas. Obelus ille singularis, vel duo, idem denotare possunt. Nota vero Ͼ, seu Ͽ, forsitan centesimum annum designat. Decennium forsitan singnificat X. quae in maximo pondere adlato in Tabula CXCVI. num. VI. occurrit; nam X. pro *decem* Pelasgi & Etrusci inter notas numerales usurparunt. Haec pauca in praesenti sufficiant.

TA-

(1) Decad. I. Lib. VII. fere in principio.
(2) Lib. III. vide etiam Scaligerum.
(3) Decad. I. Lib. VII. Vide etiam Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. XV.

TABVLA CXCVIII. CXCVIIII. CC.

GEMMAE CAELATAE.

Artes & inventa insigniora Etruscorum observantur: pro coronide ARATOR ETRVSCVS.

ARtis praestantissimae sculpendi GEMMAS, illustria primordia, teste ipsa vetustate, totque immanibus obeliscorum molibus & monumentis, quae supersunt, Aegyptiis dubio procul debentur: Graecis vero progressus atque operum absolutissima delineamenta adscribenda, qui minimo in loco naturae & artis maiestatem coarctarunt. Etrusci scalptores antiquissimi, omnium primi Aegyptios imitati sunt; nam quemadmodum illis mos fuit Scarabeos anaglypho opere insculpere, & inferius in planitie eorum saepissime incidere imagines Numinum, quae colebant; ita hi quoque Scarabeos figuris & litteris ornare consueverunt: quod ex his, quos nunc primum in lucem mittimus, perspicue intelligi potest. Scarabeorum gemmis Aegyptii ornabant frontem, pectus & brachia Deorum suorum: hos quoque gerebant Deorum cultui addicti Sacerdotes: inde in praemium dati viris, optime de re publica ac bellica meritis: demum pro amuletis ab omnibus gestati, quod adversus fata & invidiam, virtutem maximam habere censerentur. Nec etiam dubito, Etruscos, Aegyptiorum exemplo, tanquam animatam Solis effigiem, eos gestare consuevisse; nam utrimque perforati sunt, ut funiculo interiecto, vel collo, vel brachiis adligarentur.

Ad hanc diem haud magno in pretio habitum est hoc gemmarum genus: in posterum maiori studio conquirendos Scarabeos censeo; quum hi in serie sculptarum gemmarum, antiquissimae caelaturae primum gradum sive ordinem teneant, ac nobis exhibeant. Praestat enim, eximios veterum gemmarum aestimatores, huius artis praecellentissimae exordia, progressus, absoluta demum paullatim per omnes perfectionis gradus delineamenta cognoscere: demum tam felici admirandoque conatu Graecorum sculptu-

pturas contemplari, qui adsiduo immensoque studio, aemulatione acerrima, sculpendi artem ad summum pulchritudinis & gloriae fastigium evexerunt.

Igitur quia vehementer cupio, ut in posterum cultores antiquitatis sedulo sibi bonoque litterariae reipublicae conquirant huiusmodi gemmas Etruscas, quod & ipsemet feci, meque monente multos fecisse video, praesertim Marchionem Alexandrum Gregorium Capponium, veterum elegantiarum eximium aestimatorem, qui e suo Museo lectissimo multa Etrusca ectypa perhumaniter ad me misit; itemque V. C. Franciscum Victorium Equitem: haud abs re me facturum puto, si quasdam Etruscae sculpturae peculiares notas proponam, queis facilius ab aliis dignoscantur. Omnium igitur praecipua nota ea est, ut figurae in Scarabeis incisae sint; quamvis interdum etiam in gemmis, quae ut facilius in anulis aureis inserantur, sectae e Scarabeis, nonnullae occurrant. Adde litteras Etruscas, quas perpaucae omnium rarissimae praeferunt: adde opificium primum rude, deinde per varias aetates & caelaturae gradus, magno studio perpolitum: adde etiam quaedam peculiaria ornamenta, ab Etruscis usurpata. Siquidem gemmae vel singulari vel duplici circulo in extrema ora ornantur. Circulus singularis, cancellis perparvis frequentius intersecatur: vel intercurrentibus parvis globulis, veluti unionibus continuis, distinguitur, ut in gemma IV. Tabula CXCVIII. & in VI. Tabula CXCVIIII. Circulus duplex itidem quibusdam parvis lineis seu cancellis ita distinguitur, ut torquem seu stroppum referat, ut in gemma edita num. IV. Tabula CXCVIIII. quo Etrusci colla Deorum Heroumque saepissime nobilitarunt. His notis accedit suggestum, in quo stant figurae, Tuscanico opificio perfectum, eo fere modo, ut in gemma I. Tab. CXCVIII. & in adlatis pateris videmus: accedit globulus & astrum, non raro expressum, ut in Tabula CXCVIIII. num. V.

In gemmis Etruscis numquam ad hanc diem vidi inscalpta Deorum capita, sed integras tantum figuras. Frequentiora aposphragismata, quae occurrunt, sunt, Iupiter sive Neptunus agitans quadrigam, qualem exhibet pictura Etrusci Vasis apud Dempsterum in Tabula LXXIV. Minerva Gradiva & Armata: Vulcanus arma fabricans, sedensque, non in scopulo, ut passim, sed in sella curuli, quam Etrusci invenere (1): Hercules, clava & arcu armatus (2): Castores vel equum ducentes, vel equitantes: Centauri, clypeo & bipenni vel trunco arboris armati: Satyri Faunique sal-

(1) V. Dempst. de Etr. Reg. Lib. II. Cap. II. (2) Adde pharetram, ut in Dempst. Tab. VI.

ſaltantes, tibiis canentes, caudati perſonatique cum barbis prolixioribus, amphoram geſtantes ſive adtollentes, vinumque fundentes: frequentius vero exhibentur Heroes, *praeſertim Homerici*, Vlyſſes, Achilles, Aiax, Diomedes, ſtantes ſedenteſque, aliique Heroes ingeniculati, mortem ſibi inflicto vulnere conſciſcentes: Athletae victores cum palma: milites ad bellum proficiſcentes: Salii cum ancilibus ſaltantes: viri inequitantes, nullo freno, more antiquiſſimo, equos regentes: Hiſtriones & Mimi perſonati. Poſt haec occurrunt etiam Diis dedicata animalia, Sphinx, Gryphus, Pegaſus, Cerva ſeu Dama, Baccho conſecrata ab Etruſcis, ut diximus ad Tabulam LI. Accedunt monſtra fabuloſa, Chimaera, Cerberus, Piſtrix, Hydra, Achelous pugnans: animalia frequentius, equi, tauri, triga equorum, triga volucrum, equi bicipites, quatuor pedibus currentes, rana, tridens, ſus foeta: ludicrae etiam gemmae viros exhibent, cycno vel delphino vel tyrſoni inſidentes, aliaque his ſimilia emblemata, quae in Scarabeis obſervavi; ectypa mihi pariter ſuppeditante Philippo de Stoſch, Barone, viro praeſtantiſſimo, deque omni antiquitate optime merito. Scarabeorum ingentem numerum nuper undique conquiſivit Vir Celeberrimus Chriſtianus Gabriel Fiſcher Regiomontanus, Philoſophiae penitiorumque Naturae rerum indagator conſultiſſimus: qui, quum Florentiae moraretur ſuperiore anno, humaniſſime mecum communicavit, e quibus ectypa excepi. Scarabei, praeſertim Sardis, Achati & Iaſpidi viridi, aliiſque lapillis inſcalpti reperiuntur.

TABVLA CXCVIII. *num.* I. *Veterum Etruſcorum inſigniores gemmae, quae a me proferuntur*, ineditae omnes ſunt, priorem excipe, adlatam in Tab. CXCVIII. iam ab Auguſtinio (1), demum in Muſeo Florentino publici iuris a me factam (2). Duo Miniſtri Saliorum, de quibus plura Dionyſius Halicarnaſſeus (3), ſex ancilia conto ſuſpenſa ferunt. Haec feſtis diebus, ex Etruſcis deſumtis, apud Romanos ex Numae inſtituto, per urbem circumferebantur, a Mamurio fabrefacta ad exemplum duorum, quae caelitus dilapſa fuerant. In veſte eius miniſtri, qui primus incedit, pictus eſt equus marinus, in altero Gigas, cuius crura in ſerpentem deſinunt: alter Neptuno, alter Iovi, qui Diis adiuvantibus contra Gigantes pugnavit, ſe conſecratum indicat. Etruſca epigraphe ƎꞨꟻA ꞨY†ƎꟻA. hoc eſt APVTVKS · ALKSE. Cl. Bourguettius interpretatur: *Clipeorum oſtentatio* (4): ita ego: *Oſtenſio*

(1) Vide inter Gemmas ab Equite P. A. Maffeio illuſtratas Par. II. Tab. LXXXVI. pag. 158.

(2) Tom. II. Tab. XXIII. num. III.

(3) Antiquit. Roman. Lib. II.

(4) In Diſſertatione I. edita inter ceteras Academicorum Etruſcorum Cortonae, pag. 10.

ſive *Circumductio Saliaris* : altera vox, Graecae adſimilis, ἀπόδειξις : altera ab ἄλλομαι, *ſalio* : pluſquam perfectum ἥλμην, ἧλσο, ἧλτο, Ionice ἄλτο, deduci poteſt.

II. Haec gemma exhibet aliquem Heroem, Homeri quoque laudibus illuſtrem, dextro genu in terram collapſum; forſitan Achillem vel Achamantem vel Hectorem, ſeu mavis Memnona ſeu Eurypylum : quos vulneratos in bello ita cecidiſſe Iliaca Tabula penes Fabrettum & Begerum oſtendit. Maior ſimilitudo ſtat pro Achille ab Agenore vulnerato. Gemma eleganti artificio inſcalpta, exſtat Romae in Muſeo Capponio.

III. Faunus ebrius, recalvaſter, barbatus & capillatus : deſtra ſcyphum, ſiniſtra phialam vinariam gerit. Exſtat haec gemma vetuſtiſſima in Muſeo Victorio, Romae.

IV. Duabus figuris, in hac perinſigni gemma ſeu Scarabeo expreſſis, nomen Etruſcis litteris ſcriptum reſpondere videtur, ſedenti Ǝ‡VʎV, ſtanti Ǝ√Ǝ↓A : videtur *Vlyſſes* & *Achilles*. Vlyſſes ſedens in curuli ſella, peculiari pileo, more legatorum, ornatus, pallioque inferius velatus, iratum Achillem armatum, bella & caedes minitantem, placare ſtudet, ut ab Homero deſcribitur (1). Huius Scarabei ectypum ab amico meo optimo accepi. Eamdem gemmam luculentius illuſtrabit V. C. Abbas Andreas Adamius in Hiſtoria antiquiſſimae urbis Volſinii, quae iamdudum nobis promiſſa, nondum in lucem prodiit.

V. Primum occurrit Scarabei imago, Sardae exſciſa, quae apud me exſtat, ex *dono V. C. Franciſci Ficoronii*. Apoſphragiſma ſunt tres *feminae*, *nudo corpore ſedentes in curuli ſella*, quae haſtam tenent, virginum more, collectis nodo crinibus. Hae forſitan Deae Matres ſive Parcae ſunt, quas homini ſtatim in lucem edito veteres adſignarunt. Aetatis hominum ſex gradus indicant ſex viri in gyro equum agentes, quorum crura informia rotam conficiunt. Hos omnes praeit, ut arbitror, Genius, quem Tuſci aetatibus & actionibus hominum praeeſſe putarunt.

VI. Haec quoque apud me exſtat Sardonychi inſcalpta. Virum, in terram collapſum, ſibique vulnus infligentem, adgreditur Sphinx. Hoc ferale emblema, vim imperiumque Mortis ſeu Fati omnia ſibiicientis, declarat. Perſaepe in ſepulcris veterum Etruſcorum hoc fere typo ſculpti ſunt viri in terram deiecti, in quos irruunt Gryphes : quorum impetum, licet clypeo armati ſint ſeque tueantur, nequeunt tamen effugere (2).

TA-

(1) Iliadis Lib. VIIII.

(2) Vide apud Dempſterum de Etr. Reg. ad finem Lib. III. pag. 454. & Lib. IV. pag. 242.

TABVLA CXCVIIII. num. I. Sarda octagona, instar columellae, utrimque perforata, exstat penes virum Praestantissimum Benedictum Brescianium, Magni Ducis Etruriae Bibliothecarium. Haec exhibet, Etrusco opificio, ut mihi videtur, tres Bacchas seu Maenadas (quarta deest, temporis iniuria) quae saltantes insistunt arulis: manus adtollunt vel pectori admovent, brevi tunica amictae, cum capite crebris cornibus radiato. Superne pendet pampineus encarpus. In lateribus angustioribus candelabra & thyrsi vittati sculpti sunt. Hanc pro amuleto gestatam fuisse collo suspensam, vel etiam tamquam votivum donarium dicatum donatumque Bacchis, suspicor. Faesulis, Etruscorum urbe vetustissima, inventum est anno CIƆ.IƆ.CC.XVIII. in qua Bacchi templum fuisse, & apud Faesulanos celebrata certamina *Ascolia*, iam ex vetustis monumentis observavi ad Inscriptiones antiquas, quae in Etruriae Vrbibus exstant (1).

II. III. E Museo Corazio prodit anulus aureus, Etrusco opificio, insertaque in eo gemma, Achati sapphirino inscalpta, valde insignis & singularis. Tum anuli tum gemmae, quae parvum olivae folium refert, schemata exhibeo. Aurum pendit scrupulos quindecim: pastor quidam apud Fascianum in agro Cortonensi invenit. Figura, quam praefert gemma, ab eximio Etrusco sculptore incisa, vel Cererem vel eius Sacerdotem refert. Dextra facem, vel si mavis, aspergillum tenet, sinistra hamulam. Quod vero Cereris sacerdos, & forte maxima, quae Eleusiniis mysteriis, ut diximus, apud Tuscos in usu, initiabat (2), facile esse possit, e pictura perelegantis Vasis Etrusci, quod in Dempsteriano Opere exhibetur Tabula XLVII. colligi potest, quae eodem cultu vestium, iisdemque cum sacrificalibus instrumentis picta est. Lustralem aquam facesque in his sacris adhibitas, iam supra adnotavimus ad Tabulas LXXVIIII. & LXXX. Anulos gemmis insignes, tum viros tum feminas Etruscas gestasse, declarant adlatae a me imagines, quae sepulcris superpositae sunt, & statua ahenea Fecialis Etrusci, quae exstat in Museo Mediceo. Aereis quoque sigillis supellectilem obsignare solitos Etruscos, docent duo sigilla, quae vides in Tabula CXCVI. num. IV. & Tabula CXCVII. num. VIII. Exstant in Museo Ornatissimi Equitis Ioannis Antonii de Peccis, Patricii Senensis, patriae Historiae consultissimi, qui ea mecum communicavit. Alterum sigillum, seu potius anulum vetustissimum, haud praetereundum censeo, his litteris Pelasgicis inscriptum, quae in Tabulis Eugubinis, Pelasgorum lingua scriptis,

(1) Par. II. pag. 104. & sequentibus.

(2) Bonarr. ad Monum. Dempst. §. XXXI.

occurrunt : MARTIER TIOM ISIR SVBOCAV. Has Cl. Annibal de Abbatibus Oliverius adfert ex Sansovino (1), & interpretatur : *Mars sit sub tua virga pastorali* (2) : ego vero ita interpretor : *Mars tua sit virga pastoralis* : qua fausta prece & acclamatione donatum auguror hunc anulum strenuo militi victori ex acie redeunti, vel potius ad bellum proficiscenti.

IV. Litterae Etruscae ƎꓶIVA, omnino similes sunt illis exaratis in gemma IV. Tab. CXCVIIII. nisi quod pro Ǝ, scriptum est I. Indicant sculptum esse Heroem *Achillem*, qui belli cupidissimus, ocreas dextro cruri aptat, gladio suspenso. Haec quoque gemma perinsignis est : eam, ex archetypa diligenter delineatam, humanissime mihi exhibuit V. C. Philippus de Stosch.

V. In gemmis fabulas quoque sculpsisse veteres Tuscos artifices, sequentes Scarabei ostendunt. Cernitur Hercules currenti similis, qui Delphicum tripodem in humeris deferens, insequentem Apollinem retortis oculis respicit, clavaque sublata, necem minitari videtur. Apollodorus narrat, pugnam Herculis cum Apolline ob tripodem raptum, Iovis fulmine diremtam fuisse (3). Venienti ad oraculum Delphicum Herculi Amphitruonis filio, tradit Pausanias (4), Xenocleam Dei interpretem, responsum dare recusasse, quod caede Iphiti erat pollutus : ideoque sublatum e templo tripodem, Herculem asportasse Pheneum Arcadiae, coepisseque reddere responsa : demum reddito tripode, quicquid volebat a Xenoclea didicisse. Tripodem Delphicum, quomodo Etrusci expresserint, ex hac rarissima gemma, quae exstat in Museo Corazio, discimus. Observanda est nota astri, de qua supra dicebam.

VI. Fabulam, apud Tuscos valde celebrem, exhibet eximia gemma, quae exstat apud Marcum Tuscher Noricum, egregium Pictorem & Architectum : cuius delineationem idem accurate fecit, & ad me misit. Vnum e nautis Tyrrhenis, de quibus supra dicebam (5), Bacchi numine circa Naxum in delphinum conversum, repraesentat, galea clausa, clypeo & thyrso, ad speciem fuscinae, armatum & pugnantem. Epigraphe, litteris retrogradis scripta, manca est : neque divinare possum, quid significet : credo militis *transformati* nomen MIꓕAꓕAM . . . A. *Mipapam . . . a*. Hanc transformationem egregie pingit auctor hymni in Bacchum, qui Homero sive Orpheo tribuitur. Verisimile arbitratur doctissimus Bochartus (6), Tyrrhenos sive Tyrsenos, propter nominis vicinitatem,

(1) In Descript. Familiar. Italiae pag. 341.
(2) In Observat. ad Monumenta veterum Pelasgorum, pag. 24.
(3) Lib. II. Cap. VI. §. II.
(4) Lib. X. in Phocicis Cap. XIII.
(5) Pag. 235. 236. Vide Aristidis orat. in Bacchum, & Lucianum de Saltatione.
(6) Geograph. Sac. Lib. I. Cap. XXXIII.

tem, *tursionem*, delphino simile animal, prorae adpixisse pro navis παρασήμῳ: atque id dedisse occasionem fabulae de Tyrsenis in delphinos seu tursiones conversis. Iidem Etrusci, ut vidimus, in monetis delphinum sculpsere: sepulcrorum quoque ferale emblema esse sanxerunt: quod & Romani fecerunt, ea, ut opinor, de causa, quod delphinus Fati Mortisque sit symbolum: quem Athenaeus (1) vocat animal φιλανθρωπότατον, hominum amantissimum, & prudentissimum, quod etiam scit gratiam rependere.

Igitur Aegyptiorum caelatis inscalptisque gemmis, proxime succedunt gemmae Etruscorum, opificio similes, quae sane vel aequant, vel longe superant Troiana tempora. Quamvis enim apud Homerum nusquam exstet anulorum mentio; certum tamen est, usum esse vetustissimum, & apud Reges Aegyptiorum valde celebrem, quod sacra Hebraeorum Historia perspicue testatur (2). Patet etiam, Romanos, non a Graecis, quibuscum commercium nullum antiquitus habuere, sed ab Etruscis accepisse anulorum usum consuetudinemque eos gerendi in digitis laevae manus: cur vero id fecerint, rationes & observationes, quas vide, proponit Macrobius (3) ex lectione Pontificali, suspenditque iudicium, ut unusquisque, ut volet, vel Etruscam vel Aegyptiacam opinionem sequatur.

Ex his perpaucis profecto insignioribus gemmis, anaglyphice & diaglyphice inscalptis, perspicuum est, quanta & ex aliis, quae hactenus ineditae sunt, antiquae eruditionis seges colligi possit. Quum autem nulla *harum gemmarum scalptoris nomen praeferat*, *suspicari pronum est, neque sculptores in aheneis signis, ut* in adlata Chimaera & *Gryphe in Tabula CLV. nomen suum* scripsisse, quod factum in his suspicatur *Bonarrotius* (4). *Inter celebres* Tuscos Litographos, nullum praeter Mnesarchum, Pythagorae patrem, nominare possum: quem Aristoxenus Tyrrhenum *fuisse genere memorat*, *ex iis* Tyrrhenis, qui in Lemno, Imbro & Scyro *habitarunt* (5).

Supersunt artes nobilissimae Plastice, Pictura, Sculptura & Architectura, quas Graphice complectitur: neque silentio praetereunda Ars fusoria, in quibus praestantissimos fuisse Tuscos, & ipsa opera & veteres auctores testantur (6). In his illustrandis, quia Bonarrotius spartam hanc diligenter occupavit, non est cur aliena recoquendo, diutius lectores detineam, eorumque abutar patientia.

Non

(1) Deipnosoph. Lib. XIII. Cap. VIII.
(2) Geneseos Cap. XLI. vers. 42. & alibi.
(3) Saturnal. Lib. VII. Cap. XIII.
(4) Ad Monum. add. Dempstero pag. 93.
(5) Apud Porphyrium in vita Pythagorae.
(6) Vide Bonarrot. ad Dempst. §. XXXVII.

Non pauca tamen observanda adhuc supersunt, quae alibi opportunius depromam. Ex adlatis simulacris, sigillis, toreumatis, vasculis pictis, candelabris, ceterisque in hoc MVSEO ETRVSCO editis eximiis operibus, satis superque constare arbitror, Etruscos opifices valde peritos, diligentes & εὐφαντασίωτους fuisse. Praetermitto vasa aurea & argentea, in quibus caelandis excelluisse Tuscos testantur eadem opera, testatur Athenaeus. Opera ex ebore rarissima certe sunt; non desunt tamen, quae digna sint litteratorum hominum conspectu. Picturas Apelleas aliorumque pictorum celeberrimorum, hac aetate Graecia ostentare nequit: ostentat tamen Etruria in compluribus Museis, praesertim Vaticano & Mediceo, Vascula ex argilla insignissima, in quibus post tot secula adhuc florentes & vividi colores perennant, figurae elegantissimae omnium oculos admiratione & stupore devinciunt.

Supersunt nunc insigniora Etruscorum inventa; sed in his recensendis illustrandisque, quum totus in hac nobili sparta sit Thomas Dempsterus, de Etruria regali disserens, haud magnopere mihi laborandum esse video. Nos quoque non pauca in observationibus ad singula in Tabulis CC. adlata monumenta adnotavimus: praesertim, quae ad omnem Deorum peculiarem cultum, ad arma Heroum militumque, ad insignia, vestes & ornamenta Pontificum, Sacerdotum, Regum Ducumque spectant. Quod si admiramur Etruscos, fatemurque tam praestantes fuisse in arte aeris conflandi, quum primi statuas intus vacuas & inanes fecerint; non sine voluptate etiam adnotare possumus, eos una cum omnibus artibus in Italiam invexisse praeclarum inventum eas inaurandi: constatque & opera fictilia & marmorea ita fulgenti auro superfuso induxisse, ut adhuc pulcherrima exempla supersint, quae quum primi ab Aegyptiis vel a Phoenicibus didicissent, ipsi postmodum, solerti ingenio scientiaque rerum naturalium pollentes, amplificarunt, aliisque additamentis perpoliverunt.

Pro coronide huius operis in postrema Tabula CC. exhibetur ARATOR ETRVSCVS. Hoc perrarum symplegma, olim Arretii inventum, nunc exstat in Museo Collegii Romani Societatis Iesu, translatum e Museo Cl. Ficoronii, qui peraccurate delineatum ad me humanissime misit. Ex hac parte prospectus totius symplegmatis desumendus est, unde motus initium habet; unde etiam aurigae in ludis Circensibus, iidemque aratores in arvis, ut hodie fit, desumebant & auspicabantur. Tusco more, iugo simul iuncti boves, dextra taurus, laeva vacca. Quae fuerit Etrusci aratri & stivae forma, ex hoc schemate cognoscimus.

In

In hunc modum, Etruſco ritu, religionis cauſa auſpicato die, adhibitiſque caerimoniis, ab urbo ſeu orbe facto, loco circumducto aratro, coloniae ſive urbes condebantur, & intra pomerium ponebantur, ut auctor eſt M. Varro. Arator pannoſus, craſſioribus calceis indutus, vultu ruſticali, obeſo & ob laborem inculto, quam pulchre, quantaque cum veritate eleganter expreſſus eſt! Pileum umbellatum gerit, ad arcendas aeſtus & aëris iniurias; illi ſimilem, quem gemina capita in monetis praeferre videmus.

Prope eum adſtat nudis pedibus femina, quae quum gerat in capite mitellam, veſtemque clavis tamquam gemmis diſtinctam, proculdubio Dea eſt, agricolarum praeſes, laborumque amica; nec proinde alia quam CERES, de qua Virgilius:

Prima CERES *unco terram dimovit aratro:*
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris:
Prima dedit leges; CERERIS *ſunt omnia munus.*

Legiferam veteres dixere; quia invento uſu frumenti, rationeque colendi arva, ſublata feritate, hominum mores, qui antea ſine lege vagabantur, compoſuit: diviſiſque agris, ac datis legibus, mutua ſocietate eos coniunxit. Haud eſt improbabile, Arretinos, voti compotes, quod ſublata arvorum ſterilitate, optatam fecunditatem uberioreſque agrorum proventus accepiſſent, pro gratiarum actione hoc pulcherrimum anathema in eius templo poſuiſſe.

CLARESCIT ETRVSCVM LITTVS. *Claud. Lib. III. de Rap. Pros.*

INDEX RERVM.

Numeri Romani Praefationem, Prolegomena, Interpretationem Orthii Carminis, & Prooemium: vulgares indicant Observationes adlatas in II. Volumine.

A

B

C

Com-

D

Del-

F

G

H

I

L

Li-

M

O

Or-

su-

Ser-

T

 Tar-

V

Ve-

Ve-

Z

FINIS.

Dum Opus excuderetur, nonnulla menda in primis exemplaribus expunxi; haec vero quae excidere, ita corrigito.

Tom. I. pag. LXVI. in fine *Syrium*. lege *Sirium*. Pag. 88. lin. 32. *Neptuni filium*. lege *filium*. Pag. 121. in fine. Nolani VENEREM. lege VICTORIAM. Pag. 189. lin. 3. Μόριον, Μοριαγέτην. lege Μοῖρον Μοιραγέτην. Pag. 162. lin. 10. ƎᒧƆᗡƎ⊟. i. e. *Herkle*. Pag. 168. lin. 1. *Castur*. lege *Kastur*. Pag. 201. lin. 29. ΜΕΗᗡΚΗ. lege, ut emendandum monui in Praefatione, pag. XXVIII. ΑƎᑫΗƎΜ. Pag. 217. lin. 12. *choraeis*. lege *choreis*. Pag. 222. lin. 18. *Thyrreni*. lege *Tyrrheni*. Pag. 233. lin. 7. *versanae*. lege *vesanae*. Pag. 240. lin. 21. *at cultum*. lege *ad cultum*. Pag. 287. lin. 9. in Tabula CLIII. lege CLII. Pag. 334. lin. 17. *Demarati*. lege *Damarati*. Pag. 291. TINMCVIL. lege heic & infra TINMKVIL. Pag. 314. lin. 22. *praethnsa*. lege *prethnsa*.

C H A R T A R V M

S E R I E S.

V O L V M I N I S I.

A B C D E F G H I. Heic subnecte Tabulas CC.

V O L V M I N I S II.

a b c d e f. A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sſ Tt Vv Xx Yy Zz. Aaa Bbb Ccc Ddd Eee Fff Ggg Hhh Iii Kkk Lll Mmm Nnn.

Omnes sunt duerniones, praeter I *Vol. I. &* f *Vol. II.*

F L O R E N T I A E.

OPVS REGIO PERMISSV IN AEDIBVS AVCTORIS ET EIVS SVMTIBVS EXCVSVM.

DIVINA OPE INCOEPTVM

IV. KAL. FEBRVAR. A. CIↃ.IↃ.CC.XXXVI.

ET III. KAL. SEPTEMBR. A. CIↃ.IↃ.CC.XXXVII.

FELICITER ABSOLVTVM.